ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ελληνικό τηλεγραφικό δίκτυο: η πρώτη εικοσαετία (1858-1878)

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ελάτη Ποντικοπούλου - Βενιέρη

Αθήνα, 2022

Τριμελής Επιτροπή

Ανδρέας Λυμπεράτος, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Λίνα Λούβη, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Ελένη Ανδριάκαινα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Ελάτη Ποντικοπούλου-Βενιέρη, 2022

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς την συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνωμών της συγγραφέα.

Ευχαριστίες

Ειλικρινείς και θερμές ευχαριστίες οφείλονται σε όλες και όλους τις καθηγήτριες και καθηγητές του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου από τους οποίους είχα την τιμή να διδαχθώ κατά τη διάρκεια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Πολιτικής Επιστήμης και Νεότερης Ιστορίας για την προσφορά του πλούσιου, πολύπλευρου και άκρως ενδιαφέροντος αυτού προγράμματος. Θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαιτέρως τον επίκουρο καθηγητή Ανδρέα Λυμπεράτο, επιβλέποντα της διπλωματικής μου εργασίας, για την εξοικείωση με το πεδίο της ιστορίας του Χρόνου που μου παρείχε μέσω του ομώνυμου μαθήματος του και κυρίως για την καθοριστική του επιστημονική και ηθική καθοδήγηση και εμπιστοσύνη κατά την εκπόνηση της παρούσας μελέτης. Θα ήθελα να εκφράσω, επίσης, την ευγνωμοσύνη μου στην καθηγήτρια μου και μέλος της τριμελούς επιτροπής Λίνα Λούβη για την πολύτιμη στήριξη της και τις συμβουλές της, ιδιαίτερα για τα ζητήματα της πολιτικής ιστορίας της περιόδου που μελέτησα και της ιστορίας του Τύπου και στην αναπληρώτρια καθηγήτρια Ελένη Ανδριάκαινα, που δέχτηκε να συμμετάσχει επίσης στην τριμελή επιτροπή. Ευχαριστώ, ακόμη, ιδιαιτέρως την καθηγήτρια μου και πρύτανη του Παντείου Πανεπιστημίου Χριστίνα Κουλούρη για τις ευκαιρίες διεύρυνσης των οριζόντων και γνώσεών μου που μου παρείχε. Οφείλω, τέλος, θερμές ευχαριστίες στον Σωτήρη Κουτμάνη, ιστορικό του Μουσείου Τηλεπικοινωνιών του ομίλου ΟΤΕ για την παραχώρηση προς μελέτη του ψηφιακού αρχείου τηλεγραφημάτων της συλλογής του Μουσείου Τηλεπικοινωνιών και των εκδόσεων του ΟΤΕ σχετικά με την ιστορία των Τηλεπικοινωνιών, καθώς και για την υπόδειξη του ανεκτίμητου τεκμηρίου του βιβλίου του Ευθυμίου Καρακάλου του 1865.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή **10**

Κεφάλαιο πρώτο .....

Το ευρωπαϊκό τηλεγραφικό σύμπλεγμα μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1850 .. **20**

Ο σηματοφόρος τηλέγραφος 21

Η υιοθέτηση του ηλεκτρικού τηλεγράφου στη Μεγάλη Βρετανία 23

Ο ηλεκτρικός τηλέγραφος στην ηπειρωτική Ευρώπη 26

Η υποβρύχια τηλεγραφία 29

Έργα υποβρύχιας τηλεγραφίας με το βλέμμα στην Ανατολή 32

Ο Κριμαϊκός Πόλεμος και η εισαγωγή του τηλεγράφου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία 34

Η «παράκαμψη» της Ελλάδας στα βρετανικά σχέδια τηλεγραφικής σύνδεσης με την Ινδία 42

Κεφάλαιο δεύτερο .....

Η «επεισοδιακή» εισαγωγή του τηλεγράφου στην Ελλάδα **46**

Η σύμβαση με την Newall & Co στη Βουλή 58

Η μάχη στη Γερουσία 62

Το ζήτημα της παραβίασης του Συντάγματος και του Νόμου περί Δημοσίου Λογιστικού 79

Ένταση της πολιτικής αντιπαράθεσης, συνεδρίαση της 12ης Φεβρουαρίου 1859 ... 90

Κεφάλαιο τρίτο .....

Θεσμική οργάνωση και ανάπτυξη της τηλεγραφίας στην Ελλάδα: η πρώτη δεκαετία **103**

Η συζήτηση για την απαιτούμενη πίστωση και οι δυσκολίες της πρώτης περιόδου 103

Η πρώτη προσπάθεια ρύθμισης της τηλεγραφικής ανταπόκρισης 109

Η πρώτη επέκταση των τηλεγραφικών γραμμών σε Ανατολή και Δύση (;) 114

Η εν σπέρματι τηλεγραφική υπηρεσία 122

Η ελληνο-οθωμανική τηλεγραφική σύμβαση και η σύμβαση των Βρυξελλών 1858 124

Τηλεγραφική υπηρεσία: το οργανόγραμμα 130

Διεθνή τηλεγραφικά τέλη: ο πρώτος προσδιορισμός 135

Ο κορμός της τηλεγραφικής νομοθεσίας σε εφαρμογή 137

Η καθιέρωση του κρατικού μονοπωλίου επί του τηλεγράφου 142

Η «αποτυχία» του καλωδίου Σύρου – Χίου 148

Περίοδος της Μεσοβασιλείας: ο τηλέγραφος σε εφαρμογή 152

Η χερσαία τηλεγραφική σύνδεση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και η σύμβαση με την Newall & Co προς ανάπτυξη των υποβρυχίων τηλεγραφικών γραμμών ... 157

Η ελληνο-οθωμανική τηλεγραφική σύμβαση.. 157

Σύμβαση παραχώρησης αποκλειστικού προνομίου σύστασης υποβρυχίων τηλεγραφικών γραμμών στην Newall & Co. 160

Η Διεθνής Τηλεγραφική Ένωση 167

Οι εναέριες τηλεγραφικές γραμμές του κράτους και το ζήτημα της φύλαξης και συντήρησής τους 174

Η φύλαξη και συντήρηση των τηλεγραφικών γραμμών επανέρχεται στο κράτος. 187

Απολογισμός για την πρώτη δεκαετία 189

Κεφάλαιο τέταρτο .....

Η χρυσή δεκαετία των εταιρειών υποβρυχίων καλωδίων – η δεκαετία επέκτασης του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου 195

Οι εταιρείες υποβρυχίων καλωδίων μετά την επιτυχία της διατλαντικής σύνδεσης 195

Οι εταιρείες υποβρυχίων καλωδίων «της Ελλάδας» 199

Η εταιρεία Ράλλη & Binney.. 200

Η εταιρεία υποβρυχίων καλωδίων του C.F. Tietgen. 218

Η σύμβαση με την «Ανατολική Υποβρύχιο Τηλεγραφική Εταιρεία». 224

Το ελληνικό τηλεγραφικό δίκτυο ανάμεσα στις δύο «Ανατολικές» εταιρείες. 237

Η Ελλάδα στον αστερισμό της Eastern Telegraph Company.. 246

Επίλογος .....

Μια σύντομη ανασκόπηση 252

Πηγές - Βιβλιογραφία 262

Παράρτημα 271

Περίληψη

Αντικείμενο της παρούσας διπλωματικής εργασίας αποτελεί η έρευνα και μελέτη της πρώτης περιόδου ανάπτυξης του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου. Εκκινώντας από την πρώτη σύμβαση του ελληνικού κράτους με την εταιρεία υποβρυχίων καλωδίων Newall & Co το 1858 για την πόντιση και αγορά του υποβρυχίου τηλεγραφικού καλωδίου Πειραιά – Σύρου, το χρονικό εύρος της μελέτης εκτείνεται έως το 1878, έτος σύναψης της πρώτης σύμβασης με την Eastern Telegraph Company, την εταιρεία – κολοσσό, αποτέλεσμα των συγχωνεύσεων των εταιρειών υποβρυχίων καλωδίων που δραστηριοποιήθηκαν στην Ανατολική Μεσόγειο τις δεκαετίες του 1860 και 1870, η οποία θα κυριαρχούσε έκτοτε, έως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, στην τηλεγραφική επικοινωνία του ελληνικού κράτους με το εξωτερικό. Βασιζόμενη στην ξενόγλωσση βιβλιογραφία σχετικά με την εφεύρεση του τηλεγράφου, την ανάπτυξη του ευρωπαϊκού τηλεγραφικού δικτύου και του οθωμανικού τηλεγραφικού δικτύου αλλά και στην αρχειακή έρευνα των νόμων και βασιλικών διαταγμάτων του ελληνικού κράτους σχετικά με τον τηλέγραφο, των Πρακτικών της Βουλής και της Γερουσίας, της Εφημερίδας των Συζητήσεων της Βουλής, καθώς και στην άντληση υλικού από τον τύπο της περιόδου, η μελέτη στοχεύει παράλληλα στην ένταξη της ελληνικής περίπτωσης στο διεθνές πλαίσιο ανάπτυξης της τεχνολογίας του τηλεγράφου την ίδια περίοδο, δεδομένου του διεθνικού και διεθνούς συγχρόνως χαρακτήρα της τηλεγραφίας, αλλά και στην καταγραφή των βασικών σταθμών ανάπτυξης του εγχώριου δικτύου. Πρόκειται για μια κατά κύριο λόγο θεσμική ιστορία του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου που, εκκινώντας από την αποτύπωση των προσλήψεων της ελληνικής πολιτικής ελίτ σχετικά με τον τηλέγραφο ως μέσο και σύμβολο απόδειξης της υλικής προόδου του ελληνικού κράτους κατά την εισαγωγή της νέας τεχνολογίας στην Ελλάδα την περίοδο των απαρχών του αντιδυναστικού αγώνα, παρακολουθεί την ανάπτυξη της νέας υπηρεσίας και των εσωτερικών και εξωτερικών τηλεγραφικών διασυνδέσεων του ελληνικού κράτους τις επόμενες δύο δεκαετίες. Εν προκειμένω παρουσιάζεται η οργάνωση του θεσμικού πλαισίου λειτουργίας του τηλεγράφου μέσα από την ανάλυση των νομοθετημάτων ίδρυσης και στελέχωσης της τηλεγραφικής υπηρεσίας και των τηλεγραφείων, φύλαξης και συντήρησης των χερσαίων τηλεγραφικών γραμμών, λειτουργίας της τηλεγραφικής ανταπόκρισης και καθιέρωσης του κρατικού μονοπωλίου. Παράλληλα αναλύονται οι προσπάθειες επίτευξης της τηλεγραφικής σύνδεσης της Ελλάδας με το

εξωτερικό, μέσω των τηλεγραφικών συμβάσεων με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, της συμμετοχής του ελληνικού κράτους στην ίδρυση της Διεθνούς Τηλεγραφικής Ένωσης και, κυρίως, μέσω των συμβάσεων με τις ξένες εταιρείες υποβρυχίων καλωδίων για τη σύνδεση αρχικά του Πειραιά με τη Σύρο και της Σύρου με τη Χίο και, σχεδόν μία δεκαετία αργότερα, της Πελοποννήσου με τα νησιά του Ιονίου και μέσω αυτών με την Κεντρική και Δυτική Ευρώπη. Η παρούσα μελέτη της πρώτης, κατά κύριο λόγο επιτυχημένης, τελικά, μεγάλης επένδυσης του ελληνικού κράτους στα δίκτυα υποδομών ευελπιστεί να αποτελέσει το εφαλτήριο για τη συνέχιση της έρευνας ως προς τις εξελίξεις στην τηλεγραφική υπηρεσία και τη διεθνή τηλεγραφική επικοινωνία τα επόμενα χρόνια αλλά και ως προς τη λειτουργία και σημασία του τηλεγράφου τόσο για την οικονομική και εμπορική ανάπτυξη των επιμέρους επαρχιών του ελληνικού κράτους που σταδιακά εντάσσονταν στο δίκτυο όσο και για την ελληνική κοινωνία του 19^{ου} αιώνα που εξοικειωνόταν, επίσης σταδιακά, με την ταχύτερη επικοινωνία και ενημέρωση που προσέφερε ο τηλέγραφος.

Λέξεις – κλειδιά: Τηλέγραφος, Ελληνικό Τηλεγραφικό Δίκτυο, Τηλεγραφική Νομοθεσία, Τηλεγραφικές Συνθήκες, Εταιρείες Υποβρυχίων Καλωδίων.

The first twenty years of the Greek telegraph system, 1858-1878

Elati Pontikopoulou - Venieri

Abstract

This master dissertation focuses on the study of the first period of the development of the Greek telegraph network. Considering the first contract between the Greek state and the submarine cable company Newall & Co in 1858 for the laying and purchase of the submarine cable from Piraeus to Syros as the starting point, this study extends chronologically up to 1878, the year of the conclusion of the first contract between the Greek state and Eastern Telegraph Company, the colossal company that resulted from the merger process of the several submarine cable companies doing business in the Eastern Mediterranean in the 1860s and 1870s and that would dominate until the 1950s the international telegraphic communication of the Greek state. Based on foreign-language bibliography about the invention of the telegraph, the development of the European and of the Ottoman telegraph network, as well as on the archival research of the Greek telegraph legislation, of the Parliament and the Senate Proceedings, of the Gazette of the Parliamentary Debates and, finally, of material found in the period's Press, this study aims to present the Greek case as embedded in the international context of the telegraph's technological development of the time, taking into consideration both the transnational and international character of telegraphy, while also recording the key milestones of the process of the development of the state's domestic telegraph system. It can be considered as an institutional history of the Greek telegraph system, focusing firstly on the perceptions of the Greek political elite about the telegraph and, subsequently, on the development of the new telegraph service and the multiplication of the domestic and foreign telegraphic connections of the Greek state during the first two decades. In this regard, the organization of the institutional frame for the operation of the telegraph is presented, through the analysis of the legislation dealing with the establishment and staffing of the telegraph service and the telegraph offices, the surveillance and maintenance of the telegraphic land lines, the operation of the telegraphic communication and the establishment of the state monopoly. The efforts of the Greek state for the completion of its telegraphic connection to the European countries are also presented, based on the telegraph conventions with the Ottoman Empire, the participation of the Greek

state in the establishment of the International Telegraph Union and, last but not least, the contracts concluded between Greece and the foreign submarine cable companies for the attainment of the direct submarine connection to the Central and Western Europe. This study, focusing on the first, mainly successful, great infrastructure investment of the Greek state, wishes to constitute the starting point for the research to follow, concerning not only the developments in the telegraph service the subsequent years, but also regarding the telegraph's operation and importance both for the economic and commercial development of the several Greek provinces progressively connected to the network and for the Greek society of the 19th century that was becoming progressively familiar with the accelerated communication and information offered by the telegraph.

Keywords: Telegraph, Greek Telegraph Network, Telegraph Legislation, Telegraphic Conventions, Submarine Cable Companies.

Εισαγωγή

Το καλοκαίρι του 1838 ένας εύπορος Αμερικανός από τον Βερμόντ, ο Mellen Chamberlain, που έτυχε να βρίσκεται στο Παρίσι κατά την επίδειξη της τηλεγραφικής συσκευής του Samuel Morse στην Γαλλική Ακαδημία Επιστημών πέτυχε μια ιδιωτική συμφωνία με τον Αμερικανό εφευρέτη περί προώθησης της τηλεγραφικής του συσκευής στα βασίλεια και τις κυβερνήσεις της Ανατολής. Το κίνητρο του Chamberlain δεν ήταν τόσο η συμμετοχή στα κέρδη όσο η αξιοποίηση των «μαγικών» ιδιοτήτων της νέας εφεύρεσης ως εισιτήριο εισόδου στις ελίτ και την αριστοκρατία των χωρών που επρόκειτο να επισκεφθεί.[1] Μετά από μία πρώτη επίδειξη στο Βασιλικό Μουσείο Φυσικής και Φυσικής Ιστορίας στη Φλωρεντία και στο δρόμο του για την Κωνσταντινούπολη ο Chamberlain και η ομάδα του έφτασαν στην Αθήνα στα τέλη του 1838, αρχές του 1839. Σύμφωνα με την αλληλογραφία του Chamberlain με τον Morse μετά από την επιτυχή δημόσια επίδειξη της νέας εφεύρεσης στην κατοικία του Προξένου των ΗΠΑ, ο Chamberlain κλήθηκε στο Βασιλικό Παλάτι. Ο Όθωνας και η Αμαλία θα ήταν οι πρώτοι που θα δοκίμαζαν την νέα εφεύρεση, στέλνοντας μηνύματα ο ένας στον άλλο από τις άκρες των συρμάτων της συσκευής. Ο Chamberlain αναφέρει, μάλιστα, στην αλληλογραφία του με τον φίλο του Lovering στο Παρίσι, ένα περιστατικό κατά το οποίο για πολύ λίγο «γλίτωσαν», όπως λέει, «την φυλακή», όταν η χορδή η οποία κρατούσε την μπάλα του κανονιού που λειτουργούσε σαν βαρίδι έσπασε και παραλίγο να πέσει στα δάχτυλα της «όμορφης, μικρής Βασίλισσας της Ελλάδας», όπως αποκαλείται η Αμαλία. Περισσότερο ενδιαφέρον, ωστόσο, έχει το σχόλιο του Mellen Chamberlain στο τελευταίο γράμμα του προς τον Samuel Morse, με ημερομηνία 5 Ιανουαρίου 1839, το οποίο δημοσιεύτηκε κάποιους μήνες αργότερα στον *New York Observer*. Σύμφωνα με αυτό και παρά τον ενθουσιασμό του βασιλικού ζεύγους της Ελλάδας για τη νέα εφεύρεση, «η φήμη είναι το μόνο που μπορεί να κερδίσει κανείς από αυτές τις φτωχές χώρες».[2]

Ακόμη και η απλή απόκτηση φήμης, ωστόσο, σύμφωνα με τον Yakup Bektas,είχε ιδιαίτερη σημασία για τον Αμερικανό εφευρέτη του τηλεγράφου, ο οποίος αποκτώντας κύρος από την διάδοση της εφεύρεσης του στους «σοφούς του Παλαιού Κόσμου» και κερδίζοντας διακρίσεις και επαίνους από τους ηγεμόνες της Ευρώπης

[1] Bektas Yakup «Displaying the American genius: the electromagnetic telegraph in the wider world», *The British Journal for the History of Science*, vol.34, σελ. 208.
[2] *Στο ίδιο*, σελ. 209-210.

αλλά και της Ανατολής, κατόρθωσε να πολιτικοποιήσει την εφεύρεση του αναδεικνύοντάς την σε σύμβολο της «αμερικανικής εφευρετικής ευφυΐας», να διασφαλίσει δημόσια χρηματοδότηση για αυτήν και να βγει νικητής στον ανταγωνισμό σχετικά με τις πατέντες και το μέλλον της επιχείρησής του τόσο στις ΗΠΑ όσο και στο εξωτερικό.[3] Όσο για τον Mellen Chamberlain, μετά από μια αποτυχημένη επίδειξη του πειράματος του ηλεκτρικού τηλεγράφου στην Κωνσταντινούπολη τον Μάιο του 1839 και πριν την επίδειξη του στον Σουλτάνο, κατευθύνθηκε στη Βιέννη με στόχο την τελειοποίηση των τηλεγραφικών οργάνων που επεδείκνυε και την επιστροφή του στην Κωνσταντινούπολη. Η επίδειξη της πρώτης αυτής τηλεγραφικής συσκευής ενώπιον του Σουλτάνου, ωστόσο, δεν έγινε ποτέ, καθώς ο Chamberlain και οι σύντροφοί του πνίγηκαν στον Δούναβη, όταν η βάρκα στην οποία επέβαιναν ανετράπη.[4]

Η μικρή αυτή, χαριτωμένη, κατά κάποιο τρόπο, ιστορία εντοπίζει την πρώτη εμφάνιση της εφεύρεσης του τηλεγράφου στην Ελλάδα ήδη στην εποχή των πρωτόλειων παρουσιάσεων και επιδείξεων της νέας τεχνολογίας διάδοσης μηνυμάτων χάρη στον ηλεκτρομαγνητισμό σαν μια «εφεύρεση μαγικού είδους».[5] Η περιγραφόμενη στην αλληλογραφία του Morse παρουσίαση του τηλεγράφου από τον Chamberlain στην Αθήνα τον χειμώνα του 1838-1839 δεν διασταυρώνεται, ωστόσο, από μια σειρά πηγών όπως *Οι Ανέκδοτες Επιστολές της Βασίλισσας Αμαλίας στον πατέρα της*, τα *Απομνημονεύματα* του Αλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβή και οι εφημερίδες της περιόδου *Αθηνά, Αιών, Σωκράτης* και, κυρίως, *Φήμη*. Λαμβάνοντας υπόψιν την εντύπωση που λογικά προκαλούσαν οι επιδείξεις του νέου «θαύματος» στο κοινό που τις παρακολουθούσε, το αναμενόμενο θα ήταν το περιστατικό να αναφέρεται έστω, ή ακόμη περισσότερο να περιγράφεται αναλυτικά, στα γράμματα που έγραφε η βασίλισσα Αμαλία στον πατέρα της, τον Δούκα του Ολδεμβούργου, κατά τη διάρκεια του χειμώνα του 1838-1839, δεδομένου μάλιστα ότι τον χειμώνα οι ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες της καθημερινότητας που μπορούσε να μοιραστεί η Βασίλισσα στις επιστολές της περιορίζονταν σημαντικά. Αντίστοιχα, τα εξαιρετικά λεπτομερή απομνημονεύματα του Αλέξανδρου Ρίζου-Ραγκαβή, ο οποίος βρισκόταν πολύ «κοντά» με το βασιλικό ζεύγος, και στα οποία υπάρχουν αναφορές σχετικά με τον τηλέγραφο στη συνέχεια, θα έπρεπε να αναφέρουν κάτι. Τέλος, και παρότι πιθανώς η

[3] *Στο ίδιο*, σελ. 201, 206.
[4] Oral Ahmet, «Electric telegraph: Technology implemented by the watchmakers», *Third IEEE History of Electro-technology Conference «The Origins of Electrotechnologies», HISTELCON*, 2012, σελ.1.
[5] Bektas, «Displaying the American genius», όπ.π., σελ. 208.

επίδειξη να μην προσέλκυσε το ενδιαφέρον των εφημερίδων της εποχής, τουλάχιστον η πρόσκληση του Chamberlain στο παλάτι θα έπρεπε με κάποιο τρόπο να αναφέρεται από την εφημερίδα *Φήμη*, η οποία προέβαινε σε τακτικές περιγραφές των επισκέψεων και εκδηλώσεων στις οποίες παρίσταται το βασιλικό ζεύγος.

Σε κάθε περίπτωση, η πιθανόν φανταστική αυτή ιστορία θα μπορούσε να αποτελέσει το προανάκρουσμα της άφιξης στην Ελλάδα κατά τις επόμενες δεκαετίες του ενός εκ των δύο μεγάλων τεχνολογικών θαυμάτων του 19^{ου} αιώνα, δηλαδή του τηλεγράφου. Μία σειρά λόγων είχαν ως αποτέλεσμα στην ελληνική περίπτωση η ανάπτυξη του τηλεγραφικού δικτύου να προηγηθεί της ανάπτυξης των σιδηροδρόμων, του έτερου και ακόμη εντυπωσιακότερου «μηχανικού επιτεύγματος που είχε γνωρίσει ως τότε η ανθρώπινη ιστορία».[6] Παρά την έλλειψη της από κοινού ανάπτυξης του τηλεγράφου με τον σιδηρόδρομο στην Ελλάδα και μόνο η παρουσία του πρώτου αποτέλεσε ουσιώδη παράγοντα συμμετοχής της χώρας στον μεγάλο μετασχηματισμό «της ενοποίησης του κόσμου» που, βασιζόμενος στις προηγηθείσες διεργασίες έντασης των διακρατικών οικονομικών, εμπορικών και διπλωματικών σχέσεων, επρόκειτο να επιταχυνθεί σημαντικά κατά το τρίτο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, την περίοδο που ο Eric Hobsbawm περιγράφει ως «Εποχή του Κεφαλαίου» στο ομώνυμο, θεμελιώδες έργο του.

Η ιστορία της πρώτης εικοσαετίας του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου εκτείνεται από το 1858, χρονιά έναρξης των σχετικών συζητήσεων περί ανάπτυξης του δικτύου στο ελληνικό Κοινοβούλιο, έως το 1878, έτος υπογραφής της πρώτης σύμβασης του ελληνικού κράτους με την Eastern Telegraph Company, του μεγάλου εταιρικού κολοσσού που σχηματίστηκε από τη διαδικασία συγχωνεύσεων των βρετανικών εταιρειών που ενεπλάκησαν με τη βιομηχανία των υποβρυχίων καλωδίων ακριβώς την «Εποχή του Κεφαλαίου». Στην παντοδυναμία των βρετανικών εταιρειών υποβρυχίων καλωδίων καθρεφτιζόταν η θέση ισχύος της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, ενώ η εμφάνιση ανταγωνισμού εκ μέρους γαλλικών και γερμανικών εταιρειών κατά τη δεκαετία του 1890 σηματοδοτούσε την αλλαγή του συσχετισμού δυνάμεων σε επίπεδο αυτοκρατοριών. Η εξέταση των εξελίξεων στο ελληνικό τηλεγραφικό δίκτυο την περίοδο του ανταγωνισμού των αυτοκρατοριών, ωστόσο, ξεπερνά το εύρος της παρούσας μελέτης, η οποία περιορίζεται στην πρώτη εικοσαετία ανάπτυξης του δικτύου, στην οποία, ωστόσο, μπορούν να εντοπιστούν τα στοιχεία εκείνα που

[6] Hobsbawm Eric, *Η εποχή του Κεφαλαίου 1848-1875*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2012, σελ 89.

προδιαγράφουν τη συνέχεια της ιστορίας του τηλεγράφου στην Ελλάδα τις επόμενες δεκαετίες.

Η παρουσία δυναμικών οραματιστών και ριψοκίνδυνων επιχειρηματιών της «Εποχής του Κεφαλαίου» στη χάραξη της ιστορίας του τηλεγράφου, ξεκινώντας από περιπτώσεις όπως εκείνη του Mellen Chamberlain στα τέλη της δεκαετίας του 1830 και πολλών ακόμη που οδήγησαν τον τηλέγραφο σε πολύ πιο μακρινές περιοχές,[7] αλλά κυρίως όπως αποτυπώθηκε στη δράση των επιχειρηματιών που ενεπλάκησαν στην υπό ανάπτυξη βιομηχανία υποβρυχίων καλωδίων επενδύοντας τα κεφάλαια τους στα υψηλού ρίσκου μεγάλα έργα τηλεγραφικής διασύνδεσης της περιόδου, αποτελεί ένα μόνο πρίσμα εξέτασης της ιστορίας διάδοσης της νέας τεχνολογίας στην Ευρώπη, την Ελλάδα και τον κόσμο.

Πιο συμπεριληπτική μπορεί να θεωρηθεί η προσέγγιση που τοποθετεί στην ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών συγκοινωνίας και επικοινωνίας στα μέσα του 19ου αιώνα το σημείο έναρξης μιας περιόδου ανάδειξης ενός «νέου παγκοσμιοποιούμενου κόσμου» που χαρακτηρίζεται ως ο «Μακρύς Εικοστός Αιώνας», περίοδο η οποία καλύπτει σχηματικά το διάστημα 1850-2000.[8] Ουσιαστικά με τον όρο αυτό επιχειρείται να περιγραφεί μια εποχή κατά την οποία οι νέες τεχνολογίες συγκοινωνίας και επικοινωνιών διαδραμάτιζαν κομβικό ρόλο και «αποτελούσαν σημείο αναφοράς της ευρωπαϊκής υπεροχής τόσο εντός όσο και πέρα από την Ευρώπη».[9] Το στοιχείο ιδιαίτερης κινητικότητας που χαρακτηρίζει την τεχνολογία, όχι μόνο ως διάδοση νέων εφευρέσεων αλλά και ως κυκλοφορία ιδεών, γνώσεων και κινητικότητα ανθρώπων με τεχνολογικές δεξιότητες, της προσδίδει έναν χαρακτήρα

[7] Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Αμερικανού στόλαρχου Matthew Calbraith Perry, ο οποίος έχοντας παρακολουθήσει όπως ο Chamberlain μία από τις επιδείξεις του τηλεγράφου του Morse στο Παρίσι το 1838 και πεπεισμένος για την αξία του ως δημόσιο θέαμα, προέβη σε επίδειξη του τηλεγράφου το 1852 στην Ιαπωνία, αξιοποιώντας τον ως διπλωματικό εργαλείο. Κατά τον Perry ο τηλέγραφος και μια σειρά άλλων αμερικανικών εφευρέσεων θα αποδείκνυαν στους Ιάπωνες την αμερικανική υπεροχή και θα τους έπειθαν να ανοίξουν τα λιμάνια τους στο αμερικανικό εμπόριο και τις αμερικανικές αγορές, κάτι που επετεύχθη το 1853-1854, κυρίως, όμως, μέσω «της συνηθισμένης μεθόδου των ναυτικών απειλών». Bektas, «Displaying the American genius», όπ.π., σελ. 224, Hobsbawm, όπ.π., σελ. 225.

[8] Την προσέγγιση αυτή υιοθετούν μια σειρά ιστορικών της τεχνολογίας, κυρίως, συγγραφέων και επιμελητών της σειράς βιβλίων Making Europe: Technology and Transformations, 1850-2000 εκδόσεων Palgrave MacMillan, με πρωτοβουλία του Ιδρύματος για την Ιστορία της Τεχνολογίας του Eindhoven University of Technology. Βασικό επιχείρημα της σειράς είναι ότι η ιστορία της Ευρώπης μπορεί να ιδωθεί εξίσου ως μια ιστορία οικοδόμησης σχέσεων και συνδέσεων πέραν των εθνικών συνόρων, όσο και ως μια ιστορία συγκρούσεων μεταξύ των εθνών-κρατών, προσφέροντας ουσιαστικά μια ιστορία της Ευρώπης υπό το πρίσμα της τεχνολογίας και όχι του πολέμου, Fickers Andreas & Griset Pascal, «Making Europe: An Introduction to the Series», *Communicating Europe, Technologies, Information, Events*, Palgrave MacMillan, σειρά Making Europe: Technology and Transformations, 1850-2000, 2019, σελ. IX-X.

[9] *Στο ίδιο*, σελ. X.

διεθνικότητας. Το παράδειγμα του Chamberlain και της πρώτης δημόσιας επίδειξης του τηλεγράφου του Morse στην Αθήνα τον χειμώνα του 1838-1839 είναι χαρακτηριστικό της κίνησης προσώπων, συσκευών και ιδεών σχετικά με τον τηλέγραφο ήδη από την πρώτη δεκαετία επιτυχούς εφεύρεσής του. Τα επόμενα χρόνια εντεινόμενης ανάπτυξης των τηλεγραφικών δικτύων των ευρωπαϊκών κρατών η κινητικότητα αυτή πολλαπλασιάζεται, καθώς η τεχνογνωσία κατασκευής τηλεγραφικών γραμμών ταξιδεύει ανάμεσα στα κράτη, μαζί με τις πιο αποτελεσματικές τηλεγραφικές συσκευές και ήδη εκπαιδευμένους τηλεγραφητές για τη λειτουργία νέων γραμμών ή την εκπαίδευση νέων τηλεγραφητών, τονώνοντας το διεθνικό χαρακτήρα του τηλεγράφου. Παράλληλα, ο εγγενώς διεθνής του χαρακτήρας, όπως αποτυπώθηκε στις συμφωνίες τηλεγραφικής επικοινωνίας μεταξύ διαφορετικών κρατών ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1840, βρίσκει την ύψιστη έκφρασή του κατά την ίδρυση του πρώτου υπερεθνικού οργανισμού, της Διεθνούς Τηλεγραφικής Ένωσης το 1865. Αυτά τα χαρακτηριστικά του τηλεγράφου όπως και μιας σειράς άλλων τεχνολογιών στη συνέχεια, «οδήγησαν σε ένα φαντασιακό, διαπραγματεύσιμο και εμπειρικό βίωμα της Ευρώπης»,[10] που, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, είτε συνέβαλε στην ανάπτυξη της αίσθησης του ανήκειν σε αυτή είτε ξεπέρασε τα ούτως ή άλλως ρευστά σύνορα της «Ευρώπης», συμβάλλοντας στα αντιφατικά αισθήματα που προκαλούσε η «ευρωπαϊκή υπεροχή».

Το στοιχείο αυτό του «φαντασιακού και εμπειρικού βιώματος της Ευρώπης» είναι καθοριστικό για την ελληνική περίπτωση. Στον τηλέγραφο οι ελληνικές κυβερνήσεις είδαν να καθρεφτίζεται η ευρωπαϊκή τεχνολογική υπεροχή, την οποία όφειλε να υιοθετήσει το ελληνικό κράτος πάση θυσία, αν ήθελε να συγκαταλέγεται στην «οικογένεια» των ευρωπαϊκών κρατών στο πλαίσιο του άγχους των πολιτικών ελίτ περί απόδειξης της δυνατότητας του νέου σχετικά, ακόμη, Ελληνικού Βασιλείου να ακολουθήσει την πρόοδο του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Το στοιχείο της μίμησης με στόχο τη σύγκλιση με την «πολιτισμένη» Ευρώπη θα αποτελέσει τον θεμέλιο λίθο πάνω στον οποίο θα οικοδομηθούν τα κεντρικά επιχειρήματα υπέρ της υιοθέτησης της νέας τεχνολογίας από το ελληνικό κράτος κατά τις πρώτες συζητήσεις περί εισαγωγής του τηλεγράφου στη χώρα. Εν προκειμένω πρέπει να υπογραμμιστεί ότι ο επεισοδιακός χαρακτήρας της ψήφισης των πρώτων σχετικών νομοσχεδίων δεν

[10] Σύμφωνα με την «Εισαγωγή στη σειρά Making Europe» το βίωμα αυτό συνεχίζει να υπάρχει και σήμερα, με αποτέλεσμα ουσιαστικά η σειρά αυτή βιβλίων να ασχολείται με την παρουσίαση και ερμηνεία μιας ιστορίας ακόμη υπό διαμόρφωση. *Στο ίδιο*.

αποτύπωνε, όπως θα δούμε στη συνέχεια, την ύπαρξη εχθρικών απέναντι στη νέα τεχνολογία φωνών, καθώς η προηγούμενη υιοθέτησή του από τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά κράτη, συμπεριλαμβανομένης της Ρωσίας, είχε καταστήσει την στάση των εκπροσώπων των ελληνικών πολιτικών κομμάτων και του Τύπου ενιαία ως προς την αξία του τηλεγράφου (Κεφάλαιο 2). Επιπλέον, ήδη από τις πρώτες συζητήσεις σχετικά με την ανάπτυξη του τηλεγραφικού δικτύου, οι ελληνικές κυβερνήσεις στράφηκαν στην υπόλοιπη Ευρώπη για να λάβουν την απαραίτητη τεχνική καθοδήγηση και να διασφαλίσουν την σύνδεσή τους με το υπό ανάπτυξη ευρωπαϊκό τηλεγραφικό σύμπλεγμα, ενώ προέβησαν στην θεσμική συγκρότηση της τηλεγραφικής υπηρεσίας της χώρας ακολουθώντας προσεκτικά τις αντίστοιχες ρυθμίσεις και κυβερνητικές επιλογές των άλλων ευρωπαϊκών κρατών. Η καθυστέρηση απόκτησης, μάλιστα, μιας πύλης τηλεγραφικής επικοινωνίας απευθείας με την κεντρική και δυτική Ευρώπη για αρκετά χρόνια θα αποτελέσει το κεντρικό «αγκάθι» για τις ελληνικές κυβερνήσεις σχετικά με το ζήτημα της ανάπτυξης του ελληνικού δικτύου (Κεφάλαιο 3). Ακόμη και στην εμπλοκή του με τις βρετανικές εταιρείες υποβρυχίων καλωδίων ως αποτέλεσμα της νησιωτικότητας της χώρας, το ελληνικό κράτος θα ακολουθήσει το παράδειγμα των άλλων ευρωπαϊκών κρατών απέναντι στην ανάπτυξη του ιδιαίτερου αυτού τεχνολογικού τομέα, στο πέρασμα από τα κρατικής κυριότητας και ελέγχου υποβρύχια καλώδια στην παραχώρηση αποκλειστικών δικαιωμάτων κατασκευής και λειτουργίας τους από τις εταιρείες (Κεφάλαιο 4).

Η μελέτη της ιστορίας του τηλεγράφου στην Ελλάδα, ξεκινώντας από την πρώτη εικοσαετία ανάπτυξης του θεσμικού πλαισίου λειτουργίας του και σταδιακής διασύνδεσης του ελληνικού με το ευρωπαϊκό δίκτυο έχει πολλαπλή σημασία. Κατά πρώτον προσθέτει μία ακόμη ψηφίδα στο μωσαϊκό των ιστοριών ανάπτυξης των επιμέρους εθνικών τηλεγραφικών δικτύων που συγκρότησαν το ευρωπαϊκό τηλεγραφικό σύμπλεγμα, συνομιλώντας με τις αντίστοιχες μελέτες των δικτύων των υπόλοιπων ευρωπαϊκών και όχι μόνο κρατών.[11] Ειδικά στην περίπτωση γειτονικών

[11] Δεν θα ήταν υπερβολικό να ειπωθεί ότι παρατηρείται ένα «κενό» ως προς την ιστορία του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου. Η μελέτη της ιστορίας του τηλεγράφου στην Ελλάδα περιορίζεται κατά κύριο λόγο στις δύο εκδόσεις του Μουσείου Τηλεπικοινωνιών του Ομίλου ΟΤΕ, το βιβλίο του 1998 *Η ανάπτυξη των επικοινωνιών στην Ελλάδα (1821-1998): Το Τηλεγράφημα* του Άγγελος Χ. Παπαϊωάννου που επικεντρώνεται κυρίως στη συλλογή των τηλεγραφημάτων που διαθέτει το Μουσείο και το βιβλίο του 1999 *Από τις Φρυκτωρίες στις Δορυφορικές Επικοινωνίες, ΟΤΕ Μισός Αιώνας Ιστορία,* σε επιμέλεια Φώντα Λάδη, που αφορά γενικότερα στην ιστορία των τηλεπικοινωνιών στην Ελλάδα, καθώς και στα πονήματα των Γιάννη Λάμπρου και Γ. Πορετσάνου, με τίτλο *Τηλεπικοινωνίες: Το Χρονικό ενός Άθλου: Η πορεία της εξέλιξης στην Ελλάδα* και *Ιστορία της επικοινωνίας: Συνδυασμένη με*

κρατών με παραπλήσια γεωγραφική μορφολογία ή ακόμη περισσότερο γεωστρατηγική θέση, η ύπαρξη μιας μελέτης σχετικά με τον τηλέγραφο στην Ελλάδα θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση μιας περαιτέρω συγκριτικής εργασίας, λαμβανομένων υπόψιν των ερευνών σχετικά με τον οθωμανικό, για παράδειγμα, τηλέγραφο που ήδη είναι σχετικά εκτεταμένες από τη δεκαετία του 2000 και έπειτα.

Ακόμη η σταδιακή ολοκλήρωση του «παζλ» του ευρωπαϊκού τηλεγραφικού συμπλέγματος μπορεί να δώσει μεγάλη ώθηση σε μια πιο εξειδικευμένη «περιοχή» της ευρείας θεματολογίας περί τηλεγράφου, εκείνη της επίδρασης που άσκησε το νέο μέσο στην επικοινωνία και την ενημέρωση, κυρίως μέσω της σημαντικής επιτάχυνσης της ροής των ειδήσεων και της συμβολής στην ανάπτυξη της αίσθησης της επικαιρότητας. Καθώς ο τηλέγραφος διαχωρίζοντας το μήνυμα από τον κομιστή του εκμηδένισε το χρόνο μετάδοσης των ειδήσεων, που πλέον χρειάζονταν μόνο την στιγμιαία ταχύτητα του ηλεκτρισμού, συγχρόνως εκμηδένισε και τον χώρο, επιτρέποντας την άφιξη ειδήσεων από έναν χώρο μη «οικείο ή συγκεκριμένο».[12] Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αλλαγή της αίσθησης του παρόντος, το οποίο πλέον χαρακτηριζόταν ως «πυκνό παρόν», ένα «τώρα» που πλέον δεν περιοριζόταν στην εμπειρία σε έναν τόπο. Σε αυτή την εμπειρία το «τώρα» έγινε ένα «εκτεταμένο χρονικό διάστημα που μπορούσε, στην πραγματικότητα έπρεπε, να περιλαμβάνει γεγονότα από όλον τον κόσμο».[13] Ο τηλέγραφος αποτέλεσε τομή στους μετασχηματισμούς που έλαβαν χώρα όχι μόνο σχετικά με την αίσθηση της επικαιρότητας των ειδήσεων, αλλά ακόμη περισσότερο στην οργάνωση του Τύπου, καθώς η ιστορία του τέμνεται με την ιστορία των διεθνών πρακτορείων Τύπου.

Το ζήτημα της ανάπτυξης του Τύπου και της ενημέρωσης και ο ρόλος του τηλεγράφου σε αυτήν συνδέεται, επιπλέον, με εκείνο που ο Hobsbawm υπογραμμίζει ως «παράδοξο αποτέλεσμα» της «εκπληκτικής αύξησης στην ταχύτητα της επικοινωνίας», τη μεγέθυνση, δηλαδή, του χάσματος μεταξύ των περιοχών που είχαν πρόσβαση στη νέα τεχνολογία και όσων έμεναν αποκλεισμένες από αυτήν.[14] Η μελέτη της ανάπτυξης του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου και συγκεκριμένα η σειρά ίδρυσης των τηλεγραφείων στις διάφορες επαρχίες του κράτους και οι σχετικές

την πολύπλευρη ιστορία μας, αντίστοιχα, που επίσης επικεντρώνονται κυρίως στην συνολικότερη ιστορία των τηλεπικοινωνιών στη χώρα.

[12] Rantanen Terhi, «The globalization of electronic news in the 19th century», *Media, Culture and Society*, vol. 19, τ. 4, 1997, σελ. 610-611.

[13] Σύμφωνα με τον Kern όπως αναφέρεται από τον Peter Putnis, στο «News, Time and Imagined Communities in Colonial Australia», *Media History*, vol.16, τ.2, 2010, σελ. 163.

[14] Hobsbawm, όπ.π., σελ. 97.

τοποθετήσεις των Ελλήνων βουλευτών κατά τις συνεδριάσεις του Κοινοβουλίου, αποτυπώνουν αυτό ακριβώς το χάσμα, αναδεικνύοντας μια σειρά παραγόντων από τους οποίους εξαρτάτο η ένταξη μιας περιοχής στο εθνικό τηλεγραφικό δίκτυο.

Η παρούσα εργασία στοχεύει να αναδείξει την πορεία ανάπτυξης του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου εντάσσοντάς την στην ευρύτερη ιστορία της νέας αυτής τεχνολογίας που ξεκινώντας από επιδείξεις ενώπιον βασιλιάδων τη δεκαετία του 1830 θα έφτανε στα τέλη του αιώνα να πλέξει ολόκληρο τον κόσμο στον πρώτο παγκόσμιο ιστό.[15] Η ένταξη της ελληνικής περίπτωσης στο διεθνές πλαίσιο συγκρότησης του ευρωπαϊκού, κατά κύριο λόγο, τηλεγραφικού συμπλέγματος είναι απαραίτητη προκειμένου να νοηματοδοτηθούν πλήρως τα κύρια διακυβεύματα των συζητήσεων της ελληνικής πολιτικής ελίτ σχετικά με τον τηλέγραφο αλλά και της ίδιας της ανάπτυξης του ελληνικού δικτύου.

Παράλληλα, η εστίαση στην ανάπτυξη του θεσμικού πλαισίου της ελληνικής τηλεγραφικής υπηρεσίας, όπως προκύπτει μέσα από τα *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής και της Γερουσίας* έως την έξωση του Όθωνα το 1862 και στη συνέχεια από τα *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής* και την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής* αποτελεί την βάση για οποιαδήποτε περαιτέρω έρευνα ή ανάλυση σχετικά με τη συμμετοχή της Ελλάδας στα οφέλη της υιοθέτησης του νέου μέσου επικοινωνίας, είτε αυτή αφορά στην εν τοις πράγμασι συμβολή του στην οικονομική και εμπορική ανάπτυξη της χώρας είτε σε όσα προαναφέρθηκαν σχετικά με τον τηλέγραφο ως καταλύτη των εξελίξεων στον τομέα της επικοινωνίας και του Τύπου. Επιπλέον είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον ότι οι συζητήσεις μεταξύ υπουργών, βουλευτών και γερουσιαστών, όπως εντοπίζονται στα πρακτικά, αποτυπώνουν με σχετική ακρίβεια τις διεθνείς συζητήσεις της ίδιας περιόδου σχετικά με την ανάπτυξη της τηλεγραφικής υπηρεσίας αναδεικνύοντας την κυκλοφορία όχι μόνο των ιδεών αλλά και των σχετικών προβληματισμών. Συγχρόνως, ωστόσο, καθιστούν αντιληπτές τις ιδιαιτερότητες της ελληνικής περίπτωσης, όπως προκύπτουν από τη δυσχέρεια των δημοσίων οικονομικών και την τεταμένη, πολλές φορές, πολιτική ατμόσφαιρα που επικρατούσε μετά το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου και της αγγλογαλλικής κατοχής του Πειραιά και πριν την έξωση του Όθωνα, αλλά και πιο ανεξάρτητους από την πολιτική αντιπαλότητα παράγοντες, όπως η νησιωτικότητα της χώρας, οι διεθνείς γεωπολιτικές εξελίξεις και το στάδιο ανάπτυξης της ίδιας της τηλεγραφίας της

[15] Fickers & Griset, όπ.π., σελ. 69.

περιόδου, ιδίως της υποβρύχιας. Ακόμη, η μελέτη του ίδιου του νομοθετικού πλαισίου, κυρίως των σχετικών νόμων και βασιλικών διαταγμάτων, επιτρέπει την προσέγγιση πιο λεπτομερών στοιχείων της λειτουργίας της τηλεγραφικής υπηρεσίας, που ουσιαστικά περιγράφουν την εν τοις πράγμασι λειτουργία της.

Η παρούσα εργασία δεν επικεντρώνεται στην ιστορία της τεχνολογίας του τηλεγράφου στην Ελλάδα με όρους περιγραφής της τεχνολογικής ανάπτυξης, βελτίωσης και προσαρμογής των τηλεγραφικών συσκευών υπό την εμπειρία της λειτουργίας τους στην ελληνική περίπτωση. Μια προσέγγιση της υπό μελέτη πρώτης περιόδου ανάπτυξης του δικτύου υπό τους όρους αυτούς θα ήταν, εξάλλου, εξαιρετικά δύσκολη, καθώς έλειπαν ακόμη από το ελληνικό κράτος οι προϋποθέσεις και οι θεσμοί που ευνοούν, συνήθως, την καινοτομία και τις εφευρέσεις στον τομέα της τεχνολογίας, όπως, για παράδειγμα, η λειτουργία Σχολής Τηλεγραφίας. Παράλληλα, ωστόσο, με τον τρόπο αυτό η παρούσα εργασία θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μία μορφή μελέτης της ιστορίας της χρήσης της τεχνολογίας, τουλάχιστον από πλευράς κρατικών θεσμών, λειτουργώντας, επίσης, ως έναυσμα για διεύρυνση των πτυχών της ιστορίας της χρήσης της τεχνολογίας του τηλεγράφου που δύνανται να μελετηθούν.[16]

Προκειμένου να επιτευχθεί η καλύτερη δυνατή περιγραφή των συνθηκών εντός των οποίων «έφτασε ο τηλέγραφος» στην Ελλάδα θα προηγηθεί η παρουσίαση των κεντρικών εξελίξεων στον ευρωπαϊκό, κυρίως, χώρο από την εφεύρεση του τηλεγράφου τη δεκαετία του 1830 έως τα τέλη της δεκαετίας του 1850, όταν η ελληνική κυβέρνηση, έχοντας παρακολουθήσει την επέκταση των τηλεγραφικών γραμμών ανατολικά την περίοδο του Κριμαϊκού Πολέμου, αποφασίζει να υιοθετήσει και το ελληνικό κράτος τη νέα τεχνολογία επικοινωνίας. Στο σημείο αυτό «ο φακός θα εστιάσει» στην ελληνική περίπτωση και συγκεκριμένα στις πρώτες συζητήσεις σχετικά με την εισαγωγή του τηλεγράφου στη χώρα, στις οποίες αποτυπώνονται τόσο οι λόγοι που ώθησαν την κυβέρνηση στην απόφαση αυτή όσο και το πολιτικό κλίμα της περιόδου, εντός του οποίου αναπτύχθηκαν και τα μόνα αντεπιχειρήματα, κατά κάποιο τρόπο, σχετικά με την ανάπτυξη του τηλεγραφικού δικτύου. Στη συνέχεια θα ακολουθήσει η ανάλυση της ανάπτυξης της τηλεγραφικής υπηρεσίας τόσο από άποψη

[16] Εν προκειμένω, η προσέγγιση της ιστορίας της τεχνολογίας ως μελέτη της ιστορίας της χρήσης των τεχνολογιών έναντι της περισσότερο καθιερωμένης ιστορίας των εφευρέσεων που παρουσιάζεται στο βιβλίο του David Edgerton *The Shock of the Old: Technology and global history since 1900*, Profile Books, 2006, επιτρέπει τη συγκρότηση μιας πιο ολοκληρωμένης, περισσότερο παγκόσμιας και συμπεριληπτικής ιστορίας τους.

νομοθετικού πλαισίου όσο και υλικής επέκτασης του δικτύου, διαδικασία που απασχόλησε τις ελληνικές κυβερνήσεις κατά το μεγαλύτερο μέρος της δεκαετίας του 1860, καθώς και η συμμετοχή της χώρας στην ίδρυση της Διεθνούς Τηλεγραφικής Ένωσης το 1865. Την ανάλυση αυτή θα συμπληρώσει η περιγραφή της εμπλοκής του ελληνικού κράτους με τις βρετανικές εταιρείες υποβρυχίων καλωδίων για την ανάπτυξη του υποβρυχίου δικτύου του, με πρωτεύοντα στόχο τη μετατροπή της Ελλάδας σε κόμβο της διεθνούς τηλεγραφικής επικοινωνίας. Ο στόχος αυτός, που οδήγησε σταδιακά στην ενσωμάτωση των ελληνικών νησιών στο ελληνικό τηλεγραφικό δίκτυο, θα πραγματοποιείτο μόλις τη δεκαετία του 1870, μετά από αλλεπάλληλες προσπάθειες των ελληνικών κυβερνήσεων.

Κεφάλαιο πρώτο

Το ευρωπαϊκό τηλεγραφικό σύμπλεγμα μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1850

Στα τέλη της δεκαετίας του 1830 οι συνθήκες δεν είχαν ακόμη ωριμάσει επαρκώς για την επίσημη εισαγωγή και αξιοποίηση της νέας τεχνολογίας ταχείας διάδοσης μηνυμάτων από το ελληνικό κράτος. Η ίδια η εφεύρεση βρισκόταν ακόμη στο πειραματικό στάδιο των δημοσίων επιδείξεων και της προσέλκυσης κεφαλαίων για τη συνέχιση της πειραματικής της ανάπτυξης, ενώ ο ηλεκτρικός τηλέγραφος δεν είχε ακόμη αντικαταστήσει τον σηματοφόρο τηλέγραφο, όπου υπήρχε, ως μέσο επικοινωνίας για τις ανάγκες των ευρωπαϊκών κρατών.

Πράγματι η πρώτη πατέντα για εφεύρεση τηλεγραφικής συσκευής στην Ευρώπη είχε κατοχυρωθεί από τους William Cooke και Charles Wheatstone μόλις τον Ιούνιο του 1837, έναν χρόνο πριν την άφιξη του Samuel Morse στην Ευρώπη για την προώθηση της εφεύρεσης του. Η κατοχύρωση της πατέντας των Cooke και Wheatstone συνέβαλε, μεταξύ άλλων, στην μη κατοχύρωση αντίστοιχης πατέντας για την εφεύρεση του Morse στο Λονδίνο, γεγονός που τον οδήγησε να στρέψει τις προσπάθειές του στο Παρίσι, από όπου έλαβε πολύ ευκολότερα την πολυπόθητη πατέντα για επέκταση των δραστηριοτήτων του στην Ευρώπη.[17] Οι Cooke και Wheatstone και ο Morse δεν ήταν οι μόνοι συμμετέχοντες στον ανταγωνισμό γύρω από τις πατέντες τηλεγραφικών συσκευών την περίοδο αυτή, καθώς, όπως πολύ χαρακτηριστικά αναφέρει ο Hobsbawm στην *Εποχή του Κεφαλαίου*, «φαίνεται ότι αυτή η επαναστατική εφεύρεση βρισκόταν ήδη στα πρόθυρα της πραγματοποίησής της γύρω στο 1835, με αυτόν τον μυστηριώδη τρόπο με τον οποίο τέτοια προβλήματα πλησιάζουν ξαφνικά στη λύση τους. Στα 1836-37 ο ηλεκτρικός τηλέγραφος εφευρέθηκε σχεδόν ταυτόχρονα από διάφορους ερευνητές, από τους οποίους οι Κουκ και Ουίτστον σημείωσαν την πιο άμεση επιτυχία».[18] Στην πραγματικότητα η

[17]Fickers & Griset, *Communicating Europe*, όπ.π., σελ. 207.

[18] Hobsbawm, όπ.π., σελ. 94. Μια σύνοψη των πειραματισμών διαφόρων επιστημόνων, μηχανικών και εφευρετών σχετικά με τον τηλέγραφο εντοπίζεται στο βιβλίο *Από τις Φρυκτωρίες στις Δορυφορικές Επικοινωνίες, ΟΤΕ Μισός Αιώνας Ιστορία*: Ήδη από τον 18ο αιώνα η ηλεκτρική τηλεγραφία προσέλκυσε το ενδιαφέρον αρχικά του Ελβετού Λεζάζ, ο οποίος «ήδη από το 1774 έχει φτιάξει ένα μηχάνημα που στέλνει ή παίρνει μήνυμα με τόσα σύρματα όσο και τα γράμματα της αλφαβήτου», στη συνέχεια του Γάλλου μηχανικού Λομόν, ο οποίος «κατασκευάζει το 1787 έναν ηλεκτρικό τηλέγραφο με ένα μόνο σύρμα», ενώ λίγο αργότερα, το 1796 στην Ισπανία «ο γιατρός Φραγκίσκος Σαλβά θέτει σε λειτουργία μια τηλεγραφική σύνδεση 26 μιλίων». Ακολουθεί η εφεύρεση του Άγγλου Φράνσις Ρόναλτς, ο οποίος «φτιάχνει ένα σύστημα βασισμένο στον ηλεκτρισμό που μοιάζει με εκείνον του Σαπ». Στον «εφευρετικό πυρετό» συμβάλλουν το 1820 η ανακάλυψη του ηλεκτρομαγνητισμού από τον Έστερντ το 1820, που οδηγεί στην πρόταση του Αμπέρ για ένα «πολύπλοκο τηλεγραφικό σύστημα βασισμένο σε αυτόν» και το 1821 η ανακάλυψη του Άγγλου φυσικού Φαραντέι σχετικά με τη

παρουσίαση της πρώτης ηλεκτρικής μπαταρίας από τον Alessandro Volta στο Institut de France το 1801 ενώπιον του Ναπολέοντα Βοναπάρτη[19] επέτρεψε τον πολλαπλασιασμό των πειραματισμών με τον ηλεκτρισμό από μια σειρά εφευρετών, μηχανικών και επιστημόνων, που πολλές φορές συνεργάζονταν μεταξύ τους, όπως στην περίπτωση των Cooke και Wheatstone.[20]

Ο σηματοφόρος τηλέγραφος

Η αξιοποίηση του ηλεκτρισμού για την κατασκευή και λειτουργία τηλεγραφικών συσκευών μέσω των οποίων θα επιτυγχανόταν η από απόσταση επικοινωνία και διάδοση πληροφοριών δεν γεννήθηκε ως ιδέα σε κενό χώρο. Η από απόσταση επικοινωνία, χωρίς την μεταφορά της είδησης ή της πληροφορίας από έναν κομιστή που μετακινείτο από τον έναν τόπο στον άλλον, είτε επρόκειτο για αγγελιαφόρο είτε για ταχυδρομικό περιστέρι, για εκατονταετίες περιοριζόταν στην μετάδοση σημάτων όπως στα δίκτυα φρυκτωριών που αναπτύσσονταν ήδη από την αρχαιότητα. Εξέλιξη αυτής της ιδέας μετάδοσης σημάτων αποτέλεσε στα τέλη του 18ου αιώνα και τις αρχές του 19ου το σύστημα οπτικού, σηματοφόρου τηλεγράφου που ανέπτυξε ο Claude Chappe και υιοθετήθηκε κατά κόρον από τη Γαλλία κατά τους Ναπολεόντειους Πολέμους. Το σύστημα αυτό αποτελείτο από μια αλληλουχία πύργων κατασκευασμένων σε απόσταση ορατότητας μεταξύ τους, πάνω στους οποίους τοποθετείτο μια κατασκευή ξύλινων κινητών βραχιόνων, οι διαφορετικές κινήσεις των οποίων αντιστοιχούσαν σε σήματα που ερμηνεύονταν σύμφωνα με συγκεκριμένους κώδικες.[21]

δυνατότητα των ηλεκτρικών δυνάμεων να προκαλούν κίνηση. Δέκα χρόνια αργότερα, το 1831 ο Φάραντει «φτιάχνει τον πρώτο μετασχηματιστή και την πρώτη ηλεκτρογεννήτρια», και παράλληλα την ίδια χρονιά ο «Αμερικανός φυσικός Τζόζεφ Χένρι… φτιάχνει τον πρώτο ηλεκτροκινητήρα και ταυτόχρονα προτείνει ένα δικό του σύστημα τηλεγράφου. Τον ακολουθεί το 1832 ο Γερμανός βαρόνος φον Σίλινγκ. Το 1833 κάνουν το ίδιοι οι Γερμανοί φυσικοί Γκάους και Βέμπερ. Την εφεύρεσή τους βελτιώνει ο Στάινχαϊλ. Το 1835 ο Άγγλος φυσικός Ουίτστον και ο συμπατριώτης του Κουκ κατασκευάζουν έναν "τηλέγραφο με βελόνες" παρόμοιο με του φον Σίλινγκ». *Από τις Φρυκτωρίες στις Δορυφορικές επικοινωνίες, ΟΤΕ Μισός Αιώνας Ιστορία*, επιμέλεια Φώντα Λάδη, Εκδόσεις Μνήμες, Αθήνα 1999, σελ. 25.

[19] Fickers Andreas & Griset Pascal, *Communicating Europe, Technologies, Information, Events*, Palgrave MacMillan, σειρά Making Europe: Technology and Transformations, 1850-2000, 2019, σελ. 13, 19.

[20] Στο ζεύγος αυτό των εφευρετών ο William Cooke διέθετε το όραμα της πραγματοποίησης του ηλεκτρικού τηλεγράφου, το εφευρετικό πνεύμα, δηλαδή, και τις επιχειρηματικές ικανότητες, χωρίς, ωστόσο, το απαραίτητο υπόβαθρο επιστημονικών γνώσεων, το οποίο προσέφερε ο Charles Wheatstone, ο οποίος ξεκινώντας από την κατασκευή μουσικών οργάνων πέρασε στα πειράματα διάδοσης του ήχου και από εκεί στην πειραματική ενασχόληση με τον ηλεκτρισμό. Kieve Jeffrey, *The Electric Telegraph: A Social and Economic History*, David & Charles, Newton Abbot 1973, σελ. 18, 20-21.

[21] Fickers & Griset, όπ.π., σελ. 16.

Εκείνο που έχει μεγάλη σημασία εν προκειμένω είναι αφενός η χρησιμότητα του σηματοφόρου αυτού τηλεγραφικού δικτύου όπως αναδείχθηκε από την εφαρμογή του κατά τις πολεμικές επιχειρήσεις του Ναπολέοντα στην Ιταλία και αφετέρου η ανάπτυξη αντίστοιχων δικτύων από πολλά ακόμη ευρωπαϊκά κράτη κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα.[22] Το αρχικό δίκτυο που συνέδεσε το Παρίσι με τη Λιλ το 1794 επεκτάθηκε, κατά τη διάρκεια της κατάκτησης της ιταλικής χερσονήσου από τη Λυών στο Τορίνο και το Μιλάνο και στη συνέχεια στη Βενετία,[23] ενώ στη Σουηδία ένα λίγο διαφορετικό σύστημα κατασκευάστηκε γύρω από την Στοκχόλμη, το οποίο απέδειξε την χρησιμότητά του κατά τον ρωσο-σουηδικό πόλεμο του 1808.[24] Εμπνεόμενος από το σουηδικό μοντέλο ο Βρετανός George Murray πέτυχε το 1796 τη χρήση σηματοφόρου τηλεγράφου από το Βασιλικό Ναυτικό, για την επικοινωνία των ναυτικών του βάσεων.[25] Αντίστοιχα σηματοφόρα τηλεγραφικά δίκτυα είχαν αναπτυχθεί επίσης ως το 1800 στη Φινλανδία, τη Δανία και την Ισπανία, για τη σύνδεση της Μαδρίτης με το Κάντιθ. Η χρήση του σηματοφόρου τηλεγράφου θα συνεχιζόταν και μετά το τέλος των Ναπολεόντειων Πολέμων και το Συνέδριο της Βιέννης, είτε ως εργαλείο πολιτικού ελέγχου των εδαφών κρατών και

---

[22] Σύμφωνα με τον Ευθύμιο Καράκαλο, προϊστάμενο του τηλεγραφείου της Λαμίας τα πρώτα χρόνια μετά την ίδρυσή του, ο οποίος το 1865 εκδίδει το βιβλίου *Περί της αρχής και προόδου της τηλεγραφίας εν γένει, και ιδίως περί της ηλεκτρικής τηλεγραφίας, Οις προσετέθη υπόμνημα, περί τηλεγραφικών Γραμμών και της τηλεγραφικής συγκοινωνίας εν Ελλάδι*, με στόχο να χρησιμεύσει ως εγχειρίδιο για τους νέους τηλεγραφητές, ο τηλέγραφος του «Σιάππε» διέθετε τα εξής πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα:

> *Διά της μεγαλειτέρας ταχύτητος εις τον εναέριον του Σιάππε Τηλέγραφον τρία το πολύ σημεία κατά παν πρώτον λεπτόν δύνανται να μεταβιβασθώσιν· η ταχύτης αύτη ελαττούται αναλόγως του μεγέθους της αποστάσεως· προς μεταβίβασιν [σελ.14] ειδήσεως από τους Παρισίους εις Καλαί (απόστασιν 68 λευγωώ) απητούντο τρία πρώτα λεπτά· η είδησις διήρχετο διά 33 τηλεγραφικών σταθμών· αι εκ Λίλλας (60 λευγών απόστασιν) ειδήσεις έφθανον εις δύο λεπτά διερχόμεναι διά 44 σταθμων· από της Βρέστης (150 λευγών) εις 8 λεπτά διά 54 σταθμών· αι του Τουλών (267 λευγών) εις 20 λεπτά δια 100 σταθμών. Τοιαύτα τα πλεονεκτήματα του εναερίου Τηλεγράφου του Σιάππε, αι δε ελλείψεις αυτού εισίν αι εξής· η μεταβίβασις των σημείων εξαρτάται εκ της καταστάσεως της ατμοσφαίρας, η ομίχλη, τα νέφη, η βροχή, ο καπνός, ο αντικατοπτρισμός εμποδίζουν την ενέργειαν του εναερίου Τηλεγράφου…. αλλ' η σπουδαιοτέρα έλλειψις του εναερίου Τηλεγράφου συνίστατο εις τούτο, ότι την νύκτα δεν ηδύνατο να ενεργή, ούτως ο χρόνος της ανταποκρίσεως ηλαττούτο κατά το ήμισυ.*

Ευθύμιος Καράκαλος, *Περί της αρχής και προόδου της τηλεγραφίας εν γένει, και ιδίως περί της ηλεκτρικής τηλεγραφίας Οις προσετέθη υπόμνημα, περί τηλεγραφικών Γραμμών και της τηλεγραφικής συγκοινωνίας εν Ελλάδι*, Τύποις Αρκαδίας, Τρίπολη 1865, σελ. 13-14.

[23] Kieve, όπ.π., σελ. 16.

[24] Fickers & Griset, όπ.π., σελ. 16-17.

[25] Ειδικά σε σχέση με το ναυτικό, ο σηματοφόρος τηλέγραφος θα παρέμενε για χρόνια ο μόνος τρόπος επικοινωνίας της στεριάς με τα πλοία, έως την ανακάλυψη του ασύρματου τηλεγράφου. Ο Ευθύμιος Καράκαλος αναφέρει, το 1865 σχετικά: «Σήμερον γίνεται χρήσις οπτικού Τηλεγράφου εις την ναυτιλίαν, δια σημαιών την ημέραν και φανών την νύκτα διαφόρων χρωμάτων· λεξικόν ιδιαίτερον δεικνύει την αντίστοιχον λέξιν ή φράσιν εκάστου σημείου». Καράκαλος, όπ.π., σελ. 16.

αυτοκρατοριών είτε, ακόμη, ως μέσο εμπορικής επικοινωνίας.[26] Στη δεύτερη περίπτωση ανήκε η εμπορική γραμμή Holyhead-Liverpool στη Βρετανία που κατασκευάστηκε το 1827, ενώ στην πρώτη η κατασκευή, στην Πρωσία, της γραμμής Βερολίνο-Κολωνία-Κόμπλεντς και στην Ρωσική Αυτοκρατορία της γραμμής Μόσχας – Αγίας Πετρούπολης και Μόσχας – Σεβαστούπολης, με ενδιάμεσο σταθμό την Οδησσό, που ξεκίνησαν τη λειτουργία τους στις αρχές της δεκαετίας του 1830.[27] Ο σηματοφόρος τηλέγραφος έφτασε να εμπνέει τόση αξιοπιστία που το 1839 ο τσάρος Νικόλαος Α' απέρριψε την πρώτη πρόταση του Morse για εγκατάσταση δικτύου ηλεκτρικού τηλεγράφου στη Ρωσική Αυτοκρατορία.[28]

Στα τέλη της δεκαετίας του 1830, συνεπώς, όταν εμφανίζονται οι πρώτες συσκευές του ηλεκτρικού πλέον τηλεγράφου, υπάρχει ήδη στην ευρωπαϊκή ήπειρο μια πρώιμη σχετικά υποδομή επικοινωνίας, υπό πλήρη κρατικό έλεγχο και λειτουργία, κυρίως λόγω της αρχικής της ανάπτυξης για τις ανάγκες του πολέμου και στη βάση γεωστρατηγικών ανησυχιών, η οποία υποδομή μόνο κατ' εξαίρεση εξυπηρετούσε και την ιδιωτική επικοινωνία.[29]

Η υιοθέτηση του ηλεκτρικού τηλεγράφου στη Μεγάλη Βρετανία

Κατά το πρώτο στάδιο ανάπτυξης του ηλεκτρικού τηλεγράφου, που εντοπίζεται αρχικά στη Βρετανία στα τέλη της δεκαετίας του 1830, χάρη στην πατέντα των Cooke και Wheatstone, η νέα εφεύρεση διάδοσης μηνυμάτων, «ο εκπληκτικότερος νεωτερισμός στην τεχνολογία της περιόδου»,[30] στηρίχθηκε και αναπτύχθηκε παράλληλα με το έτερο τεχνολογικό θαύμα της περιόδου, τον σιδηρόδρομο. Η βασική ιδέα του Cooke αφορούσε στη χρήση της νέας εφεύρεσης στη λειτουργία των ολοένα επεκτεινόμενων στις Βρετανικές Νήσους σιδηροδρόμων, που μόλις το διάστημα 1831-1837 άγγιζαν τα 2.120 μίλια γραμμών.[31] Η εγκατάσταση τηλεγραφικών συσκευών στους σιδηροδρομικούς σταθμούς και η ανάπτυξη των συρμάτων κατά μήκος των γραμμών επέτρεπαν στις εταιρείες να γνωρίζουν για πρώτη φορά τη σχετική θέση των τραίνων πάνω στις γραμμές, καθώς σε κάθε τμήμα της γραμμής υπήρχε τηλέγραφος με δύο σήματα, μέσω του οποίου διαβιβαζόταν στον

[26] Fickers & Griset, όπ.π., σελ. 18.
[27] Bektas Yakup, «The Crimean War as a Technological Enterprise», *Notes and Records: the Royal Society Journal of the History of Science*, 2017, vol.71, τ.3, σελ. 243.
[28]Bektas Yakup «Displaying the American genius», όπ.π., σελ. 212, υποσημ. 49.
[29] Fickers & Griset, όπ.π., σελ. 18.
[30] Hobsbawm, όπ.π., σελ. 94.
[31] Kieve, όπ.π., σελ. 22.

επόμενο σταθμό το μήνυμα «γραμμή άδεια» και «γραμμή κατειλημμένη» ή «τραίνο στη γραμμή». Η μεγάλη αξία της επένδυσης των σιδηροδρομικών εταιρειών στον τηλέγραφο έγκειτο στην ενίσχυση της ασφάλειας της σιδηροδρομικής κίνησης και την αποφυγή ατυχημάτων που ζημίωναν σημαντικά την εκάστοτε εταιρεία λόγω της υποχρέωσης καταβολής αποζημιώσεων και της απώλειας σιδηροδρομικής κυκλοφορίας.[32]

Η εκτενής ανάπτυξη των σιδηροδρόμων την περίοδο αυτή λειτούργησε, συνεπώς, ως κίνητρο πολλαπλασιασμού των πειραματισμών σχετικά με τον τηλέγραφο που οδήγησαν στην παρουσίαση, μόλις μέσα στο 1837, πολλών διαφορετικών τηλεγράφων. Πέραν των Cooke και Wheatstone το ίδιο έτος έλαβε χώρα η πρώτη δημόσια επίδειξη του τηλεγράφου του Samuel Morse στις ΗΠΑ και η πρώτη λειτουργία τηλεγράφου κατά μήκος σιδηροδρομικής γραμμής 7 μιλίων από τον Steinheil στη Γαλλία.[33] Πρώτος πελάτης των Cooke και Wheatstone ήταν η Great Western Railway και η πρώτη γραμμή ηλεκτρικής τηλεγραφικής επικοινωνίας, μήκους 21 μιλίων, ξεκίνησε τη λειτουργία της μεταξύ των σταθμών Paddington στο Λονδίνο και West Drayton.[34] Η ίδια εταιρεία, σε συμφωνία με τον Cooke, ήταν επίσης η πρώτη που κατέστησε τη γραμμή της διαθέσιμη στο κοινό τον Νοέμβριο του 1842, με στόχο την προσέλκυση κερδών για την κάλυψη μέρους του κόστους της νέας επένδυσης.

Η πρώτη αυτή περίοδος χαρακτηριζόταν από την αντίθεση ανάμεσα σε όσους αντιλαμβάνονταν την δυναμική που θα μπορούσε να αναπτύξει η νέα τεχνολογία του τηλεγράφου για τις συγκοινωνίες, την οικονομία, το εμπόριο, την πληροφόρηση και την άσκηση της διοίκησης, και σε εκείνους που δεν έβλεπαν ακόμη καμία αξία στον τηλέγραφο. Μεταξύ των πρώτων πέραν ορισμένων επιχειρηματιών φαίνεται ότι συγκαταλεγόταν η βρετανική κυβέρνηση, που είχε αρχίσει να εξετάζει πιθανές συμφωνίες με τις σιδηροδρομικές εταιρείες που θα της παρείχαν το δικαίωμα χρήσης των τηλεγραφικών τους γραμμών ή εγκατάστασης νέων γραμμών αφιερωμένων στις κυβερνητικές ανάγκες.[35] Από την άλλη ένα μέρος των επιχειρηματιών που είχαν

[32] Kieve, όπ.π., σελ. 33, 35.
[33] *Στο ίδιο*, σελ. 23.
[34] Fickers και Griset, όπ.π., σελ. 19.
[35] Σύμφωνα με τον Kieve, η Επίλεκτη Επιτροπή για την Επικοινωνία των Σιδηροδρόμων το 1840 έκανε το εξής σχόλιο: «Μπορεί να προκύψουν συνθήκες στις οποίες θα είναι πολύ ακατάλληλο να αφεθεί στα χέρια μιας ιδιωτικής εταιρείας ή ενός ατόμου το αποκλειστικό μέσο πληροφόρησης που αποτελεί ο τηλέγραφος, δεν μπορεί παρά να υπογραμμιστεί ότι θα είναι θεμελιώδους σημασίας η Κυβέρνηση να εξοπλιστεί με αντίστοιχα μέσα προμήθειας και διάδοσης πληροφοριών», Kieve, όπ.π., σελ. 36.

επενδύσει στις σιδηροδρομικές εταιρείες λειτουργούσε αρκετά συντηρητικά απέναντι στον τηλέγραφο, μη αναγνωρίζοντας ακόμη την «φυσική σχέση καλωδίου-σιδηροδρομικών γραμμών», ενώ το κοινό, σύμφωνα με το βιβλίο του Jeffrey Kieve *Electric Telegraph: A Social and Economic History*, παρότι ενθουσιασμένο «φαινόταν κυρίως αδιάφορο ως προς την αξία της νέας εφεύρεσης», την οποία θεωρούσε νεωτερισμό, όπως, εξάλλου, σε μεγάλο βαθμό και τους σιδηροδρόμους, το λεγόμενο «επικίνδυνο πείραμα».[36]

Σταδιακά, ωστόσο, συγκεκριμένα περιστατικά όπως η ταχεία ανακοίνωση της είδησης της γέννησης του δευτερότοκου γιου της Βασίλισσας Βικτωρίας Αλφρέδου στο Windsor στις 6 Αυγούστου 1844, η οποία έφτασε στους Υπουργούς και τους κατοίκους του Λονδίνου μέσω τηλεγράφου και η σύλληψη από την αστυνομία του εγκληματία John Towell τον ίδιο μήνα χάρη στην μετάδοση των απαραίτητων πληροφοριών μέσω του τηλεγράφου του τραίνου, είχαν ως αποτέλεσμα η κοινή γνώμη να αποκτήσει πολύ θετικότερη στάση σε σχέση με τον τηλέγραφο.[37] Σε αυτό συνέβαλε σημαντικά η επαναστατική συμβολή του νέου μέσου στην επιτάχυνση της ροής των ειδήσεων, καθώς όσες εφημερίδες στράφηκαν στη χρήση του τηλεγράφου βγήκαν κερδισμένες σχετικά με την ταχύτερη δημοσίευση των τελευταίων, «φρέσκων» νέων.[38]

Οι επιτυχίες αυτές κέντρισαν το ενδιαφέρον σημαντικών επιχειρηματιών που αποφάσισαν να κατευθύνουν τα κεφάλαιά τους στη νέα αυτή εφεύρεση που είχε ήδη αποδείξει τη χρησιμότητά της. Σύμφωνα με τον Jeffrey Kieve έως το 1846 η πρωτοπόρα φάση της νέας βιομηχανίας είχε τελειώσει.[39] Θα ακολουθούσε η δεύτερη περίοδος της απογείωσης, η οποία χαρακτηριζόταν από μία διπλή κίνηση. Από τη μια πλευρά στο εσωτερικό της Βρετανίας ξεκίνησε η ανάπτυξη των τηλεγραφικών εταιρειών που έμελλαν να κυριαρχήσουν στην αγορά των τηλεγραφικών υπηρεσιών έως την εθνικοποίηση του δικτύου τους το 1869, με την ίδρυση, αρχικά, της Electric Telegraph Company (ETC) το 1846, η οποία αγόρασε τις πατέντες των Cooke και Wheatstone, και στη συνέχεια της ανταγωνίστριας British Electric Telegraph Company τον Ιούλιο του 1850. Ως προς τη θέση του κράτους και της κυβέρνησης στο νέο αυτό πλαίσιο, είναι χαρακτηριστικό πως στο Νόμο του 1846 που επέτρεψε την σύσταση της Electric Telegraph Company προβλεπόταν η δυνατότητα επίταξης, εκ

[36] *Στο ίδιο*.
[37] *Στο ίδιο*, σελ. 37, 39.
[38] *Στο ίδιο*, σελ. 40.
[39] *Στο ίδιο*, σελ. 44.

μέρους της κυβέρνησης, του τηλεγραφικού δικτύου της εταιρείας για μία εβδομάδα στην περίπτωση εσωτερικών αναταραχών, κάτι το οποίο εφαρμόστηκε, μάλιστα, τον Απρίλιο του 1848, όταν η κυβέρνηση επιτάσσοντας το δίκτυο της ETC, κατάφερε να μπλοκάρει τις γραμμές επικοινωνίας των Χαρτιστών.[40] Την ίδια περίοδο με την ανάπτυξη του τηλεγραφικού κλάδου στο εσωτερικό της Βρετανίας λάμβανε χώρα και η επέκταση της τεχνολογίας του ηλεκτρικού τηλεγράφου στην υπόλοιπη Ευρώπη.

Ο ηλεκτρικός τηλέγραφος στην ηπειρωτική Ευρώπη

Στην ηπειρωτική Ευρώπη, σε αντίθεση με τη Βρετανία, τα τηλεγραφικά δίκτυα των διαφόρων κρατών αναπτύχθηκαν όχι ως αποτέλεσμα της ιδιωτικής πρωτοβουλίας αλλά ως αποτέλεσμα κεντρικού σχεδιασμού των εκάστοτε κυβερνήσεων, με το κράτος να διατηρεί την κυριότητα και τον έλεγχο της λειτουργίας των γραμμών που άρχισαν να κατασκευάζονται κατά τη δεκαετία του 1840. Επιπλέον, και πάλι σε αντίθεση με τη Βρετανία, η τηλεγραφική συσκευή που υιοθετήθηκε από την πλειονότητα των ευρωπαϊκών κρατών ήταν εκείνη του Samuel Morse, που ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1830 είχε φροντίσει για την εξασφάλιση των απαραίτητων διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας για την επικράτηση της εφεύρεσης του στην ηπειρωτική Ευρώπη.[41] Η επιλογή των ηπειρωτικών κρατών για πρωτοκαθεδρία του κράτους στην ανάπτυξη της ηλεκτρικής τηλεγραφίας αποτελούσε συνέχεια της λειτουργίας του τηλεγραφικού συστήματος Chappe και μπορούσε να αιτιολογηθεί ανά περίπτωση είτε στο πλαίσιο των προσπαθειών ενοποίησης των γερμανικών και ιταλικών κρατιδίων είτε στο πλαίσιο του συγκεντρωτικού διοικητικού ελέγχου των επαρχιών ενός κράτους από την κεντρική εξουσία, ειδικά σε περιόδους αναταραχών. Στην

---

[40] *Στο ίδιο*, σελ. 50. Ένα ακόμη σημαντικό στοιχείο που επέτρεψε την ανάπτυξη της τηλεγραφικής βιομηχανίας από την ιδιωτική πρωτοβουλία στην Βρετανία ήταν η ψήφιση της Joint-Stock Registration and Regulation Act το 1844 που είχε απλοποιήσει τη διαδικασία σύστασης εταιρειών με μόνη την εγγραφή τους σε μητρώο, επιτρέποντας την οργάνωση και αξιοποίηση μεγάλων κεφαλαίων, διατηρώντας, ωστόσο την απεριόριστη ευθύνη των εταίρων. Στο *ίδιο*, σελ. 47.

[41] Πέραν των επιχειρηματικών κινήσεων του Morse σημαντικό ρόλο στην επικράτηση της εφεύρεσης του διαδραμάτισε η «θαυμαστή απλότητά του», τόσο ως προς το ίδιο το σύστημα ηλεκτρικής τηλεγραφίας που παρουσιάστηκε για πρώτη φορά επίσημα το 1844 στην πειραματική γραμμή Ουάσινγκτον-Βαλτιμόρης, όσο και ως προς το απλό σύστημα συνεννόησης, δηλαδή τον κώδικα Μορς. *Από τις Φρυκτωρίες στις Δορυφορικές επικοινωνίες*, όπ.π., σελ. 25. Σύμφωνα με τον Καράκαλο:

> *Ο Τηλέγραφος του Μόρσε πλεονεκτεί των άλλων τηλεγραφικών συστημάτων κατά τα εξής:*
> *(1)Παρεδέχθη υπό όλων σχεδόν των εθνών όπου υπάρχει Τηλέγραφος· όπου δε δεν εισήχθη άχρι τούδε τείνει να εισαχθή δια να διευκολύνεται η μεταβίβασις των τηλεγραφημάτων διά του ομοιομόρφου των συσκευών, (2) Μεταβιβάζει τα σημεία πολύ ταχέως· 10 λέξεις εις έν λεπτόν δύναται να μεταβιβάση πεπειραμένος υπάλληλος, (3) Η συσκευή του είναι απλή και δεν συμβαίνουν συνήθως προσκόμματα κατά την ενέργειαν της υπηρεσίας, (4) Αν γείνη λάθος κατά την μεταβίβασιν ή αντιγραφήν, η διόρθωσις αυτού είναι εύκολος, διότι τα σημεια τυπούμενα επί της ταινίας του χάρτου μένουν επ' αυτής, και κατά πάσαν στιγμήν δύναται να γείνει εξέλεγξις.*

Καράκαλος, όπ.π., σελ. 45-46.

περίπτωση των γερμανικών κρατιδίων ο τηλέγραφος συνδέθηκε και πάλι με την πορεία ανάπτυξης των σιδηροδρόμων, μόνο που η έντονη εμπλοκή των κυβερνήσεων στην ανάπτυξή τους οδήγησε στο να θεωρηθεί και ο τηλέγραφος αφενός δημόσια υπηρεσία και αφετέρου εργαλείο επίτευξης του πρωσικού οράματος μιας ενωμένης Γερμανίας υπό πρωσική ηγεσία. Χαρακτηριστική είναι η κατασκευή τον Ιούλιο του 1848, με εντολή του Βασιλιά της Πρωσίας Φρειδερίκου Γουλιέλμου, των δύο κεντρικών γραμμών σύνδεσης του Βερολίνου με το Βέλγιο και του Βερολίνου με την Φραγκφούρτη.[42] Είχε προηγηθεί το 1846 η μελέτη και προσπάθεια κατασκευής μιας πειραματικής γραμμής μεταξύ Βερολίνου και Πότσδαμ από στρατιωτική επιτροπή, στην οποία συμμετείχε ως αξιωματικός του πρωσικού στρατού ο Walter Siemens, ο οποίος στη συνέχεια παραιτήθηκε από την επιτροπή και ίδρυσε την ιδιωτική εταιρεία τηλεγραφικών κατασκευαστικών έργων και συσκευών Telegraphen-Bauanstalt von Siemens und Halske, η οποία ανέλαβε το 1849-1850 τις δύο μεγάλες προαναφερθείσες γραμμές.[43] Ακολουθώντας το παράδειγμα της Πρωσίας με τη σειρά τους τα άλλα κράτη όπως η Βαυαρία και η Σαξονία προχώρησαν στην κατασκευή της τηλεγραφικής σύνδεσης Μονάχου - Σάλτσμπουργκ το 1849-1850, που επέτρεψε την επικοινωνία Μονάχου – Βιέννης, και στην σύνδεση της Λειψίας και της Δρέσδης με την γραμμή Βερολίνου-Φραγκφούρτης και πάλι το 1849.

Η ανάπτυξη του γαλλικού τηλεγραφικού δικτύου τέθηκε εξαρχής υπό αυστηρό κρατικό έλεγχο και η χρήση των ηλεκτρικών τηλεγραφικών γραμμών, που άρχισαν να κατασκευάζονται το 1845 και 1846 με τη σύνδεση Παρισίων – Ρουέν και Παρισίων – Λιλ αντίστοιχα, αρχικά αποτελούσε αποκλειστικά κυβερνητικό προνόμιο. Ουσιαστικά ο ηλεκτρικός τηλέγραφος τέθηκε υπό κρατικό μονοπώλιο σύμφωνα με τον νόμο της 2ας Μαΐου 1837 που είχε επιβάλει κρατικό μονοπώλιο τόσο επί του οπτικού, σηματοφόρου τηλεγράφου της εποχής όσο και επί των μελλοντικών τεχνολογιών που θα κάλυπταν την ανάγκη μετάδοσης μηνυμάτων από απόσταση.[44] Η

[42] Fickers και Griset, όπ.π., σελ. 22.

[43] Kieve, όπ.π., σελ. 46-47. Ο αξιωματικός Siemens στο Grace' s Guide of British Industrial History αναφέρεται στο λήμμα Siemens & Halske ως Werner και όχι Walter Siemens. Σε κάθε περίπτωση ο Werner ή Walter Siemens ίδρυσε μαζί με τον Johann George Halske την εταιρεία Siemens & Halske στο Βερολίνο και ο αδερφός του William Siemens ανέλαβε την προώθηση του έργου της εταιρείας στην Αγγλία όπου εγκαθιδρύθηκε ως κατασκευαστική τηλεγραφική εταιρεία και εταιρεία συμβούλων σχετικά με τον ηλεκτρισμό και την μηχανική από το 1850 και μετά, συνεργαζόμενη με τις μεγάλες βρετανικές εταιρείες του κλάδου, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Λήμμα Siemens & Halske, στο Grace' s Guide of British Industrial History, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.gracesguide.co.uk/Siemens_and_Halske, τελευταία πρόσβαση 11.10.1821.

[44] Ο νόμος περί κρατικού μονοπωλίου επί του τηλεγράφου της 2ας Μαΐου 1837 είχε ψηφιστεί ως απάντηση στην ανακάλυψη μιας παράνομης γραμμής οπτικού τηλεγράφου μεταξύ Παρισίων και Λυών

αντίληψη του τηλεγράφου ως μέσου άσκησης συγκεντρωτικού κρατικού ελέγχου αποτυπώνεται στη δήλωση του Γάλλου Υπουργού Εσωτερικών Lacave-Laplagne στη γαλλική Βουλή των Αντιπροσώπων τον Ιούλιο του 1847, κατά την οποία «Η τηλεγραφία πρέπει να είναι ένα εργαλείο πολιτικό και όχι εργαλείο εμπορικό».[45] Οι τηλεγραφικές γραμμές έγιναν τελικά προσβάσιμες στο κοινό τον χειμώνα του 1850-1851[46] και η κυκλοφορία των τηλεγραφημάτων πολλαπλασιάστηκε και άνθισε την περίοδο του Ναπολέοντα του Γ'. Μόλις το 1851 προβλέφθηκε η κατασκευή γραμμών 9.000 χιλιομέτρων στη χώρα.[47] Αντίστοιχα κίνητρα έντασης του ασκούμενου κυβερνητικού ελέγχου στα αυτοκρατορικά εδάφη ώθησαν και την ρωσική κυβέρνηση να προχωρήσει στη σύνδεση της Μόσχας με την Αγία Πετρούπολη με ηλεκτρικό πλέον τηλέγραφο το 1851.[48] Σταδιακά τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1850 ο ηλεκτρικός τηλέγραφος υιοθετήθηκε από τα περισσότερα κράτη της δυτικής και κεντρικής Ευρώπης, ήδη το 1849 από την Αυστρία παράλληλα με την Πρωσία, το 1850 από το Βέλγιο,[49] το 1852 από την Ολλανδία[50] και την Ελβετία και το 1853 και 1854 από τη Σουηδία και τη Δανία αντίστοιχα. Η ανάπτυξη των εγχώριων τηλεγραφικών δικτύων συνοδεύτηκε από τη διαπραγμάτευση και σύναψη τηλεγραφικών συνθηκών μεταξύ των γειτονικών κρατών σε ένα πρώτο στάδιο.

Η νέα τεχνολογία του ηλεκτρικού τηλεγράφου θα ταξίδευε ανατολικότερα τα αμέσως επόμενα χρόνια ως αποτέλεσμα δύο παραγόντων που διαδραμάτισαν καταλυτικό ρόλο στη διαδικασία αυτή. Πρόκειται για την ανάπτυξη της υποβρύχιας τηλεγραφίας και τον Κριμαϊκό Πόλεμο, δύο παράγοντες τόσο ανεξάρτητους μεταξύ

και της λειτουργίας μιας ιδιωτικής γραμμής που συνέδεε το Παρίσι με τις Βρυξέλλες τον Οκτώβριο του 1836. Η πρόβλεψη κάλυψης και των μελλοντικών τηλεγραφικών εφευρέσεων αποτυπώνει τη ρευστότητα της δεκαετίας του 1830 ως προς τις συνεχόμενες νέες ανακαλύψεις τηλεγραφικών συσκευών. Fickers & Griset, όπ.π., σελ. 18-19.

[45] Kieve, όπ.π., σελ. 46.

[46] Σύμφωνα με τον Kieve το τηλεγραφικό δίκτυο άνοιξε προς χρήση του κοινού τον Νοέμβριο του 1850, ενώ σύμφωνα με άλλες πηγές η εξυπηρέτηση του κοινού ξεκίνησε τον Μάρτιο του 1851. Βλ. Kieve, όπ.π., σελ. 46, Fiche Pédagogique του Musée de la Poste, σελ. 3, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.museedelaposte.fr/fr/system/files/fp_ptt.pdf, τελευταία πρόσβαση 16.10.2021.

[47] Fiche Pédagogique, όπ.π., σελ. 3.

[48] Fickers & Griset, όπ.π., σελ. 22.

[49] Το ενδιαφέρον της βελγικής κυβέρνησης για την ανάπτυξη ηλεκτρικού τηλεγραφικού δικτύου είχε εκφραστεί ήδη το φθινόπωρο του 1845, όταν ο Charles Wheatstone επισκέφθηκε τις Βρυξέλλες με στόχο τη σύναψη συμβολαίου εγκατάστασης του πρώτου τηλέγραφου στο Βέλγιο, για τη σύνδεση των Βρυξελλών με την Αμβέρσα. Kieve, όπ.π., σελ. 40.

[50] Στην Ολλανδία το χερσαίο τηλεγραφικό δίκτυο κατασκευάστηκε από την International Telegraph Company, αγγλο-ολλανδική εταιρεία με συμμετοχή κατά 1/3 των μετόχων της βρετανικής Electric Telegraph Company, στην οποία είχε εκχωρηθεί από την ολλανδική κυβέρνηση και το προνόμιο υποβρύχιας τηλεγραφικής σύνδεσης των δύο χωρών, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Στο ζήτημα του χερσαίου δικτύου, ωστόσο, η ολλανδική κυβέρνηση δεν επιθυμούσε να πραγματοποιηθεί αποκλειστικά από την ξένη εταιρεία. Kieve, όπ.π., σελ. 52.

τους όσο και αλληλοσυνδεόμενους που καθόρισαν το πλαίσιο ανάπτυξης των τηλεγραφικών δικτύων στην Κεντρική και Ανατολική Μεσόγειο και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, επηρεάζοντας, συνεπώς και την ιστορία του τηλεγράφου στην Ελλάδα.

Η υποβρύχια τηλεγραφία

Η ανάπτυξη της υποβρύχιας τηλεγραφίας επιτεύχθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1850 βασιζόμενη στις σημειώσεις του Michael Faraday στις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας σχετικά με τις μονωτικές ιδιότητες του υλικού gutta-percha, οι οποίες παρουσιάστηκαν στην Βασιλική Ακαδημία Τεχνών το 1843. Πρόκειται για ένα είδος πηγμένου λάτεξ το οποίο παραγόταν από τροπικά δέντρα της Χερσονήσου Malay στη Νοτιοανατολική Ασία και είναι παρόμοιο με το καουτσούκ στη χημική του σύνθεση αλλά διαφορετικό ως προς τις φυσικές του ιδιότητες, καθώς είναι ανελαστικό σε κανονικές θερμοκρασίες και γίνεται ελαστικό κατά τη βύθιση του σε ζεστό νερό.[51] Το 1847 και 1848 ο Werner von Siemens χρησιμοποίησε το gutta-percha σαν κάλυμμα για τα καλώδια που πόντισε πειραματικά κατά πλάτος του Ρήνου και στο Λιμάνι του Κιέλου αντίστοιχα.[52] Σε παρόμοια πειράματα είχε επιδοθεί ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1840 και ο Charles Wheatstone, ο οποίος είχε παρουσιάσει, μάλιστα, ενώπιον μιας επιτροπής της Βουλής των Κοινοτήτων, μία προτεινόμενη μέθοδο επικοινωνίας ανάμεσα στην Αγγλία και τη Γαλλία μέσω των Στενών του Ντόβερ.[53]

Η εφαρμογή της ιδέας υποβρύχιας τηλεγραφικής σύνδεσης της Αγγλίας με τη Γαλλία θα πραγματοποιείτο λίγα χρόνια αργότερα χάρη στο επιχειρηματικό ενδιαφέρον των αδερφών Jacob και John Watkins Brett.[54] Έχοντας αποκτήσει από τη γαλλική κυβέρνηση το 1847 την εκχώρηση του προνομίου υποβρύχιας τηλεγραφικής σύνδεσης με την Αγγλία, το 1850 ίδρυσαν την εταιρεία English Chanel Telegraph Company για την ανάληψη του εν λόγω έργου και ανέθεσαν στην London Gutta

[51] Kieve, όπ.π., σελ. 101.

[52] Το 1847, μάλιστα, ο Siemens εφηύρε ένα μηχάνημα παραγωγής σύρματος που εφάρμοζε θερμό gutta-percha στην επιφάνεια του αγωγού σχηματίζοντας μία προστατευτική μονωτική επίστρωση. Ο επενδυμένος με gutta-percha αγωγός αποτέλεσε τον πυρήνα του καλωδίου. Mantovani, R., «The Otranto-Valona Cable and the Origins of Submarine Telegraphy in Italy», *Advances in Historical Studies*, No6, υποσημ.3, σελ. 20.

[53] Kieve, όπ.π., σελ. 102.

[54] Στους αδερφούς Brett βλέπουμε να επαναλαμβάνεται το μοτίβο του διδύμου εκ των οποίων ο ένας είναι ο εμπνευστής της ιδέας, εν προκειμένω ο Jacob Brett και ο άλλος ο εφαρμοστής της, καθώς ο John Watkins Brett, έμπορος αντικών με μεγάλη περιουσία, ήταν εκείνος που στη συνέχεια θα αναλάμβανε την οικονομική πραγματοποίηση του σχεδίου και θα διαπραγματευόταν με τις κυβερνήσεις για την παραχώρηση των αναγκαίων προνομίων σύστασης υποβρύχιας τηλεγραφικής επικοινωνίας. Για τους αδερφούς Brett, βλ. Kieve, όπ.π., σελ. 102.

Percha Company την κατασκευή του καλωδίου, μήκους 25 ναυτικών μιλίων. Η πρώτη προσπάθεια πόντισης υποβρυχίου καλωδίου στη Μάγχη, μεταξύ Ντόβερ και Καλαί, έλαβε χώρα στις 23 Αυγούστου του 1850 και στέφθηκε με προσωρινή επιτυχία, καθώς επέτρεψε την ανταλλαγή μηνυμάτων για λίγες ώρες, γρήγορα όμως το καλώδιο κόπηκε. Η περιορισμένη έστω λειτουργία του, ωστόσο, επέτρεψε την ανανέωση του εκχωρηθέντος στους αδερφούς Brett δικαιώματος, υπό την προϋπόθεση ότι το νέο καλώδιο θα βρισκόταν σε πλήρη λειτουργία έως την 1η Οκτωβρίου 1851.[55] Την πραγματοποίηση της δεύτερης προσπάθειας ανέλαβε η νέα εταιρεία που συστάθηκε για το σκοπό αυτό, η Submarine Telegraph Company και την κατασκευή του καλωδίου αυτή τη φορά η Newall & Company έως τότε γνωστή κατασκευάστρια εταιρεία μεταλλικών καλωδίων για μεταλλεία και γέφυρες.[56] Η επιτυχία της πόντισης του δεύτερου αυτού καλωδίου πρόλαβε να ανακοινωθεί κατά την τελετή λήξης της Μεγάλης Έκθεσης του 1851 στο Λονδίνο και στις 13 Νοεμβρίου 1851 η χρήση του καλωδίου έγινε διαθέσιμη για το κοινό. Η πρώτη άμεση επικοινωνία μεταξύ Λονδίνου και Παρισίων με ηλεκτρικό τηλέγραφο επετεύχθη έναν χρόνο αργότερα, τον Νοέμβριο του 1852 μέσω της γραμμής αυτής, η λειτουργία της οποίας είχε εκχωρηθεί στην Submarine Telegraph Company για τις επόμενες δεκαετίες.[57]

Η επιτυχία του καλωδίου της Submarine Telegraph Company στην τηλεγραφική διασύνδεση της Βρετανίας με την ηπειρωτική Ευρώπη, το οποίο καλώδιο θα διατηρείτο, μάλιστα, για τα επόμενα 37 χρόνια,[58] οδήγησε στην έκρηξη των προσδοκιών σχετικά με την υποβρύχια τηλεγραφία. Στην ίδια τη Βρετανία τον Αύγουστο του 1851 συστάθηκε η English & Irish Magnetic Telegraph Company με σκοπό την επίτευξη της τηλεγραφικής σύνδεσης μεταξύ Αγγλίας και Ιρλανδίας με υποβρύχια καλώδια, η οποία έγινε πραγματικότητα τελικά το 1853. Η παρουσία της λεγόμενης «Magnetic», που θα εξελισσόταν στον έτερο κολοσσό της τηλεγραφίας στην Βρετανία, τόνωσε τον ανταγωνισμό με την Electric, η οποία με τη σειρά της το 1852 απέκτησε μια εκχώρηση από την ολλανδική κυβέρνηση για την τοποθέτηση

[55] Kieve, όπ.π., σελ. 103-104.
[56] Λήμμα «R. S. Newall and Co» » από την ιστοσελίδα του προγράμματος Grace's Guide to British Industrial History, διαθέσιμο στον σύνδεσμο: https://www.gracesguide.co.uk/R. S. Newall and Co, τελευταία πρόσβαση, 16.10.2021.
[57] Kieve, όπ.π., σελ. 104.
[58] Daniel D. Headrick, Pascal Griset, «Submarine Telegraph Cables: Business and Politics, 1838-1939», *The Business History Review*, φθινόπωρο, 2001, vol. 75, No3, σελ. 546.

καλωδίων από το Orfordness στην ανατολική ακτή της Αγγλίας στο Scveveningham στην Ολλανδία και από εκεί στη Χάγη, τα οποία τοποθετήθηκαν το 1853 και 1854. Συγχρόνως μια σειρά εταιρειών που προηγουμένως απασχολούνταν στους τομείς της κατασκευής μεταλλικών καλωδίων όπως η R.S. Newall & Company και η Kuper & Company, του τηλεγραφικού εξοπλισμού, όπως η W.T. Henley και η αγγλική Siemens & Halske που ίδρυσε ο William Siemens, αδερφός του Werner Siemens για την επέκταση των δραστηριοτήτων τους στη Βρετανία, καθώς και εταιρείες χύτευσης πλαστικού όπως η London Gutta Percha Company, στράφηκαν στην υπό ανάπτυξη βιομηχανία υποβρυχίων καλωδίων, στην οποία εμφανίστηκαν και νέες εταιρείες, όπως η Glass Elliott and Company.

Τη δεκαετία του 1850, λοιπόν, η Βρετανία διέθετε το πυκνότερο και αποτελεσματικότερο δίκτυο χερσαίας τηλεγραφίας στον κόσμο, με τις τηλεγραφικές της γραμμές να αναπτύσσονται παράλληλα με το επίσης πυκνό σιδηροδρομικό δίκτυο της χώρας, καθώς και έναν στρατό εμπειρογνωμόνων του πεδίου που απαρτιζόταν από παγκόσμιας κλάσης χημικούς, γεωλόγους, φυσικούς, μηχανικούς και τεχνικούς ικανούς για την αντιμετώπιση της πρόκλησης της υποβρύχιας τηλεγραφίας, η οποία ήταν πολύ πιο περίπλοκη και ποικιλόμορφη σε σχέση με την χερσαία. Ακόμη, η ανάπτυξη του κλάδου μπορούσε να βασιστεί στον τεράστιο εμπορικό και πολεμικό στόλο που εξασφάλιζε τη συνεχή προμήθεια της μητρόπολης με πρώτες ύλες, όπως συνέβη με το gutta-percha στο οποίο είχε επιβληθεί μονοπώλιο ήδη από το 1843.[59] Ο πλούτος των αποικιών της Βρετανικής Αυτοκρατορίας και η ναυτική και εμπορική της ισχύς αποτέλεσαν, συνεπώς, καταλύτη για την ανάπτυξη της νέας βιομηχανίας, η οποία με τη σειρά της κλήθηκε να υπηρετήσει τα συμφέροντα της αυτοκρατορίας εντός της οποίας ξεκίνησε η άνθισή της. Ειδικά την πρώτη περίοδο που μελετάμε, η υποστήριξη της βρετανικής κυβέρνησης μέσω επιχορηγήσεων και εγγυήσεων λειτούργησε συμπληρωματικά με το επιχειρηματικό δαιμόνιο όσων μεγάλων κεφαλαιούχων αποφάσιζαν να κατευθύνουν τα κεφάλαιά τους στον νέο πολλά υποσχόμενο τομέα μέσω ιδιωτικών κεφαλαιουχικών εταιρειών. Ακόμη και μετά την απόσυρση της βρετανικής κυβέρνησης από την άμεση συμμετοχή στις επενδύσεις για έργα υποβρύχιας τηλεγραφικής διασύνδεσης στα τέλη της δεκαετίας του 1850, τα βρετανικά πολεμικά πλοία συνέχισαν να παράσχουν τη συνδρομή τους κατά τις

[59] Mantovani, όπ.π., σελ. 20.

έρευνες του θαλασσίου βυθού και οι Βρετανοί διπλωμάτες να διευκολύνουν τις επαφές των Βρετανών επιχειρηματιών με τις ξένες κυβερνήσεις.[60]

Έργα υποβρύχιας τηλεγραφίας με το βλέμμα στην Ανατολή

Μετά την επιτυχία του καλωδίου Ντόβερ-Καλαί και παράλληλα με τον πολλαπλασιασμό των τηλεγραφικών υποβρύχιων συνδέσεων των βρετανικών νήσων με την ηπειρωτική Ευρώπη, το ενδιαφέρον των Βρετανών, τόσο επιχειρηματιών όσο και της κυβέρνησης, στράφηκε στο κομβικής σημασίας ζήτημα της επίτευξης της τηλεγραφικής σύνδεσης της μητρόπολης με τις αποικίες της. Προτού ακόμη ξεκινήσει η εφαρμογή των διαφόρων σχεδίων σύνδεσης του ευρωπαϊκού με το επίσης ήδη εκτεταμένο αμερικανικό τηλεγραφικό σύστημα μέσω της πόντισης καλωδίων στον Ατλαντικό, εξέλιξη που θα λάμβανε χώρα στα τέλη της δεκαετίας, οι ευρωπαϊκές δυνάμεις κοιτούσαν προς το Νότο και την Ανατολή.

Στο ζήτημα αυτό τα συμφέροντα της βρετανικής και της γαλλικής αυτοκρατορίας ευθυγραμμίζονταν στον στόχο υποβρύχιας τηλεγραφικής διασύνδεσης των ακτών της Μεσογείου, η πρώτη με απώτερο στόχο την αποικία της στην Ινδία και η δεύτερη την αποικία της στην Αλγερία. Ο αποικισμός της Αλγερίας είχε ξεκινήσει από το 1830, ενώ η Ινδία αποτελούσε «την πολυτιμότερη κτήση της Βρετανικής Αυτοκρατορίας εκείνη την εποχή, ευρισκόμενη μάλιστα στο δρόμο για την Άπω Ανατολή και την Αυστραλία όπου η βρετανική κυβέρνηση είχε επίσης συμφέροντα».[61] Τα πλεονεκτήματα από την σύνδεση του ευρωπαϊκού και του ινδικού τηλεγραφικού δικτύου θα ήταν πολλαπλά και θα οδηγούσαν σε αποτελέσματα που κυμαίνονταν από την ενίσχυση του συνολικού συστήματος διοίκησης της Αυτοκρατορίας και την απόκτηση στρατηγικού και στρατιωτικού πλεονεκτήματος χάρη στην ταχεία γνώση των γεγονότων, στην μείωση του επιχειρηματικού κινδύνου όσων είχαν εμπορικά και επιχειρηματικά συμφέροντα συνδεδεμένα με την έγκαιρη γνώση των εμπορικά σημαντικών γεγονότων. Ακόμη το έργο αυτό θα απέφερε υπέρογκα κέρδη όχι μόνο στους κατασκευαστές των υλικών που χρησιμοποιούνταν κατά την κατασκευή των τηλεγραφικών γραμμών, όπως σύρματα, καλώδια, στύλοι, μονωτικά υλικά, αλλά και στις μεταφορικές εταιρείες, όπως εταιρείες ναυσιπλοΐας που θα ευνοούνταν από τη μεταφορά των υλικών αλλά

[60] Headrick, όπ.π., σελ. 552.
[61] Shanvar Soli, «Concession Hunting in the Age of Reform: British Companies and the Search for Government Guarantees; Telegraph Concessions through Ottoman Territories, 1855–58», *Middle Eastern Studies*, Vol.38, No4, σελ. 171.

και στις ίδιες τις κατασκευαστικές εταιρείες που θα αναλάμβαναν το έργο τοποθέτησης των γραμμών. Το ζήτημα ήταν η επιλογή της καταλληλότερης διαδρομής που θα ακολουθούσε η τηλεγραφική γραμμή.[62]

Οι διαπραγματεύσεις για την πρώτη συμφωνία επέκτασης των υποβρυχίων τηλεγραφικών γραμμών στη Μεσόγειο ξεκίνησαν το 1853 όταν ο John Watkins Brett, και πάλι, ίδρυσε μια αγγλο-γαλλική μετοχική εταιρεία με στόχο τη σύνδεση της Γαλλίας με την Αλγερία και της Βρετανίας με την Ινδία, την Compagnie du télégraphe électrique sous-marin de la Méditerranée pour la Correspondance avec l' Algérie et les Indes. Το έργο αυτό προέβλεπε την κατασκευή μιας μεικτής τηλεγραφικής διαδρομής χερσαίων και υποβρυχίων γραμμών που θα περνούσε μέσω των ηπειρωτικών εδαφών του Βασιλείου της Σαρδηνίας του Οίκου της Σαβοΐας,[63] της γαλλικής Κορσικής, της νήσου Σαρδηνίας και από εκεί θα συνδεόταν με τις βορειοαφρικανικές ακτές στην Bona της Αλγερίας.[64] Η πόντιση του πρώτου υποβρυχίου καλωδίου σύνδεσης Ιταλικής Χερσονήσου – Κορσικής πραγματοποιήθηκε στα τέλη Ιουλίου του 1854 και λίγες ημέρες αργότερα ακολούθησε η πόντιση του καλωδίου διασύνδεσης Κορσικής-Σαρδηνίας στα στενά Bocche di Bonifacio. Η ενσωμάτωση των δύο μεγάλων μεσογειακών νησιών στο ηπειρωτικό τηλεγραφικό δίκτυο στέφθηκε με επιτυχία, καθώς τα δύο αυτά πρώτα καλώδια του 1854 παρέμειναν λειτουργικά για περίπου μία δεκαετία.[65] Τον Σεπτέμβριο του 1855 ξεκίνησε το εγχείρημα πόντισης του υποβρυχίου καλωδίου που

---

[62] *Στο ίδιο*.

[63] Στην Ιταλική Χερσόνησο των προενωτικών κρατών ο τηλέγραφος είχε ήδη αναπτυχθεί κυρίως στο Μεγάλο Δουκάτο της Τοσκάνης και στο Βασίλειο της Σαρδηνίας. Στο Μεγάλο Δουκάτο της Τοσκάνης η πρώτη χερσαία τηλεγραφική γραμμή κατά μήκος του σιδηροδρόμου Leopolda εγκαινιάστηκε το 1847 στο τμήμα Λιβόρνο-Πίζα από τον Carlo Matteuci, τον οποίον ο Λεοπόλδος ο Β' είχε διορίσει Διευθυντή των Ηλεκτρικών Τηλεγράφων της Τοσκάνης το προηγούμενο έτος. Στο Βασίλειο της Σαρδηνίας Γενικός Διευθυντής Ηλεκτρικών Τηλεγράφων διορίστηκε ο μηχανικός Gaetano Bonelli το 1853. Mantovani, όπ.π., σελ. 22.

[64] *Στο ίδιο*, σελ. 24. Πιο συγκεκριμένα, το έργο θα ξεκινούσε από τη Γένοβα, που ήταν ήδη συνδεδεμένη με το γαλλικό τηλεγραφικό δίκτυο, με κατεύθυνση ένα σημείο του κόλπου της πόλης La Spezia. Από εκεί θα ξεκινούσε η πόντιση του πρώτου υποβρυχίου καλωδίου μέχρι το Ακρωτήρι Corso στις βόρειες ακτές της Κορσικής. Η γραμμή θα συνεχιζόταν μέσω χερσαίων γραμμών που θα διέσχιζαν το νησί προς το νότο, μέχρι το στενό Bocche di Bonifacio, στο οποίο θα ποντιζόταν το δεύτερο καλώδιο σύνδεσης της Κορσικής με τη Σαρδηνία. Με την κατασκευή χερσαίου τηλεγραφικού δικτύου σύνδεσης της βόρειας με τη νότια Σαρδηνία η γραμμή θα έφτανε τέλος στο Ακρωτήρι Teulada, από όπου θα ξεκινούσε το υποβρύχιο καλώδιο προς την αφρικανική ακτή.
Η υλοποίηση του σχεδίου του Brett προϋπέθετε την εκχώρηση των σχετικών προνομίων από τη γαλλική κυβέρνηση και τον Οίκο της Σαβοΐας. Στο σύμφωνο με το Βασίλειο της Σαρδηνίας ο Brett δεσμεύτηκε να κατασκευάσει το σύνολο των γραμμών εντός 18 μηνών από την έγκριση της συμφωνίας με νόμο, συμπεριλαμβανομένων των χερσαίων τμημάτων και της πόντιση των τριών υποβρυχίων καλωδίων με δικά του έξοδα και κίνδυνο και να αναλάβει την πλήρη συντήρηση των γραμμών. *Στο ίδιο*, σελ. 25.

[65] *Στο ίδιο*, σελ. 26-27.

θα ένωνε τη Σαρδηνία με την Bona της Αλγερίας, το οποίο ολοκληρώθηκε επιτυχώς μόλις δύο χρόνια αργότερα, τον Οκτώβριο του 1857, μετά από δύο αποτυχημένες προσπάθειες.[66]

Ο Κριμαϊκός Πόλεμος και η εισαγωγή του τηλεγράφου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

Την ίδια περίοδο που ξεκινούσε η τηλεγραφική διασύνδεση της Μεσογείου, η τηλεγραφία, χερσαία και υποβρύχια θα ταξίδευε ανατολικά. Καταλύτη στη διαδικασία αυτή αποτέλεσε ο Κριμαϊκός Πόλεμος, ο οποίος θεωρείται σημείο-σταθμός έτσι κι αλλιώς ως προς την εγκαινίαση πολλών τεχνολογικών καινοτομιών που θα έφταναν να χαρακτηρίζουν, στη συνέχεια, όλο τον 19ο αιώνα. Πράγματι, ο Κριμαϊκός Πόλεμος αποτέλεσε το κατάλληλο πλαίσιο δημόσιας έκθεσης καινοτομιών όπως ο σιδηρόδρομος, τα ατμόπλοια, ο τηλέγραφος, η φωτογραφία και τα υγειονομικά νοσοκομεία ως έχουσες στρατιωτική αξία.[67] Με τον Κριμαϊκό Πόλεμο το ευρωπαϊκό τηλεγραφικό δίκτυο επεκτάθηκε ανατολικά στα Βαλκάνια, ενώ συγχρόνως λάμβανε χώρα η αντίστροφη διαδικασία επέκτασης του νεοσύστατου οθωμανικού δικτύου προς τα δυτικά.[68] Τον Αύγουστο του 1854, μετά από την αναχώρηση των ρωσικών στρατευμάτων που είχαν καταλάβει τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες τον Ιούλιο του 1853, οι Ηγεμονίες τέθηκαν υπό τη διοίκηση της Αυστρίας, η οποία έχοντας ήδη επεκτείνει το τηλεγραφικό της δίκτυο στην Τρανσυλβανία το 1853, θέτοντας σε λειτουργία τις γραμμές Voiena-Timisoara-Sibiu-Alba Iulia-Cluj,

---

[66] Στην τρίτη προσπάθεια πόντισης του καλωδίου Σαρδηνία-Bona τον Σεπτέμβριο του 1857 ως ανάδοχος του έργου είχε προσληφθεί η κατασκευάστρια εταιρεία Newall & Co, έπειτα από έντονη κριτική για την σπατάλη πόρων στις προηγούμενες ανεπιτυχείς προσπάθειες, ενώ στο πλοίο πόντισης, το Elba, βρίσκονταν ο ίδιος ο Brett, ο Newall και ο Werner von Siemens ως σύμβουλος. Το υποβρύχιο αυτό καλώδιο θα λειτουργούσε τελικά για περιορισμένο διάστημα, καθώς ήδη τον Νοέμβριο του 1860 βρισκόταν εκτός λειτουργίας. *Στο ίδιο*, σελ. 27-29.

[67] Όπως υπογραμμίζει ο Yakup Bektas στο άρθρο του «The Crimean War as a Technological Enterprise», οι νέες αυτές τεχνολογίες δεν είχαν στην πραγματικότητα καταστεί ακόμη «αποτελεσματικά εργαλεία της αυτοκρατορίας» αλλά «ήταν περισσότερο σημαντικά για τον συμβολισμό τους, τις μελλοντικές υποσχέσεις τους και τις δαιμόνιες χρήσης της προπαγάνδας». Bektas, «The Crimean War as a Technological Enterprise», όπ.π., σελ. 234.

[68] Ο Κριμαϊκός Πόλεμος ώθησε και τη Ρωσία να ενισχύσει το σηματοφόρο τηλεγραφικό της σύστημα τύπου Chappe, που ήδη συνέδεε την Αγία Πετρούπολη με τη Μόσχα και τη Μόσχα με τη Σεβαστούπολη με ενδιάμεσο σταθμό την Οδησσό, με την κατασκευή ηλεκτρικού τηλεγραφικού δικτύου από τη Βαλτική έως τη Μαύρη Θάλασσα. Η ρωσική κυβέρνηση συμβλήθηκε για το έργο αυτό με την Siemens & Halske, η οποία έως το τέλος του πολέμου είχε κατασκευάσει γραμμή 10.000 χιλιομέτρων που έφτασε στην Σεβαστούπολη λίγο πριν η πόλη πέσει στους Συμμάχους. Χαρακτηριστικό της επίδρασης της νέας τεχνολογίας στη διεξαγωγή του πολέμου είναι το γεγονός πως η βρετανική κυβέρνηση είχε θορυβηθεί ιδιαίτερα, καθώς η ρωσική κυβέρνηση, χάρη στην ταχεία, πλέον, μετάδοση πληροφοριών από τις άλλες μεγάλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, χάρη στους ανταποκριτές της στο Λονδίνο και το Παρίσι, είχε αποκτήσει πρόσβαση σε σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τις κινήσεις των αγγλογαλλικών στρατευμάτων που δημοσιεύονταν στον βρετανικό και το γαλλικό Τύπο. Bektas, «The Crimean War as a Technological Enterprise», όπ.π., σελ. 243-244.

κατασκεύασε τις γραμμές Sibiu-Brasov και Timisoara-Lugoj-Orsova, καθώς και τη γραμμή Brasov-Βουκουρέστι, μέσω της οποίας επετεύχθη η τηλεγραφική επικοινωνία Βουκουρεστίου-Βιέννης.[69]

Με την επέκταση, μέσω του αυστριακού, του ευρωπαϊκού τηλεγραφικού συμπλέγματος έως το Βουκουρέστι, η μεταφορά στο Λονδίνο ενός μηνύματος από την χερσόνησο της Κριμαίας, στην οποία είχαν εκστρατεύσει οι Βρετανοί και Γάλλοι προς υποστήριξη των Οθωμανών έναντι της Ρωσίας, γινόταν σε διάστημα πέντε ημερών το ταχύτερο, καθώς δύο ημέρες απαιτούνταν για να φτάσει το μήνυμα από την Κριμαία στη Βάρνα με ατμόπλοιο και άλλες τρεις για να φτάσει από τη Βάρνα στο Βουκουρέστι, και από εκεί με τηλέγραφο στο Λονδίνο.[70] Η ανάγκη σύντμησης του χρόνου μετάδοσης των ειδήσεων και μηνυμάτων από το μέτωπο οδήγησε τη βρετανική και τη γαλλική κυβέρνηση στην απόφαση τηλεγραφικής σύνδεσης των αρχηγείων τους στην Κριμαία, που αποτελούσε από το καλοκαίρι του 1854 και μετά το κυρίως μέτωπο του πολέμου, με το Λονδίνο, το Παρίσι και την Κωνσταντινούπολη.

Ως αποτέλεσμα τον Φεβρουάριο του 1855 υπεγράφη συνθήκη μεταξύ Γαλλίας και Βρετανίας κατά την οποία η Γαλλία αναλάμβανε την κατασκευή χερσαίας τηλεγραφικής γραμμής για τη σύνδεση του Βουκουρεστίου με την Βάρνα και η Βρετανία την τοποθέτηση υποβρύχιου καλωδίου αφενός ανάμεσα στην Βάρνα και την Μπαλακλάβα στην Κριμαία, όπου βρισκόταν η βάση του βρετανικού στρατού, και αφετέρου ανάμεσα στην Βάρνα και την Κωνσταντινούπολη, με τους τηλεγραφικούς σταθμούς να υπάγονται σε βρετανικό έλεγχο και διοίκηση.[71] Την

---

[69] Badem Candan, *The Ottoman Crimean War (1853-1856)*, Leiden & Boston, Brill, 2010, σελ. 186-187 και Drăgănescu Mihai, «Din Istoria Telecomunicaţiilor în România», Ανακοίνωση στην Ακαδημία της Ρουμανίας, 15 Απριλίου 2003, σελ. 4-5.

[70] Ο υπολογισμός αυτός προκύπτει από το μνημόνιο των συζητήσεων της αγγλικής κυβέρνησης με τον Frederic Cardogan σχετικά με την πρότασή του τελευταίου για διεξαγωγή της τηλεγραφικής επικοινωνίας ανάμεσα στην Κριμαία και το Λονδίνο τον Δεκέμβριο του 1854, όπως αναφέρεται στο άρθρο του Yakup Bektas «The Crimean War as a Technological Enterprise», όπ.π., σελ. 243.

[71] Bektas, «The Sultan's Messenger», *Technology and Culture*, Vol. 41, No. 4, The John Hopkins University Press, Οκτώβριος 2000, σελ. 673. Στο ίδιο το μέτωπο του πολέμου οι Βρετανοί προχώρησαν στην κατασκευή χερσαίου ηλεκτρικού τηλεγράφου στην ίδια την Κριμαία, την οποία ανέλαβε η Electric Telegraph Company, με τις εργασίες να ξεκινούν στα τέλη Δεκεμβρίου του 1855 και κατά την ολοκλήρωσή τους έως το τέλος του πολέμου να περιλαμβάνουν την εγκατάσταση ενός δικτύου 21 μιλίων γραμμών και 8 σταθμών. Αντίθετα, οι Γάλλοι προτίμησαν μια κινητή εκδοχή του οπτικού συστήματος Chappe με βελτιωμένη σηματοδότηση, το οποίο ήταν αρκετά ελαφρύ ώστε να μετακινείται από ζεύγος μουλαριών. Το σύστημα αυτό θεωρείτο ότι προσέφερε αφενός μεγαλύτερη δυνατότητα κίνησης και προσαρμογής στις επιχειρήσεις του πολέμου και τις μετακινήσεις των στρατευμάτων και αφετέρου μεγαλύτερη ασφάλεια, εφόσον οι διακοπές από τον εχθρό ήταν δυσκολότερες. Ως το τέλος του πολέμου οι Γάλλοι είχαν πραγματοποιήσει με το σύστημα αυτό περίπου 4.500 αποστολές μηνυμάτων. Στο γεγονός αυτό στηρίζει μεταξύ άλλων ο Bektas το

τοποθέτηση των δύο υποβρυχίων γραμμών στη Μαύρη Θάλασσα ανέλαβε η Newall & Company, με το έργο τοποθέτησης της γραμμής Μπαλακλάβα-Βάρνα να ξεκινά τον Φεβρουάριο του 1855 και να ολοκληρώνεται στα τέλη Απριλίου 1855.[72] Η πόντιση του καλωδίου αυτού, το οποίο ήταν το μακρύτερο καλώδιο που είχε τοποθετηθεί επιτυχώς, μήκους 340 μιλίων, θεωρήθηκε τεράστιο επίτευγμα τόσο της εταιρείας όσο και της βιομηχανίας υποβρύχιων καλωδίων συνολικά, προκαλώντας μεγάλο ενδιαφέρον χρηματοδότησης και ενισχύοντας την εμπιστοσύνη στις τηλεγραφικές εταιρείες. Σύμφωνα με τον υποστηρικτή του τηλέγραφου και ιστορικό Taliaferro P. Shaffner, επρόκειτο για «το πιο γενναίο και θριαμβευτικό χαρακτηριστικό της υποβρύχιας τηλεγραφίας», «ένα εξαιρετικό εγχείρημα», το οποίο κατάφερνε να διασχίσει «την πιο άστατη και αγριεμένη θάλασσα στη γη».[73] Η άμεση τηλεγραφική επικοινωνία των κυβερνήσεων στο Παρίσι και το Λονδίνο με τους στρατούς τους στην Κριμαία είχε επιτευχθεί, με τα μηνύματα πλέον να φτάνουν στο Παρίσι και το Λονδίνο εντός 5 ωρών, συμπεριλαμβανομένων των 2 ωρών, το λιγότερο, που απαιτούνταν για τη μεταφορά των μηνυμάτων κατά μήκος του Δούναβη με βάρκα, γιατί το υποβρύχιο καλώδιο που θα διέσχιζε το ποτάμι δεν είχε ακόμη τοποθετηθεί.[74] Έως τις αρχές Οκτωβρίου του 1855 είχε ολοκληρωθεί και η έτερη υποβρύχια γραμμή της Μαύρης Θάλασσας που συνέδεε τη Βάρνα με την Κωνσταντινούπολη, μήκους 150 μιλίων, επιτυγχάνοντας την άμεση τηλεγραφική επικοινωνία και της οθωμανικής πρωτεύουσας με την Ευρώπη.[75]

Το ενδιαφέρον του Σουλτάνου Αμντούλ Μετζίτ Α' για τον τηλέγραφο είχε ήδη εκφραστεί το 1847, όταν μετά την πρώτη επίδειξη της εφεύρεσης του Samuel

---

επιχείρημά του ότι ο Κριμαϊκός Πόλεμος αποτέλεσε το σημείο μετάβασης στις νέες τεχνολογίες, καθώς το ηλεκτρικό τηλεγραφικό σύστημα ακόμη αναπτυσσόταν και το παλαιότερο οπτικό σύστημα δεν είχε ακόμη ξεπεραστεί. Bektas, «The Crimean War as a Technological Enterprise», όπ.π., σελ. 244-246.

[72] Στο εγχείρημα αυτό συμμετείχαν ναυλωμένα ατμόπλοια όπως το Elba και ένας μεγάλος αριθμός ιδιωτών εργατών και στρατιωτικού προσωπικού του Βασιλικού Πυροβολικού και του Βασιλικού Μηχανικού. Bektas, «The Crimean War as a Technological Enterprise», όπ.π., σελ. 244.

[73] Η επιτυχία τοποθέτηση της γραμμής αυτής ενίσχυσε τις ελπίδες για την τηλεγραφική σύνδεση Ευρώπης και Αμερικής, που θα επέτρεπε ο ωκεανός να μετατραπεί σε «μια λεωφόρο σκέψης» και αποτέλεσε τη βάση για τα επόμενα εγχειρήματα διασύνδεσης της Μεσογείου με υποβρύχια καλώδια μεγάλου μήκους στο δρόμο προς την Ινδία, όπως θα δούμε στη συνέχεια. *Στο ίδιο*.

[74] Bektas, «The Sultan's Messenger», όπ.π., σελ. 675. Ως προς το χερσαίο τηλεγραφικό δίκτυο που είχαν αναλάβει να κατασκευάσουν οι Γάλλοι συγχρόνως με την πόντιση των υποβρυχίων γραμμών από τους Βρετανούς, η γραμμή Βουκουρεστίου-Giurgiu στο νότιο τμήμα των Ηγεμονιών άρχισε να κατασκευάζεται το 1854 και μέχρι την άνοιξη του 1855 η σύνδεση Βουκουρεστίου-Βάρνας με ενδιάμεσους σταθμούς το Shumen και το Ruschuk είχε ολοκληρωθεί. Η σύνδεση των δικτύων της Βλαχίας και της Μολδαβίας επετεύχθη μέσω της γραμμής Ploiesti-Focsani το 1855. Drăgănescu Mihai, όπ.π., σελ. 4-5.

[75] Bektas, «The Crimean War as a Technological Enterprise», όπ.π., σελ. 244.

Morse στο θερινό παλάτι Beylerbeyi στο Βόσπορο από τον Αμερικανό καθηγητή J. Lawrence Smith, ο Σουλτάνος διέταξε την κατασκευή ηλεκτρικής τηλεγραφικής γραμμής ανάμεσα στην πρωτεύουσα και την Εντιρνέ, στο ευρωπαϊκό τμήμα της Αυτοκρατορίας. Ωστόσο φαίνεται ότι η διαταγή αυτή δεν υλοποιήθηκε ποτέ,[76] με αποτέλεσμα η ανάπτυξη του οθωμανικού τηλεγραφικού δικτύου να ξεκινήσει μόλις κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου, με την κατασκευή ακριβώς τηλεγραφικής γραμμής 170 μιλίων για τη σύνδεση της Ισταμπούλ (Κωνσταντινούπολης) με την Εντιρνέ (Αδριανούπολη).[77] Παράλληλα, η οθωμανική κυβέρνηση έγινε δεκτή ως τρίτο μέρος στην τηλεγραφική σύμβαση Βρετανίας-Γαλλίας, αναλαμβάνοντας την προστασία των υπό κατασκευή τηλεγραφικών γραμμών στο ευρωπαϊκό τμήμα της αυτοκρατορίας από βλάβες και διακοπές, ενώ λίγο αργότερα προέβη στην αγορά της γαλλικής χερσαίας γραμμής Βουκουρέστι-Βάρνα και της βρετανικής υποβρύχιας γραμμής Βάρνα-Κωνσταντινούπολη.[78]

Στο ζήτημα της ανάπτυξης του οθωμανικού τηλεγραφικού δικτύου διαφαίνονται οι ετεροβαρείς σχέσεις μεταξύ Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και των όψιμων συμμάχων της, της Βρετανίας και της Γαλλίας την περίοδο τόσο του πολέμου

---

[76] Σύμφωνα με τον Cyrus Hamlin, Αμερικανό ιεραπόστολο με γνώσεις μηχανικής, μετέπειτα ιδρυτή του Robert College, ο οποίος είχε βοηθήσει και τον Mellen Chamberlain κατά την πρώτη, αποτυχημένη επίδειξη του τηλεγράφου στην Κωνσταντινούπολη τον Μάιο του 1839, που οδήγησε τον Chamberlain στο ταξίδι στη Βιέννη, η διαταγή του Σουλτάνου το 1847 δεν υλοποιήθηκε καθώς προσέκρουσε στην εναντίωση των πασάδων, οι οποίοι «δεν επιθυμούσαν έναν "μαρτυριάρη" που να αναφέρει τα πεπραγμένα τους κάθε μέρα, ενόσω βρίσκονταν στο απομακρυσμένο εσωτερικό» της αυτοκρατορίας. Ο Hamlin αναφέρει, μάλιστα, πως ήδη την ημέρα της επίδειξης του τηλέγραφου στο παλάτι το 1847, το καλώδιο είχε βρεθεί μυστηριωδώς κομμένο, πιθανόν από κάποιον πασά που επιθυμούσε την αποτυχία του. Χάρη στην επιτυχή επίδειξη του 1847 ο Σουλτάνος Αμντούλ Μετζίτ Α' έγινε ο πρώτος επικεφαλής κράτους που παρασημοφορούσε τον Morse, καθώς του απένειμε το στολισμένο με διαμάντια παράσημο Nishan-ō Iftihar και ένα βεράτιο ως επίσημη αναγνώριση του έργου του. Oral, «Electric Telegraph», όπ.π., σελ. 1, Bektas, «The Sultan's Messenger», όπ.π., σελ. 672.

[77] Το έργο προχώρησε σύμφωνα με τη γαλλική πρόταση υπό την εποπτεία του Γάλλου μηχανικού F. De la Rue, με την οθωμανική συμβολή να περιορίζεται στην παροχή των στύλων και των απλών εργατών, και τη γαλλική πλευρά να καλύπτει την παροχή των απαραίτητων υλικών και τεχνιτών. Το πρώτο τμήμα της γραμμής θα έφτανε ως την Εντιρνέ (Αδριανούπολη) και από εκεί το δεύτερο τμήμα της θα έφτανε στο Shumen (Σούμλα), αποτελώντας μέρος της γραμμής Βάρνα-Βουκουρέστι που κατασκεύαζε η γαλλική κυβέρνηση. Προβλεπόταν επίσης μια άλλη γραμμή, «που θα έτρεχε βόρεια και δυτικά από την Εντιρνέ και θα κατασκευαζόταν επίσης από τους Οθωμανούς και θα συνδεόταν με το Αυστριακό δίκτυο μέσω Πλόβντιβ, Σόφια, Νις, Αλεξίνιτσα και Βελιγράδι». Η κατασκευή ξεκίνησε τον Μάρτιο του 1855, στις 19 Αυγούστου του ίδιου έτους η γραμμή Ιστανμπούλ-Εντιρνέ είχε ολοκληρωθεί και έως τις 6 Σεπτεμβρίου η γραμμή Εντιρνέ-Shumnu (Σούμλα) είχε ολοκληρωθεί επίσης. Η γραμμή άνοιξε επίσημα εν καιρώ για τη μεταφορά των ειδήσεων του τερματισμού του πολέμου. Bektas, «The Sultan's Messenger», όπ.π., σελ. 675-676, υποσημ. 18, Shanvar Soli, όπ.π., σελ. 169-170.

[78] Η απόφαση της οθωμανικής εξαγοράς των δύο τηλεγραφικών γραμμών φαίνεται πως στηρίχθηκε εν μέρει και στις συστάσεις των διευθυντών των γραμμών αυτών, του Γάλλου Pelegrie και του Βρετανού Biddulph προς τις κυβερνήσεις τους να προσφέρουν τις γραμμές προς πώληση στην Υψηλή Πύλη και στην Πύλη να τις αγοράσει, στη βάση της εκτίμησης ότι έτσι η Πύλη θα αποκτούσε ένα ημερήσιο εισόδημα έως και 200 λιρών από τη λειτουργία της γραμμής Βάρνα-Ιστάνμπουλ. Shanvar Soli, όπ.π., σελ. 170.

όσο και μετά από αυτόν. Από τη μια πλευρά η Βρετανία και η Γαλλία επεδίωκαν την ολοένα και μεγαλύτερη αύξηση της επιρροής τους στην αυλή του Σουλτάνου, σε μεγάλο βαθμό ανταγωνιστικά. Από την άλλη πλευρά η ίδια η Υψηλή Πύλη προσπαθούσε να συγκροτήσει το εγχώριο τηλεγραφικό της δίκτυο, αφενός αξιοποιώντας την τεχνογνωσία των Αγγλογάλλων και αφετέρου αναπτύσσοντας την απαραίτητη γραφειοκρατία[79] και επιχειρώντας να διατηρήσει το κρατικό μονοπώλιο επί της ιδιοκτησίας και λειτουργίας των νέων τηλεγραφικών γραμμών, πιθανόν σε μια προσπάθεια να προλάβει μια κατάσταση αντίστοιχη με εκείνη των ταχυδρομικών υπηρεσιών της ίδιας περιόδου, που πάσχιζαν να αναπτυχθούν και να ξεφύγουν από τον έλεγχο των ξένων ταχυδρομικών υπηρεσιών που λειτουργούσαν στο οθωμανικό έδαφος.

Αυτός ο ανταγωνισμός συμφερόντων μεταξύ των «Μεγάλων Δυνάμεων της τηλεγραφίας» και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εκφράστηκε ιδιαίτερα έντονα στο ζήτημα του βρετανικού σχεδίου τηλεγραφικής διασύνδεσης της Ινδίας, το οποίο προϋπέθετε τη συνεργασία με τους Οθωμανούς, καθώς οποιαδήποτε διαδρομή και να επιλεγόταν, θα περνούσε μέσα από εδάφη που έλεγχε η αυτοκρατορία.

Ήδη από το 1855 η βρετανική κυβέρνηση είχε στη διάθεσή της δύο εναλλακτικά και ανταγωνιστικά μεταξύ του σχήματα. Στο πλαίσιο των έργων τηλεγραφικής διασύνδεσης της Κορσικής, της Σαρδηνίας και της Αλγερίας ο John Watkins Brett προσέφερε, μέσω της εταιρείας Mediterranean Electric Telegraph Company, την κατασκευή μιας γραμμής από το Κάλιαρι στη Μάλτα, σημαντική ναυτική βάση των Βρετανών στη Μεσόγειο, και στη συνέχεια την επέκτασή της σε δύο διακλαδώσεις, μία προς την Κέρκυρα, το σημαντικότερο νησί του βρετανικού προτεκτοράτου των Ιονίων Νήσων, και την Κωνσταντινούπολη και μία δεύτερη προς την Αλεξάνδρεια και από εκεί μέσω της Ερυθράς Θάλασσας στην Ινδία.[80] Πράγματι, το 1857 η Newall & Co ως ανάδοχος της εταιρείας του Brett ξεκίνησε το έργο ένταξης της Μάλτας στο γαλλο-σαρδηνικό δίκτυο με την πόντιση ενός καλωδίου

[79] Ως προς την ανάπτυξη της τηλεγραφικής γραφειοκρατίας, η οθωμανική κυβέρνηση διόρισε μια επιτροπή αξιωματούχων, συμβούλων και στρατιωτικών με επικεφαλής τον Δραγουμάνο της Πύλης με στόχο την κατάρτιση σχεδίου εγκαθίδρυσης τηλεγραφικών επικοινωνιών σε ολόκληρη την Αυτοκρατορία. Η επιτροπή αυτή αποτέλεσε τον πυρήνα του μετέπειτα Τμήματος Τηλεγραφίας του Οθωμανικού Υπουργείου Δημοσίων Έργων. Bektas, «The Sultan's Messenger», όπ.π., σελ. 675.
[80] Shanvar Soli, όπ.π., σελ. 172.

μήκους 930 χιλιομέτρων. Η υποβρύχια αυτή σύνδεση λειτούργησε μόλις δύο χρόνια, έως το 1859, οπότε το νησί απομονώθηκε εκ νέου.[81]

Η εναλλακτική πρόταση, προερχόμενη από την Eastern Telegraph Company των αδερφών Gisborne διαφοροποιείτο ως προς το μεσογειακό τμήμα της τηλεγραφικής διαδρομής, καθώς προέτασσε την επέκταση της υπάρχουσας γραμμής, που συνέδεε την Κωνσταντινούπολη με το ευρωπαϊκό τηλεγραφικό σύμπλεγμα, από τα Δαρδανέλια στην Αλεξάνδρεια και από εκεί, τη σύνδεση της Ινδίας με την Αίγυπτο μέσω υποβρυχίου καλωδίου στην Ερυθρά Θάλασσα. Το σχέδιο για σύνδεση της Αιγύπτου με την Ινδία μέσω τοποθέτησης υποβρυχίου καλωδίου στην Ερυθρά Θάλασσα βλέπουμε πως αρχικά ήταν κοινό στις δύο προτάσεις. Τον Φεβρουάριο του 1856, όμως, η παραχώρηση μονοπωλίου για την κατασκευή τηλεγραφικής γραμμής στην Αίγυπτο στον νεότερο αδερφό Francis Gisborne και το φιρμάνι του Οκτωβρίου του ίδιου έτους που του παραχωρούσε το αποκλειστικό δικαίωμα διάρκειας 99 ετών για την κατασκευή και λειτουργία τηλεγραφικών σταθμών στις ακτές της Ερυθράς Θάλασσας,[82] οδήγησαν στον αποκλεισμό της Mediterranean Electric Telegraph Company του Brett από την Αίγυπτο. Ως αποτέλεσμα ο Brett αντιπρότεινε την αξιοποίηση της αυστριακής γραμμής που επρόκειτο να ποντιστεί με στόχο τη σύνδεση της Ραγκούζα, του Ντουμπρόβνικ, με την Αλεξάνδρεια με τη σύναψη σχετικής συνθήκης με την Αυστρία και, στη συνέχεια, την παράκαμψη της Ερυθράς Θάλασσας και των αιγυπτιακών ακτών, με την κατασκευή χερσαίας γραμμής μέσω της Κοιλάδας του Ευφράτη μέχρι τον Περσικό Κόλπο και από εκεί την πόντιση υποβρυχίου καλωδίου μέχρι το Karachi, όπου θα γινόταν η σύνδεση με το ινδικό τηλεγραφικό σύστημα. Τελικά η βρετανική κυβέρνηση, σε συνεννόηση με την ινδική προέκριναν την τελευταία αυτή πρόταση του Brett και παρείχαν την απαιτούμενη χρηματοδοτική στήριξη στην νεοσχηματισθείσα European and Indian Junction Telegraphy Company (EIJTC) με την οποία υπέγραψαν προκαταρκτική συμφωνία τον Φεβρουάριο του 1857.[83]

---

[81] Η Μάλτα, βρετανικό προτεκτοράτο από το 1800 και τμήμα της βρετανικής αυτοκρατορίας από το 1814, αποτελούσε σημαντική βρετανική βάση στη Μεσόγειο, ιδιαιτέρως λόγω της γεωγραφικής της θέσης στη μέση περίπου της απόστασης Γιβραλτάρ- Σουέζ. Mantovani, όπ.π., σελ. 29 και υποσημ. 23, σελ. 24.

[82] Shanvar Soli, όπ.π., σελ. 172-173.

[83] Το σχέδιο τηλεγραφικής προσέγγισης της Ινδίας μέσω της Κοιλάδας του Ευφράτη συνέπιπτε με την πρόταση του W.P. Andrew, προέδρου της Scind Railway Company για σιδηροδρομική και τηλεγραφική σύνδεση της Μεσογείου με την Ινδία μέσω της οδού αυτής. Ο Andrew ορίστηκε, μάλιστα, πρόεδρος της European and Indian Junction Telegraphy Company. Η βρετανική κυβέρνηση είχε απευθυνθεί σε μια σειρά ειδικών, μεταξύ των οποίων στον W.B. O'Shaughnessy, διευθυντή των

Στο σημείο αυτό είναι που οι βρετανικοί στόχοι προσέκρουσαν στους χειρισμούς της οθωμανικής πλευράς, που θέτοντας ως κεντρικό σκοπό την ανάδειξη της Κωνσταντινούπολης σε τηλεγραφικό κόμβο της διασύνδεσης της Ευρώπης με την Ινδία, αρνήθηκε την εκχώρηση στην EIJTC του δικαιώματος κατασκευής και λειτουργίας της χερσαίας τηλεγραφικής γραμμής στην Κοιλάδα του Ευφράτη. Αντίθετα, το οθωμανικό Υπουργικό Συμβούλιο αντιπρότεινε την κατασκευή χερσαίας γραμμής Κωνσταντινούπολης – Περσικού Κόλπου μέσω της Κοιλάδας του Τίγρη, η οποία θα παρέμενε υπό οθωμανικό έλεγχο, με ταυτόχρονη παραχώρηση του ενός εκ των δύο συρμάτων της γραμμής στην αποκλειστική χρήση των κυβερνήσεων της Βρετανίας και της Ινδίας με δικαίωμα λειτουργίας και συντήρησης από δικούς τους υπαλλήλους.[84]

Η οθωμανική παρέμβαση στο σχέδιο του Brett συνέπεσε με την κρίση στην οποία είχε βυθιστεί η Βρετανική Αυτοκρατορία μετά την Ινδική Εξέγερση της 10ης Μαΐου 1857 που υπογράμμιζε με τον εντονότερο τρόπο την ακαταλληλότητα και αναποτελεσματικότητα των επικοινωνιών μεταξύ Αγγλίας και Ινδίας.[85] Ως απάντηση

ινδικών τηλεγράφων, στον Βρετανό Πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη Stratford de Redcliffe, στον Captain A.B. Kemball, πολιτικό αξιωματούχο στην τουρκική Αραβία (Ιράκ) και τον διοικητή Felix Jones, τότε κάτοικο του Περσικού Κόλπου. Με εξαίρεση τον τελευταίο οι τρεις πρώτοι προέκριναν το σχέδιο της Κοιλάδας του Ευφράτη ως ανώτερο -από τεχνικής, γεωγραφικής και οικονομικής σκοπιάς- από αυτό της Ερυθράς Θάλασσας, ενώ το μελλοντικό πρόβλημα που εντόπισαν ως προς την ασφάλεια της γραμμής στην Κοιλάδα του Ευφράτη, λόγω των ανυπότακτων φυλών που κατοικούσαν κατά μήκος του, θεωρήθηκε ότι θα μπορούσε να επιλυθεί με την πληρωμή κάποιου ποσού σε αυτές με αντάλλαγμα την προστασία της γραμμής. Shanvar, όπ.π., σελ. 173-174.

[84] Σύμφωνα με τον Soli Shanvar στο ζήτημα της παραχώρησης φιρμανίου στην EIJTC για την κατασκευή τηλεγραφικής γραμμής από την Σελεύκεια στον Περσικό Κόλπο μέσω της Κοιλάδας του Ευφράτη, έλαβε χώρα ένα μπρά ντ' εφέρ μεταξύ των φιλοβρετανικών και φιλογαλλικών τάσεων εντός του Συμβουλίου Τανζιμάτ και συνακολούθως του Υπουργικού Συμβουλίου. Σε κάθε περίπτωση η διασφάλιση της κομβικής θέσης της Κωνσταντινούπολης στο Ινδο-ευρωπαϊκό τηλεγραφικό σύστημα επικοινωνιών «έδινε πολλά πλεονεκτήματα στην Πύλη είτε από οικονομικής (εμπόριο με τις χώρες που συνδέονταν με τη γραμμή πέραν των κερδών από την κυκλοφορία), πολιτικής (δίνοντας τη δυνατότητα στην κεντρική κυβέρνηση να διατηρεί πολύ αμεσότερο έλεγχο από ότι ήταν δυνατό στο παρελθόν επί της περιφέρειάς της), στρατηγικής (δίνοντας στην Πύλη το διαπραγματευτικό εργαλείο της απειλής διακοπής αυτών των επικοινωνιών) και διπλωματικής (αύξηση της ταχύτητας των εσωτερικών επικοινωνιών από κοινού με τους εκπροσώπους της στο εξωτερικό και τις ξένες κυβερνήσεις) άποψης, για να ονοματίσουμε μερικά από αυτά», Shanvar Soli, όπ. π., σελ. 176-180.

[85] Από τη μια πλευρά το Λονδίνο βρέθηκε απομονωμένο από τα γεγονότα, καθώς τα νέα της σφαγής στο Meerut στις 10 Μαΐου έφτασαν στην βρετανική πρωτεύουσα σε 30 μέρες, εκείνα της σφαγής στο Δελχί σε 40 μέρες και εκείνα της σφαγής στο Cauwnpore σε 50 μέρες. Αντίστοιχα, τα νέα της εκκένωσης του Lucknow (24.11.1857) έφτασαν στο Λονδίνο σε 45 μέρες και της τελικής παράδοσής του (19.3.1858) σε 26 ημέρες. Από την άλλη πλευρά το ινδικό τηλεγραφικό σύστημα που συνέδεε την Άνω Ινδία με την Καλκούτα και την κάτω με το Madras και τη Βομβάη αποδείχτηκε ανεκτίμητος σύμμαχος των Βρετανών. Τα νέα που πριν από μερικά χρόνια θα έκαναν 3 βδομάδες ή ένα μήνα να ταξιδέψουν από το Δελχί στην Καλκούτα τώρα έφτασαν μέσα σε λίγες ώρες, οπότε εντός μίας-δύο ημερών από τις εξεγέρσεις στα βορειοδυτικά ο Lord Canning, Γενικός Κυβερνήτης της Ινδίας καλούσε ενισχύσεις από τη Βομβάη, το Μαντράς, τη Μπούρμα (Βιρμανία), την Κεϋλάνη και την Σιγκαπούρη. Την κομβική σημασία του τηλέγραφου για την κατάπνιξη της Ινδικής Εξέγερσης ανέδειξε ο W.H. Russel, ο πολεμικός ανταποκριτής των Times υπογραμμίζοντας ότι «Ποτέ ξανά αφότου ανακαλύφθηκε

η βρετανική κυβέρνηση, παράλληλα με την ένταξη της Μάλτας στο γαλλο-σαρδηνικό δίκτυο σε συμφωνία με τον Brett, που αναφέρθηκε προηγουμένως, στράφηκε εκ νέου στο σχέδιο της Ερυθράς Θάλασσας, το οποίο πρότεινε να υλοποιήσει η νέα εταιρεία Red Sea Telegraph Association, η οποία είχε εξαγοράσει το προνόμιο που είχε παραχωρηθεί από την Υψηλή Πύλη στον Gisborne και η οποία χρειαζόταν μόνο την παροχή οικονομικής εγγύησης από τη βρετανική κυβέρνηση, υποσχόμενη την ολοκλήρωση της γραμμής εντός 18 μηνών.[86] Για το μεσογειακό τμήμα σύνδεσης της Αλεξάνδρειας με την Ευρώπη, οι Βρετανοί συνέχιζαν τις διαπραγματεύσεις με την Αυστρία για την γραμμή Ραγκούζα – Αλεξάνδρεια, με αποτέλεσμα το εγχείρημα να αποτελεί ουσιαστικά συνδυασμό των αρχικών και επόμενων προτάσεων των Brett και Gisborne.[87]

Το σχέδιο των Βρετανών προσέκρουσε, ωστόσο, και πάλι, στα οθωμανικά συμφέροντα, καθώς η Υψηλή Πύλη επέμενε στην προϋπόθεση που είχε θέσει περί αδιαπραγμάτευτης ένταξης της Κωνσταντινούπολης στο δίκτυο ινδο-ευρωπαϊκής τηλεγραφικής επικοινωνίας, έναν παράγοντα στου οποίου τη βαρύτητα από ό,τι φαίνεται οι Βρετανοί δεν είχαν αποδώσει την πρέπουσα σημασία. Οι Οθωμανοί στηρίζονταν σε έναν όρο-κλειδί που περιείχε το φιρμάνι που είχε δοθεί στον Gisborne σχετικά με το δικαίωμα κατασκευής τηλεγραφικής γραμμής στις ακτές της Ερυθράς Θάλασσας, σύμφωνα με τον οποίο πριν την έναρξη των εργασιών της γραμμής Αλεξάνδρεια – Άντεν θα έπρεπε να έχει προηγηθεί η ολοκλήρωση της τηλεγραφικής γραμμής Δαρδανέλια-Αλεξάνδρεια έως τις 24 Δεκεμβρίου του 1858. Διαφορετικά η παρέλευση της προθεσμίας αυτής για την ένταξη της Κωνσταντινούπολης και στο υπό ανάπτυξη υποβρύχιο τηλεγραφικό σύστημα θα προκαλούσε ακύρωση του φιρμανιού και απελευθέρωση του ανταγωνισμού ως προς τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές εταιρείες και κυβερνήσεις.[88] Προκειμένου, συνεπώς, να πραγματοποιηθεί η όσο το

ο ηλεκτρικός τηλέγραφος δεν ξαναέπαιξε τόσο σημαντικό ρόλο. Εξυπηρέτησε τον επικεφαλής διοικητή καλύτερα από το δεξί του χέρι». *Στο ίδιο*, σελ. 181-182.

[86] Shanvar, όπ.π., σελ. 182-183. Σύμφωνα με τον Marshman η εταιρεία σκόπευε να αντλήσει ένα κεφάλαιο 800.000 λιρών και για αυτό χρειαζόταν κυβερνητική εγγύηση της τάξεως του 6% ή 48.000 το χρόνο.

[87] Ουσιαστικά για το μεσογειακό τμήμα το σχέδιο θα στηριζόταν στην αυστριακή γραμμή, όπως είχε προτείνει ο Brett μετά τον αποκλεισμό του από την Αίγυπτο λόγω του προνομίου που απονεμήθηκε στον Gisborne, ενώ η σύνδεση Αλεξάνδρειας – Ινδίας θα γινόταν σύμφωνα με τις αρχικές προτάσεις και των δύο, μέσω της υποβρύχιας γραμμής της Ερυθράς Θάλασσας, δεδομένων των δυσκολιών που έθετε στην χερσαία γραμμή μέσω Κοιλάδας του Ευφράτη η Οθωμανική Αυτοκρατορία.

[88] Shanvar Soli, όπ.π. σελ. 185. Μία πιθανή εξήγηση που δίνεται από τον Shanvar σχετικά με την απουσία υπολογισμού του όρου αυτού από την βρετανική και την αυστριακή κυβέρνηση είναι ότι, καθώς είχαν στηρίξει την Υψηλή Πύλη κατά τον Κριμαϊκό Πόλεμο, θα μπορούσαν έκτοτε να την χειραγωγούν εύκολα σύμφωνα με τα δικά τους συμφέροντα στο θέμα αυτό, *στο ίδιο*, σελ. 186.

δυνατόν αμεσότερη τηλεγραφική σύνδεση με την Ινδία, τον Αύγουστο του 1858 ολοκληρώθηκε η συμφωνία της βρετανικής κυβέρνησης με την RSTC, η οποία στη συνέχεια μετασχηματίστηκε στη Red Sea and India Telegraph Company (RSITC). Η Newall and Co ορίστηκε και πάλι ανάδοχος του έργου και αμέσως ξεκίνησε την πόντιση του υποβρυχίου καλωδίου της γραμμής Δαρδανέλια – Αλεξάνδρεια, προχωρώντας στη συνέχεια στις εργασίες στην Ερυθρά Θάλασσα.[89]

Η «παράκαμψη» της Ελλάδας στα βρετανικά σχέδια τηλεγραφικής σύνδεσης με την Ινδία

Το 1858, λοιπόν, τη χρονιά που ξεκινούν τα πρώτα βήματα της ελληνικής τηλεγραφίας, βλέπουμε ότι στην Ευρώπη όχι μόνο υπάρχει ήδη ένα εκτεταμένο χερσαίο τηλεγραφικό δίκτυο που συνδέει τη Μεγάλη Βρετανία με τη Ρωσία και την Κωνσταντινούπολη και τις Σκανδιναβικές χώρες με τη Σαρδηνία και την Ιβηρική Χερσόνησο[90] αλλά μετά την επιτυχία του υποβρυχίου καλωδίου Βάρνα – Μπαλακλάβα, κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου, τα σχέδια υποβρύχιας διασύνδεσης της Μεσογείου, της Ερυθράς Θάλασσας, ακόμη και του Ατλαντικού Ωκεανού, όπως θα αναφερθεί στη συνέχεια, έχουν πολλαπλασιαστεί. Πιο συγκεκριμένα, η Μεγάλη Βρετανία, έχοντας στραμμένο το βλέμμα της στην επίτευξη της τηλεγραφικής σύνδεσης με την αποικία της στην Ινδία επενδύει και υποστηρίζει πολλαπλές εναλλακτικές οδούς, αναλόγως των επιτυχιών ή δυσκολιών που παρουσιάζει η καθεμία. Το αίτημα τηλεγραφικής πρόσβασης στην Ινδία δεν εξαντλήθηκε, εξάλλου, στο ζήτημα της αντιμετώπισης της Ινδικής Εξέγερσης του 1857 αλλά αποτελούσε έτσι κι αλλιώς σημαίνον ζητούμενο του εμπορικού και επιχειρηματικού κόσμου και των διοικητικών και στρατηγικών αναγκών της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Ως αποτέλεσμα, τα βρετανικά σχέδια συνεχίζονται και τα αμέσως επόμενα χρόνια.

Στο μέτωπο της κεντρικής Μεσογείου, παράλληλα με τη σύνδεση της Μάλτας με το γαλλο-σαρδηνικό δίκτυο, από τα μέσα του 1857 οι Βρετανοί διαπραγματεύονταν επίσης με τον Οίκο των Βουρβόνων του Βασιλείου των Δύο Σικελιών την πόντιση υποβρυχίου καλωδίου που θα συνέδεε τη Μάλτα με την ανατολική ακτή της Σικελίας. Το ίδιο έτος είχαν ξεκινήσει οι εργασίες ανάπτυξης του

[89] Η γραμμή 3.499 μιλίων μεταξύ Σουέζ και Karachi χωρίστηκε στα εξής τμήματα: Suez–Quasir (294 miles), Quasir–Suakin (545), Suakin–Aden (723), Aden–the Kuria Muria Islands (723), the Kuria Muria Islands–Muscat (825), και Muscat–Karachi (553), Shanvar, όπ.π., σελ. 187.

[90] Στην Ισπανία από το 1854 λειτουργούσε η ηλεκτρική τηλεγραφική γραμμή Μαδρίτη – Irun στη Χώρα των Βάσκων, Fickers & Griset, *Communicating Europe*, όπ.π., σελ. 22.

τηλεγραφικού συστήματος του νησιού, το οποίο συνδέθηκε, στη συνέχεια, μέσα στο 1858, με δύο υποβρύχια καλώδια με την Καλαμβρία και μέσω αυτής με την Ευρώπη.[91] Η σύνδεση Μάλτας-Σικελίας πράγματι πραγματοποιήθηκε δύο χρόνια αργότερα, το 1859, από τον πληρεξούσιο της Mediterranean Extension Telegraph Company πλοίαρχο Augusto Hamilton, λίγο αφότου κόπηκε οριστικά το υποβρύχιο καλώδιο Σαρδηνίας-Μάλτας. Καθώς έως το 1861 ο μόνος τρόπος ανταλλαγής τηλεγραφημάτων της Βρετανίας με τη Μάλτα ήταν μέσω της Ιταλικής Χερσονήσου, το 1861 ακολούθησε η επιτυχής πόντιση υποβρυχίου καλωδίου 841 χιλιομέτρων από την Glass, Elliot and Company ως τμήμα της γραμμής Μάλτα-Τρίπολη-Βεγγάζη-Αλεξάνδρεια.[92]

Όσον αφορά στο ανατολικό τμήμα της διαδρομής για την Ινδία η υποβρύχια γραμμή της Ερυθράς Θάλασσας τελικά το καλοκαίρι του 1859 απέτυχε, ακολουθώντας την τύχη των περισσοτέρων υποβρυχίων καλωδίων της ίδιας περιόδου, όπως η γραμμή γαλλικών συμφερόντων Σαρδηνία – Bona και οι πρώτες προσπάθειες διασύνδεσης του Ατλαντικού.[93] Φαίνεται πως η τεχνολογία των υποβρύχιων καλωδίων δεν είχε φτάσει ακόμη στο σημείο στο οποίο έργα τέτοιου τύπου και κλίμακας να στέφονται με επιτυχία, γεγονός που κλόνισε την εμπιστοσύνη τόσο της βρετανικής κυβέρνησης όσο και της κοινής γνώμης στην υποβρύχια τηλεγραφία. Ως αποτέλεσμα η βρετανική κυβέρνηση στράφηκε πιο ενεργά στην μόνη διαθέσιμη εναλλακτική, στο σχέδιο χερσαίας τηλεγραφικής γραμμής μέσω της Κοιλάδας του Τίγρη που κατασκευαζόταν από τους Οθωμανούς από την Κωνσταντινούπολη μέχρι την Μπάσρα. Κατά το σχέδιο αυτό, το οποίο εξάλλου θα χρηματοδοτείτο από την ίδια την Πύλη, προβλεπόταν η τοποθέτηση υποβρύχιας γραμμής σύνδεσης του οθωμανικού λιμανιού Φάο στον Περσικό Κόλπο με το ινδικό Καράτσι μόνο μετά την ολοκλήρωση και επιτυχή λειτουργία της γραμμής Κωνσταντινούπολη-Βαγδάτη, συνεπώς σε απώτερο χρόνο, όταν η τεχνολογία της

[91] Το πολύ ενδιαφέρον στην περίπτωση του Βασιλείου των Δύο Σικελιών είναι πως όλα τα σημαντικά έργα πόντισης υποβρυχίων καλωδίων τα ανέλαβε όχι κάποια αγγλική εταιρεία αλλά ένας Ιταλός επιχειρηματίας, ο Jacopo Bozza, ο οποίος πρωτοστάτησε και στις διαπραγματεύσεις του Βασιλείου με τους Οθωμανούς για την πραγματοποίηση υποβρύχιας σύνδεσης μεταξύ Βαλόνα και Οτράντο τα επόμενα χρόνια. Τα υποβρύχια καλώδια του Bozza μπορεί να μην επιβίωσαν για μεγάλο χρονικό διάστημα, σε κάθε περίπτωση είναι αξιοσημείωτο το ότι λειτούργησαν για μια περίοδο αποτελεσματικά, δεδομένης της πολυπλοκότητας της πρακτικής πόντισης υποβρυχίων καλωδίων, της οποίας το επιχειρησιακό μονοπώλιο και η πλήρης και αποτελεσματική τεχνογνωσία ανήκε έως τότε και για αρκετά χρόνια αργότερα στους Βρετανούς. Mantovani, όπ.π., σελ. 30-31.

[92] Πέρα από ορισμένα διαστήματα διακοπών, η τελευταία αυτή γραμμή λειτούργησε ικανοποιητικά έως το 1868, οπότε και αντικαταστάθηκε από την άμεση γραμμή Μάλτα-Αλεξάνδρεια. *Στο ίδιο*, σελ. 32.

[93] Bektas, «The Sultan's Messenger», όπ. π., σελ. 683.

υποβρύχιας τηλεγραφίας θα είχε χωρίς αμφιβολία βελτιωθεί.[94] Η σύνδεση του οθωμανικού χερσαίου τηλέγραφου με την ινδο-ευρωπαϊκή υποβρύχια γραμμή Φάο-Καράτσι ολοκληρώθηκε τελικά μόλις τον Ιανουάριο του 1865, επιτρέποντας την πρώτη αδιάκοπη τηλεγραφική επικοινωνία μεταξύ Ινδίας και Ευρώπης.

Είναι χαρακτηριστικό πως σε όλα αυτά τα βρετανικά σχέδια τηλεγραφικής πρόσβασης στην Ινδία, και συνεπώς επέκτασης του συνόλου του ευρωπαϊκού τηλεγραφικού συμπλέγματος προς τα ανατολικά, η Ελλάδα δεν διαδραμάτιζε κανέναν απολύτως ρόλο. Έχοντας μείνει εξαιρετικά πίσω στην ανάπτυξη τηλεγραφικού δικτύου, ζητήματος που άρχισε να συζητείται μόλις το 1858, καθώς ελλείψει σιδηροδρόμου δεν υπήρχε και η πρώτιστη ανάγκη συντονισμού των αμαξοστοιχιών την οποία κλήθηκε να καλύψει η ανάπτυξη του τηλεγράφου στην υπόλοιπη Ευρώπη, σε συνδυασμό με μια σειρά άλλων παραγόντων η Ελλάδα παρακάμφθηκε κατά τον σχεδιασμό των τηλεγραφικών οδών των Μεγάλων Δυνάμεων και κυρίως της Βρετανίας προς την Ανατολή. Ως αποτέλεσμα, η ανάπτυξη του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου, τουλάχιστον τις πρώτες δεκαετίες, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως αποτέλεσε μία κίνηση από μέσα προς τα έξω, από το εσωτερικό του κράτους προς τη σύνδεση με το εξωτερικό, αποτέλεσμα της πολιτικής πρωτοβουλίας της εγχώριας πολιτικής τάξης και όχι αποτέλεσμα ευθυγράμμισης της με τα συμφέροντα των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Ένα περιορισμένο αυστριακό ενδιαφέρον στην αρχή, όπως θα δούμε στη συνέχεια, γρήγορα υποχώρησε, καθώς η Αυστρία βυθιζόταν στον πόλεμο της ιταλικής ενοποίησης. Στο ζήτημα του τηλεγράφου η Ελλάδα φαίνεται πως παρουσίαζε κάποιο ενδιαφέρον μόνο ως πελάτης για τις βρετανικές κατασκευάστριες εταιρείες υποβρυχίων καλωδίων, και πάλι, όμως, λόγω της δυσχερούς οικονομικής της κατάστασης αλλά και της νησιωτικότητας της χώρας που κατένειμε τις αποστάσεις σε μικρά τμήματα μεταξύ των νησιών, δεν αποτελούσε κάποια σημαντική αγορά σε σύγκριση με τα έργα στα οποία επιδιδόταν την ίδια περίοδο η βιομηχανία της υποβρύχιας τηλεγραφίας.

Το χαρακτηριστικό αυτό είχε ένα διπλό αποτέλεσμα στην ανάπτυξη του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου. Παρότι εξαρχής η υιοθέτηση του τηλεγράφου από το ελληνικό κράτος έγινε «με το βλέμμα προς τα έξω», η έλλειψη σημαντικού ενδιαφέροντος από «τους έξω», από πλευράς ευρωπαϊκών κυβερνήσεων και εταιρειών κατά την πρώτη, έστω, περίοδο που μελετάμε, είχε ως αποτέλεσμα να

[94] Shanvar, όπ.π., σελ. 187-188.

προταχθεί εκ των πραγμάτων η ανάπτυξη του εσωτερικού, χερσαίου δικτύου και του θεσμικού πλαισίου λειτουργίας της υπηρεσίας, καθώς και να αναδειχθεί, επίσης εκ των πραγμάτων, η αξία του τηλεγράφου ως διοικητικό και εμπορικό-οικονομικό εργαλείο και μέτρο κύρους μιας περιοχής, ακόμη και αν αυτό δεν είχε αποτελέσει πρώτιστο μέλημα των ελληνικών κυβερνήσεων. Παράλληλα, καθώς η μεγάλη εικόνα της παράκαμψης της Ελλάδας την πρώτη περίοδο επέκτασης του ευρωπαϊκού τηλεγραφικού συμπλέγματος στα ανατολικά δεν ήταν διαθέσιμη στους ανθρώπους της εποχής που αυτό συνέβαινε, η επιθυμία ανάδειξης της χώρας σε κόμβο της τηλεγραφικής επικοινωνίας της Δυτικής Ευρώπης με την Ανατολή αποτελεί επαναλαμβανόμενο μοτίβο των πρωτοβουλιών των ελληνικών κυβερνήσεων. Η επιθυμία αυτή, μάλιστα, θα έχει ως αποτέλεσμα η Ελλάδα, μέσω της αγοράς του πρώτου υποβρυχίου καλωδίου που συνέδεε τη Σύρο με τον Πειραιά στα τέλη της δεκαετίας του 1850, να μοιραστεί την τύχη όσων ευρωπαϊκών κυβερνήσεων επένδυσαν στα υποβρύχια καλώδια πρώτης γενιάς και τις απογοητεύσεις που ακολούθησαν.

Η ιστορία του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου κατά την πρώτη εικοσαετία της ανάπτυξης του, συνεπώς, χαρακτηρίζεται από δύο παράλληλες κινήσεις, αφενός από τη συγκρότηση του θεσμικού του πλαισίου και την επέκταση του εγχώριου, χερσαίου κατά κύριο λόγο δικτύου, διαδικασία που εντοπίζεται, σε γενικές γραμμές, κυρίως τη δεκαετία του 1860, και αφετέρου από τις συνεχείς προσπάθειες των ελληνικών κυβερνήσεων το εγχώριο δίκτυο να αποκτήσει μια πύλη τηλεγραφικής διασύνδεσης και με την κεντρική και δυτική Ευρώπη, έχοντας διασφαλίσει ήδη από τα πρώτα χρόνια την τηλεγραφική σύνδεση με την Ανατολή. Οι προσπάθειες αυτές αποτυπώνονται κυρίως στις συμφωνίες που σύνηψε το ελληνικό κράτος με τις διάφορες εταιρείες υποβρυχίων καλωδίων που δραστηριοποιήθηκαν τελικά στη Μεσόγειο, των οποίων ο αριθμός αυξήθηκε σημαντικά κατά τη δεκαετία του 1870.

Ο εγγενώς διεθνής χαρακτήρας της τεχνολογίας του τηλεγράφου είχε ως αναπόδραστο αποτέλεσμα οι εξελίξεις στο διεθνές πλαίσιο να επηρεάζουν σημαντικά και την ελληνική περίπτωση. Παράλληλα στην ανάπτυξη του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου δεν γινόταν να μην αποτυπωθούν οι εγχώριες συνθήκες πολιτικής αντιπαράθεσης, οικονομικών δυνατοτήτων και τοπικών και περιφερειακών αντιθέσεων. Στη μελέτη του πλέγματος των παραγόντων αυτών θα επικεντρωθούμε στη συνέχεια.

Κεφάλαιο δεύτερο

Η «επεισοδιακή» εισαγωγή του τηλεγράφου στην Ελλάδα

Η εισαγωγή του τηλεγράφου στην Ελλάδα ξεκινά σε μια ιδιαίτερα φορτισμένη περίοδο για την Ελλάδα, ένα χρόνο μόλις μετά από την αποχώρηση των αγγλογαλλικών στρατευμάτων που είχαν αποκλείσει τον Πειραιά στο πλαίσιο του Κριμαϊκού Πολέμου. Η αποτυχία του ελληνικού μεγαλοϊδεατισμού των αρχών του Κριμαϊκού Πολέμου και η συνακόλουθη Αγγλογαλλική κατοχή, το υπουργείο Μαυροκορδάτου κλπ. οδηγούν σε αλλαγές ως προς τις προτεραιότητες της πολιτικής τάξης. Με το επεκτατικό σκέλος της Μεγάλης Ιδέας να έχει αποτύχει, η πολιτική τάξη καλείται να απαντήσει στο βασικό ερώτημα της περιόδου, πώς το ελληνικό κράτος μπορεί πράγματι να ενταχθεί στην ευρωπαϊκή οικογένεια του 19ου αιώνα της προόδου.

Στο πλαίσιο αυτό στροφής της κυβέρνησης στις προσπάθειες εσωτερικής ανάπτυξης του κράτους, η κυβέρνηση Βούλγαρη και στη συνέχεια, μετά την παραίτηση του Βούλγαρη και την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Αθανάσιο Μιαούλη, Υπουργό Ναυτικών, η κυβέρνηση Μιαούλη, έθεσαν ως προτεραιότητα τη διενέργεια δημοσίων έργων.[95] Σύμφωνα με τον Αλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβή, Υπουργό Εξωτερικών και των δύο κυβερνήσεων, η εισαγωγή του τηλεγράφου «ην η της πρώτης επιχειρήσεως της μεγάλης βιομηχανίας, ης θέατρον και μάρτυς εγένετο η Ελλάς υπό των χρόνων της αρχαίας περιωπής της».[96] Πράγματι, παρότι την ίδια περίοδο τίθενται τα θεμέλια για μια σειρά δημοσίων έργων, όπως ο σιδηρόδρομος Αθήνας - Πειραιά, η ανάπτυξη του τηλεγραφικού δικτύου θα προηγηθεί της κατασκευής και επέκτασης άλλων σημαντικών έργων υποδομών, όπως η διάνοιξη δημοσίων οδών, για παράδειγμα. Παρότι, όπως θα φανεί στη συνέχεια, η εισαγωγή του τηλεγράφου, τουλάχιστον κατά τη συζήτηση του πρώτου σχετικού νομοσχεδίου από τα κοινοβουλευτικά σώματα, θα τεθεί αντιπαραθετικά προς την υλοποίηση άλλων έργων υποδομών, στην πραγματικότητα η κατασκευή του τηλεγραφικού

[95] Η κυβέρνηση Μιαούλη αντικατέστησε την κυβέρνηση Βούλγαρη που υπέβαλε την παραίτησή της τον Νοέμβριο του 1857. Τα μέλη της, πέραν του Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργού Ναυτικών Αθ. Μιαούλη, ήταν ο Λ. Σμόλεντς, Υπουργός Στρατιωτικών, ο Χ. Χριστόπουλος, Υπουργός Εκκλησιαστικών, ο Α. Ρίζος Ραγκαβής, Υπουργός Εξωτερικών, ο Α. Κουμουνδούρος, Υπουργός Οικονομικών, ο Γ. Ράλλης, Υπουργός Δικαιοσύνης και ο Κ. Προβελέγγιος, Υπουργός Εσωτερικών. Δημητρακόπουλος Οδυσσεύς, «Στροφή της κυβερνητικής πολιτικής προς την εσωτερική ανάπτυξη της χώρας», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1977, τ. ΙΓ', σελ. 172.

[96] Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, Εκδότης Γεώργιος Κασδόνης, Αθήνα 1894, τ. Γ', σελ. 16.

δικτύου θα αποτελέσει μια υποδομή που πρόσκαιρα, έστω, υποκατέστησε την εκτέλεση άλλων δημοσίων έργων. Χαρακτηριστική είναι η παραδοχή του Ευθυμίου Καράκαλου, προϊσταμένου του τηλεγραφείου Λαμίας την πρώτη περίοδο της λειτουργίας του μετά το 1860, ο οποίος το 1865 εκδίδει το βιβλίο του *Περί της αρχής και προόδου της τηλεγραφίας εν γένει, και ιδίως περί της ηλεκτρικής τηλεγραφίας, Οις προσετέθη υπόμνημα, περί τηλεγραφικών Γραμμών και της τηλεγραφικής συγκοινωνίας εν Ελλάδι*, με στόχο αυτό να χρησιμεύσει ως εγχειρίδιο για τους νέους τηλεγραφητές:

> *Είναι αληθές, ότι η Ελλάς στερείται των συνήθων της συγκοινωνίας μέσων, ων η τελειοποίησις είναι τεκμήριον του πολιτισμού εκάστης χώρας, αλλ' όσω η έλλειψις αύτη είναι επαισθητή παρ' ημίν, τόσω είναι βέβαιον ότι η τηλ. Συγκοινωνία πολλαχώς την έλλειψιν ταύτην αναπληρούσα συνεχώς απαλλάσσει την Κυβέρνησιν από εκτάκτους δαπάνας ας ήθελεν υποστή και πολλάκις ματαίως διά την τοιαύτην της συνήθους συγκοινωνίας κατάστασιν.*[97]

Φαίνεται, λοιπόν, πως μετά την αποχώρηση των αγγλογαλλικών στρατευμάτων ένα χρόνο μετά το τέλος του Κριμαϊκού Πολέμου, η κυβέρνηση στράφηκε στο «κυνήγι της προόδου». Στα Απομνημονεύματα του ο Ραγκαβής ισχυρίζεται πως ήταν ο ίδιος, ως Υπουργός Εξωτερικών, που οργάνωσε ένα δίκτυο επικοινωνίας με τις πρεσβείες της Ελλάδας στο εξωτερικό, με στόχο τη συγκέντρωση πληροφοριών σχετικά με την εκτέλεση δημοσίων έργων:

> *Από των πρώτων δε ημερών της εισόδου μου εις το υπουργείον, συνεννοηθείς μετά των συνυπουργών μου, απέστειλα προς τας ημετέρας πρεσβείας, ότι η Ελλάς, σχετικής ήδη απολαύουσα ευημερίας, μεριμνά περί έργων κοινής ωφελείας, ων έχει ανάγκην, οίον κατασκευής οδών, ορύξεως λιμένων, αποξηράνσεως λιμνών, και εστί πρόθυμος να δεχθή προτάσεις των βουλομένων να σπουδάσωσι και αναδεχθώσι τοιαύτας εργασίας.*[98]

---

[97] Ευθύμιος Καράκαλος, *Περί της αρχής και προόδου της τηλεγραφίας εν γένει, και ιδίως περί της ηλεκτρικής τηλεγραφίας Οις προσετέθη υπόμνημα, περί τηλεγραφικών Γραμμών και της τηλεγραφικής συγκοινωνίας εν Ελλάδι*, Τύποις Αρκαδίας, Τρίπολη 1865, σελ. 2. Το βιβλίο είναι διαθέσιμο στην Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών Ανέμη, https://anemi.lib.uoc.gr και αποτελεί εξαιρετική πηγή αφενός ως προς τα τεχνικά ζητήματα της ηλεκτρικής τηλεγραφίας της περιόδου, αφετέρου ως τεκμήριο της προσπάθειας οργάνωσης της επιστημονικής γνώσης για την ηλεκτρική τηλεγραφία από έναν προϊστάμενο τηλεγραφείου, με στόχο τη χρήση του βιβλίου από τους τηλεγραφητές της περιόδου και την κάλυψη του κενού που φαίνεται πως υπήρχε στην Ελλάδα το διάστημα αυτό σχετικά με τις σπουδές γύρω από την τηλεγραφία:

> *Τας πολυειδείς της τηλεγραφικής υπηρεσίας ανάγκας έχων υπ'όψιν επεχείρησα να γράψω περί της τηλεγραφικής συγκοινωνίας εν Ελλάδι, εφ' όσον η από της συστάσεως του Τηλεγράφου παρ' ημίν υπηρεσία και η ανάγνωσις ξένων συγγραμμάτων μοι το επέτρεψαν. Δια την παντελή δ' έλλειψιν βιβλίου περί Τηλεγράφου εις την ημετέραν γλώσσαν προέταξα ικανά περί της αρχής και Προόδου της Τηλεγραφίας εν γένει και ιδίως περί της Ηλεκτρικής Τηλεγραφίας.*

Στο ίδιο, σελ. 3-4.

[98] Ραγκαβής, όπ.π., σελ. 15.

Η αναζήτηση πληροφοριών, τεχνικών και τεχνογνωσίας σχετικά με την εκτέλεση δημοσίων έργων στο εξωτερικό επιβεβαιώνεται και κατά τη συζήτηση της 22ας Φεβρουαρίου 1858 στη Βουλή, στην οποία για πρώτη φορά αναδεικνύεται το ζήτημα της εισαγωγής του τηλεγράφου στην Ελλάδα. Κατά τη συνεδρίαση αυτή ένας βουλευτής, του οποίου το όνομα δεν αναγράφεται στα *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, ζητά από τον Υπουργό Εσωτερικών Κωνσταντίνο Προβελέγγιο να τον πληροφορήσει σχετικά με τις εξελίξεις, αφενός ως προς την σύσταση τηλεγραφικού δικτύου που να συνδέει την Αθήνα και τον Πειραιά και αφετέρου, ως προς το αν πρόκειται να πραγματοποιηθεί η τηλεγραφική σύνδεση της Αθήνας με την Κέρκυρα και την Κωνσταντινούπολη. Από την ερώτηση αυτή μαθαίνουμε ότι πριν από ορισμένα χρόνια, συγκεκριμένα το 1855 όπως προκύπτει στη συνέχεια, ο Κωνσταντίνος Τοσίτσας είχε δωρίσει στο ελληνικό κράτος το απαραίτητο υλικό για την τηλεγραφική σύνδεση Αθήνας – Πειραιά.[99]

Απαντώντας στην ερώτηση του βουλευτή, ο Προβελέγγιος ενημερώνει τη Βουλή ότι η Κυβέρνηση «εκτιμώσα τα προερχόμενα εκ της τηλεγραφικής συγκοινωνίας άπειρα πλεονεκτήματα» φρόντισε να ζητήσει από το εξωτερικό όλες τις απαραίτητες πληροφορίες σχετικά με το πώς θα μπορούσε να συνδεθεί η Αθήνα τηλεγραφικώς με την υπόλοιπη Ευρώπη. Ως περισσότερο συμφέρουσα παρουσιάζεται η πρόταση που έκανε η Αυστρία στην Ελλάδα, κατά την οποία η Αυστρία θα βοηθούσε την Ελλάδα να προχωρήσει στην τηλεγραφική σύνδεση της Αθήνας με τη Ζάκυνθο και από εκεί με τη Βιέννη, η οποία θα λειτουργούσε ως ο κόμβος μέσω του οποίου «θέλομεν ευρεθή εις συγκοινωνίαν μετά της Ευρώπης απάσης». Κατά τα λεγόμενα του Προβελέγγιου φαίνεται ότι την περίοδο εκείνη λάμβανε χώρα η διαπραγμάτευση και προετοιμασία της σχετικής συνθήκης, η οποία αναμενόταν να εισαχθεί για κύρωση από τις Βουλές εντός της τότε τρέχουσας κοινοβουλευτικής συνόδου. Συγχρόνως ο Προβελέγγιος ενημέρωνε το βουλευτικό σώμα ότι διεξάγονταν διαπραγματεύσεις για σχετική συμφωνία και με την Τουρκία, αλλά ακόμη δεν μπορούσε να ενημερώσει το σώμα με περισσότερες λεπτομέρειες ή «τι θετικώτερον».

Στην απάντηση του Υπουργού Εσωτερικών κατά την πρώτη αυτή αναφορά του τηλεγράφου στις κοινοβουλευτικές συζητήσεις αποτυπώνεται ακριβώς η προτεραιότητα της ελληνικής κυβέρνησης σε σχέση με τον τηλέγραφο. Πρώτο

[99] *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Ε' Βουλευτικής Περιόδου, Β' Συνόδου. Για τη δωρεά Τοσίτσα, βλ. *Αθηνά*, 03.12.1858.

μέλημα της αποτελεί η τηλεγραφική σύνδεση της Ελλάδας με το εξωτερικό, ενώ η ανάπτυξη του εγχώριου δικτύου θεωρείται δευτερεύουσας σημασίας, εν προκειμένω, μάλιστα, ο Προβελέγγιος δεν απαντάει καν στο σχετικό ερώτημα του βουλευτή.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, λοιπόν, ο τηλέγραφος δεν αντιμετωπίστηκε πρωταρχικά ως εργαλείο άσκησης συγκεντρωτικού ελέγχου της κεντρικής εξουσίας επί των επαρχιών του κράτος, ούτε ως μέσο εγχώριας, καταρχήν, εμπορικής και οικονομικής ανάπτυξης. Όπως αναδεικνύεται εντονότερα από τις συζητήσεις των κοινοβουλευτικών σωμάτων που θα αναλυθούν στη συνέχεια, ο τηλέγραφος προσεγγιζόταν από τις ελληνικές κυβερνήσεις ως ένα εργαλείο κατά κύριο λόγο διπλωματικό, ως ένα μέσο που θα επέτρεπε την αμεσότερη επικοινωνία με τόπους που θεωρούνταν «άπιαστοι» όχι μόνο από άποψη απόστασης. Η «σύνδεση με την Ευρώπη», που και στο ζήτημα του τηλεγράφου αποκτά κάποια στιγμή σχεδόν χαρακτήρα συνθήματος, θα επέτρεπε τη σύντμηση των αποστάσεων στην επικοινωνία με το «εξωτερικό», και συγκεκριμένα τη δυτική και κεντρική Ευρώπη, τον χώρο στον οποίο ήταν στραμμένο το ενδιαφέρον της ελληνικής πολιτικής τάξης ως ο τόπος ο οποίος ασκούσε μια ιδιότυπη γοητεία υπό την αίσθηση της αδυναμίας καθορισμού από την ίδια των αποφάσεων που λαμβάνονταν εκεί και αφορούσαν στην τύχη του ελληνικού κράτους, την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την ίδια τη δυνατότητα ή αδυναμία εκπλήρωσης της «Μεγάλης Ιδέας». Πέραν της αξίας του τηλεγράφου ως μέσου ταχύτερης επικοινωνίας, ωστόσο, ο τηλέγραφος αποτελούσε διπλωματικό εργαλείο κυρίως υπό μία άλλη έννοια: η ανάπτυξη τηλεγραφικού δικτύου θα αποτελούσε απόδειξη της δυνατότητας του ελληνικού κράτους να προοδεύσει προχωρώντας στην υλοποίηση δημοσίων έργων καιτην απόκτηση υποδομών και προσεγγίζοντας το επίπεδο ανάπτυξης των ευρωπαϊκών κρατών με στόχο την «πραγματική εξομοίωση με την Ευρώπη»[100]. Η υιοθέτηση του τηλεγράφου, δηλαδή, αποτελούσε έναν από τους τομείς στους οποίους η ελληνική πολιτική ελίτ έπρεπε να «συγκεντρώσει ευνοϊκούς αριθμούς» προόδου στην συνεχή προσπάθεια απόδειξης σε μια Ευρώπη ιδωμένη μέσα από ένα αρκετά αφηρημένο και αδιαφοροποίητο πρίσμα ότι «οι Έλληνες συγκέντρωναν τα προσόντα (που όριζε ο

[100] Για το ζήτημα εξομοίωσης με την Ευρώπη, βλ. Σκοπετέα Έλλη, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα: Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Εκδόσεις Πολύτυπο, Αθήνα 1988, σελ. 218.

αιώνας) για εθνική ανεξαρτησία»[101], με την έννοια της επιτυχούς λειτουργίας και ανάπτυξης του ελληνικού κράτους τις πρώτες δεκαετίες μετά την ίδρυση του.

> *Καθ' ην στιγμήν η δια της ηλεκτρικής τηλεγραφίας συγκοινωνία εξηπλώθη, και ολονέν εξαπλούται καθ' άπαντα τα ευνομούμενα Κράτη δια τας ευκολίας, τας οποίας επήνεγκε, και επιφέρει εις τας κοινωνικάς και εμπορικάς σχέσεις, η Κυβέρνησις του Βασιλέως ενόμισεν, ότι δεν έπρεπε να μένωμεν επί πλέον εστερημένοι των εκ της θαυμαστής ταύτης ανακαλύψεως αγαθών, απεφάσισεν επομένως να πραγματοποιήση την σύστασιν τηλεγραφικών γραμμών.*[102]

Με τις φράσεις αυτές εισήγαγε ο Κωνσταντίνος Προβελέγγιος στη Βουλή το πρώτο νομοσχέδιο σχετικά με τον τηλέγραφο κάποιους μήνες αργότερα, στα τέλη του 1858 και συγκεκριμένα στις 2 Δεκεμβρίου. Το νομοσχέδιο αυτό, ωστόσο, δεν προέβλεπε την επικύρωση της τηλεγραφικής συνθήκης με την Αυστρία, που είχε προαναγγελθεί κατά τη συζήτηση στη Βουλή τον Φεβρουάριο του ίδιου έτος. Το πρώτο νομοσχέδιο που κατατέθηκε στην ελληνική Βουλή με θέμα τον τηλέγραφο ήταν το νομοσχέδιο επικύρωσης της σύμβασης που είχε υπογράψει η ελληνική κυβέρνηση με την αγγλική εταιρεία Newall & Co τον Οκτώβριο του 1858, στην οποία είχε συμφωνηθεί η «αγορά και εγκατάθεσις υποβρυχίου ηλεκτρικού καλωδίου από Πειραιώς εις Σύρον».

Όπως εξηγούσε ο Υπουργός Εσωτερικών Προβελέγγιος κατά την έγκριση του νομοσχεδίου αυτού από τη Γερουσία,[103] καθώς οι διαπραγματεύσεις ανάμεσα στην Ελλάδα και την Αυστρία σχετικά με την ένταξη της πρώτης στην αυστριακή γραμμή τηλεγραφικής επικοινωνίας με την Ανατολή μέσω της σύνδεσης της Κυλλήνης με τη Ραγκούζα, δηλαδή το Ντουμπρόβνικ,[104] προχωρούσαν και αναμενόταν η έγκριση του προσχεδίου της σύμβασης από τον Αυστριακό Αυτοκράτορα, η ελληνική κυβέρνηση είχε στρέψει το ενδιαφέρον της στην επίτευξη της ένταξης και της Σύρου στο εγχώριο τηλεγραφικό δίκτυο που επρόκειτο να συσταθεί. Η ελληνική κυβέρνηση θεωρούσε πρωτίστης σημασίας την επίτευξη της τηλεγραφικής σύνδεσης και της Σύρου, «το κέντρον του ελληνικού εμπορίου», που την ίδια περίοδο γνώριζε ιδιαίτερη ανάπτυξη,

---

[101] *Στο ίδιο*, σελ. 222.

[102] *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Ε' Βουλευτικής Περιόδου, Γ' Συνόδου.

[103] *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γερουσίας*, Ε' Βουλευτικής Περιόδου, Γ' Συνόδου, Συνεδρίαση 11ης Φεβρουαρίου 1859. Ο Υπουργός Εσωτερικών Κωνσταντίνος Προβελέγγιος προβαίνει στην λεπτομερή αυτή εξιστόρηση των διαπραγματεύσεων με την Newall & Co για το υποβρύχιο καλώδιο Πειραιά – Σύρου ως απάντηση στην τοποθέτηση του Γερουσιαστή Γεωργίου Ψύλλα στη συνεδρίαση της Γερουσίας της 11ης Φεβρουαρίου 1859.

[104] Το πιθανότερο είναι πως πρόκειται για το αυστριακό σχέδιο πόντισης υποβρυχίου καλωδίου που να συνδέει τηλεγραφικώς το Ντουμπρόβνικ με την Αλεξάνδρεια, γραμμή που σκόπευαν να αξιοποιήσουν και οι Βρετανοί στο πλαίσιο της πρότασης της European and Indian Junction Telegraphy Company (EIJTC) για σύνδεση με την Ινδία, βλ. παραπάνω.

με την ηπειρωτική Ελλάδα.[105] Για τους λόγους αυτούς το Υπουργείο Εσωτερικών επικοινώνησε με τους πρέσβεις και προξένους του ελληνικού κράτους στο εξωτερικό προκειμένου να συγκεντρώσουν πληροφορίες σχετικά με την πιθανή δαπάνη για υποβρύχιο καλώδιο και να έρθουν σε επαφή με διάφορες εταιρείες προκειμένου να υποβάλουν στο Υπουργείο τις σχετικές προσφορές. Ωστόσο οι πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν αρχικά έδειχναν ότι η δαπάνη για το έργο αυτό θα ήταν υπέρογκη.

Στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1858 έφτασε στην Κυβέρνηση ειδοποίηση από τον Πρέσβη στο Λονδίνο Σπυρίδωνα Τρικούπη ότι η εταιρεία Newall & Co που είχε ήδη αναλάβει την σύνδεση του Ελλησπόντου με την Αλεξάνδρεια μέσω της Χίου και της Κρήτης, δεχόταν να αναλάβει συγχρόνως και την υποχρέωση σύνδεσης της Χίου με τη Σύρο.[106] Η ίδια πληροφορία έφτασε στην Ελληνική Κυβέρνηση και από άλλη δίοδο, συγκεκριμένα τον Γενικό Πρόξενο της Αγγλίας στη Σύρο Βέλκενσων, ο οποίος, μάλιστα, διαβεβαίωσε την κυβέρνηση για την αξιοπιστία της εν λόγω εταιρείας. Η εμπλοκή του Βέλκενσων στις διαπραγματεύσεις της ελληνικής κυβέρνησης με τις εταιρείες υποβρυχίων καλωδίων εν προκειμένω εγκαινιάζει μία πρακτική που θα ακολουθηθεί τα επόμενα χρόνια και από άλλους Γενικούς Πρόξενους της Μεγάλης Βρετανίας στη Σύρο, και συγκεκριμένα από τον W.P. Binney, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Εξάλλου, η διπλωματική στήριξη που παρείχε η Μεγάλη Βρετανία κατά τις επαφές των εταιρειών υποβρυχίων καλωδίων με τις ξένες κυβερνήσεις ήταν ένας από τους βασικούς τρόπους κυβερνητικής ενίσχυσης του επιχειρηματικού αυτού τομέα στον οποίο πρωτοστατούσαν οι βρετανικές εταιρείες μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα.[107]

Σχετικά με την πρόταση της Newall & Co προς την Ελληνική Πρεσβεία στο Λονδίνο ο *Αιών* στο φύλλο της 15ης Σεπτεμβρίου 1858 αναφέρει πως, καθώς βασικό αίτημα της εταιρείας ήταν η παροχή άδειας εκ μέρους της Ελληνικής κυβέρνησης να

---

[105] Για τη σημασία της Σύρου ως εμπορικού και οικονομικού κέντρου της περιόδου βλ. το άρθρο της Ανδρονίκης Γκούμα, «Ο ηλεκτρικός τηλέγραφος στην Ελλάδα (1859) ως μέσον παραγωγικόν συντελεί εις την υλικήν και ηθικήν ανάπτυξιν ενός έθνους» στα *Πρακτικά του 9ου Συνεδρίου Ιστορίας, Φιλοσοφίας και Διδακτικής των Φυσικών Επιστημών «Μια άλλη επιστημονική εκπαίδευση είναι δυνατή;»*, ΕΚΠΑ, 2017, σελ. 368-379, που βασίζεται κατά κύριο λόγο στο βιβλίο του Βασίλη Α. Καρδάση, *Σύρος: Σταυροδρόμι της ανατολικής Μεσογείου 1832-1857*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1999.

[106] Υπενθυμίζεται πως η Newall & Co ως ανάδοχος του έργου σύνδεσης με υποβρύχιο καλώδιο των Δαρδανελίων με την Αλεξάνδρεια είχε δεσμευτεί να ολοκληρώσει τη γραμμή αυτής έως τις 24 Δεκεμβρίου του 1858, διαφορετικά το φιρμάνι που είχε παραχωρηθεί αρχικά στον Gisborne και στη συνέχεια είχε εξαγοραστεί από την Red Sea and India Telegraph Company (RSITC) θα ακυρωνόταν. Η συμφωνία της βρετανικής κυβέρνησης με την εταιρία αυτή είχε ολοκληρωθεί μόλις τον Αύγουστο του 1858, βλ. παραπάνω.

[107] Headrick D.R., Griset P., «Submarine Telegraph Cables: Business and Politics, 1838-1939», όπ.π., σελ.552.

περάσει το υποβρύχιο καλώδιο από τα Σύρο, η Ελλάδα θα μπορούσε «άνευ ουδεμιάς θυσίας» και φροντίζοντας μόνο για την υποβρύχια σύνδεση της Σύρου με την Αθήνα, «να ενώση τηλεγραφικώς την πρωτεύουσαν μεθ' όλων των Ευρωπαϊκών επικρατειών, μετά της Αιγύπτου και της Ανατολής». Επιπλέον, ο συντάκτης εκφράζει την ελπίδα πως «η Κυβέρνησις δεν θέλει αποκρούσει την πρότασιν ταύτην, τόσω λυσιτελή κατά πολλούς λόγους. Εάν τούτο γίνη, δικαιούνται οι θεωρούντες ημάς αδιορθώτους».[108]

Διαψεύδοντας τους φόβους της εφημερίδας, ο Υπουργός Εσωτερικών Προβελέγγιος απάντησε θετικά στην είδηση αυτή, ενημερώνοντας τον Άγγλο Πρέσβη και τον Άγγλο Γενικό Πρόξενο ότι η ελληνική πλευρά ενδιαφέρεται να ξεκινήσει διαπραγματεύσεις, και στη συνέχεια ο αντιπρόσωπος της εταιρείας Newall & Co στην Κωνσταντινούπολη Μπαρκλέ ειδοποίησε τον Υπουργό ότι αν ενδιαφερόταν η ελληνική κυβέρνηση να συνδεθεί η Ελλάδα μέσω Σύρου και Χίου με τη μεγάλη υπό κατασκευή γραμμή, θα έπρεπε αυτό να συμφωνηθεί άμεσα, καθώς το ατμόπλοιο της εταιρείας που μετέφερε και τοποθετούσε το καλώδιο είχε ήδη φτάσει στην Αλεξάνδρεια και έπρεπε να το προλάβουν προτού προσπεράσει τη Σύρο. Διαφορετικά, σε περίπτωση που το πλοίο αναχωρούσε και δεν το προλαβαίνανε, δεν υπήρχε περίπτωση να επανέλθει στο Αιγαίο για να αναλάβει ένα τόσο μικρό έργο. Η Κυβέρνηση έστειλε αμέσως στην Κωνσταντινούπολη τον Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου Εσωτερικών προκειμένου να διαπραγματευτεί για τα δύο καλώδια, δηλαδή το καλώδιο Χίου – Σύρου και στη συνέχεια το καλώδιο Σύρου – Πειραιά.[109] Η πρώτη πρόταση της εταιρείας ήταν είτε η Ελληνική Κυβέρνηση να τοποθετήσει το καλώδιο με δικά της έξοδα, είτε να το τοποθετήσει η εταιρεία έναντι 500 λιρών στερλινών κατ' έτος, ώστε να λειτουργεί για 4 ώρες την ημέρα, με την εταιρεία να παρακρατά και τα εισοδήματα από την ιδιωτική αλληλογραφία.

Παράλληλα, και καθώς η Ελληνική Κυβέρνηση είχε επικοινωνήσει και με την εταιρεία στην Αγγλία, έφτασε στην Αθήνα ο επίτροπός της Ουόρλυ Δελαμόρ στις 18 Οκτωβρίου 1858. Ο Δελαμόρ, χρησιμοποιώντας επίσης το επιχείρημα του περιορισμένου χρόνου για τη λήψη της απόφασης, δεδομένου ότι τα ατμόπλοια της

---

[108] *Αιών*, 15.09.1858.

[109] Στην *Αθηνά* της 8ης Οκτωβρίου 1858 διαβάζουμε, στη στήλη «Διάφορα»:
«Ο Κ. Δόσιος γενικός γραμματεύς του υπουργείου των Εσωτερικών απέρχεται αύριον εις Κωνσταντινούπολιν διά να συνάψη διαπραγματεύσεις περί συστάσεως τηλεγραφικής γραμμής μεταξύ Πειραιώς, Σύρου και Κωνσταντινουπόλεως». *Αθηνά,* 08.10.1858.
Ο Γενικός Γραμματέας Δόσιος επέστρεψε στην Αθήνα στα τέλη Οκτωβρίου: «Ο γενικός γραμματεύς του επί των Εσωτρικών υπουργείου Κ. Δόσιος επανήλθεν εκ Κωνσταντινουπόλεως όπου είχε σταλή να διαπραγματευθή τα περί συστάσεως ηλεκτρικού τηλεγράφου μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδος», *Αθηνά,* 01.11.1858.

εταιρείας βρίσκονταν στην διαδικασία τοποθέτησης του καλωδίου μεταξύ Αλεξάνδρειας και Κρήτης, άρχισε να ζητά από την ελληνική πλευρά την παραχώρηση διαφόρων αποκλειστικών προνομίων, τα οποία η κυβέρνηση αρνήθηκε. Τελικά οι δύο πλευρές κατέληξαν ως προς τα δύο υποβρύχια καλώδια στην εξής συμφωνία: η εταιρεία θα φρόντιζε το καλώδιο Κρήτης – Χίου να περνάει από τη Σύρο, ώστε να μην απαιτείται ξεχωριστό καλώδιο Σύρου – Χίου και στη συνέχεια θα τοποθετούσε για λογαριασμό της Ελληνικής Κυβέρνησης το καλώδιο Σύρου – Πειραιά.

Η υλοποίηση της συμφωνίας αυτής, με ένταξη της Σύρου στη διαδρομή της υποβρύχιας γραμμής στο τμήμα Κρήτης – Χίου απαιτούσε, φυσικά, την αποδοχή της σχεδιαζόμενης αλλαγής και από την οθωμανική πλευρά. Για το λόγο αυτό ο Δελαμόρ επρόκειτο να μεσολαβήσει προς τον Φουάτ Πασά, Υπουργό Εξωτερικών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ σε περίπτωση αποτυχίας της προσπάθειας του Δελαμόρ, η εταιρεία δεσμευόταν να αναλάβει τη ζημία 60.000 φράγκων, στην οποία θα ανερχόταν η επιπλέον δαπάνη σε περίπτωση που οι Οθωμανοί αρνούνταν να περάσει το καλώδιο από τη Σύρο. Προκειμένου η ελληνική πλευρά να διασφαλίσει τη θέση της ήρθε επίσης σε συμφωνία με τον συνέταιρο της εταιρείας Λύτερ, ώστε σε περίπτωση μη συγκατάθεσης των Οθωμανών στην αλλαγή της διεύθυνσης της γραμμής, η ελληνική κυβέρνηση να παρακρατήσει το 25% του αντιτίμου που προοριζόταν για το καλώδιο Σύρου – Πειραιά. Σύμφωνα με τον Προβελέγγιο, ο στόχος της συμφωνίας αυτής δεν ήταν τόσο η μείωση του αντιτίμου του καλωδίου Σύρου – Πειραιά, όσο η άσκηση πίεσης στην εταιρεία προκειμένου με τη σειρά της να κερδίσει από την οθωμανική πλευρά τη συγκατάθεσή της για ένταξη της Σύρου στη μεγάλη γραμμή. Ως προς το ίδιο το αντίτιμο για την αγορά του υποβρυχίου καλωδίου, ο Προβελέγγιος υπογράμμιζε ότι η κυβέρνηση κατάφερε να πετύχει τη μείωση του τιμήματος στις 176 λίρες ανά ναυτικό μίλι, σε αντίθεση με την αρχική απαίτηση της εταιρείας για 200 λίρες ανά ναυτικό μίλι, σε αντιστοιχία με την τιμή που πλήρωνε η ίδια η αγγλική κυβέρνηση για την πόντιση αντίστοιχων καλωδίων.[110]

Στις 25 Οκτωβρίου του 1858 η εφημερίδα *Αθηνά* ανακοινώνει την επιτυχή ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων με τον Δελαμόρ:

[110] Δεδομένου ότι, αν περίσσευε καλώδιο από την πόντιση της μεγάλης γραμμής Ελλησπόντου – Αλεξάνδρειας, δεν χρειαζόταν να υπολογιστούν εκ νέου τα έξοδα μετακίνησης των ατμόπλοιων της εταιρείας προς την Ανατολική Μεσόγειο.

Ευχαρίστως αναγγέλομεν, ότι εντός 20-30 ημερών συνδεόμεθα τηλεγραφικώς μετά της Ευρώπης. Η Ερμούπολις ενούται εντός 15 ημερών μετά της Τουρκίας, ο δε Πειραιεύς μετά της Σύρου εντός τριάκοντα. Ο αντιπρόσωπος της τηλεγραφικής εταιρίας ευρίσκεται ενταύθα, όπου διαπραγματεύεται μετά της κυβερνήσεως, και καθ' ας έχομεν πληροφορίας, αι διαπραγματεύσεις έλαβον αίσιον πέρας.

Το εν λόγω δημοσίευμα δεν περιορίζεται στην αναγγελία της ολοκλήρωσης των διαπραγματεύσεων αλλά προβαίνει ακόμη σε ένα σχόλιο σχετικά με την εισαγωγή του τηλεγράφου στη χώρα, υπό το πρίσμα της μίμησης των ευρωπαϊκών κρατών και του άγχους «καθυστέρησης» της του ελληνικού κράτους σε σχέση όχι μόνο με αυτά αλλά ακόμη περισσότερο συγκριτικά με την Οθωμανική Αυτοκρατορία:

Ήτον εντροπή τη αληθεία δι' ημάς να μη έχωμεν τηλέγραφον, ενώ όλα τα έθνη, μικρά και μεγάλα, εσύστησαν τοιούτους εις τα κράτη των προ ετών, μη εξαιρεουμένης ουδ' αυτής της Τουρκίας και Αιγύπτου ανταποκρινομένων εν ακαρεί με τα απώτατα μέρη.

Ακόμη, η εφημερίδα ανακοινώνει επίσης την επικείμενη σύσταση χερσαίας τηλεγραφικής σύνδεσης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, καθώς «ο τηλέγραφος της Τουρκίας θέλει επεκταθή μέχρι Λαρίσσης και Δομοκού και από τούτων μέχρις Αθηνών. Τοιουτοτρόπως δε εν ακαρεί θέλομεν ανταποκρίνεσθαι με το εσωτερικόν του κράτους, καθώς και με το εξωτερικόν». Βέβαια, όπως θα δούμε στη συνέχεια, η σύσταση της χερσαίας αυτής τηλεγραφικής σύνδεσης καθυστέρησε ορισμένα χρόνια, με την υποβρύχια σύνδεση να αποτελεί τη μόνη «πύλη» τηλεγραφικής επικοινωνίας της Ελλάδας με το εξωτερικό. Τέλος, το δημοσίευμα προβαίνει σε μια ενδιαφέρουσα σύνδεση και σύγκριση της ανάπτυξης του τηλεγράφου με την ανάπτυξη του σιδηροδρόμου:

Ενώ δε δίδομεν τοιαύτας ευαρέστους αγγελίας περί τηλεγραφικής μας ενώσεως, δεν έχομεν τι να είπωμεν, μη συμβιβασθέντων εισέτι των μερών, της κυβερνήσεώς μας δηλονότι μετά της αναδεχθείσης την κατασκευήν του σιδηροδρόμου εταιρίας, μη παραδεχομένης την τρίτην θέσιν των εικοσιπέντε λεπτών. Όθεν ευχής έργον είναι να τελειώση και η επιχείρησις αύτη, ήτις υπόσχεται μεγάλα καλά εις τας δύω πόλεις Αθηνών και Πειραιώς.[111]

Λίγες ημέρες μετά η ίδια εφημερίδα αναγγέλλει την επιτυχή υπογραφή της σύμβασης στις 28 Οκτωβρίου του 1858 και την αναχώρηση, την ίδια ημέρα, του αντιπροσώπου της εταιρείας Δελαμόρ και του απεσταλμένου του Υπουργείου Κ. Παλάσκα για τη

[111] *Αθηνά*, 25.10.1858.

Σύρου «διά να προσδιορίσωσιν εκεί την θέσιν των καταστημάτων».[112] Αντίστοιχα ο *Αιών* μερικές ημέρες αργότερα αναδημοσιεύει τα βασικά σημεία του κειμένου της σύμβασης από την φιλοκυβερνητική εφημερίδα *Έλλην*, στην οποία είχε κοινοποιηθεί το κείμενο από το Υπουργείο Εσωτερικών.[113]

Στη συνέχεια, σύμφωνα με την εξιστόρηση των γεγονότων από τον Προβελέγγιο, στη Σύρο ο Δελαμόρ επιβιβάστηκε στο ατμόπλοιο της εταιρείας που πόντιζε το καλώδιο Κρήτης – Χίου, εντάσσοντας με τον τρόπο αυτό στη διαδρομή του καλωδίου τη Σύρο, και στη συνέχεια, μετά την ολοκλήρωση της τοποθέτησης του καλωδίου έως την Κωνσταντινούπολη, επέστρεψε, μαζί με τον συνέταιρο της Newall & Co Λύτερ στην Ελλάδα για την πόντιση του καλωδίου Πειραιά – Σύρου στα τέλη Νοεμβρίου.

Την 26η Νοεμβρίου του 1858 το ατμόπλοιο της εταιρείας Newall & Co ξεκίνησε την πόντιση του υποβρυχίου καλωδίου αποπλέοντας από τον Πειραιά με κατεύθυνση τη Σύρο, ενώ έλαβε χώρα πανηγυρική εκδήλωση με τη συμμετοχή του βασιλικού ζεύγους και των υπουργών. Διαβάζουμε στην *Αθηνά*:

> *Προ δύο ή τριών εβδομάδων ανηγγείλαμεν, ότι ο Πειραιεύς αφεύκτως συνδέεται μετά της Σύρου τηλεγραφικώς εντός ενός μηνός. Σήμερον είμεθα εις θέσιν ν' αναγγείλωμεν ότι συνεδέθη, και ότι αι Αθήναι ανταποκρίνονται ήδη μετά της Αιγύπτου και Ευρώπης ακαριαίως. Σήμερον την πρωΐαν κατήλθον εις Πειραιά αι ΑΑ ΜΜ. οι υπουργοί και πολλοί άλλοι για να παρευρεθώσιν εις την κατάδυσιν του σύρματος, το οποίον, μέχρι της εσπέρας ενούται με το της Σύρου, Κρήτης και Χίου. Ούτως ετελείωσε και παρ' ημίν το μέγα τούτο ζήτημα. Ήδη πρόκειται να συνδεθώσιν αι Αθήναι μετά των Πατρών και ακολούθως άλλαι τινές πόλεις.*[114]

Την ατμόσφαιρα της γιορτινής έναρξης της πόντισης του καλωδίου αποτυπώνει στα *Απομνημονεύματά* του ο τότε Υπουργός Εξωτερικών Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής:

> *Εις ρητήν ώραν επεβιβάσθησαν οι Βασιλεις μετά της Αυλης εις το καλωδόρον πλοιον, και πάντες οι υπουργοί μετ' αυτων. Της μουσικης παιανιζούσης πρωτον τον βασιλικόν ύμνον, ανέσπασε το πλοιον την άγκυραν, και το καλώδιον ήρχισεν υπό τας όψεις ημων ανελισσόμενον και βυθιζόμενον εις τον πυθμένα της θαλάσσης. Ούτως επλεύσαμεν εις ικανήν απόστασιν, συνοδευόμενοι και υπό δύο ελληνικων ατμοκινήτων, και που μεταξύ Αττικης και Αιγίνης παρετέθη πολυτελές πρόγευμα, μεθ' ο οι Βασιλεις μετεβιβάσθησαν*

---

[112] «Αι διαπραγματεύσεις περί συστάσεως υποβρυχίου τηλεγράφου μεταξύ Σύρου και Πειραιώς ετελείωσαν. Η σύμβασις υπεγράφη, και χθες ανεχώρησαν εις Σύρον ο αντιπρόσωπος της εταιρίας και ο Κ. Παλάσκας απεσταλμένος του υπουργείου διά να προσδιορίσωσιν εκεί την θέσιν των καταστημάτων. Επομένως μετά 20-30 ημέρας αφεύκτως συνδεόμεθα τηλεγραφικώς με την Αίγυπτον, Τουρκίαν και Ευρώπην», *Αθηνά*, 29.10.1858.

[113] *Αιών*, 06.11.1858.

[114] *Αθηνά*, 26.11.1858.

εις έν των συνοδευόντων ημας πλοίων, ημεις δ' εις το έτερον και επανήλθομεν εις Πειραια, αφέντες το καλωδόρον να εξακολουθήση τον δρόμον της αποστολης του.[115]

Εκτεταμένη αναφορά στην τελετή έναρξης της πόντισης του καλωδίου Πειραιά – Σύρου γίνεται και από τον *Αιώνα* στο φύλλο της αμέσως επόμενης ημέρας. Από τη δημοσίευση αυτή προκύπτει ότι στην πόντιση και αυτής της υποβρύχιας γραμμής χρησιμοποιήθηκε ως καλωφόρο πλοίο το ατμόπλοιο της Newall & Co Elba, το ίδιο, δηλαδή ατμόπλοιο που είχε συμμετάσχει ως τότε στην πόντιση των σημαντικότερων υποβρυχίων γραμμών της περιόδου που είχε αναλάβει ως υπεργολάβος η εταιρεία, για παράδειγμα κατά την πόντιση του καλωδίου Μπαλακλάβα-Βάρνα το 1855 και Σαρδηνίας-Μπόνας το 1857. Ο *Αιών* συγχαίρει την κυβέρνηση για το έργο αυτό, σχολιάζοντας σχετικά με την καθυστέρηση της υιοθέτησης της νέας τεχνολογίας από το ελληνικό κράτος πως «αληθώς αδικαιολόγητος όλως υπήρχεν ο αφορισμός ούτος της Ελλάδος μόνης από της τηλεγραφικής κοινωνίας». Ενημερώνει, επίσης, τους αναγνώστες σχετικά με την έναρξη διαπραγματεύσεων για την τηλεγραφική σύνδεση του Πειραιά με την Πάτρα και της Πάτρας με την Κέρκυρα, η οποία «ως γνωστόν, κοινωνεί ηλεκτρικώς μετά της Μελίττης», καθώς και σχετικά με την άφιξη των ξύλινων στύλων που θα χρησιμοποιούνταν στην εναέρια τηλεγραφική γραμμή Πειραιά – Αθήνας.[116]

---

[115] Το εξαιρετικά ενδιαφέρον εν προκειμένω είναι ότι ο Ραγκαβής τοποθετεί το γεγονός της έναρξης πόντισης του καλωδίου σε «μία των ημερων του Μαρτίου 1859», οπότε και έγινε νόμος το νομοσχέδιο έγκρισης της σύμβασης με την Newall & Co μετά από την ολοκλήρωση της ψήφισης του από τη Γερουσία, και όχι τον Νοέμβριο του προηγούμενου έτους, όπως προκύπτει από τις συζητήσεις στα κοινοβουλευτικά σώματα και από τα σχετικά δημοσιεύματα στον Τύπο. Πιθανόν η εν λόγω παραδρομή να οφείλεται στη λειτουργία της μνήμης και να αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα ανάγκης διασταύρωσης των απομνημονευμάτων με άλλες πηγές. Δεδομένης, ωστόσο, της πολιτικής αντιπαράθεσης που θα αναλυθεί στη συνέχεια, η μεταφορά της ημερομηνίας πόντισης του καλωδίου από τον Νοέμβριο του 1858 στον Μάρτιο του 1859 ουσιαστικά θα εξάλειφε την βασική αιτία της πολιτικής σύγκρουσης.

[116] *Αιών*, 27.11.1858.

Με την σειρά της *η Ελπίς*, που εκδιδόταν μία φορά την εβδομάδα, συνεπώς το φύλλο της 2ας Δεκεμβρίου είναι το πρώτο που εκδίδεται μετά την πόντιση του καλωδίου Πειραιά – Σύρου στις 26 Νοεμβρίου 1858, παρέχει συγκεκριμένες πληροφορίες σχετικά με την επίτευξη της τηλεγραφικής σύνδεσης ανάμεσα στις δύο πόλεις:

> *Την 26 παρελθόντος εβυθίσθη το ηλεκτρικόν καλώδιον το συνδέσαν ήδη υποβρυχίως τον Πειραιά μετά της Σύρου· τη 10 ώρα π.μ. εγένετο η αρχή της βθίσεως εν τω μικρώ ορμίσκω εκείθεν του τάφου του Θεμιστοκλέους, και η ανάσπασις μέχρι εν των ξυλίνω παραπήγματι προσωρινώς τεθέντων ηλεκτρικών εργαλείων· τη 27 περί την 8 ώραν π.μ. επερατώθη η βύθισις της άλλης άκρας του καλωδίου εν Σύρω κάτωθι του ακρωτηρίου λεγομένου των Βαπορίων, και περί την πρώτην ώραν μ.μ. επερατώθη εντελώς και η επί της ξηράς εργασία, ώστε το πρώτον τηλεγράφημα το διακοινώσαν την αποπεράτωσιν του έργου εγένετο κατ' εκείνην την ώραν και εν ακαρεί έφθασεν εν Πειραιεί, διότι τον μεταξύ Σύρου και Πειραιώς απόστασιν ούσαν 80 ναυτικών μιλίων ο ηλεκτρισμός διατρέχει εις 1/10 δεκαλέπτου.*

Η Ελπίς, 02.12.1858.

Η έναρξη της λειτουργίας του τηλεγράφου το πρώτο διάστημα φαίνεται πως απασχολεί ως ένα βαθμό την κοινή γνώμη, με την *Αθηνά* να δημοσιεύει, στο αμέσως επόμενο από την έναρξη πόντισης του καλωδίου φύλλο τα εξής:

> *Ει και δεν έχομεν ειδήσεις άχρις ώρας περί της τοποθετήσεως του υποβρυχίου ηλεκτρικού σύρματος, πιστεύομεν όμως ότι επέτυχεν η σύνδεσις του Πειραιώς μετά της Σύρου, και ότι μέχρι της εσπέρας θέλομεν έχει τηλεγραφήματα.*[117]

Λίγες ημέρες αργότερα, στις αρχές Δεκεμβρίου, η επιτυχής λειτουργία του καλωδίου Πειραιά – Σύρου επιβεβαιώνεται, ενώ συγχρόνως ανακοινώνεται η έναρξη κατασκευής της εναέριας τηλεγραφικής γραμμής από τον Πειραιά στην Αθήνα, στην οποία επρόκειτο να χρησιμοποιηθεί το τηλεγραφικό σύρμα που ο Κωνσταντίνος Τοσίτσας είχε προσφέρει παλαιότερα στην ελληνική κυβέρνηση, έως ότου φτάσει το καινούριο σύρμα που το υπουργείο παρήγγειλε από την Ευρώπη.[118] Ο *Αιών*, μάλιστα, παρέχει πληροφορίες σχετικά με την ταχύτητα του ηλεκτρικού ρεύματος, το οποίο διέρχεται την απόσταση Σύρου – Πειραιά «εντός ενός εννάτου περίπου του δευτέρου λεπτού, σχεδόν εν ριπή οφθαλμού» και ενημερώνει σχετικά με την επιτυχή ανταλλαγή τηλεγραφημάτων από την Κυβέρνηση. Ακόμη, σχολιάζει τους λόγους για τους οποίους η χρήση του καλωδίου δεν επετράπη ακόμη στους πολίτες και προβαίνει σε ορισμένες παρατηρήσεις σχετικά με την οργάνωση της τηλεγραφικής επικοινωνίας, που ως είδος αλληλογραφίας, θα πρέπει να συνδεθεί με την ταχυδρομική υπηρεσία:

> *...αλλ΄εισέτι δεν απεδόθη εις το Κοινόν η χρήσις του κάλω, καθόσον δεν εκανονίσθη έτι ο τρόπος της διαβιβάσεως των τηλεγραφημάτων και η διατίμησις αυτών. Προς την ενότητα, την ακρίβειαν και την ταχύτητα της υπηρεσίας, απαιτείται, όπως η τηλεγραφική συγκοινωνία συνδεθή μετά της ταχυδρομικής υπηρεσίας. Εάν και η τηλεγραφική συγκοινωνία ήναι αλληλογραφία, απαιτείται πάντως να περιληφθή εντός του κλάδου, του διέποντος ταύτην, όπως μη επέρχηται σύγχισις ματαία και καταμερίζηται αδίκως η ωφέλεια.*[119]

Η λειτουργία του νεοσύστατου τηλεγράφου το πρώτο αυτό διάστημα φαίνεται πως απασχολούσε ιδιαιτέρως τον Τύπο. Πέραν των παρατηρήσεων του *Αιώνος* για τη σχέση τηλεγραφικής – ταχυδρομικής υπηρεσίας, η *Ελπίς*, με σχετικά δημοσιεύματα

---

[117] *Αθηνά*, 29.11.1858.

[118] «Το τηλεγραφικόν σύρμα μεταξύ Πειραιώς και Σύρου επέτυχε πληρέστατα. Σήμερον δεν καταγίνονται να συστήσωσι το μεταξύ Αθηνών και Πειραιώς σύρμα, το οποίον ο Κ. Κωνστ. Τοσίτσας προ πολλού είχε προσφέρει εις την κυβέρνησίν μας. Αν και τούτο ήναι άλλου είδους σύρμα, μ' όλα ταύτα θέλει τοποθετηθή, εοσού ληφθή το παραγγελθέν εις Ευρώπην. Τοιουτοτρόπως λοιπόν η πρωτεύουσα ευρίσκεται ήδη εις άμεσον συνάφειαν μετά της Σύρου», *Αθηνά*, 03.12.1858.

[119] *Αιών*, 04.12.1858.

στις αρχές Δεκεμβρίου, έθετε ως κεντρικό ζήτημα για την ανάπτυξη της νέας υπηρεσίας την ανάγκη εύρεσης του αναγκαίου προσωπικού, ενημερώνοντας πως «Καταγίνεται ήδη η κυβέρνησις να εύρη νέους εις το έργον γυμνασθησομένους, ώστε ελπιζόμενον μετά δύω μήνας να ήναι αποκαταστημένη εντελώς η τηλεγραφική υπηρεσία».[120] Ακόμη, υιοθετώντας την άποψη που είχε εκφραστεί «υπό άλλης εφημερίδος», η *Ελπίς* προέβαινε σε σύσταση προς τον Υπουργό Εσωτερικών «να μη ήναι φειδωλός ως προς την αντιμισθίαν των νέων οίτινες πρόκειται να εκμάθωσι τα της υπηρεσίας του τηλεγράφου, και ν' αφιερωθώσι του λοιπού εις το έργον τούτου», καθώς ο Υπουργός δεν έπρεπε να ξεχνά πως «οι υπηρετούντες τον τηλέγραφον όχι μόνον πρέπει να γνωρίζωσι την Ελληνικήν, Γαλλικήν και Ιταλικήν, αλλά και να ήναι ακεραίου χαρακτήρος ώστε να έχωσιν ασφάλειαν οι προς αλλήλους τηλεγραφούντες ότι διατηρείται αυστηρώς η εχεμύθεια». Η εφημερίδα κατέληγε πως «Διακόσιαι πεντήκοντα δραχμαί κατά μήνα δια ούτω προικισμένους νέους δεν είναι αντιμισθία, ήν πρέπει να διστάση η κυβέρνησις να τοις παραχωρήση».[121]

Η σύμβαση με την Newall & Co στη Βουλή

Στις αρχές Δεκεμβρίου του 1858 ξεκίνησε η νομοθετική διαδικασία κύρωσης της σύμβασης της 28ης Οκτωβρίου 1858 με την Newall & Co, αρχικά από τη Βουλή, και στη συνέχεια, σύμφωνα με την νομοθετική διαδικασία, από τη Γερουσία. Στη συνεδρίασης της 2ας Δεκεμβρίου κατατέθηκε η εισηγητική έκθεση του νομοσχεδίου «περί αγοράς και εγκαταθέσεως υποβρυχίου ηλεκτρικού καλωδίου από Πειραιώς εις Σύρον» από τον Υπουργό Εσωτερικών Προβελέγγιο.[122] Από την εισήγηση αυτή, σε συνδυασμό με το ίδιο το κείμενο της σύμβασης όπως προκύπτει από το ΦΕΚ δημοσίευσης του νόμου επικύρωσής της, προκύπτουν πληροφορίες σχετικά με τις επιμέρους διατάξεις της πρώτης σύμβασης σχετικά με τον τηλέγραφο, στην οποία προχώρησε η ελληνική κυβέρνηση.

Η σύμβαση με την εταιρεία Newall and Co υπογράφηκε εκ μέρους του Υπουργείου Εσωτερικών από τον Στέφανο Ευκλείδη, επιθεωρητή των υγειονομίων και εργαζόμενο στην ταχυδρομική υπηρεσία του Υπουργείου Εσωτερικών, και από τον Ιωάννη Ουόρλυ Δελαμόρ ως αντιπροσώπου «των κυρίων Νουβάλ και συνεταίρων», στις 28 Οκτωβρίου του 1858. Εν προκειμένω η επιλογή εκπροσώπησης

[120] *Η Ελπίς*, 02.12.1858.
[121] *Η Ελπίς*, 09.12.1858.
[122] *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Ε' Βουλευτικής Περιόδου, Γ' Συνόδου, Συνεδρίαση 2ας Δεκεμβρίου 1858.

της ελληνικής κυβέρνησης από έναν υπάλληλο της ταχυδρομικής υπηρεσίας είναι χαρακτηριστική ως προς την κατανομή των αρμοδιοτήτων σχετικά με την ανάπτυξη της τηλεγραφικής υπηρεσίας, η οποία, όπως στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, ακολουθεί παράλληλη πορεία με την ταχυδρομική υπηρεσία.

Πυρήνα της σύμβασης, η οποία αποτελείτο τελικά από 8 άρθρα, αποτελούσε ο εξής διακανονισμός: η εταιρεία Newall and Co αναλάμβανε «προς ίδιον κίνδυνον» την τοποθέτηση υποβρυχίου καλωδίου αποτελούμενου από ένα ηλεκτρικό σύρμα, το οποίο θα συνέδεε τα λιμάνια της Σύρου και του Πειραιά, και το οποίο δεσμευόταν να παραδώσει στην ελληνική Κυβέρνηση «εν εντελεί καταστάσει ενεργείας», έναντι καταβολής 176 λιρών στερλινών ανά ναυτικό μίλι από την ελληνική πλευρά.

Ως προς τα χαρακτηριστικά του καλωδίου η συμφωνία αφορούσε σε καλώδιο λεπτότερο κατά το τμήμα που θα ποντιζόταν στο πέλαγος και παχύτερο στα παράκτια τμήματα, μια διαφοροποίηση που στόχο είχε στην προστασία του καλωδίου από τις άγκυρες των πλεούμενων στα ρηχότερα νερά των παράκτιων περιοχών. Το σημαντικότερο είναι, ωστόσο, ότι σύμφωνα με τη σύμβαση η Newall είχε δύο εναλλακτικές ως προς το καλώδιο που θα χρησιμοποιούσε και τον χρόνο πραγματοποίησης της υποχρέωσής της. Σε περίπτωση που περίσσευε καλώδιο από το προορισμένο για τη σύνδεση Δαρδανελίων – Αλεξάνδρειας, θα χρησιμοποιείτο αυτό απ' ευθείας, διαφορετικά η εταιρεία δεσμευόταν να υλοποιήσει την τοποθέτηση του καλωδίου εντός 4 μηνών από την υπογραφή της σύμβασης.

Καθώς η σύμβαση προέβλεπε ότι η εταιρεία δεν θα αναλάμβανε καμία περαιτέρω υποχρέωση σχετικά με την σύσταση των εναέριων γραμμών, το έργο αυτό βάραινε την κυβέρνηση. Σύμφωνα με την εισήγηση του Προβελέγγιου η ελληνική κυβέρνηση είχε καταλήξει στην επιλογή αυτή δεδομένου ότι η σύσταση του εναέριου δικτύου θεωρείτο λιγότερο δύσκολη και απαιτούσε πολύ μικρότερες δαπάνες, ενώ είχε ήδη δρομολογηθεί η παραγγελία από το εξωτερικό των απαραίτητων υλικών για την κατασκευή του. Ακόμη, ο Προβελέγγιος ενημέρωνε τη Βουλή ότι βρίσκονταν ήδη σε εξέλιξη οι διαπραγματεύσεις για διεθνή συνθήκη με την Οθωμανική Αυτοκρατορία σχετικά με την τηλεγραφική επικοινωνία μέσω των υποβρυχίων γραμμών.

Ως επιπλέον δικαιώματα και υποχρεώσεις που αναγνωρίζονταν στη Newall ήταν αφενός η απαλλαγή του πλοίου της που θα μετέφερε το καλώδιο από κάθε τέλος ελλιμενισμού ή τελωνειακό, ενώ η βασική περαιτέρω υποχρέωση ήταν εκείνη της διαβίβασης στο εξωτερικό των τηλεγραφημάτων που θα έφταναν στη Σύρο, είτε των

κυβερνητικών είτε των ιδιωτικών, χωρίς περαιτέρω οικονομική επιβάρυνση του ελληνικού κράτους, έως ότου η Κυβέρνηση διορίσει η ίδια τηλεγραφητή.

Η εισήγηση του Προβελέγγιου σταματούσε στα στοιχεία αυτά, και ο Υπουργός Εσωτερικών εξέφραζε την πεποίθηση του ότι οι βουλευτές επρόκειτο να εγκρίνουν τη συμφωνία αυτή «προοιμιάζουσαν την εις την φίλην ημών πατρίδα εισαγωγήν της μνησθείσης ανακαλύψεως, ήτις θέλει καταστήσει κοινωνούς των εκ της τηλεγραφικής ανταποκρίσεως ωφελημάτων και τους κατοίκους της Ελλάδος».

Βέβαια, ο Προβελέγγιος δεν ανέφερε στην εισήγηση του έναν ακόμη όρο που προέβλεπε η σύμβαση, τον οποίο θα καλείτο να αιτιολογήσει, στη συνέχεια, ενώπιον της Βουλής, ως απάντηση, μάλιστα, στη σχετική παρατήρηση που περιλάμβανε η έκθεση της Εισηγητικής Επιτροπής του νομοσχεδίου. Ορισμένες μέρες μετά την εισαγωγή του νομοσχεδίου στη Βουλή από τον Προβελέγγιο, η Επιτροπή που είχε οριστεί για την μελέτη του νομοσχεδίου[123] και την εισήγηση υπέρ ή κατά της έγκρισης του από τη Βουλή σύμφωνα με την προβλεπόμενη διαδικασία, συνιστούσε την παραδοχή του. Παράλληλα, ωστόσο, εφιστούσε την προσοχή της κυβέρνησης στον όρο του άρθρου 6 της σύμβασης, κατά τον οποίο η ελληνική κυβέρνηση δεσμευόταν να καταβάλει το αντίτιμο στο Λονδίνο με συναλλαγματική μόλις 8 ημέρες μετά την τοποθέτηση του καλωδίου. Η ελληνική κυβέρνηση, δηλαδή, θα αγόραζε το καλώδιο, το οποίο θα γινόταν «ιδιοκτησία του Κράτους» και οι κύριοι Κ.Κ. Δελαμόρ, Ρ.Σ. Νουβάλ και Συντροφία θα απαλλάσσονταν από κάθε ευθύνη για την εύρυθμη λειτουργία του μετά από μόλις 8 ημέρες δοκιμαστικής λειτουργίας. Σύμφωνα με την παρατήρηση της Επιτροπής, η προθεσμία αυτή δεν παρείχε «ικανά εχέγγυα εξασφαλίσεως, καθότι απέναντι μιας σημαντικής δαπάνης συμφωνηθείσης δια την πληρωμήν της εγκαταθέσεως του κάλω, έπρεπε να ορισθή μεγαλειτέρα προθεσμία δοκιμασίας δια την στερεότητα αυτού».[124] Το ζήτημα αυτό είχε υπογραμμίσει και ο συντάκτης της *Ελπίδος* ήδη από τις αρχές Δεκεμβρίου, όταν, αναφερόμενος στην βλάβη που υπέστη η μεγάλη υποβρύχια γραμμή Δαρδανέλια – Αλεξάνδρεια στο τμήμα Σύρου – Κρήτης, αναρωτιόταν αν

> *Ενθυμήθησαν άρα γε οι συντάξαντες το μετά της Εταιρίας Νουβάλ συμβόλαιον να προσθέσωσιν εις αυτό την υποχρεώσιν της Εταιρίας να επισκευάζη επί τινά ωρισμένον χρόνον πάσαν βλάβην του μεταξύ Σύρου και Πειραιώς καλωδίου, την δαπάνην του οποίου επλήρωσεν η Ελλάς ειτς την ρηθείσαν εταιρίαν;*

[123] Και αποτελείτο για το νομοσχέδιο αυτό από τους βουλευτές Θ. Κολοκοτρώνη (εισηγητής), Α.Σ. Δανόπουλο, Ευθ. Κεχαγιά, Ι. Ταταράκη, Α. Ζέρβα και Ιω. Μωριάτη.
[124] *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, όπ.π., Συνεδρίαση 11ης Δεκεμβρίου 1858.

Στη συνεδρίαση της 13ης Δεκεμβρίου 1858 ο Υπουργός Εσωτερικών κλήθηκε να δώσει απαντήσεις ως προς το ζήτημα αυτό, ενημερώνοντας τη Βουλή ότι αρχικά το Υπουργείο είχε προτείνει προθεσμία 1 μηνός αλλά ο αντιπρόσωπος της εταιρείας επέμενε στην οκταήμερη προθεσμία. Στο σημείο αυτό η Κυβέρνηση έπρεπε να σταθμίσει τα ωφελήματα: αφενός η Ελλάδα, αν δεχόταν τη συμφωνία, θα αγόραζε το καλώδιο φθηνότερα, κατά 176 λίρες το ναυτικό μίλι έναντι 200 λιρών που το αγόραζαν οι άλλες κυβερνήσεις, καθώς η Newall έπλεε ήδη στις ελληνικές θάλασσες για το έργο Ελλήσποντος – Αλεξάνδρεια και τη συνέφερε η προέκταση του καλωδίου ως τη Σύρο. Ο ίδιος, μάλιστα, «προ πολλού ενασχολούμενος εις το αντικείμενον του ηλεκτρικού τηλεγράφου και συλλέγων διαφόρους πληροφορίας», θεωρούσε συμφέρουσα την τιμή αυτή δεδομένου ότι συνήθως «απαιτούντο 5 έως 6.000 δραχμαί δι' έκαστον μίλιον». Επιπλέον, το γεγονός ότι το καλώδιο που θα χρησιμοποιείτο προερχόταν από εκείνο που προόριζε η εταιρεία για την σύνδεση Ελλησπόντου – Αλεξάνδρειας, που γινόταν για δικό της λογαριασμό, διασφάλιζε την καλή ποιότητα και κατάστασή του. Ακόμη, ο εκπρόσωπος της εταιρείας Δελαμόρ είχε υποστηρίξει πως δεν μπορούσε να δεχθεί κατ' εξαίρεση μεγαλύτερη προθεσμία, και μάλιστα για καλώδιο τόσο μικρής απόστασης, γιατί τότε θα έπρεπε να δέχεται αντίστοιχες προθεσμίες και κατά τις συμφωνίες της εταιρείας με τις υπόλοιπες κυβερνήσεις. Τέλος, ο Προβελέγγιος κατέληγε πως αναγκάστηκε να υποχωρήσει ως προς το ζήτημα της προθεσμίας, γιατί διαφορετικά «ήθελεν απολέσει μίαν τοσούτον ευνοϊκήν περίστασιν, και ηθέλομεν μείνει επί πολύν ίσως ακόμη χρόνον στερημένοι των αγαθών του ηλεκτρικού τηλεγράφου».[125]

Ύστερα από τις εξηγήσεις αυτές εκ μέρους του Υπουργού Εσωτερικών, το νομοσχέδιο αγοράς και εγκαταθέσεως του καλωδίου Πειραιά – Σύρου εγκρίθηκε παμψηφεί από την Βουλή του ελληνικού κράτους. Δεν θα συνέβαινε το ίδιο, όμως, με την κύρωση του νομοσχεδίου από την Γερουσία, η οποία ακολούθησε λίγο αργότερα.

Προτού προχωρήσουμε στην συζήτηση και ψήφιση του πρώτου νομοσχεδίου σχετικά με το ελληνικό τηλεγραφικό δίκτυο από τη Γερουσία, εκείνο που πρέπει να παρατηρηθεί εν προκειμένω είναι πως η υποχώρηση της ελληνικής κυβέρνησης ως προς την τόσο μικρή προθεσμία δοκιμής ενός καλωδίου για το οποίο ετοιμαζόταν να δαπανήσει πάνω από 415.000 δραχμές, όπως θα δούμε στη συνέχεια, δεν οφειλόταν τόσο σε κάποια δική της διαπραγματευτική αδυναμία, όσο στην πρακτική που

[125] *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, όπ.π., Συνεδρίαση 13ης Δεκεμβρίου 1858.

ακολουθείτο από τις εταιρείες υποβρυχίων καλωδίων, ειδικά κατά τα πρώτα χρόνια της νέας αυτής τεχνολογίας. Καθώς η πόντιση υποβρυχίων καλωδίων ήταν μια επιχείρηση με εξαιρετικά υψηλό επιχειρηματικό ρίσκο, οι εταιρείες απέφευγαν να δεσμεύονται με το βάρος επισκευής ή τοποθέτησης νέου καλωδίου στην πολύ πιθανή περίπτωση ακόμη και σχετικά άμεσης διακοπής λειτουργίας της υπό πόντιση γραμμής. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του υποβρυχίου καλωδίου σύνδεσης της Αγγλίας με τη Γαλλία μεταξύ Ντόβερ και Καλαί κατά τα πρωτόλεια βήματα της υποβρύχιας τηλεγραφίας.[126] Η επιτυχής λειτουργία του πρώτου καλωδίου που ποντίστηκε από την English Chanel Telegraph Company των αδερφών Brett τον Αύγουστο του 1850 έστω για λίγες μόνο ώρες, που επέτρεψε, ωστόσο, την αποστολή μηνύματος από τον ίδιο τον Λουδοβίκο Ναπολέοντα, είχε ως αποτέλεσμα η εταιρεία να μην εκπέσει του δικαιώματος που της είχε εκχωρηθεί, παρά την επακόλουθη αποτυχία αυτής της προσπάθειας τηλεγραφικής σύνδεσης. Στην επόμενη σύμβαση της γαλλικής κυβέρνησης με τη νέα εταιρεία των Brett, που ανανέωνε το εκχωρηθέν δικαίωμα, η γαλλική πλευρά επέμεινε να συμπεριληφθεί ρητά όρος περί δοκιμαστικής περιόδου λειτουργίας της υποβρύχιας γραμμής έως την 1η Οκτωβρίου του 1851.

Η μάχη στη Γερουσία

Σύμφωνα με τη νομοθετική διαδικασία, το νομοσχέδιο μετά την ψήφισή του στη Βουλή έπαιρνε το δρόμο του προς έγκριση από τη Γερουσία, προκειμένου στη συνέχεια να κυρωθεί και από τον Βασιλιά και να γίνει νόμος.[127] Στην περίπτωση του νομοσχεδίου για την αγορά και εγκατάσταση του καλωδίου Πειραιά – Σύρου ο έντονος χαρακτήρας της συζήτησης που έλαβε χώρα στη Γερουσία συγκριτικά με τη συζήτηση στη Βουλή είναι χαρακτηριστικός του τρόπου που έχει υποστηριχθεί ότι λειτουργούσαν τα δύο νομοθετικά σώματα την περίοδο της συνταγματικής μοναρχίας. Τα μέλη της Γερουσίας ήταν ισόβια και έπρεπε, προκειμένου να αναλάβουν το αξίωμα αυτό, να πληρούν τις προϋποθέσεις αφενός της ηλικίας άνω των 40 ετών, αφετέρου της προηγούμενης θητείας σε θέση υπουργού, βουλευτή, στρατηγού, ναυάρχου, πρέσβη, πρύτανη και άλλων αντίστοιχων αξιωμάτων. Ακριβώς το στοιχείο της ισοβιότητας έχει υποστηριχθεί ότι αποτέλεσε παράγοντα μεγαλύτερης αξιοπιστίας και ανεξαρτησίας του δεύτερου αυτού νομοθετικού σώματος από τις βασιλικές παρεμβάσεις, σε σύγκριση με τους Βουλευτές, παρά τη δική τους άμεση

[126] Βλ. Κεφάλαιο Ι.
[127] Κατά το άρθρο 29 του Συντάγματος του 1844: «Ο Βασιλεύς κυρόνει και δημοσιεύει τους Νόμους», ΦΕΚ αρ.5, 18.03.1844.

εκλογή από το λαό.[128] Λογικά σημαντικό ρόλο έπαιζε και η προηγούμενη θητεία των περισσοτέρων στα αξιώματα που προαναφέρθηκαν, που έκανε τον διάλογο που αναπτυσσόταν στη Γερουσία πιο ακριβή, λεπτομερή και εξονυχιστικό, με τους γερουσιαστές να εντοπίζουν και να αναδεικνύουν όλες τις πλευρές του επί συζήτηση θέματος.[129]

Παράλληλα, βέβαια, η συγκέντρωση της πλειονότητας των πολιτικών της περιόδου που κάποια στιγμή διετέλεσαν πρωθυπουργοί και υπουργοί της χώρας στο σώμα της Γερουσίας, όπως, ενδεικτικά, ο Δημήτριος Βούλγαρης, ο Ιωάννης Κολοκοτρώνης, ο Κωνσταντίνος Κανάρης, ο Σπυρίδων Τρικούπης, ο Δημήτριος Χρηστίδης και ο Ρήγας Παλαμήδης, πιθανόν να κατέστησε τις συνεδριάσεις του βουλευτικού αυτού σώματος αρένα διαξιφισμού των αντιτιθέμενων συμφερόντων των υπαρχουσών πολιτικών ομαδοποιήσεων σε μεγαλύτερο βαθμό από ότι συνέβαινε στη Βουλή. Πρόκειται, εξάλλου, για μία ιδιαίτερα ρευστή πολιτικά περίοδο, μετά το τέλος του Κριμαϊκού Πολέμου, που χαρακτηρίζεται από την σταδιακή «αποσύνθεση» των «ξενικών» κομμάτων που είχαν κυριαρχήσει την προηγούμενη περίοδο και συγχρόνως από τη βαθμιαία εγκατάλειψη της δυναστείας του Όθωνα από ολοένα και περισσότερους πολιτικούς που το επόμενο διάστημα επρόκειτο να σχηματίσουν τη δυναμική αντιπολίτευση του αντιδυναστικού Αγώνα.[130]

Ο ρευστός πολιτικός χαρακτήρας της περιόδου αλλά και οι αλλαγές που επέφερε ο Κριμαϊκός Πόλεμος στο κομματικό πεδίο αποτυπώνονται στη στάση του Τύπου στο ζήτημα του τηλεγράφου και στο κατά πόσο οι τρεις μεγάλες εφημερίδες της περιόδου, η *Αθηνά*, ο *Αιών* και η *Ελπίς*, ευθυγραμμίζονταν περισσότερο ή λιγότερο με τη στάση των εκπροσώπων των «ξενικών» κομμάτων στη Γερουσία, αντανακλώντας επίσης, πιθανόν, τις πρόσκαιρες συμμαχίες μεταξύ τους.

---

[128] Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, *Το Σύνταγμα και οι Εχθροί του στη Νεοελληνική Ιστορία (1800 – 2010)*, Πόλις, 2011, σελ. 91.

[129] Η επιβεβαίωση της άποψης αυτής απαιτεί, φυσικά, πολύ πιο ολοκληρωμένη μελέτη σχετικά με τη λειτουργία της Γερουσίας της περιόδου της συνταγματικής μοναρχίας, η περίπτωση των συζητήσεων εισαγωγής του τηλεγράφου, ωστόσο, συμβάλει στην υποστήριξή της.

[130] Η «αποσύνθεση» αυτή του αγγλικού, του γαλλικού και του ρωσικού κόμματος σύμφωνα με τον Hering δεν ταυτιζόταν με τη διάλυση των κομμάτων αυτών αλλά περισσότερο με την «εξάντληση» τους κατά τον όρο του Παύλου Καλλιγά, με την έννοια της ικανοποίησης, ταύτισης ή ακόμη και συνειδητοποίησης του αδιεξόδου των προταγμάτων των προγραμμάτων τους την περίοδο της συνταγματικής μοναρχίας και ακόμη περισσότερο μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο. Ως αποτέλεσμα, οι γνωστοί πολιτικοί εκπρόσωποι τους επιβίωσαν των κομμάτων τους την περίοδο που μελετάμε, διαδραματίζοντας ακόμη σημαντικό πολιτικό ρόλο και τασσόμενοι σταδιακά με την αντιπολίτευση κατά του Όθωνα και της Αυλής που πυροδοτούνταν από την ολοένα μεγαλύτερη αυτονόμηση της εκτελεστικής εξουσίας έναντι της νομοθετικής. Gunnar Hering, *Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, ΜΙΕΤ, Β' Έκδοση, Αθήνα 2006, τ.1, σελ. 277, 304, 306-307.

Όπως θα αναλυθεί και στη συνέχεια, καθώς το χρονικό διάστημα που μεσολαβούσε ανάμεσα στην έγκριση ενός νομοσχεδίου από τη Βουλή και την επακόλουθη έγκρισή του από τη Γερουσία ήταν αρκετά εκτεταμένο, ακολουθώντας τους ρυθμούς λειτουργίας των κοινοβουλευτικών σωμάτων, πολλές φορές η συζήτηση στη Γερουσία λάμβανε υπόψιν γεγονότα και εξελίξεις που είχαν λάβει χώρα στο μεσοδιάστημα αυτό. Ως αποτέλεσμα, τα θέματα που θίγονταν σχετικά με το ίδιο υπό συζήτηση νομοσχέδιο από τα δύο σώματα σε αρκετές περιπτώσεις διέφεραν σημαντικά. Για παράδειγμα, το βασικό ζήτημα που απασχολεί εν προκειμένω τους γερουσιαστές είναι το αν η συνομολόγηση και εκτέλεση της σύμβασης πριν την έγκρισή της από τα νομοθετικά σώματα ήταν ή όχι αντισυνταγματική. Το ερώτημα αυτό, που, όπως είδαμε, δεν είχε απασχολήσει καθόλου τη Βουλή, αναδεικνύεται κατά τις συζητήσεις της Γερουσίας επί του νομοσχεδίου σε μείζον ζήτημα και λειτουργεί ως έναυσμα μιας ιδιαιτέρως ενδιαφέρουσας, μακροσκελούς συζήτησης που σε ποικίλες στιγμές έλαβε τον χαρακτήρα έντονης πολιτικής αντιπαράθεσης. Καθώς πρόκειται για την «ιδρυτική», κατά κάποιο τρόπο συζήτηση σχετικά με την ανάπτυξη του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου και την μοναδική τόσο εκτεταμένη και εις βάθος ανάλυση σχετικά με την υιοθέτηση της νέας τεχνολογίας του τηλεγράφου στην οποία προβαίνουν οι Έλληνες πολιτικοί, για τους οποίους η ανάπτυξη του δικτύου θα αποτελεί τα επόμενα χρόνια έναν πιο «αντικειμενικό», πλέον, στόχο, η διεξοδική παρουσίαση της είναι ιδιαιτέρως σημαντική. Εξάλλου, στη συζήτηση αυτή αποτυπώνονται σημαντικότατες πτυχές των προβληματισμών της περιόδου σχετικά με τον τηλέγραφο που εκφράζονταν όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και στην υπόλοιπη Ευρώπη, όπως, για παράδειγμα, ο ρόλος του κράτους στην ανάπτυξη της νέας τεχνολογίας, ενώ εξειδικεύονται τα πλεονεκτήματα της υιοθέτησης της.

Όπως φανερώνουν τα σχετικά δημοσιεύματα στον Τύπο της περιόδου, η πολιτική αντιπαράθεση που επρόκειτο να εκφραστεί στις συνεδριάσεις της Γερουσίας τον Φεβρουάριο του 1859 είχε ήδη σχηματοποιηθεί από τα μέσα Ιανουαρίου, όταν κατέστη γνωστή η αποτυχία της Newall & Co να λάβει την έγκριση της Οθωμανικής Κυβέρνησης για την ένταξη της Σύρου στο τμήμα Χανίων – Χίου της υποβρύχιας γραμμής Δαρδανελίων – Αλεξάνδρειας. Η άρνηση της Οθωμανικής Κυβέρνησης να δεχτεί την αλλαγή διεύθυνσης της υποβρύχιας γραμμής και την ένταξη σε αυτήν τηλεγραφικού σταθμού ξένου κράτους, τα οποία μάλιστα της παρουσιάστηκα ως «fait accompli» από την Newall & Co, μετά την πόντιση του καλωδίου, ευθυγραμμίζεται

πλήρως με την αρκετά «σφιχτή» πολιτική που ακολουθούσε το Συμβούλιο Τανζιμάτ στο ζήτημα της ανάπτυξης του τηλεγραφικού δικτύου της αυτοκρατορίας. Όπως προαναφέρθηκε, η Οθωμανική Κυβέρνηση ακολουθούσε μια πολιτική διατήρησης του δικτύου υπό αυστηρό κρατικό έλεγχο, πιθανώς σε μία προσπάθεια να αποφύγει την επανάληψη, στην περίπτωση του τηλεγράφου, της κατάστασης που επικρατούσε στην ταχυδρομική υπηρεσία, στην οποία ήδη δεκαετίες νωρίτερα κυριαρχούσαν ξένες ταχυδρομικές εταιρείες, παρά τις προσπάθειες των Οθωμανών για ανάκτηση του ελέγχου.[131] Στο πλαίσιο αυτής της πολιτικής εντασσόταν η προσπάθεια διατήρησης της Κωνσταντινούπολης ως κόμβου της ινδο-ευρωπαϊκής τηλεγραφικής επικοινωνίας που αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο αλλά και η άρνηση διακινδύνευσης της εσωτερικής επικοινωνίας της Αυτοκρατορίας εντάσσοντας σταθμό ξένου κράτους σε μία από τις γραμμές της. Η άρνηση, λοιπόν, των Οθωμανών, ουσιαστικά επιβεβαίωσε και συγχρόνως διέψευσε, ως προς τις σχέσεις της Οθωμανικής Κυβέρνησης με την εταιρεία, τις προβλέψεις του *Αιώνος*, που μετά την πόντιση του καλωδίου Πειραιά – Σύρου δημοσίευε τα εξής:

> *Αναφέρομεν μίαν περίεργον περίστασιν, αξιοσημείωτον κατά τούτο, καθόσον δείκνυσι κατά πολύ την ηθικήν κατάστασιν της ομόρου Επικρατείας. Η Τουρκική Κυβέρνησις, φαίνεται, δυσανασχετούσα τα μέγιστα διά την σύστασιν των τηλεγράφων εν τη ιδία αυτής επικρατεία, παραδόξως εφάνη λίαν δυσαρεστημένη διά την σύστασιν τοιούτων εν τη Ελλάδι. Δια παντός τρόπου ζητεί να κωλύση, όπως οι ημέτεροι τηλέγραφοι ενωθώσι μετά των εν Τουρκία. Ευτυχώς η αδύνατος αύτη Κυβέρνησις δεν αισθάνεται εν εαυτή την δύναμιν ν' αντιστή εις την επίμονον θέλησιν της Αγγλικής εταιρίας, ήτις ανέλαβε τας τηλεγραφικάς ταύτας γραμμάς εν Τουρκία και εν Ελλάδι*[132].

Η σχετικά αναμενόμενη αυτή εξέλιξη, ωστόσο, αντιμετωπίστηκε στην Ελλάδα ως μεγάλη αποτυχία της κυβέρνησης και κυρίως του Υπουργείου Εσωτερικών, καθώς πέραν της δαπάνης για το υποβρύχιο καλώδιο Πειραιά – Σύρου, το ελληνικό κράτος θα έπρεπε να προβεί σε περαιτέρω δαπάνες και για τη σύνδεση της Σύρου με τη Χίο, προκειμένου να αποκτήσει η χώρα μία «πύλη» τηλεγραφικής επικοινωνίας με το εξωτερικό. Παρότι ακόμη δεν είχε ληφθεί συγκεκριμένη κυβερνητική απόφαση επί

[131] Για περισσότερα επί του θέματος της ανάπτυξης των ταχυδρομικών υπηρεσιών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, βλ. διπλωματική εργασία της Ayşegül Okan, *The Ottoman Postal and Telegraph Services in the Last Quarter of the Nineteenth Century*, Atatürk Institute for Modern Turkish History, Boğazici University, 2003.
[132] *Αιών*, 27.11.1858.

τούτου ούτε είχε κατατεθεί νομοσχέδιο πρόβλεψης της σχετικής πίστωσης,[133] οι υπολογισμοί της συνολικής δαπάνης δεν λείπουν από τα δημοσιεύματα του Τύπου. Χαρακτηριστικό είναι το δημοσίευμα της 15ης Ιανουαρίου του *Αιώνος*, που δείχνει την αλλαγή της στάσης της εφημερίδας επί του ζητήματος του τηλεγράφου:

> *Τα περί τηλεγράφου κατέστησαν αρκούντως σπουδαία, εφόσον επαπειλούσιν, ίνα επιβαρύνωσι το δημόσιον Ταμείον δια δαπάνης υπερόγκου 1,500,000 δραχμών. Καθ' α και εγκαίρως και εσχάτως εγράψαμεν, η Τουρκική Κυβέρνησις επιμένει αρνουμένη την συγκατάθεσίν της ως προς τον σύνδεσμος της τηλεγραφικής γραμμής. Επομένως η Ελληνική Κυβέρνησις, ένεκα απροσεξίας αδικαιώτου, ευρίσκεται σήμερον εις την ανάγκην, ίνα δι' ιδίας δαπάνης συνδέση την Σύρον μετά της Χίου δια μεταλλικού κάλω· επειδή δε το μεταξύ Σύρου και Χίου διάστημα είναι υπερδιπλάσιον του από Πειραιώς μέχρι Σύρου, απαιτείται προσθήκη 800 ή 900 000 δραχμών προς αποτέλεσιν του έργου· αι χιλιάδες αύται, προστιθέμεναι εις τας μέχρι σήμερον δαπανηθείσας 600,000 περίπου, αποτελούσι το υπέρογκον ποσόν των 1,500,000 δραχμών. Δαπάνη τοιαύτη δεν δύναται να θεωρηθή σήμερον, ή ως έγκλημα κυβερνητικόν.*[134]

Ο «εγκληματικός» χαρακτήρας, κατά τον *Αιώνα*, της εξέλιξης αυτής αναλύεται γλαφυρά, στηριζόμενος σε στοιχεία και παραδείγματα που πρόκειται να αξιοποιηθούν κατά την αντιπαράθεση που θα ακολουθήσει στη Γερουσία σχετικά με τις πιο αναγκαίες δαπάνες τις οποίες θα έπρεπε να αναλαμβάνει η κυβέρνηση, αντί για τη σύσταση τηλεγράφου:

> *Όταν η Ελληνική Κυβέρνησις δεν πληρώνη τους δανειστάς αυτής, και εκλόνισεν επομένως εκ θεμελίων την δημοσίαν πίστιν της Ελλάδος εις το εξωτερικόν και προυκάλεσε τόσας επεμβάσεις των ξένων· όταν δεν έχωμεν μίαν καν οδόν βατήν μέχρι Κηφισσίας και πολλάκις διακόπτεται επί εβδομάδα η συγκοινωνία μερών, απεχόντων μόλις 20 ώρας, ένεκα της παντελούς ελλείψεως μέσων συγκοινωνίας· όταν στερώμεθα των αναγκαίων παρασκευών δια πάσαν ενδεχομένην κατά την Ανατολήν κρίσιν, και όταν αφ' ετέρου λιμώττωσιν οικογένειαι περιφανείς αγωνιστών, πώς άλλως δύναται να χαρακτηρισθή η δαπάνη 1,500,000 δραχμών διά την κατασκευήν τηλεγράφου ή ως έγκλημα κυβερνητικόν;*[135]

Στο στόχαστρο της εφημερίδας τίθεται ο Υπουργός Εσωτερικών Κωνσταντίνος Προβελέγγιος, ο οποίος κατηγορείται για «ραθυμίαν ασύγγνωστον» και «αδικαίωτον», εφόσον θα έπρεπε να γνωρίζει τις ελλείψεις σε δημόσια έργα και πως

---

[133] Το σχετικό νομοσχέδιο πρόβλεψης πίστωσης για τη σύνδεση της Σύρου με τη Χίο κατατίθεται πολύ αργότερα, στα τέλη Μαρτίου 1859, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια.
[134] *Αιών*, 15.01.1859.
[135] *Στο ίδιο*.

η χώρα δεν έχει «χρείαν άμεσον ουδέ τηλεγράφου, ουδέ γαζίου, ουδέ άλλων ματαίων και θεατρικών επιδείξεων» αλλά «χρείαν… οδών, όπλων, πλοίων».[136]

Αντίστοιχη στοχοποίηση του Υπουργού Εσωτερικών λαμβάνει χώρα και στα δημοσιεύματα της *Αθηνάς*, ειδικά όταν λίγες μέρες αργότερα κυκλοφορεί η είδηση παραίτησης του Προβελέγγιου. Είχε προηγηθεί μία εβδομάδα νωρίτερα η είδηση της παραίτησης του Κ. Δόσιου, Γενικού Γραμματέα του Υπουργείου Εσωτερικών, η οποία είχε ερμηνευθεί ως συνέπεια της αποτυχίας των χειρισμών του Υπουργείου στο ζήτημα του τηλεγράφου.[137] Στο φύλλο της 21ης Ιανουαρίου η *Αθηνά* δημοσιεύει ένα μακροσκελές «Κατηγορώ» κατά του Υπουργού Εσωτερικών αλλά και όσων τον επέλεξαν για τις διάφορες κυβερνητικές θέσεις, καθώς

> *είδαμεν τον κύιον Προβελέγιον υπουργόν επί των Οικονομικών, χωρίς να γνωρίζη τι εστί Οικονομία, τον είδαμεν υπουργόν της Δικαιοσύνης, χωρίς να γνωρίζη τι εστί δικαστική υπηρεσία, και τέλος υπουργόν επί των Εσωτερικών, χωρίς να γνωρίζη τι εστί διοίκησις·*[138]

Η επίθεση σε βάρος του Προβελέγγιου από την *Αθηνά*, που την περίοδο που συζητάμε έχει την εντονότερη αντιπολιτευτική στάση, εντείνεται ακόμη περισσότερο μετά την ανάκληση της παραίτησής του, στα τέλη Ιανουαρίου.[139] Χαρακτηριστικό είναι το δημοσίευμα της 4ης Φεβρουαρίου:

> *Γνωρίζομεν άπαντες ποίαν τύχην έλαβε το ζήτημα του τηλεγράφου. Το έθνος υφίσταται ζημίαν εκατομμυρίου σχεδόν. Κατά την ημέραν της συζητήσεως του περί της ματαίας ταύτης δαπάνης νομοσχεδίου προς τους βουλευτάς, οίτινες ετόλμουν να λέγωσιν ότι η Βουλή θα το απορρίψη ως έξοδον αδικαιολόγητον, ο υπουργός Προβιλέγιος πεποιθώς εις την υπέρ του υπουργείου μεγίστην πλειονοψηφίαν της ευπειθεστάτης Βουλής, απεκρίνατο σαρκαστικώς, και αν καταδηλωθή εις βάρος μου το έξοδον αυτό «πάρτε το πετζί μου» διότι είναι αφερέγγυος. Εν τούτοις εις την Γερουσίαν, όπου δεν έχει ως εν τη Βουλή ταις πλάταις του γεραίς όχι μόνον δεν θ΄αποκριθή ούτως αποτόμως και*

---

[136] *Στο ίδιο*.

[137] Βλ. *Αιών*, 15.01.1859. Η σύνδεση της παραίτησης Δόσιου με τα «τηλεγραφικά» προκύπτει κυρίως από τα δημοσιεύματα φιλοκυβερνητικών εφημερίδων που τη διαψεύδουν, όπως το παρακάτω δημοσίευμα της εφημερίδας *Έλλην*:

> *Ο Κύριος Δόσιος, Γενικός Γραμματεύς παρά των υπουργείων των εσωτερικών, εζήτησε την από της υπηρεσίας παραίτησίν του, ήτις και εγένετο δεκτή. Ουδείς έτι διωρίσθη διάδοχος αυτού· εννοείται δε ότι τα θρυλληθέντα, ότι ο Κύριος Δόσιος παρητήθη ένεκα των τηλεγραφικών, ουδεμίαν έχουσιν υπόστασιν· ο κύριος Δόσιος παρητήθη ένεκα των ιδιαιτέρων αυτού υποθέσεων.*

Ο Έλλην, 19.01.1859.

[138] *Αθηνά*, 21.01.1859.

[139] Περί της ανάκλησης της παραίτησης Προβελέγγιου, βλ. *Αθηνά*, 31.01.1859.

απρεπώς, αλλά μη δυνάμενος να δικαιολογήση το έργον του, θα κλίνη γόνυ και θα φωνάξη ήμαρτον ενώπιον Θεού και ανθρώπων, συγχωρήσατέ μοι![140]

Δεν συμμετιζόταν, ωστόσο, το σύνολο των αθηναϊκών εφημερίδων τις κατηγορίες σε βάρος της κυβέρνησης για το ζήτημα του τηλεγράφου. Το ίδιο διάστημα, και όσο πλησίαζε η έναρξη της συζήτησης του νομοσχεδίου στη Γερουσία, εμφανίζονταν δημοσιεύματα που έθεταν την εισαγωγή της νέας τεχνολογίας σε πιο «νηφάλιες» βάσεις, προβάλλοντας τα πλεονεκτήματα της ανάπτυξης τηλεγραφικού δικτύου στη χώρα.

Στις 2 Φεβρουαρίου η εφημερίδα *Ο Έλλην* δημοσιεύει αναλυτικό άρθρο που επιδιώκει να θέσει «ει δυνατόν, το ζήτημα εις την αληθή αυτού θέσιν».[141] Σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο, συντάκτη της σχετικά νέας αυτής εφημερίδας, η αρχική ομόφωνη αποδοχή της έναρξης των τηλεγραφικών έργων οφειλόταν στην αναγνώριση των πλεονεκτημάτων «του θαυμαστού τούτου τρόπου της συγκοινωνίας, του δι' ευτελούς και απλού μηχανισμού διατρανούντος το μυστήριον της θείας παντοδυναμίας, το είπε και εγένετο της κοσμογονίας». Στο άρθρο εκφράζεται η πεποίθηση ότι η υιοθέτηση της νέας τεχνολογίας του τηλεγράφου θα λειτουργούσε ως κινητήρια δύναμη προόδου για τα έθνη που την υιοθετούν, τα οποία αναβιβάζονται «εις ορίζοντα υψηλότερον, ευρύτερον και φαεινότερον», αντανακλώντας τις πεποιθήσεις της περιόδου περί πραγμάτωσης του «προορισμού» του ελληνικού κράτους να γίνει το «πρότυπο» ευρωπαϊκό βασίλειο της Ανατολής μέσα από την υιοθέτηση των ευρωπαϊκών νέων μέσων της προόδου και της ανάπτυξης. Παράλληλα αποτυπώνεται η άλλη όψη του ίδιου νομίσματος, που αφορά στη σύγκριση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και το άγχος της ελληνικής πολιτικής ελίτ να μην «φανώμεν υποδεέστεροι της ομόρου επικρατείας», στην οποία, ωστόσο, συγχρόνως δεν αναγνωρίζεται η δυνατότητα «ειλικρινούς» προόδου, αφού πάντοτε θα επικρατεί η οριενταλιστική προσέγγιση ότι μόνο να προσπαθεί μπορεί «δια τινών απομιμήσεων του υλικού της Ευρώπης πολιτισμού, να πληρώση το ηθικόν χάσμα, το δια παντός αποχωρίσον αυτήν από της χριστιανικής οικογενείας των Ευρωπαϊκών εθνών».

---

[140] *Αθηνά*, 4.02.1859.

[141] *Ο Έλλην*, 02.02.1859. Πρόκειται για εφημερίδα που κυκλοφόρησε μέσα στο 1858 έως τις αρχές του 1860 με συντάκτη των Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο και φιλοκυβερνητικές απόψεις, όπως φαίνεται να προκύπτει κυρίως από τα απαντητικά σε δημοσιεύματά της άρθρα της *Ελπίδος* και του *Αιώνος*. Στο ηλεκτρονικό αποθετήριο της Βιβλιοθήκης της Βουλής υπάρχουν διαθέσιμα τα φύλλα αρ. 54-104 της εφημερίδας για το διάστημα 19.01.1859 – 05.01.1860.

Στη συνέχεια το άρθρο απαντά στις αιτιάσεις «τινών» που κατηγορούν την κυβέρνηση ότι η δαπάνη για το υποβρύχιο καλώδιο Σύρου – Πειραιά των 417.000 δραχμών «εγένετο χάριν των κατοίκων της πρωτευούσης», αντί οι δημόσιοι πόροι να κατευθύνονται στην κάλυψη σημαντικότερων αναγκών ολόκληρου του κράτους, προβάλλοντας ως βασικό επιχείρημα τη σημασία της τηλεγραφικής σύνδεσης πρωτίστως με τις εμπορικές πόλεις της Ανατολής για «άπαντα τον εμπορικόν σύλλογον του Βασιλείου».

Ως προς το νέο στοιχείο που μεσολάβησε ανάμεσα στο ομόφωνο «καλωσόρισμα» του τηλεγράφου στη χώρα ενάμιση μήνα νωρίτερα και την επικείμενη στοχοποίηση του στη Γερουσία, την άρνηση, δηλαδή των Οθωμανών και τη συνακόλουθη επιπλέον δαπάνη για τη σύνδεση της Σύρου με τη Χίο, η εφημερίδα υπογραμμίζει ότι δεν γίνεται οι αποφάσεις της Οθωμανικής Κυβέρνησης να καθορίζουν την πορεία του ελληνικού κράτους προς την πρόοδο:

> *Αλλά διότι η Τουρκία αρνείται να δεχθή ό, τι εδύνατο να παραχωρήση προς ημάς άνευ βλάβης, πρέπει άρα ημείς να οπισθοδρομήσωμεν; Διότι η Τουρκία δεν θέλει, φιλοφρόνως προς ημάς φερομένη, να επιβοηθήση των ηλεκτρικόν ημών σύνδεσμον μετά της Ανατολής, μεθ' ης παντοειδείς σχέσεις συνδέουσιν ημάς, οφείλομεν άρα ημείς να παλινωδήσωμεν επαναπαυομένοι εις το σύστημα της απομονώσεως, το οποίον και τα χερσαία κράτη της Γερμανίας, Ουγγαρίας και Πολωνίας αποσκορακίζουσι σήμερον; Τούτο άρα υπαγορεύει η εθνική ημών φιλοτιμία; Η πολιτική ημών σύνεσις; Το εθνικόν συμφέρον; ... Πρέπει προς εξοικονόμησιν 400 ή 500 χιλ. δραχμών, να θυσιάσωμεν και την αρχής της μετά της όλης Ανατολής ηλεκτρικής ημών συγκοινωνίας, υπέρ ης προθύμως απεφασίσαμεν να συνδέσωμεν τον Πειραιά μετά της Σύρου και την εθνικήν ημών φιλοτιμίας, ομολογούντες λεληθότως ότι η άρνησις της Τουρκικής Κυβερνήσεως, και μόνη αυτή, εματαίωσεν την σπουδαιοτάτην και σκοπιμωτάτην ημών επιχείρησιν;*

Τέλος, ο *Έλλην* καταλήγει πως η κυβέρνηση «οφείλει ν' αποπερατώση θαρραλέως και ανενδοιάστως το οποίον επιχείρησεν έργον».[142]

Η πιο δυναμική υποστήριξη υπέρ του έργου της κυβέρνησης σχετικά με τον τηλέγραφο προκύπτει, ωστόσο, όχι από τα δημοσιεύματα της φιλοκυβερνητικής εφημερίδας *Ο Έλλην* αλλά από τη στάση που κρατάει η εφημερίδα *Ελπίς*, παρότι, όπως θα φανεί στη συνέχεια, η στάση αυτή διαφέρει σημαντικά από εκείνη των ισχυρότερων πολιτικών του γαλλικού κόμματος, ιδιαίτερα του Δημήτρη Χρηστίδη και του Ρήγα Παλαμήδη, όπως επρόκειτο να εκφραστεί κατά τις συνεδριάσεις της

[142] *Στο ίδιο*.

Γερουσίας. Στην *Ελπίδα* της 3ης Φεβρουαρίου δημοσιεύεται εκτενές άρθρο, το οποίο διαρθρώνεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος εξετάζεται η ενέργεια της κυβέρνησης περί κατασκευής της υποβρύχιας γραμμής Πειραιά – Σύρου πριν την διασφάλιση της οθωμανικής έγκρισης για το τμήμα Σύρου – Χίου, το οποίο καταλήγει στο νηφάλιο συμπέρασμα πως εφόσον η Πύλη θεώρησε ότι διακινδυνεύει την κυριαρχία της επί της Κρήτης σε περίπτωση άμεσης τηλεγραφικής σύνδεσης της Σύρου με τα Χανιά, «η Ελληνική Κυβέρνησις δεν εδύνατο να επιμείνη εις πράγμα το οποίον δεν τη επιτρέπετο να ζητή λόγω δικαιώματος, αλλά μόνον λόγω αβρότητος, λόγω αμοιβαίου, ορθώς εννοουμένου συμφέροντος». Στη συνέχεια προτάσσεται το βασικό επιχείρημα της εφημερίδας υπέρ του νομοσχεδίου που επρόκειτο να συζητηθεί κατά το οποίο η ανάπτυξη των εσωτερικών τηλεγραφικών γραμμών του κράτους είναι ανεξάρτητο ζήτημα από τις ενέργειες της οθωμανικής πλευράς, καθώς σε κάθε περίπτωση οι δύο μεγαλύτερες εμπορικές πόλεις της Ελλάδας, η Σύρος και η Πάτρα θα έπρεπε να έχουν ήδη συνδεθεί τηλεγραφικώς, λειτουργώντας συγχρόνως σαν πιθανές «πύλες» τηλεγραφικής επικοινωνίας προς την Ανατολή και προς τη Δύση:

> *Το περί τηλεγράφου μεταξύ Σύρου και Χίου, απ' ευθείας ή μεταξύ Σύρου Χανίων και Χίου ζήτημα είναι πάντη ανεξάρτητον του μεταξύ Σύρου, Πειραιώς και Πατρών τηλεγράφου. Υποθέτομεν ότι η Τουρκία δεν συνέδεσε ποσώς την πρωτεύουσαν της μετά της Αλεξανδρείας, ή ότι δεν παρεδέχθη ποσώς να συνδεθή η Ελλάς μετά των δύο τούτων Οθωμανικών πόλεων· ερωτώμεν η Ελλάς έπρεπε να μείνη το μόνο εν Ευρώπη κράτος, το οποίον να μη έχη ουδεμίαν τηλεγραφικήν συγκοινωνίαν; Ερωτώμεν η πρώτη εμπορική πόλις της Ελλάδος Σύρος δίδουσα την χείρα εις την Ανατολήν, και η Δευτέρα της Ελλάδος εμπορική πόλις Πατρών η δίδουσα την χείρα εις την Δύσιν, αμφότεραι δίδουσαι κατ' έτος εις το δημόσιον ταμείον το τέταρτον της προσόδου του και υπέρ των οποίων το δημόσιον ταμείον ουδεμίαν σχεδόν υποφέρει δαπάνην, δεν εδικαιούντο ν' απαιτήσωσι παρά της κυβερνήσεως να συνδέση αυτάς δια τηλεγράφου, ώστε να διοχετεύωσιν εν ακαρεί προς αλλήλας παν ό,τι εξ αντιθέτων διευθύνσεων φθάνη εις γνώσιν των, αφορών το εμπόριόν των; Ό,τι η κυβέρνησις τώρα μόλις έπραξε, προ χρόνων ώφειλε να το πράξη· η Σύρος και αι Πάτραι είναι αι δύω πτέρυγες του υψιπετούς αετού του Ελληνικού εμπορίου, όστις ούτε τρικυμίας φοβείται, ούτε βάθη καταμετρά, αλλ' εις τους αιθέρας θαρραλέως ανυψούμενος κατοπτεύει δια του οξυδερκούς βλέμματος του και αστραπηδόν επιπίπτει όπου βλέπει τροφήν· δια του ηλεκτρισμού συνέσφιξεν αυτάς προς αλλήλας, ίνα αμοιβαίως βοηθώνται εν τη διακονία των. Αν τηλεγραφική τις γραμμή πλησιάση προς τας Πάτρας εκ της Δύσεως διά την Αφρικήν άγουσα, την μίαν προς αυτήν επεκτείνομεν πτέρυγα· αν τηλεγραφική γραμμή*

πλησιάση εκ της Ανατολής προς την Σύρον, προς αυτήν επεκτείνομεν την άλλην πτέρυγά μας. Ιδού τι εσκέφθη το υπουργείον και ορθώς εσκέφθη, και άριστα ποιήσαν έσπευσε να ενεργήση, διότι ουδέν βλάπτει τόσον εν των σημερινώ αιώνι την πρόοδον των εθνών, όσον οι δισταγμοί και αι αναβολαί. Ο ατμός και το ηλεκτρικόν σύρμα επηρέασαν και τας διανοίας, μετέδωκαν εις αυτάς την ταχύτητα της αστραπής.

Τέλος, το άρθρο απαντά στο επιχείρημα ότι το εθνικό ταμείο υπέστη ζημία για ένα έργο που δεν πρόκειται να επιφέρει αντίστοιχη ωφέλεια, υποστηρίζοντας ότι ειδικά επί των κοινωφελών έργων μία κυβέρνηση πρέπει να ασχολείται με τις έμμεσες ωφέλειες και όχι τόσο με τις άμεσες. Το άρθρο ολοκληρώνεται με μία επίθεση εναντίον εκείνων που «φωνασκούντες» νομίζουν ότι η «εγερθείσα εκ των ερειπίων της, και εν τω ηρωικώ αίματι Ελλάς πρέπει να ήναι στάδιον φατριασμού, μικρών διαπληκτισμών, πολιτικής κωμωδίας και τετριμμένης αγυρτείας» και καταλήγει ως εξής:

Η Ελλάς ερρίφθη εις την οδόν του πολιτισμού, έχει εμπρός της τα πεφωτισμένα έθνη, ωθείται υπό αοράτου δυνάμεως εις τα εμπρός, ουδείς δύναται να την σταματήσει· εις τον προορισμόν της δεν φθάνει ή δια της δραστηριότητός της· εις τους χοίρους αφίνει να κυλίωνται εις τον βόρβορον.[143]

Τα βασικά, λοιπόν, επιχειρήματα που επρόκειτο να ακουστούν κατά τις αγορεύσεις των Γερουσιαστών στις συνεδριάσεις του σώματος είχαν ήδη προβληθεί σε μεγάλο βαθμό από τον Τύπο. Επειδή, ωστόσο, όπως προειπώθηκε, δεν υπήρχε ακόμη επίσημη κυβερνητική απόφαση σχετικά με την αγορά του δεύτερου υποβρυχίου καλωδίου για τη σύνδεση της Σύρου με τη Χίο η συζήτηση επρόκειτο να περιστραφεί γύρω από το υπάρχον ποντισμένο καλώδιο Πειραιά – Σύρου και την έγκριση ή μη της πρώτης σύμβασης με την Newall & Co και πιο συγκεκριμένα θα επικεντρωνόταν στον συνταγματικό ή αντισυνταγματικό χαρακτήρα της εκτέλεσης της σύμβασης πριν την έγκριση της από τα νομοθετικά σώματα.

Η διαδικασία έγκρισης του νομοσχεδίου «περί αγοράς και εγκαταθέσεως υποβρυχίου ηλεκτρικού καλωδίου από Πειραιώς εις Σύρον» από τη Γερουσία ξεκίνησε στις 6 Φεβρουαρίου 1859 με την ανάγνωση της έκθεσης της Εισηγητικής του νομοσχεδίου επιτροπής. Βάσει αυτής η πλειοψηφία της Επιτροπής φαίνεται να υποστηρίζει την επιλογή της κυβέρνησης και την συγχαίρει για την υπογραφή της σύμβασης και τους ευνοϊκούς της όρους, κυρίως την συμφωνημένη τιμή και ποιότητα.[144] Ως προς το

[143] *Η Ελπίς*, 03.02.1859.

[144] Υπενθυμίζεται ότι αν η κυβέρνηση είχε καθυστερήσει να συνάψει τη σύμβαση με την Newall & Co η δαπάνη ώστε να επιστρέψουν στην Ανατολική Μεσόγειο τα πλοία της εταιρείας θα ήταν

ζήτημα της εκ των προτέρων υπογραφής και εκτέλεσης της σύμβασης, προ της έγκρισης των νομοθετικών σωμάτων, η πλειοψηφία της Επιτροπής λαμβάνει θέση υπέρ της συνταγματικότητας της κίνησης αυτής του Υπουργού, δεδομένου ότι επρόκειτο για επιχείρηση κοινής ωφέλειας:

> *Διότι εις τα συνταγματικά έθνη αναντίρρητος και καθιερωμένος ο κανών είναι, ότι εις τας επιχειρήσεις της κοινής ωφελείας, όπου δεν πρόκειται περί δικαιωμάτων πολίτου, η Κυβέρνησις ου μόνον δύναται αλλά και οφείλει, οσάκις παρουσιασθή ευκαιρία να θεραπεύση ανάγκην κοινήν, να δράττηται αυτής και να προβαίνη εις την θεραπείαν της ανάγκης, δίδουσα, εννοείται, πάντοτε λόγον εις τα νομοθετικά σώματα.*[145]

Συνεπώς η Επιτροπή σύστηνε την παραδοχή του νομοσχεδίου από τους γερουσιαστές και εξέφραζε την ελπίδα να προχωρήσει η κυβέρνηση και στη σύνδεση της Σύρου με τη Χίο με υποβρύχιο καλώδιο ώστε να διευκολυνθεί η τηλεγραφική επικοινωνία του σημαντικού αυτού εμπορικού κέντρου με την Ανατολή. Από την εισηγητική έκθεση μαθαίνουμε επίσης ότι, τους πρώτους μήνες του 1859, είχε πλέον ολοκληρωθεί η κατασκευή του εναέριου ηλεκτρικού τηλεγράφου από τον Ελλήσποντο ως την Κωνσταντινούπολη, και αν κατάφερνε η Ελλάδα να συνδεθεί με το δίκτυο αυτό, «θα δύναται η Ελλάς να κοινωνή ταχέως, ως η διάνοια, μετά της Ευρώπης και Ανατολής».

Στην εισηγητική επιτροπή, ωστόσο, εκφράστηκε και η αντίθετη, μειοψηφούσα, άποψη από τους Γερουσιαστές Γ. Ψύλλα και Γ. Καρακατζάνη.[146] Τα δύο αυτά μέλη διαφώνησαν με την πρόταση παραδοχής του νομοσχεδίου «διστάζοντα πολύν να δώσωσιν εις τούτο την συγκατάθεσιν των» για δύο βασικούς λόγους. Το πρώτο τους επιχείρημα βάλλει εναντίον του ισχυρισμού περί οικονομικά συμφέρουσας σύμβασης, καθώς σύμφωνα με αυτό η Ελλάδα δεν χρειαζόταν να βιαστεί, γιατί προϊόντος του χρόνου και καθώς η νέα αυτή τεχνολογία θα επεκτεινόταν, οι σχετικές επιχειρήσεις θα πολλαπλασιάζονταν και η χώρα θα μπορούσε να πετύχει μια άλλη συμφωνία βασισμένη στους βελτιωμένους όρους ανταγωνισμού στην αγορά των υποβρυχίων καλωδίων.

μεγαλύτερη, ενώ η καλή ποιότητα του καλωδίου διασφαλιζόταν από την αγορά καλωδίου ίδιου με εκείνο που η εταιρεία χρησιμοποιούσε στη γραμμή Δαρδανελίων – Αλεξάνδρειας στην οποία διατηρούσε ίδια συμφέροντα.

[145] *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γερουσίας*, Ε' Βουλευτικής Περιόδου, Γ' Συνόδου, Συνεδρίαση 6ης Φεβρουαρίου 1859.

[146] Τα υπόλοιπα μέλη της εισηγητικής αυτής επιτροπής ήταν οι γερουσιαστές Μ.Λ. Καΐρης, Ν. Πρασακάκης και Ι. Παξιμάδης.

Το δεύτερο επιχείρημα είναι εκείνο που πυροδότησε στη συνέχεια και τη μεγάλη και δύσκολη για τον Υπουργό Εσωτερικών συζήτηση στη Γερουσία. Οι δύο Γερουσιαστές ουσιαστικά κατηγόρησαν τον Υπουργό Εσωτερικών ότι παραβίασε το άρθρο 25 του Συντάγματος και το Νόμο περί Δημοσίου Λογιστικού προβαίνοντας στην υπογραφή και εκτέλεση της σύμβασης με πληρωμή του αντιτίμου πριν την έγκριση των Βουλευτικών Σωμάτων. Επιπλέον η εκτέλεση της σύμβασης και πληρωμή του τιμήματος έγιναν αφενός σε αντίθεση με τον όρο της σύμβασης ότι η ισχύς της ξεκινούσε ένα μήνα από την έγκριση της από της βουλές και, αφετέρου, προτού διασφαλιστεί ότι οι Οθωμανοί συμφωνούσαν να επεκταθεί το δικό τους «σύρμα» έως την Σύρο, κάτι που σήμαινε πως η χώρα θα αναγκαζόταν να προβεί σε δαπάνη επιπλέον μεγάλου ποσού για τη σύνδεση της Σύρου με τη Χίου.

Ένα ακόμη ισχυρό επιχείρημα, το οποίο προβάλλεται στη συνέχεια κατά τη συζήτηση και από άλλους Γερουσιαστές είναι το ότι οι μεγάλες αυτές δαπάνες για τα υποβρύχια καλώδια στερούσαν το κρατικό ταμείο από τα ήδη περιορισμένα μέσα που έχει για την εκπλήρωση «άλλων ιερών χρεών της πατρίδος», δηλαδή έργων υποδομής για τη βελτίωση της εσωτερικής συγκοινωνίας, όπως οι δημόσιες οδοί και οι γέφυρες.

Τα βασικά επιχειρήματα που προέβαλαν τα μειοψηφούντα μέλη της Εισηγητικής Επιτροπής, λοιπόν, ταυτίζονταν μόνο εν μέρει με τα προβληθέντα από τον Τύπο κατά το προηγούμενο διάστημα, συγκεκριμένα το επιχείρημα περί άλλων επιτακτικότερων αναγκών και η κατηγορία περί εκτέλεσης της σύμβασης πριν τη διασφάλιση της οθωμανικής έγκρισης της διεύθυνσης της υποβρύχιας γραμμής. Αντίθετα, η απόρριψη του χρονικού σημείου επένδυσης στον τηλέγραφο και η προβολή της κατηγορίας περί αντισυνταγματικής δράσης του Κωνσταντίνου Προβελέγγιου θα προβληθούν εντόνως για πρώτη φορά στις αμέσως επόμενες συνεδριάσεις.

Η μεγάλη σύγκρουση για τον τρόπο που ξεκίνησε η κατασκευή του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου ξεκίνησε στη συνεδρίαση της 11^{ης} Φεβρουαρίου 1859 με την τοποθέτηση του μειοψηφούντος μέλους της Εισηγητικής Επιτροπής Γεωργίου Ψύλλα. Φαίνεται πως η βασική του διαφωνία πήγαζε από την φιλελεύθερη πολιτική του τοποθέτηση και, πιο συγκεκριμένα, στη μη αναγνώριση στο κράτος παρεμβατικού ρόλου, όπως φαίνεται στο ακόλουθο απόσπασμα:

> *Πρεσβεύω ότι Κυβέρνησις ελευθέρου Κράτους δεν είναι εκείνη, ήτις άγει και ωθεί το έθνος εις την νόμιμον εκπλήρωσιν των αναγκών του. Εις ελεύθερον Κράτος η Κυβέρνησις πρέπει να απομακρύνη μόνον τα εμπόδια και τα λοιπά προσκόμματα, άτινα*

δύνανται να παρεμποδίζωσι την ανάπτυξιν των πολιτών· δεν παραδέχομαι την εκ μέρους της Κυβερνήσεως ώθησιν, ήν εξύμνησαν και εξυμνούσι, δεν παραδέχομαι ότι οι πολίται πρέπει να σπρόχνωνται εις την εκπλήρωσιν των καθηκόντων των. Δύο αρχαί διέπουσι τον πολιτικόν κόσμον, η μέν ότι το πάν πρέπει να υπάρχη δια να εμποδίζη μόνον τα κακά, άτινα δύνανται να αναφυώνται εις αυτήν την πεδιάδα της ανθρώπινης κοινωνίας, η βλάστησις όμως και η καρποφορία πρέπει να έρχεται μόνη και οίκοθεν, προάγουσα αγλαούς και τελεσφόρους καρπούς.[147]

Επιπλέον, ως προς τον τηλέγραφο συγκεκριμένα, ο Ψύλλας εκφράζει ενός είδους καχυποψία, με την έννοια του ότι δηλώνει ότι δίσταζε να δώσει τη συγκατάθεσή του για την αγορά του καλωδίου ακριβώς επειδή τα οφέλη του ακόμη δεν ήταν χειροπιαστά και οι περισσότεροι περιορίζονταν απλώς στο να αναφέρονται στα «οφέλη» αυτά με αόριστο τρόπο.

Στη συνέχεια του λόγου του ο γερουσιαστής αντιπαραβάλλει, όπως και στην παράθεση της γνώμης του στην έκθεση της εισηγητικής επιτροπής, την αγορά του υποβρύχιου καλωδίου με τον συνδυασμό των περιορισμένων πόρων και όλων των άλλων, πιο επιτακτικών αναγκών που έπρεπε να καλυφθούν κατά προτεραιότητα και αφορούσαν στην εσωτερική οργάνωση και λειτουργία του κράτους, όπως η πάταξη της ληστείας, η αποπληρωμή του χρέους, η πρόνοια για τις χήρες και τα ορφανά των αγωνιστών, έργα υποδομής, όπως νέοι δρόμοι και γέφυρες. Η αντιπαραβολή αυτή συνοδεύεται, ακόμη, από την πίστη του Ψύλλα ότι η Ελλάδα, «ως κειμένη εν μέσω των μεγάλων ηπείρων, δεν ήθελε βραδύνει να συνδεθή δια τηλεγράφων με όλα ταύτα τα μέρη», και το επιχείρημα πως με τη βελτίωση της τεχνολογίας η χώρα θα μπορούσε να πετύχει πιο συμφέρουσα συμφωνία αν περίμενε για κάποιο διάστημα. Μάλιστα αναφέρει το παράδειγμα των πρώτων ατμόπλοιων, τα οποία θεωρήθηκαν ξεπερασμένα και καταστράφηκαν, όταν προέκυψε η δεύτερη πιο τελειοποιημένη και φθηνότερη γενιά ατμόπλοιων.

Από τον Ψύλλα μαθαίνουμε επίσης την πληροφορία ότι είχε υπάρξει και άλλη εταιρεία «εκ Νεαπόλεως» η οποία είχε υποβάλει πιο συμφέρουσα πρόταση για κατασκευή τηλεγραφικού σύρματος που θα ένωνε την Βόνιτσα με την Κωνσταντινούπολη, λογικά μέσω εναερίου χερσαίου δικτύου, και από εκεί την Ελλάδα με όλη την Ευρώπη και Ανατολή με λιγότερα έξοδα. Η κυβέρνηση φαίνεται να είχε απαντήσει σχετικά πως σε κάθε περίπτωση θα έπρεπε να υπάρξει υποβρύχιο καλώδιο που να συνδέει την Σύρο με τον ηπειρωτικό κορμό, καθώς η Σύρος ως

[147] *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γερουσίας*, όπ.π., Συνεδρίαση 11ης Φεβρουαρίου 1859.

κέντρο του εμπορίου της χώρας δεν μπορούσε να αφεθεί απ' έξω. Σε αυτό, ωστόσο, ο Ψύλλας αντιπροτείνει την εναλλακτική διαδρομή σύνδεσης της Σύρου με την Εύβοια μέσω Άνδρου και Τήνου, μία διαδρομή την οποία το ελληνικό κράτος θα φροντίσει και θα καταφέρει να αναπτύξει αρκετά χρόνια αργότερα. Από ότι φαίνεται ο Ψύλλας θεωρούσε πως η σύνδεση αυτή θα μπορούσε να γίνει με εναέρια γραμμή, ή σε κάθε περίπτωση αυτό δεν είναι πλήρως ξεκάθαρο. Στα υπέρ του χερσαίου τηλέγραφου, βέβαια, προσθέτει την ευκολότερη επιδιόρθωσή του.

Εκείνο που έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον στην τοποθέτηση του Ψύλλα είναι ότι δεν επικεντρώνεται τόσο στο τυπικό ζήτημα του χρονικού σημείου επικύρωσης και εκτέλεσης της σύμβασης, όσο στην ουσία της απόφασης αυτής. Ως προς το επιχείρημα περί «βιασύνης» της ελληνικής κυβέρνησης, ενώ με την πάροδο του χρόνου θα μπορούσε να επιτύχει μια συμφερότερη συμφωνία, καθώς η Ελλάδα θα εντασσόταν εκ των πραγμάτων, λόγω γεωπολιτικής θέσης στις διαδρομές των υποβρυχίων γραμμών των ξένων εταιρειών, όπως αναλύθηκε προηγουμένως ήδη την περίοδο εισαγωγής του τηλεγράφου στην Ελλάδα οι ευρωπαϊκές δυνάμεις και κυρίως η Μεγάλη Βρετανία είχαν επιλέξει εναλλακτικά σχήματα επέκτασης του τηλεγραφικού δικτύου προς την Ανατολή που παρέκαμπταν τον ελλαδικό χώρο. Η επιλογή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Ιταλικής Χερσονήσου ως βάσεις επέκτασης του ευρωπαϊκού τηλεγράφου ανατολικότερα είχαν ως αποτέλεσμα η Ελλάδα να ενταχθεί στις τηλεγραφικές διαδρομές τουλάχιστον μία δεκαετία αργότερα και στο μεσοδιάστημα να εναπόκειται στις ελληνικές κυβερνήσεις η προσπάθεια εξασφάλισης της ένταξης στο ευρωπαϊκό δίκτυο, όπως θα φανεί στη συνέχεια. Επιπλέον, ακόμη και την περίοδο αυτή ναι μεν οι εταιρείες υποβρυχίων καλωδίων πολλαπλασιάστηκαν, στην πραγματικότητα, ωστόσο, ο πολλαπλασιασμός αυτός εντασσόταν στη διαδικασία δημιουργίας σχετικού μονοπωλίου. Έτσι κι αλλιώς, ωστόσο, τις επόμενες δεκαετίες επρόκειτο να αλλάξει και το μοντέλο ανάπτυξης των υποβρυχίων γραμμών, καθώς το δικαίωμα ανάπτυξης και λειτουργίας τους θα εκχωρείτο πλέον στις εταιρείες.

Σχετικά με την αναφορά του Ψύλλα στην ύπαρξη εναλλακτικής πρότασης από μια εταιρεία «εκ Νεαπόλεως», πράγματι στο δεύτερο μισό του 1858 ο Οίκος των Βουρβόνων του Βασιλείου των Δύο Σικελιών είχε ξεκινήσει διαπραγματεύσεις με τους Οθωμανούς σχετικά με τη σύσταση μιας υποβρύχιας γραμμής που θα συνέδεε το Οτράντο, το ανατολικότερο σημείο της νότιας Ιταλίας, με τη Βαλόνα, τον Αυλώνα της οθωμανικής Αλβανίας. Οι Οθωμανοί με τη σειρά τους σχεδίαζαν την κατασκευή

χερσαίου τηλεγραφικού δικτύου που θα διακλαδωνόταν βόρεια προς το Κότορ,[148] σταθμό διασύνδεσης με τις αυστριακές τηλεγραφικές γραμμές, ανατολικά με στόχο τη σύνδεση με τις υπό επέκταση γραμμές από την Κωνσταντινούπολη και νότια έως την πόλη της Άρτας. Στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων αυτών φαίνεται πως ο Jacopo Bozza, του οποίου η εταιρεία θα αναλάμβανε το έργο, είχε ξεκινήσει επαφές και με την ελληνική κυβέρνηση, με στόχο την επέκταση των ελληνικών γραμμών από τον Κορινθιακό κόλπο έως τα ελληνοτουρκικά σύνορα στην Άρτα, η παρέμβαση, όμως, της Αυστρίας φαίνεται πως κατέστρεψε τη διαπραγμάτευση ανάμεσα στην ελληνική και τη ναπολιτάνικη κυβέρνηση. Τελικά η συμφωνία των Βουρβόνων με τους Οθωμανούς προχώρησε και υπεγράφη τον Οκτώβριο του 1858, τον Απρίλιο του 1859 επικυρώθηκε από την οθωμανική πλευρά και τον Φεβρουάριο του 1860 εγκρίθηκε από το Βασίλειο των Δύο Σικελιών και τον Φραγκίσκο Β'. Το εξαιρετικά ενδιαφέρον στοιχείο εν προκειμένω, σχετικό με τη συζήτηση που έλαβε χώρα στη Γερουσία, είναι πως το πρώτο υποβρύχιο καλώδιο Οτράντο - Βαλόνα ποντίστηκε από την εταιρεία του Jacopo Bozza στις 28 Νοεμβρίου του 1859, πριν, δηλαδή, την επικύρωση της σύμβασης από την πλευρά του Οίκου των Βουρβόνων! Το πρώτο αυτό καλώδιο λειτούργησε επιτυχώς μόλις για ένα χρόνο, έως τον Δεκέμβριο του 1860. Οι πόλεμοι της ιταλικής ενοποίησης και οι καθυστερήσεις της οθωμανικής πλευράς στην κατασκευή των γραμμών είχαν ως αποτέλεσμα την επαναδιαπραγμάτευση νέας τηλεγραφικής συμφωνίας των Οθωμανών με το Βασίλειο της Ιταλίας πλέον, η οποία υπογράφηκε στις 16 Ιανουαρίου του 1862.[149] Παρότι η ελληνική πλευρά τελικά δεν συμμετείχε στις διαπραγματεύσεις, η επέκταση των οθωμανικών γραμμών προς τα νοτιοδυτικά επέτρεψε, όπως θα δούμε στη συνέχεια, την χερσαία σύνδεση των τηλεγραφικών δικτύων της Ελλάδας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο συνοριακό χωριό Σούρπη, το 1864.

Τέλος, η πρόταση Ψύλλα για εναλλακτική σύνδεση της Σύρου με την Εύβοια μέσω Άνδρου και Τήνου με κατά κύριο λόγω εναέρια σύρματα αποτέλεσε πράγματι την εκ των υστέρων, κυρίως, αντιπρόταση απέναντι στο υποβρύχιο καλώδιο Πειραιά – Σύρου, την οποία καταθέτει ο Ευθύμιος Καράκαλος στο εγχειρίδιο του *Περί της αρχής και προόδου της Τηλεγραφίας εν γένει* το 1865 ως λύση του προβλήματος της διακοπής λειτουργίας του καλωδίου Σύρου – Πειραιά:

---

[148] Το Κότορ, Κάτταρο στα ιταλικά, είναι παραθαλάσσια πόλη στις αδριατικές ακτές του Μαυροβουνίου.

[149] Mantovani, R., «The Otranto-Valona Cable and the Origins of Submarine Telegraphy in Italy», όπ.π., σελ. 32-34, κυρίως υποσημ. 56, σελ. 32.

Προς αποκατάστασιν ήδη της Γραμμής Σύρου προτιμοτέρα νομίζομεν η εξής διεύθυνσις αυτής. Να παραταθή η Γραμμή Χαλκίδος εναερίως μέχρι του Καφηρέως (=Κάβο Ντόρο)· να τεθή καλώδιον μεταξύ Καφηρέως και Άνδρου· μέχρι του ετέρου άκρου της Άνδρου να διέλθη η Γραμμή εναερίως και να συνδεθή εκείθεν υποβρυχίως μετά της Σύρου ή μαλλον εναερίως μετά της Τήνου δια δύο πύργων άνωθεν του μεταξύ Άνδρου και Τήνου λαιμού της θαλάσσης διερχομένη, από δεν του προς την Σύρον πλησιεστέρου άκρου της Τήνου να συνδεθή υποβρυχίως μετά της Σύρου.[150]

Επιστρέφοντας στον Φεβρουάριο του 1859 και στις ιδεολογικές πτυχές της αντιπαράθεσης του Ψύλλα με τον Υπουργό Εσωτερικών, ο Προβελέγγιος ξεκινά την αγόρευσή του προβαίνοντας σε μια δήλωση σχετικά με την δική του πολιτική τοποθέτηση, κατά την οποία συμφωνεί με εκείνους που

...θεωρούσιν ότι η κοινωνική εξουσία έχει την αρμοδιότητα όχι μόνον να περιστέλλη και να κανονίζη τας αθεμίτους πράξεις, αλλά και να αίρη εκ του μέσου πάν πρόσκομμα όπερ εμποδίζει την ανάπτυξιν του έθνους, και να πράττη παν το συντείνον εις την ανάπτυξιν ταύτην όπερ δεν δύναται να επιτευχθή δια της κατά μέρος δυνάμεως των πολιτών.

Επιπλέον, και αντιλαμβανόμενος την πολιτική αιχμή του Ψύλλα περί κρατικού παρεμβατισμού αντίθετου στο πνεύμα του φιλελευθερισμού, κάνει μια αναφορά και σύγκριση με την Αγγλία και το Βέλγιο, υποστηρίζοντας πως εκεί, λόγω της ύπαρξης περισσότερων κεφαλαίων και πιο ανεπτυγμένου πνεύματος συνεταιρισμού ήταν δυνατή η ανάληψη των μεγάλων έργων, όπως η ανάπτυξη των σιδηροδρόμων, από την ιδιωτική πρωτοβουλία, με ταυτόχρονο περιορισμό της κρατικής δράσης.[151] Αντίθετα, στην περίπτωση της Ελλάδας όπου λείπουν τα κεφάλαια και το

---

[150] Καράκαλος, όπ.π., σελ. 113. Ο Καράκαλος περιγράφει επακριβώς τα οφέλη επιλογής της εναλλακτικής αυτής γραμμής, η οποία πράγματι, επρόκειτο να κατασκευαστεί την επόμενη, όμως, δεκαετία:

Ούτω το μεγαλείτερον μέρος της Γραμμής θέλει διέρχεσθαι εναερίως, και μόνο κατά 20 μίλλια το πολύ υποβρυχίως (8 μίλλια μεταξύ Καφηρέως και Άνδρου, και 12 μεταξύ Άνδρου και Σύρου, ολιγώτερον δε αν διέλθη διά της Τήνου), παρέχει δε και το πλεονέκτημα ότι δύνανται ακολούθως να συστηθώσι Τηλεγραφεία εις Κάρυστον, Άνδρον και Τήνον. Η δαπάνη διά την κατασκευήν της Γραμμης ταύτης θέλει είσθαι πολύ μικροτέρα της απαιτουμένης διά την υποβρύχιον· διότι από μεν Χαλκίδος μέχρι Καφηρέως ή μαλλον μέχρι Πλατανιστού είναι ώραι 24, από δε του ενός άκρου της Άνδρου μέχρι του ετέρου ώραι 7· τουτέστιν απαιτούνται 30,000 δρ. περίπου δια την εναέριον Γραμμήν, έτι δε 100,000 δρ. περίπου δια 24 μίλλια καλωδίου (προστιθεμένου ενός μιλλίου καλωδίου κατά 5 θαλάσσια μίλλια)· ενώ διά 90 μίλλια καλώδιον της από Πειραιώς εις Σύρον Γραμμής (75 θαλασσίων μιλλίων), απαιτούνται περί τας 350,000 δραχμών· η δαπάνη της επιτηρήσεως των εναερίων Γραμμών είναι επουσιώδης απέναντι του επισφαλούς των υποβρυχίων, και της υπερόγκου δι' αυτάς δαπάνης.

Στο ίδιο.

[151] Συγκρίνοντας μάλιστα την Αγγλία και το Βέλγιο μεταξύ τους υπογραμμίζει ότι ακόμη και στο Βέλγιο την ανάπτυξη των σιδηροδρόμων την ανέλαβε η Κυβέρνηση, *Πρακτικά Συνεδριάσεων της Γερουσίας*, όπ.π., σελ. 360.

συνεταιριστικό πνεύμα δεν έχει προλάβει να αναπτυχθεί, συχνά η Κυβέρνηση καλείται να αναλάβει τα μεγάλα δημόσια έργα.

Πέραν της πολιτικής διαφωνίας σχετικά με τον παρεμβατισμό του κράτους ως προς τη διαμόρφωση των όρων της οικονομικής ανάπτυξης της κοινωνίας, ο Προβελέγγιος τοποθετείται, επίσης, επί του συγκεκριμένου ως προς τη συζήτηση που ξεκίνησε ο Ψύλλας, σχετικά με την ανάθεση της κατασκευής και λειτουργίας του τηλέγραφου από την κυβέρνηση σε εταιρεία, ώστε να αποφευχθεί η δημόσια δαπάνη. Η πρόταση αυτή των φιλελεύθερων, όπως ο Ψύλλας, στα πρώτα αυτά βήματα της ανάπτυξης των τηλεγραφικών δικτύων στην ευρωπαϊκή ήπειρο δεν έβρισκε ακόμα ιδιαίτερη υποστήριξη, με τη σημαντική εξαίρεση της Βρετανίας. Η διατήρηση του κρατικού ελέγχου επί του τηλεγραφικού δικτύου, που αρχικά είχε επικρατήσει ως αντίληψη στην ηπειρωτική Ευρώπη για τις χερσαίες γραμμές, που κατασκευάστηκαν πρώτες, διατηρήθηκε και στις πρώτες προσπάθειες υποβρυχίων διασυνδέσεων και υποχώρησε μόνο μετά την αποτυχία της πλειοψηφίας των καλωδίων πρώτης γενιάς. Η ελληνική κυβέρνηση, λοιπόν, όταν το 1858-1859 επενδύει στην αγορά του υποβρυχίου καλωδίου Σύρου-Πειραιά ως τμήματος του εγχώριου δικτύου της που αναγκαστικά είναι υποβρύχιο λόγω νησιωτικότητας, πράττει σύμφωνα με τον κανόνα που ακολουθούσαν και οι άλλες ευρωπαϊκές χώρες πέραν της Βρετανίας, στην οποία ακριβώς αναφέρεται, εξάλλου, ο Ψύλλας.

Εν προκειμένω ο Προβελέγγιος εξηγεί αναλυτικά τους λόγους για τους οποίους προτιμάτο πανευρωπαϊκά η διατήρηση του ελέγχου ανάπτυξης του τηλεγραφικού δικτύου από το κράτος. Ο Υπουργός Εσωτερικών πληροφορεί τους Γερουσιαστές ότι αρχικά, «κατά την πρώτην εισαγωγήν του τηλεγράφου» οι κυβερνήσεις επειδή δεν είχαν τις απαραίτητες τεχνικές γνώσεις ανέθεσαν σε ιδιωτικές εταιρείες την κατασκευή των τηλεγράφων αλλά με την παρέλευση του χρόνου και αποκτώντας τις τεχνικές γνώσεις πλέον τους κατασκευάζουν οι ίδιες, ενώ μόνο τα υποβρύχια καλώδια συνεχίζουν να κατασκευάζονται από ιδιωτικές επιχειρήσεις, πάντοτε όμως για λογαριασμό των κυβερνήσεων. Η δικαιολόγηση του κρατικού ελέγχου επί των τηλεγράφων παρουσιάζεται ως εξής, σε σύγκριση και με τις ταχυδρομικές κρατικές υπηρεσίες:

> *Ο τηλέγραφος δεν είναι δια την αλληλογραφίαν, ειμή έν είδος ταχυδρομείου της εντελεστέρας ενεργείας· καθώς δε τα ταχυδρομεία ούτω πολύ περισσότερον ο τηλέγραφος συντελεί εις την ηθικήν και υλικήν ανάπτυξιν των δυνάμεων ενός έθνους· είναι λοιπόν έν μέσον παραγωγικόν.*

Από το αξίωμα αυτό προκύπτει, κατά τον Προβελέγγιο, ο ουσιαστικός ρόλος του κράτους στη λειτουργία του τηλέγραφου, καθώς η κυβέρνηση, λαμβάνοντας υπόψιν την συμβολή του τηλεγράφου στις «βιωτικές εργασίες των πολιτών» που αντανακλώνται στην αύξηση των κρατικών εσόδων όταν κυλούν ομαλά, πρέπει να φροντίζει να λαμβάνει μέτρα υπέρ της ακόμα μεγαλύτερης αύξησης της τηλεγραφικής ανταπόκρισης, ακόμα και με μείωση των τελών. Αντιθέτως, σύμφωνα με τη συλλογιστική αυτή, μια εταιρεία που αποσκοπεί αποκλειστικά στο άμεσο κέρδος και δεν ευνοείται από την συνολικότερη ώθηση που φέρνει ο τηλέγραφος στην οικονομία, διατηρεί πάντα τα τέλη σε υψηλά επίπεδα, ακόμη και όταν έχει αυξηθεί η αλληλογραφία.

Επιπλέον λόγος μη ανάθεσης της τηλεγραφικής ανταπόκρισης σε ιδιωτική εταιρεία είναι κυρίως το ζήτημα της αρχής του απαραβίαστου της αλληλογραφίας, η οποία μόνο τότε τηρείται, όταν αναλαμβάνει να την εγγυηθεί η κυβέρνηση. Διαφορετικά, «όταν η εχεμύθεια δεν τηρήται και ευνοείται ο μέν κατατρέχεται δε ο άλλος εις την σειράν των τηλεγραφημάτων, η ιδιωτική εταιρία δύναται εκ τούτου να έχη μεγίστην ωφέλειαν, αλλ' η εκ τούτου βλάβη του κοινού θέλει είσθαι ανυπολόγιστος». Πράγματι, σύμφωνα με τον Προβελέγγιο αυτό αποτέλεσε σημαντικό λόγο απόρριψης από τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις του αρχικού συστήματος ανάθεσης των έργων τηλεγραφικού δικτύου σε ιδιωτικές εταιρείες.

Το ζήτημα της παραβίασης του Συντάγματος και του Νόμου περί Δημοσίου Λογιστικού

Το πραγματικό διακύβευμα της συζήτησης περί εισαγωγής του τηλεγράφου στην Ελλάδα, ωστόσο, δεν ήταν τόσο η αντιπαράθεση σχετικά με τον κρατικό ή ιδιωτικό έλεγχο επί της ανάπτυξης του δικτύου αλλά το πραγματικό ζήτημα που είχε τεθεί λόγω της εκτέλεσης της σύμβασης με τη Newall & Co προ της κυρώσής της από τα κοινοβουλευτικά σώματα. Η πόντιση του υποβρυχίου καλωδίου και η πληρωμή του αντιτίμου στην εταιρεία πριν την κοινοβουλευτική έγκριση σήμαιναν, σύμφωνα με τα μειοψηφούντα μέλη της εισηγητικής επιτροπής του νομοσχεδίου, πως είχαν παραβιαστεί το άρθρο 25 του Συντάγματος, ο νόμος περί Δημοσίου Λογιστικού και η ίδια η σύμβαση, η οποία προέβλεπε την έναρξη της ισχύος της από την έγκρισή της από τη Βουλή και τη Γερουσία. Το άρθρο 25 του Συντάγματος του 1844, που προέβλεπε τις εξουσίες του βασιλιά ως ανώτατου άρχοντα του Κράτους, εξαιρούσε από την απόλυτη εξουσία του τη σύναψη εμπορικών συνθηκών και παραχωρήσεων

που επιβάρυναν ατομικά τους Έλληνες, για τις οποίες απαιτείτο η παροχή της συγκατάθεσης των δύο νομοθετικών σωμάτων.[152]

Στην κατηγορία αυτή ο Υπουργός Εσωτερικών απαντά ότι το άρθρο 25 του Συντάγματος του 1844 αποτελούσε διάταξη δανεισμένη από το Σύνταγμα του Βελγίου του 1831,[153] το οποίο ήταν και το μοναδικό σύνταγμα που προέβλεπε κάτι τέτοιο σχετικά με τις εμπορικές συνθήκες. Παρά την πρόβλεψη αυτή, ωστόσο, ο Υπουργός Εσωτερικών αναφέρεται σε τρεις περιπτώσεις συμβάσεων, αρκετά κοντινές στην ελληνική περίπτωση, κατά τις οποίες έγινε συζήτηση στη Βελγική Βουλή σχετικά με το αν υπάγονταν στο αντίστοιχο άρθρο ή όχι, με τη Βελγική Βουλή να αποφασίζει αρνητικά. Σε κάθε περίπτωση, κατά την ερμηνεία που έδωσε ο Προβελέγγιος, η υπό συζήτηση σύμβαση έλαβε χώρα ανάμεσα στην Ελληνική Κυβέρνηση και μια εταιρεία, και όχι ανάμεσα στην Ελλάδα και ένα ξένο κράτος, συνεπώς αποτελούσε συμβόλαιο, και όχι εμπορική συνθήκη και δεν υπαγόταν στο άρθρο 25.

Ως προς την τήρηση του δημοσίου λογιστικού και του αντίστοιχου όρου της σύμβασης περί έναρξης ισχύος μετά από την έγκριση των Βουλών, ο Προβελέγγιος απαντά ότι κάτι τέτοιο θα ήταν αδύνατο στην προκειμένη περίπτωση, καθώς ναι μεν όταν υπέγραφε τη σύμβαση θεωρούσε ότι θα προλάβαιναν οι Βουλές να συγκροτηθούν σε σώμα και να την επικυρώσουν πριν την εκτέλεσή της, τελικά όμως, έως τις 22 Νοεμβρίου 1858 είχε μόνο εκλεγεί ο Πρόεδρος της Βουλής, ενώ την επομένη έφτανε το πλοίο στη Σύρο και στις 25 και 26 Νοεμβρίου θα ξεκινούσε την τοποθέτηση του καλωδίου.

Σύμφωνα με τον Προβελέγγιο η κατάθεση και έγκριση του νομοσχεδίου αυτού θα νομιμοποιούσε εκ των υστέρων τις κινήσεις του και για να στέκει αυτός ο τρόπος νομιμοποίησης αρκούσε να αποδειχτούν τρία στοιχεία, το κατεπείγον, το

---

[152] «Άρθρ.25: Ο Βασιλεύς είναι ο ανώτατος Άρχων του Κράτους. Άρχει των κατά ξηράν και θάλασσαν δυνάμεων, κηρύττει πόλεμον, συνομολογεί συνθήκας ειρήνης, συμμαχίας και εμπορίας. Ανακοινώνει δε αυτάς εις την Βουλήν και την Γερουσίαν μετά των αναγκαίων διασαφήσεων, άμα το συμφέρον και η ασφάλεια του Κράτους το επιτρέψωσιν.
Αί περί εμπορίας όμως συνθηκαι, και όσαι άλλαι περιέχουσα παραχωρήσεις, περί των οποίων κατ' άλλας διατάξεις του παρόντος Συντάγματος δεν δύναται να ορισθη τι άνευ νόμου, ή επιβαρύνουσιν ατομικώς τους Έλληνας, δεν έχουσιν ισχύν άνευ της συγκαταθέσεως της Βουλης και Γερουσίας», *Σύνταγμα της Ελλάδος*, ΦΕΚ 5, 18.03.1844.

[153] Ως πρότυπο του Συντάγματος του 1844 είχαν χρησιμοποιηθεί η γαλλική συνταγματική χάρτα του 1830 και σε πιο περιορισμένο βαθμό το βελγικό Σύνταγμα του 1831. Σύμφωνα με τον Αλιβιζάτο παρότι «διεπόταν από έναν συντηρητισμό» που δεν μπόρεσαν να απαλύνουν οι πιο φιλελεύθερες διατάξεις, «δεν υπολειπόταν από το "πνεύμα της εποχής του", το οποίο εξέφραζε το αργό αλλά σταθερό πέρασμα της "κυριαρχίας" από τον (απόλυτο) μονάρχη στα αντιπροσωπευτικά σώματα», Αλιβιζάτος, σελ. 92. Για αυτόν τον λόγο η υπεράσπιση του άρθρου 25 θεωρήθηκε κομβική για την διασφάλιση της εξουσίας της Βουλής και της Γερουσίας.

«επωφελέστερον» και το ωφέλιμο της επίσπευσης του έργου. Το κατεπείγον του πράγματος αποδεικνυόταν από το γεγονός ότι τα πλοία της Newall βρισκόντουσαν ήδη στα ελληνικά παράλια και η χώρα θα κέρδιζε ποσό της συνολικής δαπάνης αν το έργο πραγματοποιείτο αμέσως, ενώ ως προς το στοιχείο της επωφελέστερης πρότασης, ο Προβελέγγιος, πέραν της ποιότητας του καλωδίου, ανέφερε ότι οι υπόλοιπες προτάσεις, είτε από τη Γαλλία είτε από άλλους εργολάβους, δεν ήταν οικονομικότερες.[154]

Τέλος, ως προς το στοιχείο του ωφέλιμου χαρακτήρα του έργου για τη χώρα, ο Προβελέγγιος, απαντώντας συγχρόνως στον δεύτερο λόγο κριτικής που του απηύθυνε η αντιπολίτευση, χρησιμοποιεί μια σειρά κεντρικών επιχειρημάτων. Η σειρά προβολής τους έχει ενδιαφέρον, προκειμένου να κατανοήσουμε την πρόσληψη της νέας τεχνολογίας και των πλεονεκτημάτων που μπορούσε να επιφέρει, το πλαίσιο ανάπτυξης του τηλεγραφικού δικτύου στην Ελλάδα, τα χαρακτηριστικά της διαδικασίας λήψης των εν λόγω αποφάσεων και την συνολικότερη προσέγγιση των πολιτικών της εποχής απέναντι στα έργα υποδομής.

Η νέα αυτή τεχνολογία προσλαμβάνεται, όπως προκύπτει από το λόγο του Προβελέγγιου, ως μια «δαιμονία» εφεύρεση, με βασικό της χαρακτηριστικό ότι

> *δι' ης εξαλείφεται πάσα τοπική διάστασις, και ο κάτοικος Αθηνων δύναται να αλληλογραφή με τον κάτοικον του Λονδίνου με τοσαύτην ευκολίαν και εις το αυτό χρονικόν διάστημα, όσον δύναται να συνεννοηθή κάτοικος συνοικίας τινός των Αθηνών προς άλλον τινά ετέρας συνοικίας*.

Ο πρώτος και βασικός λόγος που προβάλλεται από τον Υπουργό Εσωτερικών υπέρ της υιοθέτησης της «δαιμονίας αυτής εφευρέσεως» από το ελληνικό κράτος είναι ο ίδιος που προβαλλόταν και προβάλλεται κάθε φορά που η χώρα ιστορικά έπρεπε να λάβει την απόφαση να υιοθετήσει μια νέα τεχνολογία, να προχωρήσει σε ένα νέο έργο υποδομής ή ακόμη και να υιοθετήσει νέους νομικούς κανόνες: το ζήτημα της μίμησης της «πολιτισμένης Ευρώπης», ανάγκη την οποία είχαν ήδη περιγράψει στα δημοσιεύματά τους ο *Έλλην* και η *Ελπίς*. Πράγματι εκείνο που υπογραμμίζεται πρώτο πρώτο από τον Προβελέγγιο είναι ότι από την εισαγωγή της νέας αυτής τεχνολογίας «δεν έμεινε Κυβέρνησις συνταγματική ή ασύντακτος να μη καταστήση κοινωνούς των πλεονεκτημάτων τούτων εαυτήν και τους πολίτας της». Ακόμα περισσότερο, ο

[154] Η μόνη διαφορετική πρόταση που εντοπίζεται από τη μελέτη των *Πρακτικών της Βουλής και της Γερουσίας* είναι η πρόταση στην οποία αναφέρεται προηγουμένως ο Ψύλλας για την εταιρεία «εκ Νεαπόλεως». Ο εντοπισμός πιθανών εναλλακτικών προτάσεων θα απαιτούσε τη διενέργεια πιο ενδελεχούς έρευνας επί των αρχείων του Υπουργείου Εσωτερικών της περιόδου.

Προβελέγγιος τονίζει πως «και αυτά τα χωρία της Ευρώπης συγκοινωνούν σήμερον διά τηλεγράφου».

Όπως και στο δημοσίευμα του *Έλληνος*, έτσι και εν προκειμένω, ο προβληματισμός περί ανάγκης μίμησης της «πολιτισμένης Ευρώπης» ακολουθείται από την επιθυμία υπεροχής συγκριτικά με την «απολίτιστη» Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το άγχος της ελληνικής πολιτικής ελίτ εν προκειμένω ήταν ακόμη εντονότερο την περίοδο αυτή μετά την έναρξη των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ, στις οποίες εντασσόταν και η ανάπτυξη του τηλεγραφικού δικτύου της αυτοκρατορίας:

> *Είναι δε πρέπον, είναι συμφέρον μόνη η Ελλάς να στερήται του πλεονεκτήματος τούτου; μας συμφέρει ηθικώς, μας συμφέρει πολιτικώς, είναι καλόν, ο διερχόμενος εκ της Τουρκίας ξένος να αλληλογραφή με τα απώτερα μέρη, ως να ευρίσκετο εν Αγγλία ή εν Γαλλία, φθάνων δε ούτος επί την Ελλάδα να στερήται του μέσου της ταχείας αλληλογραφίας και να θεωρή εαυτόν ευρισκόμενον εν τη Ιαπωνία;*[155]

Στη συνέχεια, ο Υπουργός Εσωτερικών εγκαταλείπει το επιχείρημα της σύγκρισης με τις άλλες χώρες και επικεντρώνεται στα υλικά οφέλη της εγκατάστασης τηλεγραφικού δικτύου για την ελληνική οικονομία, και κυρίως για το εμπόριο και τη ναυτιλία, στα οποία «οδηγούνται οι κάτοικοι της Ελλάδας» καθώς αυτή «περιβρέχεται κατά τα τρία αυτής μέρη από την θάλασσαν». Το σημείο αυτό είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον γιατί συνήθως, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, όποτε γινόταν μνεία στη σημασία της νέας τεχνολογίας του τηλέγραφου, αυτή περιοριζόταν σε μια γενικόλογη παραδοχή της αξίας του. Αντίθετα εν προκειμένω ο Προβελέγγιος προβαίνει σε μια αναλυτική παρουσίαση της σημασίας της επένδυσης. Εξηγώντας την αξία του νέου αυτού μέσου για το εμπόριο και τη ναυτιλία γίνεται πολύ συγκεκριμένος, αναλύοντας τον ανταγωνισμό που υπάρχει στην ουσία του εμπορίου

---

[155] Το επιχείρημα της σύγκρισης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε χρησιμοποιηθεί, με αντίστροφο, ωστόσο, τρόπο, και από τον αντιπολιτευτικό Τύπο, συγκεκριμένα τον *Αιώνα*, ο οποίος στο άρθρο της 15ης Ιανουαρίου που προαναφερθήκαμε βάσιζε την αντίθεσή του απέναντι στην επένδυση στον τηλέγραφο θεωρούμενο ως παράδειγμα «πολυτελούς δαπάνης» στην ανάγκη αποφυγής να μοιάσει το ελληνικό κράτος με την Οθωμανική Αυτοκρατορία:

> *Γινώσκομεν τας ανάγκας ημών, την θέσιν μας και ουδέποτε επεθυμούμεν να συμβουλεύσωμεν την Κυβέρνησιν ημών, όπως παραστήση το αυτό θρηνώδες πρόσωπον, όπερ παριστά και η Τουρκία κατά την Ανατολήν, ήτις δαπανά εις πολυτελείας αντικείμενα τα λείψανα του εξηντλημένου ταμείου αυτής, και, στερουμένη των απολύτως αναγκαίων εν κρισίμω ώρα, υποχρεούται περιοδικώς εις την συνομολόγησιν επιβλαβών δανείων, ή εις την επισώρευσιν και κεφαλαιοποίησιν των καθυστερημάτων εκ των τόκων.*

Αιών, 15.01.1859. Αντίστοιχα σε προηγούμενο δημοσίευμα στο οποίο περιγράφετο η καχυποψία της Οθωμανικής Κυβέρνησης έναντι των ευρωπαϊκών σχεδίων σχετικά με τον τηλέγραφο, η οποία ερμηνεύεται με όρους δεσποτισμού:

> *Οφείλομεν να ομολογήσωμεν, ότι έχει υπό την στενήν αυτής έποψιν δίκαιον η Τουρκική Κυβέρνησις, διότι πάσα πρόοδος εν τη Ανατολή δεν δύναται να ωφελήση την Κυβέρνησιν της Τουρκίας, αλλά τους λαούς».*

Αιών, 27.11.1858.

και τον ρόλο που παίζει ο χρόνος και η ταχεία ενημέρωση στο ποιος θα βγει κερδισμένος ή χαμένος από αυτόν:

> *Εμπόριον δε και ναυτιλία συνίσταται εις την αγοράν των πραγμάτων εις μέρη όπου υπάρχει πληθώρα και περίσσεια αυτών, και επομένως είναι εύωνα,*[156] *και η μεταφορά αυτών εις μέρη όπου είναι στέρησις τοιούτων πραγμάτων και πωλούνται ακριβώτερα· ίνα ενεργηθώσι δε επωφελώς τα τοιαύτα έργα, είναι ανάγκη, ώστε ο εμπορευόμενος και ο ναυτιλόμενος να λαμβάνη εκ των πρώτων γνώσιν που είναι περίσσεια των πραγμάτων και που υπάρχει σπάνις αυτών·λέγω δε εκ των πρώτων, διότι όταν λάβη αργά την είδησιν και προσέλθη εις το μέρος όπου υπάρχει η πλησμονή, ο συναγωνισμός των έως τότε προσελθόντων αγοραστών φέρει την ανύψωσιν της τιμής· ο δε αυτός λόγος κάμνει ώστε εις το μέρος όπου υπάρχει σπάνις, όταν αυτός προσέλθη αργότερον, η πλησμονή των πραγματειών είναι τοιαύτη οία δύναται να καταβιβάση τάς τιμάς, ώστε ο αργότερον παρουσιασθείς έμπορος αφεύκτως θέλει υποστή ζημίαν και κατά τάς δύω επόψεις.*

Ως προς τη ναυτιλία, επιπλέον, ο Προβελέγγιος υπογραμμίζει τη συμβολή του τηλεγράφου στην προσπάθεια της κατά κύριο λόγο ιστιοφόρου ελληνικής ναυτιλίας να μην υποσκελιστεί από την ατμοπλοΐα, χάρη στη δυνατότητα ταχύτατης ροής των σχετικών με τις τιμές των ναύλων ειδήσεων. Αντίστοιχη αναφορά γίνεται στη συνέχεια και στην αξία της τηλεγραφικής ανταπόκρισης για την γεωργία, με τον Προβελέγγιο να παρουσιάζει ένα πολύ πραγματικό παράδειγμα, εκείνο της πώλησης της σταφίδας και της ζημίας που προέκυπτε ανέκαθεν για τους σταφιδούχους λόγω της άγνοιας των τιμών που επικρατούσαν την ίδια περίοδο στην Ευρώπη. Στο σημείο αυτό ο Προβελέγγιος χρησιμοποιεί ακόμα ένα επιχείρημα ενίσχυσης της θέσης που υποστηρίζει, και συγκεκριμένα την αναφορά σε μια εξατομικευμένη περίπτωση, πλασματική ή πραγματική δεν έχει και τόση σημασία, καθώς όπως καταλήγει και ο ίδιος «τοιαύτα έκτακτα περιστατικά…. συνεχώς συμβαίνουσιν εις τον βίον των ανθρώπων». Εν προκειμένω, αναφέρεται στην περίπτωση ενός εμπόρου, ο οποίος αμέσως μετά την τηλεγραφική σύνδεση Σύρου-Κωνσταντινούπολης,

> *ελθών εις το υπουργείον με παρεκάλεσε μετά δακρύων να τω επιτρέψω να γράψη εις τον εν Λονδίνω ανταποκριτήν του διά να μη υπογράψη συμβόλαια τινά, ως είχε δώσει παραγγελίαν εις αυτόν, διότι αν δεν φθάση προηγουμένως η ανάκλησις τοιαύτης εντολής κινδυνεύει να καταστραφή αφεύκτως ζημιούμενος επέκεινα των 150 χιλιάδων δραχμών.*

[156] «Εύονα» στο πρωτότυπο των *Πρακτικών των Συνεδριάσεων της Γερουσίας*, όπ.π., σελ. 368, το πιθανότερο λανθασμένα, καθώς το «εύωνος» χρησιμοποιείται ως ο «οικονομικά προσιτός».

Συνεχίζοντας την ανάλυση των λόγων για τους οποίους ο τηλέγραφος είναι επωφελής για το ελληνικό κράτος, ο Υπουργός Εσωτερικών περνά από τους λόγους ηθικής και υλικής ωφέλειας των πολιτών στην αύξηση των εσόδων του δημοσίου ταμείου. Λαμβάνοντας υπόψιν τον υποβρύχιο τηλέγραφο, ο οποίος όπως αναφέρεται και όπως ίσχυε ήταν πολύ πιο δαπανηρός από τον χερσαίο, και συγκεκριμένα τη σύνδεση όχι μόνο Σύρου-Πειραιά αλλά και Σύρου-Χίου, ο Προβελέγγιος προβαίνει σε μια ανάλυση του κόστους που θα χρειαζόταν για τη σύσταση του καλωδίου Σύρου – Χίου, του κόστους διατήρησης των τηλεγραφητών και των λοιπών εξόδων από τη μια μεριά, και των κερδών που θα προέκυπταν από την καθημερινή αποστολή ενός περιορισμένου (και όχι του maximum) αριθμού τηλεγραφημάτων, σε τιμή ήδη πολύ χαμηλότερη από εκείνες που προβλέπονταν στα τιμολόγια της Ευρώπης[157]. Από τον υπολογισμό αυτό προέκυπταν, κατά τον Προβελέγγιο, με μια συντηρητική προσέγγιση, περίπου 63.400 δραχμές κέρδος για το δημόσιο Ταμείο, πρόσοδος που θα έτεινε να αυξάνεται με την αύξηση της κυκλοφορίας των τηλεγραφημάτων.

Ουσιαστικά αυτή η παρουσίαση της ανάλυσης κόστους-οφέλους από τη συγκεκριμένη επένδυση από τον Υπουργό Εσωτερικών λειτουργεί και ως απάντηση στο επιχείρημα της μειοψηφίας της Εισηγητικής Επιτροπής κατά το οποίο θα έπρεπε η κυβέρνηση να τηρήσει στάση αναμονής ως προς την υιοθέτηση της νέας τεχνολογίας. Ο Προβελέγγιος καταλήγει:

> *Η ζημία, ην θέλομεν υποστή κατ' έτος εκ της στερήσεως των ωφεληματων του τηλεγράφου, είναι βεβαία και σημαντική, ώστε όσον ευθηνότερος και αν γίνη εις το μέλλον, το εκ τούτου πηγάσον κέρδος θέλει είσθαι μηδέν προς την ζημίαν, την οποίαν εκ της στερήσεως του τηλεγράφου θέλομεν υποστή.*

Μετά την ολοκλήρωση της αγόρευσης του Υπουργού Εσωτερικών, ο Γερουσιαστής Χρηστίδης, σημαίνον πολιτικός του γαλλικού κόμματος, ανέλαβε τη νέα επίθεση κατά της πολιτικής της Κυβέρνησης, αναλύοντας επί μακρόν το ζήτημα σεβασμού του Συντάγματος που προκάλεσε η εκτέλεση της σύμβασης με τη Newall. Στην πραγματικότητα και παρότι όταν μελετάμε την ανάπτυξη του τηλεγραφικού δικτύου επικεντρωνόμαστε στις προσλήψεις του τηλέγραφου από τους πολιτικούς της εποχής,

[157] Πιο συγκεκριμένα ο Προβελέγγιος συγκρίνει το τέλος διαβίβασης απλού τηλεγραφήματος μέσω του υποβρυχίου καλωδίου Καλαί-Ντόβερ («Ντούβρο»), το οποίο ανερχόταν σε 20 φράγκα για την απόσταση 25 μιλίων που κάλυπτε το καλώδιο, με τις 3 δραχμές στις οποίες θα ανερχόταν το τέλος για την απόσταση 80 μιλίων Πειραιά – Σύρου και τις επιπλέον 3, άρα σύνολο 6 που θα κόστιζε η διαβίβαση απλού τηλεγραφήματος ως τη Χίο. *Πρακτικά Συνεδριάσεων της Γερουσίας*, όπ.π., σελ. 370.

το «ζουμί» της πολιτικής αντιπαράθεσης βρίσκεται σε αυτό ακριβώς το ξέσπασμα του Χρηστίδη για την αντισυνταγματική συμπεριφορά του Υπουργού Εσωτερικών:

> *Κύριοι! Τα έθνη δεν έκαμαν τας επαναστάσεις, δεν αιματοκυλίσθησαν άνευ σκοπού και σκοπού υψηλού· τα έθνη συνέταξαν συμβόλαια μετά των ηγεμόνων αυτών, και διήρεσαν την εξουσίαν και δεν την διήρεσαν παίζοντα, αλλά σπουδάζοντα…..*

Στην πραγματικότητα όλη αυτή η ένταση της πολιτικής αντιπαράθεσης γίνεται επ' ευκαιρία του νομοσχεδίου για τον τηλέγραφο και όχι για την υιοθέτηση της νέας αυτής τεχνολογίας καθ' εαυτήν. Τα επιχειρήματα της αντιπολίτευσης, δηλαδή, δεν αντανακλούν μια οπισθοδρομική, φοβική απέναντι στην πρόοδο αντίληψη συντηρητικών, αντιδυτικών δυνάμεων αλλά στην πραγματικότητα παρουσιάζουν το παράδοξο ότι υποστηρίζονται από ακριβώς εκείνους τους πολιτικούς οι οποίοι κατά κανόνα «αγκαλιάζουν» καθετί ευρωπαϊκό. Ουσιαστικά το νομοσχέδιο για τον τηλέγραφο αποτελεί μία από τις μάχες που δίνει η αντιπολίτευση και η μερίδα του Τύπου που την υποστήριζε απέναντι στο οθωνικό καθεστώς, με τη θέση στο στόχαστρο του Υπουργού των Εσωτερικών Προβελέγγιου να αποτελεί ένα από τα προανακρούσματα του αντιδυναστικού αγώνα που θα πύκνωνε μέσα στο 1859.

Ο Χρηστίδης εντέχνως συνδέει το ζήτημα της παραβίασης του Συντάγματος με το γεγονός ότι δεν δόθηκε χρόνος στα νομοθετικά σώματα να σκεφτούν «εάν έπρεπε να συνδεθώμεν τηλεγραφικώς με την Τουρκίαν πρότερον ή με την Ευρώπην· εάν έπρεπε ν' ανοίξωμεν την τηλεγραφικήν γραμμήν προς την Ανατολήν από την Ανατολήν αυτήν ή από την Δύσιν». Κάνοντας έναν παραλληλισμό σχετικό με το πώς αντιμετώπισε το 1833 η τότε κυβέρνηση το ζήτημα υιοθέτησης του δυτικού συστήματος υγειονομικής καθάρσεως, ο Χρηστίδης ανάγει το ζήτημα του τηλεγράφου στη συζήτηση περί του ανήκειν της Ελλάδας στη Δύση ή στην Ανατολή:

> *Η Ελλάς, Κύριοι, μη λησμονήσετε, ότι προ πάντων έχει και πρέπει να διατηρή στενάς σχέσεις με την Ευρώπην· το εμπόριόν μας εις την Ευρώπην ευρίσκει την διέξοδον του, διότι εκεί στέλλονται προς κατανάλωσιν όλα τα προϊόντα μας· αι πολιτικαί σχέσεις μας, καλώς γνωρίζετε, και αυταί αι διανοητικαί και ηθικαί μετά της Ευρώπης συνδέονται.*

Εμβαθύνοντας στη διάκριση αυτή μεταξύ Δύσης και Ανατολής και προσπαθώντας να αναδείξει επίσης την ανικανότητα της Κυβέρνησης, ο Χρηστίδης προχωρά στην ανάλυση των τηλεγραφικών συνθηκών στις οποίες κατέληξαν τα ευρωπαϊκά κράτη από τη στιγμή που έθεσαν την ανάπτυξη τηλεγραφικού δικτύου στο επίκεντρο της μέριμνάς τους προκειμένου να αναδείξει το πώς «η Ευρώπη εργάζεται και τελειοποιεί αυτό το νέον μέσον του εξευγενισμού και της αλληλεγγύης των λαων», ώστε να

επανέλθει, στη συνέχεια, στο ότι η Ελλάδα είχε «μέγα και ασφαλές συμφέρον» να συνδεθεί αρχικά με την Ευρώπη και στη συνέχεια, μέσω Ευρώπης με την Τουρκία. Σύμφωνα με τον Χρηστίδη «η Ελλάς ωρίσθη και είναι μία οικογένεια της Ευρώπης· η Ελλάς είναι το αγαπητόν τέκνον αυτης, και δεν πρέπει να αποχωρισθή επ' ουδεμία προφάσει και περιστάσει της Ευρώπης». Αυτή η «δυτικολαγνεία» της ελληνικής πολιτικής σκηνής της περιόδου, ας θυμηθούμε ότι ο Χρηστίδης είναι εκπρόσωπος του γαλλικού κόμματος για χρόνια, γίνεται ακόμη εντονότερη στη συνέχεια, όταν ο Γερουσιαστής υποστηρίζει ρητώς ότι «η μόνη οδός και η ασφαλεστέρα οδός του να συνδεθώμεν με την Ανατολήν και να συνδέσωμεν ασφαλείς σχέσεις ήτον και είναι η ευρωπαϊκή». Επιπλέον υποστηρίζει ότι η Ελλάδα έμενε έκθετη έτσι όπως συνομολογήθηκε η σύμβαση για τον τηλέγραφο, καθώς το όλο ζήτημα προϋπέθετε, προκειμένου να λειτουργήσει, την συνομολόγηση τηλεγραφικής συνθήκης με την Τουρκία, ενώ δεν φρόντισε η κυβέρνηση να «έχη εγγυητάς και εκτελεστάς μεγάλας δυνάμεις, άτινας ηξεύρουν παντού να κάμουν σεβαστάς τάς υποχρεώσεις εκείνων όσοι υπέγραψαν».

Στο σημείο αυτό ο Χρηστίδης επανέρχεται στο κυρίως «θερμό» ζήτημα της συνεδρίασης, και συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι στην περίπτωση της σύμβασης με την Newall η κυβέρνηση και ο Υπουργός Εσωτερικών προέβησαν σε «πρωτότυπο συνταγματική ολιγωρία», και στη συνέχεια προχωρά στην ανάλυση της παραβίασης του νόμου του Δημοσίου Λογιστικού και στο γιατί η περίπτωση της σύμβασης με την Newall δεν εμπίπτει στις κατηγορίες του επωφελέστερου, ωφέλιμου και κατεπείγοντος.

Σύμφωνα με το άρθρο 24 του νόμου αυτού η εκτελεστική εξουσία δεν δύναται να προχωρήσει σε κανένα δημόσιο έργο ή δημόσια εργολαβία των οποίων το κόστος να ξεπερνά τις 3.000 δραχμές χωρίς να προηγηθεί η ψήφιση ειδικού νόμου από τα κοινοβουλευτικά σώματα. Εν προκειμένω, σύμφωνα με τον Χρηστίδη, ο προϋπολογισμός του έργου ξεπερνούσε κατά πολύ το προβλεπόμενο αυτό ποσό. Επιπλέον, ο Χρηστίδης υπογραμμίζει ότι τα άρθρα του Δημοσίου Λογιστικού στα οποία αναφέρθηκε ο Υπουργός Εσωτερικών, δηλαδή τα άρθρα 15 και 20 δεν δικαιολογούσαν δαπάνες σαν εκείνη του τηλεγράφου γιατί αφορούσαν σε αναπληρωτικές πιστώσεις ή υπερβάσεις του προϋπολογισμού. Αντίστοιχα προκαταβάλλει το κοινό για το άρθρο 18 στο οποίο πιθανόν να κατέφευγε ο Υπουργός Εσωτερικών και το οποίο προέβλεπε τη δυνατότητα κάλυψης δαπανών με

βασιλικό διάταγμα κατά την απουσία των Βουλών, όταν οι δαπάνες προέκυπταν από κάποια έκτακτη ανάγκη.

Στη συνέχεια υπογραμμίζει ότι ο υπουργός έπραξε «ασύγγνωστον υπέρβασιν καθήκοντος», σφετεριζόμενος όχι την εξουσία άλλης εκτελεστικής αρχής αλλά την ίδια τη νομοθετική εξουσία. Ουσιαστικά, δηλαδή, ο Χρηστίδης επικεντρώνεται στα δύο βασικά ζητήματα που «ενοχλούσαν» εν προκειμένω τους φιλελεύθερους, με το ένα να αποτελεί η καταπάτηση του Συντάγματος και των νόμων και το άλλο τα επιχειρήματα που προβλήθηκαν για να αναδείξουν το ακατάλληλο των ιδιωτικών εταιρειών να αναλάβουν την τηλεγραφική συγκοινωνία. Ως προς το δεύτερο αυτό ζήτημα, για παράδειγμα, δηλώνει ότι διαφωνεί, μεν, με την παραχώρηση όλης της επιχείρησης ανάπτυξης της τηλεγραφικής επικοινωνίας σε εταιρεία, θεωρεί, ωστόσο, ότι θα μπορούσε να της παραχωρηθεί η εργολαβία, αναιρώντας τα επιχειρήματα του Προβελέγγιου υπέρ του κρατικού ελέγχου με το επιχείρημα ότι οι κρατικοί υπάλληλοι θα εκμεταλλευτούν τον τηλέγραφο προς όφελός τους «προς χάριν συγγενών, φίλων ή άλλων σχέσεων και πολλάκις προς υπόδειξιν και επιβολήν τούτου ή εκείνου του υποψηφίου». Στο σημείο αυτό, μάλιστα, διαφωνεί με τον Προβελέγγιο ως προς το πόσο ενημερωμένος είναι σχετικά με την λειτουργία του υποβρύχιου τηλεγράφου μεταξύ Βρετανίας και ξηράς από υπαλλήλους της Αγγλικής κυβέρνησης. Αντίθετα, κατά τον Χρηστίδη ναι μεν η αγγλική κυβέρνηση κατασκεύασε το καλώδιο με δική της δαπάνη, παραχώρησε όμως την λειτουργία του στη συνέχεια σε εταιρεία «έχουσα την πεποίθησιν ότι αείποτε η κυβέρνησις είναι κακός εργολάβος». Στο σημείο αυτό θίγει ένα πολύ ενδιαφέρον ζήτημα που συζητείτο επίσης στην Αγγλία, η οποία επίσης τελικά μία δεκαετία αργότερα θα στρεφόταν στο κρατικά ελεγχόμενο χερσαίο τηλεγραφικό δίκτυο.

Τέλος, ο Χρηστίδης επανέρχεται στα επιχειρήματα των άλλων διαφωνούντων γερουσιαστών, υποστηρίζοντας ότι η μεγάλη ωφέλεια για τη χώρα δεν προέκυπτε από πουθενά, καθώς εντός σύντομου διαστήματος η Ελλάδα θα μπορούσε να βρει φθηνότερο καλώδιο καλύτερης ποιότητας. Προσθέτει, επιπλέον, ότι σε κάθε περίπτωση «αν ημείς δεν εφροντίζαμεν, η Ευρώπη ήθελε φροντίσει», ειδικά για το εμπόριο της Σύρου που ως διαμετακομιστικό θεωρείτο ευρωπαϊκό.

Τα επιχειρήματα του Χρηστίδη εν προκειμένω αρχίζουν κάπως να εμφανίζουν ρωγμές, καθώς αναγκάζεται να συμφιλιώσει την φιλελεύθερη στάση του και τον θαυμασμό προς την Ευρώπη με την αντιπολιτευτική του θέση απέναντι στην εισαγωγή μιας κατεξοχήν «ευρωπαϊκής» τεχνολογίας. Πέραν του επιχειρήματος ότι

το όλο εγχείρημα θα έπρεπε να αφεθεί στις ευρωπαϊκές δυνάμεις, στη συνέχεια προβαίνει σε έναν αρκετά κοντόφλαθμο ισχυρισμό, που απλώς ευθυγραμμίζεται με την γραμμή των διαφωνούντων με το νομοσχέδιο Γερουσιαστών: προέχει η ανάπτυξη της εσωτερικής συγκοινωνίας με την κατασκευή οδών και γεφυρών, στοιχείο πραγματικό, το οποίο όμως παρουσιάζεται ως εξής:

> *Τι θέλομεν εν μια στιγμή τηλεγραφήσει εις Παρισίους, εις Κωνσταντινούπολιν, ή εις το Λονδίνον, όταν ήναι ανάγκη, διά να γνωρίσωμεν τας ανάγκας των Καλαμών, της Σπάρτης και Μεσηνίας, της Βονίτσης και πολλών αλλων μεσογείων επαρχιών, να παρέλθωσι δέκα και δώδεκα ημέραι;*

Τα λόγια αυτά κάνουν τον Χρηστίδη να φαίνεται προσκολλημένος στην διπλωματία του παρελθόντος, προκρίνοντας την εσωτερική ανάπτυξη του έθνους που τελικά στέλνει ως αντιπρόσωπό του στο εξωτερικό «τον ηθικόν άνθρωπον», ο οποίος αναλαμβάνει την εξωτερική πολιτική. Εδώ ο Χρηστίδης προβάλλει έναν προβληματισμό ο οποίος εκφράστηκε εντόνως από τους στρατιωτικούς, κυρίως, αξιωματούχους των ευρωπαϊκών κρατών για πρώτη φορά κατά τον Κριμαϊκό Πόλεμο, καθώς η δυνατότητα άμεσης επικοινωνίας των επιτελείων στο μέτωπο με την κυβέρνηση πίσω στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, που κατέστη δυνατή για πρώτη φορά χάρη στον τηλέγραφο, επρόκειτο να επιφέρει κομβικές αλλαγές στον τρόπο διεξαγωγής των πολέμων και τη διπλωματία, δεδομένου ότι περιόριζε πλέον το εύρος της ελευθερίας λήψης αποφάσεων εκ μέρους των διπλωματικών ή στρατιωτικών απεσταλμένων στο πεδίο.[158]

Στο τέλος ωστόσο της μακροσκελούς αυτής αγόρευσης, ο Χρηστίδης καταλήγει πως παρότι διαφωνούσε και θεωρούσε την πράξη της κυβέρνησης «συνταγματική ολιγωρία», σκόπευε, ωστόσο να υπερψηφίσει το νομοσχέδιο «ορμώμενος υπό της ιδέας του ότι η σύμβασις εγένετο με ξένους, και δεν πρέπει εις τα όμματα των ξένων να καταστήσωμεν προβληματικήν την πίστιν της Ελληνικής Κυβερνήσεως». Συνεπώς ο Γερουσιαστής περιορίζεται στην «ηθικήν απόρριψιν».

---

[158] Σύμφωνα με τον Yakup Bektas ο χαρακτηρισμός του Κριμαϊκού Πολέμου ως «ο πρώτος πόλεμος της πολυθρόνας», που αναφέρεται κυρίως στον τρόπο αμεσότερης, παρά την απόσταση, παρακολούθησης των γεγονότων από το κοινό μέσω των εφημερίδων και των εικονογραφημένων περιοδικών, ταιριάζει επίσης ως προς τον νέο τρόπο άσκησης διοίκησης και ελέγχου. Πλέον οι μονάρχες, οι κυβερνήσεις και οι Υπουργοί Πολέμου μπορούσαν να αναλάβουν τη διοίκηση των στρατευμάτων από μίλια μακριά, στέλνοντας σχεδόν στη στιγμή διαταγές στους στρατηγούς τους στο πεδίο της μάχης. Οι διοικητές μπορούσαν πλέον να χρησιμοποιούν τον τηλέγραφο για τον συντονισμό της πολεμικής προσπάθειας, την οργάνωση εκστρατειών, τη συγκέντρωση μυστικών πληροφοριών και την αποτελεσματικότερη καθοδήγηση της μάχης. Ωστόσο αυτό δεν ήταν τόσο εύκολο, και οι διοικητές συχνά παραπονούνταν για το επιπλέον βάρος της ανάγνωσης και γραφής των τηλεγραφημάτων. Bektas Yakup, «The Crimean War as a Technological Enterprise», όπ.π., σελ. 243.

Έχει ενδιαφέρον να εντοπίσουμε στην απάντηση του Προβελέγγιου στην αγόρευση του Χρηστίδη τον τρόπο προσέγγισης του διπολικού σχήματος Ανατολής-Δύσης. Ο Προβελέγγιος ουσιαστικά αρνείται να εντάξει την ανάπτυξη του τηλεγραφικού δικτύου στο πολιτικά κατασκευασμένο αυτό δίπολο, αναλύοντας το ζήτημα μόνο υπό την υλική σκοπιά της παροχής της δυνατότητας ταχείας αλληλογραφίας με κάθε περιοχή όπου υπάρχουν ελληνικά συμφέροντα και υπογραμμίζοντας την ύπαρξη σημαντικών ελληνικών οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας:

> *Απαντώ δε ότι ενταύθα δεν πρόκειται περί πολιτικής ενώσεως, αλλά περί ευκολίας των πολιτών εις την μεταβίβασιν της αλληλογραφίας των, και το συμφέρον της Ελλάδος απαιτεί ώστε να έχη τοιαύτας ευκολίας προς όλα τα μέρη, όπου οι πολίται Έλληνες έχουν συμφέροντα ευκολυνόμενα διά της τοιαύτης αλληλογραφίας· ότι δε οι Έλληνες έχουν σπουδαιότατα συμφέροντα εις την Τουρκίαν και τά λοιπά μέρη της Ανατολής, ουδεμία αμφιβολία δύναται να υπάρξη.*

Επιπλέον υπενθυμίζει ότι η ιδέα του καλωδίου Σύρου-Πειραιά προέκυψε παράλληλα με τις διαπραγματεύσεις με την Αυστρία για υποβρύχιο καλώδιο μεταξύ Ραγκούζας και Κυλλήνης, συνεπώς η Ελλάδα έτσι κι αλλιώς για να προχωρήσει με τη γραμμή αυτή σύνδεσης με την Ευρώπη, θα έπρεπε να προχωρήσει στη σύσταση του εσωτερικού της δικτύου, της οποίας τμήμα αποτελούσε εξάλλου και η υποβρύχια σύνδεση της Σύρου με τον Πειραιά. Πρόκειται για το πρώτο σημείο της συζήτησης στο οποίο η αγορά του υποβρυχίου καλωδίου παρουσιάζεται ως σημαντικό έργο εσωτερικής υποδομής, αντίστοιχο με τα έργα οδοποιίας και κατασκευής γεφυρών.

Ακόμη, σε σχέση με την Τουρκία ο Προβελέγγιος υπενθυμίζει ότι και ο οθωμανικός τηλέγραφος «δεν είναι ίδιον αυτής εφεύρημα, αλλ' είναι όλως σύστημα ευρωπαϊκόν», εφόσον ξεκίνησε να κατασκευάζεται κατά τον Κριμαϊκό Πόλεμο το 1854 από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις, προκειμένου να καλυφθεί η ανάγκη τους «να μανθάνωσι τα εν τω σταδίω του πολέμου πραττόμενα». Ως προς τον ισχυρισμό του Χρηστίδη ότι η Ευρώπη σε κάθε περίπτωση θα συνέστηνε τηλεγραφικές γραμμές προς την Ανατολή που θα συμπεριλάμβαναν την Ελλάδα, ο Προβελέγγιος υπενθυμίζει ότι έως τότε κάτι τέτοιο δεν είχε συμβεί, καθώς η Τουρκία αρνιόταν να παραχωρήσει στις ευρωπαϊκές δυνάμεις, όπως η Βρετανία και η Αυστρία, το δικαίωμα τοποθέτησης υποβρυχίου καλωδίου που θα προσέγγιζε τα παράλιά της.

Εν προκειμένω, μάλιστα, ο Υπουργός Εσωτερικών ανακοινώνει επισήμως ότι χάρη στις διαπραγματεύσεις της Ελληνικής Κυβέρνησης και τις πιέσεις της Newall &

Co η Οθωμανική πλευρά δέχθηκε, τελικά, να τηρήσει στάση διευκόλυνσης υπέρ της Ελλάδας. Όπως ενημερώνει τους γερουσιαστές, κατά πρώτον, οι Οθωμανοί δέχτηκαν την σύνδεση της Σύρου με τη μεγάλη γραμμή μέσω Χίου, με διαφορετικό όμως καλώδιο, λαμβάνοντας υπόψιν, όπως ανέφερε ο Προβελέγγιος στον λόγο του, «τα γενόμενα παρ' ημων έξοδα και την γειτονικήν ημών θέσιν». Κατά δεύτερον, δέχτηκαν να διατηρηθεί για ένα διάστημα, έως τα τέλη Μαΐου του 1859, το ήδη ποντισμένο καλώδιο συμπερίληψης της Σύρου στη μεγάλη γραμμή, το οποίο η Ελλάδα θα επιτρεπόταν να χρησιμοποιεί μέχρι την πόντιση του ξεχωριστού καλωδίου Σύρου – Χίου. Πιθανόν οι εξελίξεις αυτές στις διαπραγματεύσεις με την Πύλη, οι οποίες είχαν ανακοινωθεί και με δημοσιεύματα του Τύπου,[159] να συνέβαλαν ώστε το ζήτημα της «διπλωματικής αποτυχίας» που υπογράμμιζε ο αντιπολιτευτικός Τύπος δύο εβδομάδες νωρίτερα να μην αποτελεί πλέον την αιχμή του δόρατος της αντιπολίτευσης.

Σχετικά με την ολοκλήρωση της τηλεγραφικής σύνδεσης με την Ευρώπη μέσω Κωνσταντινούπολης ο Προβελέγγιος ενημέρωνε τους γερουσιαστές ότι έμενε να αποφασιστεί από την ελληνική κυβέρνηση ο τρόπος πραγματοποίησης της ξεχωριστής σύνδεσης της Σύρου με τη Χίο. Θα πόντιζε καλώδιο με δικά της έξοδα ή θα παραχωρούσε το δικαίωμα αυτό σε εταιρεία, έναντι των εσόδων της γραμμής; Σχετικά με αυτό η ελληνική πλευρά είχε ήδη υποβάλει σχετική πρόταση στον αντιπρόσωπο της Newall Δελαμόρ, κατά την οποία οι εναλλακτικές ήταν είτε να θεωρηθεί το υπάρχον καλώδιο Σύρου – Χίου ως ανήκον στην εταιρεία, με πρόβλεψη όμως της δυνατότητας μελλοντικής εξαγοράς του από την ελληνική κυβέρνηση είτε να προχωρήσει η ελληνική κυβέρνηση σε άμεση αγορά νέου καλωδίου αλλά σε μικρότερη τιμή από ότι το καλώδιο Σύρου – Πειραιά, με απόδοση του ποσού που είχε παρακρατηθεί, σύμφωνα με την συμφωνία με τον εκπρόσωπο της Newall Λύτερ.

Ένταση της πολιτικής αντιπαράθεσης, συνεδρίαση της 12ης Φεβρουαρίου 1859

Η συζήτηση του νομοσχεδίου από τη Γερουσία δεν ολοκληρώνεται στην μακρά αυτή συνεδρίαση αλλά συνεχίζεται την επόμενη μέρα, τη 12η Φεβρουαρίου του 1859.

[159] Είχε προηγηθεί στα τέλη Ιανουαρίου δημοσίευμα της *Αθηνάς*, σύμφωνα το οποίο «συμβιβασθείσης της διαφοράς της κυβερνήσεως μας μετά της Τουρκικής περί του μεταξύ Σύρου και Κρήτης τηλεγραφικού κάλω, ο μηχανισμός μετεφέρθη εις το κατάστημα του ταχυδρομείου και προσεχώς παραδίδεται εις την δημοσιότητα ο τηλέγραφος». Λίγες ημέρες αργότερα, και πριν την έναρξη της συζήτησης στη Γερουσία, στις 28 Ιανουαρίου του 1859 η *Αθηνά* ανακοίνωνε πως «Εντός της εβδομάδος ταύτης, ο υποβρύχιος τηλέγραφος μεταξύ Σύρου και Κωνσταντινουπόλεως θέλει αρχίσει να ενεργή». *Αθηνά*, 21.01.1859 και 28.01.1859.

Πρώτος τοποθετείται ο γερουσιαστής Ρήγας Παλαμήδης, του οποίου η αγόρευση έχει ενδιαφέρον γιατί είναι εκείνος που θα αντικαταστήσει τον Κωνσταντίνο Προβελέγγιο κατά τον ανασχηματισμό της 29ης Μαΐου του ίδιου έτους, μετά τα Σκιαδικά. Ο Παλαμήδης αντικρούει τη διάκριση που έκανε ο Προβελέγγιος μεταξύ συνθηκών με άλλα κράτη και συμβάσεων με εργολάβους ως προς την υποχρέωση που προέβλεπε το άρθρο 25 του Συντάγματος για έγκριση των συνθηκών από τα νομοθετικά σώματα, αναφερόμενος στις συμφωνίες για άλλα έργα υποδομών μεταξύ Κυβέρνησης και εργολαβικών εταιρειών, στις οποίες είχε τηρηθεί η προβλεπόμενη από το Σύνταγμα διαδικασία, «οίον εις την επιχείρησιν των ασφοδέλων, του σιδηροδρόμου, της ατμοπλοϊκής συγκοινωνίας, και αυτήν την του θεάτρου». Εντοπίζει όμως το πρόβλημα σε κάτι ακόμα μεγαλύτερο από την περίπτωση του τηλέγραφου, τον συνολικό σχεδιασμό της κυβέρνησης περί περιορισμού του χρόνου λειτουργίας των νομοθετικών σωμάτων. Ως προς το ίδιο το έργο καθεαυτό, όμως, ο Παλαμήδης διαχωρίζει τη θέση του από τους προλαλήσαντες Γερουσιαστές δηλώνοντας ότι το θεωρούσε χρήσιμο και αποδεχόταν ως κυριότερο επιχείρημα εκείνο «της μιμήσεως»:

> *Ο λόγος ούτος επί του προκειμένου φέρεται ως ο ισχυρότερος, διότι λέγεται ότι και η Ελλάς δεν πρέπει να μένη στερημένη των εκ της εφευρέσεως του τηλεγράφου αγαθών, εφευρέσεως ήτις υπάρχει εις τε την Αγγλίαν και Γαλλίαν, έθνη τα οποία πρέπει να μιμηθωμεν. Είθε να φθάσωμεν τα έθνη ταύτα ως προς την ανάπτυξιν των υλικών και ηθικών δυνάμεών μας, και να ευρεθώμεν εις θέσιν να απολαύσωμεν τα αγαθά της εφευρέσεως ταύτης του τηλεγράφου.*

Ο Παλαμήδης αναγνωρίζει, βέβαια, παράλληλα, την ανάγκη για εγχώρια έργα υποδομής, θεωρούσε, ωστόσο, τη σύνδεση της Σύρου, «αυτού του κέντρου του ελληνικού εμπορίου» με την Αθήνα «εκ των ων ουκ άνευ». Τέλος, τοποθετείται συγχρόνως υπέρ της κατάκρισης, μεν, της παρανομίας αλλά και της αποδοχής της ήδη γενομένης δαπάνης.

Την αγόρευση του Παλαμήδη ακολουθεί εκείνη του γερουσιαστή Χατζίσκου, ο οποίος ξεκινά το λόγο του αναφερόμενος στο ότι:

> *... την άφιξιν και ίδρυσιν της ωραίας και ωφελίμου τηλεγραφικής εφευρέσεως εν Ελλάδι εχαιρέτησε και ο Ηγεμών διά της υψηλής επισκέψεως του και άπας ο ελληνικός λαός, ώστε περί της χρησιμότητος του έργου, περί της επιθυμίας του να συνδεθή και η Ελλάς με όλα τα λοιπά Κράτη, δόλος δεν έπρεπε να υπάρξη.*

Διαφωνεί, δηλαδή ο Χατζίσκος με τον έντονο χαρακτήρα της αντιπαράθεσης που προκάλεσε το νομοσχέδιο αυτό, προτείνει, ωστόσο, λόγω των διαφωνιών στην

Γερουσία την αναβολή της ψήφισης του νομοσχεδίου έως την ολοκλήρωση του έργου, έπειτα, δηλαδή, από τη σύνδεση της Σύρου με την Κωνσταντινούπολη.

Στη συνέχεια το λόγο λαμβάνει ο Γερουσιαστής Μαγγίνας, ο οποίος τοποθετείται ξεκάθαρα υπέρ της πρότασης του Υπουργού Εσωτερικών, εφόσον στο ζήτημα της υιοθέτησης της τεχνολογίας του τηλεγράφου δεν μπορούσε να υπάρξει περαιτέρω καθυστέρηση:

> *...την ταχύτητα και την βαρύτητα δεν δύναται να την προσδιορίση τις ειμή αυτό το αντικείμενον περί ου πρόκειται, καθόσον πολλάκις προκύπτει ζημία εκ της ταχύτητος, όταν λείψη η ορθή κρίσις και το αντικείμενον δεν απαιτεί τόσην βραδύτητα, και πολλάκις προκύπτει ζημία ου μικρά, όταν το αντικείμενον δεν επιδέχηται βραδύτητα.*

Επιπλέον υπενθυμίζει ότι αποτελούσε σχεδόν έθιμο η πρακτική των υπουργών να κάνουν επιπλέον έξοδα, όταν θεωρούσαν ότι θα ζημιωνόταν το κράτος από τυχόν καθυστέρηση, με τα νομοθετικά σώματα να καλούνται να δώσουν εκ των υστέρων τη συγκατάθεσή τους, την οποία είχαν κάθε δυνατότητα να μην παράσχουν. Ωστόσο εν προκειμένω ο ίδιος πίστευε ότι «αφού το καλώδιον ήλθεν εις Σύρον εντός των σπλάγχνων του έθνους ημών, ήθελεν είσθαι άτοπον να μη το παραδεχθώμεν, και ούτω να μένη εις όλον τον κόσμο ηθικός μώμος καθ' ημών».

Τον Μαγγίνα ακολουθεί ένας νέος γύρος αγορεύσεων των γερουσιαστών της αντιπολίτευσης, με τον Ψύλλα αρχικά να αντιπαρέρχεται τον ισχυρισμό του Προβελέγγιου για έλλειψη συνεταιρισμού στην ελληνική περίπτωση σε σύγκριση με την Αγγλία, με αναφορά στο ρόλο που μπορούσαν να διαδραματίσουν οι ομογενείς ως προς την ανάπτυξη της χώρας. Στη συνέχεια ο γερουσιαστής φτάνει στο σημείο να αναιρέσει την αξία του τηλέγραφου για το διαμετακομιστικό εμπόριο της χώρας, με το επιχείρημα ότι εφόσον τα πλοία ήταν ιστιοφόρα και εξαρτιόνταν από τον άνεμο, το όποιο πλεονέκτημα επιτυγχανόταν μέσω τηλεγράφου καθίστατο τελικά ανίσχυρο.

Στο σημείο αυτό ο Υπουργός Εσωτερικών φαίνεται να ξεσπά, με την ένταση να ανεβαίνει στη συνεδρίαση, διαμαρτυρόμενος ουσιαστικά για το ότι η μόνη λύση διόρθωσης της παρατυπίας την οποία αναγκάστηκε να κάνει ήταν να δοθεί εκ των υστέρων η έγκριση των νομοθετικών σωμάτων. Ο Προβελέγγιος εν προκειμένω φαίνεται να αντιλαμβάνεται ότι η σύγκρουση δεν αφορούσε το έργο αυτό καθ' εαυτό όσο το έργο και την θέση του ίδιου ως Υπουργού Εσωτερικών. Για αυτό και κάποια στιγμή εξανίσταται κατά των επαναλαμβανόμενων επιχειρημάτων της αντιπολίτευσης που στρέφονταν γύρω από το σχήμα «το "ζην" να προηγείται του "ευ ζην"» και προβαίνει σε μια λεπτομερή παράθεση ενός καταλόγου έργων υποδομής που

βρίσκονταν σε εξέλιξη κατά τη διάρκεια της υπουργίας του.[160] Ειδικά ως προς την κατασκευασμένη αντιπαράθεση «οδοποιία εναντίον τηλεγράφου», ο Προβελέγγιος δηλώνει το εξής:

> *Αλλά διότι δεν έχομεν μέχρι τούδε οδούς πρέπει να στερούμεθα ταχυδρομείων και μάλιστα του ανωτέρου όλης αυτής της υπηρεσίας μέσου του τηλεγράφου; Το έργον, Κύριοι, των οδών δεν δύναται να ήναι αυτοσχέδιον, απαιτείται χρόνος πολύς προς την πραγματοποίησιν αυτού, ενώ το έργον του τηλεγράφου δύναται να πραγματοποιηθή εντός ολιγωτέρου διαστήματος χρόνου και μετά μεγαλητέρας ευκολίας.*

Το ξέσπασμα του Προβελέγγιου στρέφει ακόμη και τον Χατζίσκο εναντίον του, ο οποίος τον ειρωνεύεται ως εξής, ουσιαστικά κατηγορώντας τον για υπερβάλλοντα ζήλο: «Ο Κ. υπουργός επροσπάθησε και προσπαθεί να αποδείξη ότι αυτός έφερεν εις την Ελλάδα το μέγα τούτο καλόν του τηλεγράφου, και απορίας άξιον είναι πως δεν μας είπεν ότι είναι και ο εφευρέτης της νέας ταύτης επινοήσεως».

Στην πραγματικότητα στην συνεδρίαση αυτή δεν προστέθηκαν ακριβώς νέα στοιχεία σχετικά με την αντιπαράθεση για το έργο εκκίνησης του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου αυτό καθεαυτό αλλά έλαβε χώρα μία συντονισμένη επίθεση σε βάρος του Υπουργού Εσωτερικών, όπως προκύπτει και από τα δημοσιεύματα της εφημερίδας *Αθηνά* που θα ακολουθήσουν. Στο πλαίσιο αυτό κύριο θέμα συζήτησης αποτέλεσε η επιλογή του τρόπου τιμωρίας του Υπουργού Εσωτερικών για την παράβλεψη από μέρους του της νομοθετικής εξουσίας κατά την συνομολόγηση και εκτέλεση της σύμβασης. Χαρακτηριστική είναι η πρόταση στην οποία κατέληξε ο Χρηστίδης στην επόμενη αγόρευσή του, όπου αφού επερώτησε ακόμη μια φορά τα οφέλη της σύμβασης με την Newall και επέμεινε στην ανάγκη σύνδεσης της Ελλάδας με την Δύση, πρότεινε να κρίνει η Γερουσία αν στην υπό συζήτηση περίπτωση υπήρξε υπέρβαση καθήκοντος από πλευράς του Υπουργού Εσωτερικών.

Στο σημείο αυτό επεμβαίνει υπέρ του Υπουργού Εσωτερικών και της κυβέρνησης ο Γεώργιος Ράλλης, Πρόεδρος του Αρείου Πάγου και Υπουργός Δικαιοσύνης, ο οποίος ερμηνεύει με τη σειρά του το άρθρο 18 του Νόμου περί Δημοσίου Λογιστικού για τις έκτακτες πιστώσεις, υποστηρίζοντας ότι τα

---

[160] Πράγματι, μετά το τέλος της Αγγλογαλλικής Κατοχής του Πειραιά, οι κυβερνήσεις Βούλγαρη και Μιαούλη είχαν στραφεί σε μια σειρά έργων υποδομής, όπως εγγειοβελτιωτικά και λιμενικά έργα, έργα οδοποιίας και γεφυροποιίας, αλλά και την πρώτη σύμβαση με τον Φεράλδυ σχετικά με την κατασκευή του σιδηροδρόμου Αθήνας – Πειραιά το 1857, τα οποία, βέβαια, δεν ήταν επαρκή για την κάλυψη των αναγκών πολλαπλασιασμού των επενδύσεων στις υποδομές. Αναλυτικότερα βλ. Οδυσσεύς Δημητρακόπουλος, «Στροφή της κυβερνητικής πολιτικής προς την εσωτερική ανάπτυξη της χώρας», όπ.π., σ. 171-178.

παραδείγματα εφαρμογής του άρθρου αυτού παρατίθονταν ενδεικτικά και όχι περιοριστικά, και συνεπώς η περίπτωση της έκτακτης ανάγκης για διενέργεια έργου υποδομής μπορούσε να συμπεριληφθεί στις περιπτώσεις που επιτρεπόταν η χορήγηση έκτακτης πίστωσης από τη Βουλή παρά τη μη πρόβλεψη της συγκεκριμένης δαπάνης στον προϋπολογισμό. Μάλιστα υπενθυμίζει ότι ο ίδιος ο Χρηστίδης ως Υπουργός Οικονομικών είχε συμφωνήσει με την ερμηνεία αυτή όταν κατά τη θητεία του είχε κατηγορηθεί για παράνομη φορολόγηση του ασβέστη.

Στον Υπουργό Δικαιοσύνης απαντά και πάλι ο Χρηστίδης που επίσης αναλύει το γράμμα του νόμου και υποστηρίζει ότι σε κάθε περίπτωση η ανάπτυξη τηλεγραφικού δικτύου δεν μπορούσε να θεωρηθεί έκτακτη περίσταση, καθώς ως εφεύρεση υπήρχε ήδη αρκετά χρόνια και θα μπορούσε να είχε προνοήσει η κυβέρνηση να εντάξει το έργο στον προϋπολογισμό. Η συνεδρίαση λήγει με την εκ νέου τοποθέτηση του Παλαμήδη, ο οποίος καταλήγει ότι σε κάθε περίπτωση θα υπερψήφιζε το νομοσχέδιο αλλά πίστευε ότι έπρεπε ο Υπουργός Εσωτερικών να λάβει την αρνητική κρίση της Γερουσίας για την παρανομία του.

Η ολοκλήρωση της συζήτησης του νομοσχεδίου αναβάλλεται και πάλι για επόμενη συνεδρίαση. Η εφημερίδα *Αθηνά* αποτυπώνει πολύ πιο γλαφυρά το κλίμα των συνεδριάσεων της Γερουσίας από ότι τα *Πρακτικά των Συνεδριάσεων*. Θετικά προσκείμενη στην αντιπολίτευση και έχοντας θέσει στο στόχαστρό της τον Κωνσταντίνο Προβελέγγιο του οποίου υποστήριζε την παραίτηση, η *Αθηνά* παρουσιάζει τις συνεδριάσεις αυτές ως τον απόλυτο θρίαμβο της αντιπολίτευσης και τον αντίστοιχο εξευτελισμό του Υπουργού Εσωτερικών.

Σύμφωνα με την *Αθηνά*, τη συνεδρίαση της Γερουσίας παρακολουθούσε «πολυπληθέστατον ακροατήριον» το οποίο δεν μπόρεσε να συγκρατήσει τον ενθουσιασμό του και άρχισε να χειροκροτεί ακατάπαυστα την τελευταία αγόρευση του Χρηστίδη, με την οποία ο γερουσιαστής απάντησε στην τοποθέτηση του Υπουργού Δικαιοσύνης Γεωργίου Ράλλη. Κατά την *Αθηνά* η στάση αυτή του κοινού είχε ως αποτέλεσμα ο Υπουργός Εσωτερικών Προβελέγγιος να χάσει την ψυχραιμία του και να επιτεθεί σχεδόν στον Χρηστίδη:

> *Οι υπουργοί έμειναν εμβρόντητοι. Ο Κ. Προβελέγιος άλλος εξ άλλου γενόμενος φωνάζει τω Κ. Χρηστίδη «Σύ παρηνόμησας» και ορμά κατά του Κ. Χρηστίδου διά να*

τον γρονθοκοπήση αλλ' ο πρωθυπουργός ιστάμενος όπισθέν του, κρατεί αυτόν από του σουρτούκου του και τον εμποδίζει από τον να προχωρήση.[161]

Η ένταση συνεχίζεται, εδικά μετά την πρόταση του Χρηστίδη να τεθεί σε ψηφοφορία το ζήτημα της παράνομης και παράτυπης δράσης του υπουργείου για το ζήτημα του τηλεγράφου, που έχει ως αποτέλεσμα ο Προβελέγγιος να «διαμαρτύρεται, φωνάζει, ταράττεται, συγχίζεται, παραφέρεται και λέγει ότι αφού ομολογώ ότι παρηνόμησα, είναι περιττόν να ψηφοφορηθή τοιούτο θέμα». Σύμφωνα πάντοτε με την εφημερίδα, η συνεδρίαση λήγει με την αντιπολίτευση να θριαμβεύει, το ακροατήριο να «επευφημεί και χειροκροτεί», τον Πρόεδρο της Γερουσίας να φτάνει στο σημείο να καλέσει «την ένοπλον δύναμιν» και τον Κωνσταντίνο Προβελέγγιο να «νεκρούται, πάσχει, λιποθυμεί, ασθμαίνει».[162]

Κατά την *Αθηνά*, την επόμενη μέρα, όταν και επρόκειτο αρχικά να συνεχιστεί η συζήτηση του νομοσχεδίου, η συνεδρίαση διαλύεται λόγω του φόβου της κυβέρνησης και του Προέδρου της Γερουσίας για το αποτέλεσμα της συζήτησης. Ως βασικός λόγος προβάλλεται η συρροή πολιτών, φοιτητών του Πανεπιστημίου και υπαλλήλων στο ακροατήριο, η οποία ήταν τόσο μεγάλη που σύμφωνα με την εφημερίδα «Και βελόνην αν έρριπτε τις δεν έφθανε κάτω τοσαύτη συρροή ουδέποτε υπήρξεν, ουτε θέλει υπάρξει». Παρά λοιπόν το ότι ο Πρόεδρος της Γερουσίας «είχε φέρει όλην την αστυνομίαν Αθηνών και Πειραιώς και χωροφύλακας και άλλους», η συνεδρίαση διαλύθηκε και το ακροατήριο, αρχικά αρνούμενο να αναχωρήσει «υποπτευθέν δόλον ή απάτην», τελικά φεύγει μετά την αναχώρηση των υπουργών «ως λαδωμένοι ποντικοί» και των αντιπολιτευομένων γερουσιαστών.[163]

Σε αντίθεση με τα δημοσιεύματα της *Αθηνάς* και παρά την υποστήριξη των επιχειρημάτων της αντιπολίτευσης πριν την έναρξη της συζήτησης στη Γερουσία, ο *Αιών* της 16ης Φεβρουαρίου φαίνεται να λαμβάνει απόσταση από τα γεγονότα, εξηγώντας με νηφάλιο τρόπο πως ο Προβελέγγιος ουσιαστικά ζητούσε να λειτουργήσει η ψήφιση του νομοσχεδίου ως «νομοσχέδιον αφέσεως - bill d' indemnité» κατά το αγγλικό συνταγματικό έθιμο, ως εκ των υστέρων έγκριση της μη νομοθετημένης δαπάνης στην οποία προχώρησε. Ως προς το κλίμα που επικράτησε στη συνεδρίαση της 12ης Φεβρουαρίου η περιγραφή του *Αιώνος* είναι εξαιρετικά συνοπτική, καθώς γράφει ότι η νέα τοποθέτηση του Προβελέγγιου «προκάλεσε

[161] *Στο ίδιο.*
[162] *Στο ίδιο.*
[163] *Στο ίδιο.*

βίαιαν και ταραχώδη συζήτησιν εν τη Γερουσία, ης η συνεδρίασις διελύθη εν μέσω θορύβου ικανού, εις όν και το παριστάμενον πολυπληθές ακροατήριον συμμετέσχε», ενώ σχετικά με την αναβολή της συζήτησης της 13ης Φεβρουαρίου σχολιάζεται ότι «το πραγματικόν αίτιον ήν, ως νομίζομεν, ο μη επελθών συνδυασμός». Τέλος, ως προς την εξ αναβολής συνεδρίαση που επρόκειτο να λάβει χώρα την ίδια ημέρα, στις 16 Φεβρουαρίου, η εφημερίδα προβαίνει σε παρατηρήσεις σχετικά με τους όρους διεξαγωγής της, υπενθυμίζοντας τη στάση της υπέρ της πολιτισμένης κοινοβουλευτικής συζήτησης και καταλήγει προβλέποντας ότι η μειοψηφία θα κινείτο μεταξύ 12 και 16 ψήφων.[164]

Πράγματι, η συζήτηση και ψήφιση του περιβόητου νομοσχεδίου περί αγοράς του υποβρύχιου καλωδίου Σύρου-Πειραιά ολοκληρώθηκε στις 16 Φεβρουαρίου 1859. Στη συνεδρίαση αυτή συνεχίζεται η συζήτηση περί διενέργειας ψηφοφορίας σχετικά με την ευθύνη του Υπουργού Εσωτερικών σε ψήφισμα διαφορετικό από εκείνο της έγκρισης ή απόρριψης του νομοσχεδίου. Οι υπουργοί και οι γερουσιαστές που στήριζαν την κυβέρνηση, όπως ο Μαγγίνας, τάσσονται κατά μιας τέτοιας πρότασης υποστηρίζοντας πως δεν έστεκε να διαιρεθεί η πράξη που είχε φτάσει στη Γερουσία προς ψήφιση, καθώς θα προέκυπτε η αντίφαση να συνυπάρχουν συγχρόνως ένα ψήφισμα που έκρινε την παρανομία και άλλο ένα που θα την ενέκρινε, μέσω της έγκρισης του νομοσχεδίου. Η λύση έρχεται με την θέση σε ψηφοφορία ψηφίσματος που πρότεινε ο Δημήτριος Βούλγαρης με στόχο τον συμβιβασμό των δύο πλευρών, το οποίο είχε ως εξής, «Το υπουργείον ενήργησε λίαν κατεσπευσμένως και κατά παράβασιν καθήκοντος;» και το οποίο τελικά απορρίφθηκε με 21 ψήφους έναντι 15.[165] Μετά την καταψήφιση της πρότασης αυτής ακολούθησε τελικά η ψηφοφορία επί της αρχής του νομοσχεδίου, κατά την οποία έγινε δεκτό με 22 ψήφους έναντι 14,

---

[164] Ως προς τους όρους διεξαγωγής της τελευταίας συνεδρίασης μαθαίνουμε από τον *Αιώνα* τα εξής:

> *Ο Κ. πρόεδρος της Γερουσίας προσεκάλεσε τους Γερουσιαστάς, εις ούς έπεμψε και ανά δύω εισιτήρια, δια το ακροατήριον του Κοινού, εφαρμόττων τον κανονισμόν. Αντικείμενοι εις πάσαν επιδεικτικήν ταραχήν και επιθυμούντες, όπως τα βουλευτικά σώματα μη μετατρέπωνται εις αιθούσας θεάτρων, ευχόμενοι άλλως την υπερήφανον και αξιοπρεπή και εμπρέπουσαν εις λαόν σοβαρόν έκφρασιν των αισθημάτων του, θέλομεν επικροτήσει εις παν μέτρον τείνον προς σκοπόν τοιούτον. Νομίζομεν όμως, ότι η τιμωρία των ατακτούντων, ουχί δε ο περιορισμός του ακροατηρίου δύναται να θεραπεύση το ενδεχόμενον άτοπον.*

Αιών, 16.02.1859.

[165] Οι γερουσιαστές που ψήφισαν υπέρ της πρότασης Βούλγαρη ήταν οι εξής: Αθανάσιος Γρηγοριάδης, Βασίλειος Χρηστακόπουλος, Γεώργιος Ψύλλας, Γεώργιος Δαρειώτης, Δημήτριος Βούλγαρης, Γκίκας Καρακατζάνης, Αδάμ Δούκας, Κωνσταντίνος Κανάρης, Τσανετάκης Γρηγοράκης, Δημήτριος Χατσίσκος, Δημήτριος Χρηστίδης, Αναστάσιος Σ. Χαραλάμπης, Ιωάννης Οικονόμου και Ρήγας Παλαμήδης. Πρωτόκολλον Ψηφοφορίας, *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γερουσίας*, όπ.π., σελ. 431-432. Δεν υπάρχει στα πρακτικά πρωτόκολλο ψηφοφορίας για τις επόμενες δύο ψηφοφορίες επί της αρχής και επί του συνόλου του νομοσχεδίου ώστε να γνωρίζουμε ποιοι διαφοροποίησαν την ψήφο τους ή αποχώρησαν.

και στη συνέχεια η ψηφοφορία επί του συνόλου, όπου έγινε δεκτό με 21 ψήφους έναντι 12. Η ψηφοφορία αυτή αποτυπώνεται στην *Αθηνά* ως μια παραλίγο νίκη της αντιπολίτευσης, την οποία απέφυγε η κυβέρνηση «με όλα τα σύρτα φέρτα οία τρεις ολοκλήρους ημέρας έκαμνεν»,[166] προκειμένου να προσέλθουν στην ψηφοφορία και γερουσιαστές που δεν ήταν παρόντες τις προηγούμενες ημέρες.

Σε πλήρη αντίθεση με την *Αθηνά*, η *Ελπίς* που κυκλοφορεί την επομένη της τελευταίας συνεδρίασης ημέρα αφιερώνει στις αντιπαραθέσεις στη Γερουσία ένα εκτεταμένο άρθρο, στο οποίο οι Γερουσιαστές της αντιπολίτευσης κατηγορούνται για εργαλειοποίηση του ζητήματος του τηλεγράφου με στόχο την επίθεση κατά της κυβέρνησης:

> *Οι φοβεροί άνδρες της εν τη Γερουσία αμυέλου Αντιπολιτεύσεως, αποτελούντες την οπισθοδρομικήν μερίδα του παρελθόντος φατριασμού, ηθέλησαν εν τη μωρία των να δράξωσι την υπόθεσιν του τηλεγράφου ως όπλον ίνα προσβάλωσι το υπουργείον. Έχουσι μυελά τουλάχιστον ως κόκκον σινάπεως;*[167]

Το γεγονός ότι η *Ελπίς*, τηρούσα την ίδια περίοδο κατά κύριο λόγο κριτική στάση απέναντι στην κυβέρνηση, επικροτεί τις κυβερνητικές ενέργειες στο ζήτημα του τηλεγράφου, θεωρώντας την ανάπτυξη τηλεγραφικού δικτύου ως εκ των ων ουκ άνευ, αποτυπώνεται στον έντονα καυστικό χαρακτήρα του άρθρου αυτού, τον οποίο παραδέχεται και ο ίδιος ο συντάκτης δηλώνοντας τη δυσκολία του να αντιμετωπίσει με σοβαρότητα τα επιχειρήματα της αντιπολίτευσης: «Λυπούμεθα ότι παρασυρόμεθα εις αστεϊσμούς». Η *Ελπίς* στοχοποιεί κυρίως το επιχείρημα της αντιπολίτευσης κατά το οποίο η Ελλάδα έπρεπε να περιμένει την τελειοποίηση της τηλεγραφίας προτού προβεί σε σχέτικες επενδύσεις

> *«Οι μεγάλοι λοιπόν νόες της Αντιπολιτεύσεως ευρίσκουσιν ότι η τηλεγραφία δεν είναι εισέτι αρκετά τελειοποιημένη, και ότι επομένως η Ελλάς μόνη εν απάση τη Ευρώπη, ώφειλε πριν ή αποφασίσει την σύστασιν τηλεγράφου, να περιμείνη εωσού ο ανθρώπινος νους επινοήση έτι μεγαλητέραν τελειοποίησιν της τηλεγραφίας. Δεν δίδομεν άδικον εις τους ανθρώπους τούτους. Τι παράδοξον να εφευρεθή κανένα καιρόν άλλο μέσον συγκοινωνίας παρά το ηλεκτρικόν σύρμα! Τι παράδοξον να κατορθώση ο ανθρώπινος νους να ηλεκτρίση τας ακτίνας του ηλίου, να ηλεκτρίση την φωνήν, ώστε ν' ακούη ο εν Αμερική τον εν Αθήναις ομιλούντα! Τι παράδοξον να κατορθωθή, ώστε επί της άκρας του τηλεγραφικού σύρματος να δένωνται ολόκληρα φορτία, και μετ' ολίγα δεύτερα λεπτά να ευρίσκωνται εις το απώτατον μέρος της γηίνου σφαίρας. Τι παράξενον να*

[166] *Αθηνά*, 18.02.1859.
[167] *Η Ελπίς*, 17.02.1859.

φθάση το δια του ηλεκτρισμού αποτέλεσμα εις τοιαύτην εντέλειαν, ώστε εκμυξευομένης της βροντοφθόγγου μύτης του γερουσιαστού Κ. Γρηγοριάδου να στρώνωνται χαμαί ολόκληροι εχθρικοί στρατοί, να βυθίζωντα αύτανδροι εχθρικοί στόλοι.

Εν προκειμένω η εφημερίδα επιφυλάσσει ειδική αναφορά στον Δημήτριο Χρηστίδη, εκ των ηγετικών στελεχών του γαλλικού κόμματος, του οποίου κόμματος τις απόψεις εξέφραζε η *Ελπίς* κατά το μεγαλύτερο διάστημα ύπαρξής της. Είναι χαρακτηριστικό ότι η εφημερίδα δηλώνει απογοητευμένη από τη στάση του, κατηγορώντας τον ότι εναντιώνεται στις όποιες προσπάθειες της χώρας για πρόοδο:

Επιστεύομεν μέχρι τινος, ότι τουλάχιστον ο Κ. Χρηστίδης ήθελεν έχει τόσην αιδώ προς το Κοινόν της Ελλάδος, ώστε να μη αποτολμήση να είπη, ότι έπρεπε να περιμένωμεν να τελειοποιηθή πρότερον η τηλεγραφία, και έπειτα να προβώμεν εις σύστασιν τηλεγράφου εν Ελλάδι! Αλλά και αυτός το μέγα τούτο επιχείρημα μετεχειρίσθη ία καταπολεμήση το περί τηλεγράφου συμβόλαιον. Προσέθηκε δε και ετέραν μωρίαν, την οποίαν φέρομεν εις γνώσιν των αναγνωστών μας. «Ανάγκην;» είπε «να συνδεθώμεν μετά της Τουρκίας δια τηλεγράφου δεν έχομεν· έπρεπε πρότερον να στρέψωμεν την προσοχήν μας προς την Δύσιν· αυτή ήθελε συνδεθή δι' υποβρυχίου τηλεγράφου μετά της Τουρκίας, και τοιουτοτρόπως ηθέλομεν συνδεθή και ημείς μεθ' όλου του κόσμου χωρίς να εξοδεύσωμεν οβολόν». Τοιαύτη ιδέα χρήζει απαντήσεως;

Τέλος, η στάση της εφημερίδας επί του ζητήματος, ενταγμένη στην συνολικότερη κριτική της στάση απέναντι στην κυβέρνηση, αποτυπώνεται επακριβώς στην αναγνώριση, εν προκειμένω, των πρωτοβουλιών του Προβελέγγιου ο οποίος θεωρείται ότι έδειξε «προοδευτικήν τάσιν, την οποίαν επ' αληθείας δεν περιεμένομεν παρ' αυτού υποπτευόμενοι ότι η πολυχρόνιος συνυπουργία του κατά το παρελθόν εικοσιπενταετές διάστημα μετ' ανθρώπων οπισθοδρομικών εξήμβλωσε την ενεργητικότητά του». Ο συντάκτης φαίνεται να αναγνωρίζει στον Προβελέγγιο πως

Αν δεν ωφελείτο της περιστάσεως, αν εσπευσμένως δεν ενήργει, Κύριος οίδεν αν άλλα δέκα έτη δεν ήθελον παρέλθει καθ' α μόνη η Ελλάς εν Ευρώπη να μη ήναι συνδεδεμένη δια τηλεγράφου μετά του λοιπού κόσμου. Και εις αυτόν και εις του συμπράξαντας μετ' αυτού συναδέλφους του οφείλεται εθνική ευγνωμοσύνη.[168]

Ανακεφαλαιώνοντας, η αναλυτική και λεπτομερής παρουσίαση των συζητήσεων σχετικά με την πρώτη επένδυση στην ανάπτυξη του τηλεγραφικού δικτύου της χώρας που έλαβαν χώρα στον Τύπο και τα κοινοβουλευτικά σώματα τους τελευταίους μήνες του 1858 και τους πρώτους του 1859 επιτρέπει την αποτύπωση αφενός των αντιλήψεων της περιόδου σχετικά με τα οφέλη της νέας τεχνολογίας επικοινωνίας και

[168] *Στο ίδιο.*

αφετέρου του τρόπου αξιοποίησης του ζητήματος του τηλεγράφου στην πολιτική αντιπαράθεση.

Σύμφωνα με όσα προκύπτουν βάσει των δημοσιευμάτων του Τύπου μετά τη σύναψη της σύμβασης με την Newall & Co και την έγκριση της από τη Βουλή, η υιοθέτηση της τεχνολογίας του τηλεγράφου αρχικά χαιρετήθηκε από το σύνολο του πολιτικού φάσματος και του Τύπου ως επένδυση αναγκαία για την πρόοδο του κράτους, την συμπόρευσή του με τις ευρωπαϊκές εξελίξεις και την απόδειξη της συμπερίληψης του στην «ευρωπαϊκή οικογένεια». Στη θετική αυτή υποδοχή αποτυπώνεται μία από τις βασικές πτυχές της εθνικής ιδεολογίας που μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο κέρδιζε ολοένα περισσότερο έδαφος, εκείνη της εκπλήρωσης της Μεγάλης Ιδέας βαθμιαία, μέσα από την εσωτερική ανάπτυξη της χώρας που θα αποδείκνυε στους Ευρωπαίους ότι το Ελληνικό Βασίλειο, και όχι η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν «αξιότερο» να κυριαρχήσει στην Ανατολή. Η ένταση των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ από πλευράς Οθωμανικής Κυβέρνησης το ίδιο ακριβώς διάστημα καθιστούσε δυσκολότερο το εγχείρημα, για αυτό και η «καθυστέρηση» της ανάπτυξης του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου σε σύγκριση με το Οθωμανικό παρουσιάζεται ως παράγοντας μεγάλης ντροπής και συγχρόνως κίνητρο λήψης άμεσων μέτρων. Το επιπλέον αυτό συμβολικό και πολιτικό βάρος που αποδιδόταν στον τηλέγραφο θα μπορούσαμε να πούμε ότι καθόρισε τελικά τις εξελίξεις και εξηγεί την προσήλωση της *Ελπίδος*, που κατά τα άλλα δεν μπορεί να θεωρηθεί ως φιλοκυβερνητική εφημερίδα τουλάχιστον έως τον κυβερνητικό ανασχηματισμό του Μαΐου 1859, στη στήριξη του κυβερνητικού νομοσχεδίου.

Ως προς την πολιτική αντιπαράθεση που εκφράστηκε κατά κύριο λόγο στις συνεδριάσεις της Γερουσίας το βασικό ερώτημα είναι αν αρκούσε η απόρριψη από την Οθωμανική Κυβέρνηση της συμπερίληψης της Σύρου στο τμήμα Χανίων - Χίου της υποβρύχιας γραμμής Δαρδανελίων – Αλεξάνδρειας που είχε αναλάβει να ποντίσει η Newall & Co, ώστε το θετικό κλίμα της πρώτης περιόδου να μεταστραφεί σε τόσο έντονο βαθμό ή αν η πολιτική σύγκρουση έλαβε χώρα στην πραγματικότητα όχι εξαιτίας αλλά επ' αφορμή του ζητήματος του τηλεγράφου.

Όπως προκύπτει από την ανάλυση που προηγήθηκε, η άρνηση των Οθωμανών που αρχικά παρουσιάστηκε από τον αντιπολιτευόμενο Τύπο ως μεγάλη διπλωματική αποτυχία της Ελληνικής κυβέρνησης αφενός είχε αντικειμενική εξήγηση και θα μπορούσε να θεωρηθεί αναμενόμενη, αφετέρου η ισχύς της ως κεντρικό επιχείρημα κατά του νομοσχεδίου αμβλύνθηκε στο διάστημα που μεσολάβησε έως την έναρξη

της συζήτησης στη Γερουσία χάρη στην ευόδωση των διαπραγματεύσεων με τους Οθωμανούς υπέρ μιας εναλλακτικής λύσης, που επέτρεπε τελικά την τηλεγραφική σύνδεση του ελληνικού κράτους με το ευρωπαϊκό τηλεγραφικό δίκτυο μέσω των Οθωμανικών γραμμών, παρά την επικείμενη επιπλέον οικονομική επιβάρυνση με τα έξοδα αγοράς νέου υποβρυχίου καλωδίου.

Το επιχείρημα της δαπάνης των περιορισμένων κρατικών πόρων έχει, φυσικά, βάση σε ένα κράτος με τόσο περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες όπως το ελληνικό, αφορούσε, ωστόσο, σε μία επένδυση που πράγματι επρόκειτο να ευνοήσει την ανάπτυξη του εμπορίου και τη βελτίωση των οικονομικών δεικτών, ενώ η κατασκευή του χερσαίου, τουλάχιστον, δικτύου ήταν πιο συμφέρουσα συγκριτικά με άλλα έργα υποδομών.

Το σημαντικότερο επιχείρημα που εξηγεί τη σύγκρουση στη Γερουσία ήταν ακριβώς το ότι ο Υπουργός Εσωτερικών Προβελέγγιος, εκτελώντας την σύμβαση με την Newall & Co με την πόντιση του καλωδίου Πειραιά – Σύρου και την καταβολή του τιμήματος στην εταιρεία, δημιούργησε ένα fait accompli, στο οποίο η αντιπολίτευση δεν μπορούσε εύκολα να εναντιωθεί χωρίς να εκθέσει τη χώρα απέναντι στην βρετανική εταιρεία. Η κατηγορία σε βάρος του Προβελέγγιου για παραβίαση του Συντάγματος και του Νόμου περί Δημοσίου Λογιστικού που αφορούσε, τελικώς, στην πραγματοποίηση μίας μη νομοθετημένης δαπάνης, της οποίας της εκ των υστέρων έγκριση ζητούσε από τα βουλευτικά σώματα, δεν αιτιολογεί το μένος της αντιπολίτευσης σε βάρος του. Το ερώτημα είναι αν η κατηγορία περί «κατεσπευσμένης» σύναψης και εκτέλεσης της σύμβασης με την Newall & Co υποκρύπτει κάποια κατηγορία περί προσπορισμού προσωπικού κέρδους από τον Υπουργό Εσωτερικών. Πιθανόν το ερώτημα αυτό να μην είναι δυνατό να απαντηθεί ούτε έπειτα από ενδελεχή έρευνα στο ιστορικό αρχείο του Υπουργείο Εσωτερικών. Αν ωστόσο υπήρχαν σχετικές υπόνοιες, εφημερίδες όπως η *Αθηνά* που ήδη είχαν θέσει τον Προβελέγγιο στο στόχαστρο, θα είχαν αναδείξει το ζήτημα και άλλες, όπως η *Ελπίς*, δεν θα υποστήριζαν τις επιλογές του.

Επιπλέον, το ζήτημα του χρόνου πόντισης του καλωδίου Πειραιά – Σύρου, στα τέλη Νοεμβρίου, το οποίο θα μπορούσε να ενισχύσει τη θέση περί «κατεσπευσμένων ενεργειών» του Προβελέγγιου, δεδομένου ότι οι επιχειρήσεις πόντισης καλωδίων λάμβαναν χώρα συνήθως το καλοκαίρι σε ευνοϊκότερες καιρικές συνθήκες, απαντάται βάσει της βιασύνης της ίδιας της βρετανικής εταιρείας να ολοκληρώσει την πόντιση της γραμμής Δαρδανελίων – Αλεξάνδρειας πριν τα τέλη

Δεκεμβρίου 1858, προκειμένου να μην λήξει η ισχύς του σχετικού φιρμανιού που επέτρεπε το εν λόγω έργο.

Εκείνο που φαίνεται πως προκάλεσε την τόσο έντονη αντίδραση της αντιπολίτευσης, τελικώς, ήταν η παράκαμψη, λόγω του fait accompli που δημιούργησε ο Προβελέγγιος, των νομοθετικών σωμάτων για ακόμη μία φορά, σε μία περίοδο που εντείνονταν οι αυταρχικές πρωτοβουλίες της εκτελεστικής εξουσίας, σε βάρος της νομοθετικής και γινόταν ξεκάθαρη η άρνηση του παλατιού να ακολουθήσει τους κανόνες του πολιτεύματος που προέβλεπε το Σύνταγμα του 1844. Στις αρχές του 1859 άρχιζαν να πυκνώνουν οι αντιπολιτευτικές κινήσεις που θα οδηγούσαν τον Μάιο του ίδιου έτους στα Σκιαδικά και τον ανασχηματισμό της κυβέρνησης, κατά τον οποίο ο Κωνσταντίνος Προβελέγγιος επρόκειτο να αντικατασταθεί από τον Ρήγα Παλαμήδη στη θέση του Υπουργού Εσωτερικών. Η ένταση που επικράτησε στην τελευταία συνεδρίαση της Γερουσίας την 16η Φεβρουαρίου δεν πρέπει να οφειλόταν τόσο στις διαφωνίες ως προς το νομοσχέδιο για τον τηλέγραφο, όσο στο γεγονός ότι την ίδια μέρα λάμβανε χώρα η δίκη και καταδίκη του ποιητή Αλέξανδρου Σούτσου για «έμμεση εξύβριση του ιερού προσώπου και της Βασιλικής Κυβερνήσεως» στον πρόλογο της ποιητικής του συλλογής «Περιπλανώμενος», στον οποίο καυτηριαζόταν ο αυταρχισμός και απολυταρχισμός του συστήματος του Όθωνα και η καταπάτηση των συνταγματικών ελευθεριών.[169] Αντίστοιχα, δεν μπορεί να είναι ανεξάρτητη από τη στάση της *Αθηνάς* και του *Αιώνος* επί του θέματος του τηλεγράφου η συμμετοχή των εκδοτών τους Εμμανουήλ Αντωνιάδη και Ιωάννη Φιλήμονα στη μυστική πολιτική εταιρεία που στόχευε στον εξαναγκασμό του Όθωνα σε τήρηση των συνταγματικών κανόνων και στη διοργάνωση ελεύθερων εκλογών και είχε πιθανότατα ως πρωτεργάτη των Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, γιο του Γενναίου που δημοσίευε την ίδια περίοδο αντιδυναστικά χρονογραφήματα με το όνομα «Φαλέζ».[170]

Ολοκληρώνοντας, η περίπτωση του πρώτου νομοσχεδίου εισαγωγής του τηλεγράφου στο ελληνικό κράτος που αναλύθηκε διεξοδικώς θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της δυνατότητας εργαλειοποίησης, στο πλαίσιο της εσωτερικής πολιτικής αντιπαράθεσης, της υιοθέτησης μιας νέας

[169] Οδυσσεύς Δημητρακόπουλος, «Ο αντιδυναστικός αγώνας και η έξωση του Όθωνος», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1977, τ. ΙΓ', σ.186. Για την ακριβή ημερομηνία της δίκης του Αλ. Σούτσου, βλ. Γιάνη Κορδάτου, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, Εκδόσεις «20ος Αιώνας», Αθήνα 1957, τ. Γ', σελ. 672.
[170] Δημητρακόπουλος, όπ.π., στο ίδιο, Κορδάτος, όπ.π., σελ. 670.

τεχνολογίας, όχι απαραίτητα με φοβικούς και οπισθοδρομικούς ως προς την τεχνολογική πρόοδο όρους.

Κεφάλαιο τρίτο

Θεσμική οργάνωση και ανάπτυξη της τηλεγραφίας στην Ελλάδα: η πρώτη δεκαετία

Η συζήτηση για την απαιτούμενη πίστωση και οι δυσκολίες της πρώτης περιόδου

Την περίοδο που το «νομοσχέδιον περί αγοράς και εγκαθέσεως υποβρυχίου τηλεγραφικού καλωδίου από Πειραιώς εις Σύρον» ακολουθούσε την πορεία συζήτησης και ψήφισης από τα νομοθετικά σώματα, προχωρούσαν επίσης οι εργασίες κατασκευής του χερσαίου δικτύου, αφενός, και η θεσμική οργάνωση του ελληνικού τηλεγράφου αφετέρου. Η *Αθηνά* της 31ης Δεκεμβρίου 1858 ανακοινώνει την άφιξη των ξένων τηλεγραφητών που επρόκειτο να στελεχώσουν προσωρινά τα πρώτα τηλεγραφεία, την πορεία των εργασιών και την ένταξη της αρμοδιότητας ανάπτυξης της τηλεγραφικής υπηρεσίας στην ταχυδρομική υπηρεσία του Υπουργείου Εσωτερικών, δεδομένου, μάλιστα του ότι τα πρώτα τηλεγραφεία στην Αθήνα και τον Πειραιά επρόκειτο να λειτουργήσουν εντός των ταχυδρομικών γραφείων των δύο πόλεων:[171]

> *Οι τηλεγραφηταί, τους οποίους η κυβέρνησις μας εζήτησεν εκ Βιέννης, έφθασαν και προσεχώς άρχονται των εργασιών των. Οι αναγκαίοι λάκκοι κατωρύχθησαν καθ' όλην την από Πειραιώς εις Αθήνας οδόν και ήδη πρόκειται να τεθώσιν οι πάλοι και επ' αυτών το ηλεκτρικόν σύρμα.*
>
> *Ο εναέριος ηλεκτρικός τηλέγραφος ενετέθη σήμερον εις την διεύθυνσιν των ταχυδρομείων. Εκατέρα δε γραμμή θέλει συνδεθή μετά των Ανακτόρων,[172] και αυτή μετά την των Πατρών.[173]*

---

[171] Για την απόληξη των άκρων των τηλεγραφικών συρμάτων της εναέριας γραμμής Αθήνα – Πειραιά στα ταχυδρομεία των δύο πόλεων βλ. *Από τις Φρυκτωρίες στις Δορυφορικές επικοινωνίες*, όπ.π., σελ. 49.

[172] Σχετικά με τη σύνδεση των ανακτόρων με το τηλεγραφικό δίκτυο, ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, περιγράφοντας τη συνεργασία των υπουργών της κυβέρνησης Βούλγαρη με τον βασιλιά Όθωνα, αναφέρει στα *Απομνημονεύματά* του την εξής πρόταση:

> *Δια τούτο είχαν συλλάβει τότε και πολλάκις εκφράσει, αλλά πάντοτε ματαίως, την ιδέαν ότι, μη υπαρχόντων έτι ωκοδομημένων υπουργείων, σκοπιμώτατον θα ην αν ηγοράζετο η δεξιώς (βορειοδυτικώς) και ορθογωνίως τοις ανακτόροις παρακειμένη και πολύ υποτετιμημένως τότε πωλουμένη οικία του κ. Λημνίου, η σήμερον εις ξενοδοχείον της Μεγάλης Βρεττανίας διασκευασθείσα, προσέτι και το παρακείμενον ευρύ γήπεδον του Σκουλούδη, και εις την αντιπέραν πλευράν το γήπεδον του Π. Αργυροπούλου και το παρακείμενον ξενοδοχείον των Ξένων, και εκατέρωθεν εκτίζοντο πάντα τα υπουργεία, καθ΄ομοιόμορφον εξακολούθησιν της λαμπράς του Λημνίου οικοδομής, όπερ θα ην εξαίσιος κόσμος της λεγομένης Πλατείας του Συντάγματος, η δεν παρ' αυτά τα' ανάκτορα θέσις των υπουργείων θα επέτρεπε, μάλιστα αν ηλεκτρικός τηλέγραφος συνέδεεν αυτά μετά του δωματίου των υπασπιστών, να καλήται έκαστος των υπουργών ακριβώς καθ' ήν στιγμήν διέθετεν ο Βασιλεύς, και εν τω άμα να παρουσιάζηται, χωρίς να σπαταλάται καιρός πολυτιμότατος δια την υπηρεσίαν.*

Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, Εκδότης Γεώργιος Κασδόνης, Αθήνα 1894, τ. Β', σελ. 347.

Παράλληλα, τον Δεκέμβριο του 1858 λίγες ημέρες μετά την εισαγωγή του πρώτου νομοσχεδίου στη Βουλή είχε ακολουθήσει η εισαγωγή του συνοδευτικού νομοσχεδίου πρόβλεψης της απαιτούμενης για την αγορά και τοποθέτηση του καλωδίου έκτακτης πίστωσης επί του προϋπολογισμού του Υπουργείου Εσωτερικών για το έτος 1859.[174] Σύμφωνα με την εισηγητική έκθεση του Υπουργού Εσωτερικών Κωνσταντίνου Προβελέγγιου και του Υπουργού Οικονομικών Αλέξανδρου Κουμουνδούρου, η αιτούμενη πίστωση ανερχόταν σε 600.000 δραχμές, εκ των οποίων οι 417.272 απαιτούνταν για τη σύνδεση Πειραιά-Ερμούπολης, τόσο για το υποβρύχιο καλώδιο όσο και για το παράκτιο που θα χρησιμοποιείτο με σύνδεσμο την Κύθνο. Οι υπόλοιπες 182.727 δραχμές προορίζονταν για την κατασκευή των εναέριων τηλεγραφικών γραμμών για τη σύνδεση του Πειραιά με την Αθήνα και της Αθήνας με την Πάτρα. Στη δεύτερη αυτή δαπάνη των 182.727 δραχμών για τον εναέριο τηλέγραφο περιλαμβάνονταν σύμφωνα με την εισηγητική έκθεση, αφενός η παραγγελία από το εξωτερικό του απαιτούμενου σύρματος, των μονωτήρων και του απαραίτητου αριθμού τηλεγραφικών συσκευών, και αφετέρου, οι δαπάνες κάλυψης της αποστολής ενός ειδικού υπαλλήλου, που θα επέβλεπε την εξ αρχής σύσταση του δικτύου, και ξένων τηλεγραφητών που θα υπηρετούσαν για τους πρώτους μήνες στα ελληνικά τηλεγραφεία και συγχρόνως θα αναλάμβαναν την εκπαίδευση Ελλήνων στην νέα τεχνολογία και την υπό ανάπτυξη υπηρεσία της, οι οποίοι, όπως είδαμε προηγουμένως, έφτασαν από τη Βιέννη στην Αθήνα στα τέλη του έτους.

Από την αγόρευση του Υπουργού Εσωτερικών την ημέρα ψήφισης του νομοσχεδίου από τη Βουλή, μαθαίνουμε ότι λόγω του χειμώνα μέχρι τα μέσα Δεκέμβρη είχε προλάβει να ολοκληρωθεί μόνο το υποβρύχιο τμήμα της σύνδεσης της Σύρου με τον Πειραιά και το έργο του εναέριου τηλεγράφου θα ξεκινούσε μετά την αλλαγή του χρόνου, όπως προκύπτει, εξάλλου, και από το προαναφερθέν δημοσίευμα της *Αθηνάς* δύο εβδομάδες αργότερα.[175] Από την ίδια συζήτηση, ωστόσο, προκύπτει ένα ενδιαφέρον περιστατικό που αποτυπώνει χαρακτηριστικά τις προσπάθειες του ελληνικού κράτους να ακολουθήσει την πρόοδο της προηγμένης τεχνολογικά

---

[173] *Αθηνά*, 31.12.1858.

[174] Η εισαγωγή του νομοσχεδίου στη Βουλή έγινε στις 5 Δεκεμβρίου 1858. Στις 13 Δεκεμβρίου ακολούθησε η έκθεση της εισηγητικής Επιτροπής και 2 ημέρες μετά η ψήφιση του εν λόγω νομοσχεδίου, το οποίο στη συνέχεια συνέχισε την πορεία του προς την Γερουσία. Για το νομοσχέδιο αυτό η εισηγητική επιτροπή αποτελείτο από τους εξής βουλευτές, τον εισηγητή Θ. Κολοκοτρώνη και τους βουλευτές Ν. Λεώπουλο, Π.Χ. Πέτρου, Α. Ζέρβα, Σ. Κοπανίτσα και Κ. Κουρκουμέλη. *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Ε' Βουλευτικής Περιόδου, Γ' Συνόδου, τ. 1.

[175] Για τον λόγο αυτό είχε προβλεφθεί ότι από την πίστωση των 600.000 δραχμών οι 160.000 δραχμές θα μεταφέρονταν στον προϋπολογισμό του 1859.

Ευρώπης, παρά την άγνοια των τεχνικών μέσων και τις περιορισμένες οικονομικές δυνατότητές του. Λόγω της παύσης των εργασιών των ξένων ειδικών εξαιτίας του χειμώνα, το Υπουργείο Εσωτερικών είχε αποφασίσει να προσπαθήσει να κατασκευάσει την εναέρια σύνδεση του Πειραιά με την Αθήνα με δικούς του υπαλλήλους, «με άλλα παρά τα ειδικά πρόσωπα», προκειμένου να μην αφεθεί η πρωτεύουσα χωρίς τηλεγραφική σύνδεση. Για το έργο αυτό χρησιμοποιήθηκε το τηλεγραφικό σύρμα που είχε δωρίσει στην κυβέρνηση ο Κωνσταντίνος Τοσίτσας, με στόχο να λειτουργήσει προσωρινά, «εοσού ληφθή το παραγγελθέν εις Ευρώπην» και παρότι αυτό ήταν «άλλου είδους σύρμα».[176]

Τις ημέρες συζήτησης του νομοσχεδίου στη Βουλή, ωστόσο, ο τηλέγραφος είχε πάψει να λειτουργεί, με αποτέλεσμα οι βουλευτές να ρωτούν αν «ο τηλέγραφος μετά την σύστασιν αυτού εκόπη», για το υποβρύχιο καλώδιο Σύρου – Πειραιά. Στις ερωτήσεις αυτές ο Υπουργός Εσωτερικών απάντησε καθησυχαστικά, ενημερώνοντάς τους ότι είχε ήδη ερωτηθεί ο μηχανικός που βρισκόταν στη Σύρο, καθώς ο Γερμανός μηχανικός που ήταν επικεφαλής του έργου στη Αθήνα είχε φύγει λόγω χειμώνα. Ο μηχανικός της Σύρου είχε διαβεβαιώσει το υπουργείο ότι ο υποβρύχιος τηλέγραφος δεν είχε κάποια βλάβη και ότι η βλάβη μάλλον αφορούσε στο τμήμα της ξηράς. Για το λόγο αυτό το Υπουργείο είχε στείλει στον Πειραιά να ελέγξει το καλώδιο «πρόσωπον τι το οποίον λογίζεται παρ' ημίν ως έχον τηλεγραφικάς γνώσεις» αλλά να μην προβεί σε επιδιόρθωση της βλάβης παρά να ενημερώσει να καλέσουν τον μηχανικό από τη Σύρο. Την πρώτη αυτή περίοδο ανάπτυξης του τηλεγραφικού δικτύου στην Ελλάδα δεν πρέπει να υπήρχε κανένας υπάλληλος στο Υπουργείο Εσωτερικών που να γνώριζε εμπεριστατωμένα την τεχνολογία του τηλέγραφου και η όλη ανάπτυξη του δικτύου βασιζόταν στο έργο των ξένων μηχανικών. Φαίνεται, ωστόσο, πως κάποιοι από τους υπαλλήλους του Υπουργείου είχαν αρχίσει να έρχονται σε επαφή με τη νέα αυτή τεχνολογία, είτε στο πλαίσιο των έργων κατασκευής του δικτύου είτε από τεχνολογική περιέργεια.[177] Ένας τέτοιος υπάλληλος

[176] Σύμφωνα με τον Προβελέγγιο το Υπουργείο είχε προηγουμένως εξετάσει την κατάσταση του σύρματος αυτού, καθώς το τελωνείο Πειραιά όπου φυλασσόταν είχε κάποια στιγμή κινδυνεύσει από πυρκαγιά που θα μπορούσε να έχει προκαλέσει βλάβη στο σύρμα, τελικά, ωστόσο, το σύρμα είχε κριθεί κατάλληλο και το Υπουργείο το είχε χρησιμοποιήσει για τη σύνδεση του παράκτιου άκρου του υποβρυχίου καλωδίου με την πόλη του Πειραιά.

[177] Μεταξύ των πρώτων αυτών Ελλήνων τηλεγραφητών πρέπει να ήταν και ο Ευθύμιος Καράκαλος, συγγραφέας, το 1865, του εγχειριδίου *Περί της αρχής και προόδου της τηλεγραφίας εν γένει,* δεδομένου ότι διορίστηκε προϊστάμενος του τηλεγραφείου Λαμίας που ιδρύθηκε μόλις το 1861. Για τον Καράκαλο διαβάζουμε το 1862 στον *Φάρο της Όθρυος*, την εφημερίδα της Λαμίας που εκδιδόταν από το 1856:

φαίνεται ότι είχε σταλεί εν προκειμένω στον Πειραιά, λόγω της έλλειψης ειδικών γνώσεων ωστόσο έλαβε την οδηγία να μην επιχειρήσει μόνος του την επιδιόρθωση της βλάβης.

Σε κάθε περίπτωση και μέχρι να λάβει σχετική πληροφόρηση ο Υπουργός Εσωτερικών επιχείρησε να διασκεδάσει τις αρνητικές εντυπώσεις παρουσιάζοντας το θέμα της βλάβης των καλωδίων, τόσο των υποβρυχίων όσο και των χερσαίων, ως κάτι το σύνηθες και όχι και τόσο σημαντικό, το οποίο έχρηζε εύκολης επιδιόρθωσης και, κυρίως, συνέβαινε συνεχώς «και εν Ευρώπη»:

> *Εν γένει δε τά υποβρύχια καλώδια είναι τοσούτον επισφαλλη, ώστε το παραμικρόν σώμα αν τά εγγίση, χαλά η γραμμή των, αλλ' άμα το σώμα εκείνο αφαιρεθή, μετά της αυτής ευκολίας διορθούνται πάλιν· επίσης δε και το εναέριον σύρμα της ξηράς δύναται να κοπή ευκόλως, αλλά προς επανόρθωσιν δεν απαιτείται ή να δεθή πάλιν το σύρμα.*[178]

Στη συνεδρίαση της επόμενης μέρας ο Υπουργός Εσωτερικών επανήλθε με νέες πληροφορίες σχετικά με το ζήτημα, ανακοινώνοντας στους βουλευτές «την χαροποιάν αγγελίαν, ότι ο τηλέγραφος έχει καλώς και είναι εν πληρεστάτη ενεργεία». Η διακοπή της λειτουργίας του τηλεγράφου είχε τελικά προκληθεί από ενέργεια του κ. Λίτερ, ο οποίος στο πλαίσιο προσέγγισης του υποβρυχίου καλωδίου και στην Κύθνο, στο δρόμο του προς τη Σύρο, είχε διακόψει την τηλεγραφική επικοινωνία Σύρου-Πειραιά, κόβοντας «μικρόν μέρος του κατά την παραλίαν του Πειραιώς σύρματος». Τελικά έφτασαν στην Αθήνα οι σχετικές επιστολές του Λίτερ που επέτρεψαν στο Υπουργείο να λύσει το ζήτημα αποκαθιστώντας την επικοινωνία.[179] Συνεπώς εν προκειμένω δεν επρόκειτο για πραγματική βλάβη και σίγουρα ούτε για βλάβη του υποβρυχίου καλωδίου αλλά ούτε και κακή λειτουργία τελικά του σύρματος που είχε δωρίσει στο ελληνικό κράτος ο Τοσίτσας.

Το περιστατικό αυτό δεν ήταν το μόνο που προέκυψε κατά την πρώτη αυτή περίοδο λειτουργίας της τηλεγραφικής σύνδεσης Πειραιά-Σύρου. Σχετικά με την αστάθεια, τα λάθη και τις δυσκολίες που ανέκυπταν κατά την πρώτη αυτή περίοδο εφαρμογής στην πράξη της τηλεγραφικής ανταπόκρισης χαρακτηριστικό είναι το

> *Ο ενταύθα Προϊστάμενος του τηλεγραφείου Κ. Ευθύμιος Καράκαλος, νέος διαπρέπων, επί ευφυία, φιλοκαλία και ευγενή συμπεριφορά, εξήλθε την παρελθούσαν Πέμπτην, προς επιθεώρησιν της υπό την δικαιοδοσία του μέχρι Λεβαδείας τηλεγραφικής γραμμής.*

Φάρος της Όθρυος, 22.09.1862.

[178] *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, όπ.π.

[179] Το πιθανότερο είναι ο εν λόγω Λίτερ να ταυτίζεται με τον Λύτερ, συνέταιρο της Newall & Co που συμμετείχε στις αρχικές διαπραγματεύσεις της εταιρείας με την ελληνική κυβέρνηση, με το όνομά του να αποδίδεται κάθε φορά με διαφορετικό τρόπο στα *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής και της Γερουσίας*.

εξής αρκετά αστείο περιστατικό που αφηγείται η *Αθηνά* της 24ης Δεκεμβρίου 1858. Σύμφωνα με την εφημερίδα, η Βασίλισσα Αμαλία είχε παραγγείλει από την Ευρώπη διάφορα δώρα για την Πρωτοχρονιά, τα οποία είχαν καθυστερήσει, με αποτέλεσμα να στείλει κάποιον υπάλληλο των ανακτόρων να τηλεγραφήσει από τον Πειραιά στη Σύρο για να μάθει αν είχαν φτάσει τα δώρα έστω στη Σύρο. Η συνέχεια της ιστορίας περιγράφεται γλαφυρά από την εφημερίδα:

> *Τηλεγραφεί λοιπόν και ερωτά αν έφθασαν τα δώρα. Αλλ' η απάντησις ην έλαβεν ήτον αστεία. Έλεγεν «εδώ βρέχει και χιονίζει και σκέπτομαι τι να κάμω, διότι δεν υποφέρω το ψύχος». Εκ Πειραιώς επαναλαμβάνεται πάλιν η περί των δώρων ερώτησις, αλλ' η απάντησις πάλιν είναι αόριστος και απότομος. Εθύμωσεν, ως φαίνεται, ο τηλεγραφητής διατί να του ταράττουν την ησυχία, ενώ αυτός παγόνει. Και εκ τρίτου επαναλαμβάνεται η ερώτησις εκ Πειραιώς, αλλά την φοράν ταύτην θυμώσας έτι περισσότερον ο τηλεγραφητής απαντά «τι θέλεις, δεν είσαι συ ο Πφέϊφερ; - εγώ, Πφέιφερ; Όχι». Τι ήτο λοιπόν τούτο; Ο τηλεγραφητής της Σύρου είχεν αφήσει ανοικτήν την οπήν του σύρματος και αντί ν' αποκριθή εις τον τηλεγραφητήν Πειραιώς ο της Σύρου, απεκρίνεται ο του ακρωτηρίου Έλλης (εν Δαρδανελλίοις), ο οποίος εσκέπτετο αν πρέπη ν' αφήση των σταθμόν του τηλεγράφου και να καταφύγη εις μέρος ασφαλέστερον διά να προφυλαχθή από του δεινού χειμώνος.*[180]

Παρά τις καθυστερήσεις στην κατασκευή του δικτύου που είχε προκαλέσει ο χειμώνας, η θεσμική οργάνωση του ελληνικού τηλεγράφου ακολουθούσε ακόμη πιο αργούς ρυθμούς, καθώς στην πραγματικότητα συντονιζόταν με τους ρυθμούς της πολιτικής ζωής και, πιο συγκεκριμένα, με το ρυθμό λειτουργίας των νομοθετικών σωμάτων. Και καθώς προκειμένου να ολοκληρωθεί η δημοσίευση ενός νόμου στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* έπρεπε να τον εγκρίνουν δύο κοινοβουλευτικά σώματα, αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι νόμοι να καθυστερούν και ορισμένες φορές, μάλιστα, όταν η εισαγωγή τους προς συζήτηση και ψήφιση γινόταν προς το τέλος της συνόδου, να μην ολοκληρώνονται καν. Για αυτό σε αρκετές περιπτώσεις η συζήτηση ενός νομοσχεδίου στη Βουλή με τη συζήτηση του ίδιου νομοσχεδίου στη συνέχεια στην Γερουσία διαφέρουν σημαντικά ως προς τα θέματα που θίγονταν από τους βουλευτές ή γερουσιαστές ή ως προς την έκταση που λάμβανε η ίδια η συζήτηση του νομοσχεδίου, αναλόγως με το αν αποτελούσε αιχμή του δόρατος της πολιτικής αντιπαράθεσης ή όχι.

[180] *Αθηνά*, 24.12.1858.

Το παράδειγμα του νομοσχεδίου έγκρισης της έκτακτης πίστωσης των 600.000 δραχμών είναι χαρακτηριστικό. Καθώς συζητείται και ψηφίζεται από τη Γερουσία σχεδόν τρεις μήνες μετά την ψήφισή του από τη Βουλή, τα θέματα γύρω από τα οποία περιστράφηκε η συζήτηση του διέφεραν σημαντικά. Δεν υπάρχει, για παράδειγμα καμία αναφορά στη βλάβη του τηλεγράφου. Αντίθετα, ορισμένοι γερουσιαστές εμμένουν στην ψήφο τους ως προς το νομοσχέδιο αγοράς και τοποθέτησης του καλωδίου Σύρου - Πειραιά, όπως για παράδειγμα οι Ψύλλας, Καρακατσάνης και Χατζίσκος, που ως μέλη της εισηγητικής επιτροπής του νέου νομοσχεδίου, στην έκθεσή τους εισηγούνται την μη παραδοχή της πίστωσης «συνεπείς εις την ψήφον των της 16 Φεβρουαρίου».[181]

Επίσης, κατά τη συζήτηση η οποία ξεκινά στις 11 Μαρτίου 1859 ο Ρήγας Παλαμήδης θέτει ένα επόμενο, κατά κάποιο τρόπο ζήτημα, ρωτώντας να πληροφορηθεί την πορεία των διαπραγματεύσεων με την Τουρκία προκειμένου να εξυπηρετείτο και η ιδιωτική αλληλογραφία της Ελλάδας και όχι μόνο η κυβερνητική από το οθωμανικό καλώδιο Χίου-Κωνσταντινούπολης. Διαφορετικά, σύμφωνα με τον Παλαμήδη, δεν θα είχε νόημα η έγκριση της πίστωσης γιατί το συνολικό σχέδιο εντός του οποίου είχε αξία η αγορά του καλωδίου Σύρου-Πειραιά θα κατέρρεε. Στο ερώτημα αυτό ο Υπουργός Οικονομικών Κουμουνδούρος που υποστήριζε την ημέρα εκείνη στη Γερουσία το νομοσχέδιο, με τον Προβελέγγιο απόντα, ενημερώνει τους γερουσιαστές πως η Τουρκία είχε συμφωνήσει ήδη να επιτρέψει στην Ελλάδα να εγκαταστήσει δικό της καλώδιο που θα συνέδεε τη Σύρο με τη Χίο, η οποία θα λειτουργούσε ως κόμβος σύνδεσης του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου με το οθωμανικό και μέσω αυτού με το ευρωπαϊκό. Επιπλέον ενημερώνει πως οι διαπραγματεύσεις για τους όρους της τηλεγραφικής επικοινωνίας Ελλάδας-Τουρκίας λάμβαναν χώρα στη βάση της ήδη ισχύουσας συνθήκης της Τουρκίας με την Αυστρία και στόχευαν στην ισχύ στην περίπτωση της Ελλάδας και του όρου του πλέον ευνοούμενου κράτους.[182] Στην ουσία, κατά τη συζήτηση του συνοδευτικού προς το πρώτο αυτού νομοσχεδίου οι γερουσιαστές κυρίως αιτούνταν να ενημερωθούν

[181] Το νομοσχέδιο εισάγεται στη Γερουσία από τον Υπουργό Οικονομικών Κουμουνδούρο στις 12 Ιανουαρίου 1859. Στις 2 Μαρτίου ακολουθεί η ανάγνωση της έκθεσης της εισηγητικής επιτροπής που με πλειοψηφία 3/5 προτείνει την μη παραδοχή του, με την μειοψηφία που αποτελείτο από τους Μαγγίνα και Καΐρη να τάσσονται υπέρ του νομοσχεδίου προκειμένου η Γερουσία να μην βρεθεί σε αντίφαση με την κύρωση του νομοσχεδίου της αγοράς του καλωδίου που είχε ψηφίσει ορισμένες ημέρες νωρίτερα. *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γερουσίας*, Ε' Βουλευτικής Περιόδου, Γ' Συνόδου.

[182] Σύμφωνα με τον όρο αυτό η Ελλάδα θα πετύχαινε να επεκτείνεται και στη δική της περίπτωση κάθε ευνοϊκότερη διάταξη που θα συμφωνείτο στο μέλλον ανάμεσα στα δύο κράτη, την Οθωμανική Αυτοκρατορία και την Αυστρία.

σχετικά με το συνολικότερο σχεδιασμό της κυβέρνησης ως προς την ανάπτυξη του δικτύου, ενώ κατά την ψήφισή του αποτυπώθηκε ακόμη μια φορά η πολιτική διαφωνία που είχε εκφραστεί με αφορμή την αγορά και πόντιση του καλωδίου Σύρου - Πειραιά. Ως αποτέλεσμα το νομοσχέδιο περί πίστωσης ψηφίστηκε με 19 ψήφους υπέρ έναντι 10 κατά,[183] ενώ, όπως θα αναδειχθεί στη συνέχεια, η αντίδραση της αντιπολίτευσης στο ζήτημα του τηλεγράφου δεν θα αργούσε να καμφθεί.

Η πρώτη προσπάθεια ρύθμισης της τηλεγραφικής ανταπόκρισης

Το γεγονός πως το σύνολο σχεδόν των πολιτικών ανδρών της περιόδου τάσσονταν υπέρ της υιοθέτησης της τεχνολογίας του τηλεγράφου από το ελληνικό κράτος, με τις διαφωνίες να προκύπτουν περισσότερο αναφορικά με τον τρόπο ανάπτυξης του δικτύου, τον χρόνο λήψης των σχετικών αποφάσεων και το κόστος υιοθέτησης, φάνηκε καθαρότερα στο επόμενο νομοσχέδιο «περί τηλεγραφικής υπηρεσίας» που κλήθηκαν να εγκρίνουν τα νομοθετικά σώματα.[184] Το νομοσχέδιο αυτό θα λάμβανε την έγκριση της Γερουσίας κατά τη συνεδρίαση της 12ης Μαρτίου 1859, με 25 ψήφους υπέρ και 2 κατά. Η αντιπολίτευση, δηλαδή, που την προηγούμενη ημέρα είχε ταχθεί κατά του νομοσχεδίου έγκρισης της έκτακτης πίστωσης για το υποβρύχιο καλώδιο Σύρου-Πειραιά, εν προκειμένω στήριξε το κατατεθέν νομοσχέδιο.

Το νομοσχέδιο αυτό, το οποίο αφορούσε στους κανόνες που θα ίσχυαν για την εγχώρια τηλεγραφική ανταπόκριση, τα τηλεγραφήματα, δηλαδή, που θα ανταλλάσσονταν μεταξύ των τηλεγραφικών σταθμών στο ελληνικό έδαφος, αποτελούσε το πρώτο νομοθέτημα που επιχειρούσε να ρυθμίσει την εν τοις πράγμασι λειτουργία του τηλεγράφου. Λόγω της υψηλής του αυτής σημασίας για τους πολίτες, που καλούνταν να αγκαλιάσουν τη νέα τεχνολογία επικοινωνίας η *Αθηνά* δημοσιεύει στις 17 Ιανουαρίου 1859, λίγες μέρες μετά την εισαγωγή του στη Βουλή, «τας

[183] Αρνητικά ψηφίζουν σύμφωνα με το Πρωτόκολλο ψηφοφορίας οι Αθανάσιος Γρηγοριάδης, Βασίλειος Χρηστακόπουλος, Γεώργιος Ψύλλας, Γεώργιος Δαρειώτης, Γκίκας Καρακατζάνης, Δημος Κανελλόπουλος, Δημήτριος Χατζίσκος, Δημήτριος Χρηστίδης, Ιωάννης Οικονόμου και Ρήγας Παλαμίδης. Πρόκειται για τους ίδιου περίπου γερουσιαστές που είχαν ψηφίσει αρνητικά και στο προηγούμενο νομοσχέδιο.

[184] Το νομοσχέδιο «περί τηλεγραφικής υπηρεσίας» εισήχθη στη Βουλή στις 12 Ιανουαρίου 1859 και εγκρίθηκε παμψηφεί με 84 ψήφους στις 5 Φεβρουαρίου 1859 και στη συνέχεια εισήχθη στη Γερουσία στις 20 Φεβρουαρίου 1859 και συζητήθηκε και ψηφίστηκε κατά τη συνεδρίαση της 12ης Μαρτίου 1859.

κυριωτέρας» των διατάξεων του, τις οποίες «το κοινόν αγνοεί εισέτι», και συγκεκριμένα τα άρθρα 1-7 του νομοσχεδίου.[185]

Σύμφωνα με την εισήγηση του Υπουργού Εσωτερικών κατά την εισαγωγή του νομοσχεδίου στη Βουλή,[186] το νομοσχέδιο περί τηλεγραφικής υπηρεσίας στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό στην ενδελεχή μελέτη της σχετικής νομοθεσίας των άλλων ευρωπαϊκών κρατών από την οποία είχαν αντληθεί ορισμένες διατάξεις. Στο πρώτο του άρθρο το νομοσχέδιο αναγνώριζε το δικαίωμα στην τηλεγραφική επικοινωνία[187] και καθιέρωνε την ιεραρχική σειρά μεταβίβασης των τηλεγραφημάτων, με αναγνώριση της προτεραιότητας κατά πρώτον των κυβερνητικών τηλεγραφημάτων, στη συνέχεια των τηλεγραφημάτων που αφορούσαν αποκλειστικά στην ίδια την τηλεγραφική υπηρεσία και σε τρίτο χρόνο των ιδιωτικών τηλεγραφημάτων. Τα επόμενα άρθρα, το τρίτο και το τέταρτο, οι λεγόμενες «αστυνομικές διατάξεις», είχαν αντληθεί από τηνομοθεσία ορισμένων ευρωπαϊκών κρατών και προέβλεπαν ουσιαστικά τους περιορισμούς του δικαιώματος στην τηλεγραφική επικοινωνία σε ορισμένες περιπτώσεις. Πιο συγκεκριμένα προέβλεπαν τη δυνατότητα του αρμόδιου υπαλλήλου να αρνείται τη μεταβίβαση τηλεγραφήματος που αντιτιθόταν στη δημόσια τάξη και τα χρηστά ήθη, καθώς και την δυνατότητα της κυβέρνησης να διακόπτει προσωρινά την ιδιωτική τηλεγραφική ανταπόκριση σε ορισμένες ή και όλες τις εγχώριες γραμμές. Από την άλλη πλευρά το άρθρο 5 θωράκιζε το δικαίωμα στην τηλεγραφική επικοινωνία κατοχυρώνοντας ρητώς το απόρρητο της τηλεγραφικής ανταπόκρισης μέσω της πρόβλεψης ποινών σε βάρος όσων υπαλλήλων το παραβίαζαν.

Εκείνο που παρουσιάζεται ως απόφαση διαφοροποίησης από την ευρωπαϊκή νομοθεσία περί τηλεγράφου είναι η επιλογή που έκανε η κυβέρνηση ως προς τον τρόπο καθορισμού των τηλεγραφικών τελών. Στην ευρωπαϊκή νομοθεσία της περιόδου τα τέλη προσδιορίζονταν κατά κύριο λόγο βάσει της απόστασης που επρόκειτο να διανύσει το τηλεγράφημα. Ο εναλλακτικός τρόπος ήταν ο υπολογισμός του τέλους βάσει του μήκους του τηλεγραφήματος και αυτόν τον τρόπο επέλεξε η

---

[185] *Αθηνά*, 17.1.1859: «Είπομεν προχθές ότι εισήχθη εις την Βουλήν νομοσχέδιον περί τηλεγραφημάτων. Επειδή δε το κοινόν αγνοεί εισέτι τας διατάξεις αυτού δημοσιεύομεν τας κυριωτέρας εξ αυτών».
Οι προβλέψεις του κατατεθέντος νομοσχεδίου σχετικά με τη ρύθμιση της τηλεγραφικής ανταπόκρισης δημοσιεύονται επίσης από την φιλοκυβερνητική εφημερίδα *Ο Έλλην*, 19.01.1859.

[186] *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, όπ.π.

[187] «Άρθρον 1. Έκαστος δύναται να ποιήται χρήσιν του δημοσίου ηλεκτρικού τηλεγράφου προς ανταπόκρισιν διά των επί του τηλεγράφου αρμοδίων υπαλλήλων», Νόμος ΦΙΔ', ΦΕΚ αρ. 12, 30.03.1859.

ελληνική κυβέρνηση για δύο λόγους. Σύμφωνα με τον Προβελέγγιο ο πρώτος ήταν ότι καθώς ο ηλεκτρικός τηλέγραφος επετύγχανε τη μέγιστη ταχύτητα διάδοσης του τηλεγραφήματος, η απόσταση «δεν υπάγεται σχεδόν σε υπολογισμόν». Ο δεύτερος λόγος σχετιζόταν με την αντίληψη που σταδιακά αναπτυσσόταν σε όλες τις χώρες ότι η συγκεκριμένη επένδυση είχε νόημα και θα απέδιδε στο έπακρο μόνο αν η χρήση του νέου μέσου δεν περιοριζόταν στους λίγους με τη σχετική οικονομική δυνατότητα αλλά επιτυγχανόταν ο μέγιστος πολλαπλασιασμός του αριθμού των τηλεγραφημάτων. Για τον λόγο αυτό το νομοσχέδιο προέκρινε τον υπολογισμό των τελών βάσει του μήκους του τηλεγραφήματος, τρόπος που λάμβανε υπόψιν την εργασία που κατέβαλλε ο υπάλληλος του τηλεγραφείου, και προέβλεπε εξαιρετικά χαμηλά τέλη σε σύγκριση με τα τέλη των τηλεγραφικών δικτύων των άλλων ευρωπαϊκών κρατών. Έτσι το καταβαλλόμενο τέλος προσδιοριζόταν, σύμφωνα με το άρθρο 7 του νομοσχεδίου, σε 1 δραχμή για τηλεγραφήματα έως 20 λέξεις που διαβιβάζονταν μέσω των εναέριων γραμμών και στις 3 δραχμές για τα αντίστοιχα που διαβιβάζονταν μέσω του υποβρυχίου τηλεγράφου.[188]

Τα υπόλοιπα άρθρα του νομοσχεδίου προέβλεπαν τον προβλεπόμενο τύπο των τηλεγραφημάτων, την προτεραιότητα διαβίβασης σε σχέση με το μήκος τους, την πρόβλεψη των περιπτώσεων της συστημένης αποστολής, της καταβολής προκαταβολής για την απάντηση, της ακύρωσης τηλεγραφήματος, της διαβίβασης τους τη νύχτα και άλλα πιθανά επιπλέον τέλη. Ακόμη, αναλύονταν οι κανόνες υπολογισμού των λέξεων και συνεπώς του μήκους των τηλεγραφημάτων και προβλέπονταν ειδικότερες διατάξεις σχετικά με τον τρόπο παράδοσης τους και την δυνατότητα αποζημίωσης επί μη ικανοποιητικής εξυπηρέτησης.[189] Τέλος, ως προς τη γλώσσα των τηλεγραφημάτων, προβλεπόταν ήδη από το άρθρο 2 η δυνατότητα σύνταξης τους στα ελληνικά και σε όσες γλώσσες θα προέβλεπε το Βασιλικό Διάταγμα που θα εκδίδετο στη συνέχεια, βάσει της νομοθετικής εξουσιοδότησης του άρθρου 16. Προβλεπόταν, επίσης, η προσωρινή χρήση του λατινικού αλφαβήτου στην απόδοση των τηλεγραφημάτων, δεδομένου ότι δεν είχαν ακόμη εισαχθεί ελληνικά στοιχεία στις τηλεγραφικές συσκευές.

Η συζήτηση του νομοσχεδίου περί τηλεγραφικής υπηρεσίας στη Βουλή την 5ης Μαρτίου 1859 περιστράφηκε γύρω από τις ερωτήσεις βουλευτών σχετικά με

[188] Για τα μεγαλύτερα τηλεγραφήματα προβλεπόταν πως «τηλεγραφημάτων μήκους υπέρ τας 20 λέξεις το τέλος αυξάνει κατά το ήμισυ διά πασαν σειράν δέκα λέξεων, ή κλάσμα σειράς πλεονάζον· ο τόπος δε της αναχωρήσεως και η ημερομηνία μεταβιβάζονται αυτεπαγγέλτως», άρθρο 7, *στο ίδιο*.
[189] Άρθρα 2, 8-15 του νόμου ΦΙΔ', ΦΕΚ αρ. 12, 30.3.1859.

ορισμένα άρθρα, όπως η πρόβλεψη, στην παράγραφο 2 του άρθρου 1 της υποχρέωσης του αποστολέα τηλεγραφήματος να επιδεικνύει την ταυτότητά του στον υπάλληλο του τηλεγραφείου.[190] Σύμφωνα με τον Προβελέγγιο η εν λόγω διάταξη είχε επίσης αντληθεί από τηνομοθεσία των ευρωπαϊκών κρατών, στην οποία είχε ενταχθεί σε δεύτερο χρόνο, προκειμένου να προστατεύσει το δημόσιο από αιτήσεις αποζημίωσης εκ μέρους των πολιτών.[191] Αντίστοιχα ως προς την «αστυνομική διάταξη» του άρθρου 4 περί δυνατότητας διακοπής της ιδιωτικής τηλεγραφικής ανταπόκρισης με κυβερνητική απόφαση, ο Υπουργός Εσωτερικών διασαφήνισε ότι η διάταξη αυτή, ακόμη και αν δεν εντασσόταν στο παρόν νομοσχέδιο, θα έπρεπε να ενταχθεί στην ελληνική νομοθεσία κατά την συνομολόγηση μελλοντικά οποιασδήποτε διεθνούς τηλεγραφικής συνθήκης, ως βασική διάταξη των νομοθεσιών των ευρωπαϊκών κρατών. Τέλος, στην πρόταση βουλευτή να προβλεφθεί ποινή σε βάρος των τηλεγραφικών υπαλλήλων σε περίπτωση δόλιας μη παράδοσης ή πλημμελούς παράδοσης τηλεγραφήματος σε πολίτη, ο Υπουργός Δικαιοσύνης ξεκαθάρισε πως οι περιπτώσεις αυτές καλύπτονταν από τις γενικές διατάξεις περί αδικοπραξιών και πως η προβλεπόμενη ποινή του άρθρου 5 στόχο είχε την επέκταση του απορρήτου των επιστολών και επί των τηλεγραφημάτων.

Η περίπτωση των «αστυνομικών διατάξεων» των άρθρων 3 και 4 απασχόλησε έντονα και τους γερουσιαστές κατά τη συνεδρίαση της 12ης Μαρτίου 1859.[192] Ο γερουσιαστής Χρηστίδης αντιτάχθηκε στο άρθρο 3 κατά το οποίο «Ο επί του τηλεγράφου αρμόδιος υπάλληλος οφείλει να αποποιήται την μεταβίβασιν τηλεγραφημάτων αντιβαινόντων εις την δημοσίαν τάξιν και τα χρηστά ήθη» με το επιχείρημα ότι με το άρθρο αυτό περιοριζόταν η ελευθερία έκφρασης των πολιτών και επιβαλλόταν λογοκρισία, όχι ως προς το σκέλος της εναντίωσης στη δημόσια τάξη αλλά ως προς την εναντίωση στα χρηστά ήθη, καθώς μάλιστα θα εξαρτιόταν

---

[190] «Συγχωρείται εις έκαστον αποστολέα ν' αποδείξη εις τον επί του τηλεγράφου υπάλληλον την ταυτότητά του, ούτος δε εν τοιαύτη περιπτώσει σημειοί αυτήν επί του τηλεγραφήματος», παρ.2, άρθρο 1 του νόμου ΦΙΔ', ΦΕΚ αρ. 12, 30.3.1859.

[191] Πιθανώς να είχαν παρατηρηθεί φαινόμενα πλαστοπροσωπίας, στα οποία ίσως κάποιος να έστελνε τηλεγραφήματα με το όνομα άλλου προσώπου με στόχο να του προκαλέσει βλάβη προσωπική ή επαγγελματική. Εν προκειμένω ο Προβελέγγιος δεν δίνει περαιτέρω εξηγήσεις.

[192] Στο νομοσχέδιο αυτό η εισηγητική επιτροπή της Γερουσίας, που αποτελείτο αυτή τη φορά από τους γερουσιαστές Δ. Χατζίσκο, Μ. Μαυρομμάτη, Π. Λοιδωρίκη, Ι. Οικονόμου και Α. Δούκα, τάχθηκε υπέρ της παραδοχής του νομοσχεδίου ως ευθυγραμμισμένου με τη σχετική νομοθεσία των άλλων ευρωπαϊκών κρατών. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε αυτήν συμμετείχαν γερουσιαστές που την προηγούμενη μέρα είχαν καταψηφίσει το νομοσχέδιο έκτακτης πίστωσης για το καλώδιο Σύρου-Πειραιά, γεγονός που ενισχύει το επιχείρημα ότι υπήρχε γενική παραδοχή ως προς την υιοθέτηση του τηλεγράφου και η διαφωνία εντοπιζόταν στις παρατυπίες της κυβέρνησης ως προς την εκτέλεση της σύμβασης με την Newall ως αποτέλεσμα της συνολικότερης πολιτικής αντιπαράθεσης.

από τον υπάλληλο η κρίση περί ηθικότητας ή μη ενός τηλεγραφήματος. Στην απάντηση του Υπουργού Εσωτερικών ότι πρόκειτο για πρόβλεψη της ευρωπαϊκής νομοθεσίας την οποία θα αναγκαζόταν η Ελλάδα να υιοθετήσει και της οποίας η λογική εξήγηση ήταν η αποφυγή διάδοσης των ύβρεων ακόμη και στους υπαλλήλους των ενδιάμεσων σταθμών, ο Χρηστίδης επιμένει ότι ήταν μεν κατανοητό το ζήτημα των συνθηκών, θεωρούσε, ωστόσο, εξαιρετικά επικίνδυνο να αναγνωρίζεται τέτοια εξουσία στους υπαλλήλους για την εσωτερική επικοινωνία του κράτους. Αντιπροτείνει μάλιστα να δοθούν σχετικές οδηγίες από την κυβέρνηση στους υπαλλήλους, πρόταση με την οποία συμφωνεί και ο ίδιος ο Υπουργός Εσωτερικών, ο οποίος καθησυχάζει τον Χρηστίδη ότι, καθώς η κυβέρνηση αποσκοπούσε στην όσο το δυνατόν μαζικότερη διαβίβαση τηλεγραφημάτων, θα έκανε ό,τι ήταν δυνατόν για να αποφευχθεί η καταχρηστική παρεμπόδιση τηλεγραφημάτων.

Η απάντηση του Προβελέγγιου δεν φαίνεται να καθησυχάζει, ωστόσο, όλους τους γερουσιαστές, καθώς ο γερουσιαστής Γρηγοριάδης επανέρχεται στο άρθρο 3 και υπογραμμίζει την επικινδυνότητα εφαρμογής, ειδικά στην περίπτωση των εκλογών, της τελευταίας διάταξης του άρθρου, κατά την οποία και ο υπάλληλος του τηλεγραφικού σταθμού άφιξης είχε τη δυνατότητα να αναφέρει το τηλεγράφημα στην διοικητική αρχή σε περίπτωση που θεωρούσε ότι «η κοινοποίησις αυτού δύναται να αποβή επιβλαβής εις την κοινήν ησυχίαν» και η διοικητική αρχή να αναβάλει ή να απαγορεύσει την παράδοσή του.[193]

Παρόλα αυτά το άρθρο έγινε δεκτό, καθώς «πολλοί των ΚΚ. Γερουσιαστών προσέθηκαν ότι η Κυβέρνησις εκείνη, ήτις ήθελε πράξει τα τοιαύτα δεν δύναται να λογισθή Κυβέρνησις, άλλως τε είναι αξία πάσης κατακρίσεως και καταδίκης». Το ζήτημα αυτό έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον γιατί αφορά στην εξισορρόπηση του δικαιώματος των πολιτών στην τηλεγραφική ανταπόκριση και του ρόλου του κράτους ως φύλακα της δημοσίας τάξης και των χρηστών ηθών. Ειδικά ως προς τα χρηστά ήθη είναι λογικό η διάταξη αυτή να προκάλεσε την αντίδραση των φιλελεύθερων πολιτικών που δεν αναγνώριζαν τέτοιο πατερναλιστικό ρόλο στο κράτος. Επιπλέον, το ζήτημα αυτό θα επανέλθει στη συνέχεια, ειδικά στις περιπτώσεις που τη λειτουργία των τηλεγραφείων και συνεπώς την διαβίβαση των τηλεγραφημάτων επρόκειτο να αναλάβουν τηλεγραφικοί υπάλληλοι ιδιωτικών εταιρειών.

[193] Η τοποθέτηση αυτή του Γρηγοριάδη αιτιολογεί και την αρνητική ψήφο που δίνει στο νομοσχέδιο, αποτελώντας, μαζί με τον Κωνσταντίνο Κανάρη, τους δύο γερουσιαστές που καταψήφισαν το νομοσχέδιο. *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γερουσίας*, όπ.π.

Διαφωνίες προκάλεσε επίσης και το άρθρο 4 κατά το οποίο «Την ιδιωτικήν τηλεγραφικήν ανταπόκρισιν δύναται να διακόψη προσωρινώς η Κυβέρνησις επί μιας ή πλειόνων κεχωρισμένως, ή και επί πασών συγχρόνως των τηλεγραφικών γραμμών», για το οποίο ο Υπουργός Εσωτερικών υπογράμμισε ότι θα εφαρμοζόταν μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Ο γερουσιαστής Χρηστίδης και πάλι παρατηρεί ότι «είναι καλόν να ακολουθώμεν την διεύθυνσιν ην ακολούθησαν άλλα σοφά έθνη επί πάσης υπηρεσίας· αλλά δεν πρέπει να λησμονήσωμεν ότι παν έθνος έχει και ίδιον ορθόν λόγον και δεν πρέπει να κάμη διαζύγιον με τον ορθόν λόγον του τόπου». Προτείνει μάλιστα, προκειμένου να μην βλάπτεται η ιδιωτική περιουσία να εξαιρείτο η εμπορική αλληλογραφία από τη διακοπή, κάτι το οποίο ο Υπουργός Εσωτερικών αρνήθηκε με το επιχείρημα πως κάτι τέτοιο θα καθιστούσε άχρηστη την διακοπή, καθώς υπό τον μανδύα του εμπορικού θα μπορούσε να υποκρύπτεται οποιαδήποτε άλλη ενέργεια.

Τελικώς το βασικό επιχείρημα του Υπουργού Εσωτερικών Προβελέγγιου ότι τα άρθρα αυτά επρόκειτο να αποτελέσουν προϋπόθεση εναρμόνισης της ελληνικής νομοθεσίας προς εκείνη των άλλων ευρωπαϊκών κρατών με τα οποία κάποια στιγμή στο άμεσο μάλλον θα σύναπτε τηλεγραφικές συνθήκες, φαίνεται πως έπεισε τους γερουσιαστές, με αποτέλεσμα, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, το νομοσχέδιο να εγκριθεί με την μεγάλη πλειοψηφία των 25 θετικών ψήφων κατά 2 μόλις αρνητικών, των γερουσιαστών Αθανασίου Γρηγοριάδη και Κωνσταντίνου Κανάρη.[194]

Η πρώτη επέκταση των τηλεγραφικών γραμμών σε Ανατολή και Δύση (;)

Την πορεία της ανάπτυξης του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου το επόμενο διάστημα την μαθαίνουμε από την έκθεση της 28ης Μαρτίου 1859 του Υπουργού Εσωτερικών Προβελέγγιου προς το υπουργικό συμβούλιο, με την οποία εισάγεται στο συμβούλιο το επόμενο νομοσχέδιο σχετικά με τον τηλέγραφο, που αφορούσε στην έγκριση αναπληρωτικής πίστωσης 600.000 δραχμών επί του προϋπολογισμού του Υπουργείου Εσωτερικών του έτους 1859 για την επέκταση των τηλεγραφικών γραμμών.

Η έκθεση μας δίνει πληροφορίες σχετικά με τις εξελίξεις στα δύο «μέτωπα» εξωστρεφών ενεργειών της ελληνικής κυβέρνησης ως προς την τηλεγραφική σύνδεση του κράτους με την Ευρώπη. Ως προς το πρώτο, που αφορούσε στην πολυπόθητη

[194] Υπενθυμίζεται ότι ο Κανάρης είχε τοποθετηθεί με την πλευρά της μειοψηφίας και κατά την ψήφιση του πρώτου νομοσχεδίου σχετικά με τον τηλέγραφο.

«σύνδεση με τη Δύση», μαθαίνουμε πως η τηλεγραφική σύμβαση με την Αυστρία, που προέβλεπε τη σύνδεση του ελληνικού δικτύου με το αυστριακό και από εκεί με το ευρωπαϊκό μέσω της τοποθέτησης υποβρυχίου καλωδίου από την Κυλλήνη μέχρι τη Ραγκούζα (δηλαδή το Ντουμπρόβνικ), επρόκειτο να υπογραφεί άμεσα, καθώς είχε σταλεί στον πρέσβη της Αυστρίας στην Αθήνα. Για αυτό και στο νομοσχέδιο πρόβλεψης αναπληρωτικής πίστωσης ένα ποσό θα αφορούσε στην επέκταση της γραμμής Αθήνας-Πάτρας έως την Κυλλήνη, σε μια απόσταση 75 χιλιομέτρων, με τη δαπάνη να υπολογίζεται στις 27.089 δραχμές.[195]

Από την άλλη πλευρά, το νομοσχέδιο προέβλεπε την κάλυψη των απαιτούμενων επιπλέον δαπανών ως προς την ολοκλήρωση της σύνδεσης με την Ανατολή. Υπενθυμίζεται πως η οθωμανική πλευρά είχε συμφωνήσει να επιτρέψει στην ελληνική κυβέρνηση την υποβρύχια σύνδεση της Σύρου με τη Χίο και την γραμμή Ελλησπόντου – Αλεξάνδρειας, επιτρέποντας της, μάλιστα, να χρησιμοποιεί έως τον Μάιο του 1859 το ήδη ποντισμένο καλώδιο της Newall & Co μεταξύ των δύο νησιών για τη διαβίβαση κυβερνητικών τηλεγραφημάτων. Η ελληνική πλευρά έμενε να αποφασίσει πώς θα πραγματοποιούσε την οριστική σύνδεση της Σύρου με τη Χίο. Οι διαπραγματεύσεις με τους Οθωμανούς, συνεπώς, θα ολοκληρώνονταν επίσημα μόνο με τη σύναψη σχετικής συνθήκης τηλεγραφικής ανταπόκρισης μεταξύ των δύο κρατών. Η *Αθηνά* της 26ης Φεβρουαρίου 1859, σχετικά με την απαίτηση της οθωμανικής κυβέρνησης για αποστολή ειδικού απεσταλμένου από την Ελλάδα για τη διαπραγμάτευση του ζητήματος, σχολιάζει πως «η δε κυβέρνησις μας κλίνασα γόνυ επεφόρτισε τον αυτόθι πρέσβυν μας Κ.Α. Κουντουριώτην να έλθη εις διαπραγματεύσεις περί τούτου».[196]

Σύμφωνα με την έκθεση, λοιπόν, στα τέλη Μαρτίου του 1859 φαίνεται πως οι διαπραγματεύσεις για την τηλεγραφική σύμβαση με τους Οθωμανούς είχαν προχωρήσει σημαντικά και το προσχέδιο είχε ήδη σταλεί στον Έλληνα πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη και αναμενόταν να υπογραφεί. Το υπό συζήτηση νομοσχέδιο, συνεπώς, φρόντιζε για την κάλυψη της δαπάνης εξαγοράς υποβρυχίου καλωδίου της

[195] Πιο αναλυτικά, οι δαπάνες για την επέκταση της γραμμής έως την Κυλλήνη επιμερίζονταν ως εξής: η αγορά και μεταφορά των ξύλινων στύλων ανερχόταν σε 10.500 δραχμές, η εκσκαφή για την τοποθέτηση των στύλων σε 4.500 δραχμές, οι μονωτήρες («αφοριστάς (isolateurs)») σε 1890 δραχμές, «δια κώδωνας επισχέσεως» 615 δραχμές, οι στρόφιγγες για τη στερέωση των μονοτήρων («αφοριστών») σε 375 δραχμές, το σύρμα σε 4.496 δραχμές, η εργασία και «έντασις» του σύρματος σε 2.250 δραχμές και τέλος άλλες 2.463 δραχμές για απρόβλεπτα έξοδα. *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Ε' Βουλευτικής Περιόδου, Γ' Συνόδου, τ.2, σελ. 1123.

[196] *Αθηνά*, 26.02.1859.

Newall, το οποίο θα συνέδεε τη Σύρο, ως τηλεγραφικό σταθμό ξένου κράτους, με τη Χίο ως πύλη εισόδου στο οθωμανικό τηλεγραφικό δίκτυο. Συγχρόνως προέβλεπε την κάλυψη του κόστους τοποθέτησης του εναερίου σύρματος που θα συνέδεε το άκρο του υποβρυχίου καλωδίου με τον τηλεγραφικό σταθμό που οι Οθωμανοί θα επέτρεπαν στην Ελλάδα να λειτουργεί στο έδαφος της Χίου. Το μεγαλύτερο μέρος της αιτούμενης πίστωσης αφορούσε ακριβώς στο έργο αυτό και ανερχόταν συνολικά σε 350.155,90 δραχμές, καθώς η ελληνική κυβέρνηση είχε πετύχει συμφωνία με τον εκπρόσωπο της Newall Δελαμόρ για έκπτωση 5% ανά ναυτικό μίλι σε σχέση με το τίμημα που είχε πληρώσει για το καλώδιο Σύρου-Πειραιά, εφόσον η αρχική πρόταση της Newall για συμπερίληψη της Σύρου στη μεγάλη γραμμή Δαρδανελίων – Αλεξάνδρειας δεν είχε τελικά μπορέσει να υλοποιηθεί. Το νομοσχέδιο αυτό, λοιπόν, καλείτο να καλύψει και τις δαπάνες που θα προέκυπταν για την εφαρμογή της σύμβασης τηλεγραφικής ανταπόκρισης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Η τρίτη κατηγορία δαπανών της οποίας την κάλυψη προέβλεπε το νομοσχέδιο των Υπουργείων Εσωτερικών και Οικονομικών αφορούσε στην επέκταση των εσωτερικών εναέριων τηλεγραφικών γραμμών από την Αθήνα μέχρι τη Λαμία και από την Πάτρα έως την Βόνιτσα και ανερχόταν σε 139.451 δραχμές.[197] Ακόμη, ένα ποσό 21.000 δραχμών αφορούσε στη σύσταση των τηλεγραφικών σταθμών των δύο γραμμών. Στο σύνολο του νομοσχεδίου προβλέπονταν επιπλέον 72.550,10 δραχμές αφενός για τα έξοδα της μεταφοράς σύρματος και τηλεγραφικών ειδών από τη Βιέννη και αφετέρου για τα έξοδα των τηλεγραφείων, τους μισθούς του προσωπικού και «λοιπά απρόβλεπτα».

Η ψήφιση του νομοσχεδίου από τη Βουλή και τη Γερουσία προχώρησε πολύ πιο ομαλά σε σχέση με τα προηγηθέντα νομοσχέδια, ακολουθώντας βέβαια τους ρυθμούς του κοινοβουλίου, καθώς έφτασε να ολοκληρωθεί στα τέλη Μαΐου. Στις 18 Μαΐου 1859 το νομοσχέδιο ψηφίστηκε από την Βουλή παμψηφεί με 78 ψήφους,[198] με μόνη αξιοσημείωτη συζήτηση την ερώτηση κάποιου βουλευτή προς τον Υπουργό

[197] Για το πρώτο τμήμα οι 2.683 δραχμές αφορούσαν στο τμήμα 19 χιλιομέτρων από την Αθήνα μέχρι την Ελευσίνα και οι 58.874 δραχμές για τα 163 χιλιόμετρα από την Ελευσίνα έως τη Λαμία. Για το δεύτερο τμήμα οι 1.552 δραχμές απαιτούνταν για τα 11 χιλιόμετρα εναέριων γραμμών από την Πάτρα έως το Ρίο, οι 1.000 δραχμές για το υποβρύχιο καλώδιο δύο λευγών από το Ρίο έως το Αντίρριο και οι υπόλοιπες 43.342 δραχμές για τα 120 χιλιόμετρα από το Αντίρριο έως τη Βόνιτσα. *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, όπ.π., σελ. 1122-1123.

[198] Είχε προηγηθεί η εισήγηση της επιτροπής που αποτελείτο από τους βουλευτές Φ. Φίλωνος, Εμμ. Χ. Τσούχλο, Γ.Δ. Μαδεμοχωρίτη, Ηλ. Καραγιάννη και Γ. Γουλιμή υπέρ της παραδοχής του νομοσχεδίου. Βλέπουμε ότι στη Βουλή η σύνθεση της εισηγητικής επιτροπής αλλάζει πλήρως από νομοσχέδιο σε νομοσχέδιο, δεν υπάρχει δηλαδή κάποια σταθερότητα ως προς τα πρόσωπα που εισηγούνται την παραδοχή ή απόρριψη των νομοσχεδίων σχετικά με τη νέα τεχνολογία του τηλεγράφου.

Οικονομικών σχετικά με το αν ο υπάρχων τηλέγραφος βρισκόταν εν ενεργεία και έως πού έφτανε. Σύμφωνα με τον Κουμουνδούρο, ο τηλέγραφος λειτουργούσε επιτυχώς έως την Κωνσταντινούπολη και από εκεί συνδεόταν με την υπόλοιπη Ευρώπη.

Ως προς την ψήφιση του νομοσχεδίου από τη Γερουσία, που όπως έχουμε δει ως τώρα κρατούσε μια πιο «αυστηρή» στάση απέναντι στα κυβερνητικά νομοσχέδια, αυτή τη φορά έγινε εσπευσμένα, πιθανώς επειδή τις ίδιες μέρες συζητιόταν και ψηφιζόταν ο προϋπολογισμός λόγω της επικείμενης λήξης της συνόδου του κοινοβουλίου.[199] Η συζήτηση του νομοσχεδίου ξεκίνησε με την παρατήρηση του Γερουσιαστή Ρήγα Παλαμήδη ότι θα έπρεπε όσα τηλεγραφήματα έφταναν δια του τηλεγράφου και αφορούσαν σε εξωτερικά γεγονότα να ανακοινώνονται «δια τινός εφημερίδος διά να μην αφήνωσιν εις ανησυχίαν τον λαόν». Ο γερουσιαστής εν προκειμένω εισάγει το ζήτημα της σχέσης του νέου μέσου επικοινωνίας με τον Τύπο, μία σχέση η οποία ήταν ήδη ανεπτυγμένη στις ευρωπαϊκές εφημερίδες αλλά υπήρχε επίσης ήδη και στον ελληνικό Τύπο, μόνο που ως τότε βασιζόταν κυρίως στην αναδημοσίευση τηλεγραφημάτων αντλημένων από τα δημοσιευθέντα στον ξένο Τύπο και πιο περιορισμένα, ακόμη, στην αυτούσια δημοσίευση των τηλεγραφημάτων που έφταναν στην Αθήνα. Η σχέση αυτή έμελλε να αναπτυχθεί σημαντικά, με την ένταξη στις επόμενες δεκαετίες και των ελληνικών εφημερίδων στο δίκτυο των διεθνών πρακτορείων Τύπου που εκείνη την περίοδο ήδη είχαν αρχίσει να αναπτύσσονται στην Ευρώπη.

Από την απάντηση του Υπουργού Οικονομικών μαθαίνουμε πως όσον αφορά στα τηλεγραφήματα που έφταναν στην Αθήνα από τη Σύρο, μέσω του καλωδίου Σύρου-Πειραιά, κοινοποιούνταν στον Τύπο «όσα είναι αναγκαία προς δημοσίευσιν», ενώ επίσης πως τα ιδιωτικά τηλεγραφήματα που αποστέλλονταν, προφανώς δεν κοινοποιούνταν. Σχετικά, ωστόσο, με τα τηλεγραφήματα που διακινούνταν μέσω του καλωδίου Σύρου-Κωνσταντινούπολης, επειδή η Ελλάδα δεν διέθετε ακόμη δικό της ξεχωριστό τηλεγραφικό σύρμα, κοινοποιούνταν μόνο όσα στέλνονταν άνευ εχεμύθειας. Ως προς την έτερη ερώτηση του Παλαμήδη σχετικά με το αν οι ξένοι τηλεγραφικοί υπάλληλοι που υπηρετούσαν στους τηλεγραφικούς σταθμούς είχαν καθήκον διδασκαλίας των Ελλήνων και αν είχαν δώσει τον «αρμόδιον όρκον», σύμφωνα με τον Κουμουνδούρο οι ξένοι υπάλληλοι πληρώνονταν από τις κυβερνήσεις τους, βρίσκονταν με άδεια στην Ελλάδα, η οποία τους πλήρωνε

[199] Στα *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γερουσίας*, Ε' Βουλευτικής Περιόδου, Γ' Συνόδου δεν εντοπίζεται έκθεση της εισηγητικής επιτροπής της Γερουσίας για το νομοσχέδιο αυτό.

επιμίσθιο, και επρόκειτο να αποχωρήσουν από τη χώρα αφού ολοκληρωνόταν η εκπαίδευση των Ελλήνων τηλεγραφικών υπαλλήλων, κάτι το οποίο υπολόγιζε πως θα ολοκληρωνόταν εντός τετραμήνου.

Η συζήτηση συνεχίζεται με μόνη αρνητική τοποθέτηση σε σχέση με το νομοσχέδιο εκείνη του γερουσιαστή Ψύλλα, ο οποίος επιχειρεί να δικαιολογήσει τη θέση του δηλώνοντας ότι θεωρούσε το έργο εσπευσμένο και πάλι. Επιπλέον, αμφισβητεί την χρησιμότητα του τηλεγράφου συνολικά, γιατί αφενός είχε ξεσπάσει πόλεμος που μπορεί να ακύρωνε τα σχέδια της ελληνικής κυβέρνησης, αφετέρου ο ίδιος ο τηλέγραφος δεν είχε χρησιμεύσει στη χώρα για να λάβει ειδήσεις σχετικά με τον πόλεμο αυτό. Ο Ψύλλας αναφέρεται στη μεγάλη ευρωπαϊκή ανάφλεξη ανάμεσα στην Αυστρία και τα ιταλικά κρατίδια που επρόκειτο να οδηγήσει στην ιταλική ενοποίηση λίγα χρόνια αργότερα, και η οποία ξεσπά ακριβώς την περίοδο που μελετάμε. Ακολουθεί η τοποθέτηση του γερουσιαστή Χρηστίδη, με την οποία ολοκληρώνεται η συζήτηση, στην οποία ο γερουσιαστής δηλώνει πως στο προηγούμενο σχέδιο αντιτάχθηκαν στην παρανομία της κυβέρνησης και όχι στη χρησιμότητα της νέας αυτής τεχνολογίας και συνεπώς, εφόσον το προηγούμενο νομοσχέδιο έγινε νόμος, δεν έπρεπε να μείνει το έργο ημιτελές. Επιπλέον, το παρόν νομοσχέδιο προέβλεπε, πέραν της ολοκλήρωσης της εξωτερικής γραμμής, που θα συνέδεε την Ελλάδα με την Αλεξάνδρεια και την Κρήτη πέραν της Κωνσταντινούπολης, και την κατασκευή εσωτερικών τηλεγραφικών γραμμών, με την γραμμή Πάτρας-Βόνιτσας να επιτυγχάνει, επιπλέον, την σύνδεση της Πελοποννήσου με τη Στερεά Ελλάδα. Φαίνεται πως η τοποθέτηση του Χρηστίδη έπεισε τελικά και τον Ψύλλα, για αυτό και το νομοσχέδιο εγκρίθηκε παμψηφεί επί του συνόλου, με 29 ψήφους.

Τον Μάιο του 1859, τις ίδιες ημέρες με την συζήτηση και ψήφιση του νομοσχεδίου περί αναπληρωτικής πίστωσης για επέκταση των τηλεγραφικών γραμμών από τη Βουλή και τη Γερουσία, κατατίθεται στη Βουλή άλλο ένα νομοσχέδιο που προετοιμάζει το έδαφος για τις συνθήκες που πρόκειται να υπογραφούν με τις γειτονικές χώρες σχετικά με την τηλεγραφική επικοινωνία. Πρόκειται για νόμο ενός άρθρου που προέβλεπε ότι κατά την απουσία των Βουλών τα διεθνή τηλεγραφικά τέλη θα προσδιορίζονταν με βασιλικό διάταγμα, το οποίο στη συνέχεια θα έπρεπε να κυρωθεί από τα νομοθετικά σώματα. Σύμφωνα με την εισηγητική έκθεση του νομοσχεδίου που κατέθεσε ο Υπουργός Εσωτερικών

Κωνσταντίνος Προβελέγγιος στις 18 Μαΐου 1859[200] ουσιαστικά με το νομοσχέδιο αιτείτο νομοθετική εξουσιοδότηση ώστε να μπορούν να καθορίζονται τα διεθνή τέλη με βασιλικό διάταγμα ακόμα και όταν οι Βουλές δεν βρίσκονταν σε σύνοδο, προκειμένου να αποφευχθούν περιστατικά όπως αυτό που συνέβη με την πρώτη σύμβαση με τη Newall της οποίας η εκτέλεση έγινε χωρίς κάποιο νομοθετικό έρεισμα, πριν την κύρωση της από τις Βουλές. Επιπλέον, όπως προειπώθηκε, επρόκειτο να λήξει άμεσα η σύνοδος των κοινοβουλευτικών σωμάτων και η πρόβλεψη αυτή ήταν απαραίτητη καθώς αναμενόταν η υπογραφή διεθνών τηλεγραφικών συμβάσεων αρχικά με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και την Αυστρία και στη συνέχεια και με άλλες χώρες.

Πέντε ημέρες αργότερα, κατά τη συζήτηση και ψήφιση του νομοσχεδίου, το οποίο εγκρίθηκε παμψηφεί, μαθαίνουμε ενδιαφέρουσες πληροφορίες χάρη στην ενημέρωση των βουλευτών από τον Προβελέγγιο ως προς τις εξελίξεις σχετικά με τις τηλεγραφικές συμβάσεις των οποίων αναμενόταν η υπογραφή. Ο Προβελέγγιος αναγγέλλει το «πάγωμα» των διαπραγματεύσεων με την Αυστρία για την τηλεγραφική σύμβαση η οποία στα τέλη Μαρτίου είχε σταλεί στον πρέσβη της Αυστρίας στην Αθήνα και αναμενόταν να υπογραφεί. Τον Οκτώβριο του 1858 τα μέλη της Αυστρο-Γερμανικής Τηλεγραφικής Ένωσης[201] που είχε ιδρυθεί το 1850 στη Δρέσδη, υπέγραψαν τη σύμβαση του Friedtichshafen, η οποία ήταν πρακτικά σχεδόν όμοια με τη σύμβαση της Βέρνης που είχαν υπογράψει την ίδια χρονιά τα μέλη της άτυπης Τηλεγραφικής Ένωσης Δυτικής Ευρώπης.[202] Η μόνη βασική διαφορά της

[200] *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, όπ.π., τ.2.

[201] Η Αυστρο-Γερμανική Τηλεγραφική Ένωση (Austrian-German Telegraph Union - AGTU) ιδρύθηκε στις 25 Ιουλίου 1850 στη Δρέσδη, αρχικά με τη συμμετοχή της Αυστρίας, της Πρωσίας, της Βαυαρίας και της Σαξονίας και τα επόμενα χρόνια με συμμετοχή άλλων γερμανόφωνων κρατών όπως η Βυρτεμβέργη, το Αννόβερο, η Βάδη, το Mecklenburg-Scwerin και το Βασίλειο της Λομβαρδίας-Βενετίας, καθώς και άλλων ανεξάρτητων κρατών με στενές σχέσεις με τα εδάφη αυτά, όπως οι Κάτω Χώρες, τα Δουκάτα της Μοδένας και της Πάρμας, η Τοσκάνη και το Παπικό Κράτος. Balbi Gabriele, Calvo Spartaco, Fari Simone & Richeri Giuseppe, «Bringing together the two large electric currents that divide Europe: Switzerland's Role in Promoting the Creation of a Common European Telegraph Space (1849-1865)», *Icon*, τ.15, International Committee for the History of Technology (ICOHTEC), 2009, σελ. 63.

[202] Η Τηλεγραφική Ένωση της Δυτικής Ευρώπης δεν είχε επίσημο όνομα αλλά ιδρύθηκε στις 29 Δεκεμβρίου 1855 στο Παρίσι αρχικά από το Βέλγιο, τη Γαλλία, το Βασίλειο της Σαρδηνίας και την Ελβετία και επεκτάθηκε σταδιακά συμπεριλαμβάνοντας και άλλες χώρες όπως η Πορτογαλία, οι Κάτω Χώρες, τα ιταλικά κρατίδια και ορισμένες ιδιωτικές βρετανικές εταιρείες και εταιρείες υποβρύχιων καλωδίων. Ενώ η AGTU φαίνεται πως αποτέλεσε ένα σημαντικό βήμα στο σχέδιο πολιτικής ενοποίησης των γερμανικών κρατών, η δημιουργία της WETU φαίνεται πως προωθήθηκε περισσότερο για οικονομικούς και διπλωματικούς λόγους και υποστηρίχθηκε αφενός από τις φιλελεύθερες πολιτικές τάξεις που έβλεπαν στην διεθνή τηλεγραφία ένα μέσο προώθησης και ανάπτυξης της ελεύθερης αγοράς και αφετέρου από τον Ναπολέοντα Γ' στην προσπάθεια ενίσχυσης του διεθνούς ρόλου της Γαλλίας. Έναν από τους βασικούς σκοπούς της WETU αποτέλεσε ήδη από την ίδρυσή της η

σύμβασης του Friedtichshafen ήταν η μη υιοθέτηση της επέκτασης του αριθμού των ζωνών χρέωσης γιατί η Αυστρία, λόγω εκτεταμένου εδάφους, είχε μεγαλύτερο συμφέρον διατήρησης του συστήματος λιγότερων ζωνών χρέωσης. Την 1η Μαρτίου 1859, ωστόσο, η Αυστρο-Γερμανική Τηλεγραφική Ένωση υπέγραψε και την σύμβαση της Βέρνης, με αποτέλεσμα να επηρεαστεί η υπό διαπραγμάτευση σύμβαση, καθώς η Ελλάδα ζήτησε να εφαρμοστούν τα πλεονεκτήματα της νέας σύμβασης, όπως η πρόβλεψη μεγαλύτερων ζωνών με ταυτόχρονη μείωση των τηλεγραφικών τελών και στην ελληνο-αυστριακή σύμβαση. Σύμφωνα με τον Προβελέγγιο, η Αυστρία αρχικά δέχτηκε την παραχώρηση των πλεονεκτημάτων αυτών και προς την Ελλάδα, στη συνέχεια, όμως, την ειδοποίησε ότι «ένεκα των επελθουσών περιστάσεων είναι ανάγκη να αναβληθή επί του παρόντος η πραγματοποίησις των συμφωνιών», καθώς τον Απρίλιο του 1859 είχε ξεσπάσει ο πόλεμος με το Πεδεμόντιο, με εμπλοκή και της Γαλλίας του Ναπολέοντα Γ'. Λόγω των γεγονότων στην Ιταλική Χερσόνησο, λοιπόν, η πολυπόθητη «σύνδεση με τη Δύση» θα καθυστερούσε για αρκετά χρόνια ακόμα.

Ως προς την άλλη πλευρά και την έτερη συμφωνία, ο Προβελέγγιος ενημερώνει τους βουλευτές πως η Ελλάδα αιτήθηκε από την Οθωμανική Αυτοκρατορία να αναγνωριστεί η δυνατότητα να περνούν και από το δικό της έδαφος τα τηλεγραφήματα από την Ινδία, καθώς θα την ενέτασσε στο πολύ επικερδές κομμάτι της διεθνούς τηλεγραφικής επικοινωνίας ανάμεσα στην Ινδία και την Ευρώπη, κυρίως τη Μεγάλη Βρετανία. Το αίτημα της Ελλάδας, ωστόσο, προσέκρουσε στην άρνηση των Οθωμανών, που έχοντας αρνηθεί ήδη αντίστοιχο αίτημα της Βρετανίας και της Αυστρίας, προσπαθούσαν να διαφυλάξουν ως κόρη οφθαλμού τη θέση της Κωνσταντινούπολης ως κόμβου της διεθνούς επικοινωνίας με την Ανατολή. Στις επιτυχίες της ελληνικής κυβέρνησης ο Προβελέγγιος κατέταξε αφενός το σημαντικότερο, δηλαδή την παραχώρηση δικαιώματος τοποθέτησης ελληνικού καλωδίου στη γραμμή Σύρου-Χίου και αφετέρου την ένταξη στη σύμβαση της ρήτρας του πλέον ευνοούμενου κράτους υπέρ της Ελλάδας, με επιφύλαξη υπέρ της για βελτίωση των όρων της τηλεγραφικής σύμβασης σε περίπτωση τέτοιου είδους παραχωρήσεων από τους Οθωμανούς σε άλλα κράτη. Κατά τη συζήτηση του νομοσχεδίου, ωστόσο, και παρότι οι δύο πλευρές είχαν καταλήξει σε συμφωνία, η

προσέγγιση με την AGTU με στόχο τη συγχώνευση των δύο ενώσεων σε έναν ενιαίο θεσμό, όπως θα επιτυγχανόταν μία δεκαετία αργότερα, με την ίδρυση της Διεθνούς Τηλεγραφικής Ένωσης. *Στο ίδιο,* σελ. 64-65.

σύμβαση δεν είχε ακόμη υπογραφεί, γιατί μεσολάβησε το Μπαϊράμι, την «ερχόμενον εβδομάδαν ή την ακόλουθον», όμως, επρόκειτο να ολοκληρωθεί η υπογραφή της.

Καθώς, λοιπόν, η υπογραφή της σύμβασης δεν είχε προλάβει να προηγηθεί της παύσης της λειτουργίας των νομοθετικών σωμάτων, και καθώς δεν γινόταν να επικυρωθεί εκ των προτέρων η σύμβαση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία πριν καν υπογραφεί, η κυβέρνηση εισήγαγε προς ψήφιση τον νόμο αυτό, γιατί αν περίμενε να ξαναανοίξουν οι Βουλές υπήρχε κίνδυνος η Newall να αφαιρέσει το καλώδιο, αν η ελληνική κυβέρνηση δεν προλάβαινε να το εξαγοράσει.[203] Ως προς τα τέλη, το βασιλικό διάταγμα επρόκειτο να τα καθορίσει βάσει της συνθήκης με τους Οθωμανούς, θα ξεκινούσαν ωστόσο να ισχύουν μετά την επικύρωση της τηλεγραφικής σύμβασης, όταν τα δύο νομοθετικά σώματα θα επανεκκινούσαν τις εργασίες τους κατά την επόμενη σύνοδο. Προκειμένου να πείσει τους βουλευτές, ο Προβελέγγιος εξηγεί ότι το νομοσχέδιο αφορούσε στα διεθνή τέλη, δίνοντας το παράδειγμα των τελών που επέβαλε η Γαλλία στη Γερμανία, κατά το οποίο η Γαλλία προσδιόριζε μια τιμή ανά απόσταση στο εσωτερικό της αλλά χρέωνε τα τηλεγραφήματα που έφταναν από τη Γερμανία βάσει ζωνών, όπως έκανε η ίδια η Γερμανία στο έδαφός της. Ακόμη, υπενθυμίζει ότι τα τηλεγραφικά τέλη δεν αποτελούσαν κυρίους φόρους που μπορούσαν να επιβληθούν μόνο με τη συναίνεση των Βουλών, και πως ακόμη και στην περίπτωση των τελωνειακών φόρων του δασμολογίου, που θεωρούνταν κύριοι φόροι, είχε προβλεφθεί η αυξομείωσή τους με βασιλικό διάταγμα. Τα τηλεγραφικά τέλη, καθησυχάζει τους βουλευτές ο Προβελέγγιος, ήταν μια προσωρινή ιδιωτική συμφωνία που θα ίσχυε κανονικά μόνο μετά την έγκριση της τηλεγραφικής σύμβασης από τα νομοθετικά σώματα.

Φαίνεται πως η βιασύνη ψήφισης των νομοσχεδίων λόγω του επικείμενου κλεισίματος της συνόδου των κοινοβουλευτικών σωμάτων ήταν τόσο μεγάλη που το νομοσχέδιο εισήχθη στη Γερουσία την επομένη της ψήφισής του από τη Βουλή και ψηφίστηκε ουσιαστικά μόλις μία ημέρα μετά, την 24η Μαΐου 1859, χωρίς να καταγράφεται στα *Πρακτικά* κάποια σχετική συζήτηση, παρότι υπήρξε μια μειοψηφία

[203] Από το σημείο αυτό συμπεραίνουμε πως το πιθανότερο είναι ότι η Newall & Co είχε διατηρήσει το πρώτο καλώδιο συμπερίληψης της Σύρου στη γραμμή Κρήτης – Χίου, ποντίζοντας, πιθανόν, κάποιο νέο απευθείας καλώδιο ανάμεσα στη Χίο και τα Χανιά μετά τις διαμαρτυρίες της οθωμανικής κυβέρνησης που εναντιωνόταν στην ένταξη σταθμού ξένου κράτους στην εσωτερική της γραμμή. Αυτό το πρώτο καλώδιο, το οποίο έμεινε στην κυριότητα της εταιρείας, φαίνεται πως τελικά συμφωνεί να εξαγοράσει η Ελλάδα, το οποίο διαφορετικά θα ανέσυρε η εταιρεία για να το αξιοποιήσει σε κάποιο άλλο έργο.

δύο ψήφων, των γερουσιαστών Γεωργίου Ψύλλα και Δήμου Κανελλόπουλου, που δεν το στήριξαν.

Πράγματι, την 24η Μαΐου κηρύχθηκε το πέρας της συνόδου των δύο κοινοβουλευτικών σωμάτων. Πέντε ημέρες μετά η κυβέρνηση Αθανασίου Μιαούλη προχώρησε σε ανασχηματισμό, με τον Υπουργό Εσωτερικών Κωνσταντίνο Προβελέγγιο που τόσο είχε στοχοποιηθεί από την αντιπολίτευση τους προηγούμενους μήνες για τους χειρισμούς του σε μια σειρά ζητημάτων να αντικαθίσταται από τον γερουσιαστή Ρήγα Παλαμήδη. Ο Παλαμήδης θα παρέμενε στη θέση του Υπουργού Εσωτερικών έως τις 12 Ιανουαρίου του 1860 οπότε και επρόκειτο να αντικατασταθεί από τον επίσης γερουσιαστή Ανδρέα Κουντουριώτη, ο οποίος διατήρησε τη θέση αυτή έως τον Ιούνιο του ίδιου έτους.

Η εν σπέρματι τηλεγραφική υπηρεσία

Το επόμενο νομοσχέδιο σχετικά με το ελληνικό τηλεγραφικό δίκτυο εισήχθη από τον Υπουργό Εσωτερικών Ανδρέα Κουντουριώτη τον Μάρτιο του 1860 και αφορούσε στην παροχή της απαιτούμενης πίστωσης για την οργάνωση της υπό ανάπτυξη τηλεγραφικής υπηρεσίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι κατά τον ενάμιση περίπου χρόνο λειτουργίας του, το ελληνικό τηλεγραφικό δίκτυο αποτελούσε μεν αρμοδιότητα του Υπουργείου Εσωτερικών, δεν είχε προβλεφθεί, ωστόσο, νομοθετικά η σύσταση της σχετικής υπηρεσίας. Η λειτουργία του δικτύου στηριζόταν στην παρουσία των ξένων τηλεγραφικών υπαλλήλων, για τους οποίος ο Κουμουνδούρος ενημέρωνε την άνοιξη του 1859 ότι επρόκειτο να παραμείνουν στη χώρα περίπου για ένα ακόμη τετράμηνο, ενώ μάλλον από πλευράς υπουργείου απασχολούνταν ή εκπαιδεύονταν υπάλληλοι εμπειρικά, χωρίς συγκεκριμένη πρόβλεψη θέσεων και καθηκόντων. Ο ρυθμός της κοινοβουλευτικής ζωής της περιόδου, με τις σχετικά σύντομες συνόδους των κοινοβουλευτικών σωμάτων είχε ως αποτέλεσμα και η συγκρότηση της τηλεγραφικής υπηρεσίας να γίνει με σχετικά παράδοξο τρόπο, με την κυβέρνηση πρώτα να αιτείται την παροχή πίστωσης και στη συνέχεια να εισάγει προς συζήτηση τον ίδιο τον κανονισμό της υπηρεσίας, για την κάλυψη των μισθών και εξόδων της οποίας αιτείτο την πίστωση. Πράγματι, η δικαιολογητική βάση για την αίτηση της πίστωσης ήταν ότι η ίδρυση της υπηρεσίας επήλθε μετά την κατάρτιση του προϋπολογισμού του έτους 1860.

Στο νέο αυτό νομοσχέδιο, η κυβέρνηση αιτείτο πίστωση 147.230 δραχμών, από τις οποίες, σύμφωνα με τον Κουντουριώτη, στην πραγματικότητα μόνο οι

105.230 δραχμές αφορούσαν στην κάλυψη των εξόδων και μισθών της υπηρεσίας. Οι υπόλοιπες 42.000 δραχμές δεν αφορούσαν σε πραγματική δαπάνη αλλά στην εκπλήρωση των απαιτήσεων του νόμου περί δημοσίου λογιστικού για την απόδοση των διεθνών τηλεγραφικών τελών στην εταιρεία Newall, την Οθωμανική Αυτοκρατορία και οποιαδήποτε άλλη χώρα στην οποία αποστέλλονταν διεθνή τηλεγραφήματα, για τα οποία η πρακτική ήταν να τα συγκεντρώνει το ελληνικό κράτος και να τους τα αποδίδει στη συνέχεια.[204]

Η βασική δαπάνη για τα έξοδα της τηλεγραφικής υπηρεσίας αφορούσε στα έξοδα λειτουργίας των δύο υποβρυχίων γραμμών Πειραιά – Σύρου και Σύρου-Χίου και των δύο εναέριων Πειραιά – Αθηνών και Αθηνών – Πατρών, των πέντε τηλεγραφείων στην Αθήνα, τον Πειραιά, τη Σύρο, το Αίγιο και την Πάτρα και στην προμήθεια «μορσαϊκού χάρτου» στο οποίο εκτυπώνονταν τα τηλεγραφήματα. Ως προς τη δαπάνη κάλυψης των μισθών, αυτή αφορούσε στην απασχόληση των πέντε ξένων τηλεγραφητών και επτά Ελλήνων βοηθών των οποίων συνεχιζόταν η εκπαίδευση,[205] πέντε κλητήρων που υπηρετούσαν ένας ανά τηλεγραφείο και 22 πεζών φυλάκων που επιτηρούσαν τις εναέριες τηλεγραφικές γραμμές, με τον καθένα από αυτούς να αναλαμβάνει την επιτήρηση περίπου 9,5 χιλιομέτρων από το σύνολο των 210 χιλιομέτρων των γραμμών.[206] Προβλεπόταν επίσης μία ειδική πίστωση για την Χίο, για την σύνδεση με σύρμα αποκλειστικά ελληνικής κυριότητας του υποβρυχίου καλωδίου, που έφτανε έως τον όρμο Καλαμωτή, με το εναέριο σύρμα της Newall που με τη σειρά του συνδεόταν με το τηλεγραφείο της πόλης Κάστρο, καθώς επίσης και για τη φύλαξη και συντήρηση του εναέριου αυτού τμήματος και για την προμήθεια πλήρους σετ υποβρύχιας τηλεγραφικής συσκευής.

Το νομοσχέδιο τελικά ψηφίστηκε δύο μήνες αργότερα, στις 15 Μαΐου 1860 ως κατεπείγον, με έναν από τους βουλευτές να παρατηρεί ότι καλό θα ήταν από εκεί και πέρα να σημειώνονται στον προϋπολογισμό υποθετικά και τα προκύπτοντα από

---

[204] *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Στ' Βουλευτικής Περιόδου, Α' Συνόδου, τ.2.

[205] Οι επτά Έλληνες βοηθοί κατανέμονταν ως εξής: ένας στην κεντρική αποθήκη του Τηλέγραφου, δύο στο τηλεγραφείο της Αθήνας και από ένας σε κάθε άλλο τηλεγραφείο.

[206] Σύμφωνα με την εισήγηση του Υπουργού Εσωτερικών, οι φύλακες των γραμμών είχαν καθήκον να διατρέχουν τουλάχιστον μία φορά την ημέρα την έκταση του τμήματος της γραμμής που τους είχε ανατεθεί ώστε να προλαβαίνουν κάθε πιθανή βλάβη, να εκτελούν, με τα εργαλεία που τους παραδίδονταν μικρές επισκευές όπως η αντικατάσταση σπασμένων ή με άλλο τρόπο κατεστραμμένων μονωτήρων και κεφαλομονωτήρων, η στερέωση των ξύλινων στύλων στους οποίους στηριζόταν το τμήμα, να τεντώνουν το σύρμα και να το ξανασυνδέουν σε περίπτωση διακοπής, να προβαίνουν σε έργα προστασίας των στύλων, να επικουρούν στις μεγαλύτερες επισκευές και να μεταφέρουν διαταγές και οδηγίες κατά μήκος του τμήματος το οποίο είχαν αναλάβει. Για τα καθήκοντα αυτά προβλεπόταν μισθός 60 δραχμών τον μήνα.

τον τηλέγραφο έσοδα. Για άλλη μια φορά το επικείμενο κλείσιμο της κοινοβουλευτικής συνόδου οδήγησε και την Γερουσία να ψηφίσει με συνοπτικές διαδικασίες και το νομοσχέδιο αυτό, που την επομένη της ψήφισής του από τη Βουλή κατατέθηκε στη Γερουσία και την μεθεπόμενη ημέρα συζητήθηκε και ψηφίστηκε. Στη Γερουσία η συζήτηση περιστράφηκε γύρω από τους συνοδευτικούς πίνακες του νομοσχεδίου, οι οποίοι κατένειμαν επακριβώς τις δαπάνες στις διάφορες κατηγορίες.[207] Κατά τη συζήτηση, ο πρώην Υπουργός Εσωτερικών Προβελέγγιος διευκρινίζει ότι η πίστωση με τίτλο «Διεύθυνσις της τηλεγραφικής υπηρεσίας» αφορούσε στην πρόβλεψη μισθού διευθυντή με ανώτερες τηλεγραφικές γνώσεις με αποστολή την προώθηση της τηλεγραφίας στο εσωτερικό και το εξωτερικό, όπως ακριβώς λειτουργούσε και η διεύθυνση της ταχυδρομικής υπηρεσίας, καθώς και στην πρόβλεψη του μισθού των απαιτούμενων δύο υπαλλήλων και ενός κλητήρα. Το νομοσχέδιο εγκρίθηκε παμψηφεί επί της αρχής. Έπειτα, ωστόσο, από την πρόταση του γερουσιαστή Χρηστίδη να ψηφιστεί μόνο η πίστωση και όχι οι συνοδευτικοί πίνακες, που κανονικά πρέπει να ενταχθούν στο νομοσχέδιο του κανονισμού της υπηρεσίας, τελικά το νομοσχέδιο εγκρίθηκε επί του συνόλου με πλειοψηφία 27 θετικών ψήφων έναντι τριών αρνητικών.[208]

Η ελληνο-οθωμανική τηλεγραφική σύμβαση και η σύμβαση των Βρυξελλών 1858

Το νομοσχέδιο περί κάλυψης των δαπανών της τηλεγραφικής υπηρεσίας ήταν το πρώτο και τελευταίο νομοσχέδιο σχετικά με τον τηλέγραφο που εγκρίθηκε από τα νομοθετικά σώματα κατά την Α' Σύνοδο της ΣΤ' Βουλευτικής Περιόδου που διήρκησε από τον Φεβρουάριο έως τον Μάιο του 1860. Τον Μάιο, τελευταίο μήνα της κοινοβουλευτικής συνόδου κατατέθηκαν επίσης μια σειρά νομοσχέδια που επίσης αφορούσαν στον τηλέγραφο, τα οποία, όμως, είτε ψηφίστηκαν από τη Βουλή αλλά δεν πρόλαβαν να συζητηθούν και να ψηφιστούν από τη Γερουσία, είτε απλώς πρόλαβαν να κατατεθούν στην Βουλή χωρίς να προχωρήσει η συζήτησή τους. Στην πρώτη κατηγορία ανήκει το νομοσχέδιο επικύρωσης της τηλεγραφικής σύμβασης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία τελικά είχε υπογραφεί στις 17/29 Ιουλίου του

[207] Βλ. Παράρτημα 1.

[208] Στα *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γερουσίας*, ΣΤ' Βουλευτικής Περιόδου, Α' Συνόδου, δεν αναφέρονται τα ονόματα των γερουσιαστών που μειοψήφησαν. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Κωνσταντίνος Προβελέγγιος εν προκειμένω υπερασπίζεται το νομοσχέδιο αυτό επεξηγώντας πτυχές του, κάτι που δείχνει ότι παρότι δεν υπηρετούσε πλέον ως Υπουργός Εσωτερικών, δεν είχε πάψει να μελετάει τις εξελίξεις σχετικά με τον τηλέγραφο.

προηγούμενου έτους στην Κωνσταντινούπολη, το οποίο εισήχθη στη Βουλή στις 19 Απριλίου του 1860 και συζητήθηκε και ψηφίστηκε την τελευταία ημέρα της Συνόδου, στις 18 Μαΐου. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκει το νομοσχέδιο έγκρισης του κανονισμού/οργανογράμματος της τηλεγραφικής υπηρεσίας[209] όπως είχε εξαγγελθεί κατά τη συζήτηση του νομοσχεδίου έκτακτης πίστωσης για την κάλυψη των δαπανών της και, ακόμη, το νομοσχέδιο καθορισμού των διεθνών τηλεγραφικών τελών[210] με το οποίο τα νομοθετικά σώματα θα κύρωναν τα διεθνή τέλη που είχαν καθοριστεί με βασιλικό διάταγμα δυνάμει του νόμου του Μαΐου 1859. Καθώς τα νομοσχέδια αυτά επανακατατίθενται και ψηφίζονται στην επόμενη Σύνοδο, θα επιχειρηθεί μία συγκριτική, μεταξύ της εκδοχής του 1860 και της εκδοχής του 1861, παρουσίαση τους.

Στις 19 Απριλίου 1860 οι Υπουργοί Εσωτερικών Ανδρέας Κουντουριώτης και Εξωτερικών Θρασύβουλος Ζαΐμης εισήγαγαν στη Βουλή το νομοσχέδιο επικύρωσης της τηλεγραφικής σύμβασης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία που είχε υπογραφεί το προηγούμενο καλοκαίρι, όταν ο Κουντουριώτης βρισκόταν στη θέση του Υπουργού Εξωτερικών.[211] Στην εισηγητική έκθεση του νομοσχεδίου δεν εντοπίζεται κάποια ιδιαίτερη αναφορά στον τρόπο πρόσληψης της σημασίας της νέας τεχνολογίας από την ελληνική κυβέρνηση της περιόδου, καθώς πλέον αυτή θεωρείτο αυτονόητη: «Το επωφελές και αναγκαίον της συμβάσεως ταύτης, μετά την παρ' ημίν εισαγωγήν του μέσου της τηλεγραφικής συγκοινωνίας εισίν αυτόδηλα και περιττόν νομίζομεν να έλθωμεν εις εξηγήσεις προς απόδειξιν αυτών». Η επιτροπή της Βουλής συστήνει την παραδοχή του νομοσχεδίου,[212] η οποία έλαβε χώρα την τελευταία μέρα λειτουργίας της Βουλής, στις 18 Μαΐου του 1860, οπότε και το νομοσχέδιο εγκρίθηκε παμψηφεί.

Η ελληνο-οθωμανική τηλεγραφική σύμβαση[213] αρχικά αναγνώριζε το δικαίωμα της Ελλάδας επί του υποβρυχίου καλωδίου Σύρου – Χίου, ρύθμιζε τα ζητήματα συντήρησης και επισκευής των γραμμών και όριζε τον οθωμανικό

---

[209] Το νομοσχέδιο κατατίθεται στις 7 Μαΐου 1860.
[210] Το νομοσχέδιο κατατίθεται στις 16 Μαΐου 1860.
[211] Σύμφωνα με τη νομοθετική εξουσιοδότηση που προέβλεπε ο Ν. ΦΝΑ', ΦΕΚ αρ. 26/27.06.1859 «Περί προσδιορισμού δια Β. Διατάγματος εν απουσία των Βουλών των διεθνών τηλεγραφικών τελών», εκδόθηκε στις 18 Σεπτεμβρίου 1859 το βασιλικό διάταγμα με ΦΕΚ αρ. 41 που προέβλεπε ότι από εκείνη τη χρονική στιγμή τα τηλεγραφήματα από την Ελλάδα στην Τουρκία και το αντίστροφο θα ρυθμίζονταν βάσει των διατάξεων της αυστρο-οθωμανικής σύμβασης της 9ης Ιανουαρίου 1857.
[212] Η εισηγητική επιτροπή εν προκειμένω αποτελείται από τους βουλευτές Κ. Κυπριάδη, Κ. Κωνστάκη, Ι. Σωτηριάδη, Π. Δεληγιάννη και Ν. Βαρβαρήγο.
[213] Τη σύμβαση υπογράφουν ως πληρεξούσιοι των δύο χωρών ο επιτετραμμένος της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη Πέτρος Ζάνος και ο Υπουργός Εξωτερικών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Φουάτ Πασάς.

τηλεγραφικό σταθμό στη Χίο ως υπεύθυνο για την μεταβίβαση των τηλεγραφημάτων μεταξύ Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και Ελλάδας, αναγνωρίζοντας στην Ελλάδα το δικαίωμα να διατηρεί δύο μηχανικούς στη Χίο για την επιτήρηση του καλωδίου. Προέβλεπε, μάλιστα, για την επικοινωνία μέσω του υποβρυχίου καλωδίου, τη χρήση της «μορσαϊκης συσκευής» που χρησιμοποιείτο κι στις εναέριες γραμμές, με την τροποποίηση, όμως, που της είχε επιφέρει η βερολινέζικη εταιρεία Siemens & Halske, «της επιτρεπούσης την εξάλειψιν του επιστρέφοντος ρεύματος δια της ενεργείας ιδίας βολταϊκής στήλης».

Στο άρθρο 4 της σύμβασης προβλεπόταν η εφαρμογή και στην τηλεγραφική επικοινωνία Ελλάδας-Οθωμανικής Αυτοκρατορίας της τηλεγραφικής σύμβασης που είχε υπογραφεί μεταξύ Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και Αυστρίας την 9/21η Ιανουαρίου του 1857, σύμφωνα με την οποία η κάθε χώρα καθόριζε η ίδια τα τέλη για τη χρήση των υποβρύχιων γραμμών της. Αυτό θα είναι ακριβώς το σημείο στο οποίο θα επέλθουν αλλαγές κατά την επανακατάθεση του νομοσχεδίου, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το άρθρο 5, το οποίο ρύθμιζε το ζήτημα των τηλεγραφημάτων από και προς την Ινδία, για τα οποία, όπως προειπώθηκε, η Οθωμανική Αυτοκρατορία αρνήθηκε στην Ελλάδα την δυνατότητα διαβίβασης τους μέσα από τις ελληνικές γραμμές, εκτός και αν αφορούσαν σε επικοινωνία Ινδίας-Ελλάδας. Ουσιαστικά η «ήττα» αυτή της ελληνικής πλευράς στην προκειμένη χρονική περίοδο δεν είχε και μεγάλη σημασία, καθώς το σχέδιο ολοκλήρωσης της σύνδεσης με τη δυτική Ευρώπη μέσω Κυλλήνης είχε ναυαγήσει λόγω των πολεμικών επιχειρήσεων στην Ιταλική Χερσόνησο το ίδιο διάστημα.

Τα υπόλοιπα άρθρα του νομοσχεδίου όριζαν ορισμένα πιο «τεχνικά», κατά κάποιο τρόπο, ζητήματα λειτουργίας, όπως τους εναλλακτικούς τρόπους αποστολής των τηλεγραφημάτων με ατμόπλοιο, φύλακες, ιππείς ή και το ταχυδρομείο σε περίπτωση διακοπής της τηλεγραφικής επικοινωνίας, τον τρόπο αποστολής των τηλεγραφημάτων στα μη συνδεδεμένα με τον τηλέγραφο μέρη της χώρας και τους εναλλακτικούς τρόπους παράδοσης τηλεγραφημάτων σε αποδέκτες οι οποίοι δεν είχαν άμεσα εντοπιστεί. Ακόμη, υπήρχε πρόβλεψη επίλυσης ζητημάτων όπως λανθασμένα εισπραχθέντα τέλη ή λάθη κατά την εκκαθάριση των λογαριασμών των δύο διοικήσεων των τηλεγράφων, πρόβλεψη φύλαξης των τηλεγραφημάτων για ένα έτος και παροχή οδηγιών για την κατάστρωση των αμοιβαίων λογαριασμών και την ισχύουσα κατά την απόδοση των τελών νομισματική ισοτιμία. Τέλος καθοριζόταν στο άρθρο 14 ότι η απόδοση των τελών στη Newall θα γινόταν με επιμέρους

συμφωνίες της κάθε χώρας με την εταιρεία, ενώ το άρθρο 15 προέβλεπε τη ρήτρα του πλέον ευνοούμενου κράτους.[214]

Επειδή λόγω της λήξης της κοινοβουλευτικής περιόδου η επικύρωση της σύμβασης δεν πρόλαβε να ολοκληρωθεί, καθώς το νομοσχέδιο δεν έφτασε ποτέ στη Γερουσία, έναν χρόνο αργότερα, στις 13 Απριλίου του 1861 το νομοσχέδιο επανακατατέθηκε προς επικύρωση με ορισμένες τροποποιήσεις. Εν προκειμένω το νέο νομοσχέδιο αποτελείτο από δύο άρθρα, με το πρώτο να προβλέπει την επικύρωση της σύμβασης της Κωνσταντινούπολης του Ιουλίου του 1859, όπως παρουσιάστηκε προηγουμένως. Ως προς το δεύτερο άρθρο, με αυτό επικυρωνόταν το πρόσθετο πρωτόκολλο που είχε υπογραφεί από τον επιτετραμμένο Π. Ζάνο και τον Υπουργό Εξωτερικών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Α. Αλή στις 21 Φεβρουαρίου/5 Μαρτίου 1861, με το οποίο αντικαθίστατο το άρθρο 4 της σύμβασης του 1859 με την πρόβλεψη ότι στην τηλεγραφική επικοινωνία των δύο χωρών θα εφαρμοζόταν, αντί της αυστρο-οθωμανικής σύμβασης του 1857, η σύμβαση των Βρυξελλών του 1858. Σύμφωνα με την εισήγηση του Υπουργού Εσωτερικών Νικολάου Παπαλεξόπουλου[215] και του Ανδρέα Κουντουριώτη, από τη θέση του Υπουργού Εξωτερικών από το καλοκαίρι του 1860, η αντικατάσταση αυτή επιλέχθηκε γιατί η σύμβαση των Βρυξελλών στηριζόταν «ως προς την επιβολήν των τηλεγραφικών τελών εις αναλογίαν καθιστώσαν αυτά κατά τι ελαφρότερα». Πρόκειται, ουσιαστικά, για τη σύμβαση που είχε υπογραφεί τον Ιούνιο του 1858 στις Βρυξέλλες από το Βέλγιο, την Γαλλία και την Πρωσία και την οποία, σύμφωνα με την εισήγηση των υπουργών, «παρεδέχθησαν και άπαντα σχεδόν τα δια του τηλεγράφου συνδεόμενα κράτη». Αυτό προέκυπτε από το γεγονός ότι η Πρωσία συμβαλλόταν όχι μόνο στο όνομά της αλλά και στο όνομα όλων των κρατών που συμμετείχαν στον Αυστρο-Γερμανικό Τηλεγραφικό Σύνδεσμο και στο ίδιο το κείμενο της σύμβασης προβλεπόταν πως πριν την επικύρωση της θα έπρεπε να λάβει τη συγκατάθεση και των υπόλοιπων κρατών της AGTU.[216]

---

[214] Άρθρο 15: «Παν εις την τηλεγραφικήν συγκοινωνίαν αναγόμενον μείζον, ή διάφορον των εν τη παρούση συμβάσει περιεχομένων πλεονέκτημα, όπερ ήθελε παραχωρηθή υπό του ενός των Υψηλών συμβαλλομένων Μερών εις την μετ' άλλου τινός οιουδήποτε τόπου τηλεγραφικήν συγκοινωνίαν, θέλει αποκτάσθαι αμέσως και υπό τους αυτούς όρους επί τη αιτήσει του ετέρου συμβαλλομένου Μέρους εις την μεταξύ της Ελλάδος και της Τουρκίας τηλεγραφικήν συγκοινωνίαν», *Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής*, Α' Συνόδου ΣΤ΄ Βουλευτικής Περιόδου, τ.3, σελ. 2148.

[215] Ο Παπαλεξόπουλος ήταν πρώην Νομάρχης Μεσσηνίας και υπηρέτησε στη θέση του Υπουργού Εσωτερικών το διάστημα 7.12.1860 – 11.5.1861.

[216] Άρθρα 35 και 38 της Σύμβασης των Βρυξελλών του 1858, βλ. *Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής*, Α' Συνόδου, Ζ' Βουλευτικής Περιόδου, σελ. 283.

Η σύμβαση επικυρώθηκε από τη Βουλή στις 29 Μαΐου με μόνη αρνητική ψήφο εκείνη του Ιωάννη Μεσσηνέζη και στη συνέχεια εισήχθη στην Γερουσία από τον Υπουργό Εξωτερικών Κουντουριώτη και τον νέο Υπουργό Εσωτερικών Χ. Χριστόπουλο όπου και έγινε δεκτή παμψηφεί στις 8 Ιουνίου του 1861. Στη σχετική συζήτηση ο γερουσιαστής Ρήγας Παλαμήδης υπενθύμισε το ρόλο του που είχε διαδραματίσει ο ίδιος από τη θέση του Υπουργού Εσωτερικών κατά την υπογραφή της πρώτης συνθήκης, την οποία είχαν προετοιμάσει οι προηγούμενοι από εκείνον υπουργοί και διαβεβαίωσε ότι η Υψηλή Πύλη προσπάθησε να διευκολύνει τη θέση της Ελλάδας, ευχόμενος ότι θα συνεχίσει να το κάνει ως προς την τηλεγραφική επικοινωνία των δύο κρατών. Είχε προηγηθεί η θετική εισήγηση της Επιτροπής της Γερουσίας στις 7 Ιουνίου 1861,[217] κατά την οποία η Επιτροπή είχε προβεί σε σύγκριση της σύμβασης των Βρυξελλών με την προηγούμενη αυστρο-οθωμανική και είχε πεισθεί ότι η σύμβαση του 1858 συνέφερε την Ελλάδα περισσότερο, καθώς με αυτήν τα τηλεγραφικά τέλη μειώνονταν κατά 2/5.

Πιο συγκεκριμένα, η Σύμβαση των Βρυξελλών όριζε τις βασικές αρχές της διεθνούς τηλεγραφικής ανταπόκρισης, ρυθμίζοντας μια σειρά σημαντικών ζητημάτων για τον συντονισμό των τηλεγραφικών υπηρεσιών των συμβαλλόμενων μερών. Στις βασικές αυτές αρχές συγκαταλέγονταν η επιφύλαξη υπέρ των κυβερνήσεων σχετικά με την ρύθμιση της εσωτερικής τηλεγραφικής ανταπόκρισης ως προς την οργάνωση της υπηρεσίας και την διατήρηση και επιλογή των τηλεγραφικών συσκευών, ο ορισμός των διεθνών τηλεγραφημάτων ως εκείνων για την διαβίβαση των οποίων στον αποδέκτη τους χρησιμοποιούνταν γραμμές τουλάχιστον δύο εκ των συμβαλλομένων κρατών (άρθρο 2), η διατήρηση της εξουσίας διακοπής της διεθνούς τηλεγραφικής ανταπόκρισης από τα συμβαλλόμενα κράτη με ταυτόχρονη υποχρέωση ενημέρωσης των υπολοίπων (άρθρο 4), η υποχρέωση προστασίας του απορρήτου της τηλεγραφικής επικοινωνίας (άρθρο 5) και η αναγνώριση της δυνατότητας του κράτους για μη αποδοχή της διαβίβασης ιδιωτικού τηλεγραφήματος που έθιγε τη δημόσια ασφάλεια και τα χρηστά ήθη (άρθρο12). Πρόκειται ουσιαστικά για ορισμένες από τις αρχές που η ελληνική έννομη τάξη είχε ήδη παραδεχθεί με το νόμο περί τηλεγραφικής υπηρεσίας του 1859, με την αιτιολόγηση ότι αποτελούσαν αρχές παραδεδεγμένες από τις σχετικές ευρωπαϊκές συμβάσεις. Ακόμη, προβλεπόταν η

[217] Η Επιτροπή αποτελείτο από τους Γ.Μ. Αντωνόπουλο, Κ. Προβελέγγιο, Β. Χρηστακόπουλο και Ιω. Αμβροσιάδη.

υποχρέωση ενημέρωσης των συμβαλλομένων κρατών για την κατάσταση του εγχώριου τηλεγραφικού δικτύου και η συμφωνία προτίμησης της «Μορσείου συσκευής» για τη διαβίβαση των διεθνών τηλεγραφημάτων (άρθρο 3). Ως προς τον υπολογισμό των τελών, καθιερωνόταν ο υπολογισμός της απόστασης σε ευθεία γραμμή, με ταυτόχρονο προσδιορισμό των σημείων εισόδου και εξόδου των διεθνών τηλεγραφημάτων από κάθε χώρα και καθιερωνόταν η αρχή της επιλογής της φθηνότερης διαδρομής, εκτός αν ο αποστολέας προσδιόριζε κάτι διαφορετικό (άρθρα 15 και 17). Καθιερώνονταν, επίσης, τρία είδη τηλεγραφείων αναλόγως με το ωράριο λειτουργίας τους (άρθρο 6),[218] παρέχονταν οδηγίες ως προς τον καθορισμό των τελών βάσει του αριθμού των λέξεων του τηλεγραφήματος (άρθρο 16)[219] και προβλέπονταν μια σειρά διατάξεων σχετικών με τον καθορισμό των εξόδων μεταφοράς των τηλεγραφημάτων πέραν των τηλεγραφικών γραμμών (άρθρο 18) και τις περιπτώσεις απόδοσης τέλους στον αποστολέα, σε περίπτωση που το τηλεγράφημα έφτανε στον αποδέκτη «βραδύτερον παρ' ότι ηδύνατο να φθάση δια του ταχυδρομείου μετά της αυτής επιγραφής» (άρθρο 27). Τέλος, προβλεπόταν η τήρηση αρχείου διαβιβασθέντων τηλεγραφημάτων για ένα έτος (άρθρο 29), η ατέλεια της διαβίβασης όσων τηλεγραφημάτων αφορούσαν στην τηλεγραφική υπηρεσία (άρθρο 30), καθώς και η διενέργεια τριμηνιαίων εκκαθαρίσεων και η διαδικασία απόδοσης των τελών στα συμβαλλόμενα κράτη (άρθρο 33). Πρόκειται για διατάξεις που μπορεί να μοιάζουν τεχνικές, στην πραγματικότητα, ωστόσο, περιέγραφαν το πώς διαρθρωνόταν η οργάνωση και διαβίβαση των τηλεγραφημάτων, και μέσω αυτών η ροή των ειδήσεων στα κράτη της ευρωπαϊκής ηπείρου στα μέσα του 19ου αιώνα και πώς αντιμετωπίζονταν πρακτικές δυσκολίες, όπως ο μη εντοπισμός του αποδέκτη, η παραμόρφωση του τηλεγραφήματος λόγω της κακής κατάστασης του δικτύου ή η πρόσβαση στον τηλέγραφο των κατοίκων περιοχών που ακόμη δεν είχαν συνδεθεί με το δίκτυο.

[218] Τα τηλεγραφεία βάσει της διάκρισης αυτής διαιρούνταν σε τηλεγραφεία διαρκούς υπηρεσίας, τηλεγραφεία υπηρεσίας πλήρους ημέρας (από τις 7 ή 8 π.μ. αναλόγως την εποχή έως τις 9 μ.μ.) και σε τηλεγραφεία υπηρεσίας ορισμένων ωρών της ημέρας. Είναι χαρακτηριστικό πως «η ώρα δε πάντων των γραφείων του αυτού Κράτους είναι η του μέσου χρόνου της πρωτευούσης του Κράτους τούτου». Άρθρο 6 της Σύμβασης των Βρυξελλών του 1858, βλ. *Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής*, Α' Συνόδου, Ζ' Βουλευτικής Περιόδου, σελ. 336-337.

[219] Βλ. Παράρτημα 2.

Τηλεγραφική υπηρεσία: το οργανόγραμμα

Τον Μάιο του 1860, παράλληλα με τη συζήτηση του νομοσχεδίου περί έκτακτης πίστωσης για τις ανάγκες της τηλεγραφικής υπηρεσίας, ο Υπουργός Εσωτερικών Κουντουριώτης είχε καταθέσει προς συζήτηση και ψήφιση και το οργανόγραμμα της τηλεγραφικής υπηρεσίας. Κατ' αρχάς, στο πλαίσιο της αναγνώρισης της ανάπτυξης της τηλεγραφικής υπηρεσίας και των σχέσεων με τις ξένες τηλεγραφικές διοικήσεις, καθώς και του πολλαπλασιασμού των τηλεγραφικών γραμμών, το νομοσχέδιο προέβλεπε τη σύσταση κεντρικής τηλεγραφικής υπηρεσίας, που θα απαρτιζόταν από μία θέση διευθυντή με δύο γραμματείς, έναν γραφέα και έναν κλητήρα. Επιπλέον, σύμφωνα με το οργανόγραμμα, τα τηλεγραφεία διαιρούνταν σε 3 τάξεις, αναλόγως του αριθμού των τηλεγραφητών που θα απασχολούσαν[220] και οι τηλεγραφητές διαιρούνταν επίσης σε τρεις τάξεις, με τον μισθό τους να κυμαίνεται αναλογικά από 160 σε 200 και 250 χιλιάδες, αναλόγως την τάξη. Προβλεπόταν επίσης ο μισθός των κλητήρων, που κυμαινόταν σε 40 με 60 δραχμές, καθώς και των φυλάκων, οι οποίοι, σε αντίθεση με το νομοσχέδιο της έκτακτης πίστωσης, προβλεπόταν ότι μπορούσαν να είναι και έφιπποι, για τους οποίους, μάλιστα, υπολογιζόταν υψηλότερος μισθός και προκαταβολή εξόδων, καθώς έπρεπε να προμηθευτούν το άλογο και την ιπποσκευή τους.[221] Το νομοσχέδιο αυτό παρείχε νομοθετική εξουσιοδότηση για σύσταση νέων τηλεγραφείων και, συνεπώς, σύσταση νέων θέσεων τηλεγραφητών με βασιλικό διάταγμα, ενώ επίσης με βασιλικό διάταγμα θα προσδιορίζονταν τα καθήκοντα και ο αριθμός των φυλάκων και των κλητήρων, οι οποίοι διορίζονταν με απόφαση του Υπουργού Εσωτερικών.

Το υπό κατάθεση οργανόγραμμα ουσιαστικά προέβλεπε ορισμένους κανόνες οργάνωσης μιας υπηρεσίας που βρισκόταν ακόμη υπό ανάπτυξη, με μόλις πέντε τηλεγραφικούς σταθμούς εν ενεργεία σε Σύρο, Πειραιά, Αθήνα, Αίγιο και Πάτρα, για την οποία ο Υπουργός Εσωτερικών δήλωνε πως η πρόβλεψη σύστασης κεντρικής διεύθυνσης αφορούσε στο μέλλον, καθώς «προσέτι δε επιτρέπεται να κατασταθή κεντρική διεύθυνσις της τηλεγραφικής υπηρεσίας μετά του αναγκαίου προσωπικού».

---

[220] Τα τηλεγραφεία α' τάξης θα απασχολούσαν έως 4 τηλεγραφητές, της β' τάξης έως 3 και της γ' τάξης έως 2. *Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής*, Α' Συνόδου ΣΤ' Βουλευτικής Περιόδου, τ.3, σελ. 1739.

[221] Για τους φύλακες ο μισθός υπολογιζόταν σε 50-60 δραχμές για τους πεζούς και 100-120 δραχμές για τους έφιππους, ενώ η προκαταβολή υπολογιζόταν σε 150 δραχμές. Προβλεπόταν, επίσης, στο άρθρο 8 αποζημίωση για οδοιπορικά έξοδα για τους υπαλλήλους της υπηρεσίας. *Στο ίδιο*, σελ. 1740.

Έναν χρόνο αργότερα, στις αρχές Ιουλίου 1861, οι συνθήκες φαίνεται πως είχαν αλλάξει, παρότι το νέο νομοσχέδιο που υποβλήθηκε δεν διέφερε σημαντικά ως προς την οργάνωση της τηλεγραφικής υπηρεσίας:

> *Αι επιφανέστεραι επινοήσεις των ημετέρων χρόνων εισίν αναντιρρήτως η του ατμού και των ηλεκτρικών τηλεγράφων· καθότι η μεν χρήσις του ατμού έδωκε μεγίστην ώθησιν εις την παραγωγικήν των εθνών δραστηριότητα, εξωκονόμησε την εργασίαν και τα κεφάλαια, συνέτεμε τας αποστάσεις και δια της συγκοινωνίας των εθνών προς άλληλα ουσιωδώς προήγαγε τας τέχνας, τας επιστήμας και τον πολιτισμόν. Η δ' εφεύρεσις του ηλεκτρικού τηλεγράφου υπήρξεν έτι καταπληκτικωτέρα, καθόσον εξ ολοκλήρου εξηφάνισε τας αποστάσεις, διαβιβάζουσα εν ακαρεί τας ειδήσεις εις μέρη απωτάτω κείμενα. Ένεκα δε της εξαιρετικής ταύτης ιδιότητος της ηλεκτρικής τηλεγραφίας, άπαντα τα έθνη εις οιονδήποτε βαθμόν πολιτισμού και αν ευρίσκωνται, έσπευσαν να την παραδεχθώσι προς εξασφάλισιν των εμπορικών και πολιτικών αυτών σχέσεων. Διά τοιούτου συνδέσμου άπαντα τα πεπολιτισμένα έθνη συγκροτούμενα σήμερον, δύνανται εν ακαρεί ν' ανταποκρίνωνται περί των σπουδαιοτέρων αυτών συμφερόντων.*

Πρόκειται για την εισήγηση του Υπουργού Εσωτερικών Χριστόπουλου κατά την κατάθεση του νομοσχεδίου στη Βουλή την 5η Ιουλίου 1861, ο οποίος φαίνεται πως έκρινε απαραίτητο να υπενθυμίσει στους βουλευτές τη σημασία και αξία της ανάπτυξης του τηλεγραφικού δικτύου για τα σύγχρονα κράτη, καθώς και την υποχρέωση της Ελλάδας να μην «μείνει πίσω»:

> *Και η Ελλάς λοιπόν, ήτις μάλιστα εκληροδότησεν εις τα νυν πρωτεύοντα έθνη τα σπέρματα του ακμάζοντος παρ' αυτοίς πολιτισμού, δεν ηδύνατο βεβαίως να μείνη αλλοτρία του μεγάλου τούτου ηλεκτρικού συμπλέγματος.*

Στην Ελλάδα την περίοδο αυτή βρίσκονταν ήδη σε λειτουργία έξι τηλεγραφεία, τα κεντρικά της Σύρου, του Πειραιά, της Αθήνας, της Πάτρας και του Αιγίου και ένα νέο, εκείνο της Νέας Κορίνθου. Πλέον η σύσταση Διεύθυνσης Τηλεγράφων στο Υπουργείο Εσωτερικών θεωρείτο απαραίτητη, λόγω του πολλαπλασιασμού των διεθνών τηλεγραφικών σχέσεων και της επέκτασης των γραμμών, κυρίως εξαιτίας της ανάγκης ελέγχου και εκκαθάρισης των ολοένα αυξανόμενων λογαριασμών των τηλεγραφείων προκειμένου να καθίσταται εφικτή η ορθή απόδοση των τηλεγραφικών τελών.[222]

[222] Πράγματι, σύμφωνα με τους αριθμούς που καταγράφει ο Καράκαλος το 1865, η κυκλοφορία των τηλεγραφημάτων αυξήθηκε σημαντικά μέσα στην πρώτη τριετία λειτουργίας του τηλεγράφου: Από τα 4.693 τηλεγραφήματα που διαβιβάστηκαν το 1859, τα 3.942 στο εσωτερικό και τα 751 στο εξωτερικό,

Σύμφωνα με το νομοσχέδιο, η τηλεγραφική υπηρεσία προτεινόταν να υπαχθεί στο Γραφείο της Δημόσιας Οικονομίας του Υπουργείου Εσωτερικών και να αποτελείται από έναν τμηματάρχη, δύο γραμματείς, έναν γραφέα και έναν κλητήρα. Τα τηλεγραφεία θα διατηρούσαν τη διάκρισή τους σε 3 τάξεις αναλόγως του αριθμού των συσκευών που διέθεταν, μόνο που ελαττωνόταν ο αριθμός των τηλεγραφητών που υπηρετούσαν σε κάθε τάξη τηλεγραφείου και προβλεπόταν, συγχρόνως, η παρουσία των λεγόμενων «βοηθών».[223] Οι τάξεις των τηλεγραφητών περιορίζονταν σε δύο και αντίστοιχες τάξεις προβλέπονταν και για τους βοηθούς, με τους μισθούς να κυμαίνονται στις 190-240 δραχμές το μήνα για τους τηλεγραφητές και στις 80-120 δραχμές το μήνα για τους βοηθούς, αναλόγως της τάξης κατάταξής τους. Ο διορισμός των τηλεγραφητών θα γινόταν με βασιλικό διάταγμα, ενώ των βοηθών με υπουργική διαταγή. Επιπλέον, στα τηλεγραφεία θα μπορούσαν να διοριστούν με υπουργική διαταγή και έως δύο κλητήρες, με τον μισθό τους να υπολογίζεται στις 50 δραχμές μηνιαίως. Ο διορισμός κλητήρων για τις ανάγκες της υπηρεσίας κρινόταν απαραίτητος «επειδή η ακρίβεια και η ταχύτης είναι τα δύω κυριώτερα προσόντα της τηλεγραφικής υπηρεσίας».[224] Και πάλι προβλέπονταν πεζοί και έφιπποι ιππείς, με τους μισθούς τους να υπολογίζονται κατά την πρώτη εκδοχή κατάθεσης του νέου νομοσχεδίου στη Βουλή σε 60 δραχμές για τους πρώτους και 100 για τους δεύτερους, πέραν της προκαταβολής των 150 ευρώ για την αγορά του αλόγου και της ιπποσκευής. Σύμφωνα με τον Χριστόπουλο, η πρόβλεψη των έφιππων φυλάκων, αν και φαινόταν ως μεγαλύτερη δαπάνη, στην πραγματικότητα εξοικονομούσε χρήματα, καθώς οι έφιπποι θα ήταν λιγότεροι σε αριθμό, έχοντας τη δυνατότητα να καλύπτουν μεγαλύτερες αποστάσεις. Προβλεπόταν επίσης αποζημίωση των υπαλλήλων της υπηρεσίας για εργασία εκτός έδρας και οδοιπορικά, στην περίπτωση που απαιτείτο να

το 1860 ο συνολικός αριθμός τους ανεβαίνει στα 18.076 τηλεγραφήματα και το 1861 στα 26.608. Καράκαλος, όπ.π., σελ. 140-142.

Βλ. επίσης στο Παράρτημα 3 το παλαιότερο σωζόμενο τηλεγράφημα που διαβιβάστηκε μέσω των ελληνικών γραμμών από την Κωνσταντινούπολη στην Αθήνα τον Ιούλιο του 1859. Πρόκειται για τηλεγράφημα εμπορικού χαρακτήρα που αναφέρεται στη φόρτωση και αποστολή σιταριού, το οποίο αποστέλλει ο Ιωάννης Δεκόζης (Jean Decossi) στον Σταμάτη Δεκόζη Βούρο (Stamati Decossi Vuros), το αρχοντικό του οποίου στην Αθήνα είχε στεγάσει το πρώτο βασιλικό παλάτι. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο χρόνος διαβίβασης και παράδοσης του τηλεγραφήματος, καθώς το τηλεγράφημα εστάλη από την Κωνσταντινούπολη στις 28.07.1859 ώρα 3 και 4' και παραδόθηκε στην Αθήνα στις 29.07.1859 ώρα 10:30, Άγγελος Χ. Παπαϊωάννου, *Η ανάπτυξη των επικοινωνιών στην Ελλάδα (1821-1998): Το Τηλεγράφημα*, Έκδοση ΟΤΕ, Τηλεπικοινωνιακό Μουσείο ΟΤΕ, 1998, σελ. 34.

[223] Πλέον στα τηλεγραφεία α' τάξης θα υπηρετούσαν έως τρεις τηλεγραφητές και δύο βοηθοί, στης β' τάξης έως δύο τηλεγραφητές και δύο βοηθοί και στα γ' τάξης έως ένας τηλεγραφητής και ένας βοηθός. Άρθρο 3, Ν. ΧΝΔ', ΦΕΚ αρ.40, 27.08.1861.

[224] Εισαγωγική έκθεση Χριστόπουλου, 5 Ιουλίου 1861, *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής,* Ζ' Βουλευτικής Περιόδου, Α' Συνόδου, σελ. 719-720.

διευθύνουν την κατασκευή ή επισκευή γραμμών ή να επιθεωρήσουν το δίκτυο. Τέλος, διατηρείτο και στο νομοσχέδιο αυτό η νομοθετική εξουσιοδότηση για ίδρυση, μετάθεση ή κατάργηση τηλεγραφείων με βασιλικό διάταγμα, καθώς και για την κατάρτιση του καθηκοντολογίου των τηλεγραφικών υπαλλήλων.[225]

Η αναλυτική εισαγωγή του Υπουργού Εσωτερικών σχετικά με τη σημασία του τηλεγράφου όπως φαίνεται από τη συζήτηση που έλαβε χώρα στη Βουλή την 11η Ιουλίου 1861 δεν ήταν τυχαία.[226] Παρότι η εισηγητική Επιτροπή[227] τάχθηκε ομόφωνα υπέρ της παραδοχής του νομοσχεδίου που ρύθμιζε τα «του ουσιώδους τούτου κλάδου της δημοσίου οικονομίας», η σύσταση ξεχωριστής διοικητικής δομής σχετικά με τον τηλέγραφο αντιμετώπισε την κριτική ενός εκ των βουλευτών, ο οποίος σχολίασε πως η σύσταση υπηρεσίας με αύξηση του προσωπικού αποτελούσε επιπλέον δαπάνη που διόγκωνε τον προϋπολογισμό. Αντίθετα, ο βουλευτής θεωρούσε ότι θα έπρεπε η υπηρεσία αυτή να συγχωνευθεί με τη διεύθυνση της Δημόσιας Οικονομίας. Ο Υπουργός Εσωτερικών στις παρατηρήσεις αυτές απάντησε ότι η δαπάνη είχε ήδη προβλεφθεί στον προϋπολογισμό και ότι η σύσταση νέων γραμμών θα είχε ως αποτέλεσμα την επέκταση του λογιστικού μέρους της υπηρεσίας, με αποτέλεσμα να απαιτούνται δύο επιπλέον υπάλληλοι, ενώ το Γραφείο της Δημόσιας Οικονομίας ήδη διαχειριζόταν πολλές σπουδαίες εργασίες και οι υπάλληλοι του δεν επαρκούσαν για να αναλάβουν και νέα αντικείμενα. Παρά την απάντηση αυτή φαίνεται ότι ο βουλευτής επέμεινε, δηλώνοντας ότι θεωρούσε περιττή τη σύσταση νέων γραμμών «καθόσον εξ αυτών δεν πρόκειται να θεραπεύσωμεν ούτε εμπορικάς, ούτε άλλας ουσιώδεις ανάγκας. Ποίαι π.χ. είναι αι μεταξύ Αθηνών και Σπάρτης εμπορικαί σχέσεις, αίτινες δύνανται να δικαιολογήσωσι την σύστασιν της γραμμης αυτης;».

Η ερώτηση του βουλευτή φαίνεται πως γυρίζει τη συζήτηση για τον τηλέγραφο στην αρχή της, όταν δύο χρόνια νωρίτερα η κυβέρνηση είχε αναγκαστεί να υπερασπιστεί το σχέδιο της απέναντι στην καχυποψία των γερουσιαστών. Εν προκειμένω ένα από τα μέλη της εισηγητικής επιτροπής ανέλαβε να υπενθυμίσει το ρόλο του τηλεγράφου ως κινητηρίου μοχλού της οικονομικής ανάπτυξης, δηλώνοντας

---

[225] Πράγματι, το εν λόγω βασιλικό διάταγμα εκδόθηκε τον Νοέμβριο του ίδιου έτους, με τίτλο «Περί της υπηρεσίας του τηλεγραφικού τμήματος και των καθηκόντων εν γένει των τηλεγραφικών υπαλλήλων», προβλέποντας τις αρμοδιότητες των προαναφερθέντων κατηγοριών τηλεγραφικών υπαλλήλων, ΦΕΚ αρ.70, 15.11.1861.

[226] *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής,* Ζ' Βουλευτικής Περιόδου, Α' Συνόδου.

[227] Η Επιτροπή για το νομοσχέδιο αυτό απαρτιζόταν από τους βουλευτές Ν. Παπαλεξόπουλο, πρώην Υπουργό Εσωτερικών που, όπως είδαμε, είχε εισηγηθεί την επικύρωση της ελληνο-οθωμανικής τηλεγραφικής συνθήκης τη δεύτερη φορά, και τους Α. Ρικάκη, Γ. Σκούφο, Ν. Τσικλητήρα, Λ. Σ. Δανόπουλο,Φ. Φίλωνος και Α. Καλλάρη.

πως «όσον δε μεγαλειτέρα και ευκολωτέρα είναι η συγκοινωνία, τοσούτον μεγάλη και η εμπορική του κράτους ανάπτυξις», καθώς και τη σημασία του για το κύρος της χώρας: «Αφ' ου δε το σύρμα εξετάθη και μέχρι της Ιαπωνίας εθεώρησεν αμάρτημα να διαφιλονεικήση την εντός του ελληνικού κράτους επέκτασιν αυτου». Είναι χαρακτηριστικό, μάλιστα, ότι πλέον η πολιτική αντιπαράθεση γύρω από το πρώτο νομοσχέδιο εισαγωγής του τηλεγράφου στη χώρα χρησιμοποιείται ως παράδειγμα απόδειξης της αξίας του:

> *Και εις την πρώτην του τηλεγράφου σύστασιν πολλοί εμέμφθησαν την κυβέρνησιν διά την εκ ταύτης δαπάνην, αλλ' ακολούθως ανεφάνη η χρησιμότης και η εκ της συστάσεως προκύψασα ωφέλεια.*

Τα επιχειρήματα αυτά δεν φαίνεται να πείθουν το σύνολο, ωστόσο, των βουλευτών, καθώς τελικά το νομοσχέδιο εγκρίνεται με 74 θετικές ψήφους έναντι 2 αρνητικών.[228]

Σε παρατηρήσεις επί του νομοσχεδίου προέβη και η Εισηγητική Επιτροπή της Γερουσίας,[229] συστήνοντας, παράλληλα την παραδοχή του. Η Επιτροπή πρότεινε, αντί της σύστασης ξεχωριστού τμήματος διεύθυνσης των τηλεγράφων, την ανάθεση των σχετικών αρμοδιοτήτων στους υπαλλήλους του Γραφείου Δημόσιας Οικονομίας, για να μην επέλθει αύξηση των εξόδων. Ακόμη, δήλωνε ότι θεωρούσε περιττή την προκαταβολή των 150 δραχμών στους έφιππους φύλακες, ενώ θεωρούσε ότι ο μισθός τους έπρεπε να περιοριστεί στις 80 δραχμές. Στηριζόμενη στο παράδειγμα των έφιππων ταχυδρόμων, υποστήριζε πως «επειδή το υπάρχον των φυλάκων προσωπικόν υπηρετεί επιτυχώς με 50 και 60 δραχμάς κατά μήνα και επειδή από τας παρακείμενας κοινότητας ευκόλως δύνανται να εύρη ικανούς, έχοντας και ίππους καταλλήλους», μια τέτοια δαπάνη θα ήταν περιττή. Στην κατ' άρθρο συζήτηση στις 27 Ιουλίου, ο γερουσιαστής και πρώην Υπουργός Εσωτερικών Ρήγας Παλαμήδης συμφωνεί με την πρώτη παρατήρηση της Επιτροπής, περί ανάληψης της αρμοδιότητας του τηλεγράφου από τους ήδη υπάρχοντες υπαλλήλους, συγκρίνοντας το έργο της τηλεγραφικής υπηρεσίας με εκείνο της διεύθυνσης του ταχυδρομείου, στο οποίο υπηρετούσε ένας υπάλληλος αποτελεσματικά. Υπογραμμίζει, μάλιστα, ότι κατά τη γνώμη του θα ήταν καταλληλότερο «να προσκολληθή η υπηρεσία των τηλεγράφων εις το ταχυδρομείον», άποψη που θυμίζει την πρακτική που ακολουθείτο και στην υπόλοιπη Ευρώπη.

[228] Στη μειοψηφική άποψη τοποθετείται και πάλι ο Ιωάννης Μεσσηνέζης, ο οποίος είχε καταψηφίσει την επικύρωση της ελληνο-οθωμανικής τηλεγραφικής σύμβασης, αυτή τη φορά μαζί με τον βουλευτή Νικόλαο Σωτηρόπουλο.

[229] Τη φορά αυτή η εισηγητική επιτροπή απαρτίζεται από τους Νι. Δελιγιάννη, Λυκ. Κρεστενίτη, Ν. Καλλέργη και Δ. Χατζίσκο, *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γερουσίας*, Α' Συνόδου Ζ' Βουλευτικής Περιόδου, σελ. 791.

Επιπλέον, ο Παλαμήδης θεωρούσε ότι θα έπρεπε να προβλέπεται ο διορισμός στη θέση του διευθυντή μόνο κάποιου που να έχει τις απαιτούμενες «ειδικάς γνώσεις».

Στην τελευταία παρατήρηση του Παλαμήδη ο Υπουργός Εσωτερικών απαντά πως προφανώς όποιος υπουργός θα πρότεινε τον τμηματάρχη των τηλεγράφων θα πρότεινε «άνδρα φέροντα όλα τα προσόντα των γνώσεων της υπηρεσίας ταύτης». Ως προς την έτερη παρατήρηση σχετικά με τη μη δημιουργία ξεχωριστού τμήματος τηλεγραφικής υπηρεσίας αφενός απαντά πως προς το παρόν, όσο ακόμα ο αριθμός των τηλεγραφείων παρέμενε χαμηλός δεσμευόταν να μην προσλάβει το σύνολο των υπαλλήλων που προέβλεπε το νομοσχέδιο, αφετέρου υποστηρίζει την επιλογή ξεχωριστού τμήματος παραθέτοντας στοιχεία. Σύμφωνα με τον Χριστόπουλο η βασική διαφορά με την ταχυδρομική υπηρεσία όπου υπηρετούσε μόλις ένας υπάλληλος ήταν ότι σε αυτή λάμβανε χώρα «μόνον η διοικητική ενέργεια», ενώ στην περίπτωση του τηλεγράφου το τμήμα θα είχε και αρμοδιότητα ελέγχου των εισπράξεων. Βάσει των 1000 τηλεγραφημάτων που είχαν συγκεντρωθεί ήδη από τα 6 τηλεγραφεία της χώρας είχε υπολογιστεί ότι απαιτούνταν 41 ημέρες οκτάωρης αδιάκοπης, καθημερινής εργασίας ενός υπαλλήλου προκειμένου να ολοκληρωθεί ο έλεγχος του κάθε τηλεγραφήματος από 1 φορά για 5 λεπτά το καθένα. Η εργασία αυτή μάλιστα έπρεπε να ολοκληρώνεται άμεσα, προκειμένου να μην υπάρχει σύγχυση με την άφιξη των νέων τηλεγραφημάτων και την απόδοση των τελών, ενώ δεν έπρεπε να παραβλέπεται η ανάγκη διοίκησης και του προσωπικού των τηλεγραφείων. Τέλος, ως προς την παρατήρηση της Επιτροπής τη σχετική με τον μισθό και την προκαταβολή για τους έφιππους φύλακες, ο Υπουργός έκανε δεκτή την τροπολογία. Το νομοσχέδιο εγκρίθηκε τελικώς παμψηφεί και στις 31 Ιουλίου 1861 επανεισήχθη στη Βουλή όπου έγινε δεκτή και από τους βουλευτές η τροποποίηση σχετικά με τον μισθό των έφιππων φυλάκων.

Διεθνή τηλεγραφικά τέλη: ο πρώτος προσδιορισμός

Η μόνη νομοθετική εκκρεμότητα που έχει μείνει από το προηγούμενο έτος και το κλείσιμο των Βουλών ήταν το νομοσχέδιο καθορισμού των διεθνών τηλεγραφικών τελών. Τον Μάιο του 1860 είχε υποβληθεί νομοσχέδιο κύρωσης του βασιλικού διατάγματος ΦΝΑ' της 10^{ης} Σεπτεμβρίου 1859, με το οποίο είχαν προβλεφθεί τα διεθνή τέλη σύμφωνα με την πρώτη εκδοχή της τηλεγραφικής σύμβασης της Κωνσταντινούπολης. Σύμφωνα με αυτό, ο καθορισμός των τελών των διεθνών τηλεγραφημάτων ως προς τα διερχόμενα από τις εναέριες γραμμές του κράτους

διεθνή τηλεγραφήματα, καθώς και των επιπλέον τελών για την απάντηση, την απόδειξη παραλαβής και την έκδοση αντιγράφων ακολουθούσε τους κανόνες της σύμβασης Αυστρίας-Οθωμανικής Αυτοκρατορίας του Ιανουαρίου του 1857. Ως προς τα τέλη που εισπράττονταν από τη διαβίβαση των διεθνών τηλεγραφημάτων από τις υποβρύχιες γραμμές του κράτους, το νομοσχέδιο προέβλεπε τον καθορισμό τους βάσει της απόστασης σε ευθεία γραμμή. Για την υποβρύχια γραμμή Πειραιά – Σύρου – Χίου, τα τέλη για τα διεθνή τηλεγραφήματα ορίζονταν ως εξής: για την απόσταση Σύρου-Χίου στις 8 δραχμές, για την απόσταση Αθήνας ή Πειραιά – Χίου στις 16 δραχμές, ενώ προβλεπόταν επίσης και το τέλος της απόστασης Κύθνου – Χίου στις 12 δραχμές, που θα άρχιζε να ισχύει από τη σύσταση τηλεγραφείου στην Κύθνο.

Το νομοσχέδιο περιλάμβανε επίσης πρόβλεψη σχετική με την έτερη υποβρύχια τηλεγραφική γραμμή του ελληνικού δικτύου, της οποίας η κατασκευή είχε προβλεφθεί ήδη την άνοιξη του 1859 με τον νόμο ΦΝΔ' που αφορούσε στην παροχή πίστωσης για επέκταση των τηλεγραφικών γραμμών, και η οποία ένωνε το Ρίο με το Αντίρριο. Ως προς την υποβρύχια γραμμή Ρίου – Αντιρρίου, λοιπόν, καθοριζόταν ότι αυτή θα θεωρείτο ως εναέρια κατά τον υπολογισμό των διεθνών τελών, προκειμένου το χερσαίο τηλεγραφικό δίκτυο να μην κόβεται στα δύο. Ο τότε Υπουργός Εσωτερικών Κουντουριώτης υπογράμμιζε στην εισήγηση του πως το ίδιο συνέβαινε και στην υπόλοιπη Ευρώπη όπου υπήρχαν μικρά υποβρύχια καλώδια, όπως στη Λίμνη των Τεσσάρων Καντονιών στην Ελβετία, στη λίμνη Βόδενσεϋ στη Βαυαρία και τη Βυτεμβέργη, επί της διάβασης του Ρήνου στην Πρωσία και επί της διάβασης του Δούναβη στην Αυστρία και τη Σερβία.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τις προβλέψεις αυτές το τέλος ενός διεθνούς τηλεγραφήματος που περνούσε από την Ελλάδα προέκυπτε από τον υπολογισμό του τέλους της υποβρύχιας γραμμής Χίου – Πειραιά συν το τέλος χρήσης των εναέριων τηλεγραφικών γραμμών, υπολογισμένων ανάλογα με την κατ' ευθείαν γραμμήν απόσταση. Τέλος, το νομοσχέδιο προέβλεπε επίσης τη δυνατότητα αλλαγής των τελών με βάση τις αλλαγές στα ξένα τέλη, ώστε η Ελλάδα «ως προς τα διεθνή τέλη να ακολουθή κατά βημα ως προς τα διεθνή ελληνικά τέλη την αδιάπαυστον κίνησιν των ξένων τελών».

Καθώς το νομοσχέδιο αυτό δεν πρόλαβε να ψηφιστεί, επανήλθε την επόμενη χρονιά προς ψήφιση, οπότε και εισήχθη από τον Χριστόπουλο ως Υπουργό Εσωτερικών. Αυτή τη φορά βάση καθορισμού των διεθνών τελών των υποβρυχίων γραμμών της Ελλάδας αποτέλεσαν οι προβλέψεις της σύμβασης των Βρυξελλών του

1858, κατά την οποία ως απλό τηλεγράφημα οριζόταν εκείνο των 20 και όχι πια των 30 λέξεων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να υιοθετούνται χαμηλότερα τέλη και πιο συγκεκριμένα το τέλος των 10 δραχμών για τα διεθνή τηλεγραφήματα που διαβιβάζονταν μέσω της γραμμής Πειραιά – Χίου, σε σχέση με τις 16 δραχμές που προβλέπονταν από την προηγούμενη εκδοχή του νομοσχεδίου. Η λογική της αντιμετώπισης της γραμμής Ρίου – Αντιρρίου ως εναέριας συνεχίζεται, «καθ' ότι και η έκτασις αυτού είναι μικρά, και εάν διαχωρίσωμεν την γραμμήν ταύτην εις εναέριον και υποβρύχιον, τούτο ήθελε φέρει ουσιώδη περιπλοκήν εις τον υπολογισμόν των τελών», ειδικά εφόσον επρόκειτο το εναέριο δίκτυο να επεκταθεί μέχρι το Μεσολόγγι. Διατηρήθηκε επίσης η νομοθετική εξουσιοδότηση για προσαρμογή των ελληνικών διεθνών τελών στις μεταβολές των ξένων τελών με βασιλικό διάταγμα.

Το νομοσχέδιο εγκρίθηκε από τη Βουλή παμψηφεί ως κατεπείγον στις 7 Ιουλίου 1861 και την επόμενη ημέρα εισήχθη επίσης ως κατεπείγον στη Γερουσία, η οποία μάλιστα διέκοψε τη συνεδρίασή της προκειμένου να το μελετήσουν οι γερουσιαστές και στη συνέχεια συνέχισε τη συνεδρίαση με τη συζήτηση και ψήφισή του. Σύμφωνα με την εισαγωγική έκθεση του Υπουργού Εσωτερικών το νομοσχέδιο κατατέθηκε ως κατεπείγον προκειμένου να μπορέσει να τεθεί σε ενέργεια πλήρως η Σύμβαση των Βρυξελλών που είχε ήδη εγκριθεί από τα νομοθετικά σώματα μέσω της έγκρισης της ελληνο-οθωμανικής συνθήκης. Στην κατ' άρθρο συζήτηση ο πρώην Υπουργός Εσωτερικών Προβελέγγιος προέβη σε δύο παρατηρήσεις, εκ των οποίων η πρώτη αφορούσε στο ότι η υποβρύχια γραμμή Ρίου – Αντιρρίου θα έπρεπε να προστεθεί ότι θα θεωρείτο ως εναέρια και κατά τον υπολογισμό των τελών της εσωτερικής τηλεγραφικής ανταπόκρισης και η δεύτερη στην ανάγκη προσθήκης της υποχρέωσης νομοθετικής κύρωσης των αλλαγών που θα επέρχονταν στα διεθνή τέλη με βασιλικά διατάγματα. Ως προς την πρώτη παρατήρηση ο Χριστόπουλος απαντά πως η υποβρύχια γραμμή Ρίου – Αντιρρίου ήδη θεωρείτο ως εναέρια και κατά τον υπολογισμό των εσωτερικών τελών αλλά συγχρόνως κάτι τέτοιο δεν γινόταν να προστεθεί στο νομοσχέδιο αυτό, καθώς αφορούσε στα διεθνή τηλεγραφήματα. Μετά την απόρριψη της δεύτερης παρατήρησης του Προβελέγγιου που κατατέθηκε ως τροπολογία, το νομοσχέδιο εγκρίθηκε και από την Γερουσία με 30 ψήφους.

Ο κορμός της τηλεγραφικής νομοθεσίας σε εφαρμογή

Με την ψήφιση των νόμων αυτών που εκκρεμούσαν ήδη από το προηγούμενο έτος ολοκληρώνεται σχεδόν η κατάρτιση του βασικού νομοθετικού πλαισίου σχετικά με

την ανάπτυξη της τεχνολογίας του τηλεγράφου στην Ελλάδα. Με εξαίρεση ένα ακόμη νομοθέτημα που κατατέθηκε προς συζήτηση στα τέλη του 1861, οι επόμενες νομοθετικές παρεμβάσεις θα αφορούσαν αποκλειστικά στην επέκταση των γραμμών, τη φύλαξη του δικτύου, την κύρωση τηλεγραφικών συμβάσεων με άλλες χώρες και την υιοθέτηση των διεθνών τηλεγραφικών συμβάσεων που προέκυψαν τα επόμενα χρόνια, ειδικά μετά τη δημιουργία της Διεθνούς Τηλεγραφικής Ένωσης, θα αποτελούσαν, δηλαδή, κατά κάποιο τρόπο την εξέλιξη των πρώτων αυτών νόμων που έθεσαν τις θεσμικές βάσεις για τον τηλέγραφο στην Ελλάδα.

Το επόμενο διάστημα από την ψήφιση των νόμων αυτών οι σχετικοί θεσμοί οργανώνονται και συγκροτούνται με την έκδοση των προβλεπόμενων από τους νόμους που ψηφίστηκαν βασιλικών διαταγμάτων που εξειδικεύουν τις σχετικές ρυθμίσεις και πολλές φορές περιγράφουν με πιο συγκεκριμένο τρόπο το τότε ισχύον καθεστώς. Τον Σεπτέμβριο του 1861 εκδίδονται μια σειρά διαταγμάτων σχετικά με την εκτέλεση των νόμων για τον τηλέγραφο, τα οποία αφορούσαν στην οργάνωση της τηλεγραφικής υπηρεσίας, στους κανόνες που ίσχυαν ειδικά για τα δημόσια τηλεγραφήματα, τον υπολογισμό των διεθνών τηλεγραφικών τελών, τον προσδιορισμό των τάξεων των τηλεγραφείων και του αριθμού των φυλάκων που υπηρετούσαν σε αυτά και, τέλος, την επέκταση των τηλεγραφικών γραμμών και τη σύσταση νέων τηλεγραφείων. Από τις ρυθμίσεις τους θα παρουσιαστούν ορισμένα ενδιαφέροντα σημεία που είτε καλύπτουν ορισμένες λεπτομέρειες για τις οποίες δεν φρόντισαν οι σχετικοί νόμοι είτε παρέχουν νέες πληροφορίες όπως, για παράδειγμα, ποια νέα τηλεγραφεία επρόκειτο να συσταθούν.

Το πρώτο διάταγμα «περί εκτελέσεως του ΦΙΔ' Νόμου περί τηλεγραφικης υπηρεσίας» καθόριζε κάποιους βασικούς κανόνες της εσωτερικής τηλεγραφικής ανταπόκρισης, όπως την τριμερή διάκριση των τηλεγραφημάτων σε δημόσια, υπηρεσιακά και ιδιωτικά. Για τα δημόσια τηλεγραφήματα εκδόθηκε ξεχωριστό βασιλικό διάταγμα το οποίο θα αναλυθεί στη συνέχεια, έχει όμως σημασία και για την περίπτωση τους ο ορισμός που δίδεται για τα ιδιωτικά τηλεγραφήματα σύμφωνα με τον οποίο «Ιδιωτικόν δε τηλεγράφημα είναι παν τηλεγράφημα αφορών ιδιωτικόν συμφέρον άνευ διακρίσεως της ιδιότητος του αποστολέως ή του λήπτου». Ο ορισμός αυτός κάλυπτε ουσιαστικά και τις περιπτώσεις κατά τις οποίες ένας δημόσιος υπάλληλος χρησιμοποιούσε την ιδιότητά του για την αποστολή προσωπικού τηλεγραφήματος μέσω της υπηρεσίας του, ένα ζήτημα το οποίο, όπως θα φανεί στη συνέχεια, απασχολούσε το Υπουργείο Εσωτερικών.

Το άρθρο 4 του βασιλικού διατάγματος καθόριζε ακόμη τις γλώσσες στις οποίες μπορούσε να είναι γραμμένο ένα τηλεγράφημα που μεταβιβαζόταν από τους ελληνικούς τηλεγραφικούς σταθμούς. Αυτές ήταν τα ελληνικά, με το τηλεγράφημα να γράφεται είτε με ελληνικά είτε με λατινικά στοιχεία, τα γαλλικά και τα ιταλικά και κατ' εξαίρεση τα αγγλικά και τα γερμανικά, μόνο σε περίπτωση που ο υπάλληλος που παραλάμβανε το τηλεγράφημα γνώριζε τις γλώσσες αυτές. Επιπλέον εξαίρεση ίσχυε για το τηλεγραφείο Αθηνών, στο οποίο γίνονταν και επισήμως δεκτά ιδιωτικά τηλεγραφήματα γραμμένα στα γερμανικά. Προφανώς υπήρχε στο εν λόγω τηλεγραφείο υπάλληλος που γνώριζε γερμανικά και μπορούσε να διαβιβάσει τα τηλεγραφήματα που ήταν γραμμένα στη γλώσσα αυτή. Ενδιαφέρον για την περιγραφή της εποχής της πρώτης χρήσης του τηλεγράφου έχει και το άρθρο 7 του βασιλικού διατάγματος, σύμφωνα με το οποίο ο αποστολέας ενός τηλεγραφήματος είχε τη δυνατότητα να απαιτήσει το τηλεγράφημά του να διαβιβαστεί πέραν της τηλεγραφικής γραμμής και με το ταχυδρομείο, καταβάλλοντας το σχετικό ταχυδρομικό τέλος. Η πρόβλεψη αυτή θα μπορούσαμε να πούμε ότι λειτουργούσε ως τρόπος εμπέδωσης της εμπιστοσύνης των πολιτών στα τηλεγραφεία, συνδέοντας τα με την ταχυδρομική υπηρεσία ώστε σε κάθε περίπτωση ο πολίτης να νιώθει ασφαλής ότι το τηλεγράφημά του θα έφτανε στον προορισμό του με τον έναν ή τον άλλο τρόπο.[230]

[230] Από το βασιλικό διάταγμα αυτό αξίζει να παρουσιαστούν ακόμη δύο στοιχεία που φαντάζουν τεχνικά αλλά στην πραγματικότητα περιγράφουν τον τρόπο που λειτουργούσε η υπηρεσία, αφενός το πώς ρυθμιζόταν η περίπτωση «αυξημένης κίνησης» στην τηλεγραφική ανταπόκριση και αφετέρου τι συνέβαινε σε περίπτωση αδυναμίας διαβίβασης ενός τηλεγραφήματος λόγω μεγάλης βραδύτητας ή «ένεκα διακοπής της συγκοινωνίας». Σε περίπτωση αυξημένης κίνησης τηλεγραφημάτων του ίδιου βαθμού, για παράδειγμα ιδιωτικών τηλεγραφημάτων, που οδηγούσε σε συσσώρευση τηλεγραφημάτων, ο κάθε σταθμός όφειλε να μεταβιβάσει έως έξι δικά του και στη συνέχεια να παραλάβει έξι από τον άλλο σταθμό: «ο καλών σταθμός δύναται να μεταβιβάση έξ τηλεγραφήματα κατά συνέχειαν, ακολούθως δε οφείλει να παραλάβη έξ από τον κληθέντα σταθμόν, προς όν μεταβιβάζει και αύθις έξ και παραλαμβάνει έτερα έξ, και ούτω καθεξής μέχρι της αποπερατώσεως των εις έκαστον εξ αυτών των σταθμών συσσωρευθέντων τηλεγραφημάτων». Άρθρο 11, Βασιλικό Διάταγμα (1), ΦΕΚ αρ. 54, 16.09.1861.
Στη δεύτερη περίπτωση της αδυναμίας διαβίβασης τηλεγραφήματος η διαδικασία που ακολουθείτο ήταν η εξής: αρχικά έπρεπε να ειδοποιηθεί ο αποστολέας, και αν αυτό ήταν δυνατό, να αποσύρει το τηλεγράφημά του, λαμβάνοντας πίσω το καταβληθέν τέλος. Αν ωστόσο δεν ήταν δυνατό να ειδοποιηθεί ο αποστολέας και η αποκατάσταση της γραμμής επρόκειτο να καθυστερήσει αρκετές ημέρες, το τηλεγραφείο όφειλε να παραδώσει το τηλεγράφημα στο ταχυδρομείο ώστε να το στείλει είτε στο πιο κοντινό τηλεγραφείο που μπορούσε να το διαβιβάσει, είτε στο τηλεγραφείο προς το οποίο απευθυνόταν το τηλεγράφημα εξαρχής. Συγχρόνως υπήρχε υποχρέωση μεταβίβασης του τηλεγραφήματος και τηλεγραφικώς αμέσως μετά την αποκατάσταση της γραμμής, εκτός αν είχε ήδη φτάσει ειδοποίηση παραλαβής από το τηλεγραφείο προς το οποίο απευθυνόταν. Στην περίπτωση αυτή, η αποστολή του τηλεγραφήματος ταχυδρομικώς δεν υπόκειτο σε ταχυδρομικό τέλος αλλά θεωρείτο αποστολή εγγράφου δημόσιας υπηρεσίας. Άρθρα 12 και 13, *στο ίδιο*.

Ως προς τα δημόσια τηλεγραφήματα το βασιλικό διάταγμα που εκδόθηκε καθόριζε τον τρόπο επικοινωνίας των δημοσίων υπηρεσιών μέσω τηλεγράφου. Στο πρώτο άρθρο οριζόταν το δημόσιο τηλεγράφημα ως εξής: «Παν τηλεγράφημα προερχόμενον από δημοσίαν αρχήν, αφορών δε καθαρώς την δημοσίαν υπηρεσίαν, θεωρείται ως δημόσιον τηλεγράφημα», ενώ στο τρίτο άρθρο υπογραμμιζόταν ότι τα δημόσια τηλεγραφήματα έπρεπε να συντάσσονται «μετά μεγίστης ακριβείας» και πως ο τηλέγραφος έπρεπε να χρησιμοποιείται μόνο για τις πολύ επείγουσες υποθέσεις, διαφορετικά θα έπρεπε να προτιμάται το ταχυδρομείο.[231] Τα δημόσια τηλεγραφήματα που αποστέλλονταν μεταξύ των κρατικών υπηρεσιών δεν έχαιραν ατέλειας αλλά μπορούσαν να σταλούν με πίστωση, με τον συνολικό τους αριθμό να συγκεντρώνεται και να υποβάλλεται η σχετική καταχώριση στο Υπουργείο Εσωτερικών κάθε μήνα, το οποίο με τη σειρά του στο τέλος του τριμήνου έστελνε στα υπόλοιπα υπουργεία τον σχετικό πίνακα και εκείνα κατέβαλαν το συνολικό ποσό των οφειλόμενων τελών στο Κεντρικό Ταμείο (άρθρο 7). Ως προς την αποστολή δημοσίων τηλεγραφημάτων στο εξωτερικό επιτρεπόταν η με πίστωση χρέωσή τους μόνο για όσα αποστέλλονταν από το βασιλικό ζεύγος ή κατ' εντολή του, από τους υπουργούς, αντιπροσώπους και διπλωμάτες ξένων κυβερνήσεων που ήταν διαπιστευμένοι ενώπιον της ελληνικής κυβέρνησης και από τους προξένους και προξενικούς πράκτορες που είχαν την έδρα τους στο ελληνικό κράτος (άρθρο 8). Προβλεπόταν επίσης η διαδικασία αποποίησης δημοσίου τηλεγραφήματος, σε περίπτωση που το Υπουργείο Εσωτερικών έκρινε ότι το τηλεγράφημα δεν αφορούσε σε δημόσια υπηρεσία αλλά σε ιδιωτική υπόθεση του υπαλλήλου. Στην περίπτωση αυτή το τηλεγράφημα αφαιρείτο από τον πίνακα καταχώρισης των δημοσίων τηλεγραφημάτων και το σχετικό τέλος επιβάρυνε τον υπάλληλο που το είχε στείλει.

Από το βασιλικό διάταγμα το σχετικό με την εκτέλεση των νόμων περί υποβρυχίων διεθνών τηλεγραφημάτων αξίζει να αναφερθεί το σημείο που αφορά στον καθορισμό των ζωνών χρέωσης για τη χρήση των εναέριων γραμμών του κράτους, αφού το διεθνές τέλος χρήσης της υποβρύχιας γραμμής Χίου – Πειραιά είχε καθοριστεί νομοθετικά. Σύμφωνα με το άρθρο 4 η χρέωση της κάθε ζώνης ανερχόταν σε τέλος «ενός φράγκου και 50 εκατοστών», δηλαδή 1 δραχμής και 66 λεπτών. Με βάση την Σύμβαση των Βρυξελλών οι ζώνες χρέωσης των εναερίων γραμμών

[231] Βασιλικό Διάταγμα (2) «Περί δημοσίων τηλεγραφημάτων», ΦΕΚ αρ. 54, 16.09.1861. Σε περίπτωση που πολίτης ζητούσε η απάντηση της υπηρεσίας να του απευθυνθεί τηλεγραφικώς προβλεπόταν ότι έπρεπε να καταβάλει ο ίδιος το τέλος για την αποστολή της.

καθορίζονταν ως εξής: η αποστολή διεθνούς τηλεγραφήματος έως τα τηλεγραφεία της Αθήνας και της Κορίνθου, που βρίσκονταν σε απόσταση 100 χιλιομέτρων από τον Πειραιά, υπόκειτο στο τέλος χρέωσης της πρώτης τηλεγραφικής ζώνης, ενώ τα τηλεγραφεία του Αιγίου και των Πατρών, που βρίσκονταν σε απόσταση 250 χιλιομέτρων από τον Πειραιά ανήκαν στην δεύτερη ζώνη χρέωσης για διεθνή τηλεγραφήματα. Τέλος, ως προς την αποστολή τηλεγραφημάτων πέραν της Χίου προς το εξωτερικό ίσχυαν τα διεθνή τέλη που αναγράφονταν στο σχετικό αντίτυπο που διέθετε το κάθε τηλεγραφείο.[232]

Δύο ακόμη διατάγματα που δημοσιεύονται στο Φύλλο 54 της *Εφημερίδας της Κυβερνήσεως* παρουσιάζουν ενδιαφέρον σχετικά με την ανάπτυξη του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου. Το πρώτο αφορούσε στον προσδιορισμό του αριθμού των φυλάκων των εναέριων γραμμών Πειραιά – Αθήνας και Αθήνας – Πάτρας. Το βασιλικό διάταγμα προέβλεπε τον διορισμό δύο πεζών φυλάκων για το τμήμα Πειραιά – Αθήνας και 20 πεζών φυλάκων για το τμήμα μέχρι την Πάτρα. Συγχρόνως προέβλεπε τη δυνατότητα αντικατάστασης μέχρι 8 πεζών φυλάκων από τους 20 από 4 έφιππους για το δεύτερο αυτό τμήμα.[233]

Το τελευταίο βασιλικό διάταγμα που εκδόθηκε σύμφωνα με τη νομοθετική εξουσιοδότηση του νόμου περί τηλεγραφικής υπηρεσίας προέβλεπε την επέκταση των τηλεγραφικών γραμμών και τη σύσταση νέων τηλεγραφείων μεταξύ Αθηνών και Λαμίας, με σύσταση τηλεγραφείου στη Λαμία, μεταξύ Πατρών και Καρβασαρά μέσω Αγρινίου, με σύσταση τηλεγραφείων στο Μεσολόγγι και τον Καρβασαρά, δηλαδή την Αμφιλοχία, και επέκταση της γραμμής από την Κόρινθο στην Τρίπολη μέσω Ναυπλίου και Άργους, με σύσταση τηλεγραφείων στο Ναύπλιο και την Τρίπολη.[234] Πρόκειται ουσιαστικά για μια κυβερνητική απόφαση που επέκτεινε σημαντικά το εγχώριο εναέριο δίκτυο τόσο στην ενδοχώρα της Πελοποννήσου όσο και στη Στερεά Ελλάδα, στην οποία η επέκταση των γραμμών γινόταν από δύο πλευρές, στην Αιτωλοακαρνανία μέσω Πάτρας και στην Φθιώτιδα από την Αθήνα.

---

[232] Βασιλικό Διάταγμα (3) «Περί εκτελέσεως των διατάξεων των από 22 Ιουνίου και 8 Ιουλίου ε.ε. νόμων περί υποβρυχίων διεθνών τηλεγραφημάτων», ΦΕΚ αρ. 54, 16.09.1861.

[233] Βασιλικό Διάταγμα (5) «Περί προσδιορισμού του αριθμού των φυλάκων των τηλεγραφικών γραμμών απ' Αθηνών εις Πειραιά και εις Πάτρας», ΦΕΚ αρ. 54, 16.09.1861.

[234] Βασιλικό Διάταγμα (6) «Περί επεκτάσεως τηλεγραφικών γραμμών και συστάσεως τηλεγραφείων», ΦΕΚ αρ. 54, 16.09.1861.

Η καθιέρωση του κρατικού μονοπωλίου επί του τηλεγράφου

Το τελευταίο νομοσχέδιο που ψηφίζεται το 1861, με το οποίο ολοκληρώθηκε η θέση των βάσεων του θεσμικού πλαισίου του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου κατοχύρωνε το κρατικό μονοπώλιο επί του τηλεγράφου και καθιέρωνε μια σειρά ποινών σε περίπτωση παραβίασης του. Καθώς αφορούσε και σε ποινές, το νομοσχέδιο κατατέθηκε από τον Υπουργό Εσωτερικών Χριστόπουλο από κοινού με τον Υπουργό Δικαιοσύνης Ποτλή και στην εισηγητική του έκθεση αναφερόταν πως οι προς ψήφιση διατάξεις είχαν αντληθεί από τη νομοθεσία των Γερμανικών κρατών και της Γαλλίας «μετά την παραδοχήν και σύστασιν των ηλεκτρικών τηλεγράφων».[235]

Το πρώτο άρθρο του νομοσχεδίου καθιέρωνε το μονοπώλιο του κράτους επί της σύστασης ή θέσης σε λειτουργία του ηλεκτρικού τηλεγράφου: «Μόνον υπό της Κυβερνήσεως ή αδεία αυτής δύναται να συστηθή ή να τεθή εις ενεργείαν ηλεκτρικός τηλέγραφος προς διαβίβασιν ανταποκρίσεων». Η αιτιολόγηση της επιλογής αυτής της κυβέρνησης για καθιέρωση μονοπωλίου προκύπτει από την εισαγωγική έκθεση του νομοσχεδίου, το οποίο κατατέθηκε στη Βουλή στις 9 Οκτωβρίου 1861:

> *Η ηλεκτρική τηλεγραφία, ήτις εν μια συνδέσασα δέσμη και τας μάλλον απ' αλλήλων διεστώσας χώρας, κατέστη εις εκ των σπουδαίων κλάδων της δημοσίας υπηρεσίας και το δραστηριώτερον όργανον της ιδιωτικής ανταποκρίσεως και των εμπορικών επιχειρήσεων, πρέπει αναγκαίως να κανονίζηται υπό της Κυβερνήσεως και να διατελή υπό την άμεσον αυτής δικαιοδοσίαν.*

Η πολιτική αυτή απόφαση αιτιολογείται ακόμη περισσότερο μέσω της αναφοράς στον γαλλικό Νόμο της 22ας Μαΐου 1837, που καθιέρωνε το κρατικό μονοπώλιο επί του γαλλικού τηλεγραφικού δικτύου:

> *Η αρχή αυτή, ην παρεδέχθη και ο Γαλλικός νόμος της 22 Μαΐου 1837, απορρέει εξ αυτής της φύσεως των πραγμάτων, καθόσον η ηλεκτρική τηλεγραφία ου μόνον έχει τας εν γένει ιδιότητας της ταχυδρομικής υπηρεσίας, αλλά θεωρείται δικαίως ως το δραστηριώτερον της συγκοινωνίας όργανον, του οποίου η υπό ιδιωτών γινομένη*

[235] Όπως είδαμε στο 1ο Κεφάλαιο, πράγματι, το κρατικό μονοπώλιο είχε καθιερωθεί επί των τηλεγραφικών δικτύων σε όλα σχεδόν τα ευρωπαϊκά κράτη, με εξαίρεση την Αγγλία, όπου στην πραγματικότητα το κρατικό μονοπώλιο απλώς καθυστέρησε να καθιερωθεί. Η επιβολή κρατικού μονοπωλίου επί του τηλεγράφου θα λάμβανε χώρα με τον νόμο της 31ης Ιουλίου του 1868, μετά από αναλυτικές σχετικές συζητήσεις στο Κοινοβούλιο, σε ειδική επιτροπή που συγκλήθηκε για τη μελέτη του σχεδίου αυτού, σε εφημερίδες, περιοδικά και εμπορικά επιμελητήρια. Η καθιέρωση μονοπωλίου επί του τηλεγράφου από τη Βρετανική κυβέρνηση στόχευε στην θεραπεία των αδυναμιών του προηγούμενου συστήματος ιδιωτικού ελέγχου που προέκυπταν από τη συνεχή αναζήτηση του κέρδους από πλευράς εταιρειών, αντί της επέκτασης του δικτύου σε ολόκληρη της χώρα. Για περισσότερα βλ. Kieve, όπ.π., κεφάλαια 6 και 7.

ανεπιτήρητος, ανεξέλεγκτος και αυτογνώμων χρήσις, δύναται ν' αποβή και επιβλαβής και επικίνδυνος.

Το κρατικό μονοπώλιο προκύπτει στην πράξη από τις εξής διατάξεις του νομοσχεδίου: Κατά πρώτον, από την πρόβλεψη της δυνατότητας επιβολής δουλείας σε βάρος των ιδιωτών στα παρακείμενα των γραμμών τμήματα «καθότι άνευ του δικαιώματος τούτου η ιδιωτική θέλησις ή δυστροπία θέλει συχνάκις κατισχύσει του γενικού της όλης κοινωνίας συμφέροντος».[236] Κατά δεύτερον, από την πρόβλεψη επιβολής ποινής φυλάκισης και χρηματικής ποινής σε βάρος όποιου συνέστηνε τηλέγραφο ή διαβίβαζε «σημεία ανταποκρίσεως» με τηλεγραφικό μηχάνημα, χωρίς άδεια της κυβέρνησης. Στην περίπτωση αυτή προβλεπόταν και δυνατότητα διαταγής καταστροφής των μηχανημάτων.[237] Παράλληλα, στο Κεφάλαιο Β' του νομοσχεδίου, με τίτλο «Περί των επί των τηλεγραφικών γραμμών πραττομένων αξιοποίνων πράξεων», προβλεπόταν ένα πλέγμα ποινών σχετικών με την τιμώρηση της πρόκλησης φθοράς ή βλάβης στις τηλεγραφικές γραμμές, πιο αυστηρών σε σχέση με την φθορά ή βλάβη ξένης ιδιοκτησίας, καθώς στην περίπτωση του τηλεγραφικού δικτύου οι συνέπειες της βλάβης των γραμμών μπορούσαν να είναι πολύ μεγαλύτερες από την υλική βλάβη που προκύπτει και αποτιμάται σε χρήματα, καθώς «η δε ένεκα αξιοποίνου πράξεως επελθούσα διακοπή της τηλεγραφικής συγκοινωνίας δύναται να επιφέρη ζημίας ανυπολογίστους εις τε το δημόσιον και τα ιδιωτικά συμφέροντα». Οι ποινές αυτές κάλυπταν τις περιπτώσεις της πρόκλησης φθοράς ή βλάβης των γραμμών και παρεμπόδισης του δικτύου από δόλο ή αμέλεια, την περίπτωση κατά

[236] Η επιβολή δουλείας σε βάρος των ιδιωτών προβλεπόταν στο άρθρο 2 του νομοσχεδίου, στο οποίο προβλεπόταν παράλληλα και η δυνατότητα του ιδιοκτήτη της παρακείμενης ιδιοκτησίας να ζητήσει αποζημίωση για βλάβη που μπορούσε να προξενηθεί στην ιδιοκτησία του κατά τη σύσταση, χρήση ή επιδιόρθωση του τηλεγράφου. Κατά τη συζήτηση του νομοσχεδίου στη συνεδρίαση της 16ης Οκτωβρίου 1861 κάποιος βουλευτής ρωτά σε τι θα συνίσταται η αποζημίωση, καθώς σύμφωνα με τον Νόμο «για τα εν Πάτραις οικόπεδα» της 10ης Απριλίου 1858 η αποζημίωση γινόταν με οικόπεδα. Ρωτά, επίσης, τι θα ίσχυε στην περίπτωση των αγροτικών κτημάτων. Ο Υπουργός Εσωτερικών απαντά πως η αποζημίωση θα γινόταν με οικόπεδα και όπου αυτό δεν ήταν δυνατό, με χρήματα. *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Ζ' Βουλευτικής Περιόδου, Β' Συνόδου, τ.1.

[237] Η αρχική μορφή του άρθρου που κατατέθηκε προέβλεπε ότι το δικαστήριο είχε τη δυνατότητα να διατάξει την καταστροφή των οργάνων μετά από αίτηση του εισαγγελέα. Η εισηγητική επιτροπή του νομοσχεδίου, που απαρτιζόταν από τους βουλευτές Ιω. Κόντσι, Ν. Παπαλεξόπουλο, Ν. Αθανασίου, Γ.Ν. Καΐρη, Γ. Μαλέα και Π. Κυριακό στην έκθεση της της 13ης Οκτωβρίου πρότεινε την καταστροφή αλλά και τη δήμευση των οργάνων να τη διατάσσει και αυτεπαγγέλτως το δικαστήριο. Αυτή η πρόταση της επιτροπής γέννησε μία μεγάλη συζήτηση σχετικά με την συμπερίληψη της λέξης «δήμευση» στο άρθρο και τις περιπτώσεις τις οποίες καλύπτει, με αποτέλεσμα το εν λόγω άρθρο να αναπροσαρμοστεί κατά την πρόταση που κατέθεσε ο Υπουργός Εσωτερικών και τελικώς να προβλέπεται ότι η κυβέρνηση ήταν εκείνη η οποία μπορούσε να διατάξει την καταστροφή των οργάνων. Σύμφωνα με τον Χριστόπουλο και η διάταξη αυτή ήταν περισσότερο σύμφωνη με το γαλλικό νόμο από τον οποίο αντλήθηκαν πολλές διατάξεις, όπως η αναγνώριση της εξουσίας στην κυβέρνηση να αποφασίζει την καταστροφή, γιατί πολλές φορές το δικαστήριο μπορεί να μην γνώριζε αν έπρεπε να διατάξει ή όχι την καταστροφή.

την οποία απώτερο στόχο του δράστη αποτελούσε η διακοπή της τηλεγραφικής επικοινωνίας, καθώς και την ακόμη βαρύτερη περίπτωση της καταστροφής της τηλεγραφικής επικοινωνίας σε καιρό πολέμου ή της διατάραξης της δημόσιας ασφάλειας.[238]

Αναφορικά με το ενδελεχές αυτό πλέγμα ποινών που προέβλεπε το νομοσχέδιο είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον ένα άλλο πολύ σημαντικό στοιχείο που μαθαίνουμε από την εισήγηση του νομοσχεδίου. Το στοιχείο αυτό είναι πως καθ' όλη τη διάρκεια λειτουργίας του τηλεγράφου στο ελληνικό κράτος δεν είχε γίνει γνωστή κάποια αξιόποινη πράξη σχετική με βλάβη των γραμμών: «Ομολογούμεν μεν ευχαρίστως, ότι κατά το χρονικόν διάστημα, καθ' ο ενεργεί παρ' ημίν ο ηλεκτρικός τηλέγραφος, ουδεμία εκ δολίας προαιρέσεως έλαβε χώραν αξιόποινος πράξις». Το στοιχείο αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία ειδικά σε σύγκριση με την εμπειρία ανάπτυξης του τηλεγραφικού δικτύου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπου το φαινόμενο της πρόκλησης φθοράς ή βλάβης στις γραμμές ήταν αρκετά συχνό, ειδικά στις περιοχές όπου κατοικούσαν νομαδικές φυλές, προκαλώντας την ανησυχία της

---

[238] Στην απλή περίπτωση της προξένησης φθοράς ή βλάβης των γραμμών και παρεμπόδισης του δικτύου, το νομοσχέδιο προέβλεπε πρόστιμο 15 έως 300 δραχμών και κράτηση από 5 ημερών έως 2 μηνών για την περίπτωσης της εξ αμελείας τέλεσης της φθοράς, και φυλάκιση έως 2 έτη και χρηματική ποινή 100-10000 δραχμών για την τέλεσή της με δόλο (άρθρα 4 και 5).
Ως προς το πρόστιμο στην περίπτωση της πρόκλησης της φθοράς από αμέλεια, η εισηγητική επιτροπή πρότεινε την μείωση του ανώτατου προστίμου από τις 300 σε 100 δραχμές, θεωρώντας υπερβολικό το ποσό των 300 δραχμών, δεδομένου ότι επιβάλλονταν και προσωπική κράτηση και πρόστιμο. Ο Υπουργός Δικαιοσύνης εν προκειμένω, που είχε αναλάβει την υπεράσπιση των διατάξεων που αφορούσαν σε ποινές, απάντησε ότι ακριβώς επειδή ο προσδιορισμός της αμέλειας ή της απροσεξίας ήταν δύσκολος, για αυτό και προβλέφθηκε το ελάχιστο πρόστιμο των 15 δραχμών, και πως όταν επιβαλλόταν το υψηλότερο, τότε αυτό θα σήμαινε πως η αμέλεια ή η απροσεξία θα ήταν κατάδηλες. Η έντονη διαφωνία πολλών βουλευτών για το ύψος των ποινών οδήγησε τελικά στη διατήρηση μεν του ανώτατου προστίμου των 300 δραχμών αλλά στην πρόβλεψη της διαζευκτικής εφαρμογής της ποινής αυτής ή της προσωπικής κράτησης.
Στην περίπτωση που η διακοπή της τηλεγραφικής επικοινωνίας δεν αποτελούσε απλό αποτέλεσμα της πράξης φθοράς αλλά ακριβώς τον στόχο του δράστη, ο οποίος με δόλο είχε επιδιώξει το βαρύτερο αποτέλεσμα, προβλεπόταν ακόμη βαρύτερη ποινή. Αν συνέτρεχε η προϋπόθεση αυτή ή αν η ζημιά που είχε προκληθεί ήταν ανώτερη των 1.000 δραχμών, τότε η προβλεπόμενη ποινή ήταν φυλάκιση τουλάχιστον 2 ετών και χρηματική ποινή 200 έως 1500 δραχμών (άρθρο 6). Ως προς το βαρύτερο αυτό έγκλημα η εισηγητική επιτροπή είχε προτείνει να τιμωρείται και ο σκοπός παρεμπόδισης των τηλεπικοινωνιών, ανεξαρτήτως αν η παρεμπόδιση έλαβε χώρα, η πρόταση αυτή ωστόσο απορρίφθηκε, καθώς κατά τον Υπουργό Δικαιοσύνης δεν ήταν δυνατή η τιμώρηση μόνο του σκοπού αλλά απαιτείτο η επέλευση αποτελέσματος, δηλαδή η επέλευση της ζημίας.
Τέλος, καθιερωνόταν το κακούργημα της καταστροφής της τηλεγραφικής επικοινωνίας σε καιρό πολέμου ή της διατάραξης της δημόσιας ασφάλειας, το οποίο θα τιμωρείτο με κάθειρξη και χρηματική ποινή 2.500 έως και 5.000 δραχμών. Πιο αναλυτικά, κακούργημα αποτελούσε η καταστροφή συρμάτων, η καταστροφή τηλεγραφικών συσκευών, η κατάληψη τηλεγραφικού σταθμού και η διακοπή της τηλεγραφικής ανταπόκρισης των δημοσίων αρχών με βία ή απειλή, καθώς και η με βία ή απειλή αντίσταση στην αποκατάσταση των γραμμών (άρθρο 7). Επιπλέον, προβλεπόταν ως επιβαρυντική περίσταση κατά τη διάπραξη των ανωτέρω εγκλημάτων η ιδιότητα του τηλεγραφικού υπαλλήλου (άρθρο 8), ενώ συγχρόνως η αντίσταση κατά των τηλεγραφικών υπαλλήλων καθιερωνόταν ως ειδική περίπτωση αντίστασης κατά της αρχής (άρθρο 9). Νόμος ΨΗ', ΦΕΚ αρ.77, 27.12.1861.

κυβέρνησης. Βέβαια ακόμη κι εκεί οι περισσότερες φθορές είχαν να κάνουν με κλοπή των υλικών που χρησιμοποιούνταν κατά το στήσιμο του δικτύου.[239] Παρότι, ωστόσο, δεν είχε προκύψει καμία περίπτωση πρόκλησης φθοράς στο τηλεγραφικό δίκτυο στα τρία χρόνια, σχεδόν, λειτουργίας του, σύμφωνα με τους εισηγητές του νομοσχεδίου αυτό δεν σήμαινε ότι δεν έπρεπε να υπάρξει νομοθετική πρόβλεψη ποινών ώστε να διασφαλίζεται η τηλεγραφική υπηρεσία.

Το τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο του νομοσχεδίου *«Περί βεβαιώσεως των αξιοποίνων πράξεων»* ολοκλήρωνε το πλαίσιο ρύθμισης του κρατικού μονοπωλίου επί του τηλεγραφικού δικτύου. Στο κεφάλαιο αυτό αναγνωριζόταν η εξουσία των τηλεγραφικών υπαλλήλων να βεβαιώνουν με εκθέσεις τους την τέλεση αξιόποινης πράξης και αναγνωριζόταν, επίσης, στις εκθέσεις των τηλεγραφικών φυλάκων ιδιαίτερο βάρος απόδειξης, μετά την κατάθεσή τους στο ειρηνοδικείο ή το δημαρχείο. Η μεγάλη διαφωνία που προέκυψε κατά τη συζήτηση της 16ης Οκτωβρίου, η οποία επιλύθηκε κατά τη συνέχιση της συζήτησης στη συνεδρίαση της 21ης Οκτωβρίου, αφορούσε ακριβώς στο δεύτερο στοιχείο, στο βάρος που μπορούσαν να έχουν ενώπιον του δικαστηρίου οι εκθέσεις των τηλεγραφικών φυλάκων. Ο πρώτος βουλευτής που τοποθετήθηκε σχετικά με το ζήτημα αυτό πρότεινε, προκειμένου να απαλυνθεί το βάρος απόδειξης που θα έφεραν οι εκθέσεις των φυλάκων να προβλεφθεί ότι μπορούν να βεβαιώσουν μόνο το γεγονός της φθοράς αλλά όχι και το πρόσωπο που τη διέπραξε, περιορίζοντας, έτσι, το βάρος απόδειξης στο αντίστοιχο που είχαν και οι εκθέσεις των τελωνειακών φυλάκων. Ο βουλευτής αυτός αναρωτιέται:

[239] Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία το ζήτημα της φύλαξης των γραμμών από τις δολιοφθορές τέθηκε κατά κύριο λόγο κατά την κατασκευή της χερσαίας γραμμής Κωνσταντινούπολη-Φάο, στον Περσικό Κόλπο, ειδικά για το τμήμα που διέσχιζε τις απομακρυσμένες από το κέντρο περιοχές της αυτοκρατορίας, όπου η εξουσία του σουλτάνου ήταν αδύναμη και η εχθρότητα απέναντι στην κεντρική κυβέρνηση και τους τοπικούς αξιωματούχους της εντονότερη, ειδικά από πλευράς ορισμένων ανυπότακτων νομαδικών φυλών, διαφορετικών εθνοτικών και θρησκευτικών καταβολών. Βασική ανησυχία και της οθωμανικής και της βρετανικής κυβέρνησης ήταν ότι τα τηλεγραφικά σύρματα και οι στύλοι θα γίνονταν ευκολότερα στόχοι στις τοπικές διαμάχες αλλά και στις διαμάχες με την κεντρική κυβέρνηση. Το πρόβλημα αυτό αντιμετωπίστηκε αφενός μέσω της ενσωμάτωσης των συμφερόντων των φυλών αυτών στη λειτουργία του τηλεγραφικού δικτύου μέσω της πληρωμής μιας επιχορήγησης στις φυλές όσο οι γραμμές παρέμεναν άθικτες, όπως είχαν προτείνει οι Βρετανοί αξιωματούχοι, αφετέρου μέσω της απασχόλησης ορισμένων από τους ντόπιους ιππείς ως φύλακες των γραμμών. Μακροπρόθεσμα το σύστημα αυτό ενσωμάτωσε τον τηλέγραφο στην τοπική κοινωνική ζωή και συγχρόνως συνέβαλε στην τοπική οικονομία. Στην πραγματικότητα οι φθορές των γραμμών δεν οφείλονταν τόσο σε δολιοφθορές με πολιτικά κίνητρα όσο στην επιθυμία για τα υλικά από τα οποία αποτελούνταν, καθώς τα σύρματα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την κατασκευή πετάλων για τα άλογα, οι στύλοι για να παρέχουν καύσιμα για το χειμώνα και οι μονώσεις από πορσελάνη με διάφορους ευφάνταστους τρόπους. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην Περσία τα χάλκινα σύρματα που αφαιρούνταν από τις γραμμές αξιοποιούνταν για να φτιαχτούν βραχιόλια. Bektas, «The Sultan's Messenger», όπ.π., σελ. 691-693.

Πρέπει λοιπόν να ριφθή εις την αρετήν ο πολίτης και να στενάζη εντός αυτής εωσού αποδείξη την αθωότητά του;ή δύναται να την αποδείξη δια γεγονός πραχθέν εν ερήμω, όπου ούδε μάρτυρα ουδέ καμμίαν άλλην απόδειξιν δύναται να εύρη υπέρ αυτού;

Στην πρόταση αυτή, ο Υπουργός Δικαιοσύνης απαντά ότι ως προς τον προσδιορισμό του δράστη, η έκθεση του τηλεγραφικού φύλακα θα θεωρείτο απλή του κρίση. Ο βουλευτής επανέρχεται, κρίνοντας τη διάταξη κακή και υπενθυμίζοντας ότι η περίπτωση των αγροφυλάκων, των οποίων οι εκθέσεις βεβαίωναν και την πράξη και τον αυτουργό, είχε προβλεφθεί σε μια περίοδο που, λόγω της μεγάλης φθοράς δέντρων, ο νομοθέτης είχε πάρει έκτακτα μέτρα. Για αυτό και η εξουσία των τηλεγραφικών φυλάκων ήταν απαραίτητο να περιοριστεί στη βεβαίωση μόνο της πράξης. Στο σημείο αυτό ο Υπουργός Δικαιοσύνης προβαίνει σε μια ανάλυση της λογικής της διάταξης αυτής, της οποίας στόχο αποτελούσε η οργάνωση ενός κατώτερου στρώματος ανακριτικών φυλάκων, όπως ήταν και οι αγροφύλακες και οι φύλακες των λοιμοκαθαρτηρίων, οι οποίοι θα βεβαίωναν το γεγονός της φθοράς του σύρματος και συγχρόνως θα λειτουργούσαν ως μάρτυρες κατά του δράστη, αφού εκ της ιδιότητάς τους ουσιαστικά ήταν οι μόνοι που ήλεγχαν το τι συνέβαινε στις ερημικές περιοχές από τις οποίες περνούσαν τα καλώδια. Προσθέτει, μάλιστα, πως στην περίπτωση των τηλεγραφικών φυλάκων η έκθεση έπρεπε να κατατίθεται εντός τριών ημερών, προκειμένου να μην τους παρέχεται χρόνος να «δημιουργήσωσιν ό,τι θέλουν» κατά των κατηγορουμένων.

Παρά της εξηγήσεις του Υπουργού Δικαιοσύνης, ωστόσο, οι βουλευτές επιμένουν, εκφράζοντας ανησυχίες για την ταλαιπωρία που θα μπορούσαν να υποστούν οι πολίτες σε περίπτωση κατάχρησης της εξουσίας των φυλάκων, ειδικά στην περίπτωση χρησιμοποίησής τους έναντι πολιτικών αντιπάλων. Σύμφωνα με έναν βουλευτή που θεωρεί τη διάταξη «τρομακτικήν»:

Οι φύλακες είναι τυχαία και άσημα πρόσωπα. Θεωρείται δύσκολον να δελεασθώσι, και υποκινούμενοι παρά πολιτικών αντιπάλων, να καταγγέλλωσιν έντιμα πρόσωπα τα οποία να ρίπτωνται εις τας φυλακάς; Και είναι δίκαιον να σφενδονίζηται μία έκθεσις από τους βράχους και τας ερήμους της Ακαρνανίας, δια να φέρη τον πολίτην ενταύθα ίν΄απολογηθή και ζητή παραδόξως να δείξη την αθωότητά του εις πράξιν ην αγνοεί;

Κάποιος άλλος βουλευτής επαυξάνει: «δυστυχώς είτε δια το ατελές της ανατροφής μας είτε δια το θερμότερον του χαρακτήρος μας εγένοντο πολλάκις λόγω πολιτικώ και γίνονται εκ διαλειμμάτων συκοφαντίαι», με κίνδυνο, μάλιστα, εν προκειμένω να κατηγορηθεί πολίτης πολύ εύκολα ακόμα και για κακούργημα, δεδομένου «το σύρμα

δύναται να κοπή δια του ελαχίστου κτύπου και επομένως εν πάση ευκολίας να αποδοθή η πράξις εις οποιονδήποτε». Ως προς τη σύγκριση με τις άλλες ειδικότητες φυλάκων ο βουλευτής αυτός υπενθυμίζει τους αγροφύλακες, οι οποίοι πολλές φορές έσερναν στα δικαστήρια «τους δυστυχείς ποιμένας κατά δωδεκάδας». Οι βουλευτές αυτοί τελικά τάχθηκαν υπέρ της θεώρησης των τηλεγραφικών φυλάκων μόνο ως μαρτύρων, καθώς τότε θα υποβάλλονταν σε όρκο και ο δικαστής θα μπορούσε να εκτιμήσει την αξία τους ως μάρτυρες, καθώς και τυχόν ισχυρισμό του κατηγορουμένου ότι ο φύλακας «ορμάται εξ έχθρας».

Όπως και κατά τη συζήτηση σχετικά με τις επιβαλλόμενες ποινές, έτσι και εν προκειμένω στο ζήτημα της αναγνώρισης υπερεξουσιών στους τηλεγραφικούς φύλακες, έχει πολύ ενδιαφέρον η έντονη εμπλοκή των βουλευτών, καθώς τα θέματα αυτά φαίνεται πως έθιγαν τα φιλελεύθερα αντανακλαστικά της πολιτικής τάξης. Λόγω του ζητήματος που δημιουργήθηκε στην επόμενη συνεδρίαση της 21ης Οκτωβρίου, οπότε και συνεχίστηκε η συζήτηση, οι υπουργοί συμφώνησαν τελικά η σύνταξη εκθέσεων βεβαίωσης αξιόποινων πράξεων να ανατίθεται μόνο στους τηλεγραφικούς υπαλλήλους και όχι στους τηλεγραφικούς φύλακες. Μετά την επίλυση και αυτού του ζητήματος, το νομοσχέδιο εγκρίθηκε παμψηφεί με 90 ψήφους. Ο σχετικός νόμος δημοσιεύτηκε στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* δύο μήνες αργότερα, καθώς κατά την επεξεργασία του από τη Γερουσία ψηφίστηκαν ορισμένες λεκτικές τροποποιήσεις που έπρεπε να επανεισαχθούν για έγκριση από τη Βουλή.[240]

Το βασικό θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας του τηλεγράφου έχει πλέον ολοκληρωθεί. Από ένα νομοσχέδιο του Υπουργείου Οικονομικών που κατατέθηκε στις αρχές του 1862 και αφορούσε στην πρόβλεψη αναπληρωτικής πίστωσης στον προϋπολογισμό του Υπουργείου Εσωτερικών (κεφάλαιο «Τηλεγραφεία») για το έτος 1862, μαθαίνουμε πως ακόμα διατηρούνταν ορισμένα στοιχεία λειτουργίας της υπηρεσίας από την πρώτη περίοδο ανάπτυξης του τηλεγραφικού δικτύου. Πρόκειται για δύο αλλοδαπούς τηλεγραφητές που συνέχιζαν να υπηρετούν στην τηλεγραφική υπηρεσία και για το 1862, δυόμισι περίπου χρόνια μετά από τις διακηρύξεις του Κουμουνδούρου, που ως Υπουργός Οικονομικών διαβεβαίωνε πως οι ξένοι τηλεγραφητές θα έμεναν στη χώρα μέχρι το φθινόπωρο του 1859. Εν προκειμένω ο Υπουργός Οικονομικών Σίμος από κοινού με τον Χριστόπουλο που υπηρετούσε

[240] Πρόκειται για τον νόμο ΨΗ' ΦΕΚ 77 27/12/1861. Τα *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γερουσίας* που είναι διαθέσιμα σε ψηφιοποιημένη μορφή φτάνουν μέχρι τον Αύγουστο του 1861, συνεπώς η συνεδρίαση κατά την οποία συζητείται το παρόν νομοσχέδιο δεν υπάρχει, ακόμη, δυνατότητα να μελετηθεί.

ακόμα στη θέση του Υπουργού Εσωτερικών, αιτούνταν αναπληρωτική πίστωση 10.800 δραχμών για την κάλυψη των μισθών των δύο αυτών τηλεγραφητών. Η εισηγητική επιτροπή της Βουλής, εκφράζοντας την πίστη της ότι η τηλεγραφική υπηρεσία θα προσαρμοστεί άμεσα στις απαιτήσεις του σχετικού νόμου και «φρονούσα δ' ότι η Κυβέρνησις διατηρεί και κατά το 1862 έτος εις την υπηρεσίαν του τηλεγραφείου τους δύω εκτάκτους τούτους αλλοδαπούς τηλεγραφητάς δια πραγματικήν ανάγκην της σπουδαίας ταύτης υπηρεσίας», συνέστησε την αποδοχή του νομοσχεδίου.[241] Ουσιαστικά η εισηγητική επιτροπή θεωρούσε πως η κυβέρνηση αρχικά δεν είχε συμπεριλάβει τον μισθό των ξένων τηλεγραφητών στον προϋπολογισμό του 1862 θεωρώντας ότι δεν θα χρειαζόταν άλλο τις υπηρεσίες τους αλλά τελικά χρειάστηκε να διορθώσει την αρχική της κρίση, καταθέτοντας το νομοσχέδιο αυτό. Ο Υπουργός Οικονομικών διαβεβαιώνει ότι σταδιακά επρόκειτο να ληφθεί η απαραίτητη πρόνοια ώστε να περιοριστεί το προσωπικό των τηλεγραφείων εντός των ορίων του ισχύοντος νόμου περί τηλεγραφικής υπηρεσίας.

Κατά τη συζήτηση του νομοσχεδίου έχει ενδιαφέρον η ερώτηση κάποιου βουλευτή «αν αι γραμμαί των τηλεγραφείων συσταίνωνται κατά προτίμησιν, ως συμβαίνει και επί των Γυμνασίων, ή όπου η ανάγκη το απαιτεί». Πρόκειται για μία ερώτηση που δείχνει ότι η σύσταση τηλεγραφείων και η σύνδεση περιοχών με το τηλεγραφικό δίκτυο της χώρας θεωρούνταν προνόμιο, το οποίο υπήρχε η ανησυχία ότι αποδιδόταν σε συγκεκριμένες μόνο περιοχές για πολιτικούς λόγους. Η σχετική συζήτηση, ωστόσο, δεν συνεχίζεται περισσότερο, μετά την απάντηση του Υπουργού Οικονομικών πως «αι τηλεγραφικαί γραμμαί συσταίνονται όπου η ανάγκη της επικρατείας κατά προτίμησιν ήθελε το απαιτήσει, βαθμηδόν δε και αναλόγως των πόρων του Κράτους θέλουν επεκταθή αύται και εις άλλα μέρη». Το νομοσχέδιο τελικά εγκρίθηκε από τη Βουλή με 78 ψήφους και έναν μήνα αργότερα, μετά από την ψήφισή του και από τη Γερουσία, δημοσιεύτηκε ο Νόμος ΨΚΒ'.[242]

Η «αποτυχία» του καλωδίου Σύρου – Χίου

Τον Μάιο του 1862 πέφτει η κυβέρνηση Αθανασίου Μιαούλη υπό το βάρος της έντονης αντιοθωνικής αντιπολιτευτικής κίνησης που οδηγούσε ολοένα και

[241] Έκθεση της εισηγητικής επιτροπής της 20ης Ιανουαρίου 1862. Η επιτροπή αυτή τη φορά αποτελείτο από τους Γ. Μαλέα, Γ.Ν. Καΐρη, Ιω. Μανιώτη, Δ. Σακελλαριάδη και Ν. Παπαλεξόπουλο, εμφανίζοντας μια σχετική σταθερότητα ως προς τους βουλευτές που συμμετείχαν για τα θέματα σχετικά με τον τηλέγραφο, με τον πρώην Υπουργό Εσωτερικών Παπαλεξόπουλο να αποτελεί μέλος της ήδη αρκετές φορές.
[242] ΦΕΚ αρ. 7, 12.02.1862.

περισσότερους πολιτικούς να απομακρυνθούν από τον θρόνο.[243] Μέσα στον πολιτικό αναβρασμό της περιόδου και μόλις ένα μήνα πριν από την έξωση του βασιλικού ζεύγους τον Οκτώβρη του 1862 κατατέθηκε στη Βουλή ένα νομοσχέδιο σχετικά με τον τηλέγραφο που ξαναέφερε στην επιφάνεια την αρχική συζήτηση περί σύνδεσης με την Ανατολή ή με τη Δύση, καθώς και τη σχέση των ελληνικών κυβερνήσεων με την εταιρεία υποβρυχίων καλωδίων Newall and Co.[244] Την περίοδο που κατατέθηκε το νομοσχέδιο, το καλώδιο Σύρου – Χίου είχε υποστεί βλάβη και η συγκοινωνία με την Κωνσταντινούπολη, και μέσω αυτής με την υπόλοιπη Ευρώπη, είχε διακοπεί, δεδομένου ότι στο διάστημα που μεσολάβησε η τηλεγραφική σύνδεση με τη δυτική Ευρώπη μέσω Κυλλήνης δεν προχώρησε ποτέ.

Όπως μαθαίνουμε από τον Υπουργό Εσωτερικών και Πρόεδρο του Υπουργικού Συμβουλίου Ιωάννη Κολοκοτρώνη, η ελληνική κυβέρνηση, προκειμένου να αποκαταστήσει τη διακοπή της τηλεγραφικής επικοινωνίας, ήρθε σε επικοινωνία με την εταιρεία Newall όταν τα πλοία της κατέπλευσαν μεταξύ Χίου και Καλλιπόλεως για την επισκευή του εκεί υποβρυχίου καλωδίου που επίσης είχε παρουσιάσει βλάβη.[245] Αντί, ωστόσο, η εταιρεία να ζητήσει ένα λογικό ποσό για την επισκευή του ελληνικού τμήματος, ζήτησε από την ελληνική κυβέρνηση 100 λίρες ανά μίλι καλωδίου και 100 δραχμές την ημέρα για τα έξοδα των πλοίων της, χωρίς να καθορίζεται καν ο χρόνος διάρκειας της επισκευής. Συνεπώς, το τελικό ποσό ουσιαστικά ήταν αόριστο και δεν υπήρχε η δυνατότητα κατάθεσης στη Βουλή της σχετικής πρότασης, χωρίς συγκεκριμένο ποσό. Το υπουργείο είχε στείλει, μάλιστα, υπάλληλο στη Σύρο προκειμένου να πληροφορηθεί το κόστος επισκευής, η εταιρεία

---

[243] Είχε προηγηθεί τον Φεβρουάριο του ίδιου έτους η Ναυπλιακή επανάσταση, ως συνέχεια της αποτυχίας σχηματισμού κυβέρνησης από τον Κωνσταντίνο Κανάρη τον Ιανουάριο του 1862 και των αντιπολιτευτικών κινήσεων του προηγούμενου έτους, όπως η καταγγελία περί συνωμοσίας σε βάρος μιας μερίδας αξιωματικών και πολιτικών τον Μάιο του 1861 και η απόπειρα δολοφονίας σε βάρος της βασίλισσας Αμαλίας τον Σεπτέμβριο του 1861. Στις 26 Μαΐου του 1862, μετά την καταστολή της επανάστασης που είχε επεκταθεί, πέραν του Ναυπλίου και στις Κυκλάδες και σε άλλες επαρχίες, και σε συνέχεια της παρέμβασης του Άγγλου έκτακτου απεσταλμένου Ερρίκου Έλλιοτ, ο Όθωνας προχώρησε σε ανασχηματισμό της κυβέρνησης υπό τον Ιωάννη (Γενναίο) Κολοκοτρώνη, ο οποίος ανέλαβε, επίσης, και το Υπουργείο Εσωτερικών. Για τον αντιδυναστικό αγώνα βλ. Οδυσσεύς Δημητρακόπουλος, «Ο αντιδυναστικός αγώνας και η έξωση του Όθωνος», *όπ.π.*, σ. 186-199.

[244] *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Ζ' Βουλευτικής Περιόδου, Έκτακτης Συνόδου, τ.1.

[245] Αξίζει εν προκειμένω να υπενθυμιστεί το επιχείρημα όσων υποστήριζαν την αγορά του καλωδίου Σύρου – Πειραιά ότι επρόκειτο για καλώδιο ποιότητας παρόμοιας με εκείνο που χρησιμοποιούσε η Newall για λογαριασμό της ίδιας για την σύνδεση Ελλησπόντου – Αλεξάνδρειας. Συνεπώς δεν επρόκειτο για κάποια ολιγωρία της ελληνικής κυβέρνησης που αγόρασε, για παράδειγμα, φθηνότερο και χειρότερο καλώδιο, αλλά για την μη αποτελεσματική ακόμα κατασκευή του συνόλου των υποβρυχίων καλωδίων της περιόδου. Θα έπρεπε να ποντιστεί και λειτουργήσει επιτυχώς το καλώδιο διατλαντικής σύνδεσης το 1866 προκειμένου να εγκαινιαστεί η νέα γενιά υποβρυχίων καλωδίων που ήταν πιο αποτελεσματικά και είχαν μεγαλύτερη διάρκειας ζωής.

όμως αρνήθηκε να τον ενημερώσει, απατώντας, μάλιστα, πως δεν αναλάμβανε την ευθύνη σε περίπτωση που το καλώδιο ξαναπαρουσίαζε άμεσα βλάβη. Με το υπό κατάθεση νομοσχέδιο η κυβέρνηση ουσιαστικά ζητούσε την έγκριση των νομοθετικών σωμάτων είτε για να προβεί σε συμφωνία με κάποια εταιρεία για την επισκευή του υποβρυχίου καλωδίου είτε για να το εκποιήσει και να εισπράξει 200.000 δραχμές τουλάχιστον. Η κυβέρνηση ζητούσε, μάλιστα, να συζητηθεί το νομοσχέδιο ως κατ' επείγον για δύο λόγους, αφενός για να προλάβει να κλείσει συμφωνία με τη Newall όσο τα πλοία της βρίσκονταν ακόμα στο Αιγαίο, γιατί διαφορετικά αν έφευγαν και έπρεπε να επανέλθουν τα έξοδα επισκευής θα τριπλασιάζονταν, και αφετέρου γιατί είχε επιστημονικές πληροφορίες ότι όσο το καλώδιο παρέμενε στη θάλασσα φθειρόταν περισσότερο και αν δεν συμφωνούσαν με τη Newall για την επισκευή του, θα έπρεπε να το ανασύρουν από το βυθό άμεσα.

Η κριτική που ασκήθηκε από πλευράς βουλευτών ήταν έντονη. Ορισμένοι επανέφεραν την συζήτηση του 1859 περί σύνδεσης με την Ανατολή έναντι της Δύσης, οικτίροντας τη σύνδεση με την Τουρκία «όπου ούτε ασφαλείς δύνανται να ήναι οι τηλέγραφοί μας, ούτε διαθέσεις δυνάμεθα να εύρωμεν προς διευκόλυνσιν της επισκευής των», αντί της σύνδεσης μέσω της «αδελφής» Επτανήσου, προτείνοντας το Υπουργείο να προχωρήσει απευθείας στην εκποίηση, αξιοποιώντας τις 150-200 χιλιάδες δραχμές που θα κέρδιζε η χώρα από την πώληση του καλωδίου ώστε να προχωρήσει η σύνδεση μέσω Κέρκυρας. Το ενδιαφέρον κάποιων άλλων επικεντρώθηκε στο ζήτημα της επικοινωνίας Πελοποννήσου-Στερεάς Ελλάδας μέσω του υποβρυχίου καλωδίου Ρίου-Αντιρρίου, για το οποίο εκφράστηκε η άποψη ότι δεν θα έπρεπε να πωληθεί επίσης στην εταιρεία, εφόσον η απόσταση είναι ελάχιστη και δεδομένου ότι αυτό θα σήμαινε ότι το κράτος θα έπρεπε να πληρώνει τέλη στην εταιρεία. Παράλληλα, ωστόσο, ακούστηκε και η άποψη από άλλο βουλευτή ότι θα ήταν προτιμότερο εκεί να κατασκευαστεί εναέρια γραμμή με μικρότερη δαπάνη αλλά ότι διαφορετικά συνέφερε περισσότερο να δοθεί η γραμμή σε ξένη εταιρεία που θα έστηνε τα γραφεία της στις δύο παρακείμενες ακτές. Ως προς το ζήτημα αυτό ο Υπουργός Οικονομικών συμφώνησε ότι έπρεπε να εξεταστεί η περίπτωση της εναέριας σύνδεσης, καθώς η παλίρροια καθιστούσε ακόμη και αυτό το υποβρύχιο καλώδιο μη ασφαλές. Όπως μαθαίνουμε από τον Ευθύμιο Καράκαλο, το υποβρύχιο

καλώδιο Ρίου – Αντιρρίου είχε αγοραστεί το 1859 έναντι 12,654 δραχμών αλλά δεν λειτούργησε ποτέ, καθώς φαίνεται πως υπέστη βλάβη κατά την πόντιση του.[246]

Υπήρχαν, ωστόσο, και απόψεις που εκκινώντας επίσης από το παρελθόν της συζήτησης περί τηλεγράφου, έθεταν στο στόχαστρο το κατεπείγον της συζήτησης, υπενθυμίζοντας πως «βιαζόμενη η κύων τίκτει τα νεογνά της τυφλά» και ότι κάποια κακή μοίρα φαινόταν να ακολουθεί την τηλεγραφία στην Ελλάδα, όταν οι κυβερνήσεις βιάζονταν, φέρνοντας το παράδειγμα της σύμβασης με τη Newall επί Προβελέγγιου και υπογραμμίζοντας πως ήδη η Ελλάδα είχε δαπανήσει στο πλαίσιο της συμφωνίας αυτής όχι 800.000 αλλά 1.200.000 δραχμές, με αποτέλεσμα η εκποίηση, από την οποία η χώρα θα λάμβανε μόλις 200.000 δραχμές να φαίνεται εξαιρετικά βιαστική. Αντ' αυτού, και καθώς σε κάθε περίπτωση η επικοινωνία με την Ευρώπη έπρεπε να επιτευχθεί, επειδή «την απαιτεί η πρόοδος και μεγάλα άλλα συμφέροντα», ο ίδιος βουλευτής ζητούσε πληροφορίες από την κυβέρνηση για το συνολικότερο σχέδιο της, καθώς και για το κόστος σύνδεσης μέσω Επτανήσου. Γενικότερα το ζήτημα ότι η κυβέρνηση εισήγαγε ως κατεπείγον ένα νομοσχέδιο εκποίησης του καλωδίου χωρίς μελέτη του εναλλακτικού σχεδίου φαίνεται πως απασχολούσε σημαντικά τους βουλευτές. Επιπλέον, η συζήτηση δεν κινείτο αποκλειστικά στο δίπολο «σύνδεση μέσω Ανατολής» και «σύνδεση μέσω Δύσης», καθώς κατατίθονταν και εναλλακτικές προτάσεις, όπως η διαπραγμάτευση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία για χερσαία τηλεγραφική σύνδεση των δύο κρατών με πολύ μικρότερη δαπάνη, μέσω των συνόρων των δύο κρατών στη Στερεά Ελλάδα. Επρόκειτο για μία πρόταση η οποία θα υιοθετείτο λίγο καιρό αργότερα, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια.[247]

---

[246] Ως αποτέλεσμα, η έναρξη λειτουργίας του τηλεγραφείου Μεσολογγίου που είχε συσταθεί με βασιλικό διάταγμα το 1862, καθυστέρησε ορισμένα χρόνια ακόμη. Καράκαλος, όπ.π., σελ. 108, 138, 144, 148.

[247] Η κατάσταση που επικρατούσε ως προς την λειτουργία των υποβρυχίων καλωδίων τους μήνες πριν την έξωση του Όθωνα περιγραφόταν γλαφυρά σε άρθρο στην εφημερίδα Φάρος της Όθρυος της Λαμίας της 4ης Αυγούστου 1862. Είναι πολύ πιθανό ο ανώνυμος αρθρογράφος των δημοσιευμάτων σχετικά με τον τηλέγραφο να ήταν ο ίδιος ο Ευθύμιος Καράκαλος, καθώς οι αναφορές της εφημερίδας στις εξελίξεις σχετικά με την ανάπτυξη του τηλεγραφικού δικτύου είναι ιδιαίτερα ενδελεχείς και συμπίπτουν με την περίοδο που ο Καράκαλος ήταν προϊστάμενος του τηλεγραφείου της πόλης:

> *Η τηλεγραφική γραμμή μεταξύ Χίου και Καλλιπόλεως προ πολλού ειχε διακοπή ένεκα βλάβης του καλωδίου· ακολούθως επήλθε βλάβη και εις το μεταξύ Σύρου και Χίου καλώδιον, όπερ ανήκει ως γνωστόν εις την Ελλ. Κυβέρνησιν αγορασθέν, παρά της Αγγλικης εταιρίας Νοβάλλ. Η μεταξύ Χίου και Καλλιπόλεως συγκοινωνία επανελήφθη προ ημερών γενομένης επιδιορθώσεως του καλωδίου· αλλ' η μεταξύ Σύρου και Χίου διακοπή εξακολουθεί υπάρχουσα, τα δε δια το εξωτερικόν τηλεγραφήματα στέλλονται ταχυδρομικώς μέχρι Χίου. Προ πολλού απετάθη η Ελλ. Κυβέρνησις εις την εταιρίαν Νοβάλλ ν' αναλάβη την επιδιόρθωσιν του καλωδίου, πλην η εταιρία ούτη εζήτησεν 100 λίρας στερλίνας δια πάσαν ημέραν εργασίας και άλλας 100 λ.στ. δι έκαστον μίλλιον καλωδίου του οποίου ήθελε κάμει χρήσιν προς αντικατάστασιν του βλαφθέντος. Η απαίτησις αύτη ήτο υπέρογκος και δεν εδέχθη η Ελλ. Κυβέρνησις· εσχάτως δ' έστειλεν εις Χίον τον επί του τηλεγραφικού τμήματος τμηματάρχην του υπουργείου των εσωτερικών Κ.Α. Μανσόλαν, ος*

Το νομοσχέδιο τελικά εγκρίθηκε παμψηφεί στις 6 Σεπτεμβρίου 1862, προβλέποντας αφενός την παροχή εξουσιοδότησης στον Υπουργό Εσωτερικών να συμφωνήσει με κάποια εταιρεία είτε την επισκευή των καλωδίων Ρίου-Αντιρρίου και Χίου-Σύρου είτε την εκποίησή τους και την αποκατάσταση της επικοινωνίας Χίου-Σύρου με δαπάνη της εταιρείας, και αφετέρου τη χορήγηση αναπληρωτικής πίστωσης 100.000 δραχμών στον προϋπολογισμό του Υπουργείου Εσωτερικών στην περίπτωση επισκευής του καλωδίου.[248]

Περίοδος της Μεσοβασιλείας: ο τηλέγραφος σε εφαρμογή

Το επόμενο διάστημα και κατά τη μεγαλύτερη περίοδο της Μεσοβασιλείας από την έξωση του Όθωνα και της Αμαλίας έως την άφιξη του νέου βασιλιά Γεωργίου Α,' δεν έλαβε χώρα κάποια νομοθετική ή θεσμική εξέλιξη σχετικά με την ανάπτυξη του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου, καθώς από ότι φαίνεται από τις σχετικές συζητήσεις της Εθνοσυνέλευσης, τα φλέγοντα ζητήματα εκρίζωσης του παλαιού καθεστώτος ήταν εκείνα που απασχολούσαν περισσότερο τους αντιπροσώπους του έθνους.

Την ίδια περίοδο, ωστόσο, οι κρίσιμες ειδήσεις σχετικά με το μέλλον του ελληνικού θρόνου που έφθαναν στην πρωτεύουσα του βασιλείου και ανακοινώνονταν στην Εθνοσυνέλευση κατέφθαναν κατά κύριο λόγο ως τηλεγραφήματα. Από τη μελέτη των *Πρακτικών των Συνεδριάσεων της Εθνοσυνέλευσης* προκύπτει πως τα τηλεγραφήματα από την Κοπεγχάγη, όπου βρισκόταν η αντιπροσωπεία της

τις συνεφώνησε την διόρθωσιν του καλωδίου ως εξής. Ν' αναλάβη η εταιρία Νοβάλλ την επιδιόρθωσιν, και αν μεν επιτύχη να λαμβάνη παρά της Ελλ. Κυβερνήσεως δραχ. 40,000· αν δ΄αποτύχη μόνον 10,000 ή να μη λάβη μεν ουδεμίαν αμοιβήν, να διανέμη δε επί 10 έτη τα εκ της μεταξύ Σύρου και Κωνσταντινουπόλεως τηλεγραφικής γραμμής κέρδη μετά της Ελλ. Κυβερνήσεως. Επί της συμφωνίας ταύτης περιμένεται η απόφασις του συμβουλίου της εταιρίας εκ Λονδίνου. Ο πρωτος όρος είναι ήττον επαχθης. Καθόσον αφορά τον δεύτερον νομίζομεν ότι δεν πρέπει πάλιν να παραχωρήσωμεν δικαιώματα τις την ρηθείσαν εταιρίαν αφού άπαξ η Ελλ. Κυβέρνησις εγένετο κυρία του καλωδίου μέχρι Χίου. Η ρηθελισα εταιρία ώφειλε να επιδιορθώση απληρωτεί το καλώδιον, αφού εις τόσον μικρόν χρόνου διάστημα εφθάρη· και απορούμεν πως η Ελλ. Κυβέρνησις δεν έθεσε τοιούτον όρον εν περιπτώσει φθοράς του καλωδίου εντός ωρισμένου χρονικού διαστήματος. Κακώς νομίζομεν επετάχυνεν η Κυβέρνησις την αγοράν του Αγγλικού καλωδίου μέχρι Χίου πληρώσασα 12,373 λίρας στερλίνας δια το μεταξύ Σύρου και Χίου καλώδιον, ενώ με το ποσόν αυτό ηδύνατο να κατασκευάση τηλεγραφικάς γραμμάς εις το εσωτερικόν, ακολούθως δε ότε και αι εισπράξεις του τηλεγράφου ήθελον αυξηθή και το καλώδιον ήθελε καλλίτερον δοκιμάσει ηδύνατο να κάμη την αγοράν αυτήν. Δυστυχώς και το μεταξύ Σύρου και Χίου καλώδιον παρά της αυτής εταιρίας αγορασθέν αντί 14,384 λ.σ. δεν είναι εις καλήν κατάστασιν. Το αυτό παρετηρήθη και εις το μεταξύ Ρίου και Αντιρίου.

Φάρος της Όθρυος, 04.08.1862.

[248] Και πάλι η μελέτη των *Πρακτικών των Συνεδριάσεων της Γερουσίας* δεν είναι διαθέσιμη σε ψηφιοποιημένη μορφή, ώστε να μπορούμε να παρακολουθήσουμε την αντίδραση των γερουσιαστών που είχαν αντιταχθεί ιδιαίτερα στο πρώτο νομοσχέδιο περί τηλεγράφου. Σε κάθε περίπτωση το νομοσχέδιο πρόλαβε να ψηφιστεί και από τη Γερουσία, καθώς δημοσιεύεται στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* στις 9 Οκτωβρίου του 1862, κυριολεκτικά τις τελευταίες ημέρες της βασιλείας του Όθωνα, ΦΕΚ αρ. 55, 09.10.1862.

Εθνοσυνέλευσης με αποστολή την παράδοση του ελληνικού στέμματος στον Γεώργιο τον Α', έφταναν στην Αθήνα κατά μέσο όρο σε διάστημα δύο ημερών. Από ένα τηλεγράφημα που φθάνει στην Αθήνα στις 17 Απριλίου του 1863, στο οποίο η επιτροπή των Κανάρη, Ζαΐμη και Γρίβα ανακοινώνουν την άφιξη τους στην Κοπεγχάγη, προκύπτει ότι το υποβρύχιο τμήμα Χίου – Σύρου λειτουργούσε και πάλι, με αποτέλεσμα το τηλεγραφείο Σύρου να λειτουργεί κανονικά ως προς την εξωτερική τηλεγραφική ανταπόκριση, εκείνο, όμως που δεν λειτουργούσε ήταν το τμήμα Σύρου – Πειραιά, με αποτέλεσμα οι ειδήσεις από τη Σύρο να φτάνουν και πάλι με ατμόπλοιο στην Αθήνα. Σύμφωνα με τον Υπουργό Εξωτερικών Θεόδωρο Δηλιγιάννη, που ανακοινώνει την άφιξη του τηλεγραφήματος, το τηλεγράφημα ήταν αλλοιωμένο,[249] με αποτέλεσμα το Υπουργικό Συμβούλιο να αποφασίσει την αποστολή ενός υπαλλήλου στη Σύρο με ατμόπλοιο εκτάκτως «δια να ζητήση τας δεούσας διασαφήσεις τηλεγραφικώς, ώστε να έχωμεν εν τηλεγράφημα τέλειον, όπερ ελπίζω να ήναι ευχάριστον».

Το στοιχείο αυτό της μερικής λειτουργίας της γραμμής Πειραιά – Σύρου – Χίου επιβεβαιώνεται ορισμένους μήνες αργότερα, κατά τη συνεδρίαση της 23ης Σεπτεμβρίου 1863, οπότε ανακοινώνονται ορισμένα τηλεγραφήματα που έφτασαν στην Πρεσβεία της Ιταλίας στην Αθήνα από τον Ιταλό Πρόξενο στην Κέρκυρα σχετικά με τις εξελίξεις γύρω από τη σύγκληση του Ιονίου Κοινοβουλίου για την ψήφιση της ένωσης της Επτανήσου με την Ελλάδα.[250] Η τηλεγραφική επικοινωνία με την Κέρκυρα, καθώς ακόμη δεν είχε προχωρήσει η άμεση σύνδεση της ηπειρωτικής Ελλάδας με τα Επτάνησα, γινόταν την περίοδο αυτή μέσω του ευρωπαϊκού τηλεγραφικού δικτύου, με την Κέρκυρα να συνδέεται με υποβρύχιο καλώδιο με τη Μάλτα, όσο ακόμη τα Επτάνησα βρίσκονταν υπό την προστασία της Μεγάλης

[249] «Το τηλεγράφημα τούτο είναι γεγραμμένον δι' αριθμών συμβολικών και δεν ηδυνήθην να το μεταφράσω ή να το εννοήσω καθ' όλα αυτού τα μέρη καλώς, διότι ομάδες αριθμών εισίν ηλλοιωμένοι, έννοιαι δε τινες ως εκ τούτου διακόπτονται», Συνεδρίαση της 17ης Απριλίου 1863, *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της εν Αθήναις Β΄ των Ελλήνων Εθνοσυνελεύσεως*, τ.2.

[250] Το πρώτο τηλεγράφημα της 19ης Σεπτεμβρίου/1ης Οκτωβρίου 1863, το οποίο έφερε ειδήσεις 4 ημερών, ανακοίνωνε τη σύγκληση του Ιονίου Κοινοβουλίου που θα έλεγχε τις εκλογές, θα τις επικύρωνε και αναμενόταν να ψηφίσει υπέρ της ένωσης με την Ελλάδα. Το επόμενο τηλεγράφημα, της 20ης Σεπτεμβρίου/2ας Οκτωβρίου 1863, φέρνοντας ειδήσεις 3 ημερών ανακοίνωνε τον διορισμό νέας Γερουσίας με πρόεδρο τον Καρούσο ενώ το τελευταίο, της 21ης Σεπτεμβρίου/3ης Οκτωβρίου 1863, με τις πιο «φρέσκιες» ειδήσεις 2 ημερών, ανακοίνωνε την επίσημη έναρξη των εργασιών του Κοινοβουλίου και την ανάγνωση του διαγγέλματος του Αρμοστή περί απόσυρσης της βρετανικής προστασίας προς όφελος της Ελλάδας. Συνεδρίαση της 23ης Σεπτεμβρίου 1863, *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της εν Αθήναις Β΄ των Ελλήνων Εθνοσυνελεύσεως,* τ.3.

Βρετανίας.[251] Εν προκειμένω ο Υπουργός Εξωτερικών ανακοινώνει τα τηλεγραφήματα που του κοινοποίησε η Ιταλική Πρεσβεία, διαβεβαιώνοντας την Εθνοσυνέλευση ότι προφανώς και ο Έλληνας Πρόξενος στην Κέρκυρα θα είχε αποστείλει σχετικά τηλεγραφήματα, αν όμως αυτά έφτασαν στη Σύρο μετά την αναχώρηση του ατμόπλοιου, θα έπρεπε να αναμένουν την αναχώρηση και άφιξη στην Αθήνα του επόμενου ατμόπλοιου από τη Σύρο. Πράγματι, δύο ημέρες αργότερα έλαβε χώρα η ανάγνωση στην Εθνοσυνέλευση του επόμενου πολυπόθητου τηλεγραφήματος, δύο ημερών και πάλι, από την Κέρκυρα, το οποίο ανακοίνωνε την ψήφιση της ένωσης της Επτανήσου με την Ελλάδα από το Ιόνιο Κοινοβούλιο.

Από το εγχειρίδιο του Ευθύμιου Καράκαλου το 1865 μαθαίνουμε τί ακριβώς είχε συμβεί αναφορικά με τα υποβρύχια καλώδια Πειραιά – Σύρου και Σύρου – Χίου, μετά την ψήφιση του τελευταίου νόμου περί εκποίησης ή επισκευής τους τον Οκτώβριο του 1862. Ως προς το καλώδιο Σύρου – Χίου, φαίνεται πως πράγματι η κυβέρνηση συμφώνησε να το παραχωρήσει για 25 χρόνια στην Newall & Co με αντάλλαγμα την επισκευή του, κάτι που συνέβη δύο φορές έως το 1865 λόγω νέων διακοπών, με αντικατάσταση του καλωδίου. Το καλώδιο Πειραιά – Σύρου, το οποίο έως το 1865 είχε υποστεί βλάβες τουλάχιστον τρεις φορές, φαίνεται πως επισκευαζόταν από την ελληνική κυβέρνηση, παρότι το 1865 βρισκόταν και πάλι «εις αχρηστίαν». Φαίνεται, μάλιστα, πως κατά τις προσπάθειες επισκευής του καλωδίου

---

[251] Το υποβρύχιο καλώδιο σύνδεσης της Κέρκυρας με το ευρωπαϊκό τηλεγραφικό δίκτυο είχε ποντιστεί από την Mediterranean Extension Telegraph Company που είχε ιδρυθεί από τον John Watkins Brett στο Λονδίνο το 1857 με στόχο την εξυπηρέτηση των βρετανικών συμφερόντων στην νοτιοανατολική Ευρώπη μέσω της σύνδεσης της Σαρδηνίας, αρχικά, και στη συνέχεια του Βασιλείου των Δύο Σικελιών με τη Μάλτα και την Κέρκυρα. Την εκτέλεση του έργου ανέλαβε η εταιρεία Newall & Co ως εργολάβος της Mediterranean Extension Telegraph Company. Roberts Steven, «Mediterranean Cables 1854-1857», *History of the Atlantic Cable & Undersea Communications from the first submarine cable of 1850 to the worldwide fiber optic network*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://atlantic-cable.com/Cables/1854-57Mediterranean/index.htm, τελευταία πρόσβαση 17.08.2021.

Το έργο αυτό δεν ήταν καθόλου εύκολο, κυρίως λόγω των μεγάλων αποστάσεων που έπρεπε να καλύψουν τα υποβρύχια καλώδια και το βάθος της θάλασσας. Στις 17 Δεκεμβρίου 1858 η *Αθηνά* δημοσίευε σχετικά:

> *Εσχάτως η Αγγλική κυβέρνησις ηθέλησε να βεβαιωθή εντός πόσου χρόνου δύναται το ταχύτερον να διαβιβασθή τηλεγράφημα εκ Λονδίνου εις Κέρκυραν και να λάβη απάντησιν. Δια να γίνη δε η δοκιμή αύτη, η τηλεγραφική γραμμή έμεινεν ελευθέρα καθ' όλην την έκτασίν της. Το αποτέλεσμα δε της δοκιμής ήτο τούτου. Η απάντησις ελήφθη εις Λονδίνον εις έξ δεύτερα λεπτά της ώρας μετά την διαβίβασιν της ερωτήσεως.*

Αθηνά, 17.12.1858.

Το υποβρύχιο καλώδιο του 1857 λειτούργησε για λίγο περισσότερο από δύο χρόνια και το 1859 η Μάλτα, και στη συνέχεια το 1861 και η Κέρκυρα, απομονώθηκαν και πάλι, έως την επιτυχή πόντιση το 1861 του υποβρυχίου καλωδίου της Glass, Elliot and Company που αποτελούσε τμήμα της γραμμής Μάλτα-Τρίπολη-Βεγγάζη-Αλεξάνδρεια, Mantovani, όπ.π., σελ. 32.

Πειραιά – Σύρου αποφασίστηκε κάποια στιγμή η κατασκευή εναέριας γραμμής σύνδεσης της Αθήνας με το Σούνιο, με την ελπίδα ότι το τμήμα του καλωδίου ανάμεσα στο Σούνιο και τη Σύρο θα λειτουργούσε παρά την αποτυχία του τμήματος Πειραιά – Σουνίου.[252]

Παρά τις δυσκολίες επικοινωνίας που προξενούσε η βλάβη του καλωδίου Σύρου – Πειραιά και δεδομένου του διακυβεύματος της περιόδου, που ήταν μετά την ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων για την αποδοχή του στέμματος από τον νέο βασιλιά, η άφιξη του ίδιου στην Ελλάδα, το υπουργικό συμβούλιο είχε καταφέρει να οργανώσει ένα δίκτυο αντιπροσώπων σε διάφορες πόλεις της Ευρώπης, οι οποίοι ενημέρωναν την ελληνική κυβέρνηση μέσω τηλεγραφημάτων για τις κινήσεις του Γεωργίου Α' κατά την περιοδεία του στα ευρωπαϊκά βασίλεια πριν την άφιξη του στο νέο του κράτος.[253]

Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο που αποτυπώνεται στα *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της εν Αθήναις Β΄ των Ελλήνων Εθνοσυνελεύσεως* είναι η χρήση του

---

[252] Τις συνεχείς διακοπές του καλωδίου Πειραιά – Σύρου ο Καράκαλος τις αποδίδει στην κακή ποιότητα του καλωδίου, δεδομένου ότι στην γραμμή αυτή η διακοπή δεν έγινε ξαφνικά αλλά σταδιακά, παράλληλα με την ελάττωση της μονωτικής του επίστρωσης. Από τον Καράκαλο μαθαίνουμε μάλιστα τα εξής:

> *Κατά δεν την επισκευήν της μεταξύ Σουνίου και Σύρου υποβρυχίου Γραμμής παρετηρήθη ότι έκαστον μέρος του καλωδίου λ.χ. από Σύρου μέχρι Κύθνου, από Κύθνου μέχρι Κέας, από Κέας μέχρι Μακρονήσου και από Μακρονήσου μέχρι Σουνίου, κατά μόνας εξεταζόμενον ελαχίστας ελλείψεις απομονώσεως παρουσίαζεν· άμα δε συνεδέθησαν τα μέρη ταύτα η έλλειψις απομονώσεως κατέστη σπουδαία· όσον τουτέστιν ηύξανεν η έκτασις του καλωδίου αι μικραί βλάβαι απετέλουν μίαν σπουδαίαν βλάβην, εξ ης μετά ταύτα επηλθεν η εντελής της Γραμμής διακοπή.*

Καράκαλος, όπ.π., σελ. 108, 11-112.

[253] Για παράδειγμα, στη συνεδρίαση της 9ης Σεπτεμβρίου 1863 ανακοινώνεται στην Εθνοσυνέλευση τηλεγράφημα τεσσάρων ημερών που είχε σταλεί από την Αγία Πετρούπολη από τον εκεί Γενικό Πρόξενο Καραγιαννάκη, και το οποίο ανήγγειλε την επικείμενη άφιξη του βασιλιά Γεωργίου στην Αγία Πετρούπολη σε επίσκεψη του Ρώσου Αυτοκράτορα στις 9 Σεπτεμβρίου, ημερομηνία που συμπίπτει με την ημέρα ανακοίνωσης της είδησης. Τα επόμενα τηλεγραφήματα του Κοντογιαννάκη που ανήγγειλαν την αίσια άφιξη του βασιλιά και στη συνέχεια την αναχώρησή του, έφτασαν στην Αθήνα γρηγορότερα, πιθανόν σε καλύτερο συγχρονισμό με την αναχώρηση του ατμόπλοιου από τη Σύρο για τον Πειραιά. Αντίστοιχα στις 23 Σεπτεμβρίου 1863 φτάνει τηλεγράφημα δύο ημερών από τις Βρυξέλλες από τον Φιλήμονα, που ενημέρωνε για την άφιξη του Γεωργίου στις Βρυξέλλες σε επίσκεψη του βασιλιά Λεοπόλδου. Στη συνέχεια, δύο ημέρες μετά, στις 25 Σεπτεμβρίου και πάντοτε με δύο ημέρες καθυστέρηση σε σχέση με το γεγονός, αναγγέλλεται τηλεγραφικώς από τον Γενικό Πρόξενο Ιωνίδη η άφιξη του Βασιλιά Γεωργίου στο Λονδίνο στις 23 Σεπτεμβρίου 1863. Ακόμη, στη συνεδρίαση της 9ης Οκτωβρίου 1863 αναγγέλλονται επίσης τηλεγραφήματα από το Παρίσι, το ένα, με ειδήσεις τριών ημερών εκ μέρους του Σπόνεκ, με το οποίο ανακοινωνόταν ως επικείμενη ημερομηνία αναχώρησης του βασιλιά για την Ελλάδα από την Τουλόν η 12η Οκτωβρίου 1863, και το άλλο και πάλι από τον Φιλήμονα, το οποίο πληροφορούσε την Εθνοσυνέλευση για το γεύμα που δόθηκε στο Σαινκλού στις 3/15 Οκτωβρίου και γενικά για το πώς πέρασε ο βασιλιάς στο Παρίσι. Στη συνεδρίαση της 11ης Οκτωβρίου 1863, δύο ημέρες αργότερα, αναγγέλλεται από τον Υπουργό Ναυτικών τηλεγράφημα από τον Πρόξενο Τζιτζίνια, με το οποίο ανακοινώνεται η αναχώρηση του βασιλιά Γεωργίου Α' για την Ελλάδα με το ατμόπλοιο *Η Ελλάς* και με τη συνοδεία των δικρότων *Ραβάνς* και *Αλτζετζίρας* και του ατμοκίνητου της εταιρείας *Ευνομία*. Συνεδριάσεις της 9ης, 13ης, 16ης, 23ης Σεπτεμβρίου και 9ης και 11ης Οκτωβρίου 1863, *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της εν Αθήναις Β΄ των Ελλήνων Εθνοσυνελεύσεως*, τ.3.

τηλεγράφου για διοικητικούς σκοπούς. Είναι χαρακτηριστικό πως όταν στις 24 Μαΐου 1863 έφτασε στην Εθνοσυνέλευση η είδηση της επικείμενης τελετής παράδοσης του ελληνικού στέμματος στον Γεώργιο Α' στην Κοπεγχάγη την επόμενη ημέρα, δηλαδή στις 25 Μαΐου, ο Πρόεδρος της Εθνοσυνέλευσης πρότεινε να τηλεγραφηθεί η είδηση αυτή σε όλο το κράτος ώστε να μπορέσουν να γιορτάσουν την επομένη και όλες οι επαρχίες «εκείνας, εις τας οποίας είναι δυνατόν να φθάση τηλεγραφικώς η ειδοποίησις». Κάποιους μήνες αργότερα, στη συνεδρίαση της 2ας Σεπτεμβρίου, προτάθηκε από τον Υπουργό Εσωτερικών Αθανάσιο Πετιμεζά η αποστολή τηλεγραφικώς διαταγής στις επαρχίες να μην γιορτάσουν την επέτειο της 3ης Σεπτεμβρίου, καθώς μετά την έξωση του Όθωνα είχαν εκλείψει οι λόγοι για τους οποίους είχε καθιερωθεί η επέτειος. Η Εθνοσυνέλευση συμφώνησε και η κεντρική αυτή κυβερνητική διοικητική διαταγή απεστάλη στις επαρχίες.

Ο τηλέγραφος, ωστόσο, δεν λειτουργούσε μόνο ως μέσο διαβίβασης διαταγών από την κεντρική διοίκηση στην περιφέρεια αλλά η ροή της πληροφορίας είχε και την αντίθετη κατεύθυνση. Σταδιακά αναδεικνυόταν η πολιτική σημασία της νέας τεχνολογίας επικοινωνίας, καθώς ο τηλέγραφος λειτουργούσε επίσης ως μέσο πληροφόρησης ή, ακόμη περισσότερο, προειδοποίησης της κυβέρνησης στην Αθήνα σχετικά με τα τεκταινόμενα στις επαρχίες, καθώς και ως μέσο επίσημης διαμαρτυρίας των επαρχιακών διοικήσεων κατά των επιλογών της κυβέρνησης. Χαρακτηριστικό είναι το τηλεγράφημα που διαβάζει ο Πρόεδρος της Εθνοσυνέλευσης στην συνεδρίαση της 9^{ης} Σεπτεμβρίου 1863, το οποίο είχε ως αποστολέα τον Δήμαρχο και το Δημοτικό Συμβούλιο του Ναυπλίου και στόχο την έκφραση διαμαρτυρίας κατά του Υπουργού Στρατιωτικών λόγω της επικείμενης μετάθεσης του στρατοδικείου από το Ναύπλιο στην Αθήνα, ενάντια στην επιθυμία του λαού και με κίνδυνο την ερήμωση της πόλης. Αντίστοιχα μέσω τηλεγράφου ενημερωνόταν η Εθνοσυνέλευση για τις ταραχές που λάμβαναν χώρα στις επαρχίες, όπως με το τηλεγράφημα που διαβάζει ο πληρεξούσιος Ν. Παπαμιχαλόπουλος στη συνεδρίαση της 10^{ης} Οκτωβρίου 1863, το οποίο ενημέρωνε ότι ο πρώην Νομάρχης Δαρειώτης στρατολογούσε κόσμο και σκόπευε να εισέλθει ενόπλως στην πρωτεύουσα του νομού.

Η χερσαία τηλεγραφική σύνδεση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και η σύμβαση με την Newall & Co προς ανάπτυξη των υποβρυχίων τηλεγραφικών γραμμών

Η ενασχόληση της Εθνοσυνέλευσης με την συνέχιση της ανάπτυξης του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου επανήλθε στο προσκήνιο τους τελευταίους μήνες πριν την λήξη των εργασιών της τον Οκτώβριο 1864. Δύο είναι τα σημαντικά ψηφίσματα της Εθνοσυνέλευσης σχετικά με τον τηλέγραφο, τα οποία έγιναν νόμοι του κράτους. Το πρώτο, που εισήχθη προς ψήφιση στις 5 Αυγούστου του 1864, αφορούσε στην κύρωση της νέας τηλεγραφικής σύμβασης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία είχε υπογραφεί δέκα ημέρες νωρίτερα, στις 26 Ιουλίου/7 Αυγούστου του ίδιου έτους και αφορούσε αυτή τη φορά στην τηλεγραφική επικοινωνία των δύο κρατών μέσω των εναέριων γραμμών τους που θα συνδέονταν στα χερσαία ηπειρωτικά σύνορα. Το δεύτερο, εξίσου σημαντικό, υποβλήθηκε προς έγκριση ένα μήνα αργότερα, στις 4 Σεπτεμβρίου 1864, και αφορούσε στην έγκριση νέας σύμβασης με την εταιρεία Newall & Co, υπογραφείσας την 1η Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους, με αντικείμενο την παραχώρηση στην εταιρεία αποκλειστικού προνομίου σύστασης υποβρυχίων τηλεγραφικών γραμμών στην Ελλάδα. Η νέα αυτή σύμβαση με τη Newall & Co ουσιαστικά αποτύπωνε τις προσπάθειες της ελληνικής κυβέρνησης για ένταξη των νέων εδαφών στο ελληνικό τηλεγραφικό δίκτυο, μετά την εδαφική της επέκταση χάρη στην ένωση με τα Επτάνησα.

Η ελληνο-οθωμανική τηλεγραφική σύμβαση. Σύμφωνα με την εισήγηση του Υπουργού Εξωτερικών Θεόδωρου Δηλιγιάννη, η ελληνική επικράτεια είχε μείνει για αρκετό καιρό απομονωμένη από την τηλεγραφική επικοινωνία με την Ευρώπη λόγω των συνεχών διακοπών της από βλάβη ή παύση λειτουργίας των καλωδίων Αθηνών – Σύρου και Σύρου – Χίου. Ο Υπουργός Εξωτερικών δικαιολογεί τις βλάβες ως εξής «αι φθοραί αι γενόμεναι εις τους υποβρυχίους κάλους είναι συνήθεις και η διάρκεια αυτών δεν είναι μακρά… διότι η κατασκευή του υποβρυχίου κάλου δεν ήτον εντελώς ασφαλής». Από την εισήγηση αυτή μαθαίνουμε μάλιστα πως ενώ το τμήμα Πειραιά – Σύρου είχε πολλές φορές επισκευαστεί, η τηλεγραφική συγκοινωνία «μεταξύ Σύρου και Χίου εξέλιπε προ πολλού χρόνου».[254]

Ως αποτέλεσμα, η προηγούμενη κυβέρνηση ήρθε σε διαπραγματεύσεις με την οθωμανική πλευρά με στόχο την τηλεγραφική σύνδεση των δύο κρατών μέσω

[254] Πιθανώς να μην έχει ολοκληρωθεί ακόμη η παραχώρηση του καλωδίου Σύρου – Χίου στην Newall & Co.

των εναερίων χερσαίων γραμμών. Στο πλαίσιο επέκτασης του τηλεγραφικού τους δικτύου προς την Αδριατική μέσω Θεσσαλονίκης, οι Οθωμανοί συνέδεσαν τηλεγραφικώς τη Θεσσαλονίκη με τη Λάρισα,[255] ενώ η ελληνική πλευρά ανέλαβε να επεκτείνει το δικό της δίκτυο έως το χωριό Σούρπη στα ελληνοτουρκικά χερσαία σύνορα στα όρια Στερεάς Ελλάδας και Θεσσαλίας. Προκειμένου, ωστόσο, να επιτραπεί η χρήση της γραμμής αυτής και από τους πολίτες απαιτείτο η επικύρωση της τηλεγραφικής σύμβασης που είχε υπογραφεί στην Κωνσταντινούπολη 10 ημέρες νωρίτερα, στις 26 Ιουλίου/7 Αυγούστου 1864 ανάμεσα στον επιτετραμμένο της ελληνικής κυβέρνησης Π.Α. Ζάνο και τον Εμίν Ααλή Πασά, Υπουργό Εξωτερικών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Δηλιγιάννης υπογραμμίζει τη σημασία έγκαιρης επικύρωσης, καθώς σύμφωνα με πληροφορίες που διέθετε «Ενδέχεται εν Κωνσταντινουπόλει να λάβωσι χώραν γεγονότα, ένεκα των οποίων ενδέχεται να επέλθη βραδύτης περί την ανταλλαγήν και την επικύρωσιν της συμβάσεως, και εν περιπτώσει κατά την οποίαν βραδύνει η επικύρωσις αύτη». Οι πληρεξούσιοι αποφασίζουν τη μετάθεση της σχετικής συζήτησης τρεις ημέρες αργότερα, προκειμένου να λάβουν γνώση της σύμβασης, λαμβάνοντας, ωστόσο υπόψιν τον κατεπείγοντα χαρακτήρα της περίστασης.

Πράγματι, το Σάββατο 8 Αυγούστου έλαβε χώρα η συζήτηση της τηλεγραφικής σύμβασης, η οποία, υπενθυμίζει ο πληρεξούσιος Καλός, ήταν επείγουσα, καθώς η χώρα είχε αναλάβει υποχρέωση έναντι ξένης δύναμης και δεν έπρεπε να καθυστερήσει περισσότερο, δεδομένου ότι οι επόμενες συνεδριάσεις ήταν δεσμευμένες εκ των προτέρων από τη συζήτηση σχετικά με τα άρθρα του Συντάγματος. Το ψήφισμα έγκρισης της σύμβασης ουσιαστικάτέθηκε σε δεύτερη μοίρα την ημέρα συζήτησής του, αφού για τους πληρεξουσίους του έθνους προείχε περισσότερο η συζήτηση και ψήφιση επί της πρότασης των Κερκυραίων πληρεξουσίων σχετικά με την αναστολή της προσωποκράτησης στα Επτάνησα. Ο

[255] Στο πλαίσιο της τηλεγραφικής σύμβασης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας – Βασιλείου της Ιταλίας για τη σύνδεση του Οτράντο με τη Βαλόνα, η οποία υπογράφηκε εκ νέου στις 16 Ιανουαρίου 1862 και επικυρώθηκε έναν μήνα αργότερα από τον Βιτόριο Εμανουέλε Β' με ανταλλαγή των επικυρώσεων στην Κωνσταντινούπολη τον Απρίλιο του ίδιου έτους, η οθωμανική πλευρά δεσμευόταν να ολοκληρώσει και να ενεργοποιήσει την τηλεγραφική γραμμή Βαλόνα - Κωνσταντινούπολη – Ισμαήλ (στα σύνορα με την Ρωσική Αυτοκρατορία). Η ιταλική πλευρά από πλευράς της δεσμευόταν να επιδιορθώσει την υποβρύχια σύνδεση Οτράντο – Βαλόνα, στην οποία το καλώδιο που είχε ποντίσει ο Jacopo Bozza είχε πάψει να λειτουργεί από το 1860, κάτι που τελικά επιτεύχθηκε μετά την ανάθεση του έργου στην εταιρεία του μηχανικού τηλεγράφων William Thomas Henley (1813-1882). Το νέο καλώδιο, μήκους 121 χιλιομέτρων και αξίας 375.000 ιταλικών λιρών, άρχισε να λειτουργεί την 1η Σεπτέμβρη 1864 και παρέμεινε αποτελεσματικό για περισσότερο από 4 χρόνια. Mantovani, όπ.π., σελ. 34-35.

Υπουργός Εξωτερικών Δηλιγιάννης, μάλιστα, προσπάθησε να υπενθυμίσει στην Εθνοσυνέλευση την εξέχουσα ανάγκη άμεσης επιψήφισης της τηλεγραφικής σύμβασης, προκειμένου να προλάβει να αποσταλεί η επικύρωση με το ατμόπλοιο που επρόκειτο να αναχωρήσει την επόμενη Τρίτη για την Κωνσταντινούπολη. Σύμφωνα με την *Εφημερίδα των Συνεδριάσεων της Συνελεύσεως*, πολλοί πληρεξούσιοι, όπως ο Αθανάσιος Πετσάλης υπογγράμιζαν τη σημασία της συνθήκης και προοικονομούσαν την απουσία οποιασδήποτε διαφωνίας ως προς την έγκριση της. Πράγματι, αμέσως μετά το ψήφισμα επικύρωσης της τηλεγραφικής συνθήκης έγινε δεκτό χωρίς καμία αντίρρηση.

Ως προς τα βασικά σημεία της ίδια της σύμβασης, κατά πρώτον οριζόταν ως σημείο συνδέσμου των εναέριων χερσαίων γραμμών Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το ελληνικό χωριό Σούρπη στα ελληνοτουρκικά σύνορα (άρθρο 1). Συγχρόνως προσδιορίζονταν ως συνοριακοί σταθμοί αφενός ο Βόλος για την οθωμανική πλευρά και η Λαμία για την ελληνική, με επιπλέον πρόβλεψη της δυνατότητας μεταβολής του σημείου συνδέσμου μετά από συνεννόηση των δύο κρατών (άρθρο 2). Συνομολογείτο, ακόμη, η ισχύς της Σύμβασης των Βρυξελλών του 1858 και των μελλοντικών της τροποποιήσεων επί των αμοιβαίων τηλεγραφικών σχέσεων και των διεθνών τελών (άρθρο 4), ενώ προβλεπόταν η παράδοση των τηλεγραφημάτων μέσω των φυλάκων των γραμμών σε περίπτωση διακοπής των ανταποκρίσεων μεταξύ των συνοριακών σταθμών μέχρι την επιδιόρθωση των γραμμών και επανάληψη του τηλεγραφήματος μέσω του τηλέγραφου μόλις επιδιορθωνόταν η γραμμή (άρθρο 3). Ως προς τα τέλη συμφωνείτο τέλος 1 φράγκου και 50 εκατοστών για κάθε τηλεγράφημα που θα παραδιδόταν εντός απόστασης 100 χιλιομέτρων από το συνοριακό σημείο, το οποίο τέλος θα μοιραζόταν δια του δύο στις δύο χώρες. Προβλεπόταν, επίσης, ότι η Οθωμανική Κυβέρνηση ήταν ελεύθερη να ορίσει το τέλος χρήσης των τηλεγραφικών γραμμών της στην Ασία και η Ελληνική Κυβέρνηση των υποβρύχιων τηλεγραφικών γραμμών της (άρθρο 6). Επιπλέον προβλέπονταν διατάξεις σχετικές με τη σύνταξη των αμοιβαίων λογαριασμών των τελών στο τέλος κάθε μήνα και την εκκαθάριση και πληρωμή τους ανά τρίμηνο, με δυνατότητα απόδοσης του πλεονάσματος σε τουρκικές λίρες ή εικοσάφραγκα και για τις δύο πλευρές (άρθρα 7 και 8). Έχει επίσης ενδιαφέρον η διάταξη του άρθρου 9, η οποία παρείχε τη δυνατότητα χρήσης της ελληνικής γλώσσας με λατινικούς χαρακτήρες για την απευθείας ανταπόκριση Ελλάδας-Κωνσταντινούπολης, χωρίς να εμπλέκονται οι διοικήσεις στην μετάφραση των

τηλεγραφημάτων. Τέλος, προβλεπόταν ότι θα εφαρμόζονταν και στην εναέρια τηλεγραφική επικοινωνία τα άρθρα 10 και 15 της ελληνο-οθωμανικής τηλεγραφικής σύμβασης του 1859 σχετικά με την περίπτωση λαθών κατά τον υπολογισμό του αριθμού των λέξεων των τηλεγραφημάτων (άρθρο 10) και τη ρήτρα του πλέον ευνοούμενου κράτους (άρθρο 15).

Από την επιψήφιση της σύμβασης και μετά την ανταλλαγή των επικυρώσεων με την Οθωμανική Αυτοκρατορία στις 10/22 Σεπτεμβρίου 1864, προέκυψε ο Νόμος ΞΓ' *Περί ισχύος τηλεγραφικής Συμβάσεως μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας*,[256] με τον οποίο έγιναν πράξη οι προτάσεις που είχαν κατατεθεί το 1862, πριν την έξωση του Όθωνα, περί πιο συμφέρουσας, σε σχέση με την επισκευή ή εκποίηση των υποβρυχίων καλωδίων, εναέριας τηλεγραφικής σύνδεσης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία.[257]

Σύμβαση παραχώρησης αποκλειστικού προνομίου σύστασης υποβρυχίων τηλεγραφικών γραμμών στην Newall & Co. Έναν μήνα αργότερα η ελληνική κυβέρνηση θα προέβαινε σε μία αποφασιστική κίνηση σχετική με το μέλλον της τηλεγραφίας στη χώρα, και πιο συγκεκριμένα της υποβρύχιας τηλεγραφίας, προσαρμοζόμενη στο παράδειγμα που είχαν ήδη αρχίσει να ακολουθούν και τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά κράτη ως προς αυτήν. Ενώ την πρώτη περίοδο της ανάπτυξης της τηλεγραφίας στην Ευρώπη είχε εν μέρει εφαρμοστεί και ως προς τα υποβρύχια καλώδια η λογική του κρατικού μονοπωλίου επί του τηλεγραφικού δικτύου, με τις κυβερνήσεις πέραν της βρετανικής να αναθέτουν την κατασκευή καλωδίων στις εταιρείες υποβρυχίων καλωδίων, τα οποία, ωστόσο στη συνέχεια αγόραζαν θέτοντάς τα υπό κρατική κυριότητα, η αποτυχία σχεδόν όλων των καλωδίων πρώτης γενιάς και η συνεπαγόμενη απώλεια κεφαλαίου που προέκυπτε από την αποτυχία της επένδυσης

---

[256] ΦΕΚ αρ. 40, 19.09.1864.

[257] Κατά τον Καράκαλο, ακριβώς η έναρξη των διαπραγματεύσεων περί χερσαίας τηλεγραφικής σύνδεσης του ελληνικού με το οθωμανικό δίκτυο θα έπρεπε να είχε λειτουργήσει αποτρεπτικά ως προς τις επιπλέον δαπάνες επισκευής των υποβρυχίων καλωδίου Πειραιά – Χίου:

> *Η τότε Κυβέρνησις έχουσα κατά νουν να συνδέση την Πρωτεύουσαν μετά της Λαμίας δια τηλεγραφικής Γραμμης, ήν ευκόλως ηδύνατο να παρατείνη μέχρι των Μεθορίων, ίνα συνδεθή εντεύθεν μετά της Τουρκίας και της λοιπής Ευρώπης, ως και εγένετο, ευκόλως ηδύνατο να προίδη ότι η υποβρύχιος Γραμμή μεταξύ Πειραιώς και Χίου δεν ήθελεν είσθαι απολύτως αναγκαία, διότι τα εξωτερικά τηλεγραφήματα ήθελον προτιμά τας εναερίους Γραμμάς, των οποίων τα τέλη είναι ασυγκρίτως ολιγώτερα των υποβρυχίων. Το επισφαλές των καλωδίων αφ' ενός και η προσεχής τηλεγραφική ένωσις της Τουρκίας μετά της Ελλάδος, δι' εναερίων Γραμμών, ήρκουν να πείσουν την Κυβέρνησιν να μη προβή εις την αγοράν του μεταξύ Πειραιώς και Σύρου καλωδίου· αλλ' ό,τι εγένετο εγένετο.*

Η σύνδεση της Σύρου με το εσωτερικό εναέριο δίκτυο προτεινόταν να γίνει μέσω Εύβοιας, Άνδρου και Τήνου μέσω εναερίων, κατά κύριο λόγο, γραμμών, βλ. παραπάνω, Καράκαλος, όπ.π., σελ. 112. Βέβαια η άποψη αυτή δεν υπολογίζει τον χρόνο που απαιτήθηκε για την επέκταση του οθωμανικού δικτύου στη Μακεδονία και τη Θεσσαλία, η οποία ολοκληρώθηκε περίπου μία πενταετία μετά την υποβρύχια σύνδεση του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου με το ευρωπαϊκό μέσω Χίου.

αυτής οδήγησαν σε αλλαγή παραδείγματος. Πλέον, και καθώς το κόστος πόντισης υποβρυχίων καλωδίων συνέχιζε να είναι υψηλό παρά τον πολλαπλασιασμό των σχετικών εταιρειών που είχαν προβλέψει το 1859 οι Έλληνες γερουσιαστές, το υπόδειγμα που κυριάρχησε ήταν εκείνο της παραχώρησης στις εταιρείες του προνομίου σύστασης και λειτουργίας των υποβρύχιων τηλεγραφικών γραμμών από τις ίδιες έναντι της είσπραξης των τελών της τηλεγραφικής κυκλοφορίας. Το παράδειγμα αυτό ήδη ακολουθούσε η Μεγάλη Βρετανία ενώ, επίσης, είχε εφαρμοστεί στις αρχικές περιπτώσεις δοκιμαστικής ακόμη πόντισης καλωδίων. Συγκεκριμένα η Ελλάδα τις προηγούμενες φορές που είχε συμβληθεί με την Newall & Co ουσιαστικά είχε εξαγοράσει τα καλώδια που πόντιζε η εταιρεία, τόσο το πρώτο καλώδιο Πειραιά – Σύρου, όσο και το καλώδιο Σύρου – Χίου και την υποβρύχια γραμμή Ρίου – Αντιρρίου. Όπως έχει προκύψει από την έως τώρα μελέτη, ωστόσο, αυτό είχε ως αποτέλεσμα μια υπέρογκη οικονομική επιβάρυνση της χώρας, που είχε δαπανήσει στα έργα αυτά ποσά πολύ μεγαλύτερα από τις δυνατότητες της την ίδια περίοδο, ενώ το έργο δεν είχε αποδώσει, με τη γραμμή Χίου – Πειραιά τελικά να έχει λειτουργήσει αποτελεσματικά για ένα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα. Εν προκειμένω υπήρχε όμως μία πολύ σημαντική διαφοροποίηση σε σχέση με την πρώτη σύμβαση του 1858, η οποία καθιστούσε πλέον την παραχώρηση των υποβρυχίων γραμμών στην εταιρεία συμφερότερη έναντι της εξαγοράς τους. Υπενθυμίζεται ότι κατά τη διάρκεια των πρώτων διαπραγματεύσεων με την Newall & Co το φθινόπωρο του 1858 είχε προταθεί στην ελληνική πλευρά η ανάληψη και της λειτουργίας της υποβρύχιας γραμμής Πειραιά – Σύρου από την εταιρεία, πέραν, δηλαδή της τοποθέτησης του καλωδίου. Για να γίνει αυτό, ωστόσο, η εταιρεία απαιτούσε ως αντάλλαγμα, πέραν της παρακράτησης των κερδών από τα ιδιωτικά τηλεγραφήματα και την καταβολή από την Ελληνική Κυβέρνηση ετήσιου ποσού 500 λιρών στερλινών ως μίσθωμα της γραμμής για μόλις 4 ώρες την ημέρα.[258] Αντίθετα πλέον η πρακτική που κυριαρχούσε αφορούσε στην παραχώρηση της κατασκευής και λειτουργίας των υποβρυχίων γραμμών από τις εταιρείες μαζί με το δικαίωμα είσπραξης τελών, χωρίς πρόβλεψη καταβολής επιπλέον ετησίου ποσού.

[258] Η πρόταση αυτή δεν είχε κριθεί τότε ως συμφέρουσα από την Ελληνική Κυβέρνηση, καθώς θα την επιβάρυνε με μία μεγάλη ετήσια δαπάνη και θα της στερούσε πλήρως τα έσοδα από τη διαβίβαση των ιδιωτικών τηλεγραφημάτων. Πέραν του ασύμφορου χαρακτήρα της πρότασης, όπως αποτυπώθηκε και στις σχετικές αγορεύσεις του τότε Υπουργού Εσωτερικών Προβελέγγιου κατά τη συζήτηση του πρώτου νομοσχεδίου για τον τηλέγραφο στη Γερουσία, το σύνολο της τηλεγραφικής υπηρεσίας θεωρείτο ασφαλέστερο για μια σειρά λόγων να αποτελεί δημόσια υπηρεσία. Βλ. Κεφάλαιο 2ο.

Έχοντας πλέον εξασφαλίσει την επικοινωνία με την Ευρώπη μέσω των χερσαίων γραμμών της, σύμφωνα με την ελληνο-οθωμανική τηλεγραφική σύμβαση του Αυγούστου του 1864, για τις οποίες είχε προβλεφθεί εξάλλου αυστηρό κρατικό μονοπώλιο, η ελληνική κυβέρνηση μπορούσε πλέον να στραφεί στην αποκατάσταση και των υποβρύχιων γραμμών της, καθώς και στην επέκτασή τους, με βασικό στόχο την ενσωμάτωση και των Επτανήσων στο ελληνικό τηλεγραφικό δίκτυο. Αντί ωστόσο να αναλάβει η ίδια την υπέρογκη δαπάνη του έργου αυτού αποφάσισε να ακολουθήσει την εναλλακτική οδό της παραχώρησης του σχετικού προνομίου σύστασης των απαιτούμενων τηλεγραφικών γραμμών στην εταιρεία Newall & Co. Η σχετική σύμβαση, η οποία υπογράφηκε την 1η/13η Σεπτεμβρίου 1864 στην Αθήνα ανάμεσα στον Υπουργό Εσωτερικών Αλέξανδρο Κουμουνδούρο και τον εκπρόσωπο της Newall & Co Αδόλφο Βούφλεβ, εγκρίθηκε από την Εθνοσυνέλευση τρεις ημέρες αργότερα, στη συνεδρίαση της 4ης Σεπτεμβρίου, χωρίς καμία αντίρρηση και με σχετικά συνοπτικές διαδικασίες, δηλαδή χωρίς τη μεσολάβηση συζήτησης.[259] Φαίνεται, λοιπόν, πως η επιλογή αυτή της στροφής στην παραχώρηση σχετικού προνομίου στην εταιρεία δεν έβρισκε κανέναν από τους πληρεξουσίους αντίθετους. Από την έλλειψη οποιασδήποτε σχετικής αντιπαράθεσης μπορούμε να συμπεράνουμε αφενός το πώς το ζήτημα των υποβρυχίων καλωδίων και της μη λειτουργίας τους είχε καταλήξει κατά κάποιο τρόπος βραχνάς για την ελληνική πολιτική τάξη, δεδομένων και των ποσών που είχαν δαπανηθεί σε αυτά, και αφετέρου το κατά πόσο η εμπλοκή των ιδιωτικών εταιρειών όχι μόνο στην κατασκευή αλλά και τη λειτουργία των γραμμών θεωρείτο ως γενικά παραδεδεγμένος τρόπος επίτευξης της ομαλής λειτουργίας του τηλεγραφικού συστήματος.

Σε τι συνίστατο ακριβώς αυτό το αποκλειστικό προνόμιο που παραχωρούσε η ελληνική κυβέρνηση στη Newall & Co για τη σύσταση υποβρυχίων τηλεγραφικών γραμμών στο ελληνικό έδαφος; Στον πυρήνα της σύμβασης αυτής βρισκόταν το αποκλειστικό δικαίωμα και, συγχρόνως δέσμευση, της Newall & Co για κατασκευή μιας σειράς υποβρυχίων γραμμών που καθορίζονταν στη σύμβαση αλλά και όσων επρόκειτο να αιτηθεί η ελληνική κυβέρνηση εντός του διαστήματος των 50 ετών ισχύος της παραχώρησης του προνομίου. Η ελληνική κυβέρνηση είχε τη

[259] Είναι χαρακτηριστική η σχετική αναφορά του Προέδρου της Εθνοσυνέλευσης:

> *Κατά της προτάσεως αυτης νομίζω, ότι δεν υπάρχει αντίρρησις· επειδή δε ο εργολάβος θέλει να δοθή τέλος εις την υπόθεσιν το ταχύτερον αν εγκρίνη η Συνέλευσις, θέλω υποβάλλει εις την επικύρωσιν αυτής την σύμβασιν. Οι παραδεχόμενοι την περί ης ο λόγος σύμβασιν και το σχετικόν ψήφισμα παρακαλούνται να εγερθώσι.*

Επίσημος Εφημερίς της Συνελεύσεως, φύλλο αρ. 38, Συνεδρίασις 312, 4ης Σεπτεμβρίου 1864, σελ. 301.

δυνατότητα να στραφεί σε διαφορετική εταιρεία μόνο σε περίπτωση που η Newall & Co θα αρνείτο να κατασκευάσει κάποια από τις γραμμές που θα της ζητούνταν. Ως αντάλλαγμα η ελληνική κυβέρνηση παραχωρούσε στη Newall & Co το δικαίωμα είσπραξης τελών για όσα τηλεγραφήματα θα διέρχονταν από τις γραμμές της Newall ως αποζημίωση για τις εργασίες και τις δαπάνες που αναλάμβανε η εταιρεία με τη σύμβαση αυτή, και μόνο σε περίπτωση ακριβούς εκπλήρωσης των υποχρεώσεών της.[260] Ο βασικός κορμός της συμφωνίας ολοκληρωνόταν με την πρόβλεψη, μετά τη λήξη της προθεσμίας του αποκλειστικού προνομίου, της δυνατότητας των καλωδίων και του υλικού των τηλεγραφείων της εταιρείας να περάσουν στο ελληνικό κράτος με καταβολή σχετικής αποζημίωσης από αυτό στην εταιρεία.[261]

Οι επιμέρους διατάξεις της σύμβασης αυτής έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για πολλούς λόγους. Ο πρώτος από αυτούς είναι ότι με τη σύμβαση καθορίζονται οι προτεραιότητες της ελληνικής κυβέρνησης ως προς την τηλεγραφική σύνδεση των ελληνικών παραλίων μεταξύ τους αλλά και με το εξωτερικό. Οι προτεραιότητες προκύπτουν τόσο από τις προθεσμίες που τίθενται για την ολοκλήρωση των επιμέρους έργων όσο και για την ποινή της έκπτωσης της εταιρείας από το αποκλειστικό προνόμιο σε περίπτωση μη εκπλήρωσης των υποχρεώσεων της εταιρείας.

Καθώς η τηλεγραφική σύμβαση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία του 1859 που αφορούσε στη σύνδεση της Σύρου με τη Χίου απέκλειε το ενδεχόμενο η τηλεγραφική κίνηση από την Ινδία να περνάει μέσω του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου, το πρώτο που προέβλεπε η σύμβαση με την Newall & Co ήταν η κατασκευή τηλεγραφικής γραμμής που θα συνέδεε την Ελλάδα με την Ασία ή την Αφρική με στόχο την επίτευξη της επικοινωνίας με την Ινδία εντός 8 ετών από την υπογραφή της σύμβασης. Η «ποινή», ωστόσο, σε περίπτωση μη εκπλήρωσης από την Newall & Co της υποχρέωσης αυτής ήταν σχετικά «ελαφριά», καθώς απλώς «θα έσπαγε» ο αποκλειστικός χαρακτήρας της παραχώρησης του σχετικού προνομίου, με την ελληνική κυβέρνηση να μπορεί να αναθέσει το έργο σε άλλη εταιρεία, αλλά την Newall & Co να μην εκπίπτει του αποκλειστικού της δικαιώματος ως προς τις

[260] Εξαιρούνται οι περιπτώσεις των τηλεγραφημάτων των σχετικών με την υπηρεσία του τηλεγράφου, τα οποία έχαιραν ατέλειας και των τηλεγραφημάτων της ελληνικής κυβέρνησης που χρεώνονταν στο μισό σε σχέση με τα υπόλοιπα. Διόρθωση της μετάφρασης του άρθρου 12 της σύμβασης κατά τη συνεδρίασης της 18ης Σεπτεμβρίου 1864, άρθρο 12, Νόμος ΟΕ', ΦΕΚ αρ. 42, 30.09.1864.
[261] Πρόκειται για τα άρθρα 1, 2, 12 και 21 της σύμβασης, βλ. *στο ίδιο*.

υπόλοιπες γραμμές του κράτους και να διατηρεί, μάλιστα, το δικαίωμα να ποντίσει και η ίδια αντίστοιχο καλώδιο (άρθρο 3).

Πιο σημαντικές φαίνεται πως θεωρούνταν από την ελληνική κυβέρνηση οι υποχρεώσεις της Newall & Co, οι οποίες αφορούσαν στη σύνδεση των ελληνικών παραλίων μεταξύ τους. Κατά πρώτον προβλεπόταν δέσμευση της εταιρείας για σύσταση εντός ενός έτους από την υπογραφή της σύμβασης των γραμμών Λευκάδας – Κέρκυρας ή Βόνιτσας – Κέρκυρας, Πειραιά – Σύρου ή Χαλκίδας – Σύρου και Σύρου – Χίου. Προείχε, δηλαδή, πρώτα από όλα, η αποκατάσταση της υποβρύχιας τηλεγραφικής σύνδεσης με την Ανατολή μέσω της γραμμής Πειραιά – Χίου, για την οποία προβλεπόταν και η δυνατότητα αλλαγής του σημείου σύνδεσης με την χερσαία γραμμή από τον Πειραιά στη Χαλκίδα, καθώς και η ολοκλήρωση, μέσω της ένταξης της Κέρκυρας στο ελληνικό τηλεγραφικό δίκτυο, του αρχικού σχεδίου των ελληνικών κυβερνήσεων για σύνδεση και με τη Δύση μέσω της Επτανήσου, που είχε αποτελέσει αρχικά αντικείμενο διαπραγματεύσεων με την Αυστρία και στη συνέχεια είχε ακυρωθεί εκ των πραγμάτων λόγω των εξελίξεων στην Ιταλική Χερσόνησο. Ειδικά ως προς την Κέρκυρα προβλεπόταν εξάλλου ήδη στο πρώτο άρθρο της συνθήκης η επιφύλαξη μη προσβολής των δικαιωμάτων της εταιρείας Mediterranean Extension Telegraph Company, με το υποβρύχιο καλώδιο της οποίας η Κέρκυρα συνδεόταν με το ευρωπαϊκό δίκτυο ήδη από τα τέλη της προηγούμενης δεκαετίας. Η ελληνική κυβέρνηση είχε αναλάβει την σχετική υποχρέωση απέναντι στην Mediterranean Extension Telegraph Company στο πλαίσιο των συμφωνιών σχετικά με την ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα.[262]

Σε ένα δεύτερο στάδιο προβλεπόταν η υποχρέωση πόντισης και συντήρησης με δαπάνες της Newall & Co εντός τριών ετών από την υπογραφή της σύμβασης, καλωδίων μεταξύ των πλησιέστερων ακρωτηρίων αφενός της Λευκάδας και της Κεφαλονιάς και αφετέρου της Κεφαλονιάς και της Ζακύνθου, με στόχο την πλήρη διοικητική ενσωμάτωση, και από πλευράς υποδομών επικοινωνίας, των νησιών αυτών στο ελληνικό κράτος (άρθρο 4). Η σημασία αυτών των υποβρύχιων γραμμών για το ελληνικό κράτος καθίστατο προφανής μέσω της πρόβλεψης πως σε περίπτωση μη κατασκευής τους εντός των συμφωνημένων προθεσμιών η Newall & Co θα εξέπιπτε του αποκλειστικού της δικαιώματος και το καλώδιο της εταιρείας

[262] Πρόκειται για το άρθρο 7 της Συνθήκης του Λονδίνου της 29ης Μαρτίου 1864 ανάμεσα στην Μεγάλη Βρετανία, τη Γαλλία, τη Ρωσία και την Ελλάδα για την Ένωση των Ιονίων Νήσων με το Βασίλειο της Ελλάδος.

μεταξύ Χίου και Σύρου θα περνούσε στην ελληνική κυβέρνηση, η οποία αποδεσμευόταν από οποιαδήποτε προηγούμενη συμφωνία με την εταιρεία σχετικά με τη γραμμή αυτή (άρθρο 5). Ταυτόχρονα, προβλεπόταν επίσης η αυτοδίκαιη ακύρωση της σύμβασης σε περίπτωση που η Newall & Co δεν τηρούσε την υποχρέωση επιδιόρθωσης και αντικατάστασης με δικές της δαπάνες, εντός το αργότερο ενός έτους από τυχόν διακοπή της επικοινωνίας, των καλωδίων τα οποία αναλάμβανε βάσει της σύμβασης να τοποθετήσει (άρθρο 6). Η πρόβλεψη των διατάξεων αυτών δείχνουν πως εν προκειμένω η ελληνική πλευρά ήταν εξαιρετικά προσεκτική, φροντίζοντας να προλάβει καταστάσεις όπως εκείνες που είχε βιώσει στο παρελθόν, όταν έπρεπε να σπεύδει να παρακαλάει την Newall & Co για επισκευή των καλωδίων κάθε φορά που τύχαινε τα πλοία της να πλέουν στο Αιγαίο, καθώς διαφορετικά δεν υπήρχε δυνατότητα κάλυψης του σχετικού κόστους. Πρέπει ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος ως Υπουργός Εσωτερικών να διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο κατά την κατάρτιση της σύμβασης, καθώς διέθετε σχετική εμπειρία ως προς τον τηλέγραφο ήδη από τη θητεία του κατά την οθωνική περίοδο σε σχετικές υπουργικές θέσεις, κατά κύριο λόγο εκείνη του Υπουργού Οικονομικών.

Ακόμη, ως προς την ελληνική πλευρά η σύμβαση προέβλεπε πως η ελληνική κυβέρνηση αναλάμβανε την σύσταση των εναερίων γραμμών που θα συνέδεαν τα υποβρύχια καλώδια με τα τηλεγραφεία που επρόκειτο να συστήσει και να λειτουργήσει στη Λευκάδα, την Κεφαλονιά και τη Ζάκυνθο. Επίσης, δεσμευόταν, προκειμένου η Newall να προχωρήσει στην κατασκευή άλλης υποβρύχιας γραμμής που θα της ζητούσε, να εγγυηθεί στην εταιρεία τόκο, με κατώτερο το 5% επί του αναγκαίου για το έργο κεφαλαίου, αρκεί το κεφάλαιο αυτό να μην ξεπερνούσε τις 300 λίρες στερλίνες ανά αγγλικό μίλι (άρθρο 4). Επιπλέον αναγνωριζόταν από την ελληνική πλευρά ότι η εταιρεία εξυπηρετούσε έργο δημόσιας ωφέλειας και, συνεπώς, απολάμβανε κάθε δικαίωμα που παραχωρούσε η ελληνική νομοθεσία στο Δημόσιο για τα κρατικά έργα (άρθρο 9).

Προβλεπόταν επίσης μια σειρά πιο εξειδικευμένων διατάξεων σχετικά με το εναέριο ενδιάμεσο τμήμα που επρόκειτο να κατασκευάσει η εταιρεία προκειμένου να συνδέσει τις άκρες των υποβρυχίων καλωδίων με τις εναέριες κρατικές γραμμές, οι οποίες λογίζονταν ως παρατάσεις των υποβρυχίων γραμμών και για αυτό δεν υπόκειντο σε πρόσθετο τέλος, ενώ τα έξοδα συντήρησης και φύλαξής τους βάραιναν την εταιρεία (άρθρα 7 και 8). Ακόμη, προβλεπόταν η περίπτωση σύστασης τηλεγραφείων από την ίδια την εταιρεία για εξυπηρέτηση των γραμμών της, τα οποία

θα εξυπηρετούσαν επίσης και τις κρατικές γραμμές και θα υπάγονταν στον έλεγχο της Διεύθυνσης Τηλεγράφων αλλά και η αντίστροφη περίπτωση κατά την οποία η κυβέρνηση με τη συναίνεση της εταιρείας θα αντικαθιστούσε τα τηλεγραφεία της εταιρείας με δημόσια τηλεγραφεία.[263] Ως προς τα τέλη διαβίβασης των τηλεγραφημάτων η σύμβαση όριζε το τέλος του απλού τηλεγραφήματος έως 20 λέξεων σε ενάμιση φράγκο το ανώτατο για τις γραμμές Πειραιάς – Σύρος και Λευκάδα – Κέρκυρα και σε ενάμιση φράγκο, με δυνατότητα είσπραξης ενός επιπλέον φράγκου από την κυβέρνηση για τα έξοδα συντήρησης των εκεί τηλεγραφείων για τις γραμμές Λευκάδα – Κεφαλονιά και Κεφαλονιά – Ζάκυνθος (άρθρο 13).[264] Η κατάστρωση των τιμολογίων με βάση το άρθρο αυτό έπρεπε να γίνεται ύστερα από συνεννόηση της εταιρείας με την ελληνική κυβέρνηση. Προβλεπόταν, σε κάθε περίπτωση, επίσης, η ισχύς των κανονιστικών διατάξεων της Σύμβασης των Βρυξελλών του Ιουνίου 1858 ως προς την διαβίβαση των τηλεγραφημάτων από τις γραμμές της εταιρείας (άρθρο 18).

Τέλος, ίσως έχει κάποια σημασία το γεγονός πως ως έδρα της εταιρείας για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που πήγαζαν από τη σύμβαση επιλεγόταν η Αθήνα, σε αντίθεση με παλαιότερα, όταν έδρα των διαπραγματεύσεων με τη Newall & Co ήταν η Σύρος ή ακόμη και η Κωνσταντινούπολη. Η εταιρεία είχε μάλιστα πλέον υποχρέωση εγκατάστασης στην Αθήνα αντιπροσώπου της με πληρεξουσιότητα συνεννόησης με τη Διεύθυνση των Τηλεγράφων.[265] Συμπερασματικά, η σύμβαση αυτή με την Newall & Co ήταν πολύ πιο προσεγμένη και διαφύλασσε πολύ πιο οργανωμένα τα ελληνικά συμφέροντα σε σχέση με τη σύμβαση του 1858, καθώς πλέον και οι ελληνικές κυβερνήσεις είχαν αποκτήσει μια σχετική εμπειρία διαπραγματεύσεων με την εταιρεία αλλά και γνώσεις σχετικά με το τι συνέβαινε στα

[263] Στην πρώτη περίπτωση η Newall & Co είχε υποχρέωση διορισμού στο κάθε τηλεγραφείο τουλάχιστον ενός υπαλλήλου που γνώριζε ελληνικά ενώ στη δεύτερη περίπτωση, της κρατικής λειτουργίας του τηλεγραφείου, η εταιρεία είχε τη δυνατότητα διορισμού ενός υπαλλήλου της στα γραφεία αυτά με αρμοδιότητα τον έλεγχο των διαβιβαζόμενων τηλεγραφημάτων. Τέτοιο δικαίωμα διατηρούσε φυσικά και η ελληνική κυβέρνηση, της οποίας οι υπάλληλοι που μπορούσαν να διοριστούν στα τηλεγραφεία της εταιρείας θα αναλάμβαναν να ελέγχουν τις εργασίες και να λαμβάνουν γνώση των διαβιβαζόμενων τηλεγραφημάτων, καθώς μάλιστα η εταιρεία προβλεπόταν ότι θα υπόκειτο στους ισχύοντες νόμους, κανονισμούς και αστυνομικές διατάξεις που αφορούσαν στην τηλεγραφική υπηρεσία. Άρθρα 10, 11 και 16, *στο ίδιο*.

[264] Το άρθρο 15 προέβλεπε επίσης πως στην περίπτωση που η ελληνική κυβέρνηση διατηρούσε η ίδια τα τηλεγραφεία, η εταιρεία θα έπρεπε να πληρώνει στη διεύθυνση των τηλεγράφων 1 φράγκο για τηλεγράφημα 20 λέξεων, 1.5 φράγκο για τηλεγράφημα 30 λέξεων και 2 φράγκα για τηλεγράφημα άνω των 40 λέξεων, *στο ίδιο*.

[265] Η πρόβλεψη της έδρας περιλαμβανόταν στο άρθρο 19 της σύμβασης, ενώ το άρθρο 20 όριζε πως οι διαφορές που τυχόν θα προέκυπταν ανάμεσα στην εταιρεία και την ελληνική κυβέρνηση θα επιλύονταν με διαιτησία, *στο ίδιο*.

άλλα ευρωπαϊκά κράτη ως προς το ζήτημα αυτό. Το μεγάλο στοίχημα εν προκειμένω ήταν το κατά πόσο η σύμβαση αυτή θα εφαρμοζόταν στην πραγματικότητα.

Η Διεθνής Τηλεγραφική Ένωση

Η στροφή της ελληνικής κυβέρνησης στην πρακτική της παραχώρησης αποκλειστικού προνομίου κατασκευής τηλεγραφικών γραμμών στην Newall & Co δεν αποτέλεσε την μόνη εξέλιξη της περιόδου. Έναν χρόνο αργότερα θα λάμβανε χώρα σε ευρωπαϊκό επίπεδο μία εξαιρετικά κρίσιμη συνδιάσκεψη, η οποία θα κατέληγε, στις 17 Μαΐου 1865 στο Παρίσι, στην υπογραφή της πρώτης Διεθνούς Τηλεγραφικής Συνθήκης και την ίδρυση της Διεθνούς Τηλεγραφικής Ένωσης. Η ίδρυση της Διεθνούς Τηλεγραφικής Ένωσης αποτέλεσε το αποκορύφωμα των διεργασιών που είχαν λάβει χώρα ήδη από την προηγούμενη δεκαετία αρχικά σε επίπεδο διμερών συμφωνιών και στη συνέχεια περιφερειακών συνδέσμων όπως ο Αυστρο-Γερμανικός Τηλεγραφικός Σύνδεσμος και η Τηλεγραφική Ένωση Δυτικής Ευρώπης. Η προσέγγιση των δύο ομαδοποιήσεων ευρωπαϊκών τηλεγραφικών δικτύων, και κυρίως η ενσωμάτωση της Αυστρίας στις διαπραγματεύσεις για τον συντονισμό της τηλεγραφικής επικοινωνίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο αποτελούσε στόχο του οποίου η επίτευξη είχε ήδη καθυστερήσει λόγω της εμπόλεμης κατάστασης που είχε κυριαρχήσει στην Ευρώπη την ίδια περίοδο, στο πλαίσιο των σχεδίων της Ιταλικής και Γερμανικής Ενοποίησης. Έχοντας, λοιπόν, συνειδητοποιήσει πως η δημιουργία μιας ευρωπαϊκής τηλεγραφικής ένωσης χωρίς τη συμβολή της Αυστρίας θα ήταν αδύνατη, δεδομένης της έκτασης των εδαφών της και της γεωπολιτικής της θέσης ως πύλη προς την Ανατολή,[266] στη Συνδιάσκεψη στο Παρίσι το 1865 υλοποιήθηκε εκείνο που δεν είχαν καταφέρει να πετύχουν τα ευρωπαϊκά κράτη στις συνδιασκέψεις του Τορίνο το 1857 και της Βέρνης το 1858: η συμμετοχή όλων των ανεξάρτητων τότε ευρωπαϊκών κρατών.[267]

[266] Balbi Gabriele, Calvo Spartaco, Fari Simone & Richeri Giuseppe, «Bringing together the two large electric currents that divide Europe», όπ.π., σελ. 76.

[267] Η Ελβετία, για παράδειγμα, η οποία είχε αναπτύξει το τηλεγραφικό της δίκτυο ήδη από το 1852, είχε ιδιαίτερο συμφέρον να πετύχει τη συμμετοχή της Αυστρίας στη Συνδιάσκεψη των Παρισίων προκειμένου να επεκταθούν τα όρια του ευρωπαϊκού τηλεγραφικού δικτύου πιο ανατολικά, με αποτέλεσμα η ίδια η Ελβετία να βρεθεί στο γεωγραφικό του κέντρο, και όχι στην περιφέρεια που θα παρέμενε αν η ένωση δεν περιλάμβανε την Αυστρία. Με τον τρόπο αυτό θα αύξανε τα έσοδά της από τη διαβίβαση της διεθνούς τηλεγραφικής κυκλοφορίας, που αποτελούσε σημαντική πηγή εσόδων που επέτρεπε στην Ελβετία να διατηρεί χαμηλότερα τηλεγραφικά τέλη σε σχέση με την υπόλοιπη Ευρώπη και για το εγχώριο δίκτυό της. Balbi Gabriele, Fari Simone, Richeri Giuseppe & Calvo Spartaco,

Πράγματι, η Διεθνής Τηλεγραφική Σύμβαση που προέκυψε από τη διεθνή συνδιάσκεψη των Παρισίων που διήρκησε από την 1η Μαρτίου έως την 17η Μαΐου του 1865, υπογράφηκε από το σύνολο των παρακάτω κρατών: τη Γαλλική, Αυστριακή, Ρωσική και Οθωμανική Αυτοκρατορία, τα βασίλεια της Βαυαρίας, του Βελγίου, της Δανίας, της Ισπανίας, της Ελλάδας, του Αννόβερου, της Ιταλίας, των Κάτων Χωρών, της Πορτογαλίας, της Πρωσίας, της Σαξωνίας και της Βυρτεμβέργης, τα Ηνωμένα Βασίλεια της Σουηδίας και της Νορβηγίας, το Μεγάλο Δουκάτο της Βάδης και την Ελεύθερη Πόλη του Αμβούργου. Ακριβώς επειδή στόχος της συνδιάσκεψης ήταν η εγγύηση των διεθνών τηλεγραφικών επικοινωνιών μέσω τεχνικής τυποποίησης, ρυθμιστικής ομοιομορφίας και αμοιβαίας συμφωνίας για τις διεθνείς χρεώσεις, η ρύθμιση, δηλαδή, μιας λειτουργίας η οποία γινόταν αντιληπτή ως δημόσια υπηρεσία, αρχικά στην πρώτη αυτή συνδιάσκεψη από την οποία προέκυψε η Διεθνής Τηλεγραφικής Ένωση συμμετείχαν μόνο οι χώρες στις οποίες η τηλεγραφική υπηρεσία βρισκόταν υπό τη διαχείριση κρατικού μονοπωλίου, αποκλειόμενων, έτσι, εθνών πρωταρχικής σημασίας για την ανάπτυξη του τηλεγράφου όπως η Μεγάλη Βρετανία και οι ΗΠΑ.[268]

Επρόκειτο για τη δημιουργία του πρώτου υπερεθνικού οργανισμού, στο πλαίσιο του οποίου τα κράτη εγκατέλειπαν ένα μέρος της εθνικής τους κυριαρχίας με στόχο την προώθηση της ανάπτυξης μιας υπηρεσίας η οποία είχε γίνει κατανοητό σε όλους ότι ήταν πλέον απαραίτητη τόσο στις εμπορικές και οικονομικές διεθνείς σχέσεις, όσο και στις διπλωματικές.[269] Για το λόγο αυτό και παρά την απουσία της Μεγάλης Βρετανίας και των ΗΠΑ, η επιτροπή εμπειρογνωμόνων και ειδικών που ανέλαβε την κατάρτιση των πιο «τεχνικών» διατάξεων της σύμβασης απαρτιζόταν από ορισμένους από τους καλύτερους ερευνητές και διευθυντές των ευρωπαϊκών δημόσιων τηλεγραφικών δικτύων, οι οποίοι ήδη από τη δεκαετία του 1850 αποτελούσαν μια ευρωπαϊκή ελίτ που έπλεκε το δίκτυο των διμερών και πολυμερών τηλεγραφικών σχέσεων, χωρίς, ωστόσο, να έχει ξανά τη δυνατότητα να εργαστεί ως ομάδα. Μεταξύ αυτών βρίσκονταν ο Γάλλος Γενικός Διευθυντής των Τηλεγραφικών Γραμμών Viscount De Vougy, ο Αυστριακός Διευθυντής Τηλεγράφων Brunner Von Wattenwyl, ο Βέλγος Γενικός Διευθυντής Σιδηροδρόμων, Ταχυδρομείου και Τηλεγράφων Fassiaux και ο Αρχιμηχανικός, Διευθυντής Τηλεγράφων Julien

«Swiss Specialties. Switzerland's Role in the Genesis of the Telegraph Union, 1855-1875», *Journal of European Integration History*, 2013, τ. 19, σελ. 212.

[268] Balbi, Fari, Richeri, Calvo, *στο ίδιο*, σελ. 207.

[269] *Στο ίδιο*, σελ. 207-208.

Vinchent, ο Ιταλός Διευθυντής του σχετικού τμήματος του Υπουργείου Δημοσίων Έργων Cavaliere di Minotto, ο Πρώσος Αντισυνταγματάρχης και Διευθυντής των Τηλεγράφων De Chauvin και ο Ελβετός Κεντρικός Διευθυντής Τηλεγράφων Louis Curchod.[270] Στη συνδιάσκεψη η Ελλάδα εκπροσωπείτο, ως προς την επιτροπή των ειδικών από τον Μάνο, πιθανώς Τμηματάρχη Τηλεγράφων του Υπουργείου Εσωτερικών και ως προς το διπλωματικό σκέλος από τον διπλωμάτη Φωκίωνα Ρωκ.[271]

Η συνεργασία ειδικών με μακρά εμπειρία στον τηλεγραφικό τομέα και τις επικοινωνίες, γενικότερα, είχε ως αποτέλεσμα η Διεθνής Τηλεγραφική Σύμβαση του 1865 να είναι εξαιρετικά προσεγμένη. Η σύμβαση ουσιαστικά τελειοποιούσε κανόνες και ρυθμίσεις αντίστοιχες με εκείνες της σύμβασης των Βρυξελλών του 1858, προέβλεπε, ωστόσο, μία πολύ σημαντική εξέλιξη σε σχέση με το προηγούμενο καθεστώς. Υπογράφοντας το πρώτο άρθρο της σύμβασης, τα συμβαλλόμενα μέρη αναλάμβαναν την υποχρέωση καθιέρωσης τηλεγραφικών συρμάτων ειδικά για τη διεθνή τηλεγραφική υπηρεσία, προκειμένου αυτή να πραγματοποιείται ακώλυτα και να μην καθυστερεί λόγω τυχόν εμπλοκής της με την κυκλοφορία των εγχώριων τηλεγραφημάτων του κάθε κράτους. Πιο συγκεκριμένα, προβλεπόταν η υποχρέωση σύνδεσης των πόλεων που είχαν συνεχή και δραστήρια μεταξύ τους επικοινωνία με ξεχωριστά σύρματα, τα οποία δεν θα διέρχονταν από ενδιάμεσους σταθμούς (άρθρο 1). Στο ίδιο πλαίσιο προβλεπόταν η ανάληψη της υποχρέωσης εκ μέρους των συμβαλλομένων κρατών να λειτουργούν τα τηλεγραφεία των κυριότερων πόλεών τους νυχθημερόν χωρίς διακοπή, ενώ εξειδικεύονταν οι κανόνες ωραρίου των τηλεγραφείων εν γένει (άρθρο 2). Οι πρώτοι αυτοί κανόνες «περί Διεθνούς Τηλεγραφικού Συμπλέγματος» ολοκληρώνονταν με την πρόβλεψη διατήρησης των συσκευών Morse στην υπηρεσία των διεθνών τηλεγραφικών συρμάτων. Η σύμβαση επαναλάμβανε, επίσης, ορισμένους γενικά παραδεδεγμένους κανόνες, όπως η αναγνώριση του δικαιώματος όλων στη διεθνή τηλεγραφική ανταπόκριση (άρθρο 4) και η υποχρέωση των κρατών για προστασία του απορρήτου και της ακρίβειας των

[270] Στο ίδιο, σελ. 213. Βλ. επίσης List of participants in the International Telegraph Conference (Paris, 1865), διαθέσιμη στην ιστοσελίδα της ITU, https://www.itu.int/en/history/Pages/ITUBorn1865.aspx, τελευταία πρόσβαση 18.08.2021.

[271] Πρόκειται για τον παππού του ομώνυμου γλύπτη, σύμφωνα με τη Διδακτορική Διατριβή της Αικατερίνης Μ. Χανδρά *Ο γλύπτης Φωκίων Ρωκ (1891-1945): Η ζωή και το Έργο του*, ΕΚΠΑ, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Αθήνα 2017, σελ. 23-24. Ο διπλωμάτης Φωκίων Ρωκ είχε προηγουμένως υπηρετήσει ως γραμματέας της ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο υπό τον Σπυρίδωνα Τρικούπη τη δεκαετία του 1830, ως πρόξενος στη Μάλτα στην περίοδο 1848-1850 και ως γραμματέας της ελληνικής πρεσβείας στο Παρίσι από το 1850, υπό τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο.

διαβιβαζόμενων τηλεγραφημάτων (άρθρο 5). Συγχρόνως επαναλάμβανε και τους βασικούς κανόνες σχετικά με την εξουσία ελέγχου από πλευράς κρατών, όπως η δυνατότητα διακοπής της μεταβίβασης ιδιωτικού τηλεγραφήματος σε περίπτωση που αυτό «ήθελε φανή επικίνδυνον εις την δημοσίαν του Κράτους ασφάλειαν ή εναντίον εις τους επιτοπίους νόμους εις την δημοσίαν τάξιν και εις τα χρηστά ήθη» (άρθρο 19) και η επιφύλαξις υπέρ της εξουσίας των κυβερνήσεων να διακόπτουν τη διεθνή τηλεγραφική ανταπόκριση επ' αόριστον, αν το έκρινε αναγκαίο είτε σε όλες είτε σε επιλεγμένες γραμμές και σε συγκεκριμένο είδος ανταπόκρισης (άρθρο 20).[272]

Το μεγαλύτερο μέρος των διατάξεων της σύμβασης είχαν πιο «τεχνικό» χαρακτήρα, στην ουσία περιγραφικό του τρόπου λειτουργίας του διεθνούς τηλεγραφικού συμπλέγματος που στηνόταν χάρη στη σύμβαση αυτή. Οι προβλεπόμενες ρυθμίσεις αφορούσαν σε μια σειρά ζητημάτων όπως η μορφή των τηλεγραφημάτων, η σειρά μεταβίβασής τους, η εναλλακτική αποστολή των τηλεγραφημάτων με το ταχυδρομείο σε περίπτωση διακοπής της τηλεγραφικής επικοινωνίας, οι εναλλακτικοί τρόποι παράδοσης τους είτε στον ταχυδρομικό σταθμό (Poste Restante), είτε στον τηλεγραφικό σταθμό (bureau télégraphique restant) είτε στην κατοικία του παραλήπτη και γενικότερα οι τρόποι επίδοσής τους, ενώ περιλαμβάνονταν επίσης κανόνες «περί τινων ιδιαιτέρων τηλεγραφημάτων», όπως στην περίπτωση της προπληρωμής της απάντησης, της αποστολής συστημένου τηλεγραφήματος ή της αποστολής τηλεγραφήματος σε μεγαλύτερο αριθμό αποδεκτών.[273]

---

[272] Στην πρώτη περίπτωση της διακοπής διαβίβασης ιδιωτικού τηλεγραφήματος ήταν απαραίτητη η ενημέρωση του αποστολέα, ενώ ο έλεγχος διενεργείτο είτε από τους ενδιάμεσους τηλεγραφικούς σταθμούς είτε από τους σταθμούς των άκρων, με την επιφύλαξη, ωστόσο, προσφυγής στην κεντρική διεύθυνση των τηλεγράφων, που ήταν αρμόδια να αποφασίσει ανεκκλήτως. Στη δεύτερη περίπτωση, σε περίπτωση διακοπής της διεθνούς τηλεγραφικής ανταπόκρισης, το κράτος όφειλε να κοινοποιήσει την απόφασή του αυτή στα υπόλοιπα συμβαλλόμενα μέρη. Άρθρα 19, 20, *Διεθνής Τηλεγραφική Σύμβαση, Νόμος ΡΙΕ'*, ΦΕΚ αρ. 11 01.02.1866.

[273] Το άρθρο 28, μάλιστα, προέβλεπε τη δυνατότητα συνδυασμού των παραχωρηθεισών προς το κοινό διευκολύνσεων των «προπληρωμένων απαντήσεων», «των επί συστάσει», «των προς εξακολούθησιν (faire suivre)» και των «πολλαπλών τηλεγραφημάτων». Ακόμη, το άρθρο 29 προέβλεπε την ειδική περίπτωση της υποχρέωσης των κρατών να λαμβάνουν κάθε μέτρο ώστε να φτάνουν στον προορισμό τους τα τηλεγραφήματα που έφταναν δια θαλάσσης μέσω σηματοφόρων τηλεγράφων (semaphores) που υπήρχαν ήδη ή επρόκειτο να συσταθούν στις ακτές των συμβαλλομένων μερών. Είναι αλήθεια πως παρά τη μεγάλη ανάπτυξη του ηλεκτρικού τηλέγραφου την περίοδο που μελετάμε αρκετά κράτη με μεγάλη εμπιστοσύνη στη χρήση του σηματοφόρου τηλεγράφου συνδύαζαν τα δύο είδη, όπως η Γαλλία κατά την εκστρατεία της στην Κριμαία κατά τον Κριμαϊκό Πόλεμο, ή η Αγγλία ως προς την επικοινωνία της με τα πλοία που έπλεαν έξω από τις ακτές της. Εν προκειμένω η διάταξη αφορά κυρίως τη δεύτερη αυτή περίπτωση, καθώς μέχρι την ανακάλυψη της ασύρματης επικοινωνίας, αυτός ήταν ο βασικός τρόπος επικοινωνίας μέσω σημάτων των πλοίων με την ξηρά. Βλ. Κεφάλαιο Ι.

Εξαιρετικά σημαντικό ήταν το ζήτημα καθορισμού των τηλεγραφικών τελών, καθώς ουσιαστικά αυτό αποτελούσε ένα από τα βασικά ζητήματα που έπρεπε να επιλύσει η Διεθνής Τηλεγραφική Ένωση. Σύμφωνα με το άρθρο 30 της σύμβασης, το τέλος ανταπόκρισης ανάμεσα σε δύο γραφεία δύο οποιονδήποτε κρατών έπρεπε να είναι ομοιόμορφο, με μόνη δυνατότητα την υποδιαίρεση του κράτους σε δύο ζώνες. Ως ελάχιστο τέλος καθοριζόταν το τέλος του τηλεγραφήματος 20 λέξεων, με συμφωνία αύξησης του τέλους κατά ½ για κάθε επιπλέον σειρά 10 λέξεων. Εκείνο που είναι χαρακτηριστικό είναι ότι τα κράτη δεσμεύονταν να υπολογίζουν το τέλος βάσει της οικονομικότερης οδού ανάμεσα στον τόπο αποστολής και τον τόπο λήψης του τηλεγραφήματος. Δεν επιλέγετο, δηλαδή, για τη διαβίβαση των τηλεγραφημάτων η συντομότερη αλλά η οικονομικότερη διαδρομή, κάτι που ευνοούσε τις χώρες που θα όριζαν χαμηλά τέλη για τη διεθνή ανταπόκριση (άρθρο 37). Ακόμη, συμφωνείτο ότι τα τηλεγραφήματα που αφορούσαν στη διεθνή τηλεγραφική υπηρεσία έχαιραν ατέλειας (άρθρο 45). Ως προς την κατάρτιση των διεθνών λογαριασμών, τα διεθνή τιμολόγια σχηματίζονταν με βάση το φράγκο (άρθρο 30) και το κάθε κράτος πίστωνε στο όμορό του το ποσό των τελών των τηλεγραφημάτων που του μεταβίβασε, υπολογίζοντας το τέλος από τα σύνορα των δύο κρατών έως τον τόπο προορισμού του τηλεγραφήματος (άρθρο 49). Τέλος, η πληρωμή των οφειλών από την εκκαθάριση έπρεπε να γίνεται στο νόμισμα κυκλοφορίας στο κράτος υπέρ του οποίου βεβαιωνόταν η οφειλή (άρθρο 53). Το σύστημα υπολογισμού των διεθνών τελών και κατάρτισης των διεθνών λογαριασμών που προέκυπτε όχι μόνο από τη σύμβαση αλλά από την ίδια την πραγματικότητα, την οποία η σύμβαση προσπαθούσε να διευκολύνει μέσω ομοιόμορφων κανόνων, φαίνεται πως πλέον απαιτούσε καλά οργανωμένες διοικήσεις Τηλεγράφων, στελεχωμένων με υπαλλήλους που να μπορούν να ανταποκρίνονται στον ολοένα αυξανόμενο όγκο εργασίας.

Από την πλευρά της Διεθνούς Τηλεγραφικής Ένωσης η πρώτη αυτή διεθνής συνθήκη δεν προέβλεπε τη δημιουργία κάποιου υπερεθνικού θεσμού διαχείρισης της διεθνούς τηλεγραφικής κίνησης.[274] Προέβλεπε, ωστόσο την σύνταξη λεπτομερούς κανονισμού λειτουργίας της διεθνούς υπηρεσίας ως αποτέλεσμα συμφωνίας των τηλεγραφικών διευθύνσεων των συμβαλλομένων κρατών (άρθρο 54), την πρόβλεψη περιοδικών συνδιασκέψεων και τον κεντρικό ρόλο στον συντονισμό των μερών της

[274] Το ζήτημα αυτό θα προβαλλόταν στην επόμενη διεθνή συνδιάσκεψη το 1868 στη Βέρνη και θα οδηγούσε στην ίδρυση του «Bureau international des administrations télégraphiques». Balbi, Fari, Richeri, Calvo, «Swiss Specialties», ό.π., σελ. 214.

διεύθυνσης τηλεγράφων του κράτους στο έδαφος του οποίου έλαβε χώρα η τελευταία σύνοδος (άρθρο 55).[275] Γενικότερα, ο συντονισμός των συμβαλλομένων κρατών θεωρείτο εκ των ων ουκ άνευ για την επιτυχή λειτουργία του ευρωπαϊκού τηλεγραφικού συμπλέγματος, για αυτό και προβλεπόταν επίσης αναλυτικά η υποχρέωση ενημέρωσης των συμβαλλομένων κρατών τηλεγραφικώς για οποιαδήποτε διακοπή των γραμμών του κράτους ή εταιρείας που οι γραμμές της περνούσαν από το κράτος και ταχυδρομικώς για κάθε πληροφορία σχετική με τη σύσταση νέων γραμμών ή την κατάργηση υπαρχουσών, για αλλαγές στην εξυπηρέτηση των τηλεγραφείων, τόσο των κρατικών όσο και των εταιρειών στο έδαφος του κράτους. Ακόμη τα συμβαλλόμενα μέρη δεσμεύονταν να αποστέλλουν ταχυδρομικώς στην αρχή κάθε έτους στατιστικό πίνακα της κίνησης των τηλεγραφημάτων στο δίκτυο του κράτους για το τελευταίο έτος και χάρτη του δικτύου. Ταχυδρομικώς αποστέλλονταν και οι εγκύκλιοι και οι οδηγίες της υπηρεσίας (άρθρο 57).

Ιδιαίτερα σημαντική και σχετική με την ολοένα αυξανόμενη παρουσία των ιδιωτικών επιχειρήσεων τηλεγραφικών καλωδίων ήταν και μία από τις τελευταίες διατάξεις της σύμβασης, εκείνη του άρθρου 61, η οποία προέβλεπε την υποχρέωση των συμβαλλομένων κρατών να επιβάλλουν όσο μπορούν τις συμφωνημένες διατάξεις της σύμβασης αυτής στις εταιρείες εναέριων ή υποβρυχίων γραμμών στις οποίες είχαν παραχωρηθεί προνόμια και να διαπραγματευθούν με αυτές την ελάττωση των τιμολογίων. Το άρθρο ξεκαθάριζε πως δεν επρόκειτο να συμπεριληφθούν στο διεθνές τιμολόγιο τα τηλεγραφεία κρατών και εταιρειών που δεν θα παραδέχονταν τους ομοιόμορφους και υποχρεωτικούς κανόνες της διεθνούς τηλεγραφικής σύμβασης και τα τηλεγραφεία των εταιρειών, σιδηροδρομικών ή άλλων ιδιωτικών επιχειρήσεων που υπήρχαν στο ηπειρωτικό έδαφος των συμβαλλομένων ή προσχωρησάντων κρατών αν για αυτά προβλεπόταν συμπληρωματικό τέλος.[276]

---

[275] Εν προκειμένω, για παράδειγμα, η Γαλλική Διεύθυνση Τηλεγράφων δεσμευόταν να σχεδιάσει και να δημοσιεύσει επίσημο χάρτη των τηλεγραφικών συγκοινωνιών, άρθρο 58, *Διεθνής Τηλεγραφική Σύμβαση*, Νόμος ΡΙΕ', ΦΕΚ αρ. 11 01.02.1866.

[276] Αυτή ήταν ακριβώς η διάταξη που την περίοδο εκείνη απέκλειε την Μεγάλη Βρετανία από την Διεθνή Τηλεγραφική Ένωση, καθώς στο βρετανικό έδαφος το χερσαίο τηλεγραφικό δίκτυο ελεγχόταν από ιδιωτικές εταιρείες. Η εθνικοποίηση του χερσαίου δικτύου που ολοκληρώθηκε το 1869 επέτρεψε τελικά στη Μεγάλη Βρετανία να συμμετάσχει στην μεθεπόμενη συνδιάσκεψη της Διεθνούς Τηλεγραφικής Ένωσης το 1871 στη Ρώμη. Laborie Léonard, « En chair et en normes. Les participants aux conférences de l'Union internationale des télécommunications, de sa fondation à sa refondation (1865-1947)», *Flux*, 2008, τεύχος 4, No 74, σελ. 95.

Η σύμβαση όριζε ως ημερομηνία έναρξης της ισχύος της την 1η Ιανουαρίου του 1866, με την ισχύ της να διαρκεί επ' αόριστον ή για ένα χρόνο μετά την δήλωση της παύσης της, ενώ τα συμβαλλόμενα μέρη καλούνταν να αποστείλουν τα έγγραφα επικύρωσης στο Παρίσι όσο το δυνατόν γρηγορότερα. Η Ελλάδα, εισάγοντας το νομοσχέδιο επικύρωσης της σύμβασης τον Νοέμβριο του 1865 ουσιαστικά την επικύρωσε, χωρίς καμία αντίρρηση κατά τις σχετικές συζητήσεις στο Κοινοβούλιο, περίπου 7 μήνες μετά την υπογραφή της συνθήκης, και ο σχετικός Νόμος ΡΙΕ' δημοσιεύτηκε την 1η Φεβρουαρίου του 1866.[277]

Η Ελλάδα, αποτελώντας ένα από τα ιδρυτικά μέλη της Διεθνούς Τηλεγραφικής Ένωσης, αναλάμβανε μία σειρά υποχρεώσεων ως προς την προσαρμογή του τηλεγραφικού της δικτύου στο επίπεδο των δικτύων των άλλων ευρωπαϊκών κρατών. Καθώς η εισαγωγή του τηλεγράφου στην Ελλάδα είχε γίνει με μία μικρή, σχετικά, καθυστέρηση περίπου πέντε ετών σε σχέση με τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά κράτη και παρότι ήδη πριν την έξωση του Όθωνα ουσιαστικά είχαν τεθεί τα βασικά θεμέλια ανάπτυξης και λειτουργίας του δικτύου ιδίως ως προς τη νομοθεσία, υπήρχαν ακόμη σημαντικά ζητήματα που έπρεπε να επιλυθούν. Όπως προκύπτει από τους Πίνακες των Παραρτημάτων της Διεθνούς Τηλεγραφικής Σύμβασης του 1865 η Ελλάδα είχε δηλώσει τηλεγραφικό τέλος μόνο για τον πίνακα «Τελών λήξεως των άκρων τηλεγραφείων», μόνο δηλαδή το τέλος χρέωσης για τα τηλεγραφήματα που αποστέλλονταν ή απευθύνονταν στα τηλεγραφεία της χώρας.[278] Ακολουθώντας την πολιτική απόφαση που είχε ληφθεί από τις ελληνικές κυβερνήσεις ήδη από την εισαγωγή της τεχνολογίας του τηλεγράφου στη χώρα περί χαμηλής χρέωσης της αποστολής τηλεγραφημάτων με στόχο την επίτευξη κέρδους από τον πολλαπλασιασμό της κυκλοφορίας τους και της σύνδεσης της ανάπτυξης της οικονομικής και εμπορικής ζωής της χώρας με την τηλεγραφική επικοινωνία, το Ελληνικό Βασίλειο όριζε ως τέλος ανταποκρίσεως από και προς την Ελλάδα το ένα φράγκο. Ένα φράγκο όπως η Ελλάδα όριζαν επίσης η Δανία και η Ελβετία, τα υπόλοιπα κράτη, ωστόσο, υιοθετούσαν πιο αυξημένες χρεώσεις. Για παράδειγμα, η Γαλλία όριζε ως τέλος επικοινωνίας με την Ελλάδα, τη Δανία, την Τουρκία, την Νορβηγία, τη Σουηδία και τη Ρωσία τα τρία φράγκα, ενώ με τις εγγύτερες σε αυτή

[277] ΦΕΚ αρ. 11, 01.02.1866.

[278] «Τέλος των άκρων τηλεγραφείων είναι το προσήκον εκάστη επικρατεία διά τα τηλεγραφήματα τα εκ των γραφείων της πηγάζοντα ή προς αυτά απευθυνόμενα», παράρτημα Α' του σχεδίου της Συμβάσεως, «Πίναξ των ορισθέντων τελών προς καταρτισμόν των διεθνών τιμολογίων εις εκτέλεσιν του 31 άρθρου της εν Παρισίοις σήμερον υπογραφείσης συμβάσεως», *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, φύλλο αρ. 63, Συνεδρίασις 74, της 29ης Νοεμβρίου 1865, σελ. 504-505. βλ. Παράρτημα 4.

χώρες τα δύο. Με τη σειρά τους η Ιταλία και η Πορτογαλία όριζαν τα τρία φράγκα για όλες τις ανταποκρίσεις. Ως προς τα γερμανικά κρατίδια, αυτά φαίνεται ότι γενικότερα προτιμούσαν χαμηλότερα τέλη για την ανταπόκριση με την ευρωπαϊκή περιφέρεια και υψηλότερα για την ανταπόκριση εντός της Γερμανικής Συνομοσπονδίας.[279]

Εκείνο το στοιχείο, ωστόσο, το οποίο είναι ενδεικτικό των ελλείψεων στην ανάπτυξη του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου είναι ο δεύτερος πίνακας του παραρτήματος της σύμβασης, σχετικά με τα «Τέλη διαβάσεως», δηλαδή τα τέλη που επέβαλλε κάθε κράτος κατά τη διαβίβαση τηλεγραφήματος από το έδαφός του. Στον πίνακα αυτό η Ελλάδα δεν δήλωνε ακόμη κάποιο τέλος, αντίθετα υπήρχε η σημείωση «Δεν διαβιβάζονται τα τηλεγραφήματα». Παρόμοια, κατά κάποιο τρόπο σημείωση «Δεν διέρχονται τηλεγραφήματα» υπήρχε μόνο ως προς την Νορβηγία και την Πορτογαλία, στην περίπτωσή τους, ωστόσο, αυτό δικαιολογείτο βάσει γεωγραφικής θέσης, καθώς δεν υπήρχε λόγος να διέρχονται από το έδαφός τους τηλεγραφήματα προς κάποια άλλη χώρα.[280] Η περίπτωση της Ελλάδας, λοιπόν, η οποία λόγω γεωγραφικής θέσης είχε τη δυνατότητα να αποτελέσει κόμβο στην κυκλοφορία των τηλεγραφημάτων αλλά για διάφορους λόγους έως το 1865 δεν τα είχε καταφέρει, ήταν ουσιαστικά διαφορετική. Οι γενικότεροι λόγοι έχουν ήδη αναφερθεί, επί του προκειμένου η βασική αιτία μη διαβίβασης τηλεγραφημάτων ήταν η μη ολοκλήρωση της σύνδεσης με το ευρωπαϊκό τηλεγραφικό δίκτυο της δυτικής Ευρώπης, μέσω των Επτανήσων, ένα ζήτημα το οποίο η σύμβαση με τη Newall & Co του 1864 έθετε σε άμεση προτεραιότητα.

Οι εναέριες τηλεγραφικές γραμμές του κράτους και το ζήτημα της φύλαξης και συντήρησής τους

Προτού προχωρήσουμε στην μελέτη των εξελίξεων ως προς το στήσιμο του υποβρύχιου τηλεγραφικού δικτύου της χώρας προέχει, ωστόσο, μία αναφορά στις εξελίξεις στο χερσαίο δίκτυο, στο οποίο αφορά, εξάλλου, και το επόμενο νομοσχέδιο που ψηφίζεται μετά την επικύρωση της Διεθνούς Τηλεγραφικής Σύμβασης το 1865. Πρόκειται για το νομοσχέδιο «Περί συντήρησης των τηλεγραφικών γραμμών», το οποίο κατατέθηκε και ψηφίστηκε από τη Βουλή τον Ιανουάριο του 1867 και με το οποίο η ελληνική κυβέρνηση προέβη σε μια τομή ως προς τη διαχείριση του χερσαίου

[279] Βλ. Παράρτημα 4.
[280] «Τέλος διαβάσεως είναι το προσήκον εκάστη επικρατεία δια τας διερχομένας ανταποκρίσεις το έδαφος αυτών», ό.π., σελ. 506-507. Βλ. Παράρτημα 4.

τηλεγραφικού δικτύου, καθώς για πρώτη φορά προβλεπόταν η δυνατότητα ανάθεσης της φύλαξής του σε ιδιωτική εταιρεία. Ποιες ήταν, όμως, οι τηλεγραφικές γραμμές του ελληνικού κράτους που έχρηζαν συντήρησης το 1867; Μια σύντομη συνολική αναδρομή στην ανάπτυξη του χερσαίου δικτύου είναι απαραίτητη.

Η λειτουργία των τηλεγραφείων Σύρου, Πειραιά και Αθήνας φαίνεται πως είχε ξεκινήσει de facto, βάσει του νομοσχεδίου περί αγοράς του καλωδίου Σύρου – Πειραιά. Η πρώτη πρόβλεψη νομοθετικής εξουσιοδότησης για σύσταση, μετάθεση ή κατάργηση τηλεγραφείων με βασιλικό διάταγμα εντοπίζεται κατά την κατάθεση του νομοσχεδίου που περιείχε το οργανόγραμμα της τηλεγραφικής υπηρεσίας από τον Υπουργό Εσωτερικών Κουντουριώτη τον Μάιο του 1860. Όπως είδαμε το νομοσχέδιο αυτό δεν προχώρησε ποτέ σε ψήφιση από τη Γερουσία, αλλά επανήλθε την επόμενη χρονιά από τον τότε Υπουργό Εσωτερικών Χριστόπουλο τον Ιούλιο του 1861. Καθώς η ίδρυση, αρχικά, τηλεγραφείων αποτελούσε ένα ζήτημα περισσότερο διοικητικό παρά πολιτικό, ως τμήμα της ανάπτυξης του δικτύου βάσει των αναγκών και της μορφολογίας του εδάφους περισσότερο και λιγότερο ως αντικείμενο πολιτικής αντιπαράθεσης, είχε προβλεφθεί αυτό να γίνεται με βασιλικό διάταγμα. Μια διαφορετική προσέγγιση περί απόφασης για την ίδρυση νέων τηλεγραφείων με νόμο θα είχε ως αποτέλεσμα η ολοκλήρωση του δικτύου να καθυστερεί, αναγκαζόμενη να ακολουθεί και αυτή τους κοινοβουλευτικούς ρυθμούς.

Η πρακτική της ίδρυσης τηλεγραφείων με Βασιλικό Διάταγμα είχε ήδη εφαρμοστεί, βέβαια, και πριν την ψήφιση του νόμου του 1861. Στις 2 Δεκεμβρίου του 1859 δημοσιεύεται στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* διάταγμα της 12ης Νοεμβρίου «Περί ενάρξεως τηλεγραφικής υπηρεσίας εις τα τηλεγραφεία Αιγίου και Πατρών». Σύμφωνα με το διάταγμα «από τούδε» θα γίνονταν δεκτά στα τηλεγραφεία Αιγίου και Πατρών τηλεγραφήματα εσωτερικής και διεθνούς ανταπόκρισης. Προβλεπόταν, μάλιστα, πως «μέχρι νεωτέρας διατάξεως» η διεθνής ανταπόκριση θα εξυπηρετείτο από τα τηλεγραφεία αυτά μόνο κατά τις εργάσιμες ώρες της ημέρας.[281] Στη συνέχεια ειδικά το δεύτερο αυτό στοιχείο θα άλλαζε, καθώς μία από τις υποχρεώσεις που θα

[281] Διάταγμα «Περί ενάρξεως τηλεγραφικής υπηρεσίας εις τα τηλεγραφεία Αιγίου και Πατρών», ΦΕΚ αρ. 48, 02.12.1859. Στο φύλλο αρ. 609 της εφημερίδας *Ο Μίνως* της 19ης Νοεμβρίου 1859, που εκδιδόταν στην Πάτρα ήδη από τον Νοέμβριο του 1841, διαβάζουμε στη Στήλη «Διάφορα» πως «Χθές εγένετο έναρξις των εργασιών του τηλεγράφου εντεύθεν εις Αθήνας μετά πλείστης επιτυχίας». Στο επόμενο φύλλο της ίδιας εφημερίδας διαβάζουμε, και πάλι στη Στήλη «Διάφορα»:

> *Το ενταύθα τηλεγραφείον εργαζόμενον τακτικώς απασχολείται σχεδόν καθεκάστην και επομένως δύναται τις να ομολογήση ότι η ευκολία της συγκοινωνίας αυξάνει και πολλαπλασιάζει αυτήν. Νομίζομεν όμως αναγκαίον να παρατηρήσωμεν το ακατάλληλον του οικήματος και να παρακαλέσωμεν τον Κ. Νομάρχην να δώση τάς δεούσας διαταγάς διά την προμήθειαν καταλληλοτέρου και ευπρεπεστέρου.*

Ο Μίνως, 28.11.1859.

αναλάμβανε η Ελλάδα μέσω των διεθνών τηλεγραφικών συνθηκών θα ήταν και η επέκταση του ωραρίου ορισμένων τηλεγραφείων της.

Πράγματι, στις 23 Αυγούστου του 1861 και σύμφωνα με το άρθρο 15 της τηλεγραφικής σύμβασης Αυστρίας – Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που αποτελούσε τμήμα της ελληνο-οθωμανικής τηλεγραφικής συνθήκης, δημοσιεύτηκε νέο βασιλικό διάταγμα που διεύρυνε το ωράριο του τηλεγραφείου Πατρών, για το οποίο αποφασιζόταν ότι από την 1η Αυγούστου του 1861 «θέλει είσθαι ανοικτόν προς παραδοχήν και μεταβίβασιν τηλεγραφημάτων» καθημερινά, συμπεριλαμβανομένων των Κυριακών και των εορτών. Ως προς το ωράριο του τηλεγραφείου, πιο συγκεκριμένα, αυτό οριζόταν από τις 7π.μ. έως τις 9μ.μ. για τη θερινή περίοδο, από Απρίλιο έως Σεπτέμβριο και από τις 8π.μ. έως τις 9μ.μ. από τον Οκτώβριο έως τα τέλη Μαρτίου.[282] Από το διάταγμα αυτό ουσιαστικά προκύπτει η αυξανόμενη σημασία του τηλεγραφείου για την επικοινωνία της Πάτρας με την Αθήνα αλλά και τη Σύρο, δεδομένης της εμπορικής της σημασίας.

Έχουν ήδη αναφερθεί τα βασιλικά διατάγματα που δημοσιεύτηκαν, μεταξύ άλλων, στις 16 Σεπτεμβρίου 1861, στο πλαίσιο της εκτέλεσης του νόμου του Ιουλίου του ίδιου έτους περί τηλεγραφικής υπηρεσίας. Προβλεπόταν η σύσταση τηλεγραφείων στη Λαμία, το Μεσολόγγι, τον Καρβασαρά, το Ναύπλιο και την Τρίπολη. Μισό χρόνο αργότερα, στα τέλη Φεβρουαρίου 1862 δημοσιεύτηκε και σχετικό διάταγμα σύστασης τηλεγραφείου Γ' τάξεως στη Θήβα,[283] ενώ τον Ιούλιο του 1862 διάταγμα που όριζε την κατάταξη του τηλεγραφείου Τρίπολης επίσης στην Γ΄ τάξη των τηλεγραφείων και ως προς το ωράριό του. Επίσης ως προς το τηλεγραφείο Τρίπολης οριζόταν πως «από της σήμερον» γίνονται δεκτά προς μεταβίβαση και ιδιωτικά εσωτερικά και διεθνή τηλεγραφήματα.[284] Ακριβώς τα

---

[282] Διάταγμα «Περί των εργασίμων ωρών του Τηλεγραφείου Πατρών», ΦΕΚ αρ.42, 23.08.1861.

[283] ΦΕΚ αρ.12, 28.02.1862.

[284] ΦΕΚ αρ.32, 04.07.1862. Σχετικά με τα εγκαίνια του τηλεγραφείου στην Τρίπολη είναι χαρακτηριστικό το δημοσίευμα της εφημερίδας *Βελτίωσις*, που εκδιδόταν στην Τρίπολη από το 1851, στο φύλλο της 9ης Ιουνίου 1862:

> *Την 5 ε.μ. εγένετο η ενταύθα εγκαθίδρυσις του Ηλεκτρικού Τηλεγράφου ότε περί την 9 ώραν π.μ. δια προγράμματος του Νομαρχεύοντος συνήλθον εν τω Τηλεγραφείω πάντες οι υπάλληλοι πολιτικοί, και στρατιωτικοί, ο κλήρος, και πλήθος πολιτών, εντός και εκτός του καταστήματος, και αφ' ου εποιήθη Αγιασμός, εξεφωνήθησαν οι λόγοι, ο μεν υπό του Γυμνασιάρχου Κουπιτώρη, ο δε υπό του Ιατρού Ι.Β. Πύρλα, ληξάσης της τελετής… Ο λαός επευφήμισε το έργον, και ευχαρίστησις εξεφράσθη μεγίστη. […] Ούτως έληξεν η πανηγυρική τελετή της εγκαθιδρύσεως του ενταύθα Τηλεγραφείου, γινομένη ταύτην την ώραν, κλπ. […] Μέχρι τούδε ο Τηλέγραφος μας έχει καθ' εκάστην πολλάς εργασίας, κατά μέσον όρον υπολογίζεται ότι εισπράττει ενταύθα διπλάσια παρ' όσα εξοδεύει η Κυβέρνησις προς διατήρησιν αυτού. Εκτός των εισπραττομένων εις άλλα τηλεγραφεία εκ των εντεύθεν ανταποκρίσεων. [η Κυβέρνησις] εξόδευσεν από Άργους μέχρι ενταύθα δια την κατασκευήν και αποκατάστασιν [του τηλεγράφου] περί τας 13.000 δραχ.*

Βελτίωσις, 09.06.1862, όπως παρατίθεται από τον Παπαϊωάννου, όπ.π., σελ. 19.

αντίστοιχα όριζε το διάταγμα που δημοσιεύτηκε στις 9 Οκτωβρίου 1862 σχετικά με το τηλεγραφείο Ναυπλίου.[285] Υπενθυμίζεται πως τα τηλεγραφεία Γ' τάξης ήταν εκείνα στα οποία υπηρετούσαν μόνο ένας τηλεγραφητής και ένας βοηθός και πως ως τηλεγραφείο Α' τάξης (έως τρεις τηλεγραφητές και δύο βοηθοί) είχε καταταχθεί μόνο το τηλεγραφείο Αθηνών. Τα τηλεγραφεία Σύρου, Πάτρας και Πειραιά είχαν καταταχθεί στη Β' τάξη (έως δύο τηλεγραφητές και δύο βοηθοί) και τα τηλεγραφεία Κορίνθου και Αιγίου επίσης στην Γ' τάξη.[286] Ως προς την κατάταξη των τηλεγραφείων αυτών στην Γ' τάξη και ως προς το ωράριο τους, αυτό προβλεπόταν στο άρθρο 6 της τηλεγραφικής σύμβασης των Βρυξελλών του 1858, που εφαρμοζόταν στο πλαίσιο της ελληνο-οθωμανικής τηλεγραφικής σύμβασης.[287] Ως τηλεγραφεία Γ' τάξης από άποψη ωραρίου θεωρούνταν εκείνα που λειτουργούσαν μόνο ορισμένες ώρες της ημέρας, δηλαδή ούτε διαρκώς (Α' τάξης), ούτε παρέχοντας υπηρεσία πλήρους ημέρας (Β' τάξης), όπως το ωράριο που είχε προβλεφθεί για το Β΄ τάξης τηλεγραφείο Πατρών.

Φαίνεται πως η αντιστοιχία των τριών τάξεων κατάταξης των τηλεγραφείων βάσει αριθμού τηλεγραφητών που προέβλεπε ο νόμος περί τηλεγραφικής υπηρεσίας του 1861 με τις τρεις τάξεις τηλεγραφείων βάσει ωραρίου της σύμβασης των Βρυξελλών, είχε δημιουργήσει ορισμένες περιπτώσεις για τις οποίες απαιτείτο η ευθυγράμμιση των δύο κριτηρίων. Τέτοια περίπτωση ήταν το τηλεγραφείο Πειραιώς, το οποίο λειτουργούσε ως τηλεγραφείο Β' τάξης ως προς τον αριθμό των τηλεγραφητών και ως Γ' τάξης ως προς το ωράριο. Αυτή την αναντιστοιχία φρόντισε να διορθώσει το διάταγμα «Περί κατατάξεως του τηλεγραφείου Πειραιώς εις την δευτέραν των ωρών της υπηρεσίας κατηγορίαν», που δημοσιεύτηκε στις 16 Δεκεμβρίου του 1863,[288] με το οποίο και το τηλεγραφείο Πειραιά θα λειτουργούσε, πλέον, ως τηλεγραφείο υπηρεσίας πλήρους ημέρας. Αντίστοιχα, στις αρχές του 1864 δημοσιεύτηκε το διάταγμα «Περί κατατάξεως τηλεγραφείων ως προς τον βαθμόν και τας ώρας της υπηρεσίας», βάσει του οποίου τα τηλεγραφεία Αθήνας, Σύρου, Πάτρας, Τρίπολης και Λαμίας κατατάσσονταν και ως προς το βαθμό και ως προς το ωράριο

[285] ΦΕΚ αρ.53, 09.10.1862.
[286] ΦΕΚ αρ.54, 16.09.1861.
[287] Ως προς το ωράριο των τηλεγραφείων Γ' τάξης, πιο συγκεκριμένα, προβλεπόταν να λειτουργούν καθημερινά, και στις γιορτές αλλά όχι τις Κυριακές, ενώ το ωράριο ήταν από τις 9 το πρωί έως το μεσημέρι και από τις 2 έως τις 7 το απόγευμα, με τις Κυριακές το απογευματινό ωράριο να φτάνει ως τις 5 το απόγευμα. Άρθρο 6 της Σύμβασης των Βρυξελλών του 1858, βλ. *Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής*, Ζ' Βουλευτικής Περιόδου, Α' Συνόδου, σελ. 336-337.
[288] ΦΕΚ αρ.43, 16.12.1863.

στην Α' τάξη, με αποτέλεσμα να γίνονται δεκτά προς διαβίβαση τόσο εσωτερικά όσο και διεθνή τηλεγραφήματα διαρκώς, «εν πάση ώρα της ημέρας και της νυκτός άνευ διακοπής».[289] Φαίνεται, δηλαδή, πως ήδη, πριν καν την υπογραφή της Διεθνούς Τηλεγραφικής Σύμβασης του 1865, το ελληνικό κράτος προσπαθούσε να βελτιώσει τη λειτουργία και την αποτελεσματικότητα του δικτύου του, ενισχύοντας τα κεντρικά τηλεγραφεία σε κάθε περιοχή. Λίγους μήνες αργότερα ανασυστάθηκε και το τηλεγραφείο Άργους, το οποίο από ότι φαίνεται είχε λειτουργήσει την περίοδο της επέκτασης της τηλεγραφικής γραμμής από την Κόρινθο έως την Τρίπολη μέσω Ναυπλίου και Άργους, παρότι το τότε διάταγμα δεν ήταν ξεκάθαρο ως προς την σύστασή του. Το τηλεγραφείο Άργους είχε καταργηθεί με βασιλικό διάταγμα στα τέλη του 1863, καθώς η διατήρηση του θεωρήθηκε «περιττή και άσκοπος πλέον μετά την σύστασιν τοιούτων εν Ναυπλίω και Τριπόλει» και ο προϊστάμενος του τηλεγραφείου τηλεγραφητής β' τάξεως Σ. Θεοφανίδης είχε μετατεθεί στο τηλεγραφείο Αθηνών.[290] Κατά την ανασύστασή του στα τέλη Μαρτίου του 1864, το τηλεγραφείο του Άργους κατατάχθηκε στην Γ' τάξη, εντασσόμενο, συγχρόνως στο δίκτυο εξυπηρέτησης τόσο των εσωτερικών όσο και των διεθνών τηλεγραφημάτων.[291] Δεν προκύπτει με κάποιον τρόπο ο λόγος επανασύστασης του εν λόγω τηλεγραφείου, πιθανόν να υπήρξαν πολιτικές αντιδράσεις γιατί η σύσταση τηλεγραφείων είχε αρχίσει να θεωρείται δείκτης κύρους τόσο της ίδιας της πόλης όσο και των βουλευτών της, όπως είχε φανεί ήδη παλαιότερα, στις αρχές του 1862, από τη σχετική ερώτηση ενός βουλευτή «αν αι γραμμαί των τηλεγραφείων συσταίνωνται κατά προτίμησιν, ως συμβαίνει και επί των Γυμνασίων, ή όπου η ανάγκη το απαιτεί».

Η επέκταση των τηλεγραφικών γραμμών θα συνεχιζόταν και μέσα στο 1864. Στις 20 Μαΐου δημοσιεύτηκε νέο βασιλικό διάταγμα, σύμφωνα με το οποίο εγκρινόταν η επέκταση της τηλεγραφικής γραμμής Αθήνας – Πάτρας έως και τον Πύργο,[292] ενώ έναν μήνα αργότερα ακολούθησε άλλο που προέβλεπε αφενός την επέκταση της τηλεγραφικής γραμμής Θηβών προς την Χαλκίδα και αφετέρου της τηλεγραφική γραμμής της Τρίπολης έως τη Σπάρτη και την Καλαμάτα.[293] Φαίνεται, λοιπόν, πως σταδιακά εντάσσονταν στο τηλεγραφικό δίκτυο όλες οι μεγάλες, σχετικά, πόλεις του ελληνικού κράτους. Επιπλέον, έλαβε χώρα η εκ νέου κατάταξη ορισμένων

[289] ΦΕΚ αρ.4, 18.01.1864.
[290] *Στο ίδιο*.
[291] ΦΕΚ αρ.14, 11.04.1864.
[292] ΦΕΚ αρ.21, 20.05.1864.
[293] ΦΕΚ αρ.26, 29.06.1864.

τηλεγραφείων, με αναβάθμιση του τηλεγραφείου του Ναυπλίου, που εντασσόταν πλέον στην Α' κατηγορία, καθώς και των τηλεγραφείων Λιβαδειάς και Άργους που κατατάσσονταν στην Β' κατηγορία.[294] Όταν, λοιπόν, τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους η ελληνική κυβέρνηση υπέγραφε την τηλεγραφική σύμβαση με την Newall & Co σχετικά με την ανάπτυξη και των υποβρυχίων γραμμών, στην οποία υπενθυμίζεται ότι αναλάμβανε την ανάπτυξη των χερσαίων γραμμών έως τα σημεία σύνδεσης με τις υποβρύχιες, η ελληνική πλευρά είχε ήδη κάνει σημαντικά βήματα ως προς την ανάπτυξη του εναέριου δικτύου.

Το επόμενο έτος τα σχέδια επέκτασης των χερσαίων γραμμών συνεχίζονταν. Είναι χαρακτηριστικό εν προκειμένω πως τα δύο πρώτα βασιλικά διατάγματα που δημοσιεύτηκαν σχετικά, την 1η Φεβρουαρίου του 1865 το πρώτο και την 14η Απριλίου το δεύτερο, προέβλεπαν την επέκταση των τηλεγραφικών γραμμών το πρώτο στη Στερεά Ελλάδα και το δεύτερο στην Πελοπόννησο με στόχο την ενσωμάτωση δύο κοντινών στην στεριά νησιών. Το πρώτο διάταγμα ενέκρινε την πρόταση του Υπουργού Εσωτερικών για επέκταση της τηλεγραφικής γραμμής από την Άμφισσα έως τη Λευκάδα, περνώντας μέσα από το Λοιδωρίκι, τη Ναύπακτο, το Μεσολόγγι, το Αγρίνιο, τον Καρβασαρά (Αμφιλοχία) και τη Βόνιτσα.[295] Το δεύτερο αφορούσε στην κατασκευή τηλεγραφικής γραμμής που θα συνέδεε το Ναύπλιο με τις Σπέτσες μέσω της «ακτής της Ερμιονίδος δια καλωδίου», με σύσταση, επίσης, τηλεγραφείου στις Σπέτσες.[296] Δεν προκύπτει ξεκάθαρα από τα βασιλικά διατάγματα αν η σύνδεση της Λευκάδας και των Σπετσών επρόκειτο να γίνει άμεσα με τοποθέτηση υποβρυχίων καλωδίων, ή αν θα γινόταν προσπάθεια εναέριας σύνδεσης τους, λόγω της εγγύτητάς τους, με την ηπειρωτική Ελλάδα.

Έναν μήνα αργότερα, στις 12 Μαΐου 1865 δημοσιεύτηκε νέο βασιλικό διάταγμα που προέβλεπε τη σύσταση τηλεγραφείων Γ' τάξεως στα Μέγαρα και τη Στυλίδα.[297] Οριζόταν, μάλιστα, ότι το τηλεγραφείο Στυλίδας θα διατελούσε υπό τη διεύθυνση του προϊσταμένου του τηλεγραφείου Λαμίας. Το διάταγμα έναρξης της λειτουργίας τους ως προς την εσωτερική και διεθνή τηλεγραφική ανταπόκριση θα δημοσιευόταν ένα μήνα αργότερα, στις 12 Ιουνίου, μαζί με το διάταγμα έναρξης λειτουργίας του τηλεγραφείου Πύργου, του οποίου η σύσταση μετά την ως εκεί επέκταση της τηλεγραφικής γραμμής της Πάτρας είχε αποφασιστεί ένα χρόνο

[294] ΦΕΚ αρ.29, 13.07.1864. Δεν είναι ξεκάθαρο πότε ακριβώς συστάθηκε το τηλεγραφείο Λιβαδειάς.
[295] ΦΕΚ αρ.9, 01.02.1865.
[296] ΦΕΚ αρ.23, 14.04.1865.
[297] ΦΕΚ αρ.28, 12.05.1865.

νωρίτερα.[298] Σε συνέχεια της ανάπτυξης του τηλεγραφικού δικτύου στην Πελοπόννησο λίγους μήνες αργότερα, τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, νέο βασιλικό διάταγμα προέβλεπε την σύσταση τηλεγραφείων και «εν Καλάμαις, Νησίω και Σινάνω», δηλαδή και στην Καλαμάτα, τη Μεσσήνη και τη Μεγαλόπολη. Το πρώτο, της Καλαμάτας, κατατάχθηκε στην Β' τάξη τηλεγραφείων, με έως δύο τηλεγραφητές και βοηθούς, και με υπηρεσία πλήρους ημέρας, ενώ τα άλλα δύο, της Μεγαλόπολης και της Μεσσήνης στην Γ' τάξη. Με τη δημοσίευση του βασιλικού διατάγματος ξεκίνησε και η λειτουργία των τριών αυτών τηλεγραφείων ως τμήματα του δικτύου της εσωτερικής και διεθνούς τηλεγραφικής επικοινωνίας.[299] Λίγο αργότερα, την 1η Νοεμβρίου 1865 ξεκίνησε, με τη δημοσίευση του σχετικού βασιλικού διατάγματος, και η λειτουργία τηλεγραφείου Β' τάξης στην Άμφισσα.[300] Το τελευταίο σχετικό διάταγμα του 1865, με ημερομηνία δημοσίευσης την 20η Δεκεμβρίου 1865 προέβη σε μια επανακατάταξη ορισμένων τηλεγραφείων, με το τηλεγραφείο Α' τάξης του Ναυπλίου και το τηλεγραφείο Γ' τάξης της Χαλκίδας να κατατάσσονται στην Β' τάξη και το τηλεγραφείο Άργους να «πέφτει κατηγορία» και από τηλεγραφείο Β' τάξης να επανακατατάσσεται στην Γ'.[301]

Το πρώτο βασιλικό διάταγμα που δημοσιεύτηκε σχετικά με τη σύσταση τηλεγραφείων το 1866 αφορούσε στη συνέχιση της πραγματοποίησης της επέκτασης της τηλεγραφικής γραμμής από την Άμφισσα ως τη Λευκάδα μέσω Λοιδωρικίου, Ναυπάκτου, Μεσολογγίου, Αγρινίου, Καρβασαρά και Βόνιτσας, καθώς μετά τη σύσταση τηλεγραφείου στην Άμφισσα τον Νοέμβριο του προηγούμενου έτους, σειρά είχε η ίδρυση τηλεγραφείου Γ' τάξης στο Αγρίνιο.[302] Τη σύσταση του τηλεγραφείου

---

[298] ΦΕΚ αρ.31, 12.06.1865.
[299] ΦΕΚ αρ.48, 13.10.1865.
[300] ΦΕΚ αρ.50, 01.11.1865.
[301] ΦΕΚ αρ.59, 20.12.1865.
[302] ΦΕΚ αρ.8, 27.01.1866. Στο ίδιο ΦΕΚ δημοσιεύτηκε και βασιλικό διάταγμα κατά το οποίο «Η φύλαξις και διεύθυνσις της αποθήκης των Τηλεγράφων δύναται ν' ανατεθή, δι' υπουργικής διαταγής, και εις ένα των παρά τω Τηλεγραφείω Αθηνών Τηλεγραφητών». Στην Κεντρική Αποθήκη του Τηλεγράφου φυλάσσονταν οι αναγκαίες συσκευές για τα τηλεγραφεία, εργαλεία, μπαταρίες, σύρμα και έντυπα υποδείγματα. Το υλικό αυτό η ελληνική κυβέρνηση το προμηθευόταν από καταστήματα τηλεγραφικών συσκευών στη Γερμανία, σύμφωνα με τον Καράκαλο, όμως, από ένα σημείο και μετά η ποιότητα των εργαλείων είχε χειροτερεύσει:

> *Αλλ' ενώ εν αρχή της συστάσεως του Τηλεγράφου παρ' ημίν τα αποστελλόμενα εργαλεία ήσαν καλής ποιότητος, τα ήδη αποστελλόμενα τουναντίον· ούτως οι νυν αποστελλόμενοι Ηλεκτρονόμοι αφ' ενός έχουσιν ολιγωτέρας στροφάς σύρματος και το σύρμα είναι παχύτερον, επομένως εισίν ήττον ευαίσθητοι και ασθενέστερα ρεύματα δεν επενεργούσιν επ' αυτών· αφ' ετέρου εισί κακής κατασκευής και ταχέως φθείρονται. Της αυτής περίπου ποιότητος είναι και αι Μορσικαί, τα Γαλβανόμετρα και τα εν ταις εργαλειοθήκαις μικρά εργαλεία· και αυτό δε το απομεμονωμένον σύρμα είναι μάλλον εύθραυστον και εκ τούτου συμβαίνουσιν ενίοτε διακοπαί δυσεύρετοι εν τοις Τηλεγραφείοις.*

Ως αντιπρόταση, ο Καράκαλος το 1865 πρότεινε τον σχηματισμό μιας ειδικής επιτροπής με κύρια αρμοδιότητα την έρευνα βελτίωσης των χρησιμοποιούμενων υλικών, καθώς και την αποστολή δύο

Αγρινίου ακολούθησε, τον Μάρτιο του 1866, η σύσταση των τηλεγραφείων Καρβασαρά και Βόνιτσας, τα οποία κατατάχθηκαν επίσης στην Γ' τάξη.[303] Με τη σύστασή τους ολοκληρώθηκε η δυνατότητα τηλεγραφικής ανταπόκρισης κατά μήκος της Στερεάς Ελλάδας, καθώς πλέον λειτουργούσαν τηλεγραφεία στη Θήβα, τη Λιβαδειά, την Άμφισσα, το Μεσολόγγι, το Αγρίνιο, τον Καρβασαρά (Αμφιλοχία) και τη Βόνιτσα.[304] Την ίδια περίοδο, και αναφορικά με την οργάνωση της τηλεγραφικής επικοινωνίας στη Στερεά Ελλάδα αλλά και με την επικοινωνία με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, το τηλεγραφείο Γ' τάξης της Στυλίδας αποφασίστηκε να μετατεθεί στη Σούρπη,[305] τον ορισμένο ως συνοριακό σταθμό στην ελληνοοθωμανική τηλεγραφική σύμβαση περί επικοινωνίας μέσω των χερσαίων γραμμών.

Στις αρχές του 1867, λοιπόν, το χερσαίο τηλεγραφικό δίκτυο είχε αναπτυχθεί πλέον σημαντικά, εντάσσοντας στην τηλεγραφική ανταπόκριση, τόσο την εγχώρια όσο και τη διεθνή, πολλές σημαντικές πόλεις. Όσον αφορά στην Στερεά Ελλάδα, η τηλεγραφική γραμμή ξεκινώντας από την Αθήνα έφτανε στη Θήβα, όπου διακλαδωνόταν προς τρεις κατευθύνσεις, μία προς Χαλκίδα, μία δεύτερη προς Λιβαδειά, και τρίτη τη διακλάδωση προς Λαμία και από εκεί στη Στυλίδα και τη Σούρπη, από όπου επιτυγχανόταν η τηλεγραφική επικοινωνία με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και την Ευρώπη. Η διακλάδωση προς Λιβαδειά συνεχιζόταν προς την Άμφισσα, το Μεσολόγγι και το Αγρίνιο και από εκεί στον Καρβασαρά (Αμφιλοχία) και τελικά στη Βόνιτσα. Ως προς το νότιο σκέλος του χερσαίου τηλεγραφικού δικτύου, αυτό αναπτυσσόταν από την Αθήνα στην Κόρινθο μέσω Μεγάρων και στη συνέχεια διακλαδωνόταν, με την πρώτη και παλαιότερη διαδρομή να κατευθύνεται προς την Πάτρα μέσω Αιγίου, η οποία στη συνέχεια επεκτεινόταν προς τον Πύργο. Η άλλη διακλάδωση, ξεκινώντας από την Κόρινθο έφτανε στην Τρίπολη μέσω Άργους και Ναυπλίου. Από εκεί συνέχιζε αφενός προς τη Σπάρτη και αφετέρου προς την Μεγαλόπολη, την Καλαμάτα και τη Μεσσήνη, ενώ είχε προβλεφθεί μια ακόμη

τηλεγραφικών υπαλλήλων στο εξωτερικό, ώστε να πραγματοποιήσουν κανονικές σπουδές τηλεγραφικής μηχανικής. Καράκαλος, όπ.π., σελ. 132-133.

[303] ΦΕΚ αρ.22, 14.03.1866.

[304] Υπενθυμίζεται ότι ήδη από το 1859 είχε ψηφιστεί η αναγκαία πίστωση για επέκταση της τηλεγραφικής γραμμής από την Πάτρα στη Βόνιτσα, μέσω και της τοποθέτησης υποβρυχίου καλωδίου μεταξύ Ρίου – Αντιρρίου. Αντίστοιχα ήδη από το 1861 είχε προβλεφθεί η σύσταση του τηλεγραφείου Καρβασαρά και Μεσολογγίου με το ΦΕΚ αρ. 54, 16.09.1861. Η αποτυχία λειτουργίας, ωστόσο, του υποβρυχίου καλωδίου Ρίου – Αντιρρίου είχε ως αποτέλεσμα να καθυστερήσει η ένταξη των πόλεων αυτών στο τηλεγραφικό δίκτυο και να πραγματοποιηθεί μόνο κατά την επέκταση των χερσαίων γραμμών κατά μήκος της Στερεάς Ελλάδας.

[305] ΦΕΚ αρ.26, 02.04.1866.

διακλάδωση από το Ναύπλιο στο ακρωτήριο της Ερμιονίδας με στόχο τη σύνδεση με τις Σπέτσες.

Με το χερσαίο τηλεγραφικό δίκτυο να έχει αναπτυχθεί σε τέτοιο βαθμό, η φύλαξη πλέον των τηλεγραφικών γραμμών φαίνεται πως δεν αποτελούσε απλό ζήτημα, όπως πιθανόν ήταν όσο το δίκτυο απαρτιζόταν απλώς από τη γραμμή Πειραιά – Αθήνας – Πάτρας. Σύμφωνα με τον νόμο περί τηλεγραφικής υπηρεσίας του 1861 η φύλαξη των γραμμών ανατίθετο σε πεζούς ή έφιππους φύλακες, που διορίζονταν από το κράτος με υπουργική διαταγή, έπειτα από βασιλικό διάταγμα που όριζε τον απαιτούμενο αριθμό τους για τα διάφορα τμήματα των τηλεγραφικών γραμμών.[306]

Βάσει των βασιλικών διαταγμάτων που εκδόθηκαν σχετικά, φαίνεται πως το 1866 υπηρετούσαν στην τηλεγραφική υπηρεσία 79 πεζοί φύλακες και μόλις 2 έφιπποι, για το τμήμα Λαμίας – Σούρπης, το οποίο είναι αρκετά λογικό δεδομένου ότι έπρεπε να υπάρχει ταχύτερη επικοινωνία του κεντρικού τηλεγραφείου της Λαμίας με το συνοριακό σταθμό της Σούρπης. Φαίνεται, ωστόσο, πως η οργάνωση του συστήματος επιτήρησης των γραμμών είχε αποδειχθεί αναποτελεσματική, όπως υπογραμμίζει ο Ευθύμιος Καράκαλος το 1865, στοχοποιώντας ως βασικές αιτίες τον οργανισμό της υπηρεσίας των φυλάκων, τον μεγάλο τους αριθμό και την συνεχή αντικατάστασή τους:

> *Τριάκοντα και πέντε χιλιάδας δραχμών δαπανά κατ' έτος παρ' ημίν το Δημόσιον εις μισθοδοσίας φυλάκων των τηλεγραφικών Γραμμών, και εν τούτοις ου μόνον δεν προλαμβάνονται αι συνεχείς διακοπαί των Γραμμών, αλλ' ουδ' επανορθούνται συνήθως υπ' αυτών των φυλάκων, αλλ' υφίσταται νέας δαπάνας το Δημόσιον κατά*

---

[306] Στο πλαίσιο αυτό, όπως έχει προαναφερθεί, τον Σεπτέμβριο του 1861 είχαν διοριστεί οι πρώτοι 22 πεζοί φύλακες, εκ των οποίων οι 2 για το τμήμα Πειραιά – Αθήνας και οι 20 για το τμήμα Αθήνας – Πάτρας, ΦΕΚ αρ. 54, 16.09.1861.
Για τις πρώτες μεγάλες διακλαδώσεις του δικτύου προς Λαμία αφενός και προς Τρίπολη αφετέρου, τον Απρίλιο του 1864 δημοσιεύτηκαν δύο διατάγματα καθορισμού του αριθμού των εκεί τηλεγραφικών φυλάκων. Το πρώτο αφορούσε στο τμήμα Κόρινθος – Τρίπολη, για το οποίο προβλέπονταν 10 πεζοί φύλακες, και στο τμήμα Ελευσίνα – Λαμία, για το οποίο ορίζονταν 18 επίσης πεζοί φύλακες, με δυνατότητα αντικατάστασής τους από τον μισό αριθμό έφιππων φυλάκων, «ανάγκης τυχούσης», ενώ το δεύτερο αφορούσε στο συνοριακό τμήμα από τη Λαμία έως τη Σούρπη, για το οποίο ορίζονταν δύο έφιπποι και ένας πεζός, ΦΕΚ αρ.16, 25.04.1864.
Ακολούθησε τον επόμενο χρόνο το διάταγμα καθορισμού του αριθμού των φυλάκων για το τμήμα της τηλεγραφικής γραμμής Τρίπολης – Καλαμάτας, με τους φύλακες να ανέρχονται σε 6 πεζούς που «εάν κατόπιν παραστή ανάγκη» μπορούσαν να αντικατασταθούν από τρεις έφιππους. ΦΕΚ αρ.50, 01.11.1865.
Μισό χρόνο αργότερα, στις αρχές του 1866, δημοσιεύτηκε και το διάταγμα προσδιορισμού του αριθμού των φυλάκων για το τμήμα Πάτρας – Πύργου, με πρόβλεψη 8 πεζών φυλάκων, και για το τμήμα Λιβαδειάς – Μεσολογγίου, για το οποίο προβλέπονταν 14 επίσης πεζοί φύλακες, ΦΕΚ αρ.10, 31.01.1866.

πάσαν διόρθωσιν βλάβης αυτών· ο οργανισμός της υπηρεσίας των φυλάκων, ο πολύς αριθμός και αι συνεχείς αντικαταστάσεις αυτών εισί τα αίτια της τοιαύτης καταστάσεως.[307]

Για την καλύτερη οργάνωση της επιτήρησης και επιδιόρθωσης των γραμμών τον Μάρτιο του 1866 δημοσιεύτηκε το βασιλικό διάταγμα με τίτλο «Περί των προσόντων κλπ. των τηλεγραφικών κλητήρων και φυλάκων».[308] Όπως προκύπτει από το προοίμιο, «ο διορισμός καταλλήλου προσωπικού τηλεγραφικών φυλάκων και η εξασφάλισις της μονιμότητος αυτού» θεωρείτο ότι συντελούσε σημαντικά στην επακριβή επιτήρηση και συντήρηση των γραμμών σε καλή κατάσταση. Βάσει του διατάγματος αυτού, ως βασικά προσόντα για την τριετή θητεία των τηλεγραφικών φυλάκων θεωρούνταν η ελληνική υπηκοότητα, η έλλειψη καταδίκης για κακούργημα ή πλημμέλημα, η ηλικία μεταξύ 21-50 ετών, η αρτιμέλεια και «υγιής κράση», η

---

[307] Καράκαλος, όπ.π., σελ. 96. Η γλαφυρή περιγραφή της κατάστασης από τον Καράκαλο αξίζει να παρατεθεί:

Κατά τον οργανισμόν της υπηρεσίας των φυλάκων, έκαστος φύλαξ οφείλει άπαξ της ημέρας να διατρέχη το υπό την επιτήρησίν του τμήμα της Γραμμής· μη υπάρχοντος όμως μέσου βεβαιώσεως τούτου, ο μεν άπαξ μόνο της εβδομάδος μεταβαίνει προς επιθεώρησιν του τμήματός του, ο δε βραδύτερον, ως επί το πλείστον όμως οι φύλακες μόνον όταν λάβωσι διαταγήν του Τηλεγραφείου, εις ου την δικαιοδοσίαν υπάγονται περί διακοπής της Γραμμής, τότε μεταβαίνουν προς επιθεώρησιν του τμήματός των, αλλά και τότε ιδού τι συμβαίνει. Ο της έδρας του Τηλεγραφείου φύλαξ επιθεωρών το τμήμα του φθάνει μέχρι της έδρας του επομένου συναδέλφου του, ίνα τω εγχειρίση την εγκύκλιον του Τηλεγραφείου, αλλ' επειδή πολλάκις μεν αι έδραι των φυλάκων είναι εις μέρη ακατοίκητα, συνήθως δε εις κατοικημένα, όπου όμως δεν μένουν οι φύλακες, ασχολούμενοι εις άλλας εργασίας των· ο πρώτος φύλαξ δεν ευρίσκει συνήθως τον συνάδελφόν του και εγχειρίζει την διαταγήν του Τηλεγραφείου εις τον τυχόντα χωρικόν δια να τη παραδώση εις τον φύλακα ή να την αφήση εις το μέρος όπου έχει εναποθέσει τα εργαλεία του μέχρις ου έλθη εκείνος και λάβη γνώσιν αυτής· και αν μεν εγκαίρως φθάση εις χείρας του φύλακος το έγγραφον καλώς, άλλως η Γραμμή μένει διακεκομμένη μέχρις ου δευτέρα εγκύκλιος του Τηλεγραφείου διαδεχθή την πρώτην· αν τούτο δεν συμβή εις τον δεύτερον φύλακα, θα συμβή εις τον τρίτον κλπ. διότι ανά δύο ώρας κατά κανόνα υπάρχει εις φύλαξ· ούτως η επανόρθωσις της διακοπής βραδύνει επί πολλάς ημέρας· αφού τέλος πάντων ευρεθή το μέρος της διακοπής, ο φύλαξ εις ου το τμήμα υπάρχει αύτη οφείλει κατά τον κανονισμόν να ζητήση συνδρομήν από τους παρακειμένους συναδέλφους του μη δυνάμενος μόνος να εγχώση εκ νέου τον τυχόν καταπεσόντα ένα ή πλείους πασσάλους και να συνδέση την Γραμμήν· αλλ' επειδή δεν είναι εύκολον να εύρη τους παρακειμένους συναδέλφους του, δι' ους είπομεν ανωτέρω λόγους, ούτε συμφέρει να τρέχη προς αναζήτησιν των, διότι η εκ της βραδύτητος εις την αποκατάστασιν της Γραμμής ζημία είναι μεγαλειτέρα, μισθόνει εργάτας και υποβάλλει αποδείξεις πληρωμής εις ο Τηλεγραφείον ανήκει· ούτω νέας δαπάνας υφίσταται το Δημόσιον· Αν ολιγώτεροι υπήρχον φύλακες το κακόν ήθελε είσθαι μικρότερον, και αι εγκύκλιοι των Τηλεγραφείων ταχύτερον ήθελον διέρχεσθαι από φύλακος εις φύλακας.»

Στο ίδιο, σελ. 96-97.

Ειδικά ως προς την συνεχή αντικατάσταση των φυλάκων, ο Καράκαλος αναφέρει πως «συμβαίνουσι πολλά άτοπα. Αι εις τους φύλακας ανατεθειμέναι μικραί των Γραμμών επισκευαί, ένεκα της απειρίας αυτών, δεν γίνονται καταλλήλως, και η ανταπόκρισις προσκόπτει ενίοτε δια τούτον μόνο τον λόγον». Ως παράδειγμα φέρει την επιδιόρθωση της γραμμής Κορίνθου – Αιγίου κατά το προηγούμενο έτος, κατά την οποία ένας φύλακας προσέθεσε κομμάτι σχοινιού από το οποίο προκλήθηκε πολυήμερη διακοπή της τηλεγραφικής επικοινωνίας και το ζήτημα λύθηκε μόνο όταν εξέτασε τη γραμμή τηλεγραφικός υπάλληλος. Αντίστοιχα στη γραμμή Ναυπλίου – Τριπόλεως κάποιους μήνες πριν η σύνδεση των συρμάτων είχε γίνει με τόσο λάθος τρόπο ώστε αναλόγως του καιρού, λόγω της οξείδωσης των συρμάτων η επικοινωνία μία διακοπτόταν, μία επανερχόταν, παρότι οι φύλακες έκριναν ότι η γραμμή βρισκόταν σε καλή κατάσταση. *Στο ίδιο*, σελ. 98.

[308] ΦΕΚ αρ.24, 17.03.1866. Το διάταγμα αυτό εξειδίκευε τα κριτήρια πρόσληψης των τηλεγραφικών φυλάκων, τα οποία στο διάταγμα «Περί της υπηρεσίας του τηλεγραφικού τμήματος και των καθηκόντων εν γένει των τηλεγραφικών υπαλλήλων» περιορίζονταν στην ηλικία από 21 έως 40 έτη, τη γνώση γραφής και ανάγνωσης και την «μη νοσηρή κατάστασιν», άρθρο 40, ΦΕΚ αρ.70, 15.11.1861.

γνώση γραφής και ανάγνωσης και η προηγούμενη θητεία σε άλλες θέσεις της δημόσιας υπηρεσίας, ακόμα και στο στρατό και στην Εθνοφυλακή κατά την καταδίωξη της ληστείας. Το διάταγμα περιέγραφε επίσης τη διαδικασία υποβολής των αναγκαίων πιστοποιητικών αίτησης για τη θέση και εξέτασης των υποψηφίων από επιτροπή, διαδικασία η οποία επρόκειτο να εφαρμοστεί και επί των εν ενεργεία υπηρετούντων τηλεγραφικών φυλάκων και κλητήρων. Αυτό το βασιλικό διάταγμα, δηλαδή, στόχευε στην αναδιοργάνωση της φύλαξης και επιτήρησης των τηλεγραφικών γραμμών στη βάση συγκεκριμένων κριτηρίων και διαδικασίας διορισμού των φυλάκων.[309] Για τον ίδιο λόγο προβλέπονταν ρητά και οι λόγοι απόλυσης τους από την υπηρεσία.

Παρά τις προβλέψεις του τελευταίου αυτού διατάγματος, ωστόσο, στις αρχές του 1867 ο τότε Υπουργός Εσωτερικών και Πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου Αλέξανδρος Κουμουνδούρος κατέθεσε νομοσχέδιο βάσει του οποίου η κυβέρνηση αποκτούσε τη δυνατότητα παραχώρησης, για μία δεκαετία, της φύλαξης, συντήρησης και επισκευής των τηλεγραφικών γραμμών σε ιδιώτες με δημόσιο διαγωνισμό.[310] Με το νομοσχέδιο αυτό ουσιαστικά προτεινόταν μια ελαφριά αποδυνάμωση του κρατικού μονοπωλίου που είχε κατοχυρωθεί με τον σχετικό νόμο του 1861, καθώς για πρώτη φορά ορισμένες λειτουργίες ανατίθονταν σε ιδιώτες, χωρίς, ωστόσο, να θίγεται ο πυρήνας του μονοπωλίου ως προς την κατασκευή, κυριότητα και λειτουργία των γραμμών. Το ζήτημα παραχώρησης μίας εκ των ως τότε σχετικών με το τηλεγραφικό δίκτυο κρατικών λειτουργιών σε ιδιώτες δεν προκάλεσε, παρόλα αυτά, έντονη συζήτηση κατά τις συνεδριάσεις της Βουλής.

Τα μόνα σημεία που χρήζουν σημείωσης είναι αφενός η απάντηση του Προέδρου της Βουλής στον βουλευτή Σταματάρα, που ζητούσε να ενημερώσει ο Υπουργός τη Βουλή για το λόγο εισαγωγής του νομοσχεδίου, σύμφωνα με την οποία «ο κύριος πρωθυπουργός ειπεν ότι το μέτρον αυτό, το οποίον καθιερούται διά του νομοσχεδίου αυτού είναι το ευκολώτερον και συντελεστικώτερον» και αφετέρου η παρέμβαση του βουλευτή Ηλείας Αλέκου Άχολου. Σύμφωνα με την αγόρευση του τελευταίου, το νομοσχέδιο ήταν ορθό, γιατί με τον τρόπο αυτό θα αποφευγόταν στο

[309] Ουσιαστικά το νέο αυτό διάταγμα υιοθετούσε ορισμένες από τις προτάσεις του Καράκαλου το 1865, όπως η πρόβλεψη επιτροπής κρίσης των προσόντων των φυλάκων, η αφαίρεση της προϋπόθεσης αγαμίας τους και η διεύρυνση της επιτρεπόμενης ηλικίας εργασίας, προκειμένου να αποφευχθεί η παραίτηση έμπειρων φυλάκων. Καράκαλος, όπ.π., σελ. 99.

[310] Άρθρο 1 Νομοσχεδίου περί συντήρησης των τηλεγραφικών γραμμών, Συνεδριάσεις της 9ης, 10ης, 11ης και 12ης Ιανουαρίου 1867, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Προεδρεία Λυκούργου Κρεστενίτου, τ.Α', 1867, σελ. 74-91.

εξής το στοιχείο των πελατειακών διορισμών φυλάκων, που είχε ως αποτέλεσμα την μη αποτελεσματική φύλαξη και συντήρηση των γραμμών:

> *Έκαστος από ημάς δεν έκαμεν άλλο μέχρι τούδε παρά να προσπαθή να διορίση ένα φύλακα, όστις ενώ κάθηται εις τα Μέγαρα ο τηλέγραφος ευρίσκεται δύω ημέρας μακρυά, ώστε και αν πέση κανένας πάσσαλος θα περάση πολύς καιρός δια να σηκωθή.*

Το ζήτημα που προκάλεσε την εντονότερη συζήτηση ήταν άλλο, και πιο συγκεκριμένα το τρίτο άρθρο του κατατεθέντος νομοσχεδίου, σύμφωνα με το οποίο αναγνωριζόταν στους «μισθουμένους του εργολάβου υπηρέτας» που θα εργάζονταν στην φύλαξη και συντήρηση των τηλεγραφικών γραμμών, το δικαίωμα βεβαίωσης αξιόποινων πράξεων. Πρόκειται για το ζήτημα που είχε ήδη προκαλέσει έντονες διαφωνίες κατά τη συζήτηση του νομοσχεδίου περί κρατικού μονοπωλίου και σχετικών ποινών του 1861, για το οποίο δικαίωμα είχε τελικά συμφωνηθεί να αναγνωρίζεται μόνο στους τηλεγραφικούς υπαλλήλους και όχι στους φύλακες.[311]

Ως προς το ζήτημα αυτό εκφράστηκε αρχικά η πιο μετριοπαθής άποψη του βουλευτή Σταματάρα ότι προκειμένου να ανατεθεί η βεβαίωση αξιόποινων πράξεων στους υπαλλήλους του ιδιώτη εργολάβου, αυτοί θα έπρεπε έστω να υποβάλλονται σε ορκοδοσία, όπως και οι αγροφύλακες. Στη συνέχεια, ωστόσο, ο βουλευτής Γορτυνίας Γόντικας διαμαρτυρήθηκε έντονα, εκφράζοντας την άποψη περί μη ορθότητας χορήγησης τέτοιας εξουσίας βεβαίωσης αξιοποίνων πράξεων, γιατί με τον τρόπο αυτό θα ανατίθετο σε ιδιώτη ανακριτική εξουσία, και οι εκθέσεις βεβαίωσης θα είχαν την ισχύ δημοσίων εγγράφων έναντι των δικαστηρίων, κάτι το οποίο δεν μπορούσε να γίνει δεκτό. Πρότεινε, συνεπώς, ο βουλευτής Γόντικας την απάλειψη του άρθρου, ενώ στη συνέχεια, επανερχόμενος στη συζήτηση έθιξε και το ζήτημα της ανάγκης οι φύλακες να γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση, κάτι το οποίο θα ήταν πολύ περιοριστικό για τους εργολάβους που δεν θα μπορούσαν εύκολα να βρουν «γραμματισμένους ανθρώπους δι' ευτελούς μισθού». Ο βουλευτής Άχολος, παρεμβαίνοντας και πάλι, υπενθύμισε ότι ακόμη και τότε δεν είχε υπάρξει κάποιο παράδειγμα εκ προθέσεως καταστροφής στύλων και συρμάτων και πως οι καταστροφές οφείλονταν στη σήψη και πτώση των στύλων που θα έπρεπε να

[311] Άρθρο 10 του Νόμου ΨΗ', ΦΕΚ αρ.77, 27.12.1861.

κατασκευάζονται από ξύλο δρυός.[312] Ο βουλευτής Άχολος γίνεται, μάλιστα, εξαιρετικά περιγραφικός, προκαλώντας γέλιο στους υπόλοιπους βουλευτές:

> *Παράδειγμα δεν έχομεν έως τώρα να υπάγη κανείς να ρίψη τον πάσσαλον· τι γίνεται, το οποίον ο Κ. υπουργός ανέφερε· πηγαίνει κανένας με 10 φοράδες και περνά από τους πασσάλους· μια φοράδα ξύεται εις τον στύλον και τον ρίπτει· ο φύλαξ λέει του Αχόλου ήτο η φοράδα, πρόστιμο (γέλως)· τι αξιόποινα μου λέγετε; Οι δικηγόροι μας έφαγον.*

Υπέρ της εν λόγω διάταξης τοποθετήθηκε ο βουλευτής Κυπριάδης, υπενθυμίζοντας ότι η κυβέρνηση έπρεπε να νομοθετεί προλαμβάνοντας, εν προκειμένω προβλέποντας τη δυνατότητα βεβαίωσης εγκλημάτων που μπορούσαν να είναι μέχρι και κακουργήματα και που θα μπορούσαν να προκληθούν στο μέλλον στη βάση πολιτικών ή εμπορικών λόγων εκ προθέσεως καταστροφής των στύλων ή των συρμάτων. Και ο Κυπριάδης, ωστόσο, αναγνώριζε την ανάγκη ορκοδοσίας των φυλάκων σε κάποια δημόσια αρχή.

Στις παρατηρήσεις αυτές ο Κουμουνδούρος απάντησε πως σε κάθε περίπτωση το εν λόγω άρθρο δεν είχε και μεγάλη σημασία και στην ουσία είχε προστεθεί «μάλλον ως απειλή παρέχουσα ευκολίαν εις τους εργολάβους», οι οποίοι, μάλιστα, σύμφωνα με τον Υπουργό και Πρωθυπουργό, «αναλαμβάνουν ευθύνην μεγάλην, διότι ίνα πραγματοποιηθή η εργολαβία είναι ανάγκη να τους προσθέσωμεν όρους βαρείς». Επιπλέον αντέκρουσε το επιχείρημα περί αλφαβητισμού των φυλάκων υποστηρίζοντας πως σε κάθε περίπτωση οι εργολάβοι δεν είχαν συμφέρον να προσλαμβάνουν αναλφάβητους φύλακες, ενώ, τέλος, υπενθύμιζε πως σε κάθε περίπτωση η βεβαίωση αυτή δεν είχε ιδιαίτερη δικαστική βαρύτητα, καθώς ήταν δυνατή η απόδειξη του εναντίου. Μετά, ωστόσο, και από τις διαμαρτυρίες του βουλευτή Σακελλαριάδη, πέραν του Γόντικα, ο οποίος θεωρώντας τη διάταξη αυτή «όλως διόλου άνω ποταμών», καθώς σύμφωνα με το νόμο ««όταν δεν ήναι ωρκισμένος ένας υπάλληλος δεν δύναται να διαβεβαιώση» ζητούσε και εκείνος την απάλειψη της διάταξης, ο Κουμουνδούρος συναίνεσε σε αυτό.

---

[312] Για την κακή ποιότητα των στύλων που χρησιμοποιούνταν κατά την κατασκευή των γραμμών στην Ελλάδα είχε γράψει και ο Καράκαλος. Ως αιτίες υπογράμμιζε την απουσία υιοθέτησης μεθόδων συντήρησης του ξύλου που εφαρμόζονταν στο εξωτερικό, την ατελή τοποθέτηση τους από τους εργολάβους κατά την οποία «ούτε εις τους λάκκους δίδεται το ανάλογον βάθος, πολλάκις δε γίνεται χρήσις τεμαχίων ξύλων προς στερέωσιν των δοκών, ούτω σηπόμενα τα ξύλα διευκολύνουσι και την σήψιν των δοκών», καθώς και την πονηριά των εργολάβων, όπως φαίνεται πως είχε συμβεί κατά την κατασκευή της γραμμής της Λαμίας:

> *Παρ' ημίν συμβαίνει πολλάκις το εξής· ο εργολάβος αντί να θέση τας δοκούς ακεραίας διχοτομεί και τριχοτομεί τας έχουσας μείζον πάχος και ούτως ευκολύνεται αφ' ενός η ταχεία φθορά των δοκών, το δε Δημόσιον πληρόνει δις και τρίς μίαν και την αυτήν δοκόν.*

Καράκαλος, όπ.π., σελ. 90, υποσημ. 1-2 σελ. 91.

Ως αποτέλεσμα, ο Νόμος ΡΟ' που δημοσιεύτηκε λίγο αργότερα αποτελείτο μόλις από δύο άρθρα, το πρώτο που αναλύθηκε προηγουμένως, και το δεύτερο, βάσει του οποίου η περιγραφή του τρόπου διενέργειας του διαγωνισμού ανάθεσης και των όρων της εργολαβίας θα γινόταν με βασιλικό διάταγμα.[313] Πράγματι, το σχετικό βασιλικό διάταγμα που δημοσιεύτηκε λίγους μήνες αργότερα, στις 20 Ιουλίου του 1867 προέβλεπε, όπως είχε προκαταβάλει τους βουλευτές ο Κουμουνδούρος, αρκετά αυστηρούς όρους.[314] Σύμφωνα με το διάταγμα αυτό βασική υποχρέωση του εργολάβου ήταν η υποχρέωση επιτήρησης, διατήρησης σε καλή κατάσταση και ακώλυτη ενέργεια των εναερίων τηλεγραφικών γραμμών και η επισκευή τους ιδίαις δαπάναις, σύμφωνα με τις οδηγίες του Υπουργείου Εσωτερικών, έναντι του ετησίου μισθώματος που του χορηγούσε το Δημόσιο.[315] Ο προβλεπόμενος χρόνος επισκευής των βλαβών που είχαν ως αποτέλεσμα τη διακοπή της τηλεγραφικής επικοινωνίας ήταν πολύ σύντομος, καθώς δεν έπρεπε να ξεπερνά τον απαιτούμενο χρόνο κάλυψης της μισής απόστασης ανάμεσα στα δύο τηλεγραφεία στο ενδιάμεσο τμήμα των οποίων είχε προκύψει η βλάβη. Σε περίπτωση που η διακοπή διαρκούσε περισσότερο, ο εργολάβος όφειλε να αποζημιώσει το δημόσιο καταβάλλοντας 30 δραχμές ανά ώρα καθυστέρησης. Επιπλέον, ο εργολάβος ήταν υποχρεωμένος να αναλαμβάνει και τα νέα σύρματα που επρόκειτο να προστεθούν στο τμήμα της γραμμής που είχε αναλάβει, καθώς και κάθε προέκταση ή διακλάδωση του τμήματος του.[316]

Η φύλαξη και συντήρηση των τηλεγραφικών γραμμών επανέρχεται στο κράτος. Η στροφή αυτή στη συντήρηση, επισκευή και φύλαξη των τηλεγραφικών γραμμών από ιδιώτες εργολάβους φαίνεται, ωστόσο, πως δεν απέδωσε, καθώς μόλις δυόμιση χρόνια αργότερα ακολούθησε νέο νομοσχέδιο «περί συντήρησης και φύλαξης των τηλεγραφικών γραμμών», αυτή τη φορά από το Υπουργειον Ζαΐμη, το

[313] Νόμος ΡΟ', ΦΕΚ 8 02.02.1867.

[314] Διάταγμα «Περί παραχωρήσεως εις εργολάβους της επισκευης, συντηρήσεως και φυλάξεως των τηλεγραφικων γραμμων», ΦΕΚ αρ.43, 20.07.1867.

[315] Σύμφωνα με τις Οδηγίες του Υπουργού Εσωτερικών προς τους εργολάβους, οι οποίες ακολουθούσαν το βασιλικό διάταγμα, από το Δημόσιο χορηγούνταν, επίσης, στον εργολάβο «οι στύλοι, το σύρμα, μονωτήρες, κεφαλομονωτήρες και εν γένει παν υλικόν» που μπορεί να χρειαζόταν, εκτός από τα εργαλεία των φυλάκων. Τα τηλεγραφεία έπρεπε να διαθέτουν πάντοτε την απαιτούμενη ποσότητα προς παράδοση στον εργολάβο, με την έγκριση του υπουργείου. Οδηγία Νο4, Οδηγίες Υπουργού Εσωτερικών προς τους εργολάβους υπ' αρ. πρωτ. 7921, *στο ίδιο* ΦΕΚ.

[316] Πρόκειται για το άρθρο 13 του βασιλικού διατάγματος. Στο άρθρο 4 οι τηλεγραφικές γραμμές του ελληνικού κράτους διαιρούνταν στα ακόλουθα τμήματα, και ένας εργολάβος είχε τη δυνατότητα να αναλάβει τη φύλαξη, συντήρηση και επισκευή είτε ενός είτε περισσότερων από αυτά. Τα τμήματα ήταν τα εξής: (α) Αθηνών – Πειραιώς και Αθηνών – Κορίνθου, Αθηνών – Θηβών και Αθηνών – Χαλκίδος, (β) Θηβών – Άμφισσας και Θηβών – Σούρπης, (γ) Άμφισσας – Μεσολογγίου, (δ) Μεσολογγίου – Βόνιτσας, (ε) Κορίνθου – Πατρών, (στ) Πατρών – Πύργου, (ζ) Κορίνθου – Τρίπολης και (η) Τρίπολης – Σπάρτης και Τρίπολης – Καλαμών.

οποίο κυβέρνησε από τον Ιανουάριο του 1869 έως τον Ιούλιο του 1870. Στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής* δεν αποτυπώνεται κάποια αναλυτική συζήτηση επί του νομοσχεδίου αυτού,[317] καθώς την ίδια περίοδο λάμβανε χώρα η συζήτηση και ψήφιση νομοσχέδιου περί χορήγησης αναπληρωτικής πίστωσης για την επέκταση των τηλεγραφικών γραμμών, που συνοδεύτηκε από μια πολύ ενδιαφέρουσα συζήτηση σχετικά με τις επαρχίες στις οποίες ήταν αναγκαία η σύσταση τηλεγράφου, στην οποία θα γίνει αναφορά στη συνέχεια.

Η απόρριψη του προηγούμενου συστήματος φύλαξης των γραμμών, συνεπώς, προκύπτει εν τοις πράγμασι από τις ίδιες τις διατάξεις του νομοσχεδίου, στις οποίες αποτυπωνόταν η επιστροφή στην παλαιότερη μέθοδο διαχείρισης της φύλαξης των γραμμών. Βασική ρύθμιση ως προς αυτό ήταν η ακύρωση του νόμου ΡΟ' του 1867 που είχε ψηφίσει το Υπουργείον Κουμουνδούρου (άρθρο 1) και η πρόβλεψη διορισμού των πεζών και των έφιππων φυλάκων από το Υπουργείο Εσωτερικών (άρθρο 2). Κατά την ψήφιση του νομοσχεδίου ο αριθμός των φυλάκων προσδιοριζόταν σε 63, με πρόβλεψη αύξησης του αριθμού τους κατά τη σύσταση νέων γραμμών με απόφαση του Υπουργού Εσωτερικών. Εν προκειμένω από τους 63 φύλακες οι 9 προβλεπόταν να είναι πεζοί και οι 54 έφιπποι, εφαρμόζοντας για πρώτη φορά σε τόσο μεγάλο εύρος την πρόβλεψη για έφιππους φύλακες, οι οποίοι παρότι είχαν υψηλότερο μισθό, θεωρούνταν οικονομικότεροι γιατί κάλυπταν μεγαλύτερες αποστάσεις κατά την επιτήρηση των γραμμών, και συνεπώς χρειάζονταν λιγότεροι.[318] Επιπλέον, η θητεία των φυλάκων θα είχε τετραετή διάρκεια, έπειτα από ορκοδοσία, ενώ προβλέπονταν και μια σειρά ειδικότερων διατάξεων σχετικά με την τιμωρία για εγκατάλειψη θέσης εκ μέρους των φυλάκων, νομοθετική ρύθμιση που δεν υπήρχε στους σχετικούς προηγηθέντες νόμους, η οποία μάλλον εντάχθηκε εν προκειμένω για να θεραπεύσει τέτοια περιστατικά εγκατάλειψης θέσης που πρέπει να είχαν παρατηρηθεί στο μεσοδιάστημα.[319] Θεσπίζονταν, ακόμη, μια σειρά κριτηρίων για το

[317] Οι σχετικές συνεδριάσεις έλαβαν χώρα στις 2, 3 και 4 Οκτωβρίου του 1869. *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Γ' Σύνοδος Α', Προεδρεία Δημητρίου Χρηστίδου, σελ. 138-139, 155, 170-171.

[318] Ο μισθός του οριζόταν επίσης σε 80 δραχμές μηνιαίας για τους έφιππους και 50 δραχμές για τους πεζούς (άρθρο 3). Και στο νομοθέτημα αυτό προβλεπόταν η χορήγηση προκαταβολής 150 δραχμών στους έφιππους φύλακες για την αγορά του ίππου, με παρακράτηση 20 δραχμών από τον μισθό τους έως την εξόφληση της (άρθρο 14). Άρθρα 3, 14, *Νόμος ΤΛχ'*, ΦΕΚ αρ.45, 06.11.1869.

[319] Πιο συγκεκριμένα, στο άρθρο 4 προβλεπόταν πως όποιος φύλακας εγκατέλειπε τη θέση του και δεν επανερχόταν στο καθήκον πριν την ολοκλήρωση της τετραετούς θητείας απειλείτο με φυλάκιση έως 3 ετών και αποβαλλόταν από την υπηρεσία. Η ίδια ποινή προβλεπόταν και για όποιον φύλακα δεν επέστρεφε μέχρι και 5 ημέρες μετά την λήξη της χορηγηθείσας άδειας, ενώ με το ανώτατο όριο της ποινής τιμωρείτο ο φύλακας που εγκατέλειπε τη θέση του ενώ είχε διαταχθεί σε εκτέλεση υπηρεσίας.

διορισμό στη θέση του φύλακα που εντοπίζονται ήδη σε προηγούμενους νόμους και σχετικά βασιλικά διατάγματα,[320] καθώς επίσης για πρώτη φορά και ορισμένες ρυθμίσεις σχετικές με τη δυνατότητα αύξησης του μισθού στην περίπτωση επιλογής του ίδιου φύλακα να παραμείνει για νέα θητεία, για τους πεζούς από τις 50 στις 60 δραχμές και για τους έφιππους από τις 80 στις 100, και, σημαντικότερο ως στοιχείο κοινωνικού κράτους, η πρόβλεψη συνταξιοδότησης για όσους φύλακες υπηρετούσαν στην υπηρεσία πάνω από 20 χρόνια και ξεπερνούσαν σε ηλικία τα 50 έτη. Αντίστοιχη πρόβλεψη υπήρχε και για όσους φύλακες τραυματίζονταν ή αρρώσταιναν. Τέλος, και πάλι η εξειδίκευση των καθηκόντων των φυλάκων θα γινόταν με βασιλικό διάταγμα, όπως επίσης και ο καθορισμός της στολής των φυλάκων.[321]

Απολογισμός για την πρώτη δεκαετία

Με τον τελευταίο αυτό νόμο περί συντήρησης και φύλαξης των τηλεγραφικών γραμμών του 1869 ολοκληρώθηκε η κατάρτιση του θεσμικού πλαισίου λειτουργίας του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου, μια διαδικασία η οποία διήρκησε περίπου για μία δεκαετία. Στη δεκαετία αυτή το ελληνικό κράτος απέκτησε από το μηδέν τηλεγραφική υπηρεσία με διευθυντή, τηλεγραφητές εν ενεργεία, εκπαιδευόμενους τηλεγραφητές, κλητήρες και φύλακες γραμμών, σύνηψε δύο συνθήκες διεθνούς τηλεγραφικής ανταπόκρισης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, μέσω υποβρύχιας και εναέριας σύνδεσης, συμμετείχε στην ίδρυση του πρώτου υπερεθνικού οργανισμού, της Διεθνούς Τηλεγραφικής Ένωσης και συνυπέγραψε την πρώτη Διεθνή Τηλεγραφική Συνθήκη, πρώτη πράξη της παγκόσμιας ιστορίας των τηλεπικοινωνιών. Οι ελληνικές κυβερνήσεις καθιέρωσαν το κρατικό μονοπώλιο επί του χερσαίου τηλεγραφικού δικτύου, ακολουθώντας τις ανάλογες τάσεις στη νομοθεσία των υπόλοιπων ευρωπαϊκών κρατών, ενεπλάκησαν στην περιπέτεια της απόκτησης υποβρυχίων καλωδίων πρώτης γενιάς, παρά την επακόλουθη τεχνολογική αποτυχία τους και την οικονομική επιβάρυνση από τις σχετικές δαπάνες και κατόρθωσαν να

Προβλεπόταν επίσης η διαδικασία βεβαίωσης της εγκατάλειψης θέσης ή παράτασης της απουσίας με πρωτόκολλο από τη διοικητική αρχή και τον προϊστάμενο του τηλεγραφείου, ενώ, ακόμη, προβλεπόταν η πρόσληψη αναπληρωτή φύλακα με τον μισθό του απόντος. *Στο ίδιο*.

[320] Όπως η ελληνική υπηκοότητα, η ηλικία μεταξύ 20 και 45, εν προκειμένω, ετών, η καλή φυσική κατάσταση, η γνώση γραφής και ανάγνωσης και η μη καταδίκη για συγκεκριμένα κακουργήματα και πλημμελήματα. Ακόμη, η προηγούμενη θητεία σε θέση φύλακα, κλητήρα, χωροφύλακα ή στο στρατό και την εθνοφυλακή θεωρούνταν προτιμώμενα προσόντα (άρθρο 5). Αντίστοιχα στο άρθρο 12 περιγράφονταν αναλυτικά οι περιπτώσεις απόλυσης. Άρθρα 5, 12, *στο ίδιο*.

[321] Ως προς τη στολή, σύμφωνα με το άρθρο 10 η κατασκευή της θα βάρυνε τους ίδιους τους φύλακες, ενώ από την άλλη τα απαραίτητα εργαλεία για την πραγματοποίηση των καθηκόντων τους θα τους τα παραχωρούσε το Δημόσιο (άρθρο 11), *στο ίδιο*.

συνδέσουν τηλεγραφικώς σημαντικές πόλεις του βασιλείου με επέκταση των εναέριων γραμμών και ίδρυση νέων τηλεγραφείων στον ηπειρωτικό κορμό της χώρας.

Το θεσμικό πλαίσιο που καθιερώθηκε κατά την πρώτη αυτή δεκαετία επρόκειτο να διατηρηθεί και κατά την επόμενη, την περίοδο 1868-1878, ενώ οι προσπάθειες των ελληνικών κυβερνήσεων θα στρέφονταν πλέον σχεδόν αποκλειστικά στο ζήτημα της ανάπτυξης και του υποβρυχίου τηλεγραφικού δικτύου της χώρας, με στόχο την ένταξη των πολυάριθμων ελληνικών νησιών στο σύμπλεγμα της εσωτερικής αλλά και της διεθνούς τηλεγραφικής ανταπόκρισης.[322] Παράλληλα συνεχιζόταν η περαιτέρω δικτύωση των ελληνικών πόλεων, κωμοπόλεων και κεφαλοχωρίων, πολλές φορές σε ευθυγράμμιση και με τις διαδρομές των υποβρυχίων καλωδίων.

Ως προς τη σημασία που κατάφερε να αποκτήσει ο τηλέγραφος μέσα στην πρώτη δεκαετία λειτουργίας του, είναι χαρακτηριστική η συζήτηση που έλαβε χώρα στη Βουλή τον Οκτώβριο του 1869, κατά τη ψήφιση ενός νομοσχεδίου χορήγησης αναπληρωτικής πίστωσης επί του προϋπολογισμού του Υπουργείου Εσωτερικών, ένα μέρος της οποίας αφορούσε στην κατασκευή νέων εναέριων γραμμών και τη σύσταση τηλεγραφείων.[323] Επρόκειτο ουσιαστικά για επέκταση των χερσαίων τηλεγραφικών γραμμών του κράτους σύμφωνα με τις υποχρεώσεις που είχε αναλάβει η Ελλάδα με την υπογραφή της τηλεγραφικής σύμβασης με την εταιρεία

[322] Στην πραγματικότητα το θεσμικό πλαίσιο που καταρτίστηκε κατά την πρώτη δεκαετία λειτουργίας του τηλεγράφου στο ελληνικό βασίλειο δεν θα αναθεωρηθεί σημαντικά μέχρι το 1882, οπότε και θα γίνουν μεταρρυθμίσεις στο πλαίσιο του εκσυγχρονιστικού προγράμματος της κυβέρνησης του Χαρίλαου Τρικούπη. Βλ. Χρονολόγιο ιστοσελίδας Μουσείου Τηλεπικοινωνιών Ομίλου ΟΤΕ, διαθέσιμο στο https://www.otegroupmuseum.gr/portal/the_museum/chronology, τελευταία πρόσβαση 24.08.2021.

[323] Το νομοσχέδιο αυτό προέβλεπε την χορήγηση αναπληρωτικής πίστωσης 137.000 δραχμών στον προϋπολογισμό του Υπουργείου Εσωτερικών, και συγκεκριμένα στο Κεφάλαιο 8 του προϋπολογισμού. Από τις 137.000 δραχμές οι 22.000 θα καταλογίζονταν στο άρθρο 2 για τα έξοδα της Διεύθυνσης (των τηλεγράφων), οι 102.000 στο άρθρο 5 για τη φύλαξη και συντήρηση των εναέριων τηλεγραφικών γραμμών και οι 13.000 στο άρθρο 6 για την κατασκευή νέων εναερίων ηλεκτρικών γραμμών και τη σύσταση των τηλεγραφείων. Το μεγαλύτερο ποσό κατευθυνόταν στην φύλαξη και συντήρηση των γραμμών συνοδευτικά προς το νομοσχέδιο που προαναφέρθηκε, το οποίο αναδιοργάνωνε τη φύλαξη και συντήρηση των γραμμών και πάλι μέσω της πρόσληψης φυλάκων απευθείας από το δημόσιο. Η ανάγκη ενίσχυσης των πιστώσεων των σχετικών με τη συντήρηση και φύλαξη των γραμμών φαίνεται και από το γεγονός ότι ένα μήνα αργότερα, στις 21 Νοεμβρίου 1869 ψηφίζεται νέα χορήγηση αναπληρωτικής πίστωσης 322.564 δραχμών επί του προϋπολογισμού χρήσεως 1868, εκ των οποίων οι 98.634 χιλιάδες θα καταλογίζονταν στο Υπουργείο Εσωτερικών. Το μεγαλύτερο μέρος του ποσού αυτού, και συγκεκριμένα οι 94.369 χιλιάδες κατευθύνθηκαν στο Κεφάλαιο 3, σχετικά με τη διατήρηση των καταδίκων αλλά οι 4.165 προστέθηκαν επίσης στο άρθρο 5 του Κεφαλαίου 8, σχετικά με τη φύλαξη και συντήρηση των τηλεγραφικών γραμμών. Πρόκειται για τους Νόμους ΤΚ΄, ΦΕΚ αρ.42, 11.10.1869 και ΤΝΔ’, ΦΕΚ αρ.49, 28.11.1869.

υποβρυχίων καλωδίων Ράλλη & Binney στα τέλη του 1866 – αρχές του 1867, η οποία θα αναλυθεί στη συνέχεια.

Τρία είναι τα ενδιαφέροντα στοιχεία που αναδεικνύονται από τη συζήτηση αυτή. Το πρώτο είναι το κύρος που είχε αποκτήσει ο τηλέγραφος με τα χρόνια, σε τέτοιο βαθμό που όποια επαρχία δεν είχε ακόμα συνδεθεί με αυτόν θεωρείτο αδικημένη, και οι βουλευτές που την εκπροσωπούσαν πάλευαν να προωθήσουν την υπόθεσή τους. Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση των επαρχιών της Λοκρίδας, της Ευρυτανίας και της Τριφυλλίας στην Πελοπόννησο. Ο βουλευτής της πρώτης Τσαμόπουλος κατά τη συζήτηση διαμαρτυρόταν για την μη έως τότε σύσταση τηλεγραφείου στην πρωτεύουσα της Λοκρίδας Αταλάντη, για την οποία μάλιστα ενημέρωνε πως υπήρχε σχετική πρόβλεψη ήδη από το 1864, που όμως δεν είχε εφαρμοστεί.[324] Με τη σειρά του ο βουλευτής Ευρυτανίας Γιόλδασης υπενθύμιζε τη σημασία της επαρχίας του, καθώς βρισκόταν «εις την μεθόριον γραμμήν» και ζητούσε την επέκταση των τηλεγραφικών γραμμών και σε αυτήν «δια λόγους δημοσίας ασφαλείας προ πάντων, διότι πιέζεται ως τους δύο ομόρους νομούς». Επέμενε, μάλιστα, ότι πέραν των λόγων δημόσιας ασφάλειας, η «Σιβηρία της ελευθέρας Ελλάδος» υφίστατο κάθε χειμώνα λόγω του χιονιού πλήρη απομόνωση από την υπόλοιπη χώρα λόγω της διακοπής και της ταχυδρομικής επικοινωνίας εξαιτίας του χιονιού.[325] Ο βουλευτής Τριφυλλίας Σωτηρόπουλος προχώρησε στην πιο συγκροτημένη τοποθέτηση, δηλώνοντας ότι κατανοούσε την ύπαρξη περιορισμένων πιστώσεων και προσωπικού και αναφέρθηκε στα δύο κριτήρια που θεωρούσε ότι θα έπρεπε να εφαρμόζονται κατά την επιλογή του τόπου σύστασης τηλεγραφείων. Το πρώτο ήταν η ανάγκη της δημόσιας υπηρεσίας, στο πλαίσιο και της δημόσιας ασφάλειας και το δεύτερο ήταν «αι συναλλαγαί των κατοίκων, τα εμπορικά συμφέροντα, τα οποία σήμερον ως επί το πλείστον, ως γνωρίζετε, ενεργού
νται διά των τηλεγράφων». Στη βάση των κριτηρίων αυτών εξέφραζε το παράπονο των συμπατριωτών του που η πρωτεύουσα της επαρχίας τους, η Κυπαρισσία είχε αφεθεί χωρίς τηλέγραφο, ενώ συμμετείχε πολύ ενεργά στο εξαγωγικό εμπόριο σταφίδας, λαδιού και άλλων προϊόντων, και αντιπαρέβαλλε την περίπτωσή της με την

[324] Ο Τσαμόπουλος αναφέρεται σε ύπαρξη σχετικού διατάγματος, δεν έχει εντοπιστεί ωστόσο τέτοιο διάταγμα κατά την έρευνα στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*. Η σχετική συζήτηση στη Βουλή έλαβε χώρα στη συνεδρίαση της 4ης Οκτωβρίου 1869, όπως προκύπτει από την *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περίοδος Γ' Σύνοδος Α', Προεδρεία Δημητρίου Χρηστίδου, σελ. 152-154.

[325] Το επιχείρημα του Γιόλδαση περί καιρικών φαινομένων δεν έχει ιδιαίτερη ισχύ, καθώς το χιόνι σε όλη την ηπειρωτική Ευρώπη αποτελούσε λόγο διακοπής της επικοινωνίας ακόμη και μέσω τηλεγράφου, καθώς πολλές φορές κοβόταν το τηλεγραφικό σύρμα ή καταστρέφονταν οι στύλοι.

περίπτωση της επαρχίας της Γορτυνίας, όπου είχαν ήδη συσταθεί δύο τηλεγραφεία.[326] Υπέβαλλε, λοιπόν, την πρόταση κατάργησης του ενός εκ των δύο και σύστασης νέων στις περιοχές που το είχαν πραγματικά ανάγκη.

Η σημασία του τηλεγράφου για τις τοπικές κοινωνίες αναδεικνύεται και μέσω της απάντησης του Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργού Εσωτερικών Θρασύβουλου Ζαΐμη στις παρατηρήσεις των βουλευτών. Ο Ζαΐμης συμφώνησε πως υπήρχαν περιπτώσεις στις οποίες η σύσταση τηλεγραφείων από προηγούμενες κυβερνήσεις δεν είχε ακολουθήσει πάντοτε τις υπάρχουσες ανάγκες, θεωρούσε, ωστόσο, πως ήταν πολύ δύσκολο να καταργηθούν τηλεγραφεία αφού «όταν μία κοινωνία αποκτήση έν ευεργέτημα, οποίον θεωρείται εν γένει η τηλεγραφική συγκοινωνία, η κοινωνία αύτη μετά μεγάλης δυσφορίας θα υποφέρη την αφαίρεσιν του ευεργετήματος τούτου». Η κυβέρνηση του, λοιπόν, επιθυμούσε να αποφύγει την πρόκληση δυσφορίας, καθώς όλες οι επαρχίες ««επιζητούν και φωνάζουν υπέρ συστάσεως της τηλεγραφικής συγκοινωνίας».

Ο Ζαΐμης αναφέρθηκε, επίσης, στο άλλο σημαντικό στοιχείο που προέκυπτε από τη συζήτηση αυτή, την έλλειψη του αναγκαίου προσωπικού τηλεγραφητών. Σύμφωνα με τον πρωθυπουργό αυτή ήταν η βασική αιτία που η κυβέρνηση δεν αποφάσιζε την περαιτέρω επέκταση των γραμμών και τη σύσταση νέων τηλεγραφείων, καθώς ήδη η τηλεγραφική υπηρεσία δυσκολευόταν να καλύψει με τηλεγραφητές τα 37 τηλεγραφεία της χώρας: «Ως προς τους άλλους κλάδους της δημοσίας υπηρεσίας γνωρίζετε ότι υπάρχει πληθύς, αλλ' ως προς τα τηλεγραφεία δεν ημπορούμεν να λάβωμεν τον τυχόντα». Μαθαίνουμε πως οι 87 τηλεγραφικοί υπάλληλοι δεν επαρκούσαν για τα 37 τηλεγραφεία, στα οποία στην πραγματικότητα θα έπρεπε να υπηρετούν 110, συνεπώς αν συστήνονταν νέα τηλεγραφεία θα απορρυθμιζόταν η λειτουργία και των ήδη υπαρχόντων. Η μόνη λύση, σύμφωνα με τον Ζαΐμη ήταν η αναμονή «ώστε οι ήδη μαθητευόμενοι εις την τηλεγραφικήν τέχνην να τελειώσωσι τας σπουδάς των».[327]

---

[326] Ο βουλευτής αναφέρεται στην επέκταση, με βασιλικό διάταγμα, της τηλεγραφικής γραμμής από την Καρύταινα στην Ανδρίτσαινα ένα χρόνο νωρίτερα, βλ. ΦΕΚ αρ.48, 12.10.1868.

[327] Σύμφωνα με τον Καράκαλο, τουλάχιστον έως το 1865, η κατάρτιση των τηλεγραφικών υπαλλήλων βασιζόταν σε δύο εγκυκλίους, με την πρώτη να αποτελεί αντιγραφή αντίστοιχης γαλλικής του1855 κατά την οποία οι μαθητευόμενοι τηλεγραφητές έπρεπε να γνωρίζουν αριθμητική, γεωμετρία, φυσική, χημεία, καλή ορθογραφία στα ελληνικά και επαρκείς γνώσεις γαλλικών, και τη δεύτερη, που εκδόθηκε τον Αύγουστο του 1863, να απαιτεί να διαθέτουν οι μαθητευόμενοι απολυτήριο Γυμνασίου. Στη βάση της δεύτερης εγκυκλίου είχε συστηθεί τον Σεπτέμβριο του 1863 «τάξις μαθητευομένων, ήτις προσέφερεν ολίγους μέν πλήν ικανούς υπαλλήλους εις τον τηλεγραφικόν κλάδον». Κατά τα άλλα ο Καράκαλος θεωρούσε το επίπεδο των τηλεγραφικών υπαλλήλων αρκετά χαμηλό, καθώς δεν

Το τρίτο ενδιαφέρον στοιχείο που εντοπίζεται κατά τη συζήτηση αυτή είναι η βελτίωση του επιπέδου της συζήτησης γύρω από τον τηλέγραφο μεταξύ των βουλευτών. Μία δεκαετία νωρίτερα η ουσιαστική συζήτηση γύρω από το ζήτημα του τηλέγραφου λάμβανε χώρα περισσότερο εντός της Γερουσίας, ενώ οι πλέον ενημερωμένοι ως προς το ζήτημα ήταν οι εκάστοτε Υπουργοί Εσωτερικών, με τη Βουλή συνήθως να ψηφίζει τα σχετικά νομοσχέδια χωρίς κάποια αντίρρηση και χωρίς ενδελεχή συζήτηση. Μετά την έξωση του Όθωνα, την κατάργηση της Γερουσίας και τη λειτουργία της μονήρους Βουλής του Συντάγματος του 1864 όλοι οι πολιτικοί της χώρας με κύρος συγκεντρώνονταν στη Βουλή. Είναι χαρακτηριστικός ο έλεγχος που προσπάθησαν να ασκήσουν οι βουλευτές στην κυβέρνηση ως προς το θέμα των τηλεγραφείων. Ο Σωτηρόπουλος πρώτος ζήτησε να μάθει η Βουλή, σχετικά με τα δύο τηλεγραφεία της Γορτυνίας, αν οι πολίτες τα αξιοποιούσαν, εξετάζοντας πόσα τηλεγραφήματα διαβιβάζονταν μέσω αυτών. Στη συνέχεια, ο βουλευτής Δανόπουλος ζήτησε να μάθει από τον Υπουργό Οικονομικών την ακριβή αναλογία εισπράξεων – δαπανών που προέκυπταν από τον τηλέγραφο, και μάλιστα όχι εκείνων που αναγράφονταν στον προϋπολογισμό, γιατί συμπεριλάμβαναν και τις εισπράξεις που θεωρητικά προέκυπταν από τα δημόσια τηλεγραφήματα, αλλά εκείνων που προέρχονταν μόνο από τα ιδιωτικά τηλεγραφήματα. Οι ερωτήσεις των βουλευτών ανάγκασαν τελικά την κυβέρνηση να καταθέσει την επόμενη ημέρα, στη συνεδρίαση της 4ης Οκτωβρίου 1869, τον πίνακα με τις εισπράξεις των τηλεγραφείων του α' εξαμήνου του τρέχοντος, τότε, έτους. Από τον πίνακα αυτό μαθαίνουμε πως τα τέσσερα πιο επικερδή τηλεγραφεία ήταν με τη σειρά, όπως ήταν αναμενόμενο, τα τηλεγραφεία Αθηνών, Πειραιώς, Πατρών και Σύρου, ο αρχικός, δηλαδή πυρήνας του τηλεγραφικού δικτύου της χώρας.[328]

προσφέρονταν μαθήματα στο πλαίσιο ειδικής τηλεγραφικής σχολής και τις ανώτερες θέσεις του κλάδου καταλάμβαναν σταδιακά οι αρχικά προσληφθέντες ως βοηθοί βάσει του χρόνου προϋπηρεσίας. Ακόμη, ειδικά η προϋπόθεση περί απολυτηρίου γυμνασίου κινδύνευε να καταστρατηγηθεί, καθώς είχε επιτραπεί να προσλαμβάνονται μαθητευόμενοι στα τηλεγραφεία, οι οποίοι θεωρείτο πως μάθαιναν την τηλεγραφία παρακολουθώντας τους προϊσταμένους τους, κάτι το οποίο ο Καράκαλος δεν θεωρούσε επαρκές. Ο ίδιος κατέληγε πως:

> *Επειδή δ' ως ανωτέρω ερρέθη στοιχειώδεις μόνο γνώσεις απητήθησαν το πρώτον από τους προσελθόντας να σπουδάσωσι την Τηλεγραφίαν, ουδ' εις αυστηράς εξετάσεις μετά την μαθητείαν των υπεβλήθησαν, διότι ολίγα εδιδάχθησαν, συνέβη να αποτελήται ήδη το προσωπικόν του Τηλεγράφου αναμίξ από λίαν ικανούς και λίαν ανικάνους υπαλλήλους.*

Καράκαλος, όπ.π., σελ. 114-117.

[328] Ως προς τα νούμερα του πίνακα, οι εισπράξεις του α' εξαμήνου του 1869 ανέρχονταν σε 105.690 δραχμές, οι οποίες κατανέμονταν ως εξής: 28.848 δραχμές προέρχονταν από εσωτερικά επίσημα τηλεγραφήματα και 59.101 δραχμές από εξωτερικά και εσωτερικά ιδιωτικά τηλεγραφήματα και από εξωτερικά πληρωμένα. Επίσης άλλες 17.730 δραχμές είχαν εισπραχθεί από το Τηλεγραφείο Αθηνών

Η τηλεγραφική σύνδεση μιας περιοχής με τον κεντρικό άξονα του τηλεγραφικού δικτύου δεν πραγματοποιείτο, όμως, μόνο με βάση τις εισπράξεις που θα επέφερε στο δημόσιο ταμείο. Πλέον η ένταξη μιας πόλης ή κωμόπολης στο τηλεγραφικό σύμπλεγμα εξυπηρετούσε πολλαπλούς σκοπούς. Η διευκόλυνση της ανάπτυξης του εμπορίου και της οικονομίας, η ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας μέσω της αποστολής δημοσίων τηλεγραφημάτων με διοικητικές διαταγές στις επαρχιακές διοικητικές αρχές, η απόκτηση κύρους που επέφερε η υιοθέτηση της νέας τεχνολογίας επικοινωνιών ήταν ορισμένοι από τους βασικούς αυτούς σκοπούς. Επιπλέον, ειδικά μετά την ένταξη του ελληνικού βασιλείου στην Διεθνή Τηλεγραφική Ένωση ένας άλλος λόγος ιδιαίτερης σημασίας ήταν ο σεβασμός των διεθνών υποχρεώσεων της χώρας και η εφαρμογή των δεσμεύσεων που απέρρεαν από αυτήν. Αυτό προϋπέθετε πρωταρχικά τη σύνδεση της ηπειρωτικής Ελλάδας με την Κέρκυρα και από εκεί με το ευρωπαϊκό τηλεγραφικό δίκτυο, προκειμένου το ελληνικό κράτος να μπορέσει να αποτελέσει δίοδο για τα διεθνή τηλεγραφήματα. Ένα σημαντικότατο βήμα προς την κατεύθυνση αυτή είχε γίνει με τη σύμβαση με την Newall & Co τον Σεπτέμβριο του 1864. Η επιτυχία του εγχειρήματος, ωστόσο, δεν εξαρτιόταν αποκλειστικά από την ελληνική κυβέρνηση. Κομβικός ήταν και ο ρόλος των εταιρειών υποβρυχίων καλωδίων, για τις οποίες η δεκαετία του 1860 ήταν ιδιαίτερα διαμορφωτική.

ως εξωτερικά πληρωμένα τέλη τηλεγραφημάτων που τελούσαν υπό εξακρίβωση. Άρα οι κυρίως εισπράξεις υπολογίζονταν περίπου σε 76.700 δραχμές.

Κεφάλαιο τέταρτο

Η χρυσή δεκαετία των εταιρειών υποβρυχίων καλωδίων – η δεκαετία επέκτασης του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου

Οι εταιρείες υποβρυχίων καλωδίων μετά την επιτυχία της διατλαντικής σύνδεσης

Το 1866 αποτέλεσε έτος – σταθμό για την υποβρύχια τηλεγραφία, καθώς για πρώτη φορά επιτεύχθηκε αποτελεσματικά η διατλαντική τηλεγραφική σύνδεση, με αποτέλεσμα ως τα τέλη Ιουλίου η Νέα Υόρκη, οι υπόλοιπες ΗΠΑ και ο Καναδάς να βρίσκονται σε τηλεγραφική επικοινωνία με την Ευρώπη. Η εξέλιξη αυτή οριοθέτησε το τέλος των υποβρυχίων καλωδίων πρώτης γενιάς, αποτελώντας συγχρόνως απότοκο της τεχνογνωσίας που είχε αποκτηθεί κατά τις πρώτες προσπάθειες διασύνδεσης της ευρωπαϊκής ηπείρου με την Ασία, την Αφρική αλλά και τη Βόρεια Αμερική, που είχαν ξεκινήσει ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1850. Παρότι ειδικά τα πρώτα χρόνια μετά την αλλαγή της δεκαετίας πολλαπλασιάζονταν τα νέα καλώδια που λειτουργούσαν επιτυχώς,[329] η διατλαντική τηλεγραφική διασύνδεση δεν έπαυε να αποτελεί το μεγαλύτερο εγχείρημα λόγω απόστασης, βάθους του βυθού και καιρικών συνθηκών. Η αποτυχία, τη διετία 1857-1858, των πρώτων προσπαθειών της Atlantic Telegraph Company[330] για σύνδεση της Μεγάλης Βρετανίας με τις ΗΠΑ μέσω της Χερσονήσου Newfoundland και της Ιρλανδίας[331] μπορεί να έστρεψε, προσωρινά, το ενδιαφέρον των εταιρειών σε εναλλακτικές χερσαίες, κατά κύριο λόγο, διαδρομές,[332]

---

[329] Βέβαια, κατά τους Headrick και Griset έως το 1864 είχαν τοποθετηθεί 11.364 μίλια καλωδίων εκ των οποίων λειτουργούσαν μόλις το 25%. Headrick & Griset, όπ.π., σελ. 149.

[330] Η Atlantic Telegraph Company είχε ιδρυθεί το 1855 από τους John Watkins Brett και Charles Bright, με τη συνεργασία του πλούσιου επιχειρηματία της Νέας Υόρκης Cyrus West Field, καθώς και της Magnetic, της οποίας διευθυντές ή μέτοχοι συμμετείχαν και στο διοικητικό συμβούλιο της Atlantic Telegraph Company, μεταξύ των οποίων ο ίδιος ο J.W. Brett και ο Sir John Pender. Kieve, όπ.π., σελ. 106-107.

[331] Στο έργο αυτό συνεργάστηκαν οι μεγαλύτερες εταιρείες κατασκευής και πόντισης καλωδίων, καθώς η London Gutta Percha Company είχε αναλάβει την κατασκευή του χάλκινου πυρήνα των δύο καλωδίων, την κάλυψή τους με πανοπλία σιδήρου η Glass, Elliott & Co και η Newall & Co και την τοποθέτηση η Glass, Elliott & Co. Το πρώτο καλώδιο ποντίστηκε το 1857 αλλά χάθηκε στη θάλασσα, ενώ το δεύτερο καλώδιο που τοποθετήθηκε το 1858 και κατάφερε να διαβιβάσει τα μηνύματα της Βασίλισσας Βικτωρίας και του Προέδρου των ΗΠΑ Buchanan, τεχνικά ήταν καταστροφή, γιατί απαιτήθηκαν 16 ώρες για την διαβίβαση του μηνύματος 99 λέξεων του προέδρου και μετά από 5 εβδομάδες διακοπτόμενης χρήσης, τελικά απέτυχε ολοκληρωτικά. Headrick & Griset, όπ.π., σελ. 548-549.

[332] Ως τέτοια εναλλακτική διαδρομή προβλήθηκε η κατασκευή χερσαίας γραμμής μέσω της Ρωσίας, και συγκεκριμένα μέσω Ανατολικής Σιβηρίας μέχρι τον Βερίγγειο Πορθμό που θα συνδεόταν με την αμερικάνικη ήπειρο στην Αλάσκα. Κατά τον Καράκαλο, το βασικό πρόβλημα που είχε το σχέδιο αυτό ήταν το χιόνι, η υπό κατασκευή, ωστόσο, τηλεγραφική σύνδεση της Ρωσίας με την Κίνα μέσω Σιβηρίας που προχωρούσε επίσης την ίδια περίοδο αποτελούσε θετικό βήμα. Καράκαλος, όπ.π., σελ. 70-71.

η βιομηχανία υποβρυχίων καλωδίων, ωστόσο, επέστρεψε δριμύτερη μετά το τέλος του Αμερικανικού Εμφυλίου.

Ο Αμερικανικός Εμφύλιος λειτούργησε προωθητικά για τις προσπάθειες συγκέντρωσης νέου κεφαλαίου για την πραγματοποίηση της ατλαντικής σύνδεσης. Από την πλευρά της, η Βρετανική Κυβέρνηση είχε συστήσει την Joint Committee on Submarine Telegraph Cables, με στόχο τη μελέτη των αδυναμιών των ως τότε καλωδίων. Από πλευράς επιχειρηματιών, το κεφάλαιο του Cyrus Field συνδυάστηκε με τη συνεισφορά της Electric, ενώ το 1864 ο μεγιστάνας έμπορος βαμβακιού από το Μάντσεστερ John Pender αποφάσισε να επενδύσει την περιουσία του στο έργο, συγχωνεύοντας τις London Gutta Percha Company και Glass Elliott στο σχηματισμό της Telegraph Construction and Maintenance ή TC&M, εταιρείας που θα προσέφερε στο εξής πλήρη εξυπηρέτηση στην προμήθεια υποβρυχίων καλωδίων.[333] Η πρώτη επιχείρηση πόντισης του υποβρυχίου καλωδίου ανάμεσα στους κόλπους Trinity και Valentia στις δύο ακτές του Ατλαντικού απέτυχε το 1865. Την επόμενη χρονιά ακολούθησε νέα επιχείρηση, μετά τη συγχώνευση της Atlantic Telegraph Company στην εταιρεία Anglo-American Telegraph Company, προκειμένου να συγκεντρωθεί νέο κεφάλαιο, η οποία επιχείρηση αυτή τη φορά στέφθηκε με επιτυχία, με το έργο της μεταφοράς και πόντισης του καλωδίου να έχει αναλάβει το 22.500 τόνων πλοίο της εποχής *Μέγας Ανατολικός*.[334] Σύμφωνα με τον Jeffrey Kieve στο βιβλίο του The Electric Telegraph: A Social and Economic History,

> *Με το επίτευγμα αυτό ξεκίνησε μια νέα εποχή για την υποβρύχια τηλεγραφία. Η περίοδος των πρώτων προσπαθειών είχε επισήμως λήξει. Είχε αποδειχθεί ότι όχι μόνο σε στενές περιοχές αλλά και κατά μήκος μεγάλων ωκεανών ήταν δυνατή η τοποθέτηση και συντήρηση τηλεγραφικών γραμμών. Βελτιώσεις στις λεπτομέρειες ακόμα μπορούσαν να γίνουν αλλά όλα έδειχναν ότι ένας κατάλληλος τύπος καλωδίου είχε ανακαλυφθεί, καθώς και ότι είχαν βρεθεί αποτελεσματικές μέθοδοι ανάσυρσης και*

Για την μεγάλη αυτή τηλεγραφική γραμμή που θα περνούσε μέσα από τα εδάφη της ρωσικής αυτοκρατορίας διαβάζουμε στην *Αθηνά*, ήδη το 1858:

> *Η σύστασις του ηλεκτρικού τηλεγράφου μεταξύ της Ευρώπης και της Αμερικής πολύ επίστησε την προσοχήν της ρωσικής κυβερνήσεως. Η υπόθεσις αύτη πολύ ενδιαφέρει την Ρωσίαν, ένεκα των κτήσεων τας οποίας έχομεν εις την βόρειον Αμερικήν. Πολύς λόγος γίνεται σήμερον περί συστάσεως τηλεγράφου ηπειρωτικού εις αντίκρουσιν του ηπειρωκεανείου τηλεγράφου.*
>
> *Ο τηλέγραφος ούτος θέλει αρχίσει από Μόσχας, συνδεομένης μετά των ευρωπαϊκών τηλεγράφων, θέλει διέλθει το Νίζνι-Νοβογορόδ και Καζάν, το Ουράλ, Τοβόλσκ, Ιρκούτσκ και Κιάτχα τον ποταμόν Αμούρ, το Βερίγγιον στενόν, θέλει κατέλθει έπειτα εις τα νέα χρυσωρυχεία άτινα ανεκαλύφθησαν εις τον ποταμόν Φράζερ και φθάσας εις Άγιον Φραγκίσκον της Καλλιφορνίας θέλει συνδεθή εκεί μετά του αμερικανικού τηλεγράφου. Ο Ρωσικός ούτος τηλέγραφος θέλει έχει μήκος 40.000 χιλιομέτρων περίπου.*

Αθηνά, 04.10.1858.

[333] Headrick & Griset, όπ.π, σελ. 549, Kieve, όπ.π., σελ. 112.

[334] Kieve, όπ.π., σελ. 113-114.

επισκευής σε πολύ βαθιά νερά. Βελτιωμένα όργανα για την μετάδοση σημάτων με αυξημένη ταχύτητα είχαν κατασκευαστεί και πιο ακριβείς μέθοδοι αναπτύσσονταν για τη δοκιμή των καλωδίων αλλά και για τον εντοπισμό των λαθών κατά την κατασκευή και τοποθέτηση.[335]

Το επόμενο διάστημα θα ακολουθούσε μία άνθιση στις επιχειρήσεις των εταιρειών υποβρυχίων καλωδίων, οι οποίες πλέον θα επιτύγχαναν σε μια σειρά έργων στα οποία τα υποβρύχια καλώδια πρώτης γενιάς είχαν αποτύχει. Καθοριστική ήταν η συμβολή του επιχειρηματία John Pender, ο οποίος έχοντας ποντάρει την περιουσία του στον Βόρειο Ατλαντικό και έχοντας κερδίσει τη σημαντικότερη αγορά τηλεπικοινωνιών μεγάλης απόστασης παγκοσμίως,[336] έστρεψε την προσοχή του στην άλλη γραμμή «κορμού» για την Βρετανική Αυτοκρατορία, το δρόμο για την Ινδία.[337]

Το 1868, την χρονιά της εθνικοποίησης του βρετανικού χερσαίου τηλεγραφικού δικτύου που είχε ως αποτέλεσμα τη συγκέντρωση ρευστού στα χέρια των μετόχων των πρώην μεγάλων τηλεγραφικών εταιρειών, ο John Pender σχημάτισε την Anglo-Mediterranean Telegraph Company. Στόχο της αποτελούσε η εγκατάσταση νέας υποβρύχιας τηλεγραφικής επικοινωνίας μεταξύ Μάλτας και Αλεξάνδρειας μέσω ενός απευθείας υποβρυχίου καλωδίου μεγάλου βάθους που θα διέσχιζε περίπου 900 μίλια στη Μεσόγειο. Η Anglo-Mediterranean ανέλαβε τα προνόμια που είχαν εκχωρηθεί στην Levant Telegraph Company και την Mediterranean Extension Telegraph Company, ειδικά το καλώδιο της δεύτερης που συνέδεε τη Σαρδηνία με τη Μάλτα και τη Μάλτα με την Κέρκυρα. Η πόντιση δεύτερων καλωδίων στα σημεία αυτά επέτρεψε την διαβίβαση των τηλεγραφημάτων από τη Μάλτα και την Αλεξάνδρεια στην Αγγλία μέσω του ιταλικού και του ευρωπαϊκού τηλεγραφικού δικτύου, ενώ η εταιρεία ανέλαβε επίσης το καλώδιο βρετανικής κυριότητας που συνέδεε την Μάλτα με την Τρίπολη, τη Βεγγάζη και την Αλεξάνδρεια.[338] Αντίστοιχα, το 1869 θα κατασκευαζόταν και θα τοποθετείτο το

---

[335] *Στο ίδιο*, σελ. 115. Τη μεγαλειώδη σημασία του εγχειρήματος προοικονομεί και ο Καράκαλος, πριν την έναρξη της πρώτης προσπάθειας, η οποία αναμενόταν να ξεκινήσει την άνοιξη του 1865:

> *Περίεργον φαινόμενον θέλει παρουσιάσει η αποκατάστασις της τηλεγραφικής συγκοινωνίας μεταξύ των δύο Ηπείρων· τα εκ της Ευρώπης εις την Αμερικήν αποστελλόμενα τηλεγραφήματα θέλουν φθάνει εκεί έξ περίπου ώρας προ της ώρας καθ' ην θέλουν μεταβιβασθή εκ της Ευρώπης λ.χ. τηλεγράφημα παραδοθέν εις Παρισίους την έκτην ώραν Μ.Μ. θέλει φθάσει εις Αμερικήν την Μεσηβρίαν περίπου της αυτης ημέρας, και τούτο δια την διαφοράν του Γεωγραφικου Μήκους των δύο Ηπείρων.*

Καράκαλος, όπ.π., σελ. 72.

[336] Headrick, Griset, όπ.π., σελ. 550.

[337] *Στο ίδιο*, σελ. 559.

[338] Glover Bill, «The Evolution of Cable & Wireless, Part 2: Anglo Mediterranean Telegraph Company», *History of the Atlantic Cable & Undersea Communications from the first submarine cable*

υποβρύχιο καλώδιο σύνδεσης της Αιγύπτου με την Ινδία για λογαριασμό της British-Indian Submarine Telegraph Company.[339]

Χαρακτηριστικό στοιχείο της περιόδου αποτελεί ο πολλαπλασιασμός των εταιρειών υποβρυχίων καλωδίων που αναλάμβαναν σχετικά έργα υποβρύχιας σύνδεσης για λογαριασμό διαφόρων κρατών. Αυτή η άνθιση στον τομέα δεν ήταν ενδεικτική του έντονου ανταγωνισμού που θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι επικρατούσε αλλά περισσότερο μια στρατηγική επιλογή ίδρυσης πολλαπλών ξεχωριστών εταιρειών ως μέτρο πρόληψης ώστε η καταστροφή ενός καλωδίου και η ακύρωση μιας συμφωνίας να μην επηρεάζουν δραματικά τα οικονομικά των άλλων εταιρειών και τη συνέχιση των υπόλοιπων σχεδίων. Αυτό προέκυπτε από το γεγονός ότι οι εταιρείες αυτές είχαν αλληλοσυνδεόμενες διευθύνσεις, με τα ίδια πρόσωπα να καλύπτουν διαφορετικές θέσεις στις διοικήσεις των εταιρειών υποβρυχίων καλωδίων της Ανατολής, της Anglo-American αλλά και της Telegraph Construction and Maintenance.[340] Το μεγάλο βήμα έλαβε χώρα το 1872 όταν οι τέσσερις εταιρείες του Pender που έλεγχαν την τηλεγραφική κίνηση από τη Μεγάλη Βρετανία ως την Ινδία, δηλαδή η Anglo-Mediterranean, η Marseilles, Algiers and Malta Telegraph Company, η Falmouth,Gibraltar and Malta Telegraph Company και η British-Indian Submarine Telegraph Company συγχωνεύτηκαν, σχηματίζονταν τον κολοσσό της Eastern Telegraph Company (ETC), η οποία επρόκειτο να αναδειχθεί στην μεγαλύτερη εταιρεία λειτουργίας τηλεγραφικών καλωδίων παγκοσμίως.[341]

---

of 1850 to the worldwide fiber optic network, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://atlantic-cable.com/CableCos/CandW/Eastern/index.htm#anglomed, τελευταία πρόσβαση 25.08.2021.

[339] Kieve, όπ.π., σελ. 115.

[340] Headrick, Griset, όπ.π., σελ. 560-561. Πέραν της Anglo-Mediterranean Telegraph Company και της British-Indian Submarine Telegraph Company, το διάστημα 1868-1870 ο Pender ίδρυσε επίσης, στο πλαίσιο των διαδρομών από την Ευρώπη στην Ινδία, την Marseilles, Algiers and Malta Telegraph Company και την Falmouth, Gibraltar and Malta Telegraph Company. Την επόμενη δεκαετία ακολούθησαν οι British Indian Extension Telegraph Company (από το Μαντράς στη Σιγκαπούρη), η China Submarine Telegraph Company (από τη Σιγκαπούρη στο Χονγκ Κονγκ) και η British Australian Telegraph Company (από τη Σιγκαπούρη στο Darwin), οι οποίες το 1873 θα συγχωνεύονταν στην Eastern Extension Australia and China Telegraph Company με κεφάλαιο τριών εκατομμυρίων λιρών. Συγχρόνως ο Pender επεκτεινόταν και νότια, με την ίδρυση, το 1873, της Brazilian Submarine Telegraph Company (από την Αγγλία στη Βραζιλία) και της Western and Brazilian Telegraph Company (από τη Βραζιλία στην Αργεντινή). Λίγα χρόνια αργότερα έφτασε στην Δυτική Ακτή της Αμερικής και ίδρυσε επίσης τις Eastern and South African (από το Άντεν στο Durban), Cuba Submarine και West India and Panama Telegraph Companies. *Στο ίδιο*, σελ. 562.

[341] Κατά το σχηματισμό της, ο John Pender ανέλαβε την προεδρεία της Eastern Telegraph Company, στην οποία παρέμεινε έως τον θάνατό του το 1896. Glover Bill, «The Evolution of Cable & Wireless, Part 2: Eastern Telegraph Company», *History of the Atlantic Cable & Undersea Communications from the first submarine cable of 1850 to the worldwide fiber optic network*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://atlantic-cable.com/CableCos/CandW/Eastern/index.htm#anglomed, τελευταία πρόσβαση 25.08.2021.

Οι εταιρείες υποβρυχίων καλωδίων «της Ελλάδας»

Η ανάπτυξη του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου, βασιζόμενη ήδη από τις απαρχές της στην υποβρύχια τηλεγραφία λόγω γεωγραφικής θέσης, νησιωτικότητας και σταδίου ανάπτυξης των γειτονικών τηλεγραφικών δικτύων, είχε συνδεθεί άρρηκτα από το 1858 και μετά με την κατασκευάστρια υποβρυχίων καλωδίων Newall & Co.

Οι σχέσεις με την Newall & Co διατηρήθηκαν και τα επόμενα χρόνια, με αποκορύφωμα την σύμβαση παραχώρησης δικαιώματος κατασκευής υποβρυχίων τηλεγραφικών γραμμών του 1864. Το ίδιο διάστημα, ωστόσο, φαίνεται πως η Newall & Co διένυε κρίσιμη περίοδο ως προς την επιχειρηματική της αποτελεσματικότητα, πιθανόν λόγω της βαθιάς εμπλοκής της με τα υποβρύχια καλώδια πρώτης γενιάς, από τα οποία τα περισσότερα είχαν αποτύχει. Την ίδια χρονιά που η Newall & Co αναλάμβανε νέες συμβατικές υποχρεώσεις απέναντι στην Ελλάδα, η συγχώνευση των London Gutta Percha Company και Glass, Elliott & Co και ο σχηματισμός της Telegraph Construction and Maintenance πρέπει να της επέφερε σημαντικό πλήγμα, καθώς φαίνεται ότι έκτοτε η Newall & Co προχώρησε στην κατασκευή και τοποθέτηση μόλις άλλων δύο καλωδίων, το ένα για την δανική κυβέρνηση το 1866 και το άλλο για λογαριασμό της Γενικής Διεύθυνσης Ταχυδρομείων της Μεγάλης Βρετανίας, για τη σύνδεση Αγγλίας και Ιρλανδίας το 1870. Την ίδια χρονιά οι συνέταιροι της Newall & Co πούλησαν την επιχείρησή τους και τα έργα τους στην νεοσχηματισθείσα National Telegraph Manufacturing Co.[342]

Η μη εκπλήρωση των υποχρεώσεων της σύμβασης του 1864 εκ μέρους της Newall & Co φαίνεται πως οδήγησε τις επόμενες κυβερνήσεις να αναζητήσουν λύσεις στο ζήτημα της συνέχισης της ανάπτυξης του υποβρύχιου τηλεγραφικού δικτύου της χώρας, ειδικά για την επίτευξη του ευσεβούς, ήδη για οκτώ χρόνια περίπου, πόθου της σύνδεσης του ηπειρωτικού δικτύου με την Κέρκυρα και από εκεί με τη Δυτική Ευρώπη.

---

[342] Λήμμα «R. S. Newall and Co» από την ιστοσελίδα του προγράμματος Grace's Guide to British Industrial History, διαθέσιμο στον σύνδεσμο: https://www.gracesguide.co.uk/R._S._Newall_and_Co, τελευταία πρόσβαση 16.10.2021.
Σύμφωνα με την ίδια πηγή το 1861 είχε προηγηθεί ένα άλλο σημαντικό περιστατικό, η ανακάλυψη ότι ο αντιπρόσωπος της Newall & Co στο Λονδίνο George Boswall είχε προσλάβει κάποιον με στόχο να διεισδύσει στο πλήρωμα ενός πλοίου που πόντιζε καλώδιο της Glass, Elliot & Co το 1858, προκειμένου να σαμποτάρει την επιχείρηση. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η Newall & Co να εγκαταλείψει την κατασκευή υποβρυχίων καλωδίων και να πουλήσει τη φήμη της στην Siemens & Halske, με την οποία συνεργάζονταν ήδη από το 1858 για τεχνικά θέματα. Δεν διευκρινίζεται ωστόσο πότε ακριβώς έλαβε χώρα η συμφωνία αυτή με την Siemens & Halske, το σίγουρο είναι πως ακόμη και το 1864 η Newall & Co συμβαλλόταν κανονικά με την Ελληνική Κυβέρνηση.

Η εταιρεία Ράλλη & Binney. Η επόμενη εταιρεία με την οποία συμβλήθηκε το ελληνικό κράτος ήταν η εταιρεία Ι.Π. Ράλλη & W.P. Binney. Το πιθανότερο είναι πως επρόκειτο για μία από τις πολλές εταιρείες υποβρυχίων καλωδίων που ανέπτυσσαν τη δράση τους την περίοδο αυτή, στο πλαίσιο του ενθουσιασμού για την επιτυχία του ατλαντικού καλωδίου και πριν την ολοκλήρωση των διεργασιών που θα οδηγούσαν στη δημιουργία της Eastern Telegraph Company λίγα χρόνια αργότερα.[343]

Η σύμβαση με την εταιρεία Ράλλη & Binney περί παραχώρησης αποκλειστικού δικαιώματος σύστασης υποβρυχίων τηλεγραφικών γραμμών υπογράφηκε την 1η Δεκεμβρίου 1866 ανάμεσα στον Πρόεδρο του Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργό Εσωτερικών Δημήτριο Βούλγαρη και τους Ι.Π. Ράλλη και W.P. Binney, με τον πρώτο να εκπροσωπείται από τον πληρεξούσιό του Γ.Ν. Μαντζαβίνο. Λίγες ημέρες μετά την υπογραφή της σύμβασης και πριν την εισαγωγή της προς επικύρωση από τη Βουλή, η Κυβέρνηση Βούλγαρη – Δεληγιώργη που είχε σχηματιστεί τον Ιούνιο του ίδιου χρόνου, υπέβαλε την παραίτησή της, όταν κατά την εκλογή Προέδρου της Βουλής εξελέγη ο Λυκούργος Κρεστενίτης της παράταξης του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου. Στις 18 Δεκεμβρίου 1866 έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης από τη Βουλή η Κυβέρνηση Κουμουνδούρου, η οποία έμελλε να διατηρηθεί στην

[343] Η ταυτοποίηση του Ιωάννη Π. Ράλλη δεν προκύπτει από το αρχειακό υλικό των *Πρακτικών των Συνεδριάσεων της Βουλής* και της *Εφημερίδας των Συζητήσεων της Βουλής*. Μάλλον πρόκειται για ένα από τα μέλη της οικογένειας Ράλλη από τον κλάδο της Χίου, που είχαν ιδρύσει έναν από τους παλαιότερους εμπορικούς οίκους ελληνικής καταγωγής με έδρα το Λονδίνο, την «Rallis Bros». Πιθανώς να πρόκειται για τον ανιψιό του Στέφανου Ράλλη, πατέρα των Παντιά, Ζαννή, Στρατή, Τομαζή και Αυγουστή που ίδρυσαν τον Οίκο των Αδελφών Ράλλη, καθώς ο Στέφανος Ράλλης είχε έναν αδερφό ονόματι Πέτρο, και ο Ιωάννης Ράλλης της εταιρείας Ράλλης & Binney εμφανίζεται στα επίσημα έγγραφα ως Ιωάννης Π. Ράλλης. Επιπλέον, καθώς την ίδια περίοδο η Rallis Bros είχε επεκτείνει τις δραστηριότητες της στην Ινδία, δεν είναι απίθανο ορισμένα κεφάλαια της οικογένειας να κατευθύνθηκαν στον υπό άνθιση κλάδο της τηλεγραφίας, παρότι δεν προκύπτει κάτι τέτοιο από τις σχετικές μελέτες. Για την οικογένεια Ράλλη βλ. Μαρία-Χριστίνα Χατζηιωάννου, «Η κατασκευή μιας επιχειρηματικής δυναστείας: η οικογένεια Ράλλη», στο *Η ματιά των άλλων: Προσλήψεις προσώπων που σφράγισαν τρεις αιώνες (18ος-20ός)*, επ. Κατερίνα Δέδε και Δημήτρη Δημητρόπουλου, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/ Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2012, σελ. 149-171.
Όσο για τον William Pryor Binney, φαίνεται πως αποτελούσε για πολλά χρόνια μέρος της διοίκησης του συμπλέγματος εταιρειών που επρόκειτο να μετεξελιχθούν στην Eastern, ενώ το 1874 η Βασίλισσα Βικτωρία τον διόρισε πρόξενο της Αυτού Μεγαλειότητας της και έκτοτε εγκαταστάθηκε μόνιμα στη Σύρο. Ο διορισμός του στη θέση του προξένου φαίνεται πως προκύπτει από τις εφημερίδες *The London Gazette*, 24145/5113, της 27.10.1874 και *The Morning Post* της 28.10.1874, όπως αναφέρονται, μαζί με τα λοιπά στοιχεία σχετικά με τον W.P.Binney από τον Παναγιώτη Κουλουμπή στο άρθρο του «William Pryor Binney: Πρόξενος της ΗΒΜ (Βρετανική Αυτού Μεγαλειότητα), Γενικός Διευθυντής και συνιδρυτής της εταιρείας Eastern Telegraph Company», διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://www.syrostoday.gr/News/132746-William-Pryor-Binney-Proksenos-tis-HBM-Vretaniki-Aytoy-Megaleiotita--Genikos-Dieythyntis-kai-synidrytis-tis-etaireias-Eastern-Telegraph-Company.aspx, τελευταία πρόσβαση 26.8.2021.
Είναι χαρακτηριστικό πως κατά τη συνομολόγηση της σύμβασης και του πρόσθετου πρωτοκόλλου ο Ιωάννης Ράλλης εκπροσωπείται από τον πληρεξούσιό του Μαντζαβίνο, ενώ ο Binney είναι παρών.

εξουσία για έναν ολόκληρο χρόνο, αποτελώντας τη μακροβιότερη κυβέρνηση μετά την ψήφιση του Συντάγματος του 1864 και έως την καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης. Ο νέος Πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργός Εσωτερικών προχώρησε σε νέες διαπραγματεύσεις με την εταιρεία, οι οποίες κατέληξαν στην υπογραφή του συμπληρωματικού Πρωτοκόλλου της 19ης Ιανουαρίου 1867, το οποίο επέφερε στην αρχική σύμβαση ορισμένες αλλαγές. Στις αλλαγές αυτές ήταν που επικεντρώθηκε η αντιπολίτευση κατά τις συνεδριάσεις της Βουλής στις αρχές του επόμενου μήνα, οπότε ολοκληρώθηκε, τελικά, η ψήφιση του νομοσχεδίου στις 7 Φεβρουαρίου 1867.

Το κείμενο της αρχικής σύμβασης, το οποίο στην πραγματικότητα τροποποιήθηκε σε περιορισμένο βαθμό από το πρόσθετο πρωτόκολλο, προέβλεπε, όπως και στη σύμβαση με την Newall & Co, την παραχώρηση από την ελληνική κυβέρνηση, στην Ράλλη & Binney αυτή τη φορά και για 40 έτη, του αποκλειστικού δικαιώματος κατασκευής των υποβρυχίων τηλεγραφικών γραμμών που θα συνέδεαν τα ελληνικά παράλια μεταξύ τους και με το εξωτερικό με δαπάνη και κίνδυνο της ίδιας της εταιρείας (άρθρο 1).[344] Σε αντάλλαγμα των εργασιών της εταιρείας, η ελληνική κυβέρνηση της παραχωρούσε το δικαίωμα είσπραξης των τελών των τηλεγραφημάτων που θα διέρχονταν από τις υποβρύχιες γραμμές της, με ταυτόχρονη διασφάλιση ατέλειας για τα τηλεγραφήματα της κυβέρνησης και της τηλεγραφικής υπηρεσίας, ενώ μετά την παρέλευση των 40 ετών συμφωνείτο ότι τα καλώδια και το υλικό των τηλεγραφείων της εταιρείας θα περνούσαν στην ιδιοκτησία του ελληνικού κράτους με καταβολή της, προσδιοριζόμενης από πραγματογνώμονες, αποζημίωσης στην εταιρεία.[345] Πέραν της κατασκευής των γραμμών, η εταιρεία θα αναλάμβανε την επιδιόρθωση κάθε βλάβης ή διακοπής στην τηλεγραφική επικοινωνία για το διάστημα των 40 ετών της παραχώρησης με δικά της έξοδα, είτε επισκευάζοντας τα καλώδια είτε ποντίζοντας νέα, διαφορετικά η σύμβαση θα ακυρωνόταν αυτοδίκαια (άρθρο 9).

Οι τηλεγραφικές γραμμές τις οποίες αναλάμβανε να συστήσει η Ράλλη & Binney, ήταν εκείνες που είχε αναλάβει να συστήσει η Newall & Co δύο χρόνια

[344] Στο άρθρο 1 επαναλαμβανόταν επίσης η δέσμευση που προβλεπόταν και στην σύμβαση με την Newall & Co περί μη προσβολής των παραχωρηθέντων στην Mediterranean Extension Telegraph Company δικαιωμάτων, το δικαίωμα, δηλαδή, πόντισης και λειτουργίας καλωδίου που συνέδεε την Κέρκυρα με το ευρωπαϊκό τηλεγραφικό δίκτυο. Ακόμη η Anglo-Mediterranean Telegraph Company δεν είχε διαδεχθεί την Mediterranean Extension Telegraph Company ως προς τις παραχωρήσεις που της είχαν εκχωρηθεί στο παρελθόν, καθώς η συμφωνία αυτή θα ολοκληρωνόταν ένα χρόνο αργότερα, το 1868. Glover Bill, «The Evolution of Cable & Wireless, Part 2: Mediterranean Extension Telegraph Company», όπ.π.

[345] Πρόκειται για τα άρθρα 16 και 24 της Σύμβασης της 1ης Δεκεμβρίου 1866.

νωρίτερα και ορισμένες επιπλέον. Ως προέχον έργο, που έπρεπε να ολοκληρωθεί το πολύ εντός 6 μηνών, ήταν η σύσταση υποβρύχιας γραμμής που θα συνέδεε τη Σύρο και την Κύθνο αυτή τη φορά όχι με τον Πειραιά αλλά με το Σούνιο. Πιθανώς η αλλαγή αυτή του σημείου σύνδεσης με την Αττική να οφειλόταν στο γεγονός ότι ο Πειραιάς, ως λιμάνι, δεν προκρινόταν για την ένωση του υποβρυχίου καλωδίου με τη στεριά, καθώς λόγω της κίνησης των πλοίων το καλώδιο εκτιθόταν σε συνεχή κίνδυνο βλάβης από τις άγκυρες των πλεούμενων. Από την άλλη, είναι πιθανό η ανάπτυξη που γνώριζε το Λαύριο την ίδια περίοδο, στο πλαίσιο του νόμου «περί μεταλλείων και ορυκτών» του 1867 να καθιστούσε αναγκαία τη σύνδεσή του με την Ερμούπολη, το κέντρο του ελληνικού εμπορίου της περιόδου.[346] Σε κάθε περίπτωση το Σούνιο είχε προκριθεί και παλαιότερα ως σημείο σύνδεσης της Σύρου με την Αττική, καθώς η λειτουργία του τμήματος Σύρου – Σουνίου του υποβρυχίου καλωδίου είχε διαρκέσει μεγαλύτερο διάστημα.

Επόμενο έργο όφειλε να είναι η πολυπόθητη γραμμή Κέρκυρας – Λευκάδας – Βόνιτσας, η οποία έπρεπε να ολοκληρωθεί μέσα σε ένα έτος από τη νομοθετική επικύρωση της σύμβασης και τη βασιλική έγκριση, όπως επίσης και μια νέα γραμμή, που θα συνέδεε τη Σύρο με την Άνδρο, την Τήνο και την Χαλκίδα, σε περίπτωση που η εταιρεία έκρινε ότι θα ήταν «συμφέρουσα η γραμμή αύτη». Ακόμη, η σύσταση των γραμμών Λευκάδας – Κεφαλονιάς και Κεφαλονιάς – Ζακύνθου τοποθετείτο εντός τριετίας από την επικύρωση της σύμβασης.

Σχετικά με την τηλεγραφική σύνδεση με την Ασία ή την Αφρική, η οποία επίσης αποτελούσε για αρκετά χρόνια στόχο της ελληνικής κυβέρνησης για την προσέλκυση της τηλεγραφικής ανταπόκρισης με την Ινδία, προβλεπόταν επιφύλαξη δικαιώματος υπέρ της εταιρείας για σύσταση σχετικής υποβρύχιας γραμμής εντός οκτώ ετών, διαφορετικά, μετά την παρέλευση της περιόδου αυτής η ελληνική κυβέρνηση θα μπορούσε να ξεκινήσει το έργο σε συμφωνία με κάποια άλλη εταιρεία.[347] Εξάλλου σε κάθε περίπτωση προβλεπόταν επιφύλαξη υπέρ της

[346] Στο Λαύριο από το 1864 είχε εκχωρηθεί στην γαλλοϊταλική εταιρεία Roux-Serpieri το δικαίωμα εξόρυξης μεταλλευμάτων αργυρούχου μολύβδου. Γύρω από την έκταση του εκχωρηθέντος αυτού δικαιώματος θα περιστρεφόταν, τα αμέσως επόμενα χρόνια, το ζήτημα των «Λαυρεωτικών». Βλ. Ευάγγελος Κωφός, «Περίοδος Περισυλλογής (1869-1975): Η Εθνική Οικονομία», στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1977, τ. ΙΓ', σ. 312-314.

[347] Ο στόχος αυτός της ελληνικής κυβέρνησης δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί άκαιρος, γιατί ακόμη την περίοδο που μελετάμε και παρά τον πολλαπλασιασμό των ποντιζόμενων καλωδίων στη Μεσόγειο, η βασική γραμμή που εξυπηρετούσε την ανταπόκριση με την Ινδία ήταν η οθωμανική γραμμή Κωνσταντινούπολη-Βαγδάτη-Περσικός Κόλπος, η οποία όμως παρουσίαζε αρκετά προβλήματα. Κατά πρώτον ήταν ιδιαίτερα ακριβή, χρεώνοντας 5 λίρες το απλό τηλεγράφημα των 20

Ελληνικής Κυβέρνησης για συνεργασία με άλλη εταιρεία για την κατασκευή περαιτέρω, εκτός των οριζόμενων από τη σύμβαση, υποβρυχίων γραμμών, σε περίπτωση που η Ράλλη & Binney προηγουμένως αρνείτο να τις αναλάβει η ίδια (άρθρο 2).

Μια σειρά επιμέρους διατάξεων εξειδίκευε τη συμφωνία ως προς τη γραμμή Σύρου – Κύθνου – Σουνίου, προβλέποντας ότι κατά πρώτον η Ελληνική Κυβέρνηση παραχωρούσε στην εταιρεία τη χρήση του καλωδίου αυτού καθώς και του καλωδίου Σύρου – Χίου που είχε αγοράσει παλαιότερα από τη Newall & Co, προκειμένου η Ράλλη & Binney να τα επισκευάσει και σε κάθε περίπτωση να παραδώσει στο ελληνικό δίκτυο λειτουργικέςς γραμμές εντός 6 μηνών το αργότερο.[348] Για τη διασφάλιση του έργου αυτού η εταιρεία έπρεπε να καταθέσει εγγύηση 25.000 δραχμών στο ελληνικό κράτος, η οποία θα της επιστρεφόταν μόλις ετίθετο σε ενέργεια το καλώδιο Σύρου – Σουνίου, το οποίο θα λειτουργούσε με τη σειρά του ως εγγύηση για την ελληνική πλευρά. Σε περίπτωση, δηλαδή που η εταιρεία παρενέβαινε οποιονδήποτε όρο της σύμβασης είτε η εγγύηση των 25.000 δραχμών είτε το καλώδιο Σύρου – Σουνίου θα περνούσαν αυτοδίκαια στο ελληνικό κράτος και η εταιρεία θα στερείτο των παραχωρηθέντων σε αυτή δικαιωμάτων βάσει της σύμβασης.[349]

Η επιλογή του καλωδίου Σύρου – Σουνίου ως εκείνου που θα μπορούσε στο μέλλον να περιέλθει πρώτο στην κυριότητα της ελληνικής κυβέρνησης, σε περίπτωση μη εκτέλεσης του συνόλου της σύμβασης από τη Ράλλη & Binney δείχνει τη σημασία που του απέδιδαν οι ελληνικές κυβερνήσεις. Σε κάθε περίπτωση είχε αποτελέσει την πρώτη τηλεγραφική γραμμή του ελληνικού κράτους, για την αγορά και επισκευή της οποίας είχαν δαπανηθεί σημαντικά χρηματικά ποσά, καθώς και την πύλη σύνδεσης με την Ανατολή, είτε μέσω του καλωδίου Σύρου – Χίου είτε μέσω της κατασκευής οποιασδήποτε άλλης γραμμής σύνδεσης με την Ασία ή την Αφρική, που ήταν

λέξεων, και εξαιρετικά αργή, καθώς ο μέσος όρος διαβίβασης των τηλεγραφημάτων ήταν οι 6 ημέρες και μόνο μία φορά το 1866 είχε διαβιβαστεί τηλεγράφημα επιτυχώς σε λιγότερες από 24 ώρες. Ακόμη, ήταν ασταθής λόγω των καιρικών φαινομένων αλλά και της δράσης των νομαδικών φυλών, ενώ πολλές φορές τα τηλεγραφήματα που έφταναν ήταν σε ακατάληπτη γλώσσα, παρά τη συμφωνία απασχόλησης αγγλόφωνων χειριστών κατά μήκος της γραμμής. Ακόμη, δεν είχε κατασκευαστεί ακόμη η χερσαία γραμμή που ολοκλήρωσε η Siemens & Halske στις αρχές του 1870 κατά μήκος της Πρωσίας, της Ρωσίας και της Περσίας για την εξυπηρέτηση αποκλειστικά της ινδο-βρετανικής επικοινωνίας. Headrick, όπ.π., σελ. 100-101.

[348] Πρόκειται για τα άρθρα 5, 6 και 8 της Σύμβασης της 1ης Δεκεμβρίου 1866. Το άρθρο που αναφέρει πως το καλώδιο Σύρου – Σουνίου βρισκόταν ήδη στην κυριότητα του ελληνικού κράτους, πιθανώς στο πλαίσιο της σύμβασης του 1864, επιβεβαιώνει την υπόθεση πως η Newall & Co πρέπει να είχε ήδη επιδιορθώσει τη σύνδεση Σύρου – Πειραιά αλλάζοντάς την σε Σύρου – Σουνίου προτού εκπέσει της σύμβασης και το καλώδιο αυτό περάσει στο κράτος.

[349] Πρόκειται για τα άρθρα 7 και 8 της ίδιας σύμβασης.

δεδομένο ότι θα περνούσε από την Ερμούπολη, στο κέντρο των Κυκλάδων και επίσης θα αποτελούσε σημαντική εναλλακτική έναντι της χρήσης της χερσαίας γραμμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που ξεκινούσε από τη Θεσσαλία. Αυτή την «πρωτοκαθεδρία» της σύνδεσης με τη Σύρο θα έθιγε το πρόσθετο πρωτόκολλο του Κουμουνδούρου, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Στο πλαίσιο της αποκατάστασης της τηλεγραφικής επικοινωνίας της Αττικής με τη Σύρο, η ελληνική κυβέρνηση αναλάμβανε την υποχρέωση διατήρησης τηλεγραφικού υπαλλήλου και συσκευών στο Σούνιο και εκτάκτων ιππέων που θα μετέφεραν τα τηλεγραφήματα στην Αθήνα και το αντίστροφο για διάστημα τριμήνου, εντός του οποίου έπρεπε, και πάλι με σχετική δέσμευση της ελληνικής κυβέρνησης, να ολοκληρωθεί η εναέρια γραμμή Αθηνών – Λαυρίου (άρθρο 11). Τέλος, ως προς το καλώδιο Χίου – Σύρου, η κυβέρνηση δεσμευόταν να παραχωρήσει στην Ράλλη & Binney το αποκλειστικό δικαίωμα χρήσης του και συμφωνείτο περαιτέρω ότι τα κέρδη από τις εισπράξεις των τελών θα μοιράζονταν στο μισό.[350]

Ως προς τη λειτουργία των νέων γραμμών προβλεπόταν κατά πρώτον η δυνατότητα της εταιρείας να προεκτείνει τις υποβρύχιες γραμμές της στην ξηρά, μέχρι τη σύνδεση με τις κρατικές εναέριες γραμμές αναλαμβάνοντας, παράλληλα, τη φύλαξη και συντήρηση των τμημάτων αυτών (άρθρο 13). Κατά δεύτερον προβλεπόταν, επίσης, η δυνατότητα σύστασης τηλεγραφείων στην Κύθνο, την Τήνο και την Άνδρο, ενταγμένων στο κρατικό τηλεγραφικό δίκτυο και υπαγόμενων στον έλεγχο της Διεύθυνσης Τηλεγράφων και με υποχρέωση πρόσληψης τουλάχιστον ενός Έλληνα υπαλλήλου σε κάθε ένα από αυτά, και αντίστροφα, η δυνατότητα της κυβέρνησης να αντικαταστήσει τα τηλεγραφεία της εταιρείας με δικούς της σταθμούς, εξαγοράζοντας τις συσκευές και τα λοιπά τηλεγραφικά εργαλεία της εταιρείας. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, αναγνωριζόταν στην εταιρεία η δυνατότητα διορισμού δικού της υπαλλήλου με δικές της δαπάνες στα τηλεγραφεία αυτά αλλά και σε όλα τα κρατικά τηλεγραφεία στα οποία θα κατέληγαν τα καλώδιά της, για τον έλεγχο των τελών των διαβιβαζόμενων τηλεγραφημάτων και την επίβλεψη των καλωδίων, καθώς και η δυνατότητα να απαιτήσει από την κυβέρνηση

[350] Άρθρο 12. Προϋπόθεση για την ισχύ της διάταξης αυτής ήταν η ολοκλήρωσης της διαδικασίας κήρυξης της Newall & Co έκπτωτης του δικαιώματός της. Η προϋπόθεση αυτή ίσως προβλεπόταν εν προκειμένω ρητά, γιατί πιθανώς να βρισκόταν σε εξέλιξη η διαδικασία διαιτησίας που προβλεπόταν στη σύμβαση με τη Newall & Co του 1866 (άρθρο 20) για την εκδίκαση των διαφορών των δύο πλευρών και να μην είχε ακόμη οριστικοποιηθεί η σχετική απόφαση των διαιτητών ή του Προέδρου του Αρείου Πάγου ως επιδιαιτητή. Σύμβαση της 1ης/ 13ης Σεπτεμβρίου 1864 όπως επικυρώθηκε με τον Νόμο ΟΕ', ΦΕΚ 42 30/09/1864.

την απομάκρυνση κρατικού υπαλλήλου θεωρούμενου ότι προκαλούσε βλάβη στα καλώδια της εταιρείας. Η τελευταία αυτή πρόβλεψη ουσιαστικά αναγνώριζε μια υπερεξουσία της εταιρείες επί των κρατικών τηλεγραφικών υπαλλήλων και επρόκειτο επίσης να αλλάξει κατά τη σύναψη του πρόσθετου πρωτοκόλλου.[351] Σε κάθε περίπτωση η Ελληνική Κυβέρνηση διατηρούσε τη δυνατότητα διορισμού στα εταιρικά τηλεγραφεία των τριών προαναφερθέντων νησιών δικό της υπάλληλο, με αποστολή τον έλεγχο των εργασιών και των τηλεγραφημάτων που θα διαβιβάζονταν από τις γραμμές της εταιρείας (άρθρο 15). Ακόμη, συμφωνείτο ότι μέσω των γραμμών της εταιρείας θα διαβιβάζονταν τηλεγραφήματα στις εξής γλώσσες, ελληνικά, γαλλικά, αγγλικά, γερμανικά και ιταλικά (άρθρο 20).

Τα τέλη, που θα εφαρμόζονταν κατά τη διαβίβαση τηλεγραφημάτων μέσω των υποβρυχίων γραμμών, συμφωνήθηκαν για τα απλά τηλεγραφήματα (έως 20 λέξεων) για τις γραμμές Σουνίου-Κύθνου-Σύρου και Λευκάδας-Κέρκυρας, τις δύο βασικές αρτηρίες επικοινωνίας δηλαδή με το εξωτερικό, έως τις 3 δραχμές για τα εγχώρια και τα 3 φράγκα για τα διεθνή, και για τις γραμμές Σύρου-Τήνου-Άνδρου, Λευκάδας-Κεφαλονιάς και Κεφαλονιάς-Ζακύνθου έως τις 1,5 δραχμές για τα εγχώρια και το 1,5 φράγκο για τα διεθνή. Ειδικά για τις γραμμές Λευκάδας-Κεφαλονιάς και Κεφαλονιάς-Ζακύνθου προβλεπόταν η δυνατότητα είσπραξης από την ελληνική κυβέρνηση πρόσθετου τέλους μίας δραχμής για τα εσωτερικά και ενός φράγκου για τα εξωτερικά τηλεγραφήματα (άρα 2,5 δραχμές και 2,5 φράγκα), με στόχο την κάλυψη των εξόδων συντήρησης των τηλεγραφείων που θα ίδρυε το κράτος, δεδομένου ότι στην άλλη γραμμή, της Σύρου – Τήνου – Άνδρου, τα τηλεγραφεία θα τα συντηρούσε η εταιρεία (άρθρο 17). Οι σχετικοί λογαριασμοί ανάμεσα στο ελληνικό κράτος και την εταιρεία θα κανονίζονταν κάθε μήνα, ενώ η εκκαθάριση και η εξόφληση θα γινόντουσαν ανά τρίμηνο (άρθρο 18).

Ολοκληρώνοντας, προβλέπονταν ακόμη ορισμένες γενικότερες διατάξεις, όπως η απόλαυση από την εταιρεία των προνομίων που προβλέπονταν για την πραγματοποίηση δημοσίων έργων, η ισχύς των νόμων, των κανονισμών και των

[351] Το σύνολο του άρθρου 14 θυμίζει σε μεγάλο βαθμό το αντίστοιχο άρθρο που προβλεπόταν στη σύμβαση του 1864 με την Newall & Co (άρθρο 10), παρότι εν προκειμένω η δυνατότητα σύστασης εταιρικών τηλεγραφείων περιοριζόταν μόνο στην Κύθνο, την Τήνο και την Άνδρο, πιθανώς πιλοτικά, καθώς η γραμμή Σύρος – Τήνος – Άνδρος – Χαλκίδα προβλεπόταν ως σχέδιο για πρώτη φορά και η κυβέρνηση ίσως προτιμούσε να αναλάβει εν προκειμένω η εταιρεία το βάρος της πρώτης σύστασης τηλεγραφείων στα νησιά αυτά, δεδομένου και του περιορισμένου αριθμού τηλεγραφικών υπαλλήλων που διέθετε ακόμη το ελληνικό κράτος. Στην προηγούμενη σύμβαση, ωστόσο, δεν αναγνωριζόταν η υπερεξουσία που αναγνωριζόταν στην Ράλλη & Binney ως προς την απομάκρυνση κρατικών τηλεγραφικών υπαλλήλων.

αστυνομικών διατάξεων της τηλεγραφικής υπηρεσίας επί των νέων γραμμών και η υποχρέωση υποβολής των κανονισμών της εταιρείας στην έγκριση της κυβέρνησης ενώ προβλεπόταν επιπλέον, σύμφωνα και με τη σχετική υποχρέωση της Ελλάδας από την Διεθνή Τηλεγραφική Ένωση, η ισχύς της Διεθνούς Τηλεγραφικής Συνθήκης και επί των καλωδίων της εταιρείας.[352]

Το συμπληρωματικό Πρωτόκολλο που υπέγραψαν ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος ως υπουργός Εσωτερικών, ο πληρεξούσιος του Ιωάννη Ράλλη Γ.Ν. Μαντζαβίνος και ο W.P. Binney στις 19 Ιανουαρίου του 1867 επέφερε περιορισμένο αριθμό τροποποιήσεων.[353] Η σημαντικότερη από αυτές αφορούσε στην αλλαγή της σειράς κατασκευής των υποβρυχίων γραμμών, με προτεραιοποίηση της γραμμής Κέρκυρας – Λευκάδας, η οποία αντί για ένα έτος που προέβλεπε η σύμβαση, θα έπρεπε να ολοκληρωθεί μέσα σε οκτώ μήνες, και με την οποία θα συνδεόταν το ζήτημα της εγγύησης, αντί του καλωδίου Σύρου – Σουνίου. Η κατασκευή της γραμμής Σύρου – Κύθνου – Σουνίου παρατεινόταν για έξι μήνες, και συνεπώς έπρεπε να έχει ολοκληρωθεί μέσα σε ένα έτος, όπως και η γραμμή Σύρου – Τήνου – Άνδρου – Χαλκίδας. Ο χρόνος κατασκευής των γραμμών Λευκάδας – Κεφαλονιάς και Κεφαλονιάς – Ζακύνθου παρέμενε ίδιος, στα τρία έτη.

Πέρα από αλλαγή προτεραιότητας ως προς το πού έπρεπε να στραφεί το ελληνικό κράτος για τη σύνδεσή του με το ευρωπαϊκό τηλεγραφικό δίκτυο, το ζήτημα ίσως να ήταν και πρακτικό, καθώς προκειμένου να έχει νόημα για την διεθνή ανταπόκριση η γραμμή Σύρου – Σουνίου, θα έπρεπε να ολοκληρωθεί και η έκπτωση της Newall & Co από τη γραμμή Σύρου – Χίου. Η άλλη τροποποίηση του Πρωτοκόλλου που είχε αυξημένη σημασία ήταν η απάλειψη της δυνατότητας της

[352] Πρόκειται για τα άρθρα 10, 19 και 21. Σε αντίθεση με την τελευταία σύμβαση με τη Newall & Co, ως έδρα της Ράλλη & Binney δεν επιλεγόταν η Αθήνα αλλά η Σύρος, με ταυτόχρονη βέβαια υποχρέωση εγκατάστασης αντιπροσώπου στην Αθήνα με πληρεξουσιότητα συνεννόησης με τη Διεύθυνση των Τηλεγράφων για κάθε θέμα σχετικό με τη σύμβαση (άρθρο 22), ενώ σε περίπτωση εκδίκασης διαφορών, επιλεγόταν η μέθοδος της διαιτησίας, ως τόπος η Σύρος και ως επιδιαιτητής ο Πρόεδρος Πρωτοδικών (άρθρο 23). Πιθανόν η επιλογή στη Σύμβαση με τη Newall ως επιδιαιτητή του Προέδρου του Αρείου Πάγου να είχε επιφέρει καθυστερήσεις κατά τις διαφορές που ανέκυψαν.

[353] Μεταξύ των πιο λεπτομερών τροποποιήσεων ήταν η πρόβλεψη της δυνατότητας ανάθεσης έργου από την Ελληνική Κυβέρνηση σε άλλη εταιρεία όχι μόνο σε περίπτωση άρνησης της Ράλλη & Binney να το αναλάβει, αλλά και στην περίπτωση κατά την οποία η Ράλλη & Binney δεν θα έδινε σχετική απάντηση εντός 2 μηνών από τη σχετική πρόσκληση της κυβέρνησης. Ακόμη, προβλέπονταν η αλλαγή του χρόνου έναρξης του αποκλειστικού δικαιώματος των 40 χρόνων, όχι από την «έγκριση της Βουλής και τη βασιλική επικύρωση» αλλά «από της Βασιλικής κυρώσεως του εγκρίνοντος την παρούσαν σύμβασιν Νόμου», καθώς και η αντικατάσταση στο άρθρο 17 της πρόβλεψης αύξησης των τελών «αναλόγως του μήκους του τηλεγραφήματος» με τον πιο ακριβή προσδιορισμό ότι το τέλος θα αύξανε κατά το ήμισυ για κάθε αύξηση 10 λέξεων του απλού τηλεγραφήματος. Πρόκειται για τα άρθρα 2, 3 και 17 της σύμβασης που τροποποιούνταν με το άρθρο 1 του πρόσθετου Πρωτοκόλλου.

εταιρείας να αιτείται την αντικατάσταση υπαλλήλου της κυβέρνησης, τον οποίον μπορούσε να κατηγορούσε για βλάβη των καλωδίων της. Επιπλέον, οι αρμοδιότητες των εταιρικών υπαλλήλων που μπορούσε να διορίζει η εταιρεία σε περίπτωση κυβερνητικής λειτουργίας των τηλεγραφείων της Κύθνου, της Τήνου και της Άνδρου, άλλαζαν από «την εξέλεγξιν των τελών των διαβιβαζομένων τηλεγραφημάτων και την επίβλεψιν των καλωδίων της», του άρθρου 14 της Σύμβασης, στο «να επιθεωρή την κατάστασιν του καλωδίου, να κανονίζη το τεχνικόν μέρος της υπηρεσίας και την έντασιν του ρεύματος των ηλεκτρικών στηλών». Πρόκειται για αλλαγές που περιόριζαν διατάξεις που λειτουργούσαν, ακόμη και στο επίπεδο των εντυπώσεων, σε βάρος της ελληνικής κυβέρνησης, καθώς δεν ήταν σωστό να γίνει δεκτό ο υπάλληλος της εταιρείας να ελέγχει, παραδείγματος χάριν, τον καθορισμό των τελών και την εργασία των κρατικών τηλεγραφικών υπαλλήλων.

Το συμπληρωματικό Πρωτόκολλο περιλάμβανε τρεις ακόμη προβλέψεις. Η πρώτη και η τρίτη από αυτές, στα άρθρα 2 και 4 του Πρωτοκόλλου, θα προκαλούσαν έντονη συζήτηση στη Βουλή. Η δεύτερη, στο άρθρο 3 προέβλεπε, για την περίπτωση που η Ελλάδα εντασσόταν στη διαδρομή της τηλεγραφικής ανταπόκρισης με την Ινδία, ενός είδους προτεραιότητα για τα τηλεγραφήματα από εκεί, τη λεγόμενη απ' ευθείας ή «par translation». Ως προς τις δύο αμφιλεγόμενες διατάξεις, το άρθρο 2 προέβλεπε τον περιορισμό του αριθμού των κυβερνητικών τηλεγραφημάτων που έχαιραν ατέλειας στα 240 τον μήνα, μήκους 40 λέξεων το καθένα, και το άρθρο 4 περιόριζε ρητά την ισχύ της σύμβασης στην κατασκευή υποβρυχίων τηλεγραφικών γραμμών, διατηρώντας την κατασκευή των εναερίων στην εξουσία του κράτους. Πιο συγκεκριμένα, προβλεπόταν η δέσμευση της κυβέρνησης να έχει έτοιμες κατασκευασμένες τις εναέριες γραμμές εντός τεσσάρων μηνών από την πόντιση του εκάστοτε καλωδίου, υπό την προϋπόθεση ότι η εταιρεία θα την ενημέρωνε σχετικά έναν μήνα πριν την πόντιση.

Η συζήτηση του νομοσχεδίου επικύρωσης της σύμβασης και του πρωτοκόλλου στη Βουλή διήρκησε, όπως ήταν αναμενόμενο στο πλαίσιο λειτουργίας της Βουλής του Συντάγματος του 1864, για τρεις συνεδριάσεις, στις 2, 6 και 7 Φεβρουαρίου του 1867.[354] Κατά την πρώτη συζήτηση, ο βουλευτής Θεοχάρης προχώρησε στην παρατήρηση ότι «και άλλας νήσους έχομεν μεγάλας εις την Ελλάδα

[354] Η δεύτερη συζήτηση του νομοσχεδίου ήταν προγραμματισμένη για τις 3 Φεβρουαρίου, ο Κουμουνδούρος ζήτησε, όμως, την αναβολή της, καθώς βρισκόταν ακόμη σε διαπραγματεύσεις με την εταιρεία. Συνεδριάσεις της 2ας, 3ης, 6ης και 7ης Φεβρουαρίου 1867, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Προεδρεία Λυκούργου Κρεστενίτου, Τόμος Α', 1867, σελ. 241, 255, 273, 279-283.

αναλόγως των άλλων νήσων, ων και το εμπόριον και η ναυτιλία είναι μεγάλη», με ιδιαίτερη αναφορά στην Ύδρα και τις Σπέτσες «καθ' όσον απέχουσιν ολίγον της ξηρας και ολίγον θέλει εξοδευθή καλώδιον», ζητώντας να συμπεριληφθούν και τα νησιά αυτά στο τηλεγραφικό δίκτυο υποβρυχίων γραμμών που θα αναλάμβανε να κατασκευάσει η Ράλλη & Binney. Κατά την επόμενη συζήτηση, ο ίδιος βουλευτής επανήλθε στο ζήτημα, υποστηρίζοντας τη συμπερίληψη και του Πόρου, στον οποίο είχε την έδρα του ο Ναύσταθμος, καθώς διαφορετικά «είναι πολύ παράξενον εις μίαν Κυβέρνησιν να μη δύναται τηλεγραφικώς να διατάξη τον απόπλουν δι' υπηρεσίαν ενός πλοίου από του βασιλικού ναυστάθμου». Ενημέρωσε, μάλιστα, τον Κουμουνδούρο για πληροφορίες που είχε από επιστολή από τη Σύρο, σύμφωνα με τις οποίες ο Ράλλης δεχόταν τη σύνδεση και των νησιών αυτών και είχε δώσει «παραγγελίας εις τον πληρεξούσιον του να δεχθή αυτήν την προσθήκην».

Πράγματι, κατά την τρίτη συζήτηση ο πρωθυπουργός με τη σειρά του ενημέρωσε τους βουλευτές ότι η εταιρεία είχε δεχτεί την τροποποίηση αυτή, με αποτέλεσμα το άρθρο 2 του νομοσχεδίου να προβλέπει τελικά την υποχρέωση της εταιρείας να συνδέσει εντός τριών ετών τις Σπέτσες και την Ιθάκη με υποβρύχια καλώδια, την πρώτη με την απέναντι ξηρά στην Πελοπόννησο και τη δεύτερη με τη Λευκάδα και την Κεφαλονιά, ενώ για τις νήσους Πόρο και Ύδρα προβλεπόταν η εναλλακτική δυνατότητα σύνδεσής τους με το κρατικό τηλεγραφικό δίκτυο με εναέριες γραμμές, αν αυτό ήταν τελικά περισσότερο συμφέρον.[355] Αντίστοιχα, το άρθρο 3 του νομοσχεδίου προέβλεπε την προσθήκη της πόλης της Καρύστου στη γραμμή Σύρου – Τήνου – Άνδρου – Χαλκίδας και τη σύσταση τηλεγραφείου σε αυτή. Σχετικά με το άρθρο αυτό η μόνη αντίδραση προήλθε από τον βουλευτή Μπαλάφα κατά την τρίτη συζήτηση ο οποίος αντιπρότεινε αντί της Καρύστου την ένταξη του Αλιβερίου στην τηλεγραφική γραμμή, ως κεντρικότερου μέρους της επαρχίας από ότι η Κάρυστος.

[355] Μετά την ανακοίνωση από τον Κουμουνδούρο ότι η εταιρεία δεχόταν την τροποποίηση αυτή, οι βουλευτές Ζακύνθου άρχισαν να ζητούν επίσπευση της κατασκευής της γραμμής σύνδεσης της Ζακύνθου με το τηλεγραφικό δίκτυο, με τον βουλευτή Λεονταράκη να υπενθυμίζει πως κάθε χρόνο περνούσαν από την Ζάκυνθο περίπου 4.000 πλοία, τα οποία θα ανέμεναν να λάβουν οδηγίες τηλεγραφικώς ως προς το που θα έπρεπε να κατευθυνθούν. Πρόκειται για αυτό που περιγράφουν στο άρθρο τους οι Headrick & Griset σχετικά με την μεγάλη ζήτηση που παρουσιάστηκε για τηλεγραφικές ειδήσεις μέσω υποβρυχίων καλωδίων από τις εταιρείες εμπορίου και τις ναυτιλιακές, καθώς μέσω των τηλεγραφημάτων είχαν τη δυνατότητα να ενημερώνονται για την αναχώρηση και άφιξη των πλοίων ή των φορτίων τους. Headrick & Griset, όπ.π., σελ. 551. Η απάντηση του Κουμουνδούρου ήταν πως η επίσπευση δεν μπορούσε να προβλεφθεί εν προκειμένω αλλά ότι ο αντιπρόσωπος της εταιρείας, θεωρώντας τη σύνδεση της Ζακύνθου «λίαν συμφέρουσα» θα φρόντιζε να πραγματοποιηθεί το συντομότερο δυνατόν.

Πέραν των προσθηκών που αναφέρθηκαν μόλις, η βασική διαφωνία κατά τη συζήτηση στη Βουλή περιστράφηκε γύρω από τα δύο άλλα άρθρα του νομοσχεδίου, το πρώτο που προέβλεπε την επικύρωση της σύμβασης και του πρόσθετου Πρωτοκόλλου και το τέταρτο και τελευταίο, το οποίο αναβίβαζε τα κυβερνητικά τηλεγραφήματα που έχαιραν ατέλειας από 240, που προέβλεπε το συμπληρωματικό Πρωτόκολλο, σε 300 το μήνα. Της αντίδρασης κατά του νομοσχεδίου ηγήθηκαν οι βουλευτές Βαλασόπουλος και Πετιμεζάς, οι οποίοι επιτέθηκαν εναντίον του πρόσθετου Πρωτοκόλλου που διαπραγματεύτηκε ο Κουμουνδούρος και κυρίως εναντίον των όρων της νέας συμφωνίας σχετικά με το καλώδιο Λευκάδας – Κέρκυρας, έναντι του καλωδίου Σύρου – Σουνίου, του περιορισμού του αριθμού των κυβερνητικών τηλεγραφημάτων που έχαιραν ατέλειας και της διευκρίνισης ότι οι όροι της συμφωνίας αφορούσαν στην κατασκευή μόνο των υποβρυχίων γραμμών και όχι και των εναερίων.

Ως προς το πρώτο ζήτημα του καλωδίου Λευκάδας – Κέρκυρας, ο Βαλασόπουλος δήλωσε πως η προτίμησή του έναντι του καλωδίου Σουνίου – Σύρου δεν συνέφερε, καθώς η επιδιόρθωση του δεύτερου κόστιζε πολύ περισσότερο από το ποσό της εγγύησης και επειδή σε κάθε περίπτωση οι εταιρείες υποβρυχίων καλωδίων δεν εργάζονταν ποτέ ολόκληρο το έτος αλλά μόνο για έξι μήνες κάθε φορά, καθώς ποτέ δεν πόντιζαν καλώδια με τρικυμία. Σχετικά με τα άλλα δύο ζητήματα το επιχείρημα και των δύο βουλευτών ήταν πως η σύμβαση που είχε υπογράψει η κυβέρνηση Βούλγαρη συνέφερε περισσότερο το ελληνικό κράτος και ως προς το σκέλος της απεριόριστης ατέλειας των κυβερνητικών τηλεγραφημάτων και ως προς την ανάληψη της ευθύνης και για τις εναέριες γραμμές. Οι δύο βουλευτές ουσιαστικά κατηγόρησαν τον Κουμουνδούρο πως με το συμπληρωματικό Πρωτόκολλο μετέτρεψε μια συμφέρουσα συμφωνία σε εξαιρετικά επαχθή. Ο Βαλασόπουλος μάλιστα, προχώρησε σε μια σειρά υπολογισμών, σύμφωνα με την οποία το Πρωτόκολλο θα προκαλούσε ζημία περίπου δύο εκατομμυρίων δραχμών,[356] ενώ ολοκλήρωσε την αγόρευσή του λέγοντας πως «Δεν επιχειρώ να δώσω καμμίαν κακήν

[356] Το ποσό αυτό προέκυπτε από το κόστος συντήρησης των εναερίων γραμμών από το κράτος συν τη ζημία που θα επέφερε ο περιορισμός των κυβερνητικών τηλεγραφημάτων για τα 40 έτη ισχύος της παραχώρησης του προνομίου. Πιο συγκεκριμένα, υπολόγισε το κόστος ανανέωσης των εναερίων γραμμών σε 80.000 δραχμές ανά πενταετία, άρα 640.000 για 40 έτη, τη ζημία από τον περιορισμό των τηλεγραφημάτων σε 10.000 δραχμές το χρόνο, άρα 400.000 δραχμές για το σύνολο της περιόδου και τη συντήρηση των τηλεγράφων, δηλαδή την ετήσια επισκευή τους από κοινού με τον μισθό των φυλάκων σε άλλες 1.200.000 δραχμές για τα 40 έτη ισχύος της παραχώρησης. Συνεδρίαση της 7ης Φεβρουαρίου 1867, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, όπ.π. σελ. 255.

πρόθεσιν εις την Κυβέρνησιν, αλλ' έκαστος εννοεί, ότι κάτι τι συνέβη εις την υπόθεσιν ταύτην».

Ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος υπερασπίστηκε το συμπληρωματικό Πρωτόκολλο στη βάση της διατήρησης του συστήματος του κρατικού μονοπωλίου επί των εναέριων γραμμών, κάτι το οποίο σύμφωνα με την αγόρευση του ουσιαστικά προέκυπτε ήδη από τη σύμβαση που είχε υπογράψει η κυβέρνηση Βούλγαρη και απλώς γινόταν πιο ξεκάθαρο με τον σχετικό όρο του Πρωτοκόλλου. Χαρακτηριστικά δήλωσε πως:

> *Δεν συμφωνώ ποτέ μία ενάεριον γραμμήν να την χωρίζωμεν και να την δίδωμεν εις εταιρίας, κρατούντες εις βάρος μας την ετέραν και μη συμφέρουσαν πολλάκις, διότι αι κερδισκοπικαί εταιρίαι τας επικερδείς ζητούσι.*

Πρέπει να σημειωθεί εν προκειμένω ότι ο Κουμουνδούρος είχε συμβάλει στην ανάπτυξη του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου από διάφορες θέσεις ευθύνης, κυρίως εκείνες του Υπουργού Οικονομικών και Υπουργού Εσωτερικών ήδη από τα πρώτα βήματα του ελληνικού τηλεγράφου, τόσο πριν όσο και μετά την έξωση του Όθωνα. Συνεπώς η άποψη που εξέφραζε περί διατήρησης του εναέριου δικτύου υπό τον κρατικό έλεγχο και πρωτοβουλία δεν ήταν καθόλου λανθασμένη, σύμφωνα και με τη σχετική τάση της εποχής και στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες πέραν της Μεγάλης Βρετανίας, η οποία, επίσης, μία χρονιά αργότερα επρόκειτο να ευθυγραμμιστεί με τον κανόνα του κρατικού μονοπωλίου επί του χερσαίου δικτύου. Ειδικά σε σχέση με τη γραμμή Βόνιτσας – Λευκάδας – Κέρκυρας, ο Κουμουνδούρος και πάλι αναφερόμενος στην σύμβαση της 1^{ης} Δεκεμβρίου 1866, ξεκαθάριζε πως η σύνδεση της Λευκάδας με την επαρχία της Βόνιτσας θα γινόταν με εναέρια γραμμή, καθώς καμία εταιρεία δεν δεχόταν να αναλάβει μια τόσο μικρή υποβρύχια γραμμή και το ελληνικό κράτος δεν είχε λόγο να μην κατασκευάσει εναέρια το ίδιο, ανάμεσα στη Λευκάδα και την ακτή της Παλιοχαλιάς, αντί να την παραχωρήσει στην εταιρεία, που θα εισέπραττε, μάλιστα, και τα σχετικά τέλη.

Ως προς το ζήτημα του περιορισμού των κυβερνητικών τηλεγραφημάτων που έχαιραν ατέλειας, ενημέρωσε τους βουλευτές ότι η εταιρεία είχε ζητήσει από πλευράς κυβέρνησης να ορίσει έναν αριθμό, καθώς αρνείτο να καταστρέψει τις γραμμές της επιτρέποντας τη συνεχή διαβίβαση τηλεγραφημάτων που μπορεί να ήταν μόνο κατά τον τύπο δημόσια και στην πραγματικότητα ιδιωτικά. Σε κάθε περίπτωση ο όρος αφορούσε σε τηλεγραφήματα 40 λέξεων, και όχι 20, που ήταν τα απλά, άρα στην ουσία ο αριθμός που προβλεπόταν ήταν διπλάσιος. Τέλος, ο Πρωθυπουργός και

Υπουργός Εσωτερικών υπογράμμισε άλλο ένα σημαντικό στοιχείο του συμπληρωματικού Πρωτοκόλλου, την κατάργηση των υπερεξουσιών της εταιρείας σε βάρος των κρατικών τηλεγραφικών υπαλλήλων. Ο Κουμουνδούρος εν προκειμένω δήλωσε πως «εθεώρησα υβριστικόν τούτο δια το έθνος, διότι ήθελα οι υπάλληλοι της Ελλ. Κυβερνήσεως να μη εξαρτώνται από τας ιδιοτροπίας μιας ιδιωτικής εταιρίας».

Τελικά η πρόταση των βουλευτών Βαλασόπουλου και Πετιμεζά περί απάλειψης του Πρωτοκόλλου καταψηφίστηκε, ενώ το νομοσχέδιο με τη σειρά του εγκρίθηκε και συνεπώς τόσο η Σύμβαση της 1ης Δεκεμβρίου 1866 όσο και το συμπληρωματικό Πρωτόκολλο της 19ης Ιανουαρίου 1867 επικυρώθηκαν από τη Βουλή.

Ενάμιση χρόνο αργότερα, ωστόσο, η σύμβαση με τη Ράλλη & Binney ακόμη δεν είχε εκτελεστεί, με αποτέλεσμα η εταιρεία να κηρυχθεί έκπτωτη και το ποσό των 25.000 δραχμών της εγγύησης να περιέλθει στο ελληνικό Δημόσιο. Καθώς, όμως, η εταιρεία υποστήριζε ότι η μη εκτέλεση των όρων της σύμβασης συνέβη λόγω περιστάσεων «όλως ανεξαρτήτως της θελήσεώς της» και καθώς δεν είχε εμφανιστεί καμία άλλη εταιρεία που να υποβάλλει τόσο επωφελείς προτάσεις, η νέα, μετά την κυβέρνηση Κουμουνδούρου, κυβέρνηση Δημητρίου Βούλγαρη εισήγαγε νομοσχέδιο χορήγησης νέας προθεσμίας έξι μηνών στην Ράλλη & Binney για την έναρξη και εκπλήρωση των υποχρεώσεων της που προέκυπταν από τη σύμβαση του 1866. Το νομοσχέδιο αυτό ουσιαστικά αποτελούσε επικύρωση της νέας σύμβασης την οποία είχαν υπογράψει ο Πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργός Εσωτερικών Βούλγαρης και ο πληρεξούσιος της Ράλλη & Binney Μαντζαβίνος στις 30 Μαΐου του 1868, σύμφωνα με την οποία η ισχύς των όρων της σύμβασης της 1ης Δεκεμβρίου του 1866 και του πρόσθετου Πρωτοκόλλου της 19ης Ιανουαρίου 1867 παρατεινόταν για ένα εξάμηνο, με την νέα προθεσμία να ξεκινά από την επικύρωση της δεύτερης αυτής σύμβασης από τη Βουλή. Επιπλέον, η σύμβαση προέβλεπε ότι σε περίπτωση εκπλήρωσης εντός της εξάμηνης παράτασης των υποχρεώσεων της εταιρείας, θα της αποδιδόταν η εγγύηση των 25.000 δραχμών, ενώ για τις λοιπές υποχρεώσεις που πήγαζαν από τη σύμβαση και των οποίων η εκπλήρωση θα γινόταν σταδιακά, ως εγγύηση οριζόταν και πάλι το καλώδιο Κέρκυρας – Λευκάδας, το οποίο θα περιερχόταν στην κυριότητα του δημοσίου σε περίπτωση μη εκπλήρωσης.

Το νομοσχέδιο αυτό κατατέθηκε, συζητήθηκε και ψηφίστηκε ως κατεπείγον,[357] και παρά την μεγάλη διευκόλυνση, ουσιαστικά, που παρείχε στη Ράλλη & Binney, ειδικά με την πρόβλεψη της επιστροφής της εγγύησης, η συζήτηση που έλαβε χώρα στη Βουλή δεν ήταν ιδιαίτερα έντονη. Μόνο ο βουλευτής Κρεστενίτης εξέφρασε την εύλογη απορία «Αυτή η εταιρία επειδή δεν ήρχισε είναι δίκαιον να πληρώση τας 20.000 δραχμάς, διατί να μας παίζουν; Οι άλλοι τουλάχιστον είχον αρχίσει», για να λάβει την απάντηση του βουλευτή Γλαράκη ότι «Τότε δεν θα γείνη ο τηλέγραφος, του οποίου ημείς έχουμεν ανάγκην απόλυτον».

Η μόνη άλλη παρατήρηση προήλθε από κάποιον άλλο βουλευτή, ο οποίος παρακάλεσε τον υπουργό να σχηματίσει μια επιτροπή επιτήρησης του καλωδίου, ανατρέχοντας στο 1859 και στη μεγάλη συζήτηση περί της ποιότητας του καλωδίου που είχε γίνει τότε. Ο Γλαράκης έδωσε και πάλι την απάντηση, παρατηρώντας ότι το ζήτημα που καλείτο να επιλύσει το νομοσχέδιο αυτό δεν αφορούσε στην ποιότητα του καλωδίου, καθώς σύμφωνα με τη σύμβαση ο εργολάβος ήταν υποχρεωμένος να ανανεώνει το καλώδιο κάθε φορά που θα χαλούσε.[358] Πιθανώς η συζήτηση του νομοσχεδίου να κινήθηκε σε αυτό το περιορισμένο πλαίσιο γιατί στην εν λόγω Βουλή δεν συμμετείχαν ως βουλευτές πρώην Υπουργοί Εσωτερικών που είχαν ασχοληθεί σημαντικά με το ζήτημα του τηλεγράφου, όπως ο ίδιος ο Κουμουνδούρος.[359]

Δεύτερο «κύμα» επέκτασης του τηλεγραφικού δικτύου. Τελικά η Ράλλη & Binney τήρησε τις υποχρεώσεις της ή, έστω, ορισμένες από αυτές; Βάσει του υλικού που μελετάται στην παρούσα εργασία, δηλαδή κατά κύριο λόγο της νομοθεσίας που αναπτύχθηκε και των σχετικών βασιλικών διαταγμάτων που εκδόθηκαν προς εκτέλεση της, ο κύριος τρόπος να το ανακαλύψουμε είναι αφενός η δημοσίευση βασιλικών διαταγμάτων που ενέκριναν τη σύσταση και έναρξη λειτουργίας

---

[357] Το νομοσχέδιο συζητείται στις συνεδριάσεις της 24ης και 25ης Σεπτεμβρίου και η τρίτη συζήτηση και ψήφιση λαμβάνει χώρα στις 5 Οκτωβρίου 1868. Ως νόμος δημοσιεύτηκε με τον τίτλο Νόμος ΣΟ' στις 23 Οκτωβρίου του 1868.

[358] Γ' συζήτηση και ψήφιση του νομοσχεδίου κατά τη Συνεδρίαση της 5ης Οκτωβρίου 1868, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Περιόδου Γ' Συνόδου Α', Προεδρεία Δημητρίου Χρηστίδου, σελ. 230-231.

[359] Είναι σημαντικό εν προκειμένω ότι στη Βουλή αυτή δεν συμμετείχαν ως βουλευτές ούτε ο Αλ. Κουμουνδούρος, ούτε ο Θ. Δηλιγιάννης, ούτε ο Χ. Χριστόπουλος, ούτε ο Χαρ. Τρικούπης, εκ των οποίων οι τρεις πρώτοι είχαν θητεύσει ως Υπουργοί Εσωτερικών και Εξωτερικών κατά την ψήφιση νομοσχεδίων σημαντικών για την ανάπτυξη του τηλεγραφικού δικτύου, ενώ την Βουλή ήλεγχε σε μεγάλο βαθμό ο Βούλγαρης. Επιπλέον είχε ακυρωθεί και η εκλογή του Κ. Λομβάρδου και του Δ. Χρηστίδη, που ο τελευταίος όσο ήταν Γερουσιαστής ήταν πολύ φειδωλός κατά την ψήφιση των νομοσχεδίων των σχετικών με τον τηλέγραφο. Πιθανώς για τον λόγο αυτό δεν αποτυπώνεται στα πρακτικά κριτική σχετικά με τις παραχωρήσεις της κυβέρνησης στην εταιρεία. Gunnar Hering, *Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, όπ.π., σελ. 465.

τηλεγραφείων στα μέρη στα οποία αφορούσαν οι συμφωνηθείσες με τις εταιρείες επεκτάσεις των γραμμών, προκειμένου το χερσαίο δίκτυο να είναι έτοιμο για τη σύνδεση με τις υποβρύχιες γραμμές, και αφετέρου οι συμβάσεις που ακολούθησαν στη συνέχεια με άλλες εταιρείες, μεταξύ των όρων των οποίων συμπεριλαμβάνονταν συνήθως και τα έργα που προβλέπονταν αλλά δεν ολοκληρώθηκαν στο πλαίσιο των προηγούμενων συμβάσεων.

Εν προκειμένω, τα σχετικά με τον τηλέγραφο βασιλικά διατάγματα που δημοσιεύτηκαν την περίοδο 1867 – 1872 εν μέρει αφορούσαν πράγματι στην προετοιμασία του κρατικού εναέριου δικτύου για τη σύνδεση με τις γραμμές που είχε αναλάβει να αναπτύξει η Ράλλη & Binney. Από την επικύρωση της πρώτης σύμβασης με την Ράλλη & Binney και του συμπληρωματικού της Πρωτοκόλλου τον Φεβρουάριο του 1867 έως και την επικύρωση της σύμβασης παράτασης της συμφωνίας με την ίδια εταιρεία τον Οκτώβριο του 1868, είναι αλήθεια πως δεν είχε δημοσιευτεί κανένα βασιλικό διάταγμα σχετικό με τα έργα που απαιτούνταν στο πλαίσιο της σύμβασης. Αντίθετα, τα μόνα σχετικά βασιλικά διατάγματα αφορούσαν στη σύσταση δύο νέων τηλεγραφείων στην Αττική, τα οποία προορίζονταν αποκλειστικά για τη διευκόλυνση των διοικητικών θεμάτων της κυβέρνησης. Επρόκειτο αρχικά για την επέκταση της τηλεγραφικής γραμμής από την Αθήνα ως την Κηφισιά, όπου παραθέριζε ο βασιλιάς και στη συνέχεια, δύο μήνες αργότερα και έως το στρατόπεδο «εν Μονομματίω» και τη σύσταση τηλεγραφείου σε αυτό.[360] Τα τηλεγραφεία αυτά θα λειτουργούσαν για πολύ περιορισμένο διάστημα, καθώς τον Οκτώβριο του 1868 δημοσιεύτηκε διάταγμα κατάργησης της γραμμής και των τηλεγραφείων Κηφισιάς – Μονομματίου.[361] Λίγο πριν την επικύρωση της δεύτερης σύμβασης με την Ράλλη & Binney είχε επίσης εκδοθεί βασιλικό διάταγμα που ενέκρινε την επέκταση της τηλεγραφικής γραμμής από την Καρύταινα στην Ανδρίτσαινα, και αυτό, ωστόσο, δεν σχετιζόταν με τους όρους της σύμβασης με την εταιρεία αλλά με την ανάπτυξη του χερσαίου δικτύου και την ενσωμάτωση σημαντικών δήμων στο τηλεγραφικό δίκτυο της Πελοποννήσου.[362]

Το πρώτο βασιλικό διάταγμα που σηματοδοτεί την έναρξη των εργασιών προετοιμασίας του εναέριου δικτύου για τη σύνδεση με τις υποβρύχιες γραμμές της

[360] Πρόκειται για τα ΦΕΚ «Περί συστάσεως τηλεγραφείου εν Κηφισσία» και «Περί επεκτάσεως της τηλεγραφικης γραμμης από Κηφισσίας μέχρι Μονομματίου», ΦΕΚ αρ.24, 30.05.1868 και ΦΕΚ αρ.35, 25.07.1868. Το τηλεγραφείο Κηφισιάς, μάλιστα, κατατασσόταν στην Γ' τάξη.
[361] ΦΕΚ αρ.49, 23.10.1868.
[362] ΦΕΚ αρ.48, 12.10.1868.

Ράλλη & Binney δημοσιεύτηκε στα τέλη του 1868, μετά την δημοσίευση του νόμου επικύρωσης της συμφωνίας παράτασης στις 23 Οκτωβρίου. Το διάταγμα αυτό ενέκρινε την επέκταση της τηλεγραφικής γραμμής από τη Βόνιτσα έως την πόλη της Λευκάδας και από την πόλη της Κέρκυρας έως το ακρωτήριο της Λευκίμμης.[363] Ουσιαστικά, δηλαδή, το ελληνικό κράτος προχωρούσε στην εναέρια σύνδεση της Λευκάδας με την ηπειρωτική Ελλάδα, όπως είχε προαναγγείλει ο Κουμουνδούρος στη Βουλή, προετοιμαζόμενο, με τον τρόπο αυτό, για την σύνδεση της εναέριας γραμμής της Λευκάδας με την υποβρύχια που θα κατασκεύαζε η Ράλλη & Binney για την ένωση της με την Κέρκυρα, όπου εκεί, αντίστοιχα, οι εναέριες γραμμές πλέον θα συνέδεαν την πόλη της Κέρκυρας με το ακρωτήριο της Λευκίμμης, όπου λογικά θα ξεκινούσε η άκρη του υποβρυχίου καλωδίου προς την Λευκάδα. Στο ίδιο ΦΕΚ δημοσιεύονταν, επίσης, μια σειρά διαταγμάτων που αφορούσαν σε επεκτάσεις του χερσαίου δικτύου ανεξάρτητες από τη συμφωνία με τη Ράλλη & Binney, όπως η επέκταση της τηλεγραφικής γραμμής από τη Σπάρτη στο Γύθειο, από τη Λαμία στην Υπάτη και το Καρπενήσι και από την Καλαμάτα στην Πύλο και η σύσταση τηλεγραφείου στην Στυλίδα.[364] Στο ίδιο πλαίσιο δημοσιεύτηκε τον Ιανουάριο του 1869 διάταγμα έγκρισης της επέκτασης των τηλεγραφικών γραμμών της Μεγαλόπολης προς τη Δημητσάνα και του Αιγίου προς τα Καλάβρυτα και της σύστασης τηλεγραφείων στα δύο αυτά μέρη.[365]

Μέσα στο επόμενο έτος φαίνεται πως τέθηκε σε εφαρμογή και το σχέδιο επέκτασης των εναερίων γραμμών από το Ναύπλιο στο Πορτοχέλι στην Ερμιονίδα, με στόχο την προετοιμασία της σύνδεσης με τις Σπέτσες. Τον Μάρτιο του 1870 εκδόθηκε βασιλικό διάταγμα προσδιορισμού του αριθμού των τηλεγραφικών φυλάκων της γραμμής Ναυπλίο – Πορτοχέλι, απόστασης 14 ωρών, οι οποίοι ορίστηκαν σε έναν έφιππο και δύο πεζούς,[366] ενώ συστάθηκε και τηλεγραφείο στο Κρανίδι, το οποίο με διάταγμα του Ιουνίου 1870 κατατάχθηκε στην Γ' τάξη.[367] Όπως θα δούμε, ωστόσο, στη συνέχεια, το έργο σύνδεσης με τις Σπέτσες δεν φαίνεται πως

[363] ΦΕΚ αρ.61, 16.12.1868.

[364] Υπενθυμίζεται ότι εκεί είχε συσταθεί και παλιότερα τηλεγραφείο υπό τη διοίκηση του τηλεγραφείου Λαμίας (ΦΕΚ αρ.28, 12.05.1865), το οποίο όμως στη συνέχεια είχε μεταφερθεί στη Σούρπη, τον συνοριακό σταθμό για την επικοινωνία με την Οθωμανική Αυτοκρατορία (ΦΕΚ αρ.26, 02.04.1866).

[365] Πρόκειται για το ΦΕΚ αρ.6 21.01.1869, από το οποίο όμως προκύπτει πως το έργο είχε αποφασιστεί ήδη ένα χρόνο νωρίτερα, καθώς το διάταγμα υπογράφεται από το Βασιλιά στις 16.02.1868, πιθανώς όμως λόγω της προτεραιότητας που δόθηκε στην συμφωνία με την Ράλλη & Binney, καθυστέρησε η δημοσίευση και υλοποίηση του.

[366] ΦΕΚ αρ.9, 19.03.1870.

[367] ΦΕΚ αρ.24, 04.06.1870. Υπουργός Εσωτερικών την περίοδο αυτή ήταν ο Θρασύβουλος Ζαΐμης.

ολοκληρώθηκε από την Ράλλη & Binney, καθώς αποτελούσε όρο της επόμενης σύμβασης περί σύστασης υποβρυχίων γραμμών που θα υπέγραφε η ελληνική κυβέρνηση με άλλη εταιρεία.

Για τον επόμενο ενάμιση χρόνο τα έργα σχετικά με τις τηλεγραφικές γραμμές θα αφορούσαν και πάλι το χερσαίο τηλεγραφικό δίκτυο, καλύπτοντας τις ανάγκες που είχαν εκφραστεί από τους βουλευτές των διαφόρων επαρχιών κατά τη συνεδρίαση της Βουλής το 1869, όταν συζητείτο το νομοσχέδιο περί αναπληρωτικής πίστωσης του Υπουργείου Εσωτερικών για την επέκταση των γραμμών και το νομοσχέδιο για τους τηλεγραφικούς φύλακες, επί πρωθυπουργίας Θρασύβουλου Ζαΐμη. Το πρώτο μεγάλο έργο ήταν η σύνδεση των δύο μεγάλων τηλεγραφικών δικτύων της Στερεάς Ελλάδας και της Πελοποννήσου μέσω του υποβρυχίου καλωδίου Ρίου – Αντιρρίου, το οποίο παρότι είχε αποφασιστεί και στο παρελθόν προφανώς είχε μείνει ανολοκλήρωτο. Εν προκειμένω το βασιλικό διάταγμα ενέκρινε «να προεκταθώσι και συνδεθώσιν αι τηλεγραφικαί γραμμαί Πατρών και Ναυπάκτου διά του μεταξύ Ρίου και Αντιρρίου καλωδίου».[368] Επιπλέον, στο ίδιο ΦΕΚ προβλεπόταν η έγκριση της επέκτασης των κρατικών τηλεγραφικών γραμμών στη Στερεά Ελλάδα από το Καρπενήσι ως τον Καρβασαρά ή το Αγρίνιο και στην Πελοπόννησο από τον Πύργο ως τη Δημητσάνα.[369] Ουσιαστικά, δηλαδή στόχος του διατάγματος αυτού ήταν η διασύνδεση και του Καρπενησίου πέρα από τη Λαμία με την νοτιότερη γραμμή Ναυπάκτου – Αγρινίου – Καρβασαρά. Σχετικά με το Καρπενήσι, και πάλι, τον Μάρτιο του 1871 σχετικό διάταγμα καθόριζε τον αριθμό των τηλεγραφικών φυλάκων για το τμήμα Λαμίας – Υπάτης – Καρπενησίου σε δύο έφιππους και έναν πεζό,[370] ενώ ένα ακόμη αίτημα βουλευτή της Στερεάς Ελλάδας θα ικανοποιείτο δύο μήνες αργότερα με τη σύσταση τηλεγραφείου Γ' τάξης στην Αταλάντη.[371] Η ικανοποίηση των αιτημάτων που είχαν τεθεί το 1869 σχετικά με την επέκταση των τηλεγραφικών γραμμών στις διάφορες περιοχές που ως τότε είχαν παραμείνει αποκομμένες από το τηλεγραφικό δίκτυο ολοκληρώθηκε με τη σύσταση και έναρξη λειτουργίας, την ίδια περίοδο, του τηλεγραφείου της Κυπαρισσίας, το οποίο επίσης κατατασσόταν στην Γ' τάξη.[372] Αξίζει να σημειωθεί πως η ικανοποίηση των αιτημάτων των βουλευτών

[368] ΦΕΚ αρ.41, 09.12.1870. Εν προκειμένω Υπουργός Εσωτερικών ήταν ο Επαμεινώνδας Δεληγιώργης.
[369] Στο ίδιο.
[370] ΦΕΚ αρ.5, 01.03.1871.
[371] ΦΕΚ αρ.15, 04.05.1871
[372] ΦΕΚ αρ. 16, 09.05.1871. Στα τρία αυτά τελευταία έργα Υπουργός Εσωτερικών ήταν ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος.

Φθιώτιδας, Ευρυτανίας και Κυπαρισσίας δεν αποτέλεσε ίδιον ενός συγκεκριμένου Υπουργού Εσωτερικών, για παράδειγμα του Ζαΐμη, επί υπουργίας του οποίου είχαν εκφραστεί τα εν λόγω αιτήματα, αλλά κρατικό σχέδιο ανάπτυξης του δικτύου που ακολουθήθηκε από όλους τους Πρωθυπουργούς και Υπουργούς Εσωτερικών, από τον Ζαΐμη τον ίδιο αλλά και από τους Βούλγαρη, Δεληγιώργη και Κουμουνδούρο.

Επί υπουργίας Κουμουνδούρου εκδόθηκε ένα ακόμη βασιλικό διάταγμα που υποδεικνύει ότι η Ράλλη & Binney προχωρούσε ως προς την υλοποίηση των δεσμεύσεων της. Τον Μάιο του 1871 βασιλικό διάταγμα προέβλεπε την κατάταξη των τηλεγραφείων Ζακύνθου και Κεφαλληνίας στην Β' τάξη. Συνεπώς, τα τηλεγραφεία αυτά είχαν ήδη συσταθεί και λειτουργούσαν, με το διάταγμα να ορίζει απλώς τον αριθμό των υπαλλήλων και το ωράριό τους.[373]

Αντίστοιχα από βασιλικά διατάγματα που όριζαν διοικητικά θέματα σχετικά με τα τηλεγραφεία, όπως τα έξοδα των τηλεγραφείων ή ο προσδιορισμός του αριθμού των τηλεγραφικών φυλάκων μαθαίνουμε πως έως το 1872 είχε επίσης ολοκληρωθεί η σύνδεση του Πόρου με την ηπειρωτική χώρα, πιθανόν μέσω εναέριας γραμμής όπως και στην περίπτωση της Λευκάδας, εξάλλου η σχετική με τον Πόρο υποχρέωση της Ράλλη & Binney προέβλεπε και τη δυνατότητα αυτή. Πιο συγκεκριμένα, το τηλεγραφείο του Πόρου περιλαμβανόταν στα τηλεγραφεία εκείνα για τα οποία προσδιορίζονταν τα μηνιαία γραφικά τους έξοδα από το βασιλικό διάταγμα που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ αρ.34 της 10ης Αυγούστου 1872, μαζί με τα τηλεγραφεία Χαλκίδας, Αιτωλικού, Υπάτης, Καρύταινας και Λαυρίου.[374] Ακόμη, συμπεριλήφθηκε στις νέες τηλεγραφικές γραμμές για τη φύλαξη των οποίων ορίζονταν 4 πεζοί και 2 έφιπποι τηλεγραφικοί φύλακες τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, μαζί με τις γραμμές Γαλαξειδίου, Κυπαρισσίας και Ρουπακίου-Κατακόλου στην Ηλεία.[375]

---

[373] ΦΕΚ αρ.19, 28.05.1871 «Περί κατατάξεως των τηλεγραφείων Ζακύνθου και Κεφαλληνίας εις την Β' τάξιν».

[374] ΦΕΚ αρ.34, 10.08.1872. Το τηλεγραφείο της Καρύταινας είχε ανασυσταθεί 4 μήνες νωρίτερα με το ΦΕΚ αρ.14, 20.04.1872, όσο Υπουργός Εσωτερικών ήταν ο Β.Κ. Νικολόπουλος. Επί υπουργίας Νικολόπουλου ανασυστήθηκε επίσης το τηλεγραφείο Κηφισιάς, ενώ επεκτάθηκε η τηλεγραφική γραμμή από την Αθήνα στο Τατόι όπου συστάθηκε επίσης τηλεγραφείο. Όπως και κατά τη σύσταση τηλεγραφείου το 1868 στην Κηφισιά όπου παραθέριζε ο Βασιλιάς πριν την αγορά, το 1871, του κτήματος του Τατοΐου, γίνεται αντιληπτή η ανάγκη χρήσης του τηλέγραφου για την εύρυθμη και αποτελεσματική λειτουργία του ίδιου του κυβερνητικού σχήματος όταν ο βασιλιάς απουσίαζε από τα ανάκτορα της Αθήνας, κάτι που υπενθυμίζει τα σχέδια που συζητούνταν επί υπουργίας του Αλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβή για τηλεγραφική σύνδεση των ανακτόρων με τα υπουργεία, βλ. Κεφάλαιο ΙΙΙ.

[375] ΦΕΚ αρ.43, 25.10.1872. Προηγουμένως, με διάταγμα που υπογράφηκε μεν νωρίτερα (29 Ιουλίου 1872), δημοσιεύτηκε, όμως, λίγο αργότερα από το προηγούμενο (ΦΕΚ αρ.46, 25.11.1872), είχε συσταθεί τηλεγραφείο Γ' τάξης στο Γαλαξείδι.

Μέσα στην τριετία που ακολούθησε την συμφωνία παράτασης των όρων της σύμβασης με την Ράλλη & Binney, λοιπόν, φαίνεται πως μια σειρά από τα έργα που είχαν συμφωνηθεί προχώρησαν μέχρι ενός σημείου, καθώς, όπως προκύπτει από τα βασιλικά διατάγματα έφτασαν να λειτουργούν τα τηλεγραφεία Ζακύνθου, Κεφαλονιάς και Πόρου. Και η γραμμή Λευκάδας – Κέρκυρας το πιθανότερο είναι πως ολοκληρώθηκε, καθώς, σύμφωνα με το 4^{ο} άρθρο του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της 19^{ης} Ιανουαρίου 1867, η κυβέρνηση αναλάμβανε την υποχρέωση να έχει έτοιμες τις εναέριες γραμμές της μέσα σε 4 μήνες από την πόντιση του καλωδίου και όχι νωρίτερα από αυτήν. Ως προς το υποβρύχιο καλώδιο Σύρου – Σουνίου και το έργο αυτό το πιθανότερο είναι πως ολοκληρώθηκε, καθώς από το ΦΕΚ της 10^{ης} Αυγούστου 1872 περί προσδιορισμού των γραφικών εξόδων διαφόρων τηλεγραφείων μαθαίνουμε πως λειτουργούσε και το τηλεγραφείο του Λαυρίου, υποχρέωση που είχε αναλάβει η ελληνική πλευρά με τη σύμβαση της 1^{ης} Δεκεμβρίου 1866, όπου σύμφωνα με το άρθρο 11 η εναέρια γραμμή Αθηνών – Λαυρίου έπρεπε να έχει ολοκληρωθεί το αργότερο εντός τριμήνου από την αποκατάσταση της επικοινωνίας μεταξύ Σύρου και Σουνίου.

Υπάρχει, ωστόσο, άλλη μία σημαντική πηγή, από την οποία μπορούμε να παρακολουθήσουμε την πορεία της επέκτασης του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου μετά την σύμβαση με τη Ράλλη & Binney. Πρόκειται για τους Πίνακες – Παραρτήματα των αναθεωρήσεων της Διεθνούς Τηλεγραφικής Συνθήκης, στους οποίους τα κράτη-μέλη δήλωναν τα τελικά τέλη για την ανταπόκριση της χώρας τους με το εξωτερικό και τα τέλη διαβίβασης διεθνών τηλεγραφημάτων. Το σημαντικότερο στοιχείο, λοιπόν, ως προς την ολοκλήρωση του καλωδίου Λευκάδας - Κέρκυρας και την ένταξη της Ελλάδας στο ευρωπαϊκό τηλεγραφικό σύμπλεγμα έστω μέσω μίας μόνο υποβρύχιας γραμμής εξωτερικού με σημείο διασύνδεσης την Κέρκυρα, είναι το γεγονός πως στη Συνδιάσκεψη της Διεθνούς Τηλεγραφικής Ένωσης στη Ρώμη που διήρκησε από την 1^{η} Δεκεμβρίου 1871 έως την 14^{η} Ιανουαρίου 1872, προτού, δηλαδή, η ελληνική κυβέρνηση συμβληθεί με άλλη εταιρεία, η Ελλάδα δήλωσε για πρώτη φορά «τέλος διαβάσεως» για τα διεθνή τηλεγραφήματα που θα διαβιβάζονταν μέσα από το έδαφός της, με «πύλες εισόδου – εξόδου» την εναέρια σύνδεση Ελλάδας-Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο Βόλο και την υποβρύχια γραμμή της Mediterranean Extension Telegraph Company στην

Κέρκυρα. Το τέλος αυτό οριζόταν στα 4 φράγκα ως κοινό τέλος ανάμεσα στην ελληνική κυβέρνηση και την «Εταιρεία καλωδίων».[376]

Παράλληλα, από τον Πίνακα Τελικών Τελών προκύπτουν οι γραμμές τις οποίες είχε ολοκληρώσει η Ράλλη & Binney, με αποτέλεσμα και τα τελικά τέλη, δηλαδή τα τέλη της ανταπόκρισης της Ελλάδας με το εξωτερικό να ακολουθούν μια σχετική διαβάθμιση, αναλόγως των γραμμών. Σύμφωνα με τη διαβάθμιση αυτή για την επικοινωνία μέσω της εναέριας σύνδεσης στο Βόλο με οποιοδήποτε μέρος της ηπειρωτικής Ελλάδας προβλεπόταν το τέλος 1 φράγκου, ενώ μέσω της Κέρκυρας, τέλος 4 φράγκων, για την επικοινωνία με τα νησιά Ιθάκη, Κεφαλονιά, Ζάκυνθο και Σπέτσες μέσω Βόλου τέλος 2,50 φράγκων, ενώ μέσω Κέρκυρας 5,50 φράγκων και, τέλος, για την επικοινωνία μέσω Βόλου με την Κέρκυρα και τη Σύρο τέλος 4 φράγκων, ενώ για την επικοινωνία με τη Σύρο μέσω της Κέρκυρας τέλος 7 φράγκων. Πέραν του τέλους 1 φράγκου για την επικοινωνία με την ηπειρωτική Ελλάδα μέσω των χερσαίων γραμμών, όλα τα άλλα τέλη ήταν κοινά ανάμεσα στην ελληνική κυβέρνηση και την «Εταιρεία καλωδίων».[377]

Συνεπώς στις αρχές του 1872 η Σύρος, η Κέρκυρα, η Ζάκυνθος, η Κεφαλονιά, η Ιθάκη και οι Σπέτσες συνδέονταν με το ελληνικό τηλεγραφικό σύμπλεγμα μέσω υποβρυχίων γραμμών, ενώ υπενθυμίζεται ότι η σύνδεση της Λευκάδας με το ηπειρωτικό δίκτυο είχε επίσης πραγματοποιηθεί, με εναέριες, όμως, γραμμές. Σε κάθε περίπτωση τα συμπεράσματα αυτά διασταυρώνονται στη συνέχεια, κατά την εξέταση της επόμενης σύμβασης την οποία συνομολόγησε η ελληνική κυβέρνηση, αυτή τη φορά με την μεγαλύτερη, γνωστότερη από την Ράλλη & Binney, Levant Submarine Telegraph Company στα τέλη του 1872.

Η εταιρεία υποβρυχίων καλωδίων του C.F. Tietgen. Προτού, ωστόσο, συμβληθεί με την Levant Submarine Telegraph Company τον Δεκέμβριο του 1872, η ελληνική κυβέρνηση επί πρωθυπουργίας Δημητρίου Βούλγαρη και υπουργίας Νικολόπουλου στο Υπουργείο Εσωτερικών είχε συμβληθεί, στις 26 Μαρτίου/7 Απριλίου 1872 με μία άλλη εταιρεία υποβρυχίων καλωδίων, αυτή τη φορά όχι βρετανική αλλά δανική, την αναφερόμενη ως C.F. Tietgen. Παρότι η σύμβαση αυτή με την ελληνική κυβέρνηση τελικά δεν προχώρησε ποτέ, καθώς ένα μήνα περίπου μετά την κατάθεση του νομοσχεδίου επικύρωσής της στις 16 Ιουνίου 1872

[376] Βλ. Παράρτημα 5. Η απουσία δήλωσης «τέλους διαβάσεως» με «πύλη εισόδου – εξόδου» την Χίο πιθανώς δηλώνει ότι ακόμη δεν είχε αποκατασταθεί πλήρως η υποβρύχια σύνδεση Σύρου –Χίου.
[377] Βλ. Παράρτημα 5.

ανεστάλησαν οι εργασίες της Βουλής από το «Υπουργείον Δεληγιώργη», που στις 8 Ιουλίου αντικατέστησε το «Υπουργείον Βούλγαρη», η ίδια η συνομολόγηση της σύμβασης αυτής έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον.

Ο Δανός επιχειρηματίας Carl Frederik Tietgen (1829-1901), του οποίου το όνομα έφερε η εταιρεία με την οποία συμβλήθηκε η ελληνική κυβέρνηση, είχε σημαντική επιχειρηματική παρουσία στην υποβρύχια τηλεγραφία που αφορούσε κυρίως την τηλεγραφική διασύνδεση της Δανίας με τις άλλες χώρες της Βόρειας Ευρώπης. Έχοντας συμμετάσχει στο σχέδιο πόντισης του Δανικού Ατλαντικού Καλωδίου, το οποίο δεν προχώρησε μετά την επιτυχία του αντίστοιχου Βρετανικού, στη συνέχεια είχε ιδρύσει τρεις εταιρείες, τις Danish-Norwegian-English Telegraph Company, Danish-Russian Company, και Norwegian-British Company οι οποίες ανέλαβαν την πόντιση υποβρυχίων καλωδίων ανάμεσα στη Δανία και την Αγγλία και τη Δανία και τη Ρωσία και στη συνέχεια συγχωνεύτηκαν το 1869 στην Great Northern Telegraph Company of Copenhagen, η οποία είχε στην κυριότητά της πάνω από 1000 μίλια καλωδίων. Το επόμενο έτος ο Tietgen επέκτεινε τις εργασίες του στην Ανατολή, με το σχηματισμό δύο ακόμη εταιρειών, της Great Northern Telegraph China και της Japan Extension Company.[378] Εκείνο που δεν είναι γνωστό στην ιστορία του C.F. Tietgen και των εταιρειών του είναι το ενδιαφέρον που φαίνεται πως έδειξε στις αρχές του 1872 για επέκταση των συμφερόντων του στη Νοτιοανατολική Ευρώπη και τη Μεσόγειο, με την υπογραφή της σύμβασης της 26ης Μαρτίου/7ης Απριλίου 1872 με την ελληνική κυβέρνηση.

Στη σύμβαση αυτή, η εταιρεία C.F. Tietgen υποσχόταν στην ελληνική κυβέρνηση την υλοποίηση ενός από τα ανεκπλήρωτα σχέδια της, και συγκεκριμένα την υποβρύχια σύνδεση της Ελλάδας με την Οδησσό και την Αλεξάνδρεια. Η σύνδεση της Ελλάδας με την Αίγυπτο είχε αποτελέσει αντικείμενο και των προηγούμενων συμβάσεων με τις εταιρείες υποβρυχίων καλωδίων με στόχο την ένταξη της Ελλάδας στις διαδρομές τηλεγραφικής επικοινωνίας με την Ινδία. Υπενθυμίζεται ότι τόσο η σύμβαση με την Newall & Co όσο και η σύμβαση με την Ράλλη & Binney παραχωρούσαν στην εκάστοτε εταιρεία δικαίωμα σύστασης υποβρύχιας γραμμής που θα συνέδεε την Ελλάδα με την Ασία ή την Αφρική ισχύος οκτώ ετών. Μετά την παρέλευση της προθεσμίας αυτής η ελληνική κυβέρνηση είχε

[378] Οι πληροφορίες αυτές έχουν αντληθεί από το λήμμα «Carl Frederik Tietgen» της ιστοσελίδας του προγράμματος Grace' s Guide to British Industrial History, διαθέσιμου στο εξής: https://www.gracesguide.co.uk/Carl_Frederik_Tietgen, τελευταία πρόσβαση 30.08.2021.

τη δυνατότητα να προβεί στο σχετικό έργο με άλλη εταιρεία. Μετά την έναρξη της λειτουργίας της ηπειρωτικής, μέσω Πρωσίας – Ρωσίας – Περσίας, τηλεγραφικής γραμμής ινδο-βρετανικής επικοινωνίας της Siemens & Halske στις αρχές του 1870 και των πολλαπλασιασμό των καλωδίων που ποντίζονταν στη Μεσόγειο από τις εταιρείες του συγκροτήματος του John Pender, φαίνεται πως το σχέδιο μετατροπής της Ελλάδας σε κεντρικό και συμφέροντα κόμβο για την επικοινωνία με την Ινδία εγκαταλείφθηκε αυτό καθεαυτό. Στο εξής στόχο των ελληνικών κυβερνήσεων θα αποτελούσε η ενίσχυση της θέσης της Ελλάδας στο ευρωπαϊκο-μεσογειακό τηλεγραφικό σύμπλεγμα και η ολοκλήρωση της τηλεγραφικής διασύνδεσης της χώρας.

Παρότι, λοιπόν, τον Ιούνιο του 1872 είχαν περάσει μόλις τρεισήμισι χρόνια από την παράταση των όρων της σύμβασης με την Ράλλη & Binney και όχι τα οκτώ έτη που προέβλεπε η σύμβαση, η ελληνική κυβέρνηση προχώρησε στην σύμβαση με την εταιρεία του C.F. Tietgen με στόχο τη σύνδεση της χώρας δια τηλεγράφου με τις πόλεις της ευρύτερης περιοχής όπου ανθούσαν σημαντικές ελληνικές παροικίες, και πιο συγκεκριμένα, την Οδησσό, την Κωνσταντινούπολη και την Αλεξάνδρεια.

Σύμφωνα με την εισαγωγική έκθεση του Υπουργού Εσωτερικών Νικολόπουλου οι λόγοι που οι ελληνική κυβέρνηση προχώρησε στην εν λόγω σύμβαση με την εταιρεία C.F. Tietgen, που σύμφωνα με την έκθεση είχε η ίδια προσεγγίσει την ελληνική πλευρά, ήταν διττοί. Από τη μια πλευρά έπρεπε να βρεθεί ένας τρόπος βελτίωσης της τηλεγραφικής ανταπόκρισης της Ελλάδας με την Αλεξάνδρεια, την Οδησσό και την Κωνσταντινούπολη, η οποία ως τότε διενεργείτο «δια μέσου διαφόρων οδών και τηλεγραφείων, και μάλιστα τουρκικών», με αποτέλεσμα «πολλάς» να «απαντά δυσχερείας και καθυστερήσεις και σπουδαίας (να) υφίσταται ενίοτε παραμορφώσεις, αίτινες καθιστώσι ταύτην ου μόνον περιττήν αλλά και επιζήμιαν». Από την άλλη η σύνδεση με τις πόλεις αυτές, «προς ας σπουδαιοτάτας έχομεν εμπορικάς και κοινωνικάς σχέσεις», με υποβρύχια καλώδια θεωρείτο ιδιαιτέρως αναγκαία και επωφελής για τη χώρα, καθώς:

> *Και πάσας τας υφισταμένας, ως ανωτέρω ανωμαλίας και καθυστερήσεις θέλει άρει και σπουδαιοτάτας δια της ταχείας και ακριβούς ανταλλαγής των τηλεγραφημάτων ευκολίας και ωφελείας εις τον τόπον ημών και ιδίως εις το εμπόριον θέλει παράσχει.*

Επιπλέον, ως προς τις διατάξεις της συγκεκριμένης σύμβασης ο Υπουργός Εσωτερικών έκρινε πως «είναι τοσούτον επωφελείς διά τον τόπον μας και τοσούτον

σαφείς, ώστε θεωρώ περιττόν να έλθω εις περαιτέρω αναπτύξεις προς δικαιολόγησιν αυτών».

Τι προέβλεπε όμως η σύμβαση της 26ης Μαρτίου/7 Απριλίου 1872 μεταξύ του Υπουργού Εσωτερικών Νικολόπουλου και του πληρεξουσίου του C.F. Tietgen V. Hoshiar, της οποίας το νομοσχέδιο επικύρωσης κατατέθηκε στη συνεδρίαση της 16ης Ιουνίου 1872;[379] Ο πυρήνας της σύμβασης αφορούσε στην παραχώρηση στον κύριο Tietgen του αποκλειστικού δικαιώματος κατασκευής υποβρυχίων τηλεγραφικών γραμμών αφενός μεταξύ Αθήνας ή άλλου σημείο της Ελλάδας και Οδησσού, είτε απ' ευθείας είτε μέσω Κωνσταντινούπολης ή άλλου σημείου της Ευρωπαϊκής Τουρκίας και αφετέρου μεταξύ Αθήνας ή άλλου σημείου της Ελλάδας και Αλεξάνδρειας ή άλλου σημείου της Αιγύπτου (άρθρο 1). Το εν λόγω δικαίωμα θα είχε διάρκεια 30 ετών από την επικύρωση της σύμβασης με νόμο (άρθρο 2), ενώ μετά τη λήξη της περιόδου αυτής ο εργολάβος δεν θα έχαιρε άλλου αποκλειστικού προνομίου αλλά θα μπορούσε να συνεχίσει την εκτέλεση της τηλεγραφικής συγκοινωνίας μέσω των τηλεγραφικών του γραμμών όπως και πριν (άρθρο 16). Στο σημείο αυτό η σύμβαση αυτή διέφερε από τις προηγούμενες συμβάσεις του ελληνικού κράτους με εταιρείες υποβρυχίων καλωδίων, στις οποίες οριζόταν ότι μετά το πέρας της διάρκειας του δικαιώματος το ελληνικό κράτος είχε δυνατότητα εξαγοράς των καλωδίων και συσκευών της εταιρείας. Προκειμένου να καταστεί δυνατή η υλοποίηση της σύμβασης προβλεπόταν προθεσμία έξι μηνών από την με νόμο έγκριση της, προκειμένου ο εργολάβος να εξασφαλίσει τη συνομολόγηση των απαραίτητων συμβάσεων με τις κυβερνήσεις της Ρωσίας και της Τουρκίας για την γραμμή προς την Οδησσό και της Αιγύπτου για τη γραμμή προς την Αλεξάνδρεια, διαφορετικά η σύμβαση θα θεωρείτο ως μη γενομένη για την γραμμή για την οποία ο εργολάβος δεν θα πετύχαινε τη σχετική συναίνεση των άλλων κρατών.[380]

Πιο συγκεκριμένα, η εταιρεία του C.F. Tietgen αναλάμβανε την κατασκευή, εντός τριών ετών από την έγκριση της σύμβασης,[381] δύο υποβρυχίων γραμμών είτε

---

[379] *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Περιόδου Δ', Συνόδου Α', σελ. 159-164, *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Συνεδρίαση της 16ης Ιουνίου 1872, Περιόδου Δ', Συνόδου Α', Προεδρίας Σ.Μίλιου, σελ. 296.

[380] Εν προκειμένω, προβλεπόταν, βέβαια, δυνατότητα παράτασης της προθεσμίας για άλλους έξι μήνες, δεδομένων των δυσκολιών που μπορούσαν να προκύψουν κατά τις διαπραγματεύσεις, άρθρο 14 της σύμβασης, *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, όπ.π., σελ. 163.

[381] Προβλεπόταν επίσης δυνατότητα παράτασης της προθεσμίας αυτής των τριών ετών για ένα επιπλέον έτος, σε περίπτωση που η καθυστέρηση είχε γίνει «ένεκα απροόπτων και ανεξαρτήτως της θελήσεως του αναλαβόντος την επιχείρησιν αιτίων», άρθρο 11 της σύμβασης, όπ.π., σελ. 162. Οι παρατάσεις που προβλέπονταν στην εν λόγω σύμβαση πιθανώς να στόχευαν στην αποφυγή

συγχρόνως είτε ανεξαρτήτως τη μια της άλλης, με ίδια έξοδα και κινδύνους και «κατά το υπό της πείρας αναγνωρισθέν τελειότερον σύστημα». Οι γραμμές «θέλουσι περιέχει έν μόνον αγωγόν σύρμα», υπό την επιφύλαξη της υποχρεώσης πόντισης συμπληρωματικού καλωδίου με ένα ή περισσότερα σύρματα-αγωγούς σε περίπτωση μεγάλης αύξησης της τηλεγραφικής ανταπόκρισης (άρθρο 3). Σε περίπτωση διακοπής της τηλεγραφικής επικοινωνίας η εταιρεία είχε υποχρέωση αποκατάστασής της μέσα σε ένα έτος από τη διακοπή, με επισκευή του καλωδίου ή πόντιση νέου, διαφορετικά η σύμβαση θα ακυρωνόταν αυτοδίκαια.[382] Επιπλέον, η εταιρεία δεσμευόταν να καταθέσει στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας εγγύηση 15.000 φράγκων για κάθε μία από τις γραμμές, συνολικά δηλαδή 30.000 δραχμές εντός έξι μηνών από την έγκριση της σύμβασης με νόμο, για την περίπτωση που οι γραμμές δεν θα ολοκληρώνονταν εντός της προβλεπόμενης τριετίας (άρθρο 15). Όπως και στην περίπτωση της μη εξασφάλισης της αναγκαίας σύμβασης με το έτερο κράτος, έχει ενδιαφέρον πως στη σύμβαση αυτή η αποτυχία της μίας γραμμής δεν θα συμπαρέσυρε την άλλη, η εταιρεία, δηλαδή, δεν θα κηρυσσόταν έκπτωτη συνολικά αλλά μόνο για την αντίστοιχη γραμμή.

Ως προς το πρακτικό σκέλος της σύνδεσης των άκρων των υποβρυχίων καλωδίων με το κρατικό τηλεγραφικό δίκτυο μια σειρά διατάξεων προέβλεπε την απαραίτητη συνεννόηση με την Διεύθυνση των Ελληνικών Τηλεγράφων (άρθρο 4), την υποχρέωση της εταιρείας για σύνδεση τους με τις εναέριες γραμμές του κράτους και τα υποδεικνυόμενα τηλεγραφεία (άρθρο 5) και συγχρόνως την υποχρέωση της κυβέρνησης να εντάξει τα καλώδια της εταιρείας στο τηλεγραφικό της σύμπλεγμα, φροντίζοντας για την περαιτέρω διαβίβαση των τηλεγραφημάτων (άρθρο 6). Ακόμη, ως προς τους υπαλλήλους των τηλεγραφείων προβλεπόταν ο με την έγκριση της ελληνικής κυβέρνησης διορισμός του απαραίτητου προσωπικού της εταιρείας στα «ακριανά» τηλεγραφεία αλλά και η δυνατότητα της κυβέρνησης να ορίζει και η ίδια υπάλληλό της στα τηλεγραφεία αυτά με αρμοδιότητα ελέγχου των τηλεγραφημάτων και παρεμπόδισης όσων προσέβαλλαν την δημόσια ασφάλεια και τάξη και τα χρηστά ήθη (άρθρο 7). Και στη σύμβαση αυτή υπήρχε η πρόβλεψη της απαλλαγής της εταιρείας από όλα τα εισαγωγικά ή ναυτικά και λιμενικά τέλη για το υλικό που θα

καταστάσεων όπως στην περίπτωση της Ράλλη & Binney που η απαραίτητη παράταση έπρεπε να δοθεί με νέο νόμο.

[382] Και στην περίπτωση αυτή προβλεπόταν ότι αν η αποκατάσταση του καλωδίου δεν υλοποιείτο εντός ενός έτους από τη διακοπή λόγω απροόπτου που δεν αφορούσε στον εργολάβο, υπήρχε δυνατότητα παράτασης της προθεσμίας από την πλευρά της ελληνικής κυβέρνησης για ένα έτος. Άρθρο 12, *στο ίδιο*.

χρησιμοποιείτο για την εγκατάσταση των γραμμών και τη σύσταση τηλεγραφείων και για τα πλοία που θα χρησιμοποιούνταν κατά την πόντιση των καλωδίων αντίστοιχα (άρθρο 8). Συμφωνείτο επίσης ότι θα ίσχυαν και για τις γραμμές αυτές όλες οι διατάξεις των εν ισχύ διεθνών συμβάσεων ή εκείνων που επρόκειτο να συνομολογηθούν μελλοντικά (άρθρο 17), ενώ η ελληνική κυβέρνηση αναλάμβανε την υποχρέωση να παράσχει στα θαλάσσια καλώδια, στα καταστήματα και τους υπαλλήλους του εργολάβου την ίδια προστασία που παρείχε και στα υπόλοιπα καλώδια, τηλεγραφεία και Έλληνες υπηκόους (άρθρο 19).

Στο ζήτημα των τελών, η είσπραξη μέρους των οποίων θα αποτελούσε και το κέρδος της εταιρείας από την επένδυση αυτή, οριζόταν ότι το τέλος διαβίβασης τηλεγραφημάτων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας θα προέκυπτε από το άθροισμα του τέλους που προβλεπόταν από τη Διεθνή Τηλεγραφική Σύμβαση για τις δύο χώρες, δηλαδή ένα φράγκο για την ηπειρωτική Ελλάδα και 3 φράγκα για τα ευρωπαϊκά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και του τέλους που θα καθόριζε η εταιρεία για το υποβρύχιο καλώδιο, το οποίο δεν μπορούσε να ξεπερνά τα 4 φράγκα. Συνεπώς η ανταπόκριση Ελλάδας-Ευρωπαϊκής Τουρκίας θα επιβαρυνόταν με 8 φράγκα το περισσότερο για κάθε τηλεγράφημα. Ως προς το τέλος της έτερης γραμμής σύνδεσης με την Αίγυπτο, αυτό θα προσδιοριζόταν μελλοντικά στο πλαίσιο των εν ισχύ τιμολογίων τηλεγραφημάτων μεταξύ Αιγύπτου και Ελλάδας ή Αιγύπτου και διαφόρων μερών της Ευρώπης.[383] Προβλεπόταν επίσης ότι το λογιστικό μέρος της διαβίβασης των τηλεγραφημάτων θα προέκυπτε από σχετικό διακανονισμό ανάμεσα στην ελληνική κυβέρνηση και την εταιρεία (άρθρο 18).

Τέλος, και στο πλαίσιο των εξελίξεων της περιόδου σχετικά με τις εταιρείες υποβρυχίων καλωδίων που σταδιακά οδηγούνταν σε συγχώνευση, στο άρθρο 21 της σύμβασης περιλαμβανόταν όρος που παρείχε τη δυνατότητα μεταβίβασης, από πλευράς της εταιρείας, του παραχωρούμενου δικαιώματος, μαζί με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που το συνοδεύουν σε άλλον ιδιώτη ή εταιρεία, αφού πρώτα η ελληνική κυβέρνηση παρείχε τη συγκατάθεσή της.

[383] Τα παραπάνω προβλέπονταν στο άρθρο 9 της σύμβασης, ενώ το άρθρο 10 προέβλεπε επίσης ότι σε περίπτωση ελάττωσης των διεθνών τελών για τη διευκόλυνση της τηλεγραφικής ανταπόκρισης μεταξύ Ελλάδας-Αιγύπτου και Ελλάδας-Τουρκίας-Ρωσίας, η ελληνική κυβέρνηση θα είχε τη δυνατότητα να ελαττώσει αναλογικά το γενικό της τέλος έως το 50%. Επιπλέον προβλεπόταν ότι σε περίπτωση ανταλλαγής τηλεγραφημάτων μεταξύ Οδησσού ή Κωνσταντινούπολης και Αλεξάνδρειας που δεν θα περνούσαν από τις ελληνικές γραμμές αλλά μόνο από τις υποβρύχιες γραμμές της εταιρείας, δεν θα καταβαλλόταν τέλος διαβίβασης στην Ελληνική Κυβέρνηση. *Στο ίδιο*, σελ. 161-162.

Φαίνεται, λοιπόν, πως καθώς η ανάπτυξη του τηλεγραφικού δικτύου προχωρούσε, με την ολοκλήρωση της γραμμής Λευκάδας – Κέρκυρας και την αποκατάσταση της γραμμής Σύρου – Σουνίου, η ελληνική κυβέρνηση επιθυμούσε να δώσει λύση και στο ευρύτερο ζήτημα της τηλεγραφικής σύνδεσης με την Ανατολή, εστιάζοντας αυτή τη φορά στις πόλεις με σημαντικό εμπορικό και οικονομικό ενδιαφέρον στο πλαίσιο της εύρυθμης παρουσίας των εκεί ελληνικών παροικιών. Όπως προαναφέρθηκε, ωστόσο, η συγκεκριμένη σύμβαση δεν προχώρησε, καθώς δεν επικυρώθηκε ποτέ από το ελληνικό Κοινοβούλιο μετά τη διάλυση της Βουλής από το «Υπουργείον Δεληγιώργη», το οποίο κυβέρνησε χωρίς Βουλή έως τις εκλογές του Ιανουαρίου του 1873, οπότε και ξανασχημάτισε πλειοψηφία.

Η σύμβαση με την «Ανατολική Υποβρύχιο Τηλεγραφική Εταιρεία». Μισό χρόνο μετά την υπογραφή της σύμβασης με την εταιρεία του C.F. Tietgen, και συγκεκριμένα την 1η/13η Δεκεμβρίου του 1872, η ελληνική Κυβέρνηση επί πρωθυπουργίας Επαμεινώνδα Δεληγιώργη θα υπέγραφε μια νέα σύμβαση με μία ακόμη εταιρεία υποβρυχίων καλωδίων. Αυτή τη φορά επρόκειτο για την Levant Submarine Telegraph Company Limited, εταιρεία στην οποία είχε συγχωνευθεί η Ράλλη & Binney, όπως προκύπτει τόσο από τους όρους της σύμβασης όσο και από το γεγονός ότι ως πληρεξούσιος του αντιπροσώπου της εταιρείας Jules Despecher (Ιουλίου Δεπεσέρ) παρουσιαζόταν ο W.P. Binney, ο ένας από τους δύο βασικούς μετόχους της Ράλλη & Binney. Η εξέλιξη αυτή ήταν αρκετά αναμενόμενη στο πλαίσιο του πολλαπλασιασμού και της ανάπτυξης του κλάδου των εταιρειών υποβρυχίων καλωδίων, καθώς ως επιχείρηση που συνδύαζε μεγάλα κεφάλαια και μεγάλο ρίσκο, η πόντιση καλωδίων μπορούσε να εξαντλήσει εύκολα τα διαθέσιμα κεφάλαια και πολλές εταιρείες σταδιακά οδηγούνταν στη συγχώνευση και μεταβίβαση των αποκλειστικών δικαιωμάτων που τους είχαν παραχωρηθεί από τις διάφορες κυβερνήσεις.

Η σύμβαση αυτή διέφερε σημαντικά από τις προηγούμενες με την έννοια ότι εισήγαγε την Ελλάδα στην νέα εποχή των σχέσεων μεταξύ κρατών και εταιρειών στο πλαίσιο της διαχείρισης της διεθνούς τηλεγραφικής επικοινωνίας. Η εξέλιξη αυτή αποτυπώνεται στους όρους της σύμβασης, τόσο στους ειδικούς όρους προετοιμασίας για τις επόμενες συγχωνεύσεις, όσο και σε αυτούς που αφορούσαν στη διασφάλιση των δύο πλευρών επί μη υλοποίησης των δεσμεύσεων και σε εκείνους που ρύθμιζαν τα πρακτικά ζητήματα λειτουργίας των γραμμών. Αποτυπώνεται επίσης στο γεγονός

ότι πλέον οι συμβάσεις αυτές με τις μεγάλες εταιρείες υποβρυχίων καλωδίων δεν αντιμετώπιζαν κατά τη συζήτησή τους στη Βουλή καμία αντίρρηση από πλευράς βουλευτών, οι οποίοι αποδέχονταν πλήρως την αναγκαιότητα των προβλεπόμενων έργων και δεν επερωτούσαν τις επιμέρους ρυθμίσεις. Η συγκεκριμένη σύμβαση «συζητείται», σύμφωνα με τη σχετική κοινοβουλευτική διαδικασία στις 13, 14 και 16 Ιουλίου 1873 και ψηφίζεται τελικά χωρίς την έκφραση καμίας αντίρρησης.[384]

Στον πυρήνα της σύμβασης με την Levant Submarine Telegraph Company, την «Ανατολική Υποβρύχιο Τηλεγραφική Εταιρία» βρισκόταν και πάλι η παραχώρηση αποκλειστικού δικαιώματος στην εταιρεία για σύσταση υποβρυχίων τηλεγραφικών γραμμών. Εξαιρετικά σημαντικές κρίνονται οι διατάξεις που προσδιόριζαν ακριβώς τον αποκλειστικό χαρακτήρα αυτού του παραχωρούμενου προνομίου. Είναι χαρακτηριστικό ότι ενώ στις προηγούμενες συμβάσεις προβλεπόταν, σχετικά με τις γραμμές σύνδεσης με το εξωτερικό όπως οι γραμμές σύνδεσης με την Ασία ή την Αφρική με στόχο την τηλεγραφική επικοινωνία με την Ινδία, πως αν εντός ενός ορισμένου χρονικού διαστήματος η εταιρεία δεν εκπλήρωνε την υποχρέωση της, η ελληνική κυβέρνηση είχε το δικαίωμα να προχωρήσει στο έργο με άλλη εταιρεία, στην παρούσα σύμβαση η ελληνική κυβέρνηση δεσμευόταν να μην παραχωρήσει σε άλλη εταιρεία το δικαίωμα σύστασης νέων γραμμών μεταξύ τόπων που συνδέονταν με υποβρύχιες γραμμές της εταιρείας ή μεταξύ της Ελλάδας και των κρατών με τα οποία έμελλε να συνδεθεί η Ελλάδα βάσει της νέας αυτής σύμβασης, δηλαδή, όπως θα δούμε παρακάτω, με την Ασιατική Τουρκία, την Κρήτη, την Αίγυπτο, την Ιταλία και την Αυστρία (άρθρο 9). Συγχρόνως προβλεπόταν η δυνατότητα της ελληνικής κυβέρνησης να συμβληθεί με άλλη εταιρεία για νέα καλώδια που θα συνέδεαν διαφορετικά μέρη ή διαφορετικά κράτη, αρκεί προηγουμένως να είχε προηγηθεί άρνηση ή σιωπή δύο μηνών της Levant, ενώ ακόμη και μετά τη συμφωνία με άλλη εταιρεία η ελληνική κυβέρνηση δεσμευόταν να γνωστοποιήσει στην Levant τους προτεινόμενους όρους της άλλης εταιρείας (άρθρο 10).

Στην πραγματικότητα οι δύο αυτές διατάξεις διασφάλιζαν την πρόσδεση της Ελλάδας στο άρμα της Levant Submarine Telegraph Company για την επικοινωνία της με το εξωτερικό, καθώς ήταν αδύνατο το ελληνικό κράτος να διεκδικήσει την

[384] Βλ. *Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής*, Περιόδου Ε' Συνόδου Α', Προεδρίας Ιωάννη Δεληγιάννη, Συνεδριάσεις της 20ης Ιουνίου και 13ης, 14ης και 16ης Ιουλίου 1873, σελ. 104-105, 446, 464, 486. Ο νόμος επικύρωσης της Σύμβασης με την Levant Submarine Telegraph Company είναι ο Νόμος ΥΠΗ', που δημοσιεύεται στο ΦΕΚ αρ.38, 28.08.1873.

υποβρύχια σύνδεση με κάποιο άλλο μέρος πέραν των γειτονικών του, αφού εκείνο που το ενδιέφερε ήταν η ένταξη στο ευρασιατικό και μεσογειακό τηλεγραφικό σύμπλεγμα ως μία από τις διαδρομές διαβίβασης τηλεγραφημάτων. Το ελληνικό κράτος, δηλαδή, δεν υπήρχε περίπτωση να εμπλακεί ποτέ με κάποιο σχέδιο μεγάλου βεληνεκούς όπως τα τεράστια καλώδια που πόντιζαν οι Μεγάλες Δυνάμεις στη Μεσόγειο για την εξυπηρέτηση της ανάγκης ελέγχου, διοίκησης και οικονομικής εκμετάλλευσης των αποικιών τους. Ακόμη και η περίπτωση της Οδησσού αποκλειόταν με τις διατάξεις αυτές, καθώς προϋπέθετε τη σύνδεση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Η διάρκεια ισχύος του παραχωρούμενου αποκλειστικού δικαιώματος οριζόταν επίσης διαφορετικά από τις προηγούμενες συμβάσεις, ως ίση με το υπόλοιπο διάστημα της προθεσμίας του δικαιώματος που είχε παραχωρηθεί στην Ράλλη & Binney, την οποία αντικατέστησε η Levant (άρθρο 11). Η εκχώρηση, δηλαδή, στην Levant θα διαρκούσε 34 χρόνια. Στο διάστημα αυτό μπορούσε να λάβει χώρα η μετονομασία ή και συγχώνευση της Levant με την Eastern Telegraph Company Limited, με δυνατότητα μεταβίβασης σε αυτήν όλων των δικαιωμάτων, υποχρεώσεων και προνομίων που πήγαζαν από την παρούσα σύμβαση, αρκεί να προηγείτο σχετική γνωστοποίηση στην ελληνική κυβέρνηση, η οποία δεχόμενη τον όρο αυτό της σύμβασης, ουσιαστικά έδινε τη συγκατάθεσή της. Διαφορετικά, σε περίπτωση συγχώνευσης ή εκχώρησης δικαιωμάτων σε άλλη εταιρεία εκτός της Eastern θα έπρεπε η ελληνική κυβέρνηση να παράσχει τη συγκατάθεσή της, ενώ ξεκαθαριζόταν, ακόμη, ότι στην Eastern θα περνούσαν και τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις που πήγαζαν από τη σύμβαση και το πρωτόκολλο με την Ράλλη & Binney (άρθρο 27). Αυτό που προκύπτει από τους όρους αυτούς είναι πως κατά τις διαπραγματεύσεις της Levant με την ελληνική κυβέρνηση ήταν ήδη γνωστό το σοβαρό ενδεχόμενο συγχώνευσης των εταιρειών.[385] Ο όρος σχετικά με την λήξη της διάρκειας ισχύος του παραχωρούμενου δικαιώματος θα μπορούσε να θεωρηθεί πιο «προσεγμένος» σε σχέση με τις προηγούμενες συμβάσεις, καθώς η συνεπαγόμενη απώλεια του δικαιώματος της εταιρείας επί των τηλεγραφικών ανταποκρίσεων του εσωτερικού και του εξωτερικού μπορούσε να αντισταθμιστεί από τη δυνατότητα της ελληνικής

[385] Σε κάθε περίπτωση και καθώς η διαδικασία των συγχωνεύσεων των εταιρειών μπορούσε να είναι αρκετά πολύπλοκη, προβλεπόταν προς όφελος της ελληνικής κυβέρνησης διάταξη αποκλεισμού της ευθύνης της για αποζημίωση άλλης εταιρείας λόγω διένεξης που θα προέκυπτε από την υπό υπογραφή σύμβαση, με την αντίστοιχη ευθύνη να αναλαμβάνει η Levant. Άρθρο 28 της Σύμβασης της 1ης /13ης Δεκεμβρίου 1872.

κυβέρνησης είτε να ανανεώσει το προνόμιο είτε να αφήσει την εταιρεία επικαρπωτή των καλωδίων χωρίς άλλα προνόμια, είτε, τέλος, να αναλάβει η ίδια την διαχείριση των καλωδίων και του υλικού της εταιρείας γενικότερα έναντι καταβολής αποζημίωσης που θα οριζόταν βάσει διαιτησίας (άρθρο 29).

Σε ποιες υποβρύχιες τηλεγραφικές γραμμές αφορούσε το παραχωρούμενο προνόμιο με τον έντονα κατοχυρωμένο χαρακτήρα αποκλειστικότητας;

Μια μικρή διαφοροποίηση σε σχέση με τις προηγούμενες συμβάσεις είναι ότι η Levant Submarine δεν αναλάμβανε το ανολοκλήρωτο έργο της προηγούμενης εταιρείας που είχε εκπέσει της σύμβασης αλλά ως διάδοχος εταιρεία είχε ήδη κατά την περίοδο των διαπραγματεύσεων προβεί στην υλοποίηση των έργων της Ράλλη & Binney, ολοκληρώνοντας, μάλιστα, τμήματα τους ήδη πριν από την επικύρωση της νέας σύμβασης από το ελληνικό κοινοβούλιο. Δεν πρόκειται, μάλιστα, μόνο για τα έργα που προβλέπονταν στην σύμβαση της 1ης Δεκεμβρίου 1866 και στο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της 19ης Ιανουαρίου 1867 αλλά και για επιπλέον συμφωνίες που ακολούθησαν σύμφωνα με την σχετική δυνατότητα που παρείχε στην ελληνική κυβέρνηση η σύμβαση με τη Ράλλη & Binney.

Πέραν των γραμμών που είχε ήδη κατασκευάσει η Ράλλη & Binney, η Levant Submarine αναλάμβανε την κατασκευή με δικές της δαπάνες και κινδύνους μιας σειράς υποβρυχίων γραμμών που συνέδεαν τόσο το εσωτερικό της χώρας όσο και την Ελλάδα με το εξωτερικό. Στις εσωτερικές γραμμές κομβική θέση, από ό,τι φαίνεται ήδη σε συμφωνία με την Ράλλη & Binney, είχε αποφασιστεί να αποδοθεί στη Ζάκυνθο, η οποία θα συνδεόταν πλέον τόσο με τα παράλια της Πελοποννήσου όσο και με την Κέρκυρα, με στόχο τη δημιουργία ενός πλέγματος εναλλακτικών διαδρομών στο πλαίσιο της σύνδεσης με το εξωτερικό, που θα αναλυθεί στη συνέχεια. Οι γραμμές αυτές, όπως και η γραμμή σύνδεσης των Σπετσών με τα παράλια της Πελοποννήσου σύμφωνα με την εισηγητική έκθεση του Υπουργού Εσωτερικών Επαμεινώνδα Δεληγιώργη στη συνεδρίαση της 20ης Ιουνίου 1873, είχαν ήδη συσταθεί από την εταιρεία, δυνάμει του νόμου ΡΠΗ' της 28ης Φεβρουαρίου 1867[386] αλλά αναφέρονταν στη νέα σύμβαση γιατί δεν είχαν συμπεριληφθεί στη σύμβαση του 1866.

Οι επόμενες γραμμές που αναφέρονται, για τη σύνδεση της Ύδρας με τα παράλια της Πελοποννήσου και η εναλλακτική γραμμή των Κυκλάδων με σύνδεση

[386] Πρόκειται για τον νόμο κύρωσης της Σύμβασης της 1ης Δεκεμβρίου 1866 και του συμπληρωματικού Πρωτοκόλλου της 19ης Ιανουαρίου του 1867.

της Σύρου, της Τήνου, της Άνδρου και της Εύβοιας, οι οποίες επίσης προβλέπονταν στη σύμβαση με την Ράλλη & Binney αλλά δεν είχαν κατασκευαστεί από αυτήν, καθώς ειδικά η δεύτερη προβλεπόταν προαιρετικά, φαίνεται πως κατά την έκθεση του Υπουργού την ίδια περίοδο «συσταίνονται πρώτον ήδη». Το στοιχείο αυτό επιβεβαιώνεται και από τη δημοσίευση, στις αρχές του Ιουνίου του ίδιου έτους, βασιλικού διατάγματος που ενέκρινε την κατασκευή εναέριας τηλεγραφικής γραμμής στην Τήνο και τη σύσταση τηλεγραφείου Γ' τάξης σε αυτήν.[387] Τέλος, προβλεπόταν προέκταση του υποβρυχίου καλωδίου Σύρου – Σουνίου έως τον Πειραιά, η οποία όμως ήταν προαιρετική, καθώς σύμφωνα με τον Δεληγιώργη δεν θα εγκαθιστούσε νέα οδό επικοινωνίας αλλά απευθείας επικοινωνία του Πειραιά με τη Σύρο, που δεν θα περνούσε πλέον από την Αθήνα. Ως προς τον χρόνο κατασκευής των γραμμών αυτών οριζόταν αυστηρή προθεσμία εννέα μηνών από την έγκριση της σύμβασης με νόμο μόνο για τη γραμμή Σύρου – Τήνου – Άνδρου – Εύβοιας και για όσες γραμμές δεν είχε κατασκευάσει η Ράλλη & Binney,[388] ενώ οι προαιρετικές γραμμές Ζακύνθου – Κέρκυρας και Σύρου – Σουνίου – Πειραιά αφήνονταν να κατασκευαστούν μόνο «εάν συμφέρωσιν εις την Εταιρίαν» (άρθρο 2).

Ως προς τις εξωτερικές γραμμές, προβλεπόταν η τηλεγραφική σύνδεση της Ελλάδας μέσω υποβρυχίων καλωδίων με την Χίο, την Αίγυπτο, την Ιταλία και την Αυστρία, πραγματοποιώντας το σχέδιο «δύο εξόδων» επικοινωνίας με το εξωτερικό. Η πρώτη «έξοδος», σύμφωνα με τον Δεληγιώργη, θα πραγματοποιείτο μέσω Χίου, Κρήτης, Ρόδου και Σμύρνης, καθώς μέσω αυτής της διαδρομής η Σύρος και κατ' επέκταση το ελληνικό τηλεγραφικό δίκτυο θα συνδέονταν με την Ανατολή και την Αίγυπτο αποφεύγοντας το χερσαίο τηλεγραφικό δίκτυο της Ευρωπαϊκής Τουρκίας, στο οποίο όπως είχε περιγραφεί και στην εισηγητική έκθεση της σύμβασης με την C.F. Tietgen, «συμβαίνουσιν ου μόνον μεγάλαι βραδύτητες, αλλά και σπουδαίαι παραμορφώσεις». Η Levant Submarine αναλάμβανε να ολοκληρώσει την πόντιση του καλωδίου Σύρου – Χίου εντός εξαμήνου από την έγκριση της σύμβασης. Στην πραγματικότητα, ωστόσο, όπως μαθαίνουμε από την εισηγητική έκθεση του Δεληγιώργη και το καλώδιο αυτό, όπως τα εσωτερικά καλώδια σύνδεσης της Σύρου με την Τήνο και της Τήνου με την Άνδρο είχαν ήδη ποντιστεί με άδεια της

[387] Το τηλεγραφείο Τήνου θα ξεκινούσε τη λειτουργία του από τη δημοσίευση του βασιλικού διατάγματος, το οποίο, σημειωτέον, είχε υπογραφεί ήδη από τον Μάρτιο του 1873 αλλά δημοσιεύτηκε τον Ιούνιο στο ΦΕΚ αρ.20, 02.06.1873.

[388] Υπενθυμίζεται ότι η Ράλλη & Binney είχε αναλάβει επίσης τα υποβρύχια καλώδια Κεφαλονιάς – Λευκάδας, Κεφαλονιάς – Ζακύνθου και Κεφαλονιάς – Ιθάκης, καθώς και εκείνα μεταξύ των νησιών Πόρου, Ύδρας και Σπετσών.

κυβέρνησης και ευθύνη της εταιρείας πριν από την έγκριση της σύμβασης με νόμο, σύμφωνα με το πρόσθετο Πρωτόκολλο που είχαν υπογράψει η ελληνική κυβέρνηση και η Levant Submarine την ημέρα υπογραφής της σύμβασης, δηλαδή την 1η /13η Δεκεμβρίου του 1872.

Το Πρωτόκολλο όριζε την τύχη του παλιού καλωδίου Σύρου – Χίου που είχε ποντιστεί από την Newall & Co και το οποίο είχε περάσει στην κυριότητα του ελληνικού Δημοσίου αφότου η εταιρεία κηρύχθηκε έκπτωτη, «μη δυνηθείσα να εκτελέση τας οποίας είχεν αναλάβει υποχρεώσεις». Σε αυτό η ελληνική κυβέρνηση συμφωνούσε να παραχωρήσει το παλιό καλώδιο στην Levant με σκοπό η εταιρεία να το χρησιμοποιήσει, αν η κατάστασή του το επέτρεπε, για τη σύνδεση της Σύρου με τη Μύκονο και στη συνέχεια, αν περίσσευε καλώδιο, για τη σύνδεση του Πειραιά και της Αίγινας. Σε αντάλλαγμα της παραχώρησης του καλωδίου της Newall & Co η εταιρεία δεσμευόταν να τοποθετήσει τα υποβρύχια καλώδια που προαναφέρθηκαν, δηλαδή Σύρου – Χίου, Σύρου – Τήνου, Τήνου – Άνδρου και Ύδρας πριν την έγκριση της σύμβασης από τη Βουλή, καθώς επίσης και να συνδέσει τον Πόρο με τη Στερεά Ελλάδα στο σημείο που θα φαινόταν περισσότερο συμφέρον χωρίς την καταβολή επιπλέον αντιτίμου από την ελληνική πλευρά. Τελικά, σύμφωνα με την εισηγητική έκθεση του Δεληγιώργη, όταν ανασύρθηκε και δοκιμάστηκε το καλώδιο δεν βρέθηκε σε κατάσταση που να μπορεί να χρησιμοποιηθεί, συνεπώς οι γραμμές Σύρου – Μυκόνου και Πειραιά – Αίγινας δεν θα προχωρούσαν ακόμη, τα υπόλοιπα σημεία του πρωτοκόλλου, όμως, φαίνεται πως θα εφαρμόζονταν.

Όσον αφορά στη δεύτερη «έξοδο» προς το εξωτερικό, επιτέλους οι συνθήκες για την αποτελεσματική σύνδεση με τη Δυτική Ευρώπη φαινόταν ότι επρόκειτο να ευοδωθούν. Όπως προαναφέρθηκε, στο επίκεντρο των διόδων διαβίβασης τηλεγραφημάτων προς τη Δύση αποφασίστηκε να τοποθετηθεί τελικά η Ζάκυνθος. Το βασικό σχέδιο ήταν η υποβρύχια γραμμή Ελλάδας-Ιταλίας να αποτελείται από το καλώδιο Πελοποννήσου-Ζακύνθου και στη συνέχεια από την σύνδεση της Ζακύνθου και πάλι με υποβρύχιο καλώδιο με το Οτράντο της Ιταλίας. Σύμφωνα με την τελική μορφή του εν λόγω άρθρου της σύμβασης (άρθρο 3) η εταιρεία θα αποδεσμευόταν από την υποχρέωση απ' ευθείας επικοινωνίας μεταξύ Ζακύνθου και Οτράντου αν η Mediterranean Extension Telegraph Company εκχωρούσε στην Levant τα δικαιώματά της στο καλώδιο Κέρκυρα-Οτράντο ή σε συμφωνία με την Levant ελάττωνε το τέλος των τηλεγραφημάτων που θα ανταλλάσσονταν μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας και θα διέρχονταν και μέσω των καλωδίων της Levant στο μισό, δηλαδή από τα 3 φράγκα σε

1.5 φράγκο.[389] Σε κάθε περίπτωση η σύνδεση με την Ιταλία έπρεπε να ολοκληρωθεί μέσα σε δύο χρόνια από την με νόμο έγκριση της σύμβασης. Αξίζει να σημειωθεί, εν προκειμένω, πως η διαπραγμάτευση με την Mediterranean Extension Telegraph Company για το καλώδιο της που συνέδεε την Κέρκυρα με το ευρωπαϊκό δίκτυο, δεν αποτελούσε κάποια ιδιαίτερη δυσκολία δεδομένου ότι τόσο η Mediterranean Extension όσο και η Levant Submarine βρίσκονταν υπό τη διαδικασία συγχώνευσης στο πλαίσιο της Anglo – Mediterranean Telegraph Company, που στόχευε στην τηλεγραφική σύνδεση της Ιταλίας, της Μάλτας και της Αιγύπτου.[390] Στο ίδιο πλαίσιο εντασσόταν και η σύνδεση της Ελλάδας με την Αίγυπτο η οποία προβλεπόταν ότι θα ολοκληρωνόταν εντός ενός έτους από την έγκριση της σύμβασης με την κατασκευή υποβρύχιας γραμμής μεταξύ Ζακύνθου και Αλεξάνδρειας είτε κατ' ευθείαν είτε με σταθμό την Κρήτη (άρθρο 3).

Ως προς το καλώδιο Ζακύνθου – Κέρκυρας, το οποίο φαίνεται ότι είχε αντικαταστήσει το καλώδιο Λευκάδας – Κέρκυρας από άποψη σημασίας, πέραν της χρησιμότητάς του στην περίπτωση επίτευξης της σύνδεσης με την Ιταλία μέσω του καλωδίου της Mediterranean Extension, θα χρησίμευε επίσης στην τηλεγραφική επικοινωνία της Ελλάδας με την Αυστρία, καθώς στη σύμβαση προβλεπόταν η ολοκλήρωση, εντός τριών ετών από την έγκριση της Βουλής, ενός νέου υποβρυχίου καλωδίου που θα συνέδεε την Κέρκυρα με την Τεργέστη, υπό τον όρο, βέβαια, ότι η εταιρεία θα λάμβανε την απαιτούμενη παραχώρηση από την Αυστριακή Κυβέρνηση. Η πρόκριση της Ζακύνθου έναντι της Λευκάδας, παρά την μεγαλύτερη εγγύτητα της δεύτερης προς την Κέρκυρα, πιθανόν να οφειλόταν εν μέρει στην μεγάλη σημασία του νησιού για την εμπορική ναυτιλιακή κίνηση, όπως είχε αποτυπωθεί στα αιτήματα των Ζακυνθινών βουλευτών για επίσπευση ένταξης της στο τηλεγραφικό δίκτυο κατά τη συζήτηση της έγκρισης της σύμβασης με την Ράλλη & Binney, και εν μέρει στο γεγονός ότι η σύνδεση της Λευκάδας με τη Βόνιτσα εξαρτιόταν είτε από το χερσαίο τηλεγραφικό δίκτυο που διέσχιζε τα βουνά της Στερεάς Ελλάδας είτε από το Πελοποννησιακό μέσω, όμως, της σύνδεσης Ρίου – Αντιρρίου, με αποτέλεσμα να

[389] Η αρχική μορφή του άρθρου προέβλεπε την εναλλακτική γραμμή Κέρκυρας – Οτράντου μόνο στην περίπτωση που η Mediterranean Extension Telegraph Company εκχωρούσε τα δικαιώματά της στην Levant Submarine Telegraph Company Limited. *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Περιόδου Ε' Συνόδου Α', Συνεδρίαση της 20ης Ιουνίου 1873, σελ.349.

[390] Glover Bill, «The Evolution of Cable & Wireless, Part 2: The Anglo Mediterranean Telegraph Company», History of the Atlantic Cable & Undersea Communications from the first submarine cable of 1850 to the worldwide fiber optic network, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα https://atlantic-cable.com/CableCos/CandW/Eastern/index.htm#anglomed, τελευταία πρόσβαση 25.08.2021.

είναι πιο ευάλωτη σε διακοπές, ιδίως λόγω καιρικών συνθηκών. Επιπλέον, στην νέα αυτή εποχή των μεγάλων εταιρειών υποβρυχίων καλωδίων, όταν πλέον τα καλώδια των εταιρειών του John Pender συνέδεαν ολόκληρους ωκεανούς, η παραπάνω απόσταση της Ζακύνθου από την Κέρκυρα σε σχέση με τη Λευκάδα δεν αποτελούσε σημαντικό παράγοντα, καθώς η Ζάκυνθος μπορεί να εξυπηρετούσε περισσότερο, λόγω γεωγραφικής θέσης, τα σχέδια των μεγάλων εταιρειών για διασύνδεση της Μεσογείου.

Η προβλεπόμενη εγγύηση για την εκπλήρωση των υποχρεώσεων που αναλάμβανε η Levant Submarine με την υπό εξέταση σύμβαση οριζόταν σε 30.000 δραχμές, οι οποίες θα κατατίθονταν είτε σε μετρητά είτε σε ομόλογα του εθνικού δανείου, τους τόκους των οποίων θα απολάμβανε η εταιρεία. Η εγγύηση αυτή θα περιερχόταν στην κυριότητα του ελληνικού Δημοσίου χωρίς δικαστική μεσολάβηση στην περίπτωση που η εταιρεία παρέβαινε τις προθεσμίες που προαναφέρθηκαν για την κατασκευή των γραμμών, εκτός από την τριετή προθεσμία για την γραμμή Ελλάδας – Αυστρίας, δεδομένου ότι η γραμμή αυτή απαιτούσε και την έκφραση ενδιαφέροντος και από την πλευρά της Αυστρίας. Σε περίπτωση μη ολοκλήρωσης των γραμμών εντός των καθορισμένων προθεσμιών προβλεπόταν η στέρηση των παραχωρούμενων δικαιωμάτων για την κάθε μία από τις γραμμές που δεν θα ολοκληρωνόταν (άρθρο 12).

Η κήρυξη της έκπτωσης της εταιρείας από το παραχωρούμενο δικαίωμα προβλεπόταν, επίσης, στην περίπτωση που η εταιρεία δεν επανόρθωνε τυχόν διακοπή της ανταπόκρισης που θα προέκυπτε στα καλώδια της εταιρείας ούτε εντός της παράτασης της οριζόμενης προθεσμίας. Η κήρυξη της έκπτωσης δεν αποτελούσε το πρώτο και τελευταίο στάδιο της διαδικασίας, η οποία σε αντίθεση με τις προηγούμενες συμβάσεις, προέβλεπε περισσότερα στάδια. Η αρχική προθεσμία επανόρθωσης της διακοπής οριζόταν σε ένα έτος για τις γραμμές επικοινωνίας με το εξωτερικό και έξι μήνες για τις γραμμές εσωτερικού, ενώ παράταση προβλεπόταν μόνο για τις γραμμές εσωτερικού για επανόρθωση της διακοπής εντός ενός έτους στο σύνολο από την ημέρα της διακοπής. Στο πρώτο αυτό διάστημα η εταιρεία όφειλε να καταβάλει ποινική ρήτρα 30.000 δραχμών προς όφελος του κράτους, σε περίπτωση μη αποκατάστασης της επικοινωνίας. Στο τέλος του δεύτερου έτους από τη διακοπή χωρίς αποκατάστασή της, η εταιρεία όφειλε να καταβάλει νέα ποινική ρήτρα 30.000 δραχμών και στη συνέχεια θα κηρυσσόταν έκπτωτη του δικαιώματος και το μη αποκαταστημένο καλώδιο θα περιερχόταν στην κυριότητα του ελληνικού Δημοσίου.

Η ελληνική κυβέρνηση στην περίπτωση αυτή θα μπορούσε επίσης να κατασχέσει τα τηλεγραφικά τέλη που κανονικά θα αποδίδονταν στην εταιρεία για να εισπράξει το ποσό της ποινικής ρήτρας. Από την πλευρά της, ωστόσο, η ελληνική κυβέρνηση όφειλε σε περίπτωση που η εταιρεία χρειαζόταν εκτάκτως για την αποκατάσταση της διακοπής μια «ατμοημιολία», δηλαδή ένα πλοίο τύπου γολέτας ή σκούνας του εμπορικού ή του πολεμικού ναυτικού, να της την παράσχει, ενώ η εταιρεία αναλάμβανε την κάλυψη του αντιτίμου για τον άνθρακα που θα καταναλωνόταν (άρθρο 7).

Ως προς τη σειρά υποχρεώσεων που αναλάμβανε η ελληνική κυβέρνηση στο πλαίσιο της σύμβασης με την Levant Submarine, αυτές αφορούσαν αφενός στην κατάλληλη προετοιμασία του χερσαίου δικτύου για τη σύνδεση με τις νέες υποβρύχιες γραμμές και αφετέρου στην από κοινού με την εταιρεία επίβλεψη της τηλεγραφικής ανταπόκρισης στο ελληνικό έδαφος. Το χερσαίο δίκτυο παρέμενε εξ ολοκλήρου υπό τον έλεγχο της ελληνικής κυβέρνησης, η οποία αναλάμβανε την κατασκευή και της συντήρηση των τμημάτων των γραμμών που θα συνέδεαν τα άκρα των καλωδίων, τα οποία θα είχαν τοποθετηθεί σε σημεία των ελληνικών ακτών σε συνεννόηση με την εταιρεία, με τους κρατικούς παράλιους τηλεγραφικούς σταθμούς. Η κατασκευή των τμημάτων αυτών έπρεπε να ολοκληρώνεται εντός πέντε μηνών από την πόντιση των καλωδίων, μετά από ενημέρωση από πλευράς της εταιρείας ένα μήνα πριν την πόντισή τους (άρθρα 4 και 5).

Η ελληνική κυβέρνηση αναλάμβανε επίσης μία πολύ σημαντικότερη υποχρέωση, η οποία περιλαμβανόταν μεν στην σύμβαση ως απαραίτητη προϋπόθεση για τη σύνδεση των Επτανήσων με την Πελοπόννησο, αποτελούσε, όμως, παράλληλα και υποχρέωση της Ελλάδας στο πλαίσιο συμμετοχής της στη Διεθνή Τηλεγραφική Ένωση. Επρόκειτο για τη συμπλήρωση της τηλεγραφικής γραμμής Αθηνών – Πατρών – Τρεπίτου[391] με ένα επιπλέον σύρμα, προορισμένου αποκλειστικά για την εξωτερική ανταπόκριση, σύμφωνα με το πρώτο άρθρο της Διεθνούς Τηλεγραφικής Σύμβασης, κατά το οποίο κάθε κράτος υποχρεούταν να διατηρεί ιδιαίτερα τηλεγραφικά σύρματα που να επαρκούν για την ταχεία διαβίβαση των διεθνών τηλεγραφημάτων. Η σημασία του έργου αυτού προκύπτει από το γεγονός ότι έπρεπε

[391] Τρέπιτο ονομαζόταν το διπλανό από το Κατάκολο ακρωτήριο της Ηλείας, στο οποίο θα κατέληγε το υποβρύχιο καλώδιο που θα συνέδεε τη Ζάκυνθο με τα παράλια της Πελοποννήσου. Υπενθυμίζεται ότι στο ΦΕΚ αρ.43, 25.10.1872 είχαν προσδιοριστεί οι τηλεγραφικοί φύλακες της γραμμής Ρουπακίου – Κατακόλου. Για το Τρέπιτο βλ. Servais Jean, «Recherches sur le port de Cyllène», *Bulletin de correspondance hellénique*, Vol. 85, 1961, σελ. 124 και Παράρτημα 6.

να ολοκληρωθεί εντός οκτώ μηνών από την πόντιση του πρώτου από τα εξωτερικά καλώδια της εταιρείας, από την πρόβλεψη, σε διαφορετική περίπτωση, ποινικής ρήτρας 5.000 δραχμών το μήνα σε βάρος της κυβέρνησης και προς όφελος της εταιρείας και από την υποχρέωση της κυβέρνησης για επανόρθωση όποιας διακοπής τυχόν θα προέκυπτε στη συγκεκριμένη γραμμή (άρθρο 6). Σύμφωνα με την εισηγητική έκθεση του Δεληγιώργη κατά την κατάθεση του νομοσχεδίου επικύρωσης της σύμβασης, ουσιαστικά η πρόβλεψη αυτή δεν αφορούσε σε νέα υποχρέωση αλλά στην εκπλήρωση ήδη υπάρχουσας υποχρέωσης που πήγαζε από τις διεθνείς δεσμεύσεις της χώρας, ενώ, επίσης, με τον τρόπο αυτό η κυβέρνηση θα είχε και τη δυνατότητα επισκευής της εναέριας γραμμής Κορίνθου – Τρεπίτου, η οποία δεν λειτουργούσε λόγω κακής πρώτης κατασκευής και παλαιότητας.

Ως προς τις σχέσεις των δύο μερών κατά τη λειτουργία του τηλεγραφικού δικτύου προβλεπόταν η δυνατότητα εγκατάστασης υπαλλήλων της εταιρείας στα ήδη λειτουργούντα τηλεγραφεία της Σύρου, της Ζακύνθου και της Κέρκυρας, των νησιών, δηλαδή που θα αποτελούσαν τις «πύλες εισόδου και εξόδου» της διεθνούς τηλεγραφικής ανταπόκρισης, στους οποίους θα χορηγούνταν δύο δωμάτια για την εγκατάσταση των συσκευών και της υπηρεσίας της εταιρείας.[392] Η παραλαβή και επίδοση των τηλεγραφημάτων της εταιρείας θα γινόταν, ωστόσο, κανονικά από τους κρατικούς υπαλλήλους, οι οποίοι στο τέλος κάθε μήνα θα παρέδιδαν τις εισπράξεις στους υπαλλήλους της εταιρείας. Ο καθορισμός του τρόπου με τον οποίο η ελληνική κυβέρνηση θα ασκούσε τον προβλεπόμενο και από τη Διεθνή Τηλεγραφική Σύμβαση έλεγχο επί των διαβιβαζόμενων διεθνών τηλεγραφημάτων θα καθοριζόταν μετά από συνεννόηση ανάμεσα στον αντιπρόσωπο της εταιρείας και την κυβέρνηση. Η ελληνική πλευρά αναλάμβανε επίσης την δέσμευση να διορίσει στη διεύθυνση των τηλεγραφείων της Αθήνας και της Πάτρας, με τα οποία θα συνδέονταν τα καλώδια της εταιρείας, τηλεγραφητές Α' τάξης που γνώριζαν και κάποια ξένη γλώσσα. Τέλος, προβλεπόταν η απ' ευθείας ανταπόκριση (par translation) μεταξύ των τηλεγραφείων της Σύρου, της Πάτρας, της Ζακύνθου και της Κέρκυρας, σε αυτή την περίπτωση, δηλαδή, τα τηλεγραφήματα δεν θα περνούσαν από τους ενδιάμεσους σταθμούς. Η τελευταία αυτή πρόβλεψη έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον γιατί εν προκειμένω δημιουργείτο μία δίοδος ταχείας διαβίβασης τηλεγραφημάτων μεταξύ των μεγάλων

[392] Σύμφωνα με την εισηγητική έκθεση του Υπουργού Εσωτερικών, οι υπάλληλοι αυτοί της εταιρείας ουσιαστικά θα διηύθυναν οι ίδιοι την ανταπόκριση με το εξωτερικό, θα κανόνιζαν την ένταση του ηλεκτρικού ρεύματος που περνούσε από τα καλώδια και θα εισέπρατταν από τους κρατικούς υπαλλήλους τα ανήκοντα στην εταιρεία τέλη. *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, όπ.π., σελ. 346.

εμπορικών κέντρων της περιόδου χωρίς συμπερίληψη της Αθήνας ή του Πειραιά σε αυτήν. Το πιθανότερο είναι, όμως, πως έτσι κι αλλιώς η ανταπόκριση par translation αφορούσε περισσότερο την ταχεία διαβίβαση των διεθνών τηλεγραφημάτων από τη μία άκρη του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου στην άλλη.

Προβλέπονταν ακόμη μία σειρά διευκολύνσεων προς όφελος της Levant Submarine, όπως η απόλαυση των προνομίων που απονέμονταν επί των κρατικών δημοσίων έργων (άρθρο 13) και η απαλλαγή της εταιρείας από τα τέλη για τα εργαλεία και το υλικό κατασκευής των υποβρυχίων γραμμών, από τα ναυτιλιακά ή λιμενικά τέλη για τα πλοία μεταφοράς των καλωδίων και την επιβολή φόρων για τα καλώδια και τις εισπράξεις (άρθρο 15). Ως προς το νομικό πλαίσιο, προβλεπόταν η ισχύς των νόμων και κανονισμών του ελληνικού κράτους και της τηλεγραφικής του υπηρεσίας σαν η εταιρεία να μην ήταν αλλοδαπή (άρθρο 14), καθώς επίσης και η ισχύς των διατάξεων της Διεθνούς Τηλεγραφικής Σύμβασης των Παρισίων όπως αναθεωρήθηκε από τη Συνδιάσκεψη της Ρώμης το 1872.[393]

Πέραν της σημαντικής επέκτασης των υποβρυχίων τηλεγραφικών γραμμών του κράτους το έτερο σκέλος της σύμβασης που είχε ιδιάζουσα σημασία ήταν εκείνο του προσδιορισμού όσο το δυνατόν πιο ελαττωμένων τηλεγραφικών τελών. Τα δύο αυτά ζητήματα προφανώς συνδέονταν, καθώς πλέον η Ελλάδα, συμβαλλόμενη με μία εταιρεία υποβρυχίων καλωδίων που εντασσόταν στο σύμπλεγμα εταιρειών του John Pender, θα κατόρθωνε να καταστήσει, επιτέλους, το ελληνικό τηλεγραφικό δίκτυο δίοδο ταχύτερης και οικονομικότερης «διαβάσεως εν γένει» των διεθνών

[393] Πρόκειται για το άρθρο 21 της Σύμβασης της 1ης/13ης Δεκεμβρίου 1872. Ως προς την τηλεγραφική σύνδεση Ελλάδας – Αιγύπτου, καθώς η Αίγυπτος δεν αποτελούσε συμβαλλόμενο μέρος της Διεθνούς Τηλεγραφικής Ένωσης, προβλεπόταν ότι θα γίνονταν προσπάθειες εφαρμογής των διατάξεων αυτών και στην περίπτωση του καλωδίου αυτού.
Η Συνδιάσκεψη της Ρώμης, που διήρκησε από την 1η Δεκεμβρίου του 1871 έως τις 14 Ιανουαρίου του 1872, αποτέλεσε την τρίτη συνδιάσκεψη της Διεθνούς Τηλεγραφικής Ένωσης στην οποία, δεδομένης της μεγάλης παρουσίας στα εδάφη των κρατών – μελών καλωδίων που ανήκαν σε ιδιωτικές εταιρείες αποφασίστηκε να επιτραπεί η παρουσία των αντιπροσώπων των ιδιωτικών τηλεγραφικών εταιρειών στις εργασίες των συνδιασκέψεων με δικαίωμα συμμετοχής στις συζητήσεις αλλά χωρίς δικαίωμα ψήφου. Ήδη από την προηγούμενη συνδιάσκεψη στη Βιέννη το 1868 είχε αποφασιστεί, πέραν της συγκρότησης του Bureau International des Administrations Télégraphiques ως μόνιμης γραμματείας συντονισμού των εργασιών και κανονισμών της Ένωσης με έδρα τη Βέρνη, η επέκταση της ισχύος της Διεθνούς Τηλεγραφικής Συνθήκης και επί των ιδιωτικών τηλεγράφων στα κράτη μέλη. Βλ. λήμματα «International Telegraph Conference (Vienna, 1868)» και «International Telegraph Conference (Rome, 1871-1872)» στο τμήμα «Plenipotentiary Conferences, History of ITU Portal» της ιστοσελίδας της Διεθνούς Ένωσης Τηλεπικοινωνιών, διαθέσιμα στα εξής:
https://www.itu.int/en/history/Pages/PlenipotentiaryConferences.aspx?conf=4.2 και
https://www.itu.int/en/history/Pages/PlenipotentiaryConferences.aspx?conf=4.3.
Η αναθεώρηση της Συνθήκης από την Συνδιάσκεψη της Βιέννης το 1868 είχε επικυρωθεί αρχικά με το βασιλικό διάταγμα που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ αρ.11, 21.02.1869 και στη συνέχεια με το νόμο ΤΚΔ' που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ αρ.43, 23.10.1869.

τηλεγραφημάτων, ιδίως εκείνων από την Ανατολή και την Ινδία προς τη Δυτική Ευρώπη και την Αμερική και το ελληνικό κράτος θα εισέπραττε το ίδιο το τέλος διαβίβασης που προβλεπόταν σύμφωνα με τη Διεθνή Σύμβαση και υπολογιζόταν κατά μέσο όρο σε 25.000 δραχμές κατ' έτος. Παράλληλα από την ελάττωση των τελών θα ευνοούνταν και οι κάτοικοι του ελληνικού βασιλείου, καθώς, σύμφωνα με την έκθεση του Δεληγιώργη, θα παρέχονταν επιπλέον διευκολύνσεις στους ανταποκρινόμενους, οι οποίοι «θέλουσι δύνασθαι δι' ήσσονος δαπάνης να μεταβιβάζωσι τα τηλεγραφήματά των» και η αύξηση της τηλεγραφικής κίνησης θα ευνοούσε το δημόσιο, «ως εκ πείρας απεδείχθη».[394]

Σύμφωνα με το άρθρο 6 της σύμβασης, η ελληνική κυβέρνηση θα εισέπραττε τέλος διαβίβασης 1 φράγκου για τα τηλεγραφήματα που θα περνούσαν από τα καλώδια της εταιρείας και τις κρατικές γραμμές, καθώς, όπως εξηγούσε ο Δεληγιώργης στην έκθεσή του, έπρεπε το κράτος να αντισταθμίσει τις δαπάνες που θα προέκυπταν από τη σύσταση τηλεγραφείων και εναέριων γραμμών στα νησιά που εντάσσονταν με τη σύμβαση αυτή στο τηλεγραφικό σύμπλεγμα. Η διαβίβαση των τηλεγραφημάτων της εταιρείας μέσα από τις κρατικές γραμμές θα έχαιρε ατέλειας, ενώ αντίστοιχα προβλεπόταν πλήρης ατέλεια για τα υπηρεσιακά τηλεγραφήματα της Διεύθυνσης των Τηλεγραφείων και της Διεύθυνσης των Ταχυδρομείων. Ως προς τα κυβερνητικά τηλεγραφήματα που θα διαβιβάζονταν από τα καλώδια της εταιρείας, προβλεπόταν η ατελής διαβίβαση έως 200 τηλεγραφημάτων 40 λέξεων το μήνα.[395]

Τα συνολικά τέλη που θα εισέπραττε η εταιρεία από τη διαβίβαση των απλών τηλεγραφημάτων 20 λέξεων της εσωτερικής ανταπόκρισης του ελληνικού βασιλείου καθορίζονταν ανά τηλεγραφική γραμμή και προσδιορίζονταν, για την επικοινωνία της ηπειρωτικής Ελλάδας με τα νησιά ή δύο νησιών του βασιλείου, εκτός, και στις δύο περιπτώσεις, της Σύρου, της Κέρκυρας, της Άνδρου, της Τήνου και της Κύθνου, στη 1 δραχμή, για την επικοινωνία ανάμεσα στη Σύρο, την Τήνο, την Άνδρο και την Κύθνο μεταξύ τους και με την ηπειρωτική Ελλάδα στις 2 δραχμές, για την επικοινωνία της Κέρκυρας και της Ζακύνθου ή της Κέρκυρας και της ηπειρωτικής Ελλάδας ή κάποιου νησιού εκτός της Σύρου, της Τήνου, της Άνδρου και της Κύθνου στις 3 δραχμές. Στις 3 δραχμές οριζόταν επίσης το τέλος τηλεγραφικής επικοινωνίας

[394] *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, όπ.π., σελ. 345.

[395] Τη φορά αυτή στη Βουλή δεν υπήρξαν διαφωνίες σχετικά με τον περιορισμό των κυβερνητικών τηλεγραφημάτων όπως κατά τη συζήτηση της επικύρωσης του Συμπληρωματικού Πρωτοκόλλου της Σύμβασης με την Ράλλη & Binney επί υπουργίας Κουμουνδούρου. Πιθανώς τα προβλεπόμενα τηλεγραφήματα να αρκούσαν, σε κάθε περίπτωση η αντιπαράθεση για τον αριθμό των τηλεγραφημάτων το 1867 εντασσόταν στο ευρύτερο πλαίσιο της πολιτικής αντιπαράθεσης.

ανάμεσα στην Σύρο και κάποιο άλλο σημείο της ηπειρωτικής Ελλάδας, ενώ η επικοινωνία της Σύρου με τα άλλα νησιά, πέραν της Τήνου, της Άνδρου και της Κύθνου στις 4 δραχμές.[396]

Ως προς τον καθορισμό των τελών των απλών τηλεγραφημάτων έως 20 λέξεων της διεθνούς τηλεγραφικής ανταπόκρισης της Ελλάδας, καθοριζόταν ότι θα εισπράττονταν, για την «έξοδο» προς την Ανατολή 3 φράγκα για τη διαβίβαση τους από τη Σύρο στη Χίο, 5 φράγκα από την Τήνο, την Άνδρο και την Κύθνο στη Χίο, 6 φράγκα από οποιοδήποτε σημείο της ηπειρωτικής Ελλάδας μέχρι τη Χίο και 8 φράγκα από οποιοδήποτε άλλο ελληνικό νησί προς τη Χίο, συμπεριλαμβανομένης της Κέρκυρας.

Για την «έξοδο» προς τη Δύση και την τηλεγραφική επικοινωνία Ελλάδας – Ιταλίας προβλεπόταν η είσπραξη τέλους 3 φράγκων για την διαβίβαση τηλεγραφημάτων από την Κέρκυρα στην Ιταλία, 5 φράγκων από την Ζάκυνθο ή την ηπειρωτική Ελλάδα στην Ιταλία και 7 φράγκων από όλα τα υπόλοιπα ελληνικά νησιά συμπεριλαμβανομένης της Σύρου προς την Ιταλία. Λίγο μεγαλύτερα τέλη, 6 και 8 φράγκων, προβλέπονταν για την τηλεγραφική ανταπόκριση ανάμεσα στην Κέρκυρα, τη Ζάκυνθο και οποιοδήποτε σημείο της ηπειρωτικής Ελλάδας προς την Τεργέστη και ανάμεσα σε οποιοδήποτε άλλο νησί της Ελλάδας και την Τεργέστη αντίστοιχα. Ως προς το τέλος τηλεγραφικής ανταπόκρισης ανάμεσα στην Ελλάδα και την Αίγυπτο, αυτό αφηνόταν να οριστεί μελλοντικά από την εταιρεία, μετά από έγκριση της ελληνικής κυβέρνησης, εντός των ορίων του τέλους που είναι «ήδη δι' άλλων οδών πληρωνόμενον».[397]

Τα τέλη που θα εισέπραττε η Levant Submarine από τη διαβίβαση των διεθνών τηλεγραφημάτων από τις γραμμές της αφηνόταν να οριστεί από την ίδια (άρθρο 19), ενώ η ελληνική κυβέρνηση τελικά είχε τη δυνατότητα να εισπράξει από τη διαβίβαση απλών τηλεγραφημάτων μέσω των καλωδίων της εταιρείας και των τηλεγραφικών της σταθμών συνολικά τρία είδη τελών, αναλόγως του είδους της τηλεγραφικής ανταπόκρισης. Για την εσωτερική τηλεγραφική ανταπόκριση το εσωτερικό τέλος της 1 δραχμής, για την διεθνή ανταπόκριση σημείων της Ελλάδας προς το εξωτερικό και το αντίστροφο το τελικό διεθνές τέλος του 1 φράγκου που είχε συμφωνηθεί βάσει της Διεθνούς Τηλεγραφικής Σύμβασης και για τη διαβίβαση της διεθνούς ανταπόκρισης διαμέσου του εδάφους του ελληνικού βασιλείου, το

[396] Πρόκειται για το άρθρο 17 της Σύμβασης της 1ης/13ης Δεκεμβρίου 1872, βλ. Παράρτημα 7.
[397] Πρόκειται για το άρθρο 18 της ίδιας σύμβασης, βλ. Παράρτημα 8.

«διαβατικόν τέλος» του 1 φράγκου, που είχε καθοριστεί και πάλι σύμφωνα με τη Διεθνή Τηλεγραφική Σύμβαση.

Παρότι ορισμένες ρυθμίσεις, όπως ο διακανονισμός των λογαριασμών στο τέλος κάθε μήνα και η εκκαθάριση και εξόφληση στο τέλος κάθε τριμήνου (άρθρο 22), ήταν παρόμοιες με τις προηγούμενες συμβάσεις, χαρακτηριστικό του αυξημένου βάρους της εταιρείας στη νέα σύμβαση είναι το γεγονός ότι προβλεπόταν η δυνατότητα της εταιρείας να κανονίζει εκείνη άμεσα με την ξένη κυβέρνηση τους λογαριασμούς της τηλεγραφικής ανταπόκρισης μέσω των καλωδίων της ανάμεσα στην ξένη χώρα και την Ελλάδα, αντί για την ίδια την ελληνική κυβέρνηση (άρθρο 24). Ο όρος αυτός πρέπει να αποτελούσε όρο των αντίστοιχων συμβάσεων της περιόδου που συνομολογούσαν και άλλα κράτη με τις μεγάλες εταιρείες υποβρυχίων καλωδίων που με τον τρόπο αυτό ανάγονταν σε διαιτητή της τηλεγραφικής ανταπόκρισης μεταξύ των κρατών. Ακόμη, η εταιρεία επέλεγε ως έδρα της τη Σύρο, όπως και οι προκάτοχοί της, αντιλαμβανόμενη ότι η Σύρος μπορούσε να λειτουργήσει ως κέντρο των επιχειρήσεών της, όπως και συνέβη, ειδικά μετά την αντικατάσταση της Levant Submarine από την Eastern Telegraph Company.

Το ελληνικό τηλεγραφικό δίκτυο ανάμεσα στις δύο «Ανατολικές» εταιρείες. Σύμφωνα με τα τελικά τέλη που είχε δηλώσει η ελληνική κυβέρνηση στους Πίνακες της Συνδιάσκεψης της Διεθνούς Τηλεγραφικής Ένωσης στη Ρώμη το 1872 η ανταπόκριση της Ελλάδας με το εξωτερικό μέσω της «πύλης» της Κέρκυρας ήταν πολύ πιο ακριβή σε σχέση με εκείνη του Βόλου ακριβώς λόγω των υποβρυχίων καλωδίων μέσω των οποίων διαβιβάζονταν τα τηλεγραφήματα και καθώς τα τέλη της γραμμής αυτής καθορίζονταν και εισπράττονταν από την εταιρεία υποβρυχίων καλωδίων και την ελληνική κυβέρνηση από κοινού. Παράλληλα, λοιπόν, με τη συζήτηση και ψήφιση της σύμβασης της 1^{ης}/ 13^{ης} Δεκεμβρίου 1872 με την Levant Submarine Telegraph Company τον Ιούλιο του 1873 είχε κατατεθεί στη Βουλή νομοσχέδιο που θα προέβλεπε την ελάττωση των τηλεγραφικών τελών κατά 25% για την ανταπόκριση ανάμεσα στην Ελλάδα και τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης μέσω της Κέρκυρας και της Μάλτας.[398] Το νομοσχέδιο αυτό βασιζόταν σε πρόταση που είχε καταθέσει η ίδια η Levant Submarine στην κυβέρνηση Δεληγιώργη, σύμφωνα με την

[398] Το νομοσχέδιο εισήχθη στη Βουλή στη συνεδρίαση της 9^{ης} Ιουλίου 1873, ενώ στις 20 Ιουλίου 1873 έλαβε χώρα η Β' συζήτηση και ψήφισή του, χωρίς καμία αντίρρηση. *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Περιόδου Ε' Συνόδου Α', Προεδρίας Ιωάννου Δεληγιάννη, Συνεδριάσεις της 9^{ης} και 20^{ης} Ιουλίου 1873, σελ. 395, 582 αντίστοιχα.

οποία η Ελλάδα θα αναλάμβανε να μειώσει κατά 25% το τελικό της τέλος 1 φράγκου, ενώ αντίστοιχο ποσοστό ελάττωσης είχε προταθεί από την εταιρεία και για τα τέλη των κυβερνήσεων της Ιταλίας και της Γαλλίας. Συγχρόνως η Levant δεσμευόταν από κοινού με την Mediterranean Extension Telegraph Company να ελαττώσουν και τα δικά τους τέλη κατά 25% για τα καλώδια που εμπλέκονταν στην επικοινωνία της Ελλάδας με την Ιταλία, τη Γαλλία και τη Μάλτα, όπως το καλώδιο Κέρκυρας – Οτράντο. Όπως αποτυπωνόταν στο κείμενο του νομοσχεδίου, στόχο της ελάττωσης των τελών αποτελούσε η εξίσωση «των τελών των δια της οδού Κερκύρας ανταλλασσομένων τηλεγραφημάτων προς τα δια της οδού Βώλου».[399] Σύμφωνα με τον Δεληγιώργη, ο οποίος υπηρετούσε και ως Υπουργός Εσωτερικών, το μέτρο αυτό κρινόταν συμφέρον, καθώς θα διευκόλυνε «τους ανταποκρινομένους» να στέλνουν και να λαμβάνουν τα τηλεγραφήματά τους με τα ίδια τέλη με την χερσαία γραμμή του Βόλου αλλά από συντομότερη οδό και θα συντελούσε «εις την ανάπτυξιν της δια της οδού Κερκύρας τηλεγραφικής ανταποκρίσεως», η οποία θα κατάφερνε να αντισταθμίσει την ελάττωση των εσόδων από τα μειωμένα τέλη χάρη στην αύξηση της τηλεγραφικής κίνησης. Καθώς την 21η Ιουλίου 1873 η Α' Σύνοδος της Ε' Βουλευτικής Περιόδου έληξε, το νομοσχέδιο τελικά δεν ψηφίστηκε ποτέ. Η αλλαγή των τελών της ανταπόκρισης της Ελλάδας με το εξωτερικό θα έπρεπε να περιμένει μέχρι την επόμενη Συνδιάσκεψη της Διεθνούς Τηλεγραφικής Ένωσης στην Αγία Πετρούπολη το διάστημα 1 Ιουνίου – 19 Ιουλίου 1875.[400]

Η Ελλάδα συμμετείχε στην Συνδιάσκεψη της Αγίας Πετρούπολης μέσω του Πρέσβη της Σπυρίδωνα Μαρκορά, εκείνο, όμως, που αξίζει να αναφερθεί εν προκειμένω είναι πως στην ίδια συνδιάσκεψη συμμετείχε ως αντιπρόσωπος τόσο της Eastern όσο και της Eastern Extension Telegraph Company και της AngloAmerican

[399] Το κείμενο του νομοσχεδίου παρείχε, ουσιαστικά, νομοθετική εξουσιοδότηση για ελάττωση των τελών δια βασιλικού διατάγματος, μετά από γνωμοδότηση του υπουργικού Συμβουλίου, υπό την προϋπόθεση ότι ανάλογη ελάττωση τελών θα πραγματοποιείτο και στα σχετικά τέλη των υποβρυχίων εταιρειών «Ανατολικής και Μεσογείου» και των τελών της Ιταλίας και της Γαλλίας. *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, Περιόδου Ε' Συνόδου Α', Συνεδρίαση της 9ης Ιουλίου 1873, σελ. 525-526.

[400] Η Συνδιάσκεψη της Αγίας Πετρούπολης επέφερε σημαντικές αλλαγές τόσο στη Διεθνή Τηλεγραφική Συνθήκη όσο και στη λειτουργία της Ένωσης. Η Συνθήκη αναθεωρήθηκε, περιοριζόμενη σε έναν κεντρικό κορμό αόριστης ισχύος και στο εξής θα συμπληρωνόταν από τους «Τηλεγραφικούς Κανονισμούς» σχετικά με τη διεθνή υπηρεσία, οι οποίοι θα αναθεωρούνταν από «Διοικητικές Συνδιασκέψεις» τεχνοκρατών και ειδικών. Οι Συνδιασκέψεις των κυβερνητικών πληρεξουσίων θα ήταν οι μόνες με δυνατότητα αναθεώρησης της ίδιας της συνθήκης αλλά η επόμενη συνδιάσκεψη τέτοιου είδους επρόκειτο να συγκληθεί μετά από περίπου 50 χρόνια, το 1932. Βλ. λήμμα «International Telegraph Conference (St. Petersburg, 1875)» στο τμήμα «Plenipotentiary Conferences, History of ITU Portal» της ιστοσελίδας της Διεθνούς Ένωσης Τηλεπικοινωνιών, διαθέσιμο στα εξής: https://www.itu.int/en/history/Pages/PlenipotentiaryConferences.aspx?conf=4.4, τελευταία πρόσβαση 02.09.2021.

Telegraph Company, του συγκροτήματος Pender και οι τρεις, ο Jules Despecher.[401] Πρόκειται για τον αντιπρόσωπο της Levant Submarine Telegraph Company, ως πληρεξούσιος του οποίου ο W.P. Binney υπέγραψε την Σύμβαση της 1ης/ 13ης Δεκεμβρίου 1872 με την Ελλάδα. Το στοιχείο αυτό δείχνει ακόμη μια φορά την αλληλοσύνδεση μεταξύ των διαφόρων εταιρειών υποβρυχίων καλωδίων της δεκαετίας 1865-1875 που θα κατέληγε στη συγχώνευσή τους και την κυριαρχία της Eastern Telegraph Company.

Το ελληνικό κράτος φαίνεται πως ευνοήθηκε σε μεγάλο βαθμό από την πορεία αυτή των εταιρειών υποβρυχίων καλωδίων, καθώς συνδεόμενο σταδιακά με εταιρείες με ολοένα και μεγαλύτερο βάρος στην αγορά των υποβρυχίων καλωδίων και της διεθνούς τηλεγραφικής ανταπόκρισης, κατάφερε να επιτύχει αυτό που εξαρχής είχε αποτελέσει το βασικό του στόχο και για διαφορετικούς λόγους κάθε φορά καθυστερούσε, την ανάδειξή του σε δίοδο διαβίβασης των διεθνών τηλεγραφημάτων. Στους Πίνακες τελών διαβίβασης του Παραρτήματος της αναθεωρημένης από τη Συνδιάσκεψη της Αγίας Πετρούπολης Διεθνούς Τηλεγραφικής Συνθήκης η Ελλάδα αυτή τη φορά δήλωνε τέλη διαβίβασης τηλεγραφημάτων για πολλαπλές, πλέον, «πύλες εισόδου - εξόδου» της διεθνούς τηλεγραφικής ανταπόκρισης. Μία στο Βορρά, στην εναέρια σύνδεση του ελληνικού και του οθωμανικού χερσαίου τηλεγραφικού συστήματος στο Βόλο, δύο στη Δύση, μέσω Κέρκυρας και Ζακύνθου, η οποία είχε επίσης συνδεθεί έως το 1875 με υποβρύχιο καλώδιο με το Οτράντο και τρεις στην Ανατολή, στις απολήξεις της υποβρύχιας γραμμής που ξεκινούσε από τη Σύρο και συνδεόταν, μέσω Χίου, με τον Τσεσμέ της επαρχίας της Σμύρνης, τη Ρόδο και τον Χάνδακα, δηλαδή το Ηράκλειο Κρήτης. Η Levant Submarine φαίνεται, δηλαδή, πως είχε εκπληρώσει τις υποχρεώσεις που είχε αναλάβει για πολλαπλασιασμό των σημείων σύνδεσης της χώρας με το εξωτερικό.[402]

---

[401] « Liste des participants », Conférence télégraphique internationale (1875 : Saint-Pétersbourg, Russie), *Documents de la Conférence télégraphique internationale de St-Pétersbourg*, Bureau international des administrations télégraphiques, Τυπογραφείο Rieder & Simmen, Βέρνη, 1876, διαθέσιμη στην ιστοσελίδα https://search.itu.int/history/HistoryDigitalCollectionDocLibrary/4.4.44.fr.200.pdf, τελευταία πρόσβαση 02.09.2021.

[402] Τα τέλη διαβίβασης των διεθνών τηλεγραφημάτων προσδιορίζονταν, από κοινού μεταξύ ελληνικής κυβέρνησης και εταιρείας, από το Βόλο στην Κέρκυρα στα 4 φράγκα, στο Οτράντο (μέσω του καλωδίου της Ζακύνθου), τη Χίο και τον Τσεσμέ στα 7 φράγκα και στην Κρήτη στα 11. Από την Κέρκυρα ή τη Ζάκυνθο μέχρι τη Χίο ή τον Τσεσμέ στα 7 φράγκα, ως την Κρήτη στα 11 και τη Ρόδο στα 16, ενώ η διαβίβαση από τη Χίο ή τον Τσεσμέ στην Κρήτη ανερχόταν στα 12 φράγκα. Βλ. Παράρτημα 9.

Ως προς τα τέλη τηλεγραφικής ανταπόκρισης της Ελλάδας με το εξωτερικό, τα δηλωθέντα τέλη χωρίζονταν σε διαβαθμισμένες κατηγορίες αναλόγως της «πύλης εισόδου-εξόδου» των τηλεγραφημάτων προς ή από το εξωτερικό και του σημείου της χώρας από το οποίο προέρχονταν ή κατευθύνονταν. Από την διαβάθμιση των τελών αναλόγως του σημείου της ηπειρωτικής Ελλάδας από όπου ξεκινούσε ένα τηλεγράφημα, προκύπτει ότι έως το 1875 είχε ήδη ολοκληρωθεί η σύνδεση της Λευκάδας, της Ιθάκης, της Κεφαλονιάς, της Ζακύνθου, της Ύδρας και των Σπετσών, καθώς και της Άνδρου, της Τήνου και της Κύθνου. Ειδικά για την Ύδρα, την Άνδρο και την Κύθνο, η σύνδεση των οποίων βρισκόταν σε εξέλιξη όταν η Levant Submarine ανέλαβε τις υποχρεώσεις της Ράλλη & Binney, τον Μάιο του 1874 είχε εγκριθεί με βασιλικό διάταγμα η κατασκευή της τηλεγραφικής γραμμής από το Κρανίδι στην Ύδρα και η σύσταση τηλεγραφείου Γ' τάξης σε αυτήν, το οποίο θα ξεκινούσε τη λειτουργία του με τη δημοσίευση του διατάγματος.[403]

Τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου είχε εγκριθεί με τη σειρά της η κατασκευή των εναέριων τηλεγραφικών γραμμών με τις οποίες τα νησιά Άνδρος και Κύθνος θα συνδέονταν με τα άκρα των καλωδίων που βρίσκονταν στις ακτές της Άνδρου, της Τήνου, της Καρύστου και της Κύθνου ώστε να τεθούν σε τηλεγραφική επικοινωνία με τα υπόλοιπα μέρη του κράτους και του εξωτερικού, ενώ προβλεπόταν, επίσης, η σύσταση τηλεγραφείων Γ' τάξης στην Άνδρο, την Κύθνο και την Κάρυστο.[404] Ακόμη, αξίζει να αναφερθεί ότι νωρίτερα μέσα στο ίδιο έτος το τηλεγραφείο Ζακύνθου είχε καταταχθεί στην Α' τάξη ως προς τον αριθμό των υπαλλήλων και το ωράριο λειτουργίας του, δεδομένης της κεντρικής θέσης που απολάμβανε πλέον η Ζάκυνθος στην επικοινωνία με το εξωτερικό χάρη στην πόντιση του καλωδίου σύνδεσης με το Οτράντο.[405]

Σχετικά με τις κατηγορίες διαβάθμισης των τελών αξίζει να αναφερθεί ότι στην περίπτωση της «πύλης» της Ζακύνθου προβλέπονταν υποκατηγορίες τελών, αναλόγως του σημείου της Ευρώπης και της Μεσογείου με το οποίο γινόταν η τηλεγραφική ανταπόκριση.[406] Για την ανταπόκριση της Ιταλίας, της Γαλλίας, της

[403] Πρόκειται για το ΦΕΚ αρ.19, 21.05.1874, το οποίο είχε υπογραφεί ήδη από τις 5 Μαρτίου 1874.
[404] ΦΕΚ αρ.36, 22.10.1874. Σύμφωνα με το κείμενο του διατάγματος τα προβλεπόμενα έργα πήγαζαν από τη σύμβαση με τη Levant Submarine και τον νόμο ΥΠΚ' 3ης Αυγούστου 1873 που την επικύρωνε.
[405] ΦΕΚ αρ.17, 06.05.1874.
[406] Σχετικά με τις άλλες «πύλες» ανταπόκρισης με το εξωτερικό προβλέπονταν τα εξής: για την ανταπόκριση μέσω Βόλου με την ηπειρωτική Ελλάδα προβλεπόταν τέλος 1 φράγκου, με τα νησιά Λευκάδα, Ιθάκη, Κεφαλονιά, Ζάκυνθο, Ύδρα και Σπέτσες 2,50 φράγκα και για τα νησιά Άνδρος, Τήνος, Κύθνος 3 φράγκα. Για την ανταπόκριση μέσω Κέρκυρας με την ηπειρωτική Ελλάδα και τα

Ελβετίας, της Ισπανίας, της Πορτογαλίας, της Αλγερίας, της Τυνησίας, της Μάλτας και του Γιβραλτάρ με την ηπειρωτική Ελλάδα προβλεπόταν τέλος 4 φράγκων, με τα νησιά Λευκάδα, Ιθάκη, Κεφαλονιά, Ζάκυνθος, Ύδρα και Σπέτσες τέλος 5,50 φράγκων, με τα νησιά Άνδρος, Τήνος και Κύθνος τέλος 6 φράγκων και με τη Σύρο 7 φράγκων. Αντίστοιχα τα τέλη αυξάνονταν κατά μισό φράγκο για την ανταπόκριση της Μεγάλης Βρετανίας, του Βελγίου και των Κάτω Χωρών με τις προαναφερθείσες περιοχές. Όταν η ανταπόκριση αφορούσε σε οποιοδήποτε άλλο μέρος του εξωτερικού τα τέλη διαμορφώνονταν σε 6 φράγκα για την επικοινωνία με την ηπειρωτική Ελλάδα, την Λευκάδα, την Ιθάκη, την Κεφαλονιά, την Ζάκυνθο, την Ύδρα και τις Σπέτσες και σε 8 φράγκα για την επικοινωνία με την Άνδρο, την Τήνο, την Κύθνο και τη Σύρο. Η ανταπόκριση οποιουδήποτε σημείου του εξωτερικού με την Κέρκυρα μέσω Ζακύνθου ήταν ενιαία και προσδιοριζόταν στα 3 φράγκα.

Πέραν της σταδιακής υλοποίησης των έργων που είχε αναλάβει η Levant Submarine μετά την επικύρωση της σχετικής σύμβασης το 1873, η άνθιση που γνώριζε η τηλεγραφική επικοινωνία στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1870 αποτυπώνεται, μεταξύ άλλων, σε μια σειρά μέτρων που έλαβε η ελληνική κυβέρνηση την περίοδο αυτή. Χαρακτηριστικότερο από όλα είναι η δημοσίευση, τον Ιούλιο του 1875, βασιλικού διατάγματος «Περί παρατάσεως των εργασίμων ωρων των τηλεγραφείων».[407] Σύμφωνα με το διάταγμα αυτό οι ώρες εργασίες των τηλεγραφείων Β' και Γ' τάξης που είχαν προσδιοριστεί το 1861 δεν επαρκούσαν πλέον για την αποτελεσματική λειτουργία της τηλεγραφικής υπηρεσίας και ήταν ανάγκη να παραταθούν, αναλόγως και των τοπικών περιστάσεων. Ως αποτέλεσμα, για τα τηλεγραφεία Β' τάξης Μεσολογγίου, Λευκάδας, Κεφαλονιάς, Ζακύνθου, Καλαμάτας, Ναυπλίου, Κορίνθου, Λιβαδειάς, Χαλκίδας και Πειραιά οι εργάσιμες ώρες από την 1η Απριλίου μέχρι το τέλος Σεπτεμβρίου προσδιορίζονταν από τις 7 πμ. έως τα μεσάνυχτα και από την 1η Οκτωβρίου μέχρι το τέλος Μαρτίου από τις 8 πμ. έως τα μεσάνυχτα. Το ωράριο των υπόλοιπων τηλεγραφείων Β' τάξης θα ξεκινούσε

νησιά Λευκάδα, Ιθάκη, Κεφαλονιά, Ζάκυνθο, Ύδρα και Σπέτσες προσδιοριζόταν τέλος 4 φράγκων, με την Άνδρο, την Τήνο και την Κύθνο 6 φράγκων και με τη Σύρο 7 φράγκων. Τέλος, για την ανταπόκριση μέσω της Χίου ή του Τσεσμέ με τη Σύρο προβλεπόταν τέλος 4 φράγκων, με την ηπειρωτική Ελλάδα και τα νησιά Άνδρος, Τήνος, Κύθνος 5 φράγκων και την Κέρκυρα, τη Λευκάδα, την Κεφαλονιά, τη Ζάκυνθο, την Ύδρα και τις Σπέτσες 7 φράγκων. Αξίζει να παρατηρηθεί εν προκειμένω πως το τέλος ανταπόκρισης με το εξωτερικό είτε της Σύρου είτε της Κέρκυρας, σε περίπτωση που «πύλη» της ανταπόκρισης αποτελούσε το έτερο νησί προσδιοριζόταν στα 7 φράγκα, τέλος ίδιο με το τελικό τέλος που δήλωνε η Ελλάδα για την ανταπόκριση με τη Σύρο μέσω Κέρκυρας και κατά την προηγούμενη σύμβαση. Βλ. Παράρτημα 9.

[407] Πρόκειται για το ΦΕΚ αρ.46, 18.07.1875.

τις ίδιες πρωινές ώρες αλλά θα διαρκούσε έως τις 11 μμ. Εκείνο των τηλεγραφείων Γ' τάξης θα ξεκινούσε τις ίδιες πρωινές ώρες και θα διαρκούσε έως τις 10μμ., με διακοπή, όμως, των εργασιών τους στο διάστημα 12 με 2 το μεσημέρι, ενώ της Κυριακές θα λειτουργούσαν το πρωί 10-12 και το απόγευμα από τις 2μμ. έως τις 10μμ. Προβλεπόταν, μάλιστα, ότι «εις κατεπειγούσας περιστάσεις, το Υπουργείον των Εσωτερικών δύναται δια διαταγής να παρατείνη τας ώρας της εργασίας των ανωτέρω τηλεγραφείων». Πρόκειται για ένα μέτρο που αναβάθμιζε την παροχή υπηρεσιών από τα τηλεγραφεία Β' και Γ' τάξης των διαφόρων περιοχών του κράτους και αποτύπωνε την προσπάθεια του κράτους να ανταπεξέλθει αποτελεσματικότερα στις δεσμεύσεις που προέκυπταν από τη συμμετοχή στη Διεθνή Τηλεγραφική Ένωση.

Στην κάλυψη αντίστοιχης ανάγκης αποσκοπούσε, δύο χρόνια αργότερα, βασιλικό διάταγμα του Φεβρουαρίου 1877 σύμφωνα με το οποίο η λογιστική υπηρεσία του τηλεγραφείου Αθηνών ανατιθόταν σε έναν από τους τηλεγραφητές Α' ή Β' τάξης που υπηρετούσαν σε αυτό, προκειμένου να ελαφρυνθεί το έργο του προϊσταμένου του τηλεγραφείου, ο οποίος «ένεκα του πολλαπλασιασμού των τηλεγραφικών γραμμών και της αναπτύξεως της ανταποκρίσεως» δεν επαρκούσε «όπως εκτελή εγκαίρως και ακριβώς την λογιστικήν υπηρεσίαν, αναπτυχθείσαν επίσης μεγάλως και έχουσαν ανάγκην ιδίου προσώπου».[408]

Την ίδια περίοδο με τα μέτρα αναβάθμισης της υπηρεσίας, η ανάπτυξη του τηλεγραφικού δικτύου στην ηπειρωτική χώρα προχωρούσε επίσης, με την επέκταση των τηλεγραφικών γραμμών, τη σύσταση νέων τηλεγραφείων και τη βελτίωση της οργάνωσης των ήδη λειτουργούντων.

Πιο ευνοημένη από τη σύσταση νέων τηλεγραφείων παρουσιάζεται η Πελοπόννησος, στην οποία ο πολλαπλασιασμός του ήδη σημαντικού αριθμού τηλεγραφείων ξεκίνησε τον Οκτώβριο του 1874, με τη σύσταση τηλεγραφείου Γ' τάξης στη Γαστούνη στην Ηλεία και στη συνέχεια, δύο μήνες αργότερα, τηλεγραφείου Γ' τάξης και πάλι, στην Στεμνίτσα.[409] Στα μέσα του 1875 το τηλεγραφείο του Άργους αναβαθμίστηκε από την Γ' στην Β' τάξη,[410] ενώ λίγο αργότερα μέσα στο ίδιο έτος θα ακολουθούσε η σύσταση τηλεγραφείων Γ' τάξης στο

[408] ΦΕΚ αρ.13, 26.02.1877. Σύμφωνα με το διάταγμα, ο υπάλληλος που αναλάμβανε την λογιστική υπηρεσία θα θεωρείτο από την ημέρα της παραλαβής της λογιστικής υπηρεσίας υπόλογος απέναντι στο δημόσιο ενώ ο προϊστάμενος του τηλεγραφείου απαλλασσόταν της ευθύνης αυτής. Η σχέση των δύο προϊσταμένων, δηλαδή του διευθύνοντα την λογιστική υπηρεσία και του προϊσταμένου του τηλεγραφείου, επρόκειτο να ρυθμιστεί με υπουργική διαταγή.
[409] ΦΕΚ αρ.35, 06.10.1874 και ΦΕΚ αρ.44, 15.12.1874, αντίστοιχα.
[410] ΦΕΚ αρ.39, 17.06.1875.

Άστρος και το Λεωνίδιο.[411] Ένα χρόνο μετά, με νέο βασιλικό διάταγμα εγκρινόταν η επέκταση της γραμμής από την Κυπαρισσία στα Φιλιατρά και η εκεί σύσταση τηλεγραφείου.[412] Ακόμη, από μια σειρά διαταγμάτων προσδιορισμού των γραφικών εξόδων διαφόρων τηλεγραφείων αποτυπώνεται η ύπαρξη και λειτουργία τηλεγραφείων στο Ξυλόκαστρο,[413] στην Κορώνη,[414] τον Άγιο Πέτρο,[415] το Ξηροχώρι Ηλείας και την Αρεόπολη στη Λακωνία,[416] καθώς και στους Μολάους, που συνδέονταν με τη γραμμή του Γυθείου.[417] Τέλος, τον Δεκέμβριο του 1878 συστηνόταν ένα ακόμη τηλεγραφείο Γ' τάξης στην Ηλεία, στην Αγουλινίτσα του Δήμου Βώλακα.[418]

Στη Στερεά Ελλάδα η ανάπτυξη του δικτύου επικεντρώθηκε αρχικά στη Δυτική Στερεά, με την πρόβλεψη επέκτασης στα μέσα του 1875 της γραμμής του Καρβασαρά νοτιότερα έως την Κατούνα Αιτωλοακαρνανίας και της γραμμής από το Αιτωλικό βορειοδυτικά προς τον Αστακό, με σύσταση τηλεγραφείων στις δύο αυτές περιοχές.[419] Τρία χρόνια αργότερα το τοπικό δίκτυο θα ενισχυόταν με την επέκταση της τηλεγραφικής γραμμής από τον Καρβασαρά ως την Αράπη, κοντά στην Άρτα και την εκεί σύσταση τηλεγραφείου Γ' τάξης.[420] Στην κεντρική Στερεά είχε ιδρυθεί ήδη από το 1873 τηλεγραφείο Γ' τάξης στο Λοιδωρίκι.[421] Μια άλλη σειρά επεκτάσεων των τηλεγραφικών γραμμών, αυτή τη φορά στη Φθιώτιδα και την Ευρυτανία, θα λάμβανε χώρα μέσα στο 1878, κατά τη διάρκεια του Ρωσοτουρκικού πολέμου του 1877-1878. Είναι η περίοδος που βασική επιδίωξη αποτελούσε η επέκταση του ελληνικού κράτους προς το Βορρά και στο πλαίσιο της υποστήριξης των εξεγέρσεων των κατοίκων της Θεσσαλίας και των επιχειρήσεων τμημάτων του ελληνικού στρατού προβλέφθηκε η επέκταση των τηλεγραφικών γραμμών στα βόρεια σύνορα της χώρας. Τον Μάιο του 1878, λοιπόν, δημοσιεύτηκε βασιλικό διάταγμα σύμφωνα με το οποίο το ελληνικό κράτος αποφάσιζε να αξιοποιήσει μέρος της έκτακτης

[411] ΦΕΚ αρ.53, 29.09.1875.
[412] ΦΕΚ αρ.24, 28.05.1876.
[413] ΦΕΚ αρ.54, 14.12.1876.
[414] ΦΕΚ αρ.13, 26.02.1877.
[415] Ενώ δεν προσδιορίζεται στο βασιλικό διάταγμα σε ποιον Άγιο Πέτρο αφορά, το πιθανότερο είναι ότι πρόκειται για τον Άγιο Πέτρο Κυνουρίας, αφού ήδη από το 1875 είχε συσταθεί τηλεγραφείο στο κοντινό Άστρος, ΦΕΚ αρ.32, 14.05.1877.
[416] Τα δύο τελευταία αναφέρονται στο διάταγμα προσδιορισμού γραφικών εξόδων που δημοσιεύεται στο ΦΕΚ αρ.86, 15.11.1877.
[417] ΦΕΚ αρ.37, 28.06.1878. Στο ίδιο διάταγμα προσδιορίζοντα τα γραφικά έξοδα και του τηλεγραφείου Ελευσίνας.
[418] ΦΕΚ αρ.72, 12.12.1878. Πρόκειται για το σημερινό Επιτάλιο.
[419] ΦΕΚ αρ.40, 20.06.1875.
[420] ΦΕΚ αρ.34, 14.06.1878.
[421] ΦΕΚ αρ.2, 30.01.1873.

πίστωσης των 35 εκατομμυρίων δραχμών που είχε χορηγηθεί με νόμο στις 27 Ιουνίου 1877 «δια τας εκτάκτους ανάγκας της στρατιωτικής και ναυτικής υπηρεσίας» για την κατασκευή τους. Πιο συγκεκριμένα, το διάταγμα όριζε ότι 38.200 δραχμές θα κατευθύνονταν στην κατασκευή τηλεγραφικών γραμμών από τη Λαμία στο Δερβέν Φουρκά, δηλαδή το Καλαμάκι Φθιώτιδας, από το Δερβέν Φουρκά μέχρι την Καρυά, βόρεια του Λειανοκλαδίου, από το Κούρνοβο, επίσης βόρεια του Λειανοκλαδίου μέχρι την Γιαννιτσού, βόρεια της Μακρακώμης και, τέλος, από το Καρπενήσι μέσω Φουρνών προς την Καρύτσα, βόρεια της Νεράιδας.[422]

Ως προς τις υπόλοιπες περιοχές του κράτους αξίζει να αναφερθεί, ως προς την Εύβοια, η απόφαση επέκτασης της τηλεγραφικής γραμμής από την Κάρυστο στην Μεγαλόνησο Πεταλίων απέναντι από το Μαρμάρι και η ύπαρξη και λειτουργία τηλεγραφείων στο Αλιβέρι και την Κύμη.[423] Σχετικά με τα Επτάνησα, η κύρια εξέλιξη από πλευράς ελληνικού κράτους ήταν η επέκταση το 1877 της τηλεγραφικής γραμμής από την πόλη της Κεφαλονιάς έως το Ληξούρι και η εκεί σύσταση τηλεγραφείου Γ' τάξης.[424]

Σταδιακά, λοιπόν, ολόκληρη η ηπειρωτική χώρα συνδεόταν με τον ιστό τηλεγραφικών γραμμών που αναπτυσσόταν από το κράτος σε Πελοπόννησο, Στερεά Ελλάδα και Εύβοια, ενώ από τα νησιά του ελληνικού κράτους το προνόμιο αυτό απολάμβαναν μόνο όσα είχαν συμπεριληφθεί στη σχετική συμφωνία με την Levant Submarine. Ίσως αυτός να ήταν και ο βασικός λόγος πίσω από την αγόρευση του βουλευτή Θήρας Βαλέττα στη Βουλή στη συνεδρίαση της 5ης Δεκεμβρίου 1877,[425] στην οποία ο βουλευτής καλούσε την ελληνική κυβέρνηση να επισπεύσει την αποδοχή της πρότασης που της είχε απευθύνει «τινα εταιρία Αγγλική» για ανάληψη του έργου τηλεγραφικής σύνδεσης με υποβρύχια καλώδια των Κυκλάδων, των

[422] ΦΕΚ αρ.32, 25.05.1878.

[423] ΦΕΚ αρ.40, 20.06.1875 το διάταγμα «Περί προεκτάσεως της τηλεγραφικης γραμμης από Καρύστου μέχρι Πεταλιων» και ΦΕΚ αρ.54, 14.12.1876 το διάταγμα προσδιορισμού των γραφικών εξόδων των τηλεγραφείων Αλιβερίου και Κύμης, μαζί με του Ξυλοκάστρου και της Ανδρίτσαινας.

[424] Στο ΦΕΚ αρ.40, 20.06.1877 η σύσταση του τηλεγραφείου Ληξουρίου και στο ΦΕΚ αρ.89, 26.11.1877 η κατάταξή του και ο προσδιορισμός των γραφικών του εξόδων.

[425] Την περίοδο αυτή, και πιο συγκεκριμένα από τον Μάιο του 1877 έως τον Ιανουάριο 1878, η χώρα κυβερνιόταν από την «Οικουμενική Κυβέρνηση» που σχηματίστηκε υπό τον Κωνσταντίνο Κανάρη προκειμένου να ξεπεραστεί η κρίση που είχε δημιουργηθεί στο κοινοβουλευτικό πεδίο λόγω του ζητήματος της συμμετοχής ή μη της Ελλάδας στον Ρωσοτουρκικό Πόλεμο του 1877-1878. Μετά τον θάνατο του Κωνσταντίνου Κανάρη τον Σεπτέμβριο του 1877 η θέση του Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου καλυπτόταν με εναλλαγή των υπουργών σε αυτήν. Ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος, που εν προκειμένω είναι και Πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου, υπηρετούσε ως Υπουργός Εσωτερικών, ο Επαμεινώνδας Δεληγιώργης ως Υπουργός Οικονομικών και ο Χαρίλαος Τρικούπης ως Υπουργός Εξωτερικών. Γρηγόριος Δαφνής, «Η κοινοβουλευτική ζωή της χώρας από το 1872 ως το 1881» στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1977, τ. ΙΓ', σ. 296-298.

βορείων Σποράδων και των Κυθήρων, καθώς και του έργου πόντισης δεύτερου καλωδίου μεταξύ Εύβοιας και Αττικής και νέων καλωδίων ανάμεσα στην Πελοπόννησο και τη Ζάκυνθο. Όπως θα φανεί στη συνέχεια, η αγγλική εταιρεία στην οποία αναφερόταν ο βουλευτής Βαλέττας δεν ήταν άλλη από την Eastern Telegraph Company, της οποίας οι κινήσεις προσέγγισης είχαν περιέλθει σε γνώση του βουλευτή που ζητούσε την άμεση συνομολόγηση σύμβασης με την εταιρεία, προκειμένου να ευνοηθεί και ο τόπος εκλογής του από την τεχνολογία του τηλεγράφου και τη διεθνή τηλεγραφική επικοινωνία. Σύμφωνα με τον βουλευτή Θήρας:

> *Αι προτάσεις, ως υπέβαλεν αυτάς η εταιρία αυτή, είναι λίαν συμφέρουσαι εις τον τόπον, διότι προ πάντων κατά τας σημερινάς περιστάσεις είναι απαραίτητος ανάγκη κατά θάλασσαν καθ' όλην την γραμμήν προς ανατολάς να ήμεθα εις θέσιν να γνωρίζωμεν τα γινόμενα.*

Επιπλέον,

> *Εκτός των άλλων πλεονεκτημάτων, τα οποία θα φέρη εις την διοίκησιν η σύναψις της τοιαύτης συμβάσεως, μέλλει να συνδέση ημάς στενότερον και μετά της Ευρώπης και μετά της Ανατολής, διότι είναι γραμμή διόδου των τηλεγραφημάτων, ήτις θέλει εγκατασταθή εν Ελλάδι.*

Εν προκειμένω ο Βαλέττας αναφερόταν στην πρόταση της Eastern για εγκατάσταση καλωδίου αποκλειστικά για τη διαβίβαση των διεθνών τηλεγραφημάτων που θα αναλυθεί στη συνέχεια. Τόσο μεγάλο ήταν το ενδιαφέρον του βουλευτή να προχωρήσει η συμφωνία με την εταιρεία που δήλωνε, μάλιστα, πως ο ίδιος και όσοι συνάδελφοί του πίστευαν στην ανάγκη της συμφωνίας αυτής, πρότειναν την πρόσθετη φορολόγηση των περιοχών από τις οποίες θα διερχόταν το καλώδιο, προκειμένου να διευκολυνθεί το κράτος κατά την απόδοση της ετήσιας επιχορήγησης που ζητούσε η εταιρεία για την υλοποίηση του έργου. Το ποσό αυτό, εξάλλου, κατά τον Βαλέττα «είναι πολύ μικρότερον των ποσών εκείνων, τα οποία εζήτουν άλλοτε προς την αυτήν εργασίαν».[426] Στις παρατηρήσεις αυτές του βουλευτή Θήρας ο Υπουργός Εσωτερικών Αλέξανδρος Κουμουνδούρος απάντησε πως «αυτή είναι η μεγαλειτέρα δυσκολία, αν πρέπει ν' αυξήσωμεν τους φόρους ή όχι», και το ζήτημα δεν συζητήθηκε περισσότερο.

[426] *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Περιόδου Ζ' Συνόδου Γ', Προεδρία Α.Δ. Αυγερινού, Συνεδρίαση της 5ης Δεκεμβρίου 1877, σελ. 179.

Η Ελλάδα στον αστερισμό της Eastern Telegraph Company. Λίγους μήνες αργότερα, ωστόσο, στις 10/22 Απριλίου 1878 ο Κουμουνδούρος ήταν εκείνος που ως Υπουργός Εσωτερικών και Πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου θα υπέγραφε τη νέα σύμβαση, αυτή τη φορά με τον κολοσσό της Eastern Telegraph Company, της «Ανατολικής Τηλεγραφικής Εταιρίας». Και αυτή τη φορά αντισυμβαλλόμενος της ελληνικής κυβέρνησης ήταν ο W.P.Binney ως αντιπρόσωπος και πληρεξούσιος, πλέον, της Eastern. Πιθανώς λόγω των διπλωματικών εντάσεων και στο πλαίσιο του ρωσοτουρκικού πολέμου η επικύρωση της σύμβασης αυτής από τη Βουλή καθυστέρησε, ενώ όταν κατατέθηκε και συζητήθηκε η συζήτηση και ψήφιση ήταν κατά κάποιο τρόπο «τυπικές», χωρίς την έκφραση αντιρρήσεων ή την εν γένει συζήτηση επί των ρυθμίσεων, καθώς το ίδιο διάστημα συζητιόταν και ψηφιζόταν από τη Βουλή ο νόμος περί εθνοφυλακής, με την προσοχή των βουλευτών να επικεντρώνεται σε αυτόν.[427]

Υπήρχε, ωστόσο, άλλος ένας λόγος για τον οποίο πιθανώς η σύμβαση αυτή να μην προσέλκυσε την προσοχή των βουλευτών. Η πρώτη σύμβαση του ελληνικού κράτους με την Eastern Telegraph Company δεν ήταν ακριβώς αυτό που περίμενε ο βουλευτής Θήρας Βαλέττας ένα χρόνο νωρίτερα. Στην ουσία της σύμβασης δεν βρισκόταν η ανάπτυξη του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου με επέκταση των υποβρύχιων τηλεγραφικών γραμμών σε όσα μέρη, κυρίως νησιά, δεν είχε φτάσει ο τηλέγραφος, προκειμένου να κινητοποιηθούν οι εκλεγμένοι από τους τόπους αυτούς βουλευτές προς υποστήριξή του και εκείνοι όσων τόπων έμεναν εκτός για συμπερίληψη και της δικής τους περίπτωσης στο δίκτυο. Η πρώτη σύμβαση με την Eastern στόχευε στην αναβάθμιση του δικτύου διαβίβασης της διεθνούς τηλεγραφικής ανταπόκρισης που περνούσε μέσα από το ελληνικό έδαφος, τα κέρδη, ωστόσο, της οποίας, θα εισέπραττε πλέον κατά κύριο λόγο η ίδια η Eastern. Η

[427] Αξίζει, μάλιστα, να σημειωθεί ότι την ημέρα κατά την οποία υποβλήθηκε στη Βουλή η έκθεση της Επιτροπής Εσωτερικών που τασσόταν παμψηφεί υπέρ της αποδοχής του νομοσχεδίου κύρωσης της σύμβασης με την Eastern, καθώς με αυτήν «σπουδαίως υπηρετούνται τα συμφέροντα της εξωτερικής ανταποκρίσεως, συνάμα δε και διά την εσωτερική υπηρεσίαν είναι χρησιμωτάτη», ο τηλέγραφος θα γινόταν σημείο αναφοράς σχετικά με μία ιστορία συνυφασμένη με το πολιτικό γίγνεσθαι της περιόδου. Πιο συγκεκριμένα, ο βουλευτής Ζακύνθου Ιωάννης Νέγκας ζήτησε από τον πρωθυπουργό και ο Κουμουνδούρος δεσμεύτηκε να διατάξει ανακρίσεις σε βάρος των υπαλλήλων του τηλεγραφείου Ζακύνθου, καθώς, σύμφωνα με τον Νέγκα, ο τηλεγραφικός υπάλληλος Πέτρος Ιατρίδης διέδιδε ψευδείς φήμες περί κατάχρησης δημοσίων χρημάτων από πολιτικά πρόσωπα, συμπεριλαμβανομένου του ίδιου του βουλευτή, έπειτα από το τηλεγράφημα που είχε φτάσει στη Ζάκυνθο και ενημέρωνε για την μυστική συνεδρίαση της Βουλής. *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, Περιόδου Ζ' Συνόδου Δ', Προεδρίας Σ. Σωτηρόπουλου, Συνεδρίαση της 4ης Νοεμβρίου 1878, σελ.320-321. Η Β' και Γ' συζήτηση και ψήφιση «άνευ αντιρρήσεως» του νομοσχεδίου έλαβαν χώρα στις 14 και 17 Νοεμβρίου 1878, *στο ίδιο*, σελ. 485, 523.

Ελλάδα, δηλαδή, μετατρεπόταν σε αυτό που ανέκαθεν επιθυμούσε, σε κόμβο, δηλαδή, της διεθνούς τηλεγραφικής ανταπόκρισης, στην πραγματικότητα, ωστόσο, έμενε να αποδειχθεί το σε ποιο βαθμό θα ευνοείτο από την εξέλιξη αυτή.

Δύο ήταν οι βασικές διαδρομές που έπρεπε να αναβαθμιστούν προκειμένου να διαβιβάζεται αποτελεσματικότερα η διεθνής ανταπόκριση, το τμήμα Πελοποννήσου – Ζακύνθου και το τμήμα Σύρου – Αθήνας μέσω όμως της Τήνου, της Άνδρου και της Καρύστου. Η πρώτη υποχρέωση που αναλάμβανε η Eastern, λοιπόν αφορούσε στην τοποθέτηση, εντός τριών μηνών από την έγκριση της σύμβασης, ενός δεύτερου υποβρυχίου καλωδίου που θα συνέδεε το ακρωτήριο του Κρυονερίου στη Ζάκυνθο με το ακρωτήριο του Τρεπίτου στην Πελοπόννησο. Από την πλευρά της η ελληνική κυβέρνηση αναλάμβανε για το τμήμα αυτό την κατασκευή, επίσης εντός τριών μηνών από την έγκριση της σύμβασης, των εναέριων τηλεγραφικών γραμμών που θα συνέδεαν το Κρυονέρι με το τηλεγραφείο της Ζακύνθου, το Τρέπιτο με την Γαστούνη, όπου υπενθυμίζεται πως είχε συσταθεί τηλεγραφείο το 1874 και, επιπλέον, την προσθήκη ενός τέταρτου καλωδίου στην τηλεγραφική γραμμή Αθηνών – Κορίνθου, είτε επί των υπαρχόντων στύλων είτε επί νέων. Στόχο της γραμμής αυτής θα αποτελούσε η εξυπηρέτηση της τηλεγραφικής επικοινωνίας Αθηνών – Ζακύνθου απ' ευθείας, χωρίς, δηλαδή, να διέρχονται οι γραμμές από άλλους τηλεγραφικούς σταθμούς παρά μόνο από τα τηλεγραφεία Πατρών και Αιγίου, στα οποία θα συνδέονταν, μάλιστα, μόνο με τα αλεξικέραυνα και όχι με τις συσκευές. Προβλεπόταν, επίσης ότι η εναέρια αυτή γραμμή θα εξυπηρετούσε αποκλειστικά τις υπηρεσιακές ανάγκες της εταιρείας, ενώ τα τηλεγραφεία Πατρών και Αιγίου θα μπορούσαν να τη χρησιμοποιήσουν μόνο κατά τη διάρκεια των απαιτούμενων δοκιμαστικών λειτουργίας των γραμμών, τις λεγόμενες «vérifications» (άρθρο 3).

Η δεύτερη υποχρέωση που αναλάμβανε η εταιρεία ήταν η πόντιση ενός υποβρύχιου καλωδίου που θα συνέδεε τα παράλια της Αττικής με τα παράλια της Εύβοιας, και πάλι εντός τριών μηνών από την έγκριση της σύμβασης. Την υποχρέωση σύνδεσης του τηλεγραφείου Καρύστου και του τηλεγραφείου Αθηνών με τις άκρες του καλωδίου που θα έφταναν αντίστοιχα από τα παράλια της Αττικής και της Εύβοιας αναλάμβανε εν προκειμένω η Εταιρεία, και όφειλε να την ολοκληρώσει επίσης εντός τριών μηνών από την έγκριση της σύμβασης (άρθρο 4). Ως προς το έργο αυτό αναγνωριζόταν στην εταιρεία η δυνατότητα προσάρτησης των μονωτήρων και του σύρματος των γραμμών αυτών επί των ήδη υπαρχόντων στύλων του εναέριου κρατικού δικτύου, για όσο τμήμα της διαδρομής η κατεύθυνση των δύο γραμμών

συνέπιπτε, ενώ παράλληλα προβλεπόταν η υποχρέωση της εταιρείας για αντικατάσταση όσων στύλων είχαν σαπίσει ή ήταν ακατάλληλοι για τη στήριξη δύο συρμάτων και για προσθήκη νέων όπου αυτό ήταν αναγκαίο. Με τη σειρά της η ελληνική κυβέρνηση αναλάμβανε την υποχρέωση επιτήρησης και συντήρησης των γραμμών που θα κατασκεύαζε η εταιρεία (άρθρο 4). Και η γραμμή αυτή θα προοριζόταν για την «υπηρεσίαν της εταιρίας» για την εξωτερική ανταπόκριση και την ανταπόκριση από και προς το εξωτερικό μεταξύ Σύρου, Αθηνών και Ζακύνθου μέσω της οδού Τήνου, Άνδρου και Καρύστου (άρθρο 5).

Η ελληνική κυβέρνηση αναλάμβανε ως προς τη γραμμή αυτή την υποχρέωση παραχώρησης στην Εταιρεία του δικαιώματος λειτουργίας τηλεγραφείων στην Αθήνα και την Κάρυστο με δικούς της υπαλλήλους για τη διεύθυνση και μεταβίβαση της ανταπόκρισης που θα αφορούσε στο εξωτερικό. Ουσιαστικά δεσμευόταν να παραχωρεί στην Εταιρεία δωμάτια στα ήδη υπάρχοντα τηλεγραφεία «προς τοποθέτησιν των συσκευών και προς εκτέλεσιν εν γένει της υπηρεσίας αυτής», ενώ η Εταιρεία δεσμευόταν να προσλαμβάνει ως υπαλλήλους της Έλληνες πολίτες, αφού λάμβανε πρώτα την έγκριση της ελληνικής κυβέρνησης. Οι υπάλληλοι αυτοί θα υπάγονταν στους νόμους και κανονισμούς της ελληνικής τηλεγραφικής υπηρεσίας και θα είχαν ως μοναδική αποστολή της διαβίβαση της ανταπόκρισης που θα αφορούσε στο εξωτερικό. Οι υπόλοιπες υπηρεσίες όπως η παραλαβή και επίδοση των εξωτερικών τηλεγραφημάτων και η είσπραξη των τελών συμφωνείτο ότι θα συνέχιζε να εκτελείται από υπαλλήλους της Κυβέρνησης (άρθρο 6)

Ως προς την ανταπόκριση μεταξύ των τηλεγραφείων των γραμμών που ενίσχυε με τη σύμβαση η εταιρεία, προβλεπόταν η δυνατότητα ανταπόκρισης των γραφείων Σύρου-Ζακύνθου μέσω της οδού του Σουνίου ή της Καρύστου απευθείας μέσω του εναλλακτικού ρεύματος (par translation) του γραφείου στην Αθήνα, όπως προβλεπόταν και στο άρ. 6 της σύμβασης με την Levant το 1872.[428]

Η διεθνής γραμμή Αθηνών – Ζακύνθου και Αθηνών – Καρύστου μπορούσε να χρησιμοποιείται από τα κρατικά τηλεγραφεία της Αθήνας, της Ζακύνθου, της Καρύστου και της Σύρου όταν η γραμμή ήταν «ελευθέρα», και να επιστρέφεται στην εταιρεία μόλις τη ζητούσε. Προβλεπόταν, ακόμη, ότι σε περίπτωση διακοπής των συρμάτων είτε της διεθνούς είτε της εσωτερικής ανταπόκρισης όπως και κατά την

[428] Στο άρθρο 6 της σύμβασης με την Levant του 1872 προβλεπόταν ότι «Τα τηλεγραφικά γραφεία Σύρου, Πατρων, Ζακύνθου και Κέρκυρας θέλουσιν ανταποκρίνεσθαι απ' ευθείας (par translation)». Νόμος ΥΠΗ', ΦΕΚ αρ.38, 28.08.1873.

ένωση συρμάτων που εμπόδιζαν την επικοινωνία, τα τηλεγραφεία Αθηνών, Ζακύνθου, Πατρών, Αιγίου, Καρύστου και Σύρου, είτε της εταιρείας είτε τα κρατικά, θα μπορούσαν να χρησιμοποιούν το σύρμα που λειτουργούσε εναλλάξ, με προτεραιότητα των επίσημων κυβερνητικών τηλεγραφημάτων (άρθρο 7). Ως προς τα κυβερνητικά τηλεγραφήματα, μάλιστα, προβλεπόταν η δυνατότητα μεταβίβασης τους στο εσωτερικό μέσω των καλωδίων της εταιρείας και ο αριθμός των επιτρεπόμενων επίσημων τηλεγραφημάτων που θα έχαιραν ατέλειας προσδιοριζόταν σε 100 επιπλέον το μήνα, πέραν εκείνων που προέβλεπε το άρθρο 16 με την Levant, άρα στο σύνολο ο αριθμός τους αναβιβαζόταν σε 300, όπως κατά τη συμφωνία με την Ράλλη & Binney (άρθρο 8). Η ρύθμιση του τρόπου και χρόνου διεξαγωγής της εσωτερικής και εξωτερικής ανταπόκρισης των κρατικών και εταιρικών τηλεγραφείων μέσω της γραμμής Αθηνών – Καρύστου – Άνδρου – Τήνου – Σύρου προβλεπόταν ότι θα γινόταν μετά από συνεννόηση της Διεύθυνσης των Ελληνικών τηλεγράφων με τον Διευθυντή της εταιρείας (άρθρο 9). Τέλος, προβλεπόταν ότι για τα δύο καλώδια που αναλάμβανε να ποντίσει η εταιρεία θα ίσχυαν οι διατάξεις της σύμβασης της $1^{ης}/13^{ης}$ Δεκεμβρίου 1872 με την Levant Submarine Telegraph Company.

Η σύμβαση με την Eastern Telegraph Company προέβλεπε ακόμη την παραχώρηση άδειας εκ μέρους της ελληνικής πλευράς για την πόντιση καλωδίου μεταξύ Σύρου και Ηρακλείου Κρήτης για τη διαβίβαση τηλεγραφημάτων από το εξωτερικό, διαβατικών ή «τελικών» (άρθρο 10). Το τέλος απλού τηλεγραφήματος που θα διαβιβαζόταν ανάμεσα στην Ελλάδα και την Κρήτη μέσω του καλωδίου αυτού προβλεπόταν ότι θα εξισωνόταν με τα τέλη που εισπράττονταν για τα απλά τηλεγραφήματα μεταξύ των μερών αυτών, τα οποία διαβιβάζονταν ως τότε μέσω της οδού της Ζακύνθου, θα προσδιοριζόταν, δηλαδή, τελικά, στα 13 φράγκα (άρθρο 11). Χαρακτηριστικό της θέσης της ελληνικής κυβέρνησης στο νέο πλαίσιο της παντοδυναμίας της Eastern ήταν ότι από τα 13 φράγκα, η Ελληνική Κυβέρνηση θα παρακρατούσε μόλις το 1 ως τελικό τέλος. Η ανταπόκριση μεταξύ της γραμμής Σύρου – Ηρακλείου, όπως και μέσω των δύο άλλων υπό σύσταση γραμμών, θα διεπόταν από τις διατάξεις της σύμβασης με την Levant του 1872. Υπεύθυνοι για την διεξαγωγή της καθίσταντο οι υπάλληλοι της εταιρείας στη Σύρο, με τους κρατικούς υπαλλήλους να είναι επιφορτισμένοι με την παραλαβή και επίδοση των διαβιβαζόμενων από το καλώδιο αυτό τηλεγραφημάτων, ενώ για τον έλεγχο των «διερχομένων εξωτερικών διαβατικών τηλεγραφημάτων» θα ίσχυε το ήδη εφαρμοζόμενο σύστημα στους σταθμούς της Ζακύνθου και της Σύρου (άρθρο 12).

Τέλος, ειδικά για τη Σύρο συμφωνείτο η παραχώρηση των τριών αποθηκών του λοιμοκαθαρτηρίου του νησιού στην εταιρεία για την «εναπόθεσιν των καλωδίων, μηχανών και εργαλείων και παντός άλλου αφορώντος εις την εξυπηρέτησιν αυτής» (άρθρο 13).

Όπως προκύπτει, συνεπώς, από την περιγραφή των όρων της συμφωνίας με την Eastern Telegraph Company, με την συνομολόγησή της το ελληνικό κράτος έκανε το μεγάλο βήμα πρόσδεσης του τηλεγραφικού του δικτύου στην μεγαλύτερη εταιρεία υποβρυχίων καλωδίων της εποχής, η οποία, μάλιστα, φαίνεται πως δεν περιοριζόταν πλέον στην απόκτηση προνομίων για σύσταση υποβρυχίων γραμμών έναντι της είσπραξης τελών αλλά αναδεικνυόταν στον βασικό παράγοντα λειτουργίας της διεθνούς τηλεγραφικής ανταπόκρισης στην περιοχή. Το κέντρο βάρους, δηλαδή, στη σχέση ανάμεσα στα κράτη και τις τηλεγραφικές εταιρείες φαίνεται πως πλέον άλλαζε, όσον αφορούσε στη διενέργεια της διεθνούς τηλεγραφικής ανταπόκρισης, με την Eastern να αποκτά δεσπόζουσα θέση μέσω των συμφωνιών που πετύχαινε με τα διάφορα κράτη, τα οποία, μάλιστα, πλέον, δεν είχαν και πολλές εναλλακτικές επιλογές.

Για την Ελλάδα, ωστόσο, ένα κράτος που βρισκόταν σε διαρκή έλλειψη πόρων και συγχρόνως σε μεγάλη ανάγκη βελτίωσης των υποδομών του, η συμφωνία με την Eastern φαίνεται πως θεωρείτο ιδιαίτερα ευνοϊκή. Με την τελειοποίηση των διόδων της διεθνούς ανταπόκρισης από την Eastern το ελληνικό κράτος αφενός μεταβίβαζε στην εταιρεία το βάρος τήρησης των διεθνών δεσμεύσεων της χώρας απέναντι στη Διεθνή Τηλεγραφική Ένωση για ταχεία διαβίβαση της διεθνούς ανταπόκρισης μέσω γραμμών αποκλειστικά αφιερωμένων σε αυτήν και αφετέρου διασφάλιζε την είσπραξη του τέλους ενός φράγκου ανά απλό «διαβατικόν» τηλεγράφημα, με τα σχετικά κέρδη να πολλαπλασιάζονται όσο αυξανόταν η διεθνής κυκλοφορία μέσω των νέων γραμμών. Μεγάλη σημασία αποκτούσε επίσης η πόντιση του καλωδίου Σύρου – Ηρακλείου Κρήτης, ειδικά σε συνδυασμό με τη Συμφωνία της Χαλέπας που αναγνώριζε στο νησί ένα υπό σταδιακή διαμόρφωση καθεστώς αυτοδιοίκησης και είχε συνομολογηθεί ένα μήνα νωρίτερα.[429] Επιπλέον, θετικά στοιχεία ελάσσονος σημασίας, σε σχέση με τα προηγούμενα, ήταν η ύπαρξη, μετά την εκτέλεση της σύμβασης, μιας εναλλακτικής γραμμής στην περίπτωση διακοπής της λειτουργίας των κρατικών γραμμών, η οποία θα εξυπηρετούσε κατά

[429] Ευάγγελος Κωφός, «Ρύθμιση της Ανατολικής κρίσεως, Κρήτη: Η σύμβαση της Χαλέπας», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τομ. ΙΓ, (1977), σελ.357-358.

προτεραιότητα τα κυβερνητικά τηλεγραφήματα, ειδικά σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης, καθώς και η αναβάθμιση που θα λάμβανε χώρα στις γραμμές της Εύβοιας και της Αττικής, όταν η Eastern θα συνέδεε με το εναέριο δίκτυο το νέο υποβρύχιο καλώδιο που θα ποντιζόταν.

Όσο για την πολυπόθητη ένταξη και άλλων νησιών στο ελληνικό τηλεγραφικό δίκτυο και μέσω αυτού στο ευρωπαϊκό τηλεγραφικό σύμπλεγμα, θα αποτελούσε το αντικείμενο της επόμενης σύμβασης με την Eastern Telegraph Company Limited, που θα υπογραφόταν κάποια χρόνια αργότερα, στις 16/28 Νοεμβρίου 1883 ανάμεσα στον τότε Υπουργό Εσωτερικών Κωνσταντίνο Λομβάρδο και τον W.P. Binney, διευθυντή τμήματος πλέον και πληρεξούσιο και πάλι της εταιρείας.[430] Η σύμβαση αυτή, όμως, εντάσσεται πλέον σε μία νέα περίοδο της ιστορίας του τηλεγραφικού δικτύου της χώρας, όταν η τεχνολογία του τηλέγραφου είχε πλέον εδραιωθεί ως μέσο διεθνούς επικοινωνίας υπό διαρκή ανάπτυξη και η ελληνική τηλεγραφική υπηρεσία είχε επίσης εξελιχθεί, μετά από την αναδιοργάνωσή της με τον νόμο ΑΚΕ' και τον νόμο ΑΚΔ' περί προσόντων των τηλεγραφικών υπαλλήλων, που ψηφίστηκαν και οι δύο το 1882,[431] ενώ η προσάρτηση της Θεσσαλίας αποτελούσε, επίσης, νέο πεδίο για την ανάπτυξη του εγχώριου εναέριου δικτύου.

[430] Η σύμβαση αυτή κυρώθηκε με τον νόμο ΑΡΛΓ' της 27ης Φεβρουαρίου 1884.
[431] Και οι δύο νόμοι δημοσιεύτηκαν στο ΦΕΚ αρ.58, 30.06.1882.

Επίλογος

Μια σύντομη ανασκόπηση

Το ελληνικό τηλεγραφικό δίκτυο, ειδικά κατά τα πρώτα χρόνια ανάπτυξής του, αποτέλεσε το πρώτο σημαντικό έργο υποδομής στο οποίο επιδόθηκαν οι ελληνικές κυβερνήσεις στις αρχές του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα. Παρά τα πενιχρά μέσα που διέθετε και την καθυστέρηση σχεδόν μίας δεκαετίας σε σχέση με τις πρώτες πειραματικές γραμμές που αναπτύχθηκαν στα υπόλοιπα ευρωπαϊκά κράτη, το ελληνικό κράτος, αμέσως μετά την αποχώρηση των αγγλογαλλικών στρατευμάτων από τον Πειραιά τον Μάρτιο του 1857 και το οριστικό τέλος του Κριμαϊκού Πολέμου και για την Ελλάδα, επιδόθηκε στον αγώνα ανάπτυξης του τηλεγραφικού δικτύου και κατάρτισης του σχετικού θεσμικού πλαισίου λειτουργίας της τηλεγραφικής επικοινωνίας. Τα πρώτα βήματα του εγχειρήματος αυτού πραγματοποιήθηκαν, μάλιστα, εντός ενός ιδιαίτερα ασταθούς πολιτικού περιβάλλοντος, παράλληλα, αρχικά, με την έξαρση του αντιδυναστικού αγώνα και στη συνέχεια με την αλλαγή δυναστείας.

Στην εισαγωγή του τηλεγράφου στην Ελλάδα στα τέλη του 1858 συμπυκνώθηκαν οι κυβερνητικές προσπάθειες και το άγχος της ελληνικής πολιτικής ελίτ για εσωτερική ανάπτυξη της χώρας ως απόδειξη της δυνατότητας του Ελληνικού Βασιλείου να ακολουθήσει τις τεχνολογικές εξελίξεις και την πρόοδο γενικότερα των άλλων ευρωπαϊκών κρατών. Ο τηλέγραφος, δηλαδή, και κυρίως η σύνδεση με το ευρωπαϊκό τηλεγραφικό δίκτυο πριν αλλά και αμέσως μετά την έναρξη των πρώτων έργων κατασκευής των ελληνικών γραμμών, φαίνεται πως είχαν ενδυθεί με μεγάλη πολιτική σημασία ως ενδείκτης των «επιδόσεων» του ελληνικού κράτους ενώπιον της Ευρώπης. Πιθανόν θα έπρεπε να προηγηθεί το ναυάγιο των πρώτων κυβερνητικών σχεδίων για σύνδεση με την κεντρική και δυτική Ευρώπη μέσω της Αυστρίας και η πολύχρονη καθυστέρηση της άμεσης σύνδεσης του ελληνικού δικτύου με το ευρωπαϊκό τηλεγραφικό σύμπλεγμα χωρίς τη μεσολάβηση των Οθωμανικών γραμμών, προκειμένου να αναδειχθούν περισσότερο τα πρακτικά οφέλη του τηλεγράφου. Μεταξύ αυτών σημειώνεται η χρησιμότητα του εγχώριου δικτύου για τον διοικητικό συντονισμό των επαρχιών από την εθνική κυβέρνηση αλλά κυρίως η συμβολή του στην ανάπτυξη του εμπορίου, τόσο χάρη στην εσωτερική εμπορική ανταπόκριση όσο και στην εξωτερική, δεδομένης ειδικά της αρχικής σύνδεσης του ελληνικού υποτυπώδους ακόμη δικτύου με το Οθωμανικό τηλεγραφικό δίκτυο που

εξυπηρετούσε τα ελληνικά εμπορικά συμφέροντα στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Πέραν των ωφελειών αυτών από τη λειτουργία του τηλεγράφου, η επένδυση των ελληνικών κυβερνήσεων στην ανάπτυξη του δικτύου αποδείχτηκε επίσης αρκετά άμεσα οικονομικά ανταποδοτική για τα δημόσια έσοδα, καθώς οι προβλέψεις του Υπουργού Εσωτερικών Κωνσταντίνου Προβελέγγιου σχετικά με τη σταδιακή αύξηση των εσόδων του δημοσίου ταμείου όσο θα πολλαπλασιαζόταν η κυκλοφορία των τηλεγραφημάτων, επιβεβαιώθηκαν.

Σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτει ο Ευθύμιος Καράκαλος, του οποίου το εγχειρίδιο του 1865 αποτέλεσε σημαντική πηγή αφενός διασταύρωσης των στοιχείων που εντοπίστηκαν στα *Πρακτικά της Βουλής και της Γερουσίας* και αφετέρου συμπλήρωσης της εικόνας της περιόδου μέσα από λεπτομέρειες για την εν τοις πράγμασι λειτουργία του δικτύου, πράγματι σταδιακά τα έσοδα από τη χρήση του τηλεγράφου αυξήθηκαν. Το 1859, πρώτη χρονιά λειτουργίας του δικτύου, τα καθαρά έσοδα από τη διαβίβαση των ιδιωτικών, μόνο, τηλεγραφημάτων, ανήλθαν μόλις σε 18.618,41 δραχμές, το αμέσως επόμενο έτος, ωστόσο, αυξήθηκαν στις 76.944,65 δραχμές από τη λειτουργία των πέντε πρώτων τηλεγραφείων σε Αθήνα, Πειραιά, Σύρο, Αίγιο και Πάτρα. Την ακόλουθη χρονιά, το 1861, με την προσθήκη και του τηλεγραφείου Κορίνθου, οι καθαρές εισπράξεις από τα ιδιωτικά τηλεγραφήματα και μόνο ανήλθαν σε 138.488,23, που κάλυψαν εν μέρει την δαπάνη κατασκευής των γραμμών Λαμίας, Μεσολογγίου και Άργους, η οποία ξεπερνούσε το ποσό που είχε προϋπολογιστεί για το έργο αυτό. Εντός τριετίας, δηλαδή, και με την ένταξη στο δίκτυο μόλις ενός νέου τηλεγραφείου, η πρόβλεψη του Προβελέγγιου, κατά τη συζήτηση του πρώτου νομοσχεδίου στη Γερουσία τον χειμώνα του 1859, για εισπράξεις 63.400 δραχμών, είχε ήδη καλυφθεί.[432]

Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα ως προς τις διάφορες χρήσεις του τηλεγράφου τα πρώτα χρόνια υιοθέτησής του είναι η παρατήρηση του Καρακάλου για τις εισπράξεις των επόμενων ετών. Το 1862 φαίνεται πως, παρά την αύξηση της κυκλοφορίας των τηλεγραφημάτων, με την έναρξη λειτουργίας και των τηλεγραφείων Λαμίας, Άργους, Ναυπλίου, Τρίπολης και Θήβας και τη διαβίβαση συνολικά 42.655 ιδιωτικών και δημόσιων τηλεγραφημάτων, οι καθαρές εισπράξεις από τα ιδιωτικά τηλεγραφήματα έπεσαν στις 48.114,85 δραχμές. Αντίστοιχα, το επόμενο έτος ήταν ακόμη

[432] Καράκαλος, όπ.π., σελ. 140-144.

χαμηλότερες, συνολικά 35.970,02 δραχμές. Το ποσό των καθαρών εισπράξεων του δημοσίου ταμείου προέκυπτε από την αφαίρεση, από τα συνολικά έσοδα, των τελών που έπρεπε να αποδοθούν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και την Newall & Co για τα ιδιωτικά τηλεγραφήματα, καθώς και των εισπράξεων από τη διαβίβαση δημοσίων τηλεγραφημάτων. Κατά τη διετία 1862-1863, λοιπόν, φαίνεται πως λόγω των πολιτικών γεγονότων τόσο πριν όσο και μετά την έξωση του Όθωνα, οι κυβερνήσεις χρησιμοποιούσαν σε μεγάλο βαθμό τον τηλέγραφο για την διοικητική ενημέρωση και άσκηση ελέγχου επί των επαρχιών που είχαν ήδη συνδεθεί με το δίκτυο, συνεπώς το μεγαλύτερο μέρος της κυκλοφορίας τηλεγραφημάτων αφορούσε σε δημόσια τηλεγραφήματα. Επιπλέον, φαίνεται πως σε διάφορες περιστάσεις η κυβέρνηση είχε διακόψει τη χρήση του δικτύου για την ιδιωτική ανταπόκριση. Ως αποτέλεσμα, μειώθηκε ο συνολικός αριθμός ιδιωτικών τηλεγραφημάτων, από τη διαβίβαση των οποίων προέκυπταν τα καθαρά έσοδα του δημοσίου ταμείου.[433]

Πράγματι, χάρη στον τηλέγραφο το ελληνικό κράτος απέκτησε ένα εργαλείο έντασης του διοικητικού ελέγχου επί των επαρχιών του, το οποίο, όπως προκύπτει ακριβώς από τον πολλαπλασιασμό των δημοσίων τηλεγραφημάτων, ειδικά κατά την αλλαγή της δυναστείας, χρησιμοποιήθηκε ιδιαιτέρως. Η αυξανόμενη χρήση του τηλεγράφου από τη διοίκηση, παρότι τα σωζόμενα σε συλλογές δημόσια τηλεγραφήματα της περιόδου είναι λιγοστά, θα μπορούσε να αναδειχθεί μέσα από τη μελέτη των επαρχιακών εφημερίδων καθώς τα περισσότερα δημοσιεύονταν στον τοπικό Τύπο.[434]

---

[433] *Στο ίδιο*, σελ. 146:

> *Κατά τα δύο ταύτα έτη παρενέβησαν σπουδαία εθνικά γεγονότα, ων ένεκεν η Κυβέρνησις εποιείτο χρήσιν της τηλεγραφικής συγκοινωνίας δι' όλας τας ως εκ των περιστάσεων κατεπειγούσας ανάγκας της· τούτου ένεκεν η προς μεταβίβασιν των ιδιωτικών τηλεγραφημάτων βραδύτης εγίνετο επαισθητή εις το κοινόν, όπερ εκ τούτου ολίγην χρήσιν εποιείτο του μέσου τούτου της συγκοινωνίας, τόσω μάλλον, καθόσον πολλάκις κατά τα έτη ταύτα απηγόρευσεν η Κυβέρνησις την ιδιωτικήν ανταπόκρισιν.*

Βλ. Παράρτημα 10, πίνακας βασισμένος στα στοιχεία του Καράκαλου σελ. 147.

[434] Για παράδειγμα, στο έκτακτο παράρτημα του αρ.333 της εφημερίδας της Λαμίας *Φάρος της Όθρυος*, δημοσιεύεται, στις 9 Οκτωβρίου 1862 το τηλεγράφημα της κυβέρνησης προς τους νομάρχες σχετικά με την επανάσταση στη Βόνιτσα, από την οποία ξεκίνησαν οι ενέργειες οριστικής ανατροπής του Όθωνα:

> *Προς τους Νομάρχας και Επάρχους του Κράτους*
> *Ο Νομάρχης Ακαρνανίας και Αιτωλίας ανήγγελε χθες, δια Πατρών τηλεγραφικώς, ότι την 5 τρέχοντος μηνός ώρας …. (δεν διαβάζεται) η Φρουρά Βονίτζης ες στασίασεν, οι δε πολίται και η επίλοιπος (;) δημοσία δύναμις συνεκεντρούντο εις τα πέριξ προς καταστολήν του απονενοημένου τούτου κινήματος. Η Κυβέρνησις άμα πληροφορηθείσα τούτο έλαβεν αμέσως δραστήρια μέτρα, αν και δεν αποδίδη εις το κίνημα μεγάλην σπουδαιότητα.*
>
> *Αθήναι 6 Οκτωβρίου 1862*
> *Ο Υπουργός των Εσωτερικών*
> *Ι.Θ. Κολοκοτρώνης*

Φάρος της Όθρυος, 09.10.1862.

Τα στοιχεία των εισπράξεων των επόμενων ετών προκύπτουν βάσει του προϋπολογισμού κάθε έτους για τα έσοδα του Υπουργείου Εσωτερικών από τα «δημόσια καταστήματα», δηλαδή το «Ταχυδρομείον», το «Νομισματοκοπείον», το «Τυπογραφείον» και τον «Τηλέγραφο», συνεπώς δεν αντανακλούν τα καθαρά έσοδα που πράγματι εισέπραξε το δημόσιο ταμείο από την τηλεγραφική ανταπόκριση. Εν προκειμένω είναι χαρακτηριστικό πως τα έτη κατά τα οποία το ελληνικό κράτος διαπραγματεύεται ή επικυρώνει κάποια σύμβαση με εταιρεία υποβρυχίων καλωδίων, το προϋπολογιζόμενο ποσό αυξάνει, ενώ τα επόμενα έτη, έπειτα από την μη εκπλήρωση των υποχρεώσεων της εταιρείας, το ποσό αυτό περιορίζεται. Έτσι, στο νόμο κύρωσης του προϋπολογισμού εσόδων-εξόδων το 1864[435] αναμένονταν 200.000 δραχμές από τη λειτουργία του τηλεγράφου, σε εκείνον του 1865 προϋπολογιζόταν αύξηση 50.000 δραχμών, δηλαδή έσοδα 250.000 δραχμών,[436] ενώ ένα χρόνο αργότερα, το 1866 και μετά τη μη εκπλήρωση των υποχρεώσεων της Newall & Co στην οποία είχε παραχωρηθεί το δικαίωμα σύστασης των υποβρυχίων γραμμών του κράτους, το αναμενόμενο ποσό έπεσε στις 150.000.[437] Αντίστοιχα, στους προϋπολογισμούς της τριετίας 1867-1869,[438] όταν η Ράλλη & Binney δεν είχε ξεκινήσει ακόμη τα συμφωνηθέντα έργα, τα έσοδα κυμαίνονταν μεταξύ 130.000 και 150.000 δραχμών, ποσό στο οποίο πρέπει να είχαν σταθεροποιηθεί οι εισπράξεις από την τηλεγραφική ανταπόκριση της περιόδου, ανεξαρτήτως της πόντισης νέων γραμμών. Κατά την κύρωση του προϋπολογισμού του 1870, ωστόσο, όταν πλέον η Ράλλη & Binney είχε ξεκινήσει τις εργασίες της, προβλέφθηκε αύξηση των εσόδων κατά 75.000 δραχμές, δηλαδή έσοδα 225.000 δραχμών.[439] Η αναμενόμενη αύξηση, ωστόσο, φαίνεται ότι δεν επιτεύχθηκε, για αυτό και τον επόμενο χρόνο προϋπολογίζονται και πάλι έσοδα 150.000 δραχμών,[440] ή πιθανώς απλώς καθυστέρησε, καθώς για το 1872 προϋπολογίστηκαν έσοδα από τον τηλέγραφο ύψους 200.000 δραχμών.[441] Κατά τη συνδιάσκεψη της Ρώμης το ίδιο έτος, εξάλλου, όπως προειπώθηκε, η Ελλάδα θα δήλωνε για πρώτη φορά «τέλη διαβάσεως», καθώς

[435] ΦΕΚ αρ.18, 29.04.1864.
[436] ΦΕΚ αρ.56, 30.11.1865.
[437] ΦΕΚ αρ.4, 16.01.1866.
[438] Πρόκειται για τα ΦΕΚ αρ. 31, 16.05.1867, ΦΕΚ αρ.55, 25.11.1868 και ΦΕΚ αρ.7, 27.01.1869. Ειδικά αναφορικά με τον προϋπολογισμό εσόδων-εξόδων του 1869, πιθανόν να μην προβλέφθηκε αύξηση των εσόδων από τον τηλέγραφο παρότι με τον νόμο ΣΟ', ΦΕΚ αρ. 49, 23.10.1868 είχε παραταθεί η ισχύς της σύμβασης με την Ράλλη & Binney επειδή ο προϋπολογισμός αυτός ψηφίστηκε μόλις τον Ιανουάριο του 1869, ίσως προτού η εταιρεία ξεκινήσει τις εργασίες της.
[439] ΦΕΚ αρ.52, 10.12.1869.
[440] ΦΕΚ αρ. 24, 11.06.1871.
[441] ΦΕΚ αρ. 31, 30.07.1872.

το έργο σύνδεσης της Επτανήσου με τη Δυτική Ευρώπη είχε ολοκληρωθεί, κάτι που, φυσικά, αποτυπώθηκε και στην αύξηση των εισπράξεων.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης οι προϋπολογισμοί της διετίας 1874-1875, μετά την έγκριση της σύμβασης με την Levant Submarine Telegraph Company. Για το 1874 υπολογίζονταν έσοδα 400.000 δραχμών και για το 1875 έσοδα 420.000![442] Λίγους μήνες αργότερα, ωστόσο, και μετά την παραπομπή μελών της προηγηθείσας κυβέρνησης Βούλγαρη σε ειδικό δικαστήριο από την κυβέρνηση Κουμουνδούρου, την πρώτη που κυβέρνησε σύμφωνα με την αρχή της δεδηλωμένης, οι νόμοι κύρωσης των προϋπολογισμών των εσόδων και εξόδων για τη διετία 1874-1875 ακυρώθηκαν.[443] Στους νέους προϋπολογισμούς που κυρώθηκαν τον Δεκέμβριο του 1875, τα έσοδα από τον τηλέγραφο μειώθηκαν στις 380.000 και για τα δύο έτη.

Σταδιακά, ωστόσο, έως το 1878 και την πρώτη σύμβαση με την Eastern Telegraph Company, τα έσοδα από τον τηλέγραφο πράγματι θα αυξάνονταν, χάρη στις υποβρύχιες τηλεγραφικές γραμμές που προχωρούσαν στο πλαίσιο της σύμβασης με την Levant Submarine Telegraph Company και στην επέκταση των χερσαίων γραμμών από το κράτος, που είχε ως αποτέλεσμα την ένταξη ολοένα περισσότερων επαρχιών στο δίκτυο. Στον προϋπολογισμό του 1877 αναμένονταν, πλέον, 500.000 δραχμές έσοδα από τον τηλέγραφο,[444] στον προϋπολογισμό του 1878 530.000 δραχμές[445] και, τέλος, στον προϋπολογισμό του 1879 έσοδα 550.000 δραχμών.[446]

Η μελέτη των καθαρών εισπράξεων ανά έτος και ανά τηλεγραφείο θα είχε ακόμη περισσότερη σημασία συνδυαζόμενη με την μελέτη της οικονομικής ανάπτυξης που γνώρισαν οι επαρχίες που σταδιακά εντάσσονταν στο εγχώριο τηλεγραφικό δίκτυο, τόσο πριν όσο και μετά την επίτευξη των πολλαπλών τηλεγραφικών διασυνδέσεων με το εξωτερικό κατά τη δεκαετία του 1870. Παρότι στην συλλογή του ΟΤΕ ο αριθμός των σωζόμενων τηλεγραφημάτων της περιόδου που μελετάμε είναι πολύ περιορισμένος, τα τηλεγραφήματα εμπορικού περιεχομένου της 28ης Ιουλίου 1859 από την Κωνσταντινούπολη στην Αθήνα, της 2ας Φεβρουαρίου 1861 από την Πάτρα στην Αθήνα, της 9ης Φεβρουαρίου 1865 από τη Λιβαδειά στην Αθήνα, της 17ης Σεπτεμβρίου 1868 από την Καλαμάτα στη Σπάρτη, καθώς και οι

[442] ΦΕΚ αρ. 17, 29.3.1875 για το 1874 και ΦΕΚ αρ. 19, 09.04.1875 για το 1875.
[443] Με το ΦΕΚ αρ. 59, 15.11.1875. Για την κυβέρνηση Κουμουνδούρου μετά τις εκλογές «της δεδηλωμένης» βλ. Δαφνής Γρηγόριος, «Η κοινοβουλευτική ζωή της χώρας από το 1872 ως το 1881», όπ.π., σελ. 295-296.
[444] ΦΕΚ αρ.7, 12.02.1877.
[445] ΦΕΚ αρ. 9, 31.01.1878.
[446] ΦΕΚ αρ. 80, 27.12.1878.

αποδείξεις τηλεγραφημάτων της 12ης Απριλίου 1866 και της 28ης Ιουλίου 1867 από την Αθήνα στη Μασσαλία, του 1868 από την Αθήνα στην Κωνσταντινούπολη και της 14ης Οκτωβρίου 1876 από τη Χαλκίδα στη Γλασκώβη, είναι χαρακτηριστικά των εμπορικών και οικονομικών σχέσεων των οποίων την ανάπτυξη ενέτεινε, επιτάχυνε και διευκόλυνε ο τηλέγραφος.[447] Όπως είδαμε προηγουμένως, σταδιακά οι βουλευτές άρχισαν να ασκούν πιέσεις στις κυβερνήσεις σχετικά με την ένταξη των επαρχιών εκλογής τους στο δίκτυο, κάτι που αποδεικνύει ότι με την πάροδο του χρόνου τα οφέλη του τηλεγράφου για τις τοπικές κοινωνίες έγιναν αισθητά σε τέτοιο βαθμό που σταδιακά η επιθυμία απόλαυσης των αντικειμενικών ωφελημάτων της νέας τεχνολογίας αντικατέστησε την αρχική βασικότερη αιτία υιοθέτησής της, που ήταν η ανάγκη η χώρα να συμβαδίζει με την πρόοδο των άλλων ευρωπαϊκών κρατών.

Πράγματι, όπως προκύπτει από την ανάλυση του θεσμικού πλαισίου λειτουργίας της τηλεγραφικής υπηρεσίας όπως αναπτύχθηκε κατά την πρώτη, κυρίως, δεκαετία, οι ελληνικές κυβερνήσεις, και κυρίως οι Υπουργοί Εσωτερικών που κατά τη διάρκεια των ετών εμφανίζονται εξαιρετικά ενημερωμένοι σχετικά με το τι συνέβαινε στην Ευρώπη την ίδια περίοδο, κατέβαλαν σημαντικές προσπάθειες μελέτης και υιοθέτησης των νομοθετικών επιλογών των ευρωπαϊκών κρατών σχετικά με τον τηλέγραφο, με χαρακτηριστικά παραδείγματα την επιβολή του κρατικού μονοπωλίου επί του χερσαίου δικτύου και τις αστυνομικές διατάξεις που αποτελούσαν ήδη μέρος των διεθνών τηλεγραφικών συνθηκών. Εξάλλου και ως προς το ζήτημα της τεχνογνωσίας, οι ελληνικές κυβερνήσεις στράφηκαν στο εξωτερικό, με παραγγελία των τηλεγραφικών συσκευών και ειδών από τη Γερμανία και απασχόληση Αυστριακών τηλεγραφητών κατά το πρώτο διάστημα λειτουργίας του δικτύου. Μπορεί το 1865 ο Ευθύμιος Καράκαλος να παραπονιόταν σχετικά με την καθυστέρηση με την οποία έφταναν στην Ελλάδα οι νέες ανακαλύψεις μεθόδων βελτίωσης των τηλεγραφικών συσκευών και κατασκευής των γραμμών,[448] το τηλεγραφικό δίκτυο της εποχής, ωστόσο, δεν έπαυε να βρίσκεται στα πρώτα, μόλις, βήματά του. Βασική έλλειψη, όπως εντοπίζει στοχευμένα ο Καράκαλος, αποτελούσε η μη αποστολή Ελλήνων τηλεγραφητών για εκπαίδευση στο εξωτερικό και η καθυστέρηση οργάνωσης Σχολής Τηλεγραφίας, που θα έπρεπε να περιμένει έως την

[447] Βλ. Παράρτημα 11.

[448] «Οσημέραι βελτιούνται αι τηλεγραφικαί συσκευαί, και νέαι εισάγονται, και ημείς με έκπληξιν έτι βλέπομεν τας υπαρχούσας· τότε δε θα κατανοήσωμεν τας συνεπείας της παρ' ημίν τηλεγραφικής νάρκης, όταν αναγκασθώμεν μετ' ολίγον να προσκαλέσωμεν πάλιν τους ξένους να εισαγάγωσι και παρ' ημίν νέον τι σύστημα Τηλεγράφου, το οποίον θέλει ανακαλύψει η οξυδέρκεια του πεφωτισμένου κόσμου», Καράκαλος, όπ.π., σελ. 115.

επόμενη δεκαετία.[449] Το θέμα αυτό, ωστόσο, θα ήταν ορθότερο να ιδωθεί υπό το πρίσμα της μελέτης της ανάπτυξης της τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης στο νέο ελληνικό κράτος συνολικότερα.

Σχετικά με το μεγάλο ζήτημα των υποβρυχίων γραμμών του κράτους και της τηλεγραφικής σύνδεσης της χώρας με το εξωτερικό, όπως αναπτύχθηκε προηγουμένως, οι ελληνικές κυβερνήσεις είχαν να αντιμετωπίσουν αφενός την παράκαμψη των εδαφών του ελληνικού κράτους κατά τα πρώτα σχέδια των Μεγάλων Δυνάμεων, κυρίως της Μεγάλης Βρετανίας, περί επέκτασης του ευρωπαϊκού τηλεγραφικού δικτύου προς τις αποικίες τους στα ανατολικά και αφετέρου το ρίσκο που συνόδευε την πρώτη γενιά υποβρυχίων καλωδίων. Ο πρώτος παράγοντας εξηγεί γιατί η ανάπτυξη του δικτύου αποτέλεσε εξαρχής πρωτοβουλία της ελληνικής κυβέρνησης, η οποία ήταν μάλιστα μη υποβοηθούμενη, ειδικά μετά το ναυάγιο των διαπραγματεύσεων με την Αυστρία λόγω των ευρωπαϊκών πολέμων των αρχών της δεκαετίας του 1860, σε αντίθεση με περιπτώσεις άλλων κρατών, όπως η Οθωμανική Αυτοκρατορία ή ακόμη και τα ιταλικά κρατίδια. Ο δεύτερος παράγοντας αποτέλεσε την αιτία μακροχρόνιας άσκησης έντονης κριτικής σε βάρος της κυβέρνησης Μιαούλη και κυρίως του Υπουργού Εσωτερικών Προβελέγγιου. Πέραν της ευκαιριακής αξιοποίησης από την αντιοθωνική αντιπολίτευση του ζητήματος που έθετε η εκτέλεση της πρώτης σύμβασης με την Newall & Co πριν την επικύρωσή της από τα κοινοβουλευτικά σώματα, η αγορά του υποβρυχίου καλωδίου Πειραιά – Σύρου και στη συνέχεια του καλωδίου Σύρου – Χίου θα επανερχόταν για χρόνια στις κοινοβουλευτικές συζητήσεις ως λανθασμένη, αφενός λόγω της υπέρογκης δαπάνης που συνεπαγόταν και αφετέρου ως κατηγορία περί μη προτίμησης σύνδεσης με την Ευρώπη μέσω Επτανήσων, μια σχετικά «εύκολη» πολιτική κατηγορία που απάλειφε από την πολιτική μνήμη τις ενέργειες και συμφωνίες για σύνδεση με το αυστριακό τηλεγραφικό δίκτυο που ναυάγησαν λόγω των πολέμων της Ιταλικής ενοποίησης.

[449] Αντίθετα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία η πρώτη Σχολή Τηλεγραφικής Επιστήμης (Funum-I Telgrafiye Mektebi) είχε ιδρυθεί ήδη από το 1861, με διετές πρόγραμμα τεχνικής εκπαίδευσης στην τηλεγραφία, ενώ μέχρι το 1870 η οθωμανική τηλεγραφική κοινότητα είχε πετύχει έναν σημαντικό βαθμό αυτάρκειας ως προς τις πρακτικές γνώσεις και τις γνώσεις τηλεγραφικής μηχανικής και διοίκησης, χάρη και στην αποστολή μιας ομάδας Οθωμανών τηλεγραφητών στο Παρίσι, όπου η Οθωμανική Πρεσβεία λειτουργούσε μια μικρή σχολή τηλεγραφίας. Bektas, «The Sultan's Messenger», όπ.π., σελ. 690. Επιπλέον, στην Κωνσταντινούπολη λειτουργούσε από το 1869 ένα μικρό εργοστάσιο, το οποίο ξεκινώντας ως μαγαζί επισκευής και συντήρησής τους είχε καταφέρει έως το 1880 όχι μόνο να παράγει σημαντικό αριθμό τηλεγραφικών οργάνων αλλά και να δοκιμάζει και άλλους τύπους σχεδίων συσκευών με στόχο την επίτευξη μεγαλύτερης ευκολίας αναπαράστασης των ήχων της τουρκικής γλώσσας. *Στο ίδιο*, σελ. 689 και υποσημ. 66. Βέβαια δεν πρέπει να λησμονείται το γεγονός ότι η Οθωμανική Κυβέρνηση κατέβαλε προσπάθειες απαγκίστρωσης της τηλεγραφικής της υπηρεσίας από τον βρετανικό και γαλλικό έλεγχο.

Στην πραγματικότητα, ωστόσο, το μόνο αρνητικό στοιχείο που μπορούσαν να έχουν λάβει υπόψιν η κυβέρνηση Μιαούλη και ο Προβελέγγιος κατά τη σύναψη της πρώτης σύμβασης με τη Newall, προκειμένου να μην προχωρήσουν σε αυτήν, ήταν η αποτυχία του πρώτου καλωδίου του Ατλαντικού το 1858. Η εξέλιξη αυτή, ωστόσο, δεν θα μπορούσε να αρκεί για την αναβολή του έργου υποβρύχιας σύνδεσης του Πειραιά με τη Σύρο, καθώς την ίδια περίοδο ποντίζονταν επιτυχώς, παρότι προσωρινά, όπως θα αποδεικνυόταν έπειτα από 1-2 χρόνια λειτουργίας, μια σειρά υποβρυχίων καλωδίων τηλεγραφικής διασύνδεσης της Μεσογείου. Εξάλλου, η απόσταση Πειραιά – Σύρου και Σύρου – Χίου δεν μπορούσε να συγκριθεί με τις σαφώς μεγαλύτερες αποστάσεις που κάλυπταν τα ποντιζόμενα την ίδια περίοδο καλώδια. Η ελληνική κυβέρνηση, μάλιστα, δεν επέλεξε να συμβληθεί με την εταιρεία κάποιου τυχαίου καιροσκόπου αλλά με μία από τις μεγαλύτερες και σημαντικότερες βρετανικές εταιρείες κατασκευής υποβρυχίων καλωδίων, στην οποία η ίδια η βρετανική κυβέρνηση ανέθετε, ως υπεργολάβο, έργα αιχμής, όπως η σύνδεση του Ντόβερ με το Καλαί για λογαριασμό της Submarine Telegraph Company, το καλώδιο Βάρνα – Μπαλακλαβα κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου, η σύνδεση Ελλησπόντου - Αλεξάνδρειας και το καλώδιο της Ερυθράς Θάλασσας για λογαριασμό της Red Sea and India Telegraph Company. Υπενθυμίζεται, μάλιστα, ότι η σύνδεση με τη δυτική Ευρώπη μέσω της Επτανήσου την ίδια περίοδο είχε εμποδιστεί από παράγοντες που ξέφευγαν του ελέγχου της ελληνικής κυβέρνησης. Αντίθετα, η σύνδεση με το χερσαίο οθωμανικό δίκτυο στη Θεσσαλία, όπως και οι παραχωρήσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε σχέση με την υποβρύχια σύνδεση της Σύρου με τη Χίου, επιτεύχθηκαν χάρη στους διπλωματικούς χειρισμούς των ελληνικών κυβερνήσεων, με τις εν λόγω συμφωνίες να αποτελούν ένα ενδιαφέρον πεδίο μελέτης υπό το πρίσμα των ελληνοτουρκικών σχέσεων και, ίσως, ενός πρώιμου ελληνοθωμανισμού. Εν προκειμένω η μελέτη του Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών θα μπορούσε να φωτίσει περαιτέρω το ιδιαίτερο αυτό κεφάλαιο των συνεργατικών, κατά κύριο λόγο, σχέσεων ανάμεσα στα δύο κράτη.

Σε κάθε περίπτωση, όπως έχει αναλυθεί προηγουμένως, η επιλογή αγοράς των καλωδίων της Newall & Co και όχι η παραχώρηση της λειτουργίας τους στην εταιρεία, συμβάδιζε και πάλι με την πρακτική και άλλων ευρωπαϊκών κυβερνήσεων της περιόδου, πρακτική που θα υποχωρούσε τα αμέσως επόμενα χρόνια, με τις ελληνικές κυβερνήσεις να ευθυγραμμίζονται με την υποχώρηση αυτή.

Η επόμενη σύμβαση με την Newall & Co το 1864 θα μπορούσε, πιθανόν, να χαρακτηριστεί ως μια περισσότερο «λανθασμένη» επιλογή, όχι λόγω της επιλογής παραχώρησης προνομίου σύστασης και λειτουργίας των γραμμών αντί της εξαγοράς τους, αλλά εξαιτίας των εξελίξεων στο πεδίο του ανταγωνισμού των εταιρειών υποβρυχίων καλωδίων την περίοδο μετάβασης στα υποβρύχια καλώδια νέας γενιάς, που είχαν ως αποτέλεσμα την υποχώρηση του κύρους της εταιρείας. Ακόμη και στην περίπτωση αυτή, ωστόσο, η εκ των υστέρων γνώση της πορείας της Newall & Co δεν σημαίνει πως αυτή ήταν προσιτή την περίοδο υπογραφής της εν λόγω σύμβασης από την ελληνική κυβέρνηση.

Από όσες εταιρείες συμβλήθηκαν με την ελληνική κυβέρνηση για την πόντιση υποβρυχίων καλωδίων η μόνη μη γνωστή ή σημαντική εταιρεία ήταν η Ράλλη & Binney. Καθώς, ωστόσο, όπως είδαμε, ο W.P. Binney τα επόμενα χρόνια θα συμμετείχε στη σύναψη των επόμενων συμβάσεων ως πληρεξούσιος των μεγαλύτερων εταιρειών και δεδομένου ότι η Ράλλη & Binney πράγματι προέβη στην πραγματοποίηση ορισμένων, έστω, από τις δεσμεύσεις της, η επιλογή της εταιρείας αυτής θα πρέπει να ιδωθεί υπό το πρίσμα του πολλαπλασιασμού των εταιρειών υποβρυχίων καλωδίων που προηγήθηκε του σχηματισμού του μονοπωλίου της Eastern Telegraph Company.

Η ενδελεχής παρουσίαση των συμβάσεων του ελληνικού κράτους με τις εταιρείες υποβρυχίων καλωδίων αποτυπώνει ακριβώς την παράλληλη διαδικασία μετάβασης των ελληνικών κυβερνήσεων από την πρώτη περίοδο άγνοιας των προβλημάτων που μπορούσαν να ανακύψουν κατά τη λειτουργία των υποβρυχίων γραμμών σε ένα επόμενο στάδιο προσπάθειας διασφάλισης των συμφερόντων του κράτους, κυρίως στην περίπτωση βλάβης των καλωδίων και διακοπής της τηλεγραφικής επικοινωνίας, μέχρι, τέλος, την αποδοχή του κεντρικού ρόλου της Eastern Telegraph Company στη διενέργεια της διεθνούς τηλεγραφικής ανταπόκρισης. Όπως προκύπτει από το τελευταίο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης, η επιλογή πρόσδεσης στο άρμα της Eastern σήμαινε συγχρόνως την επίτευξη της ανάδειξης της Ελλάδας σε κόμβο της τηλεγραφικής επικοινωνίας της Ευρώπης με την Ανατολή αλλά και την υφαρπαγή από το ελληνικό κράτους του ελέγχου της διεθνούς τηλεγραφικής κίνησης και του μεγαλύτερου ποσοστού των σχετικών εισπράξεων.

Η παρούσα μελέτη επιχείρησε να παρουσιάσει τα πρώτα βήματα του ελληνικού τηλεγραφικού δικτύου κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες ανάπτυξής του, όταν ακόμη ο τηλέγραφος αποτελούσε μια καινοτομία που το ελληνικό κράτος

προσπαθούσε να εντάξει στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του, εντός ενός διεθνούς περιβάλλοντος υπό συνεχή κίνηση, τόσο από πλευράς τεχνολογικής προόδου όσο και πολιτικών και οικονομικών ανασχηματισμών. Η συγκρότηση της τηλεγραφικής υπηρεσίας, η επέκταση του χερσαίου δικτύου και το εγχείρημα ανάπτυξης των εσωτερικών και εξωτερικών υποβρυχίων γραμμών του κράτους κατά την πρώτη αυτή περίοδο αποτέλεσαν τις κεντρικές θεματικές που αναδείχθηκαν εν προκειμένω. Περαιτέρω εμβάθυνση ως προς τα ζητήματα αυτά θα απαιτούσε τη διεξαγωγή ενδελεχούς έρευνας στο αρχείο του Υπουργείου Εσωτερικών της οθωνικής και μεταοθωνικής περιόδου που φυλάσσεται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, καθώς και στα αρχεία των εταιρειών υποβρυχίων καλωδίων στην Αγγλία.

Σε κάθε περίπτωση η μελέτη αυτή δεν θα μπορούσε να εξαντλεί τις ποικίλες δυνατότητες προσέγγισης του ζητήματος της λειτουργίας του τηλεγράφου στην Ελλάδα. Αντίθετα, ευελπιστεί να αποτελέσει το εφαλτήριο για τη συνέχιση της έρευνας όχι μόνο ως προς τη μελέτη των εξελίξεων στο τηλεγραφικό δίκτυο της χώρας τα χρόνια που ακολούθησαν, αλλά και υπό ποικίλα επιπλέον πρίσματα, όπως η ιστορία της πρόσληψης της νέας τεχνολογίας επικοινωνίας από τον Τύπο και την κοινωνία της εποχής και οι μετασχηματισμοί που επήλθαν στην αίσθηση της επικαιρότητας μέσω της διευκόλυνσης της κατά πολύ ταχύτερης ενημέρωσης, με στόχο μια ιστορία της χρήσης της τεχνολογίας του τηλεγράφου περισσότερο «από τα κάτω». Ακόμη, εξαιρετικό ενδιαφέρον μπορεί να παρουσιάσει το εγχείρημα ανάδειξης της κοινωνικής ιστορίας των τηλεγραφητών, των ανθρώπων στους οποίους βασίστηκε η λειτουργία του δικτύου, ως πτυχή της εγχώριας αλλά και της διεθνικής ιστορίας της εργασίας, αν ληφθούν υπόψιν οι μη Έλληνες υπάλληλοι των τηλεγραφικών εταιρειών. Τέλος, η παράμετρος της ένταξης μιας περιοχής στο τηλεγραφικό δίκτυο μπορεί να αποτελέσει σημαίνον μέγεθος κατά την μελέτη περίπτωσης της οικονομικής και εμπορικής ανάπτυξης των επαρχιών του ελληνικού κράτους.

Πηγές - Βιβλιογραφία

Δημοσιευμένες Πηγές

Α' Ψηφιακή Συλλογή της Βιβλιοθήκης της Βουλής

Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής & Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γερουσίας

- Ε' Βουλευτικής Περιόδου Β' Συνόδου 1857-1858 και Γ' Συνόδου 1858-1859
- ΣΤ' Βουλευτικής Περιόδου Α' Συνόδου 1860
- Ζ' Βουλευτικής Περιόδου Α' Συνόδου και Β' Συνόδου 1861 – 1862 / Έκτακτης Συνόδου 1862

Πρακτικά των Συνεδριάσεων της εν Αθήναις Β' των Ελλήνων Εθνοσυνελεύσεως: τόμοι 5-6

Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής & Εφημερίδα των Συζητήσεων της Βουλής

- Α' Περιόδου Α' Συνόδου 1865 / Έκτακτης Συνόδου / Β' Συνόδου 1866 – 1867
- Β' Περιόδου Α' Συνόδου 1868 – 1869
- Γ' Περιόδου Α' Συνόδου 1868-1869 / Β' Συνόδου 1870-1871
- Δ' Περιόδου Α' Συνόδου 1872
- Ε' Περιόδου Α' Συνόδου 1873
- Ζ' Περιόδου Β' Συνόδου 1876-1877 / Γ' Συνόδου 1877-1878 / Δ' Συνόδου 1878 – 1879

Β' Εφημερίς της Κυβερνήσεως

1844: ΦΕΚ αρ.5, 18.03.1844

1959: ΦΕΚ αρ. 12, 30.03.1859

1861: ΦΕΚ αρ.40, 27.08.1861, ΦΕΚ αρ.42, 23.08.1861, ΦΕΚ αρ. 54, 16.09.1861, ΦΕΚ αρ.70, 15.11.1861, ΦΕΚ αρ.77, 27.12.1861

1862: ΦΕΚ αρ. 7, 12.02.1862, ΦΕΚ αρ.12, 28.02.1862, ΦΕΚ αρ.32, 04.07.1862, ΦΕΚ αρ.53, 09.10.1862, ΦΕΚ αρ. 55, 09.10.1862

1863: ΦΕΚ αρ.43, 16.12.1863

1864: ΦΕΚ αρ.4, 18.01.1864, ΦΕΚ αρ.14, 11.04.1864, ΦΕΚ αρ.16, 25.04.1864, ΦΕΚ αρ.18, 29.04.1864, ΦΕΚ αρ.21, 20.05.1864, ΦΕΚ αρ.26, 29.06.1864, ΦΕΚ αρ.29, 13.07.1864, ΦΕΚ αρ. 40, 19.09.1864, ΦΕΚ αρ. 42, 30.09.1864

1865: ΦΕΚ αρ.9, 01.02.1865, ΦΕΚ αρ.23, 14.04.1865, ΦΕΚ αρ.28, 12.05.1865, ΦΕΚ αρ.31, 12.06.1865, ΦΕΚ αρ.48, 13.10.1865, ΦΕΚ αρ.50, 01.11.1865, ΦΕΚ αρ.56, 30.11.1865, ΦΕΚ αρ.59, 20.12.1865.

1866: ΦΕΚ αρ.4, 16.01.1866, ΦΕΚ αρ.8, 27.01.1866, ΦΕΚ αρ.10, 31.01.1866, ΦΕΚ αρ.11, 01.02.1866, ΦΕΚ αρ.22, 14.03.1866, ΦΕΚ αρ.24, 17.03.1866, ΦΕΚ αρ.26, 02.04.1866

1867: ΦΕΚ αρ.8, 02.02.1867, ΦΕΚ αρ. 31, 16.05.1867, ΦΕΚ αρ.43, 20.07.1867

1868: ΦΕΚ αρ.24, 30.05.1868, ΦΕΚ αρ.35, 25.07.1868, ΦΕΚ αρ.49, 23.10.1868., ΦΕΚ αρ.48, 12.10.1868, ΦΕΚ αρ.55, 25.11.1868, ΦΕΚ αρ.61, 16.12.1868

1869: ΦΕΚ αρ.6, 21.01.1869, ΦΕΚ αρ.7, 27.01.1869, ΦΕΚ αρ.11, 21.02.1869, ΦΕΚ αρ.42, 11.10.1869, ΦΕΚ αρ.43, 23.10.1869, ΦΕΚ αρ.45, 06.11.1869, ΦΕΚ αρ.49, 28.11.1869, ΦΕΚ αρ.52, 10.12.1869

1870: ΦΕΚ αρ.9, 19.03.1870, ΦΕΚ αρ.24, 04.06.1870, ΦΕΚ αρ.41, 09.12.1870

1871: ΦΕΚ αρ.5, 01.03.1871, ΦΕΚ αρ.15, 04.05.1871, ΦΕΚ αρ. 16, 09.05.1871, ΦΕΚ αρ.19, 28.05.1871, ΦΕΚ αρ. 24, 11.06.1871

1872: ΦΕΚ αρ.14, 20.04.1872, ΦΕΚ αρ. 31, 30.07.1872, ΦΕΚ αρ.34, 10.08.1872, ΦΕΚ αρ.43, 25.10.1872, ΦΕΚ αρ.46, 25.11.1872

1873: ΦΕΚ αρ.2, 30.01.1873, ΦΕΚ αρ.20, 02.06.1873, ΦΕΚ αρ.38, 28.08.1873

1874: ΦΕΚ αρ.17, 06.05.1874, ΦΕΚ αρ.19, 21.05.1874, ΦΕΚ αρ.35, 06.10.1874, ΦΕΚ αρ.36, 22.10.1874, ΦΕΚ αρ.44, 15.12.1874

1875: ΦΕΚ αρ. 17, 29.3.1875, ΦΕΚ αρ. 19, 09.04.1875, ΦΕΚ αρ.39, 17.06.1875, ΦΕΚ αρ.40, 20.06.1875, ΦΕΚ αρ.46, 18.07.1875, ΦΕΚ αρ.53, 29.09.1875, ΦΕΚ αρ. 59, 15.11.1875

1876: ΦΕΚ αρ.24, 28.05.1876, ΦΕΚ αρ.54, 14.12.1876

1877: ΦΕΚ αρ.7, 12.02.1877, ΦΕΚ αρ.13, 26.02.1877, ΦΕΚ αρ.32, 14.05.1877, ΦΕΚ αρ.40, 20.06.1877, ΦΕΚ αρ.86, 15.11.1877, ΦΕΚ αρ.89, 26.11.1877

1878: ΦΕΚ αρ. 9, 31.01.1878, ΦΕΚ αρ.32, 25.05.1878, ΦΕΚ αρ.34, 14.06.1878, ΦΕΚ αρ.37, 28.06.1878, ΦΕΚ αρ.72, 12.12.1878, ΦΕΚ αρ. 80, 27.12.1878

1882: ΦΕΚ αρ.58, 30.06.1882

Γ' Εφημερίδες

Αθηνά

1858: αρ. 2705, 04.10.1858, αρ. 2706, 08.10.1858, αρ. 2711, 25.10.1858, αρ. 2712, 29.10.1858, αρ. 2713, 01.11.1858, αρ. 2720, 26.11.1858, αρ. 2721, 29.11.1858, αρ. 2722, 03.12.1858, αρ. 2726, 17.12.1858, αρ. 2728, 24.12.1858, αρ. 2730, 31.12.1858.

1859: αρ. 2735, 17.1.1859, αρ. 2736, 21.01.1859, αρ. 2738, 28.01.1859, αρ. 2739, 31.01.1859, αρ. 2740, 4.02.1859, αρ. 2743, 14.02.1859, αρ. 2744, 18.02.1859, αρ. 2746, 26.02.1859.

Αιών

1858: αρ. 1660, 15.09.1858, αρ. 1675, 06.11.1858, αρ. 1681, 27.11.1858, αρ. 1683, 04.12.1858.

1859: αρ. 1695, 15.01.1859, αρ. 1704, 16.02.1859.

Ο Έλλην

1859: αρ. 54, 19.01.1859, αρ. 56, 02.02.1859.

Ελπίς

1858: αρ. 980, 02.12.1858, αρ. 981, 09.12.1858.

1859: αρ. 989, 03.02.1859, αρ. 991, 17.02.1859.

Φάρος της Όθρυος, (Λαμία): αρ. 324, 04.08.1862, αρ. 331, 22.09.1862, αρ.333, 09.10.1862.

Ο Μίνως, (Πάτρα): αρ. 610, 28.11.1859.

Βελτίωσις, (Τρίπολη): 09.06.1862.

Ηλεκτρονικές Πηγές

Α' Διεθνής Ένωση Τηλεπικοινωνιών, ITU:

https://www.itu.int/en/history/Pages/DiscoverITUsHistory.aspx

Στο τμήμα «Plenipotentiary Conferences, History of ITU Portal»:

Λήμμα «International Telegraph Conference (Vienna, 1868)» διαθέσιμο στο: https://www.itu.int/en/history/Pages/PlenipotentiaryConferences.aspx?conf=4.2

Λήμμα «International Telegraph Conference (Rome, 1871-1872)» διαθέσιμο στο: https://www.itu.int/en/history/Pages/PlenipotentiaryConferences.aspx?conf=4.3.

Λήμμα «International Telegraph Conference (St. Petersburg, 1875)» διαθέσιμο στο: https://www.itu.int/en/history/Pages/PlenipotentiaryConferences.aspx?conf=4.4 τελευταία πρόσβαση 02.09.2021.

«List of participants in the International Telegraph Conference (Paris, 1865)», διαθέσιμη στο: https://www.itu.int/en/history/Pages/ITUBorn1865.aspx, τελευταία πρόσβαση 18.08.2021.

«Liste des participants », Conférence télégraphique internationale (1875 : Saint-Pétersbourg, Russie), *Documents de la Conférence télégraphique internationale de St-Pétersbourg*, Bureau international des administrations télégraphiques, Τυπογραφείο Rieder & Simmen, Βέρνη, 1876, διαθέσιμο στο: https://search.itu.int/history/HistoryDigitalCollectionDocLibrary/4.4.44.fr.200.pdf, τελευταία πρόσβαση 02.09.2021.

Β' History of the Atlantic Cable & Undersea Communications from the first submarine cable of 1850 to the worldwide fiber optic network:

https://atlantic-cable.com/

Roberts Steven, «Mediterranean Cables 1854-1857», διαθέσιμο στο: https://atlantic-cable.com/Cables/1854-57Mediterranean/index.htm, τελευταία πρόσβαση 17.08.2021.

Glover Bill, «The Evolution of Cable & Wireless, Part 2: Anglo Mediterranean Telegraph Company», διαθέσιμο στο: https://atlantic-cable.com/CableCos/CandW/Eastern/index.htm#anglomed, τελευταία πρόσβαση 25.08.2021.

Glover Bill, «The Evolution of Cable & Wireless, Part 2: Mediterranean Extension Telegraph Company», διαθέσιμο στο: https://atlantic-cable.com/CableCos/CandW/Eastern/index.htm#anglomed, τελευταία πρόσβαση 25.08.2021.

Glover Bill, «The Evolution of Cable & Wireless, Part 2: Eastern Telegraph Company», διαθέσιμο στο: https://atlantic-cable.com/CableCos/CandW/Eastern/index.htm#anglomed, τελευταία πρόσβαση 25.08.2021.

Γ' Grace's Guide to British Industrial History:

https://www.gracesguide.co.uk/R._S._Newall_and_Co

Λήμμα «R. S. Newall and Co», διαθέσιμο στο: https://www.gracesguide.co.uk/R._S._Newall_and_Co, τελευταία πρόσβαση 16.10.2021.

Λήμμα «Siemens & Halske», διαθέσιμο στο: https://www.gracesguide.co.uk/Siemens_and_Halske, τελευταία πρόσβαση 11.10.1821.

Λήμμα «Carl Frederik Tietgen», διαθέσιμο στο: https://www.gracesguide.co.uk/Carl_Frederik_Tietgen, τελευταία πρόσβαση 30.08.2021.

Δ' Ιστοσελίδα Μουσείου Τηλεπικοινωνιών Ομίλου ΟΤΕ:

http://collections.otegroupmuseum.gr/eMuseumPlus

Ε' Fiche Pédagogique του Musée de la Poste

Διαθέσιμο στο: https://www.museedelaposte.fr/fr/system/files/fp_ptt.pdf, τελευταία πρόσβαση 16.10.2021.

ΣΤ' Syrostoday:

Άρθρο Κουλουμπή Παναγιώτη, με τίτλο «William Pryor Binney: Πρόξενος της ΗΒΜ (Βρετανική Αυτού Μεγαλειότητα), Γενικός Διευθυντής και συνιδρυτής της εταιρείας Eastern Telegraph Company», διαθέσιμο στο:
https://www.syrostoday.gr/News/132746-William-Pryor-Binney-Proksenos-tis-HBM-Vretaniki-Aytoy-Megaleiotita--Genikos-Dieythyntis-kai-synidrytis-tis-etaireias-Eastern-Telegraph-Company.aspx,
τελευταία πρόσβαση 26.8.2021.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αλιβιζάτος Νίκος Κ., *Το Σύνταγμα και οι Εχθροί του στη Νεοελληνική Ιστορία (1800 – 2010)*, Πόλις, 2011.

Γκούμα Ανδρονίκη, «Ο ηλεκτρικός τηλέγραφος στην Ελλάδα (1859) ως μέσον παραγωγικόν συντελεί εις την υλικήν και ηθικήν ανάπτυξιν ενός έθνους», *Πρακτικά 9ου Συνεδρίου Ιστορίας, Φιλοσοφίας και Διδακτικής των Φυσικών Επιστημών: «Μια άλλη επιστημονική εκπαίδευση είναι δυνατή;»,* ΕΚΠΑ, 2017, σελ. 368-379.

Gunnar Hering, *Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, ΜΙΕΤ, Β' Έκδοση, Αθήνα 2006, τ.1.

Δαφνής Γρηγόριος, «Η κοινοβουλευτική ζωή της χώρας από το 1872 ως το 1881», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1977, τ. ΙΓ', σ. 290-298.

Δημητρακόπουλος Οδυσσεύς, «Ο αντιδυναστικός αγώνας και η έξωση του Όθωνος», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1977, τ. ΙΓ', σ. 186-199.

Δημητρακόπουλος Οδυσσεύς, «Στροφή της κυβερνητικής πολιτικής προς την εσωτερική ανάπτυξη της χώρας», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1977, τ. ΙΓ', σ. 171-178.

Hobsbawm Eric, *Η εποχή του Κεφαλαίου 1848-1875*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2012.

Καράκαλος Ευθύμιος, *Περί της αρχής και προόδου της τηλεγραφίας εν γένει, και ιδίως περί της ηλεκτρικής τηλεγραφίας Οις προσετέθη υπόμνημα, περί τηλεγραφικών Γραμμών και της τηλεγραφικής συγκοινωνίας εν Ελλάδι*, Τύποις Αρκαδίας, Τρίπολη 1865, διαθέσιμο στην *Ανέμη*, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών, https://anemi.lib.uoc.gr/?lang=el.

Κορδάτος Γιάνης, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, Εκδόσεις «20ος Αιώνας», Αθήνα 1957, τ. Γ'.

Κωφός Ευάγγελος, «Περίοδος Περισυλλογής (1869-1975): Η Εθνική Οικονομία», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1977, τ. ΙΓ', σ. 305-317.

Κωφός Ευάγγελος, «Ρύθμιση της Ανατολικής κρίσεως, Κρήτη: Η σύμβαση της Χαλέπας», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τομ. ΙΓ, (1977), σελ. 357-358.

Λάδη Φώντα [επιμ.], *Από τις Φρυκτωρίες στις Δορυφορικές επικοινωνίες, ΟΤΕ Μισός Αιώνας Ιστορία*, Εκδόσεις Μνήμες, Αθήνα 1999.

Παπαϊωάννου Άγγελος Χ., *Η ανάπτυξη των επικοινωνιών στην Ελλάδα (1821-1998): Το Τηλεγράφημα*, Έκδοση ΟΤΕ, Τηλεπικοινωνιακό Μουσείο ΟΤΕ, 1998.

Ρίζος Ραγκαβής Αλέξανδρος, *Απομνημονεύματα*, Εκδότης Γεώργιος Κασδόνης, Αθήνα 1894, τ. Β'- Γ', διαθέσιμο στην *Ανέμη*, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών, https://anemi.lib.uoc.gr/?lang=el.

Σκοπετέα Έλλη, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα: Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Εκδόσεις Πολύτυπο, Αθήνα 1988.

Χανδρά Αικατερίνη Μ., *Ο γλύπτης Φωκίων Ρωκ (1891-1945): Η ζωή και το Έργο του*, ΕΚΠΑ, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Αθήνα 2017.

Χατζηιωάννου Μαρία-Χριστίνα, «Η κατασκευή μιας επιχειρηματικής δυναστείας: η οικογένεια Ράλλη», *Η ματιά των άλλων. Προσλήψεις προσώπων που σφράγισαν τρεις αιώνες (18ος-20ός),* επ. Κατερίνα Δέδε και Δημήτρης Δημητρόπουλος, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/ Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 2012, σελ. 149-171.

Ξενόγλωσση

Badem Candan, *The Ottoman Crimean War (1853-1856)*, Brill, Leiden & Boston 2010.

Balbi Gabriele, Calvo Spartaco, Fari Simone & Richeri Giuseppe, «"Bringing together the two large electric currents that divide Europe": Switzerland's Role in Promoting the Creation of a Common European Telegraph Space (1849-1865)», *Icon*, τ.15, 2009, σελ. 61-80.

Balbi Gabriele, Fari Simone, Richeri Giuseppe & Calvo Spartaco, «Swiss Specialties. Switzerland's Role in the Genesis of the Telegraph Union, 1855-1875», *Journal of European Integration History*, 2013, τ. 19, σελ. 207-226.

Bektas Yakup «Displaying the American genius: the electromagnetic telegraph in the wider world», *The British Journal for the History of Science*, vol.34, No2, Ιούνιος 2001, σελ. 199-232.

Bektas Yakup, «The Sultan's Messenger: Cultural Constructions of Ottoman Telegraphy, 1847-1880», *Technology and Culture*, vol. 41, No. 4, Οκτώβριος 2000, σελ. 669-696.

Bektas Yakup, «The Crimean War as a Technological Enterprise», *Notes and Records: the Royal Society Journal of the History of Science*, 2017, vol.71, τ.3, σελ. 233-262.

Drăgănescu Mihai, «Din Istoria Telecomunicaţiilor în România», Ανακοίνωση στην Ακαδημία της Ρουμανίας, 15 Απριλίου 2003.

Edgerton David, *The Shock of the Old: Technology and global history since 1900*, Profile Books, 2006.

Fickers Andreas & Griset Pascal, *Communicating Europe, Technologies, Information, Events*, Palgrave MacMillan, Making Europe: Technology and Transformations series, 1850-2000, 2019.

Headrick Daniel R., *The Tentacles of Progress: Technology Transfer in the Age of Imperialism, 1850-1940*, Oxford University Press, 1988.

Headrick Daniel R., Griset Pascal, «Submarine Telegraph Cables: Business and Politics, 1838-1939», *The Business History Review*, vol. 75, No. 3, 2001, σελ. 543–578.

Kieve Jeffrey L., *The Electric Telegraph: A Social and Economic History*, David & Charles, Newton Abbot 1973.

Laborie Léonard, « En chair et en normes. Les participants aux conférences de l'Union internationale des télécommunications, de sa fondation à sa refondation (1865-1947)», *Flux*, 2008, τ.4, No74, σελ. 92-98.

Mantovani, R., «The Otranto-Valona Cable and the Origins of Submarine Telegraphy in Italy», *Advances in Historical Studies*, 2017, No6, σελ. 18-39.

Okan Ayşegül, *The Ottoman Postal and Telegraph Services in the Last Quarter of the Nineteenth Century*, Atatürk Institute for Modern Turkish History, Boğazici University, 2003.

Oral Ahmet, «Electric telegraph: Technology implemented by the watchmakers», *Third IEEE History of Electro-technology Conference «The Origins of Electrotechnologies» (HISTELCON)*, 2012, σελ. 1-6.

Putnis Peter, «News, Time and Imagined Community in Colonial Australia», *Media History*, No16, τ., 2, 2010, σελ. 153-170.

Rantanen Terhi, «The globalization of electronic news in the 19th century», *Media, Culture and Society*, No19, τ.4, 1997, σελ. 605-620.

Shanvar Soli, «Concession Hunting in the Age of Reform: British Companies and the Search for Government Guarantees; Telegraph Concessions through Ottoman Territories, 1855–58», *Middle Eastern Studies*, τ.38, No4, σελ. 169-193.

Servais Jean, «Recherches sur le port de Cyllène», *Bulletin de correspondance hellénique*, τ. 85, 1961, σελ. 123-161.

Παράρτημα

1.Συνοδευτικοί πίνακας κατανομής της έκτακτης πίστωσης επί του προϋπολογισμού του Υπουργείου Εσωτερικών

ΦΕΚ αρ.26, 10.06.1860

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ — **ΧΡΗΣΙΣ ΤΟΥ 1860.**

Πίναξ έκτάκτου πιστώσεως ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ ἀνωτέρω Ὑπουργείου.

ΚΕΦΑΛ. ΙΑ'. ΤΗΛΕΓΡΑΦΟΣ.

Κεφάλ.	Ἄρθρον	Ὑπηρεσία	Ποσά: Κατὰ μῆνα	Ποσά: Ἐτησίως	Ποσά: Κατ' ἄρθρον
1		ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΤΗΣ ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ.			
		α.) Μισθοὶ προσωπικοῦ.			
	1	Εἰς μισθὸν Διευθυντοῦ	400	4800	
	2	» Γραμματέως Α'. τάξεως	200	2400	
	3	» Γραφέως	100	1200	
	4	» Κλητῆρος	60	720	
	5	Γραφείου ἔξοδα	30	360	
	6	Ἐνοίκιον καταστήματος	100	1200	
				10680	
		β.) Γενικὰ ἔξοδα Τηλεγραφείων.			
	1	Ἐνοίκιον ἀποθήκης, ἐργαλείων καὶ ἄλλων τηλεγραφικῶν εἰδῶν.	65	780	
	2	Ἐπισκευὴ καὶ διατήρησις τῶν τηλεγραφικῶν συσκευῶν καὶ τῶν ὁροηλεκτρίδων (piles galvaniques)		2000	
	3	Χάρτης διὰ τηλεγραφικὰ ἔντυπα		1500	
	4	Περιοδείας ἔξοδα πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν γραμμῶν		1000	15960
2		ΤΗΛΕΓΡΑΦΕΙΑ.			
		α.) Τηλεγραφεῖον Ἀθηνῶν.			
	1	Εἰς ἀντιμισθίαν ἑνὸς ἀνωτέρου τηλεγραφητοῦ ξένου	500	6000	
	2	Εἰς μισθὸν τηλεγραφητοῦ Β'. τάξεως	200	2400	
	3	» » Γ'. »	160	1920	
	4	» Κλητῆρος	60	720	
	5	Γραφικὰ ἔξοδα	30	360	14100
		β.) Τηλεγραφεῖον Πατρῶν.			
	1	Εἰς ἀντιμισθίαν τηλεγραφητοῦ ξένου	500	6000	
	2	Εἰς μισθὸν τηλεγραφητοῦ Β'. τάξεως	200	2400	
	3	» Κλητῆρος	60	720	
	4	Γραφικὰ ἔξοδα	30	360	9480
		γ'.) Τηλεγραφεῖον Σύρου.			
	1	Εἰς ἀντιμισθίαν ἑνὸς ἀνωτέρου τηλεγραφητοῦ ξένου	400	4800	
	2	Εἰς μισθὸν τηλεγραφητοῦ Β'. τάξεως	200	2400	
	3	» Κλητῆρος	60	720	
	4	Γραφικὰ ἔξοδα	30	360	8280
		δ'.) Τηλεγραφεῖον Πειραιῶς.			
	1	Εἰς ἀντιμισθίαν τηλεγραφητοῦ ξένου	400	4800	
	2	Εἰς μισθὸν τηλεγραφητοῦ Β'. τάξεως	200	2400	

3	» Κλητῆρος	50		600			
4	Γραφικὰ ἔξοδα	20		240	—	8040	
	ε.) Τηλεγραφεῖον Αἰγίου.						
1	Εἰς ἀντιμισθίαν ἑνὸς τηλεγραφητοῦ ξένου	400		4800			
2	Εἰς μισθὸν τηλεγραφητοῦ Γ'. τάξεως	160		1920			
3	» Κλητῆρος	50		600			
4	Γραφικὰ ἔξοδα	25		300	—	7620	
	ς'.) Διὰ τὴν σύστασιν τηλεγραφείου ἐν Κορίνθῳ					3000	
	ζ'.) Ἐκτέλεσις ὑπηρεσίας ἐν Χίῳ	433	33			5200	
						53020	
	Φύλαξις καὶ συντήρησις ἠλεκτρικῶν γραμμῶν.						
	Α. *Φύλαξις.*						
	α) Τῆς ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Πειραιᾶ.						
	Εἰς μισθὸν 2 φυλάκων πρὸς δραχ. 60 ἑκάστῳ	120		1440			
3	β.) Τῆς ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Πάτρας.						
	Εἰς μισθὸν 20 πεζῶν φυλάκων πρὸς 60 δρ. ἑκάστῳ	1200		14400			
	γ.) Τῆς ἐν Χίῳ	187	50	2250			
	Β. *Συντήρησις.*						
	Δι' ὑλικὰ πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ φθειρομένου, καὶ δι' ἐργασίας ἐπισκευῶν τῆς ἀπὸ Πειραιῶς εἰς Πάτρας γραμμῆς μήκους 208 χιλιομέτρων πρὸς δρ. 10 κατὰ χιλιόμετρον			4160		22250	
	Ἀπόδοσις τηλεγρ. τελῶν, ἀνηκόντων εἰς ξένας τηλεγρ. διοικήσεις.					42000	—
4	Ἀπροσδόκητα ἔξοδα					14000	—
						147230	—

2017

2.Άρθρο 16 Σύμβασης των Βρυξελλών του 1858

Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής, Α' Συνόδου, Ζ' Βουλευτικής Περιόδου, σελ. 341-342.

Ἄρθρον 16. Οἱ ἀκόλουθοι κανόνες θέλουσι τηρεῖσθαι κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ τέλους ἐπὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν λέξεων. 1. Πᾶν ὅ,τι ὁ ἀποστολεὺς ἐνέγραψεν ἐπὶ τοῦ πρωτογράφου τοῦ τηλεγραφήματός του πρὸς μεταβίβασιν περιλαμβάνεται ἐν τῷ ὑπολογισμῷ τῶν λέξεων. Πᾶσα λέξις μὴ ἔχουσα πλέον τῶν ἑπτὰ συλλαβῶν λογίζεται ὡς μία λέξις· ἐν ταῖς μακροτέραις λέξεσι τὸ πλεονάζον ὑπολογίζεται αὖθις ὡς μία λέξις. 2. Πᾶσα σύνθετος λέξις, γεγραμμένη ἐν μιᾷ μόνῃ λέξει, ὑπολογίζεται ὡς μία λέξις ἂν δὲν σύγκηται ἐκ πλειόνων τῶν ἑπτὰ συλλαβῶν· ἂν δὲ τὰ μέρη ὦσι γεγραμμένα χωριστά, λογίζονται ὡς τοσαῦται λέξεις, καὶ ὅταν ἀκόμη ᾖναι συνηνωμένα δι' ἐνωτικῶν σημείων. 3 Πᾶν μεμονωμένον γράμμα τοῦ ἀλφαβήτου ἢ ἀριθμητικὸς χαρακτὴρ, πᾶσα λέξις ἢ μόριον ἀκολουθούμενα ὑπὸ ἀποστρόφου, λογίζεται ὡς μία λέξις. Τὰ σημεῖα τῆς στίξεως, οἱ παράγραφοι, οἱ ἀπόστροφοι, τὰ ἐνωτικὰ σημεῖα, τὰ εἰσαγωγικὰ σημεῖα καὶ αἱ παρενθέσεις δὲν ὑπολογίζονται. Αἱ διὰ κεραίας ὑποσεσημειωμέναι λέξεις λογίζονται ὡς δύω λέξεις. Πάντα τὰ σημεῖα, ἅτινα ἡ συσκευὴ ὀφείλει νὰ ἐκφράσῃ διὰ λέξεων, λογίζονται ὡς τόσαι λέξεις, ὅσων ἐγένετο χρῆσις πρὸς ἔκφρασιν αὐτῶν. 4. Οἱ ἀριθμοὶ, οἱ γεγραμμένοι δι' Ἀραβικῶν χαρακτήρων, λογίζονται ὡς τοσαῦται λέξεις, ὅσαι εἰσὶν αἱ ἐμπεριεχόμεναι πεντάδες ἀραβικῶν χαρακτήρων καὶ μία πλέον διὰ τὸ πλεονάζον. Τὰ κόμματα καὶ τὰ διαιρετικὰ σημεῖα, λογίζονται ὡς ἰσάριθμοι ἀραβικοὶ χαρακτῆρες. 5. Οἱ ὁλογράφως γεγραμμένοι ἀριθμοὶ λογίζονται ὡς τοσαῦται λέξεις, ὅσων ἐγένετο χρῆσις πρὸς ἔκφρασίν των, ἐντὸς τῶν ὅρων τῶν ὁρισθέντων ὑπὸ τοῦ πρώτου παραγράφου τοῦ παρόντος ἄρθρου. Εἰς τὰ διὰ συμβολικῶν χαρακτήρων γεγραμμένα τηλεγραφήματα ὅλοι οἱ ἀριθμοὶ καὶ τὰ γράμματα, ὡς καὶ τὰ κόμματα καὶ ἄλλα σημεῖα, ὧν ἐγένετο χρῆσις εἰς τὸ συμβολικὸν κείμενον, προστίθενται· τὸ δ' ὁλικὸν ποσὸν, διαιρούμενον διὰ τοῦ τρία, δίδωσιν ὡς πηλίκον τὸν ἀριθμὸν τῶν διατιμητέων λέξεων τοῦ συμβολικοῦ κειμένου. Τὸ πλεονάζον δὲ λογίζεται ὡς μία λέξις. Εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν λέξεων τοῦ συμβολικοῦ κειμένου προστίθεται ὁ ἐν αὐτῷ ἀριθμὸς τῶν λέξεων εἰς συνήθη γλῶσσαν, ὑπολογιζόμενος κατὰ τὸν γενικὸν κανόνα. 6. Περιλαμβάνονται εἰς τὸν ὑπολογισμὸν τῶν λέξεων, ἡ ἐπιγραφὴ, ἡ ὑπογραφὴ, αἱ παραγγελίαι περὶ τοῦ τρόπου τῆς μεταφορᾶς πέραν τῶν τηλεγραφικῶν γραμμῶν, ἡ ἐπικύρωσις τῆς ὑπογραφῆς καὶ αἱ λέξεις *ἀπάντησις πληρωθεῖσα διὰ . . . λέξεις*. 7. Τὰ κύρια ὀνόματα τῶν προσώπων, τῶν πόλεων, τῶν πλατειῶν, τῶν ὁδῶν, τῶν βουλευαρίων κτλ., οἱ τίτλοι, τὰ ἐπώνυμα, τὰ προθετικὰ μόρια καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ λογίζονται ὡς τόσαι λέξεις, ὅσων ἐγένετο χρῆσις πρὸς ἔκφρασίν των. 8. Αἱ λέξεις, ἀριθμοὶ ἢ σημεῖα, τὰ προστιθέμενα ὑπὸ τοῦ τηλεγραφείου πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ὑπηρεσίας, δὲν διατιμῶνται. Ἡ ἡμερομηνία, ἡ ὥρα καὶ τὰ λεπτὰ τῆς παρακαταθέσεως τοῦ τηλεγραφήματος καὶ ὁ τόπος τῆς καταγωγῆς μεταβιβάζονται *αὐτεπαγγέλτως* εἰς τὸν ἐπιγραφόμενον. Αἱ ἐνδείξεις αὗται δὲν διατιμῶνται, ἐκτὸς ἂν ὁ ἀποστολεὺς τὰς ἐγγράψῃ περιπλέον ἐπὶ τοῦ τηλεγραφήματός του.

3.Τηλεγράφημα από την Κωνσταντινούπολη στην Αθήνα, 29.07.1859

Αναδημοσίευση από: Παπαϊωάννου Άγγελου Χ., *Η ανάπτυξη των επικοινωνιών στην Ελλάδα (1821-1998): Το Τηλεγράφημα*, Έκδοση ΟΤΕ, Τηλεπικοινωνιακό Μουσείο ΟΤΕ, 1998, σελ. 34.

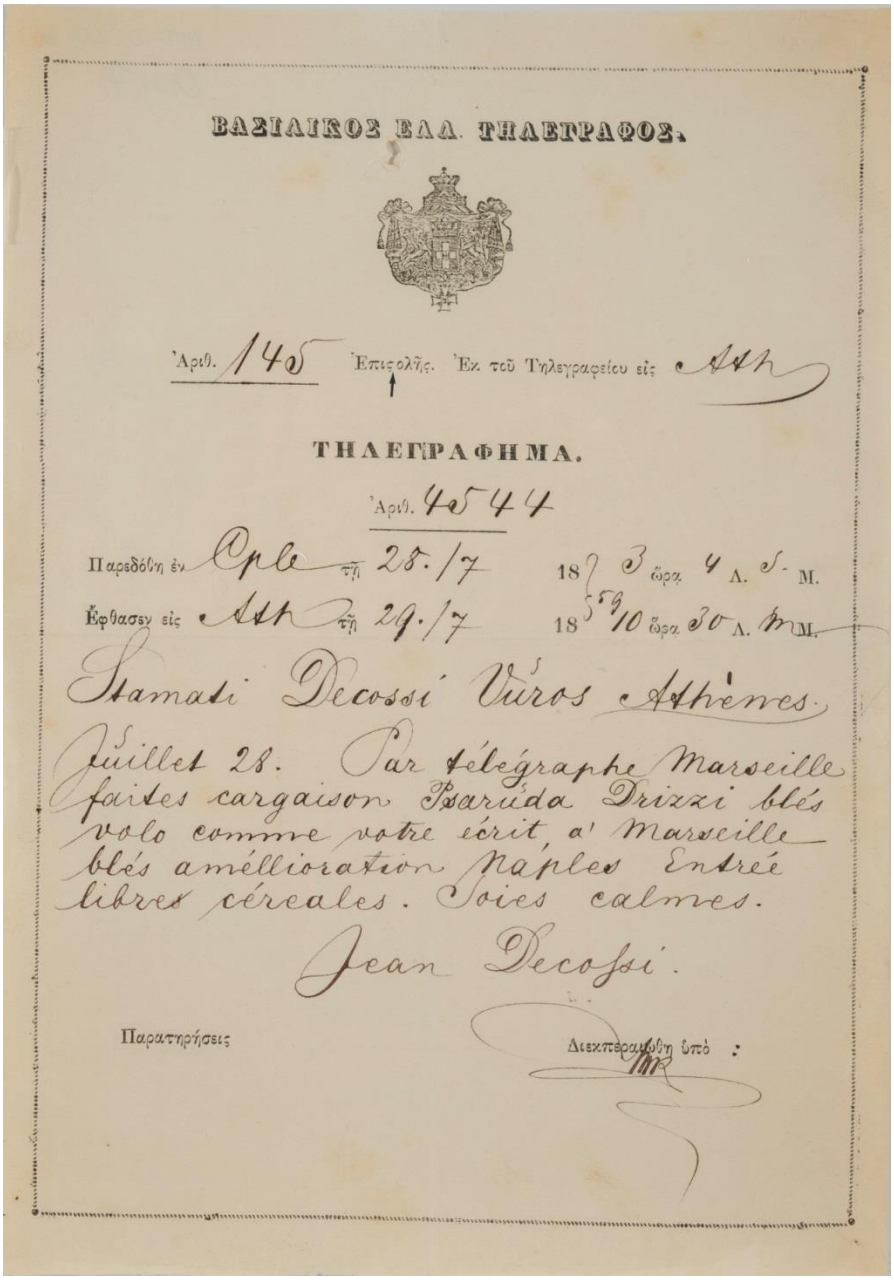

ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ ΕΛΛ. ΤΗΛΕΓΡΑΦΟΣ.

Ἀριθ. 145 Ἐπιστολῆς. Ἐκ τοῦ Τηλεγραφείου εἰς Ath

ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑ.

Ἀριθ. 4544

Παραδόθη ἐν Cple τῇ 28./7 18 3 ὥρᾳ 4 Λ. S. Μ.

Ἔφθασεν εἰς Ath τῇ 29./7 18 56 10 ὥρᾳ 30 Λ. m Μ.

Stamati Decossi Vuros Athènes.

Juillet 28. Par télégraphe Marseille faites cargaison Psaruda Drizzi blés volo comme votre écrit, a' Marseille blés amélioration Naples Entrée libres céreales. Voies calmes.

Jean Decosi.

Παρατηρήσεις

Διεκπεραιώθη ὑπό :

4. Συνδιάσκεψη των Παρισίων, Διεθνής Τηλεγραφική Συνθήκη 1865, «Πίναξ των ορισθέντων τελών προς καταρτισμόν των διεθνών τιμολογίων εις εκτέλεσιν του 31 άρθρου της εν Παρισίοις σήμερον υπογραφείσης συμβάσεως»

Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, φύλλο αρ. 63, Συνεδρίασις 74, της 29ης Νοεμβρίου 1865, σελ. 504-507

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Τοῦ σχεδίου τῆς Συμβάσεως.

Πίναξ τῶν ὁρισθέντων τελῶν πρὸς καταρτισμὸν τῶν διεθνῶν τιμολογίων εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ 31 ἄρθρου τῆς ἐν Παρισίοις σήμερον ὑπογραφείσης συμβάσεως.

A.

Τέλη λήξεως τῶν ἄκρων τηλεγραφείων.

(Τέλος τῶν ἄκρων τηλεγραφείων εἶναι τὸ προσῆκον ἑκάστῃ ἐπικρατείᾳ διὰ τὰ τηλεγραφήματα τὰ ἐκ τῶν γραφείων της πηγάζοντα ἢ πρὸς αὐτὰ ἀπευθυνόμενα.)

Ἐπίκλησις τῶν Κρατῶν	Ἔνδειξις τῶν ἀνταποκρίσεων	Τέλος Fr.	Τέλος C.	Παρατηρήσεις
ΑΥΣΤΡΙΑ	Διὰ τὰς ἀνταλλασσομένας ἀνταποκρίσεις μεθ' ὅλων τῶν συμβαλλομένων Κρατῶν	3	..	Διὰ πᾶν τηλεγράφημα διερχόμενον τὰ ὁμόσπονδα Αὔστρο—Γερμανικὰ κράτη τὸ τέλος τοῦτο εἶναι κοινὸν μεταξὺ αὐτῶν.
ΒΑΔΗ	Διὰ τὰς διερχομένας ἀνταποκρίσεις τὰ ὁμόσπονδα Αὔστρο—Γερμανικὰ κράτη	3	..	Ὡς ἀνωτέρω
	Δι' ὅλας τὰς ἄλλας ἀνταποκρίσεις	1	..	
ΒΑΥΑΡΙΑ	Διὰ τὰς διερχομένας ἀνταποκρίσεις τὰ ὁμόσπονδα Αὔστρο—Γερμανικὰ Κράτη	3	..	Ὡς ἀνωτέρω
	Δι' ὅλας τὰς ἄλλας ἀνταποκρίσεις	1	..	
ΒΕΛΓΙΚΗ	Διὰ τας ἀνταλλασσομένας ἀνταποκρίσεις μετὰ τῆς Δανιμαρκίας, Νορβηγίας, Ρωσσίας καὶ Σουηδίας	1	50	
	Δι' ὅλας τὰς ἄλλας	1	..	
ΔΑΝΙΜΑΡΚΙΑ	Δι' ὅλας τὰς ἀνταποκρίσεις της	1	50	
ΙΣΠΑΝΙΑ	Διὰ τὰς ἀνταλλασσομένας ἀνταποκρίσεις μετὰ τῆς Δανιμαρκίας, Ἰταλίας, Νορβηγίας, Σουηδίας καὶ τῶν ὁμοσπόνδων Αὔστρο—Γερμανικῶν κρατῶν, ἐξαιρουμένης τῆς Πρωσσίας	3	..	
	Δι' ὅλας τὰς ἄλλας	2	50	
ΓΑΛΛΙΑ	Δι' ὅλας τὰς ἀνταλλασσομένας ἀνταποκρίσεις μετὰ τῆς Δανιμαρκίας, Ἑλλάδος, Νορβηγίας, Ρωσσίας, Σουηδίας, Τουρκίας, (Εὐρωπαϊκῆς) καὶ μετὰ τῶν ὁμοσπόνδων Αὔστρο—Γερμανικῶν κρατῶν	3	..	
	Δι' ὅλας τὰς ἄλλας συμπεριλαμβανομένων εἰς ταύτας καὶ τῶν μετὰ τῶν Κάτω Χωρῶν καὶ τῆς Βυρτεμβέργης ἀνταποκρίσεων.	2	..	
ΕΛΛΑΣ	Δι' ὅλας αὐτῆς τὰς ἀνταποκρίσεις	1	..	
ΑΝΟΒΕΡΟΝ	Δι' ὅλας αὐτοῦ τὰς ἀνταποκρίσεις	3	..	Κοινὸν τέλος μετὰ τῶν ἄλλων ὁμοσπόνδων Αὔστρο Γερμανικῶν χωρῶν.
ΙΤΑΛΙΑ	Δι' ὅλας αὐτῆς τὰς ἀνταποκρίσεις	3	..	
ΝΟΡΒΕΓΙΑ	Δι' ὅλας αὐτῆς τὰς ἀνταποκρίσεις	2	..	
ΚΑΤΩ ΧΩΡΑΙ	Διὰ τὰς διερχομένας ἀνταποκρίσεις τὴν Γερμανικὴν ὁμοσπονδίαν.	3	..	
	Διὰ τὰς ἀνταλλασσομένας ἀνταποκρίσεις μετὰ τῆς Ἰταλίας καὶ Σουηδίας διὰ τοῦ Βελγίου καὶ τῆς Γαλλίας	..	50	Ὡς ἀνωτέρω
	Δι' ὅλας τὰς ἄλλας ἀνταποκρίσεις	1	..	

ΕΚ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ.

Ἐπίκλησις τῶν Κρατῶν	Ἔνδειξις τῶν ἀνταποκρίσεων	Τέλος Fr.	Τέλος C.	Παρατηρήσεις
ΠΟΡΤΟΓΑΛΛΙΑ	Δι' ὅλας αὐτῆς τὰς ἀνταποκρίσεις	3	..	
ΠΡΩΣΣΙΑ	Διὰ τὰς διερχομένας ἀνταποκρίσεις τὰ ὁμόσπονδα Γερμανικὰ κράτη	3	..	Τέλος κοινὸν μετὰ τῶν ἄλλων ὁμοσπόνδων κρατῶν
	Δι' ὅλας τὰς ἄλλας	2	50	
ΡΩΣΣΙΑ (Εὐρωπαϊκὴ)	Διὰ τὰς μεθ' ὅλων τῶν συμβαλλομένων κρατῶν ἀνταποκρίσεις αὐτῆς ἐξαιρέσει, τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας	5	..	Τὸ τέλος ἀνεβαίνει εἰς 8 φράγκα διὰ τοὺς ζαθμοὺς τοῦ Καυκάσου
ΣΑΞΩΝΙΑ	Δι' ὅλας αὐτῆς τὰς ἀνταποκρίσεις	3	..	Τέλος κοινὸν μετὰ τῶν ἄλλων ὁμοσπόνδων κρατῶν
ΣΟΥΗΔΙΑ	Δι' ὅλας αὐτῆς τὰς ἀνταποκρίσεις	3	..	
ΕΛΒΕΤΙΑ	Δι' ὅλας αὐτῆς τὰς ἀνταποκρίσεις	1	..	
ΤΟΥΡΚΙΑ Εὐρωπαϊκὴ	Διὰ τὰς μεθ' ὅλων τῶν συμβαλλομένων Κρατῶν ἀνταποκρίσεις αὐτῆς, ἐξαιρέσει τῆς Ρωσσίας	4	..	Μὴ συμπεριλαμβανομένων τῶν ἡγεμονιῶν Μολδοβλαχίας καὶ Σερβίας
ΒΥΡΤΕΜΒΕΡΓΗ καὶ ΧΟΧΕΝΤΖΟΛΛΕΡΝ	Διὰ τὰς διερχομένας ἀνταποκρίσεις τὰ ὁμόσπονδα Αὐστρο-Γερμανικὰ Κράτη	3	..	Τέλος κοινὸν μετὰ τῶν ἄλλων ὁμοσπονδικῶν κρατῶν Τὸ τέλος τοῦ ἑνὸς φράγκου ὡς πρὸς τὴν Γαλλίαν, εἶναι κοινὸν μετὰ τῶν ἄλλων ὁμοσπόνδων κρατῶν.
	Διὰ τὰς ἀνταλλασσομένας ἀνταποκρίσεις μετὰ τῆς Γαλλίας τῆς Ἰταλίας καὶ Ἑλβετίας	1	..	

B.

Τέλη διαβάσεως.

(Τέλος διαβάσεως εἶναι τὸ προσῆκον ἑκάστῃ ἐπικρατείᾳ διὰ τὰς διερχομένας ἀνταποκρίσεις τὸ ἔδαφος αὐτῶν.)

Ἐπίκλησις τῶν Κρατῶν	Ἔνδειξις τῶν ἀνταποκρίσεων	Τέλος Fr.	Τέλος C.	Παρατηρήσεις
ΑΥΣΤΡΙΑ	Δι' ὅλας τὰς ἀνταποκρίσεις καὶ καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις	3	..	Δι' ἕκαστον τηλεγράφημα διερχομενον τὰ ὁμόσπονδα Αὐστρο—Γερμανικὰ κράτη τὸ τέλος τοῦτο εἶναι κοινὸν μεταξὺ αὐτῶν.
ΒΑΔΗ	Δι' ὅλας τὰς ἀνταποκίρσεις τὰς διερχομένας τὰ ὁμόσπονδα Αὐστρο-Γερμανικὰ Κράτη καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις	3	..	Ὡς ἀνωτέρω
	Δι' ὅλας τὰς ἄλλας	1	..	
ΒΑΥΑΡΙΑ	Διὰ τὰς διερχομένας ἀνταποκρίσεις τὰ ὁμόσπονδα Κράτη καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις	3	..	Ὡς ἀνωτέρω
	Δι' ὅλας τὰς ἄλλας	1	..	
ΒΕΛΓΙΚΗ	Διὰ τὰς ἀνταλλασσομένας ἀνταποκρίσεις παρὰ τῆς Γαλλίας μετὰ τῶν Κάτω Χωρῶν ἀφ' ἑνὸς, καὶ τῆς Ἰταλίας καὶ Ἑλβετίας ἐξ ἄλλου μέρους	..	50	
	Δι' ὅλας τὰς ἄλλας ἀνταποκρίσεις καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις	1	..	
ΔΑΝΙΜΑΡΚΙΑ	Δι' ὅλας τὰς ἀνταποκρίσεις καὶ καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ὑποβρυχίων γραμμῶν	1	50	
ΙΣΠΑΝΙΑ.	Διὰ τὰς προερχομένας ἀνταποκρίσεις ἐκ τῆς Δανιμαρκίας, Ἰταλίας, Νορβηγίας, Σουηδίας καὶ τῶν παριστώντων Κρατῶν τὴν Αὐστρο-Γερμανικὴν ὁμοσπονδίαν, ἐξαιρουμένης τῆς Πρωσσίας, καὶ τὰς εἰς τὰ αὐτὰ μέρη διευθυνομένας	3	..	
	Διὰ τὰς ἀνταλλασσομένας ἀνταποκρίσεις μεταξὺ Γαλλίας καὶ Πορτογαλλίας	2	..	
	Δι' ὅλας τὰς ἄλλας ἀνταποκρίσεις	2	50	
ΓΑΛΛΙΑ.	Διὰ τὰς ἀνταλλασσομένας ἀνταποκρίσεις	..	..	
	1. Μεταξὺ τῆς Ἰταλίας ἑξ ἑνὸς, καὶ τῆς Ἱσπανίας καὶ Πορτογαλλίας ἐξ ἄλλου	..	..	
	1. Μεταξὺ τῆς Βελγικῆς καὶ τῶν Κάτω Χωρῶν ἐξ ἑνὸς, καὶ ἐξ ἄλλου μέρους μεταξὺ ὅλων τῶν ἄλλων Κρατῶν, διὰ τῶν ὁρίων τῆς Γερμανίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἑλβετίας.	3	..	Τὸ διαβατικὸν τέλος τῆς Κορσικῆς ὡρίσθη εἰς 1 φρ.
	Δι' ὅλας τὰς ἄλλας ἀνταποκρίσεις καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις	2	..	
ΕΛΛΑΣ.	..	..	..	Δὲν διαβιβάζονται τὰ τηλεγραφήματα.
ΑΝΟΒΕΡΟΝ.	Δι' ὅλας τὰς ἀνταποκρίσεις καὶ καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις	3	..	Τέλος κοινὸν μετὰ τῶν ἀλλωνόμοσπονδικῶν κρατῶν
ΙΤΑΛΙΑ.	Δι' ὅλας τὰς ἀνταλλασσομένας ἀνταποκρίσεις μεταξὺ τῶν ὁρίων τῆς Αὐστρίας, τῆς Γαλλίας καὶ Ἑλβετίας	1	..	
	Δι' ὅλας τὰς ἀνταποκρίσεις τὰς ἀνταλλασσομένας μεταξὺ τῶν ἰδίων ὁρίων καὶ τοῦ Ὀθωμανικοῦ ὁρίου (συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ὑποβρυχίων Γραμμῶν).	3	..	
ΝΟΡΒΗΓΙΑ.	..	..	..	Δὲν διέρχονται τηλεγραφήματα.
ΚΑΤΩ ΧΩΡΑΙ.	Δι' ὅλας τὰς ἀνταποκρίσεις καὶ καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις	3	..	Τέλος κοινὸν μετὰ τῶν ὁμοσπόνδων Κρατῶν.
ΠΟΡΤΟΓΑΛΛΙΑ.	..	..	..	Δὲν διέρχονται τηλεγραφήματα.

Ἐπίκλησις τῶν Κρατῶν	Ἐνδείξεις τῶν ἀνταποκρίσεων	Τέλος Fr.	Τέλος C.	Παρατηρήσεις
ΠΡΩΣΣΙΑ.	Διὰ τὰς διερχομένας ἀνταποκρίσεις τὰ ὁμοσπονδα Κράτη . . .	3	. .	Τέλος κοινὸν μετὰ τῶν ὁμοσπόνδων Κρατῶν.
	Δι' ὅλας τὰς ἄλλας ἀνταποκρίσεις, καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις . .	2	50	
ΡΩΣΣΙΑ (Εὐρωπαϊκή).	Δι' ὅλας τὰς μεταξὺ τῶν συμβαλλομένων Κρατῶν ἀνταποκρίσεις, ἐξαιρέσει τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας	5	. .	Ἡ Σύμβασις ἰσχύουσα μόνον ἐν τῇ Εὐρώπῃ, δὲν μνημονεύει περὶ τοῦ τῆς Ἀσίας διαβιβαστικοῦ τέλους.
ΣΑΞΩΝΙΑ.	Δι' ὅλας τὰς ἀνταποκρίσεις, καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις	3	. .	Τέλος κοινὸν μετὰ τῶν ἄλλων ὁμοσπονδικῶν κρατῶν
ΣΟΥΗΔΙΑ.	Δι' ὅλας τὰς ἀνταποκρίσεις καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις (συμπεριλαμβανομένων τῶν ὑποβρυχίων γραμμῶν)	3	. .	
ΕΛΒΕΤΙΑ.	Δι' ὅλας τὰς ἀνταποκρίσεις καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις	1	. .	
ΤΟΥΡΚΙΑ (Εὐρωπαϊκή).	Διὰ τὰς προερχομένας ἢ προωρισμένας διὰ τὴν Ἑλλάδα ἀνταποκρίσεις	2	. .	
ΒΥΤΕΜΒΕΡΓΗ καὶ ΧΟΧΕΝΤΖΟΛΛΕΡΝ.	Δι' ὅλας τὰς ἀνταποκρίσεις καὶ καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις . . .	3	. .	Ὡς ἀνωτέρω

Ἐγένενο ἐν Παρισίοις τὴν . . . Ἀπριλίου τοῦ χιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ ἑξηκοστοῦ πέμπτου ἔτους, ἵνα προσαρτηθῇ εἰς τὸ σχέδιον τῆς συμβάσεως καὶ ὑποβληθῇ εἰς τὴν ἐπικύρωσιν τῆς διεθνοῦς συνόδου.

5. Πίνακες δήλωσης τελικών τελών και τελών διαβάσεως, Διεθνής Τηλεγραφική Ένωση, Συνδιάσκεψη της Ρώμης (01.12.1871 – 14.01.1872)

Παράρτημα Διεθνούς Τηλεγραφικής Σύμβασης, αναθεώρηση Συνδιάσκεψης της Ρώμης, Λήμμα «International Telegraph Conference (Rome, 1871-1872)» διαθέσιμο στο: https://www.itu.int/en/history/Pages/PlenipotentiaryConferences.aspx?conf=4.3.

ANNEXES

A LA CONVENTION INTERNATIONALE TÉLÉGRAPHIQUE.

Tableaux des Taxes fixées pour servir à la formation des Tarifs Internationaux en exécution de l'Article 34 de la Convention.

A.

TAXES TERMINALES.

[La taxe terminale est celle qui revient à chaque Etat pour les correspondances en provenance ou à destination de ses bureaux.]

DESIGNATION DES ETATS ET INDICATION DES CORRESPONDANCES.	TAXE.	OBSERVATIONS.
ALLEMAGNE :—	Fr. c.	
1° Pour les correspondances échangées avec l'Italie et pour toutes les correspondances européennes transitant par l'Autriche-Hongrie	2 00	
2° Pour toutes les autres correspondances	3 00	Taxe commune avec les Pays-Bas pour les correspondances transitant par cet Etat.
AUTRICHE-HONGRIE :—		
1° Pour les correspondances échangées par la voie de l'Allemagne :—		
(*a*) Avec les Pays-Bas	1 00	
(*b*) Avec la France et la Grande-Bretagne ...	1 50	
2° Pour les correspondances échangées avec la Belgique et la Grande-Bretagne et transitant par la France, et pour toutes les correspondances européennes qui transitent par l'Allemagne, et qui ne sont pas mentionnées sous le No. 1.	2 00	
3° Pour toutes les autres correspondances	3 00	Taxe commune :— 1° Avec la Suisse pour toute dépêche qui transite par cet Etat. 2° Avec l'Italie pour toute dépêche qui transite par cet Etat, en franchissant la frontière franco-italienne.
Taxe supplementaire pour le Montenegro	00 50	A ajouter à la taxe terminale de l'Autriche-Hongrie.

DESIGNATION DES ETATS ET INDICATION DES CORRESPONDANCES.	TAXE.	OBSERVATIONS.
GRANDE-BRETAGNE (INDE-BRITANNIQUE) :—	Fr. c.	
A. TAXES DES CABLES DU GOLFE PERSIQUE :—		
1° De Fao à Bushire	15 00	
2° De Fao aux autres bureaux du Golfe Persique ...	46 00	
3° De Bushire aux bureaux du Golfe Persique autres que Fao	31 00	
B. TAXES DES INDES PROPREMENT DITES :—		
Par toutes les frontières :—		
(*a*) Pour les bureaux à l'Ouest de Chittagong, y compris Kurrachée	10 00	
(*b*) Pour l'île de Ceylan	15 00	
(*c*) Pour les bureaux à l'Est de Chittagong	17 50	
GRÈCE :—		
1° A partir de Volo :—		
(*a*) Pour la Grèce continentale	1 00	
(*b*) Pour les îles d'Ithaque, Céphalonie, Zante et Spezzia	2 50	Taxe commune entre le Gouvernement Hellénique et la Compagnie des câbles.
(*c*) Pour les îles de Corfou et de Syra	4 00	
2° A partir de Corfou :—		
(*a*) Pour la Grèce continentale	4 00	" "
(*b*) Pour les îles de Zante, Céphalonie, Ithaque et Spezzia	5 50	" "
(*c*) Pour l'île de Syra	7 00	" "
ITALIE :—		
1° Pour les correspondances échangées avec l'Allemagne-la Belgique, et les Pays-bas	2 00	
2° Pour les correspondances échangées avec le Danemark, l'Espagne, la Grèce, le Luxembourg, la Norwège, le Portugal, la Roumanie, la Serbie et la Suède ...	2 50	
3° Pour toutes les autres	3 00	
TAXES DE LA COMPAGNIE DITE MEDITERRANEAN EXTENSION TELEGRAPH Cᵉ. :—		
Pour les correspondances échangées avec Malte et Corfou...	3 00	
LUXEMBOURG :—		
Pour toutes les correspondances	0 50	
NORWÈGE :—		
Pour toutes les correspondances	1 50	
PAYS-BAS :—		
1° Pour les correspondances échangées—		
(*a*) Avec l'Autriche-Hongrie, le Danemark, la France, la Norwège, la Suède et la Suisse, par la voie de l'Allemagne	0 50	

DESIGNATION DES ETATS ET INDICATION DES CORRESPONDANCES.	TAXE.	OBSERVATIONS.
TURQUIE (*Continued*) :—	Fr. c.	
5° Taxes à partir de la frontière de Poti :—		
(*a*) Pour les bureaux de la Turquie d'Asie situés dans un rayon de 375 kilomètres à partir de la frontière	3 00	
(*b*) Pour les autres bureaux de la Turquie d'Asie et pour les bureaux de la Turquie d'Europe (ports de mer)	5 00	
(*c*) Pour les bureaux de la Turquie d'Europe (intérieur)	8 00	
6° Taxes à partir de la frontière d'El-Arich :—		
(*a*) Pour les bureaux de la Turquie d'Asie (ports de mer)	4 00	
(*b*) „ „ Turquie d'Asie (intérieur)	8 00	
(*c*) „ „ Turquie d'Europe ...	12 00	
N.B. Pour toutes les correspondances, la taxe terminale de l'Egypte, à partir de la frontière d'El-Arich est de	9 00	

B.

TAXES DE TRANSIT.

(La taxe de transit est celle qui revient à chaque Etat pour les correspondances qui traversent son territoire.)

	Fr. c.	
ALLEMAGNE :—		
1° Pour les correspondances échangées par l'Autriche Hongrie avec les Pays-bas, la France et la Grande-Bretagne	1 50	
2° Pour les autres correspondances européennes franchissant la frontière Austro-Allemande et pour les correspondances échangées entre la Belgique et la Suisse	2 00	
3° Pour les correspondances échangées entre les Pays-bas, la Belgique, la France, l'Espagne et le Portugal, d'une part, et le Danemark, la Norwège et la Suède, d'autre part, ainsi qu'entre les Pays-bas et la Suisse	2 50	
4° Pour toutes les autres correspondances...	3 00	
AUTRICHE HONGRIE :—		
1° Pour les correspondances entre l'Allemagne et l'Italie	1 00	
2° Pour les autres correspondances européennes franchissant la frontière Austro-Allemande	2 00	

DESIGNATION DES ETATS ET INDICATION DES CORRESPONDANCES.	TAXE.	OBSERVATIONS.
GRANDE BRETAGNE ET IRLANDE :—	Fr. c.	
Le transit est taxé en additionnant les taxes jusqu'à Londres et à partir de Londres.		
GRANDE BRETAGNE (Inde Britannique) :—		
A. Taxes des cables du Golfe Persique :—		
1° Entre Fao et Bushire	15 00	
2° Pour les correspondances des Indes :—		
(a) de Fao à Kurrachée	46 00	
(b) de Bushire à Kurrachée	31 00	
3° Pour les correspondances de Penang et de Singapore :—		
(a) de Fao à Kurrachée	35 00	
(b) de Bushire à Kurrachée	23 50	
4° Pour les correspondances de Java, de la Cochinchine, de la Chine, du Japon, et de l'Australie :—		
(a) de Fao à Kurrachée	27 50	
(b) de Bushire à Kurrachée	18 50	
B. Taxes des Indes proprement dites :—		
Pour toutes les correspondances	10 00	
GRÈCE :—		
Entre la frontière de Volo et celle de Corfou	4 00	Taxe commune entre le Gouvernement Hellénique et la Compagnie des cables.
ITALIE :—		
Pour les correspondances échangées, savoir :		
1° Par les frontières de France et d'Autriche-Hongrie, entre la Belgique et la Grande Bretagne, d'une part, et l'Autriche-Hongrie, la Roumanie, la Serbie, la Turquie, et la Grèce d'autre part	0 50	
2° Entre les frontières d'Autriche, de France, et de Suisse	1 00	
3° Entre les mêmes frontières et Livourne (pour la Corse)	1 00	
4° Entre la France, d'une part, l'Algérie et la Tunisie, de l'autre (voie de Malte)	2 00	
5° Par les frontières de France et de Turquie, entre la Grande-Bretagne, d'une part, et la Grèce et la Turquie, d'autre part	2 00	
6° Entre Vallona et le point d'atterrissement du câble de Corfou	1 00	
7° Pour tous les autres transits	3 00	
Taxes de la Compagnie Mediterranean Extension Telegraph :—		
1° Entre Corfou et le point d'atterrissement du câble à Otrante	3 00	

6. Χάρτης ακρωτηρίου Τρεπίτου Ηλείας

Αναδημοσίευση από: Servais Jean, «Recherches sur le port de Cyllène», *Bulletin de correspondance hellénique*, Vol. 85, 1961, σελ. 124.

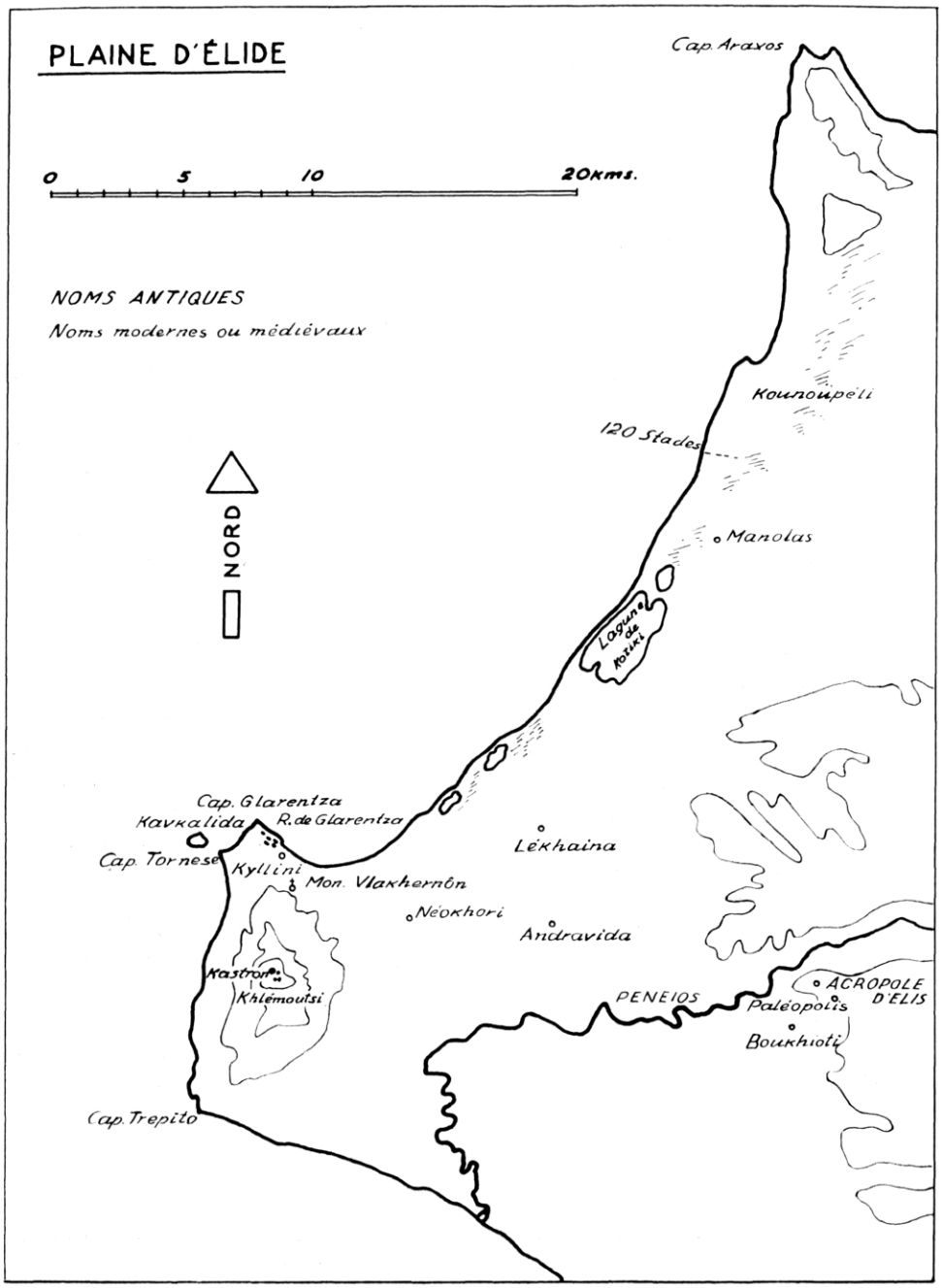

7. Άρθρο 17 Σύμβασης με Levant Submarine Telegraph Company, 1η/13η Δεκεμβρίου 1872: Τέλη απλών τηλεγραφημάτων εσωτερικής ανταπόκρισης

ΦΕΚ αρ.38, 28.08.1873

α.) Μεταξύ σημείου τινὸς τῆς Ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ μιᾶς τῶν διὰ καλωδίου τινὸς συνδεομένων νήσων, ἐκτὸς τῆς Σύρου, Κερκύρας, Ἄνδρου, Τήνου καὶ Κύθνου ..... δρ. 1

β'.) Μεταξὺ δύω νήσων τοῦ Βασιλείου, ἐκτὸς τῆς Σύρου, Κερκύρας, Ἄνδρου, Τήνου καὶ Κύθνου ..... δρ. 1

γ'.) Μεταξὺ τῶν νήσων Σύρου, Τήνου, Ἄνδρου καὶ Κύθνου, καὶ μετὰ τῆς Ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν νήσων Ἄνδρου, Τήνου καὶ Κύθνου ..... δρ. 2

δ'.) Μεταξὺ Κερκύρας καὶ Ζακύνθου, ἢ μεταξὺ Κερκύρας καὶ σημείου τινὸς τῆς Ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος ..... δρ. 3

ε.) Μεταξὺ Σύρου καὶ σημείου τινὸς τῆς Ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος ..... δρ. 3

ς'.) Μεταξὺ Κερκύρας καὶ νήσου τινὸς τῆς Ἑλλάδος, ἐκτὸς Σύρου, Τήνου, Ἄνδρου καὶ Κύθνου ..... δρ. 3

ζ'.) Μεταξὺ Σύρου καὶ τῶν λοιπῶν νήσων τῆς Ἑλλάδος, ἐκτὸς Τήνου, Ἄνδρου καὶ Κύθνου ..... δρ. 4

8. Άρθρο 18 Σύμβασης με Levant Submarine Telegraph Company, 1η/13η Δεκεμβρίου 1872: Τέλη απλών τηλεγραφημάτων διεθνούς ανταπόκρισης

ΦΕΚ αρ.38, 28.08.1873

1. Μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Χίου.

ἀ.) Μεταξὺ Σύρου καὶ Χίου ..... φρ. 3

β'.) Μεταξὺ Τήνου, Ἄνδρου, Κύθνου καὶ Χίου ..... φρ. 5

γ'.) Μεταξὺ Ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ Χίου ..... φρ. 6

δ'.) Μεταξὺ τῶν Ἑλληνικῶν νήσων συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Κερκύρας καὶ ἐξαιρουμένων τῶν νήσων Τήνου, Ἄνδρου, Κύθνου καὶ Χίου ..... φρ. 8

2) Μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας.

ἀ.) Μεταξὺ Κερκύρας καὶ Ἰταλίας ..... φρ. 3

β'.) Μεταξὺ Ζακύνθου ἢ Ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας ..... φρ. 5

γ'.) Μεταξὺ τῶν Ἑλληνικῶν νήσων συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Σύρου καὶ ἐξαιρουμένων τῶν Κερκύρας καὶ Ζακύνθου καὶ Ἰταλίας ..... φρ. 7

3) Μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Αὐστρίας.

ἀ.) Μεταξὺ Κερκύρας, Ζακύνθου ἢ σημείου τινὸς τῆς Ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Τεργέστης ..... φρ. 6

β'.) Μεταξὺ νήσου τινὸς τῆς Ἑλλάδος ἐκτὸς τῆς Κερκύρας καὶ Ζακύνθου καὶ τῆς Τεργέστης ..... φρ. 8

9. Πίνακες δήλωσης τελικών τελών και τελών διαβάσεως, Διεθνής Τηλεγραφική Ένωση, Συνδιάσκεψη της Αγίας Πετρούπολης 1875

Παράρτημα Διεθνούς Τηλεγραφικής Σύμβασης, αναθεώρηση Συνδιάσκεψης Αγίας Πετρούπολης, Λήμμα «International Telegraph Conference (St. Petersburg, 1875)» διαθέσιμο στο: https://www.itu.int/en/history/Pages/PlenipotentiaryConferences.aspx?conf=4.4

TABLEAUX

des taxes fixées pour servir à la formation des tarifs internationaux en exécution des articles 15 de la Convention et XIV du Règlement.

1° RÉGIME EUROPÉEN.

A. Taxes terminales.

(La taxe terminale est celle qui revient à chaque Etat pour les correspondances en provenance ou à destination de ses bureaux.)

Désignation des États.	Indication des correspondances.	Taxes en francs.	Observations.
Allemagne.	1° Pour les correspondances échangées avec l'Italie et pour toutes les correspondances échangées, par l'intermédiaire de l'Autriche-Hongrie, avec les pays européens et avec l'Algérie, la Tunisie, la Russie d'Asie et la Turquie d'Asie	2. —	Taxe commune avec les Pays-Bas pour les correspondances transitant par cet Etat.
	2° Pour toutes les autres correspondances	3. —	
	Taxe de la Compagnie de Heligoland :		
	Pour toutes les correspondances	2. 50	
Autriche-Hongrie.	1° Pour les correspondances échangées avec la Belgique et les Pays-Bas	2. —	
	2° Pour les correspondances échangées avec la Suède, la Norvége, le Danemark, l'Allemagne, le Luxembourg, la Grande-Bretagne et l'Irlande, le Portugal, l'Espagne, la Suisse, l'Italie, la France, l'Algérie et la Tunisie	2. 50	
	3° Pour toutes les autres correspondances	3. —	

Désignation des États.	Indication des correspondances.	Taxes en francs.	Observations.
Grande-Bretagne et Irlande (Suite).	*Taxe de Gibraltar*:		
	Pour toutes les correspondances échangées avec Gibraltar par la voie de l'Espagne .	1. —	
Grèce.	1° A partir de Volo:		
	a) pour la Grèce continentale . . .	1. —	
	b) pour les îles de Ste-Maure, Ithaque, Céphalonie, Zante, Hydra et Spezzia	2. 50	
	c) pour les îles d'Andros, Tynos et Kythnos	3. —	
	d) pour les îles de Corfou et de Syra .	4. —	
	2° A partir de Corfou:		
	a) pour la Grèce continentale et pour les îles de Ste-Maure, Ithaque, Céphalonie, Zante, Hydra et Spezzia . .	4. —	
	b) pour les îles d'Andros, Tynos et Kythnos	6. —	
	c) pour l'île de Syra	7. —	
	3° A partir d'Otrante (Voie de Zante):		
	a) pour toutes les correspondances échangées avec l'île de Corfou	3. —	
	b) pour les correspondances de l'Italie, de la France, de la Suisse, de l'Espagne, du Portugal, de l'Algérie, de la Tunisie, de Malte et de Gibraltar:		Taxes communes entre le Gouvernement hellénique et la Compagnie des câbles.
	1. avec la Grèce continentale . .	4. —	
	2. avec les îles de Ste-Maure, Ithaque, Céphalonie, Zante, Hydra et Spezzia	5. 50	
	3. avec les îles d'Andros, Tynos et Kythnos	6. —	
	4. avec l'île de Syra	7. —	
	c) pour les correspondances de la Grande-Bretagne, de la Belgique et des Pays-Bas:		
	1. avec la Grèce continentale . .	4. 50	
	2. avec les îles de Ste-Maure, Ithaque, Céphalonie, Zante, Hydra et Spezzia	6. —	
	3. avec les îles d'Andros, Tynos et Kythnos	6. 50	
	4. avec l'île de Syra	7. 50	

Désignation des États.	Indication des correspondances.	Taxes en francs.	Observations.
Grèce (Suite).	*d)* pour les correspondances de tous les autres pays que ceux désignés sous les lettres *b* et *c*:		
	1. avec la Grèce continentale et avec les îles de Ste-Maure, Ithaque, Céphalonie, Zante, Hydra et Spezzia	6. —	
	2. avec les îles d'Andros, Tynos, Kythnos et Syra	8. —	
	4° A partir de l'île de Chio ou de la côte de Tschesmé:		Taxes communes entre le Gouvernement hellénique et la Compagnie des câbles.
	a) pour l'île de Syra	4. —	
	b) pour la Grèce continentale et pour les îles d'Andros, Tynos et Kythnos . .	5. —	
	c) pour les îles de Corfou, Ste-Maure, Ithaque, Céphalonie, Zante, Hydra et Spezzia	7. —	
Italie.	1° Pour les correspondances échangées avec l'Allemagne, la Belgique, la Norvége, les Pays-Bas et la Suède	2. —	
	2° Pour les correspondances échangées avec le Danemark, l'Espagne, la Grèce (y compris les îles helléniques, sauf Corfou), le Luxembourg, le Portugal, la Roumanie et la Serbie	2. 50	
	3° Pour toutes les autres	3. —	
	Taxes de la Compagnie dite Mediterranean Extension Telegraph:		
	Pour les correspondances échangées avec les îles de Malte et de Corfou	3. —	
Luxembourg.	Pour toutes les correspondances	0. 50	
Norvége.	1° Pour les correspondances échangées avec l'Italie	1. —	
	2° Pour toutes les autres	1. 50	

B. Taxes de transit.

(La taxe de transit est celle qui revient à chaque Etat pour les correspondances qui traversent son territoire.)

Désignation des États.	Indication des correspondances.	Taxes en francs.	Observations.
Allemagne.	1° Pour les correspondances échangées entre l'Autriche-Hongrie, la Roumanie, la Serbie, la Turquie et la Grèce, d'une part, et la France, l'Espagne (voie de France) et le Portugal (voie d'Espagne et de France), d'autre part, ainsi qu'entre la Suisse et le Luxembourg	1. —	
	2° Pour les correspondances des pays européens, de l'Algérie, de la Tunisie, de la Russie d'Asie et de la Turquie d'Asie échangées, par la frontière austro-allemande, avec les Pays-Bas, la France et la Grande-Bretagne	1. 50	
	3° Pour les autres correspondances des pays européens, de l'Algérie, de la Tunisie, de la Russie d'Asie et de la Turquie d'Asie qui franchissent la frontière austro-allemande, et pour les correspondances échangées entre la Belgique et la Suisse	2. —	
	4° Pour les correspondances échangées entre les Pays-Bas, la Belgique, la France, l'Espagne et le Portugal, d'une part, et le Danemark, la Norvége et la Suède, d'autre part, ainsi qu'entre les Pays-Bas et la Suisse	2. 50	
	5° Pour toutes les autres correspondances .	3. —	
Autriche-Hongrie.	1° Pour les correspondances échangées entre l'Allemagne et l'Italie	1. —	
	2° Pour les correspondances des autres pays européens et pour celles de l'Algérie, de la Tunisie, de la Russie d'Asie et de la Turquie d'Asie qui franchissent la frontière austro-allemande, ainsi que pour les correspondances échangées, par la		

Désignation des États.	Indication des Correspondances.	Taxes en francs.	Observations.
France (Suite).	5° Pour toutes les autres correspondances .	3. —	Y compris le transit éventuel de la Corse.
Grande-Bretagne et Irlande.	La taxe de transit s'obtient en faisant l'addition des chiffres indiqués au tableau des taxes terminales pour le parcours jusqu'à Londres, d'une part, et le parcours à partir de Londres, d'autre part.		
	Transit de Gibraltar :		
	Pour les correspondances passant d'un des câbles qui aboutissent à Gibraltar sur le réseau espagnol et réciproquement .	1. —	
Grèce.	1° Entre la frontière de Volo et la frontière :		
	a) de Corfou	4. —	
	b) d'Otrante (câble de Zante), de Chio ou Tschesmé	7. —	
	c) de Candie	11. —	
	2° Entre la frontière de Corfou ou d'Otrante (câble de Zante) et la frontière :		Taxes communes entre le Gouvernement hellénique et la Compagnie des câbles.
	a) de Chio ou Tschesmé	7. —	
	b) de Candie	11. —	
	c) de Rhodes	16. —	
	3° Entre la frontière de Chio ou Tschesmé et celle de Candie	12. —	
Italie.	1° Pour les correspondances échangées par les frontières de France et d'Autriche-Hongrie, entre la Belgique, la Grande-Bretagne, la France, l'Espagne (voie de France) et le Portugal (voie d'Espagne et de France), d'une part, et la Roumanie, la Serbie, la Turquie, la Grèce et la Russie, d'autre part	0. 50	
	2° Pour les correspondances échangées :		
	a) entre les frontières d'Autriche, de France et de Suisse	1. —	
	b) entre les mêmes frontières et Livourne (pour la Corse)		

10. Συγκριτικός πίνακας εισπράξεων από τα δημόσια και τα ιδιωτικά τηλεγραφήματα 1859-1963

Αναδημοσίευση από: Καράκαλος Ευθύμιος, *Περί της αρχής και προόδου της τηλεγραφίας εν γένει, και ιδίως περί της ηλεκτρικής τηλεγραφίας Οις προσετέθη υπόμνημα, περί τηλεγραφικών Γραμμών και της τηλεγραφικής συγκοινωνίας εν Ελλάδι*, Τρίπολη, Τύποις Αρκαδίας, 1865, σελ. 146-147.

	Εκ δημοσίων τηλεγραφημάτων	Εξ ιδιωτικών τηλεγραφημάτων
1859	15.839,19	20.269,41
1860	9.827,30	104.588,88
1861	35.214,79	129.791,34
1862	58.415,90	48.114,85
1863	76.491,77	35.970,02

11. Τηλεγραφήματα Συλλογής Μουσείου Τηλεπικοινωνιών ΟΤΕ

Αναδημοσίευση από: Παπαϊωάννου Άγγελου Χ., *Η ανάπτυξη των επικοινωνιών στην Ελλάδα (1821-1998): Το Τηλεγράφημα,* Έκδοση ΟΤΕ, Τηλεπικοινωνιακό Μουσείο ΟΤΕ, 1998.

Α. Τηλεγράφημα από την Πάτρα στην Αθήνα, με το οποίο ο αποστολέας Στρούμπος ζητά από τον παραλήπτη, τον τραπεζίτη Σταμάτιο Βούρο, να στείλει πεντακόσιες λίρες στους υιούς του Π. Παπαγιώργου (Figli di P. Pappagiorgo), στη Βιέννη, 02.02.1861,
«Παραδόθηκε στην Πάτρα στις 10:25 και έφθασε στην Αθήνα στις 11:15. Χρόνος μεταβίβασης και παράδοσης 50 λεπτά!», Παπαϊωάννου, όπ.π., σελ. 35.

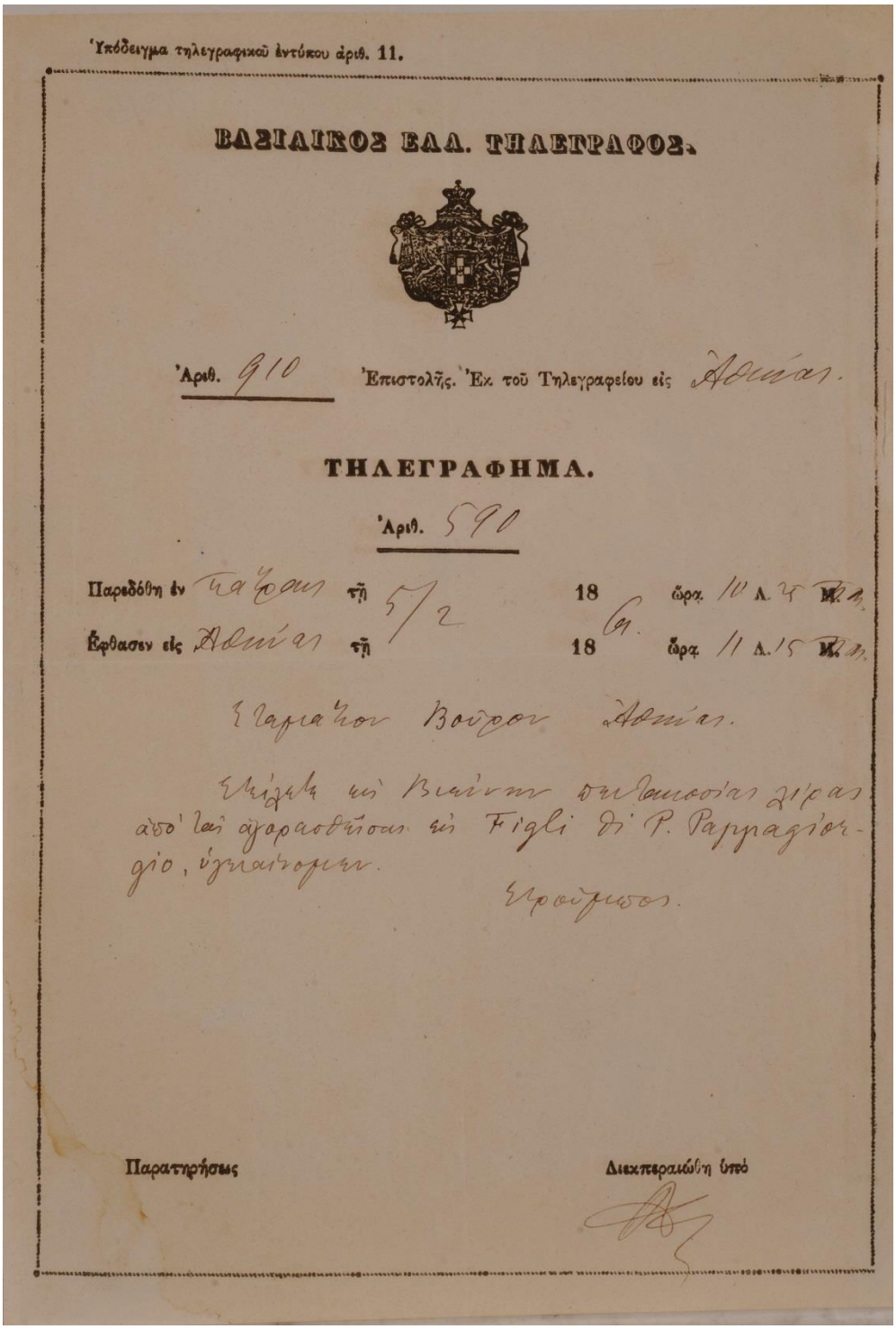

Ὑπόδειγμα τηλεγραφικοῦ ἐντύπου ἀριθ. 11.

ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ ΕΛΛ. ΤΗΛΕΓΡΑΦΟΣ.

Ἀριθ. 910 Ἐπιστολῆς. Ἐκ τοῦ Τηλεγραφείου εἰς Ἀθήνας.

ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑ.

Ἀριθ. 590

Παρεδόθη ἐν Πάτραις τῇ 5/2 18 ὥρᾳ 10 Λ. 25 Μ.

Ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας τῇ 6 18 ὥρᾳ 11 Λ. 15 Μ.

Σταμάτιον Βούρον Ἀθήνας.

Στείλετε εἰς Βιέννην πεντακοσίας λίρας ἀπὸ τὰς ἀγορασθείσας εἰς Figli di P. Pappagiorgio, ὑγιαίνομεν.

Στρούμπος.

Παρατηρήσεις

Διεκπεραιώθη ὑπό

Β. Τηλεγράφημα από την Λιβαδειά στην Αθήνα, οικονομικού περιεχομένου, σχετικά με αποστολή χρημάτων, 09.02.1865.

«Παραδόθηκε στη Λειβαδιά στις 10:20 και έφθασε στην Αθήνα στις 12:55. Χρόνος μεταβίβασης από τον αποστολέα στον παραλήπτη 2 ώρες και 30 λεπτά,», Παπαϊωάννου, όπ.π., σελ. 41.

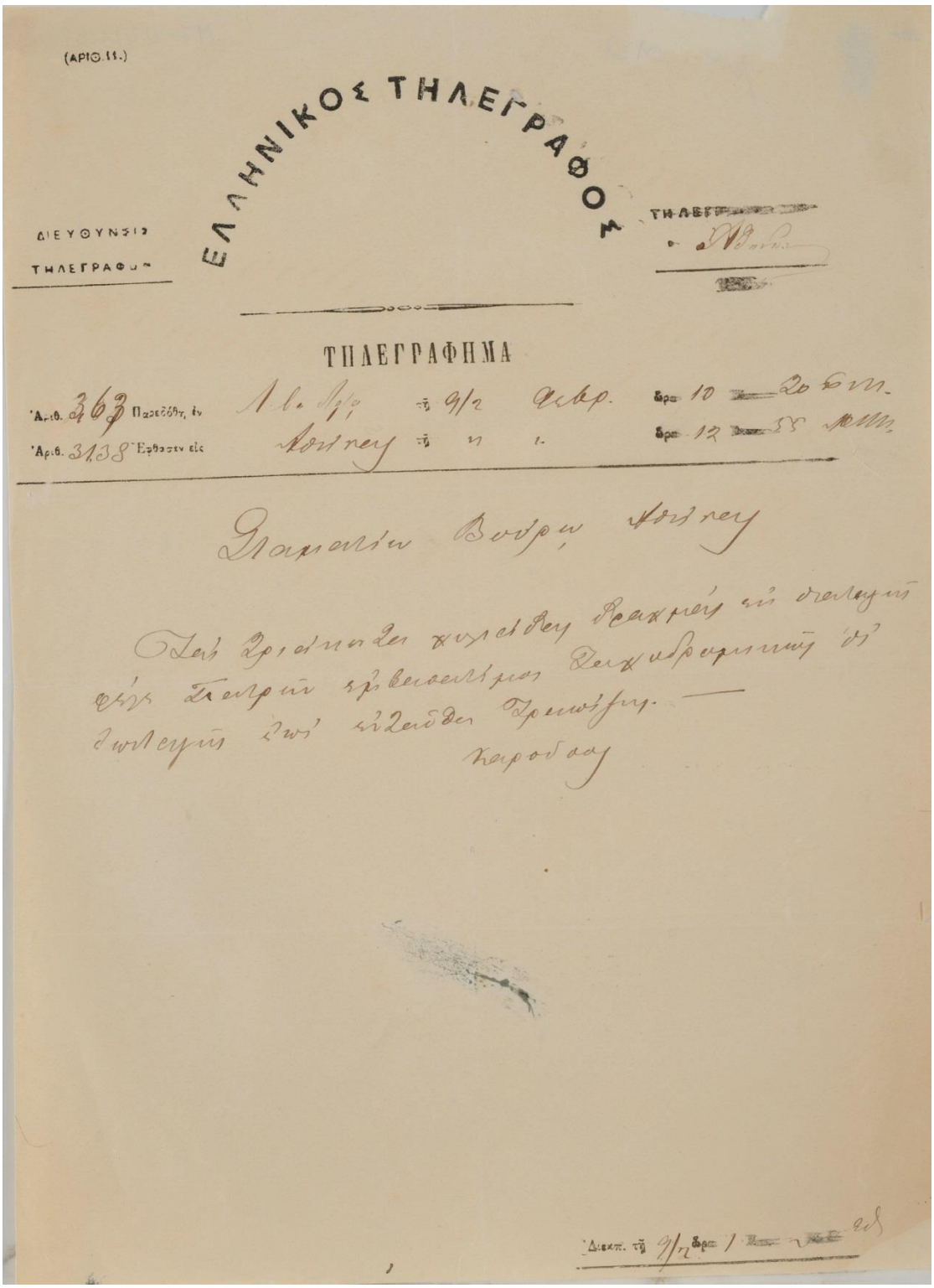
(ΑΡΙΘ. 11.)

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΤΗΛΕΓΡΑΦΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΤΗΛΕΓΡΑΦΩΝ

ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑ

Ἀριθ. 363 Παρεδόθη, ἐν Λιβ. Αρχ. τῇ 9/2 Φεβρ. ὥρα 10 20 πμ.

Ἀριθ. 3138 Ἔφθασεν εἰς Αθήνας τῇ " " ὥρα 12 55 μμ.

Διεκπ. τῇ 9/2 ὥρα 1 [illegible]

Γ. Τηλεγράφημα από την Καλαμάτα στη Σπάρτη, το οποίο αναφέρεται σε φόρτωση αυστριακού πλοίου στην Ιταλία, 17.09.1868.

«Για το τηλεγράφημα χρησιμοποιήθηκε σφραγιστός χάρτης με υδατόσημο και χαρτόσημο αξίας 1 δραχμής. Καταβλήθηκε τέλος 1 δραχμής και ο χρόνος μεταβίβασης ήταν 1 ώρα και 25 λεπτά.», Παπαϊωάννου, όπ.π., σελ. 43.

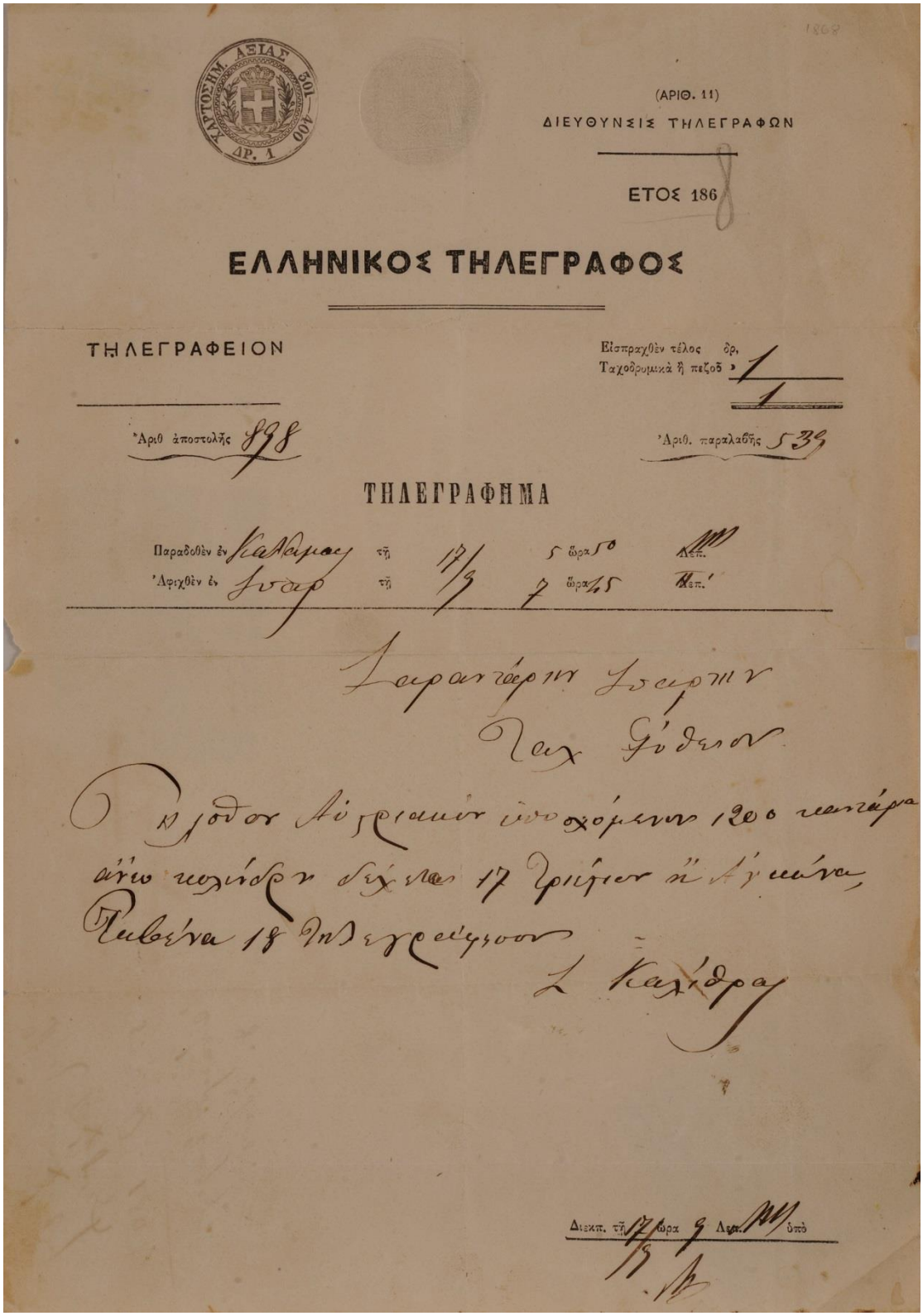

Δ. Απόδειξη τηλεγραφήματος από την Αθήνα στη Μασσαλία, το οποίο απέστειλε ο Σταμάτιος Δεκάζης Βούρος, 12.04.1866.

«Τηλεγραφικό τέλος 11,10 δραχμών για 19 λέξεις», Παπαϊωάννου, όπ.π. σελ. 42.

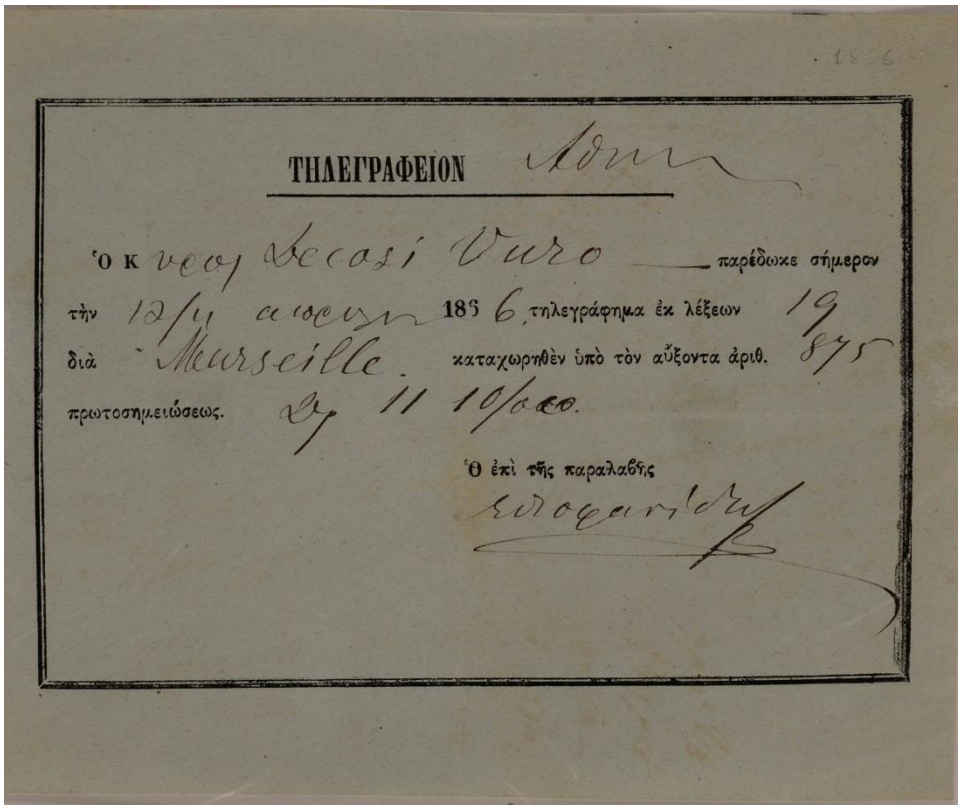

Ε. Απόδειξη τηλεγραφήματος από την Αθήνα στη Μασσαλία, το οποίο απέστειλε ο Σταμάτιος Δεκάζης Βούρος, 18.07.1867.

«Τηλεγραφικό τέλος 11,10 δραχμών», Παπαϊωάννου, όπ.π. σελ. 42.

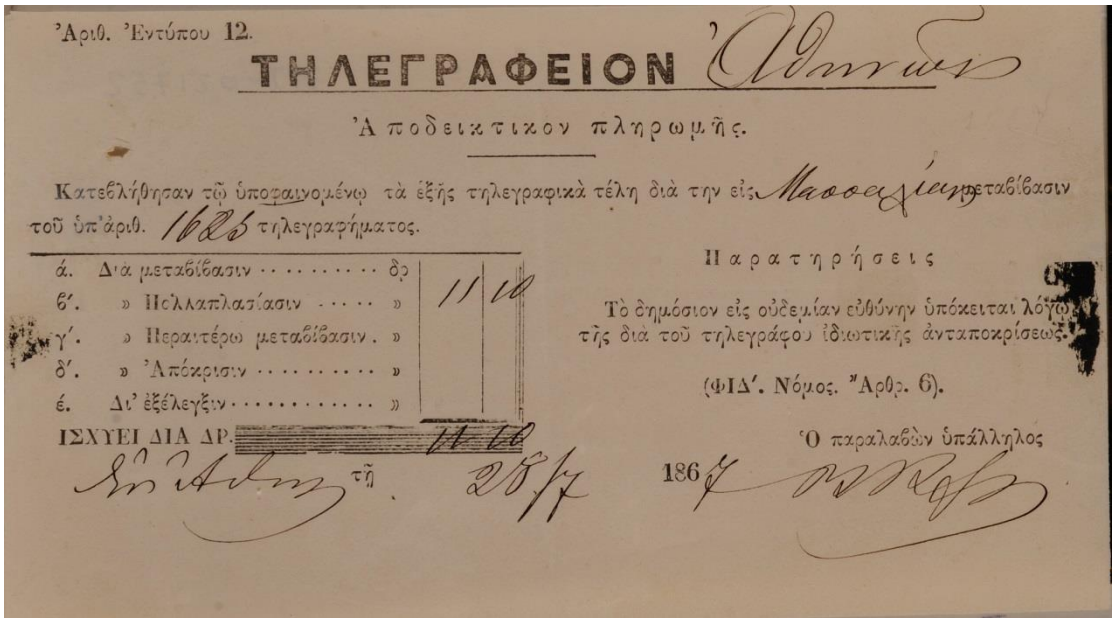

ΣΤ. Απόδειξη τηλεγραφήματος από την Αθήνα στην Κωνσταντινούπολη, 1868.
«Καταβλήθηκε τέλος 4,45 δραχμές», Παπαϊωάννου, όπ.π. σελ. 46.

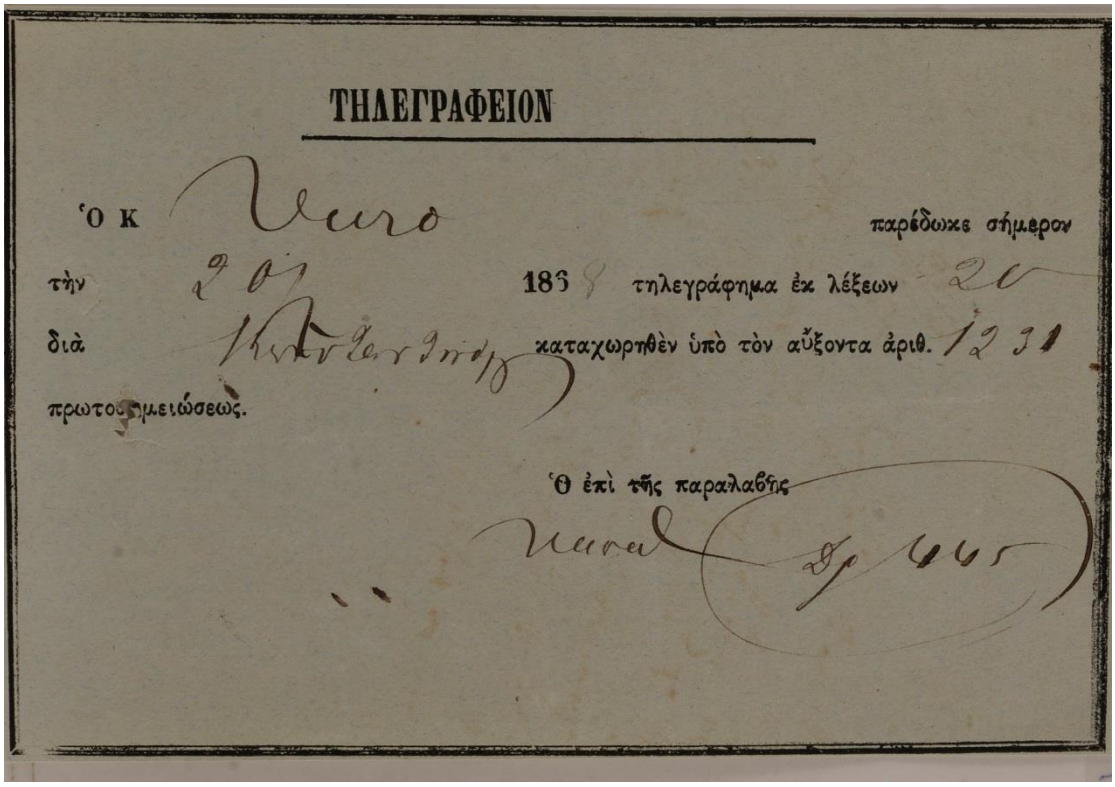
ΤΗΛΕΓΡΑΦΕΙΟΝ

Ὁ Κ Vuro παρέδωκε σήμερον

τὴν 20 1868 τηλεγράφημα ἐκ λέξεων 20

διὰ Κωνσταντινούπολη καταχωρηθὲν ὑπὸ τὸν αὔξοντα ἀριθ. 1231

πρωτοσημειώσεως.

Ὁ ἐπὶ τῆς παραλαβῆς

Ζ. Απόδειξη τηλεγραφήματος από τη Χαλκίδα στη Γλασκώβη, 14.10.1876.

«Με τη σφραγίδα του Τηλεγραφείου Χαλκίδος. Τέλος για την μεταβίβαση 14,50 δραχμές», Παπαϊωάννου, όπ.π., σελ. 46.

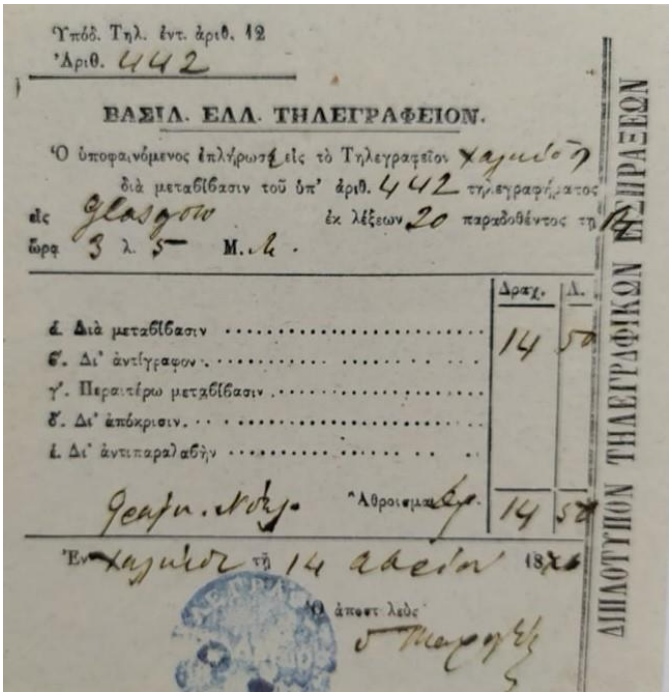
Ὑπόδ. Τηλ. ἐντ. ἀριθ. 12

Ἀριθ. 442

ΒΑΣΙΛ. ΕΛΛ. ΤΗΛΕΓΡΑΦΕΙΟΝ.

Ὁ ὑποφαινόμενος ἐπλήρωσε εἰς τὸ Τηλεγραφεῖον Χαλκίδος διὰ μεταβίβασιν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 442 τηλεγραφήματος εἰς Glasgow ἐκ λέξεων 20 παραδοθέντος τῇ 14 ὥρᾳ 3 λ. 5 Μ. Μ.

	Δραχ.	Λ.
α. Διὰ μεταβίβασιν	14	50
β'. Δι' ἀντίγραφον		
γ'. Περαιτέρω μεταβίβασιν		
δ'. Δι' ἀπόκρισιν		
ε. Δι' ἀντιπαραλαβὴν		
Ἄθροισμα	14	50

Ἐν Χαλκίδι τῇ 14 Ἀπρ. 1876

Ὁ ἀποστ. λεὺς

ΔΙΠΛΟΤΥΠΟΝ ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΩΝ ΕΠΙΠΡΑΞΕΩΝ